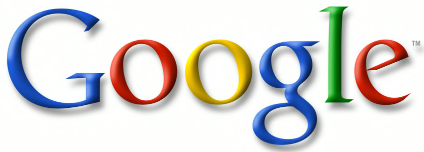

WOLFF

DEC 2 1904

Mrs. Charles S. Fairchild

[illegible]

YEG

[illegible]

REDENKUNDIGE BEDENKINGEN
OVER
GOD, DE WERELD, EN DE MENSCHELYKE ZIELE.
ALS MEDE VAN ALLE ZAKEN IN 'T GEMEEN.

TWEEDE DEEL.

Behelzende *Uitvoerige Aanmerkingen* tot beter verstand en bekwamer gebruik van de Metaphysica.

In 't licht gegeven

DOOR

CHRISTIAAN WOLFF,

Professor tot Marburg.

Uit het Hoogduitsch vertaald

DOOR

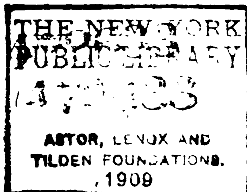
JOAN CHRISTOFFEL VAN SPRÖGEL,

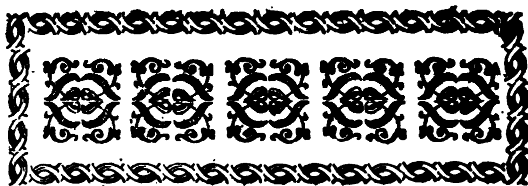
Med. Doct.

TWEEDE DRUK.

t'AMSTERDAM,
By JACOBUS HAYMAN.
MDCCLXVIII.

VOORREDEN.

GENEGE LEEZER,

IK ben nooit van voornemen geweest, myne Bedenkingen over God, de Wereld, en de Menschelyke Ziele, met nieuwe byvoegzels te vermeerderen; en ik zou by deze gedachten gebleeven zyn, indien ik niet door byzondere omstandigheden tot andere vervoerd was. 't Is bekend, dat men verscheide plaatzen van myn Boek verkeerd uitgelegd, en tegens mynen zin t'eenemaal misbruikt heeft; dat men de Inzichten, waarom ik deze of geene Stelling bevestigde, heeft willen nagaan, en echter de nuttigheid, die ik daar in beoogt hebbe, niet heeft ingezien; dat sommigen veel noch zwaar

te verstaan heeft toegescheenen, zo dat zy 'er niet, zo als ze gaarne gewilt hadden, hebben konnen uitkomen; dat ook eenigen gemeent hebben, als of 'er in de Metaphysica niets meerder te doen was, en men daar in den tyd met onnutte Zintwisten mogt doorbrengen. Dewyl ik verder met niets dan met de zake te doen hebbe; zo is 't onnodig, iemand te noemen, die deze of geene gedachten gehad heeft, of mogelyk noch komt te voeden. Ik kan ook verzekeren, dat niet alles, daar ik op doele, van Tegenstrevers is voortgekomen, maar veel daar onder begreepen is, dat my nu en dan by geval is ter ooren gekomen, of ook als twyffelachtig door een goed vriend is aangediend. Om nu het geene, dat de nuttigheid van myne Metaphysica konde stremmen, uit de weg te ruimen; achtede ik nodig deze Aanmerkingen op te stellen. En derhalven heb ik daar in voorders bepaald, wat iemand noch

zwaar

zwaar te verstaan mogt dunken, en overal daar ik gevonden hebbe dat ze eenigen verkeerd uitleiden, of bezorgt was, in het toekomende te konnen gebeuren, de rechte zin, dien myne Leeren volgens de gegevene Bepalingen en den gantschen t'Zamenhang moeten hebben, naauwkeurig aangewezen. Ik heb ter gehoriger plaatze getoond, met wat inzicht ik deze of die Stellinge heb bygebracht, en waar ze eigentlyk dienstig zy. Overal waar twyffelingen konden ontstaan, of ook by sommigen reeds getezen waren, daar heb ik ze aangeraakt en weggenomen. Ook heb ik byzonderlyk myn best gedaan om klaar en duidelyk te toonen, dat ik nergens iets beweert hebbe, waar uit men met reden iets nadeeligs voor den Godsdienst en Zedelykheid konde besluiten, maar dat myne Stellingen veel eer tot bevestiging van beide zeer veel toebrengen. Eindelyk heb ik hier en daar aange-

merkt, wat 'er noch nuts en stichtelyks in de *Metaphysica* te vinden overig zy, op dat de geenen, die lust hebben hun Metaphysisch Verstand te toonen, zich daar in konden oeffenen. Ik heb ook hier en daar zeer nutte en dienstige Regels laten invloeijen voor de geenen, die over Wysgeerige Stoffen willen oordeelen, op dat ze niet te voorbarig mogten zyn, noch onnodigen stryd beginnen, noch hun gezag daar door krenken. Doch dewyl ik nooit geen afzien heb gehad op zekere Perzonen, om iemand eenig nadeel of schade toe te brengen, maar enkeld met de zake bezig zynde, niets anders beooge, dan dat myne *Metaphysica* te recht mogte verstaan en gebruikt worden; zo heb ik ook met niemand in 't byzonder iets te doen, en zal my ook daarom met niemand in stryd of questie inlaten. Ik ben altyd een vyand geweest van strydigheden, en hebbe daarom van nie-

mand

mand in myne Schriften geoordeeld, om 'er geen aanleiding toe te geven. Wanneer men van my tot nadeel geschreeven heeft, heb ik 't ongemerkt laten voorbygaan, en by gelegentheid gezocht de tegenwerpingen op een verborgene wyze op te lossen, ten einde niemand zou denken, als of ik iets zeekers beoogde. Toen ik eindelyk genoodzaakt wierde, over eenige Punten my wat duidelyker te verklaaren: heb ik zulks in de *Commentatio de nexu rerum sapiente*, en het bygevoegde *Monitum*, met alle bescheidenheid gedaan. En alschoon my een zwaar geval ontmoette, was ik echter niet van zins, over de begonne stryd of questie met my iets voorders te laten drukken. Zo veel ik hoore, zou 'er een Geschrift, te *Cassel* gedrukt, onder mynen Naam in 't licht gekomen zyn; maar gelyk men 'er in *Cassel* niets van weet, zo heb ik 't ook tot nu toe niet eens gezien, en moeije my dus met deszelfs

uitgave niet. Ik erinnere met een by deze gelegentheid, dat men nooit voor het myne moet houden, daar noch de rechte Plaats, waar 't gedrukt is, noch de Naam des Boekverkopers in den Tytel staat. Doch ik ben noch van zins dezen stryd of questie niet verder voort te zetten, en mynen tyd, dien ik beter besteden kan, met geen onnutte stryd door te brengen, terwyl men geduurig het oude herhaalt, om de Menschen te doen gelooven, dat men recht heeft. Want ongeachtet my een voornaam Man, zonder dat ik hem beledigt hebbe, daarom dat hy my op eene zeer schadelyke wyze aangevallen, en my door zyn gezag heeft zoeken te benadeelen, tot een Noodweer gedwongen heeft; kan ik echter verzekeren, dat my dit zwaar genoeg gevallen is, daar ik buiten dat, wegens byzondere omstandigheden, de palen myner gewoone bescheidenheid heb moeten overtreden

den (*a*). Zou 'er ook mogelyk noch iemand zyn, die ter gelegentheid van deze twist meende beroemd te worden, of ook voornemens was, my door zyne beschuldigingen verdacht te maken; zo ben ik verzekerd, dat hy niets kan voorbrengen, 't welk men uit deze Aanmerkingen niet zou konnen beantwoorden. Derhalven zyn dezelve een Antwoord op alle Tegenwerpingen, en de scheiding van alle Twistmakers; en, die ze by voorvallende gelegentheid begeert te weten, kan maar naslaan, waar de Stoffe te vinden is daar tegen iets voorgebracht word. Ondertusschen, wyl men uit deze Aanmerkingen overvloedig ziet, dat ik geene andere als gezonde Leeren hebbe; dat ik in het *Philosopheeren*, alle bescheidenheid, die men wen-

(*a*) Men kan hier met nut en voordeel naleezen, wat ik op 't einde van de *Zugabe* tot de *Anmerkungen über das Buddeische Bedencken*, en het *Klare Bewys*, omstandiger hier van heb moeten schryven.

wenſchen kan, gebruike; dat ik by de hedendaags ingevoerde Vryheid van Wysgeerig te redeneeren, niet buiten haar palen trede; en in tegendeel uit de *Aanmerkingen over de van myne Wysgeerte uitgegevene Bedenkingen* (*a*) oogenſchynlyk te zien is, dat de Beſchuldigingen, die men my heeft te laſt geleid, ongegrond zyn; zo heb ik ook het vertrouwen, dat Eerlievende Gemoederen my in 't toekomende met diergelyke beſchuldigingen zullen verſchoonen, en my voorders geene meeningen, die ik verfoeije, met geweld opdringen. Wie anders gezint is, dien zal ik laten ſchelden en laſteren, zo lang als hy wil, ik ben verzekerd, dat hy zich zelven daar door meer dan my zal benadeelen: zyn 'er miſſchien ook eenigen, die hen geloof geven, zal ik

(*a*) Ook kan men 't uit de *Zugabe* tot deze *Aanmerkingen*, naderhand afgedrongen, en inzonderheid het *Klare Bewyſs* noch duidelyker erkennen.

ik my aan hun oordeel weinig ſtooren, dewyl 't my meerder tot roem ſtrekt van zulke Luiden geſcholden, dan gepreezen te worden. Daar zyn al veele deftige Mannen, zo geeſtelyke als wereldlyke, die myne Toehoorders in de Wysgeerte zyn geweeſt, en ik weet van veelen, dat zy 'er geen berouw van hebben, alzo zy de nuttigheid daar van wel beſpeuren, maar geen de minſte aanſtoot lyden. En wie in 't toekomende noch de gantſche Wysgeerte by my in een geduurige verknochting van alle Wetenſchappen, met een behoorige vlyt zal aanhooren, en tot een grond van zyn verdere ſtudie komen te leggen, die zal ondervinden, hoe gelukkig hy daar in vorderen, en met wat voordeel hy het geleerde in zyne aanſtaande bezigheden gebruiken zal; ja hy zal gewaar worden, wat voor ſtichtelyke gedachten hy daar door van de Godsdienſt en Deugd bekomt. Ik hebbe myn beſt gedaan om de

Wys-

Wysgeerte zodanig te schikken, dat men ze in de hoogere Faculteiten, en 's menschen leven gebruiken kan, en my geenzins opgehouden met meeningen, die somtyds de droomen wat nader by als de waarheid komen, hoewel ik op zyn plaats ook de kennis der zelven niet t'eenemaal voor onnut houde; want ik hebbe noch niets gevonden, dat een Wysgeer niet zou weten te gebruiken, als hy 'er zyne gedachten met aandacht laat over gaan. Ik hadde meermaals gelegenheid gehad, om my over de boosaardigheid der geenen, die my uit baatzuchtige inzichten lasterden, te stooren; maar ik heb 'er weinig of geen acht op geslagen, en zal my voortaan van de Stryd-schriften onthouden, om geen Gave te verliezen, die ik zo duur verworven hebbe, namentlyk, nooit iets meerder te zeggen, dan wat men ter plaatze, daar men 'er van spreekt, uit het voorgaande bewyzen kan, noch in de

Spreek-

Spreek-wyzen iets anders te laten invloeijen, dan wat de Bevatting der zake vereischt. Tot besluit kome dit noch te erinneren, (*namelyk ten besten der geenen, die van de ongewoone strydigheid, die gantsch geen voorbeeld heeft, een vaste kennis zoeken te hebben*), dat deze Aanmerkingen zodanig gemaakt zyn, dat men ze verstaan, en zonder aanstoot leezen kan, alschoon men het Boek, waar over zy geschreeven zyn, niet by de hand heeft. God wil alle, die deze Aanmerkingen komen te leezen, in de Waarheid bevestigen, en hen daar door voorders tot de Deugd aanleiding geven. *Marburg den* 28. *Martii* 1724.

VOOR-

onverstandige Zintwisters en Kettermakers, die zich daar mede zoeken te helpen , als ze niet verder konnen voortkomen. Maar hen wierd trots geboden, om een enkeld voorbeeld by te brengen, daar in ik het allerminste veranderd hadde. En dus gedroegen zy zich hier in ook niet alleen als Lasteraars, terwyl zy anderen tot myn nadeel zochten te overreden, dat ze het geene wat ze niet beweezen hadden, noch konden bewyzen; maar ik was ook in staat, om hare lasteringen voor de Wereld bloot te leggen. Ik toonde, dat het onmogelyk was, zyne meening te veranderen, wanneer men alle Woorden, die men gebruikt, door duidelyke Bepalingen in een afgemeete betekenis insluit, en geduurig de eene Stelling, in deze afgemeetene betekenis genomen, uit de andere bewyst. Ik toonde dat, waar men betoogender wyze nooit meer bevestigt noch toestaat, dan wat men op ieder plaats bewyzen kan, niet alles, wat tot de Bevatting van een zake behoort, op een plaatze staat, en derhalven in de Metaphysica op geen eene plaats by malkander staan kan, wat in de Aanmerkingen uit verscheidene

t'za-

t'zamengetrokken, en in eene Bevatting gesteld word. Ik voor myn Perzoon ben altyd verre van iemand te benadeelen, of de minste moeijelykheid te veroorzaken, en heb geen behagen in anderen te wederleggen en te verketteren. In myn jonkheid heb ik al de ydelheid der geenen erkend, die zich een grooten naam zoeken te maken, met anderen te wederleggen. Ik hebbe ook al eerlang ingezien, dat men eene Dwaaling niet krachtiger en met meerder vrucht wederleggen kan, dan wanneer men de tegengestelde Waarheid koomt te bevestigen, en in een helder licht te stellen. En daarom zal ik ook in 't toekomende alle myne gedachten hier over laten gaan, hoe ik de Waarheid, die ik in myne Schriften heb voorgedragen, geduurig klaarder en bevattelyker make, en daar uit, tot bevordering van 's Menschen heil, noch meerder afleide. Of nydige menschen tegen iets dat ze niet verstaan, veel geblafs maken of niet, daar zal ik my weinig aan kreunen. Zy hebben geen liefde tot de waarheid, noch zyn bekwaam om dezelve te bevatten *Michael Stieffel*, dien *Lutherus*, wegens zyne oprechtheid

en wetenschap beminde, schryft in zyne *Anmerckungen über Christoph. Rudolffs Coss. pag.* 172. zeer stichtelyk van hen:
„ Men vind menschen, die een iegelyk
„ weten te berispen. Zy laten zich
„ voorstaan, als of men te meer van
„ hen hield. Deze moet men laten
„ begaan als de honden, die ons aan-
„ blaffen. Wy moeten denken, hoe wy
„ het voordeel hebben, dat wy Men-
„ schen, en zy Honden zyn. Zy moe-
„ ten dus hun blaffen goedkeuren ".
Dewyl myGod tot een vernuftig Mensch gemaakt heeft; zo zal ik my ook altoos bemoeijen, in alles zo te leven, als 't een vernuftig Mensch betaamt. Het bekommert my weinig, dat het tegen de Vryheid strydt, zich te gedraagen, zo als 't betaamt. Veel meer verwonder ik my, hoe Luiden, die den naam van Gods-geleerden willen voeren, tot zulke wondere gedachten konnen komen, als of God zelfs geen Vryheid konde hebben, indien Hy naa zyne Eigenschappen te werk ging, en dat die geene Spinosistery leeraarde, en alle Godsdienst om verre smeet, die beweerde, dat zich God in zyne Werken als een God gedra-

gen

geen hadde. Hoe goed was 't, als zich myne Vyanden na hun ſtaat en conditie gekweten hadden! Niemand moet een Slaaf van zyne quade Begeerten zyn, opdat men hen voor een Menſch houde, dien God de Vryheid gegeven heeft zyne Handelingen te bepalen. De Vryheid die daar in beſtaat, dat men zonder reden in den dag wat heen handelt, zal geen vernuftig Menſch wenſchen. Ik voor my, zoude God bidden, dat hy my de Vryheid benam, als ze daar in zoude beſtaan: doch het heeft geen nood: de Vryheid des Menſchen is zulk een Wangedrogt niet. En het zy verre, van God zulke vreemde gedachten te hebben! Diergelyken zal ook niemand in de zin komen, die maar eene zaak behoorlyk onderzoekt, en de Waarheden in eene verknochting met malkander leert, om te weten, wat by malkander beſtaan kan. Menſchen, die met louter Stuk-werken te doen hebben, konnen tegenſpraak lyden, om datze niet bekwaam zyn dezelve wat dieper in te zien. Deze konnen zich overreden, als of ze bekwaam waren van een zaak te oordeelen, alſchoon zy die niet verſtaan.

Het is by hun niets ongerymds, eene vaardigheid van Verstand te konnen bereiken, zonder zich in het minste geoeffent te hebben. Maar wie in erkentenis der waarheid op iets Geheels bedacht is, die krygt geheel andere gedachten. Men leeze myne Schriften met die aandacht, zo als ik in het *Bericht van dezelve*, in een byzonder Hoofdstuk heb aangewezen; dan zal men ten vollen daar van overtuigt worden. Inzonderheid zal men dan mede bevinden, dat men met een volkomen betrouwen van zyne Leeren kan spreken, en van de Waarheid in alles verzekerd is. 't Is geen kleine voorbarigheid, wanneer men Luiden, die de Waarheid in hare verknochting met malkander doorgrond hebben, voor dezelfde wil aanzien met die, dewelke zich met een enkel Stuk-werk vergenoegen. Deze, indien ze vlug van geest zyn, moeten zekerlyk in geduurigen twyffel en onzekerheid staan, dewyl ze noch genoegzaam verstaan, wat zy geleerd hebben, noch een overtuigend bewys hebben van 't geene, dat ze voor waar houden, en dagelyks ondervinden, dat hen dezelfde zaak den eenen tyd heel anders voorkoomt

koomt dan den anderen. Dit heeft my bewogen, de zake op een andere maniere aan te vatten. En ik danke God, dat hy my de genade geeft, in myn voornemen ongehinderd voort te gaan. *Marburg den 24. Martii* 1724.

IN-

INHOUDT
DER
HOOFDSTUKKEN.

AAN-

AANMERKINGEN AANGAANDE DE REDENKUNDIGE BEDENKINGEN OVER GOD, DE WERELD, EN DE MENSCHELYKE ZIELE.

AANMERKINGEN

Over het Eerste Hoofdstuk.

Hoe wy bemerken, dat wy zyn, en wat voordeel ons deze Kennisse toebrengt.

§. 1.

IN de Bedenkingen over God, de Wereld, en de Menschelyke Ziele, heb ik voorgenomen, de natuurlyke Kennis van God, en de Ziele, en byzonderlyk van de Wereld, voor zo verre ze tot beider kennis aanleiding geeft, als mede de algemeene Eigenschappen der Dingen te bepaalen. Alle deze Kennisse zyn van

§. 1. Oogmerk van den Auteur of Schryver.

§. 1. Nuttigheid der natuurlyke kennis [illegible] [illegible]

van een groot belang, en nuttigheid. De natuurlyke Kennis van God is in onze dagen te nodiger, om dat 'er veele gevonden worden, die zich inbeelden vry schranderer van verstand te zyn, als andere, en daarom allerhande inwerpingen voorbrengen tegens de Bewyzen, welke men van God en van deszelfs Eigenschappen betoogt. Want als de natuurlyke Kennis van God t' eenenmaal vast gesteld is, kan men daarna met zulke menschen beter overeenkoomen, als men het stuk van Religie, in Gods Woord geopenbaard, daar mede verhandeld.

Nuttigheid der kennisse van de Ziele.

De Kennis van de Ziele heeft een grooten invloed in de Zeden- en Staat-kunde, als men in deze Wetenschappen zich als Wysgeer wil gedraagen, dat is, van alles, wat men beweert, grondige reden geven. Ik spreeke hier van de Eigenschappen der Ziele, voor zo verre zy door onfeilbaare ondervindingen bekend zyn, en van my byzonderlyk in 't derde Hoofdstuk verhandeld worden, waar op ik my ook alleen in de Zeden-kunde (*Morale*), en Staat-kunde (*Politica*) beroepe, zo als uit de bygebrachte Aanhalingen aldaar te zien is; maar geenzins van het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, of *het Opstelzel, waardoor men op een verstaanbare wyze verklaart, hoe het Lichaam en de Ziel op malkander zyn werkende*, als dewelke noch in de Zeden- noch in de Staat-kunde gevoegelyk, zo als ik naderhand zal aantoonen, kan toegepast worden, nochte door my is gebruikt geworden; gelyk als uit de bygebrachte Aanhaalingen der §. §. te zien is.

Men

Men zal ook in myne Zeden- en Staat-kunde bevinden, het geene ik hier zeg, de waarheid te zyn. Ondertusschen heeft de Kennis van de Ziele noch meer andere voordeelen: want men uit dezelve de Regelen der Redenkunde (*Logica*) mede bewyzen, en toetzen kan, of zy rechtmatig zyn of niet. Ja de waarheid van de Onsterflykheid der Ziele, welke niet alleen een voornaam punt van de Christelyke Religie is, maar wiens overpeinzing ook zeer veel tot de waare oeffening der deugd toebrengt, is zelfs in een naauwkeurige kennis van de Ziele gegrond. Dat ons de Beschouwing van de Wereld tot de Kennisse Gods opleidt, is een zaak waar aan niemand twyffelt: want volgens de Heilige Schrift zelve moeten wy Gods onzichtbaar Weezen uit de werken der Schepping erkennen. Doch dat dezelve ons mede tot de kennis der Ziele aanleidt, heb ik in myne Redenkundige Bedenkingen over dezelve betoogt; of schoon men 'er tot noch toe niet eens aan gedacht, nochte het zelve na behooren overwogen heeft. Behalven dat moet de algemeene Beschouwing der Wereld daar toe dienen, dat wy in de kennisse der Natuur niet op aangename droomen en mymeringen vallen, en daar op als onfeilbaare gronden bouwen: gelyk de geenen gemeenlyk doen, die de Werken der Natuur willen verklaaren. Eindelyk is 't de algemeene Kennis der dingen, die de volkomene zekerheid in al 't overige te wege brengt, die het waare Licht is, 't welk ons, eene zaak regt willende overwegen, daar toe de weg

§. I.

In 't byzonder van hare Onsterflykheid

Nuttigheid van de algemeene kennisse der Wereld.

Nuttigheid der algemeene kennisse der dingen.

§. 1. weg baant, en die rechtzinnig doet begrypen. Indien nu hier uit het gewicht der Kennisse, die in de Bedenkingen over God, de Wereld, en de Menschelyke Ziele, als mede van alle dingen in 't gemeen, verhandeld word, genoegzaam bekend is; zo kan ook ieder een bezeffen, hoe veel 'er aan gelegen is, zodanige kennis, die tot een grond van alle de overige verstrekken zal, met een volstrekte zekerheid te verkrygen. En daarom heb in dit eerste Hoofdstuk willen onderzoeken, op wat grond de zekerheid berust, waar door wy bemerken, dat wy zyn. Want in dezer voegen konnen wy naderhand bewyzen, dat wy iets zo zeker weten, als wy weten, dat wy zyn. Doch ik oordeele, dat men geen grooter zekerheid hebben kan, dan te konnen bewyzen, dat wy iets zo zeker weten, als wy weten, dat wy zyn, om dat 'er niemand aan twyffelen kan, al wilde hy ook al 't overige in twyffel trekken. Hier uit ziet men klaar, hoe veel ik my aan de Eere Gods, de Godsdienst en de Deugd laat gelegen zyn, doordien ik de Waarheden, hier heen behoorende, gaarne tot die zekerheid wilde brengen, dat ik niet alleen kon zeggen, maar ook bewyzen, dat ze zo zeker zyn, als 't zeker is, dat wy zelven zyn; op dat de geenen, die zich inbeelden wyzer en verstandiger te zyn dan anderen, eindelyk ten vollen overtuigt, en hunne tegenwerpingen zo klaar mogen opgelost en wederlegt worden, dat het ongerymd zoude zyn, daar by te volharden,

Waarom men in de Bovennatuurkunde eene zekerheid moet zoeken.

Hoedanig den Schryver dezelve gezocht heeft te verkrygen.

Wanneer dezelve zekerheid de grootste is.

Hoe groote achting den Schryver voor de Eere Gods en de Godsdienst heeft.

gelyk

gelyk 't ongerymd is, zich te willen overreden, dat wy niet en waren. §. 2. 3.

§. 2. En om dies wille staa ik niets verder toe, als het geene men uit de voorige vaste Gronden bewyzen kan, en late het an dere berusten ter plaatze daar men 't uit meerdere reeds voorheen beweezene Gronden kan waar maaken: zo als men in de Wiskunde pleegt te doen, welker Bewyzen op zulken aart en maniere geschikt zyn, als het de geschapenheid der Kennisse, dat wy zyn (§. 6. *seqq. Metaph.*), medebrengt. En hierin heb ik het voorbeeld van *Euclides* en andere *Meetkonstenaars* gevolgt, die in hunne Stellingen niets verder toestaan, dan het geen zy ter plaatze, waar zy 'er van handelen, bewyzen konnen, al was 't ook, dat zy vry wat meer wisten.

Wat uit dit oogmerk voortgevloeit is.

§. 3. Deswegen moet de Leezer, wanneer hy myne Bedenkingen over God, de Wereld, en de Menschelyke Ziele komt te leezen, my het zelfde Recht toestaan; dat men aan *Euclides*, en andere *Meetkonstenaars*, ja aan alle *Wiskundigen* zeer gaarne toestaat, te weten, dat men niet inbrenge, als of men daarom eene waarheid ontkenne, wyl men ze daar ter plaatze noch niet bewyzen kan. Het schynt wel onnoodig te zyn zulks te herinneren; doch echter is 't zo niet, dewyl 't in de Wereld reeds van langen tyd de gewoonte is, dat de geenen, die een zake niet verstaan, evenwel meenen berechtigd te zyn, daar over te oordeelen, alschoon zy ze niet verstaan. Ik zal hier van *een voorbeeld* bybrengen: Wanneer ik van de *Geval-*

Wat den Schryver van zyn Leezer vereischt.

§ 3. *lige dingen* (*Contingentia*) spreeke (§. 579. *Met.*), zo kan men voor eerst niet meer bewyzen, als dat 'er geen een natuurlyker wyze bestaanlyk worden kan, dan door een oneindige Order van Oorzaaken, waar van d'een geduurig als een uitwerkzel van de andere is aan te merken. Wie nu dit maar leest, zonder acht te geven op het andere, dat ergens ter plaatze nader is volgende (§. 939. 940. *Met.*), en my beschuldigen wil, als of ik eenen *Progressum in infinitum*, dat is eenen oneindigen Voortgang der dingen, aannam, en aan de Godverzaakers, 't geene ze wilden, kwam toe te staan, die doet my groot ongelyk, wyl ik juist daar uit aanwyze, dat 'er een eerste Oorzaak dezer dingen moet zyn, en dat wy aan die de Eigenschappen, die ons de H. Schrift van God geopenbaard heeft, hebben toe te eigenen. Dienvolgens is 't een onnozelheid of quaadaardigheid, of somtyds ook beide t'zamen, als men in dezer voegen te werk gaat: Ik kenne een voorname Staats-Perzoon, van groot aanzien en waardigheid, die het geen ik hier schryve voor zich zelve heeft ingezien, en het Recht, dat ik hier eische, aan de geenen toegestaan, die na den aart der Wiskonstenaaren eene volkomene zekerheid, tot haar eige genoegen, en tot overtuiging van anderen, die zich inbeelden groot van verstand te zyn, en daarom hartnekkig blyven, zorgvuldiglyk zoeken. Wie my dit Recht wil betwisten, 't welk my myne byzondere Schryf-aart, en het Inzicht waar in dezelve gegrond is (§. 1.) toe-

Hoe men de Schriften van den

toestaat; die moet myne Schriften van het eerste begin af tot het laatste toe doorleezen, en daarna in zyne gedachten herhalen al het geen, wat 'er van een zaak hier en daar te vinden is, voor en al eer hy *Consequentien* of Gevolgen uit myne Lessen komt te trekken, of ook van myne Grond-stellingen te oordeelen. §. 3. 4. Schryver lezen moet.

§. 4. Doch ik verheuge my zeer, als ik herdenke, wat vruchten dit myn doen heeft te wege gebragt, zo by my zelve, als by anderen, en zal my in 't toekomende grootelyks verblyden, zo dikwils ik daar aan gedenke. Want, voor myn perzoon, ben ik van de gewichtige Waarheden, die ik voorheen (§. 1.) heb aangehaald, zodanig overtuigd, dat eenige van dezelve myn gemoed in de zwaarste en hardste vervolgingen hebben gerust gesteld, en ik in de groote Ergernis, die men door de gruwelykste, doch onder de schyn van Heiligheid verborgene Godslasteringen, de Christelyken Godsdienst komt te geven, en waar door zo veele onnozele Zielen in een verkeerden zin gebracht worden, in myne Religie, zonder de minste twyffel of aanstoot, ben standvastig gebleven; wyl de Kennis, die een vaste grond heeft, en met de overtuiging verzeld gaat, ook het vermogen heeft, de Wil te buigen, en de Begeertens te matigen, zo als ik elders genoegzaam beweezen en aangetoond hebbe. By anderen, die aan God en deszelfs Eigenschappen twyffelden, of ook wel zelfs in twyffel stonden, of 'er een God was, heb ik zo veel uitgewerkt, dat zy my uitdrukkelyk Wat zyne verhandeling voor nuttigheid toegebracht heeft.

§. 4. bedankt hebben, alzo ze aan deze gewichtige kennis geenzins meer twyffelden, en zich daar over zeer blyde getoont hebben. Ja veele van myne Toehoorders hebben de tyd, die zy met my geleeft hebben, voor de gelukkigste van haar leven uitgekreten, om dat zy in deze kennis gegrond en bevestigt zynde, teffens in andere zaken licht gekregen hebben, 't welk hen in hunne toekomende Ampts-verrichtingen grootelyks verlicht en geholpen heeft. Andere treffelyke Mannen, die maar myne Schriften geleezen, hebben my deswegen haare gunst getoont, en in allerley voorvallen blyken daar van gegeven. Ook ben ik verzekerd, dat 'er veele die ze komen te leezen, my hier in getuigenis geven, en my tegens alle scheltwoorden en lastertaal, die doch eindelyk te zamen als een nevel in het kort moeten verdwynen, verdedigen zullen. En in der daadt hebben 't myne Lasteraars en Vervolgers reeds zo verre gebracht, dat 'er veele, die hen eertyds geloof gaven, nu al tot andere gedachten gekomen zyn, en voorgenomen hebben, myne Schriften zelfs na te lezen, na dat God myne Vyanden in een verkeerden zin heeft overgegeven, zodanig dat dezelve in het schenden en vervolgen zich zo krachtig hebben te buiten gegaan, als 'er ooit onder de Heidenen zelfs van gehoort is. Hier van kan men verder naleezen, wat ik in *'t Bericht over myne Schriften* daar van wydlopiger geschreeven hebbe (§. 121. *seqq.* & §. 214. *seqq.*).

AAN-

AANMERKINGEN

Over het Tweede Hoofdstuk.

Van de eerste Gronden onzer Kennisse, en van alle Zaken in 't gemeen.

Over §. 10. *en* 30.

§. 5. — §. 5.

DAar zyn twederley Zoorten van Waarheden, *Noodzakelyke* en *Gevallige* (*Veritates necessariæ & contingentes*). De eerste zyn gegrond in *de Grond van Tegenstryding* (*Principium Contradictionis*); deze in tegendeel in *de Stelling der genoegzame Grond* (*Principium rationis sufficientis*). Deswegen, om dat ik in dit Hoofdstuk voorgenomen hebbe de algemeene Kennisse der Dingen te verhandelen; zo heb ik ook beide Gronden (*Principia*) (§. 10. *en* §. 30. *Metaph.*) voorgesteld, en de eerste Kennisse der dingen daar uit afgeleid. Doch daarom dat de Stelling der genoegzame Grond de oorsprong is van de Gevallige Waarheden, misgrypen zich de geenen uit misverstand, die 'er eene Noodzakelykheid willen uit afleiden. De Grond maakt verstaanbaar, wat 'er geschied (§. 29. *Met.*); maar daarom geschied niet noodzakelyk, wat men begrypen kan, uit wat reden het geschied.

Het onderscheid der Waarheden, en waar in het zelve gegrond is.

Of een Grond of Reden eene noodzakelykheid maakt.

§. 5. *By voorbeeld*: als iemand, dien ik schuldig ben eerbiedigheid te bewyzen, in de kamer treedt daar ik zit, zo staa ik op, en voorts my iemand vragende, waarom ik opgestaan ben, zo antwoorde ik: om dat deze Perzoon in de kamer gekomen is, aan wie ik schuldig ben eerbiedigheid te bewyzen. Wie dit hoort, verstaat ten eersten, waarom ik ben opgestaan, en weet, dat ik 'er genoegzamen Grond en Reden toe hebbe gehad: maar daarom ben ik niet noodzakelyk opgestaan. Het was niet alleen in zich zelve mogelyk, dat ik opstaande had konnen blyven zitten; want myn Lichaam was uit zich zelve zo wel bekwaam om te zitten, dan om op te staan; ook had ik zo wel reden konnen vinden om te blyven zitten, als om op te staan; indien ik de onheusheid meer als de heusheid was toegedaan geweest. Ieder Grond-rede doet een zaak niet noodzakelyk zyn. Ook is 't heel iets anders, eene zaak zonder reden niet te volgen, dan noodzakelyk te volgen. Gelyk als in ons voorbeeld de grondrede was dat ik opstond, wyl eene eerwaardige Perzoon in de kamer trad, en ik my schuldig kende, myn eerbiedigheid aan de zelve te bewyzen. Beide moesten by malkander zyn, anders zou ik niet zyn opgestaan. Als 'er een Perzoon was ingekomen, die men niet nodig had eerbiedigheid te toonen, als *by voorbeeld* een van de dienstboden, zou ik niet zyn opgestaan, of schoon ik 't anders wel pleeg te doen, als het de heusheid vereischt. In tegen-

gendeel, al was 'er ook een eerwaardige §. 5. 6.
Pezoon ingekomen, en ik de heusheid niet gewoon was, of geen achting voor deze Perzoon had; zo zou ik blyven zitten, en niet opgestaan. Maar dat het daarom niet noodzakelyk is, alschoon 'er genoegzame Grond-rede toe is, dat ik my resolveere om op te staan, kan men ook daar uit oordeelen, wyl het op andere tyden, als 'er genoegzame Grond-rede toe is, niet en geschied; als wanneer ik *by voorbeeld* noch nodig heb eenige regels te schryven, vertrouwende zulks genoegzaam te zyn om my te verontschuldigen, zo ik blyve zitten. Ja een ieder zal bekennen, dat hy niet gedwongen word, om op te staan, alschoon hy zelfs zeid opgestaan te zyn, om dat deze Perzoon in de kamer gekomen is, en de heusheid vereischt heeft, ter eere van haar op te staan. Ik schame my van een zaake, die in zich zelve klaar is, meerder woorden te maken.

Over, §. 12.

§. 6. Dewyl ik hier *het Mogelyke* bepaale door het geene, dat niets tegenstrydigs in zich bevat, (*quod nullam Contradictionem involvit*); zo neem ik dat Woord in een ruime zin, als dat het ook zeer veel in zich begrypt, wat in der daadt nooit bestaanlyk word. En hier in scheid' ik my van *Spinosa* en andere *Fatalisten* of *Noodlot-stellers* af, die alleen voor Mogelyk aannemen, het geene dat eens Bestaanlyk word. Het is wel waar, dat men het woord *Mogelyk* dus in een naauwere

Op hoevelderley wyze het woord Mogelyk genomen word.

§. 6. were zin nemen kan, zo als ik in het Hoofdstuk van de Wereld (§. 570. *Met.*) gedaan hebbe; maar men moet deze naauwe zin met de algemeene, die wat ruimer is, niet vermengen, zo als *Spinosa*, en de *Noodlot-stellers* overal plegen te doen. Ik heb het geene, wat in de eerste zin Mogelyk is, *volstrekt Mogelyk* genoemd; maar het andere dat ook bestaanlyk word, *het Mogelyke in deze Wereld*. In 't Latyn noem ik het eerste *Possibile absolute tale*; maar het andere *Possibile respective tale*, om dat men hier mede ziet op de Oorzaken die in de Wereld zyn, waar door het bestaanlyk word. Anderen noemen het eerste *Possibile internum* of *intrinsecum*, dewyl het in deze zin aan de zaak eigen is, dat zy Mogelyk is, of de grond harer Mogelykheid in haar zelve te vinden is; maar het andere *Possibile externum* of *extrinsecum*, om dat de zaak uit haar eige kracht niet bestaanlyk word, maar zulks ergens anders van daan komt, namelyk van de Oorzaken, waar door zy bestaanlyk word. Daar leidt zeer veel aangelegen, dat men zich dit onderscheid wel voorstelle, in zo verre men zich in de zwaare stoffe van de Noodzakelykheid en Gevalligheid der dingen wil onderstaan, de Noodlot-stellers te keer te gaan en te wederleggen. Ik hebbe zelfs ondervonden, dat men my beschuldigd heeft, als of ik de Gevalligheid der dingen wegnam, en een onvermydelyke Noodzakelykheid kwam in te voeren, alwaar ik de twyfelingen van *Spinosa*, *Hobbesius*, en andere Noodlot-stellers heb opgelost, alzo men op dit

Waarom het onderscheid van 't Mogelyke wel in acht te nemen is.

dit onderscheid niet eens gedacht had: hoe- §. 63.
wel zich de boosheid myner Tegenstrevers met de onwetenheid gepaart heeft, en ze niet alleen stokke blind zyn geweest, maar ook zelfs in zulke zaken, die zy ten minsten na gedaane onderrechting hebben ingezien, getracht hebben andere te verblinden. Dit ziet men openbaarlyk, wyl zy dezelfde beschuldigingen gestadig en zonder ophouden herhalen, niet tegenstaande ik en meer anderen hen de verdraaijing hunner woorden klaar en duidelyk hebben aangeweezen, en zy daar tegen ook niets weten in te brengen, maar zich gelaaten, als of zy niets geleezen noch gehoord hadden, ja, om den onvoorzichtigen Leezer, die beiderzyds Schriften niet leezen, en echter van de zaak wil oordeelen, te misleiden, volmondig uitzeggen: Men wille daar op niet te antwoorden. Men leeze maar, wat onlangs een geleerde *Theologus* in zyn *Commentarius de DEO, Mundo & Homine atque Fato* geschreeven heeft, zo zal men genoegzame preuven daar van vinden. Voor 't overige zal zich, myns oordeels, geen Redenkundige (*Logicus*) daar aan storen, dat ik van *het Mogelyke* een ontkennende Bepaling (*Definitio negativa*) kome te geven, dat is te zeggen, *wat het niet is.* Want ieder ontkennende Bepaling is zo voorts niet te verwerpen. Zy vind altyd plaats, als een van twee tegenstrydige dingen bepaald is, en men de kentekenen, waaruit het eerste erkend word, van het andere afzondert. En zulks geschied in het tegenwoordig geval. Ik hebbe gezeid: men

Wanneer de *Definitiones negativa* plaats vinden.

§. 6. 7. men bemerkt, dat iets *Onmogelyk* is, als 't eene *Contradictie* insluit, of iets tegenstrydigs in zich bevat. Vinde ik nu niets tegenstrydigs in een zake; zo bemerke ik daar uit, dat ze *niet Onmogelyk*, en by gevolg *Mogelyk* is. Op zodanigen wyze volstrekt de Bepaling, dat ik weet, wat Mogelyk is, en verder kan men niet begeeren.

Over §. 14.

Van de Bestaanlykheid aller dingen. §. 7. Alle Dingen, die bestaanlyk zyn, zyn of noodzakelyk, of gevallig. Niets is noodzakelyk dan God alleen, van wiens Weezen de Bestaanlykheid onafscheidelyk is; alles, wat wy in de Wereld vinden, is gevallig, en daarom niet aanstonds bestaanlyk, om dat het mogelyk is. Van de Bestaanlykheid Gods word §. 928. 929. *Met.* en van die der overige Dingen §. 565. *& seqq.* §. 572. *& seqq.* §. 930. *Met.* gehandeld. Namelyk, om de zaak kort by een te trekken, die wegens de aangenome Wyze van schryven (§. 2.) over en weer verstrooit moet voorgedragen worden; zo blykt hier uit zo veel: God, als het Noodzakelyke Weezen heeft de Noodzakelykheid in eigendom, en heeft geen andere Oorzaak buiten hem nodig tot zyn Bestaanlykheid, even daarom, wyl in zyn Wezen, 't welk alles in de hoogste trap bezit, niets te vinden is, dat op meerder als eene aart kon bepaald worden, doch niet anders als zodanig zyn kan, gelyk het is. De overige dingen zyn in haar Weezen niet volstrekt bepaald,

paald, en moeten deswegen van buiten bepaald worden; Derhalven vereifchen zy eene Oorzaak harer Beftaanlykheid buiten hen. Deze Oorzaak is weder gevallig, en dus zou het oneindiglyk voortgaan. Maar dewyl nu alles zyn genoegzame Grond hebben moet (§. 30. *Mot.*), waarom het veel eerder is, dan niet is, diergelyken men hier niet vinden kan, zo moet men eindelyk op een Noodzakelyk Wezen, als de eerfte Oorzaak der Beftaanlykheid, die wy by de gevallige dingen gewaar worden, komen, indien men ze recht begrypen wil. En op zulken wyze ftaat God boven aan volgens onze Grond-redenen, die wy beweeren, als wy de Beftaanlykheid der dingen willen begrypen. Maar hoe God daarby helpt en medewerkt, word in het laatfte Hoofdftuk van God verhandeld. Doch men moet hier weder veele plaatzen by een haalen, om dat niet alles op één plaats te vinden is, want nergens meer beweezen word, dan wat zich op ieder plaats uit het voorgaande laat bewyzen: wyl ik geenzins voor de Gedachtenis fchryve, dat de Waarheden licht te onthouden zyn, wanneer men gezamentlyk den t'zamenhang van buiten leerd; maar voor het Verftand, op dat de Waarheid als Waarheid gekend en begrepen worde; als men haren t'zamenhang gezamentlyk inziet. En daarom heb ik meer dan eens gezeid, en herhaal het nochmaals tot overtuiging der geenen, die myne woorden verdraaijen, en ongegronde *Confequentien* of Gevolgen maken, dat niemand in ftaat

§. 7.

Hoe men de Schriften van den Schryver moet lezen.

§. 7. staat is van myn *Systema* of Opstel te oordeelen, ten zy hy het zelve met aandacht doorleezen en begreepen, ook alles wat 'er beweezen word, wel onthouden hebbe, op dat hy, als 't noodig is, alles by een brengen kan, wat 'er van een zaak 't gansche Boek door verstrooid is. Dit Recht mag een ieder Schryver, die zyn Boek in een geduurigen t'zamenhang der Waarheden geschreeven heeft, met recht eisschen, en alle verstandige en oprechte lieden staan hem dat ook gaarne toe. Ja, zy vinden daar in de grond-oorzaak, waarom myne Tegenstrevers zo krachtig aanlopen, en zich dikwils in de klaarste zaaken niet vinden konnen, om dat zy niet weten, hoe men een Boek, 't welk in een geduurigen t'zamenhang der Waarheden geschreeven is, behoort te leezen, en daar van te oordeelen. Men leeze maar na, het geen de *geleerde Theologus*, zyne onpartydige gedachten hier in deze zaak uitende, in de voorheen (§. 6.) aangehaalde *Commentarius* daar van geschreeven heeft, die hen zo voort in de eerste Verhandeling de reden heeft gegeven, waarom zy deze gave, die niemand van de Natuur word medegedeeld, en waar toe men zich veel eer door een zekere aart van Studie, in 't byzonder door Pennestryd, de toegang afsnydt, geenzins hebben konnen.

Over §. 16.

Van het onderscheid.

§. 8. Het gaat met het Oordeelen van de Din-

Dingen even eens, als met het Oordeelen van 't Goede. Het is niet alles goed, wat de Menschen voor goed houden, en dus is ook alles geen Ding, wat zy voor een Ding houden. Zy bedriegen zich in het oordeelen, of iets mogelyk is of niet, en of iets bestaanlyk kan worden of niet. Maar in dit Oordeel kan men zich zo ligt bedriegen, als in andere. De oorzaaken van 't bedrog zyn te zyner plaatse aangeweezen, en onderscheiden, na dat men met de beschouwende of met de denkbeeldige Kennisse (*Cognitio intuitiva vel symbolica*) omgaat. De oorzaak by de beschouwende Kennis vind men §. 242. 243. 244. *Met.* maer die by de denkbeeldige §. 6. *c.* 1. & *seqq. Log.* §. 8. 9. der dingen.

Over §. 17.

§. 9. De bepaling des geenen, wat Eenerley (*idem*), en wat Onderscheiden (*diversum*) is, heb ik zo geschikt, als het by het Oordeelen best voeglyk is. Diergelyke Bepalingen worden in 't Latyn *Definitiones pragmaticæ*, of Bepaalingen tot de Stichting dienende, genoemd, en deze zyn best te gebruiken, en allen anderen voor te trekken. Mogelyk zal 't eenigen wat vreemd voorkomen, dat ik eerst bepaale, wat Eenerley, en wat Onderscheiden zy. Zy zullen meenen, dat men dit aanstonds zien kan, en daer toe geen Bepaling van noden heeft. Maar die zo oordeelen, zien zo verre niet, als 't wel behoorde. Zy gedenken niet, dat men in Wetenschappen by de denkbeeldige Kennisse somtyds moet oordeelen, of

Van de *Identitas* en *Diversitas* of het evenzelfde en het onderscheidene weezen der dingen.

Waarom dezelve bepaald worden.

§. 9. iets Eenerley of Onderscheiden zy, daar wy niets van voor oogen hebben. En wie weet niet, dat men dikwils in zulke gevallen begint te twisten, of iets Eenerley, of Onderscheiden zy. Ik heb het zelfs ondervonden, dat men 'er een Kettery van gemaakt heeft, of ten minsten met d'*Heer Doctor Hoffman*, in zyne *Dissertatio de Fato Physico & Medico*, voor iets onrechtmatigs uitgekreten, als ik beweere: Zo God door een Wonderwerk iets in de Natuur kwam voort te brengen, dat natuurlyker wyze niet volgde, zo bleef het dezelfde Wereld niet meer, die 'er zoude geweest zyn, als God geen Wonderwerk gedaan had, dat is, het zou geen eenerley Wereld met de vorige blyven. Of als ik zeg: Wanneer een Horlogiemaker iets aan een Horlogie verandert, zo blyft het niet meer het zelfde Horlogie, dat het voorheen was, en zou geweest zyn, indien 'er niets aan veranderd was. Wie de Bepaling van het geene, wat Eenerley en Onderscheiden is, voor oogen heeft, die zal het ligt begrypen. Maar de geenen, die alleen met de oogen willen zien, en geen verstand gebruiken, vinden daar in zwarigheden, en zyn bevreest in zo gemeene dingen voor een verborgen gift, dat 'er mogelyk onder schuilt. En om hare vrees te rechtvaardigen, ontzien zy zich niet te zeggen: Daar steeke *Spinosistery* achter; men ontkenne met *Spinosa* de Wonderwerken, en wat 'er van diergelyke fraaye Gevolgen meer zyn, die men maar tot een spot en gelach heeft, zo haalt men met zulke lieden niet

Wanneer men de ongerymde gevolgen belachen kan.

meer

meer in zo naauwen verband staat, dat zy §. 9. 10. ons door hunne arglistige vervolgingen, die in diergelyke lasteringen gegrond zyn, konnen deeren. Doch wy zullen hier van onder op zyn plaats, als wy komen tot de §. 638. *en 639. Met.* iets meerder spreken. Ondertusschen verwonderen zich verstandige Mannen, hoe dat die lieden, daar ze geen reden weten, waarom zy van myne Schriften zo nadeelig spreken en oordeelen, zich met die kaale uytvlucht behelpen, als dat ze gevaarlyk zyn, en een heimelyk gift daar onder schuile, die echter dit voorgeven, als 't tegens hen zelven voorgebracht wierd, niet genoeg wisten te bespotten en uyt te lachen. . . . .

Over §. 18. 20.

§. 10. *De Heer van Leibnitz* bepaalt de *Gelykvormige Dingen* daar door, dat men ze niet anders dan *per Compræsentiam* onderscheiden kan, dat is, daar door dat zy t'zamen tegenwoordig komen zyn. Dit is wat duyster, om dat dit Konst-woord *Compræsentia* of *t'Zamen-tegenwoordigheid* van hem verzonnen is. Maar zyne klaarheid blykt uyt dit 20. Artykel, want hier toon ik aan, op hoe veelerley wyze twee Gelykvormige dingen t'zamen komen tegenwoordig zyn. Het schynt wel, als of d'*Heer van Leibnitz* tegen de Regel der Redenkundigers, en het doen der Wiskonstenaars te werk gaat, mits hy het onderscheid der zaken door iets bepalen wil, dat 'er niet in is; maer buiten dezelve word opgevat; maar deurwyl het

Wat d'*Heer van Leibnitz. Compræsentiam* noemt, en hoe de Gelykvormige dingen te bepalen zyn.

§. 10. het geene, wat 'er in gevonden word, en waar door men het onderscheid bepalen zou, beiderzyds Eenerley is (§. 18. 19. *Met.*); zo kan men geen innerlyk onderscheid bepalen, dan het eenerley of hetzelfste Weezen (*Identitas*) van het geene, dat 'er in de zaken te vinden is. En daarom gaat het wel aan, dat, wanneer men op dit zelfste Weezen geen acht wil slaan, men op iets uiterlyks zie, als de *Compraesentia*, of de *Simultaneitas*, dat is, de Tegelykheid der tegenwoordigheid. Want dewyl dit iets geduurigs, en by gelykvormige dingen altyd mogelyk is, dat ze of in der daadt, of door middel van een derde zaak in de gedachten te zamen te brengen zyn; zo houdt de reden op, waarom men in eene Bepaling niets, dat buiten de zaak is, behoorde op te vatten. De gelykvormige dingen konnen, zonder nadeel van hare Gelykvormigheid, in de Grootte onderscheiden zyn, en deze is een innerlyk onderscheid. Dus zou men denken, dat men de Gelykvormige dingen zo konde bepaalen, als of ze die dingen waren, welke niet anders, dan door de Grootte, konden onderscheiden zyn. Ik ben tegens niemand, die het doen wil, ongeachtet men dezelve als dan niet bepaalt door het geene, dat men altyd bestaanlyk daar in vind; maar alleen door het geene, wat in dezelve kan plaats vinden: Waar op nauwkeurig te letten is, ten einde men niet denke, als of ik het vorige tegensprak, zeggende: Dat zich geen innerlyk onderscheid bepalen laat, dan het eenerley Weezen

zen (*Identitas*) des geenen, wat in de zaken te vinden is, en waar door ze in haar aart bepaald worden. Behalven dat is dit eenerley Weezen het innerlyk onderscheid van andere dingen; maar de Grootte kan een innerlyk onderscheid onder haar zelven zyn. Doch op zulken wyze vloeit 'er myne Bepaling als een Gevolg uit, dat zy in al het overige, behalven de Grootte, eenerley zyn. Ik, voor myn Persoon, blyve by myne Bepaling, dewyl men in dezelve moet brengen het geen, waar door d'eene zoort der dingen van de andere zoort, als hier het Gelykvormige van het Ongelykvormige, onderscheiden is, maar niet het onderscheid, dat de dingen van eenerley aart onder malkander konnen hebben. §. 10. 11. 12.

Over §. 21.

§. 11. *De Hoegrootheid* is hier zo veel als in 't Latyn *Quantitas*, en strekt zich, zo als bekend is, verder uit, dan het woord *Magnitudo*, of *Quantitas continua*, *eene Grootte*, 't welk maar een zekere zoort der Hoegrootheid beduidt, te weten, de Grootte der Lichamelyke dingen, waar door ze hare plaats of ruimte beslaan, waar van eerst (§. 61. *Met.*) gesproken word.

Wat men hier door Hoegrootheid verstaat.

Over §. 26.

§. 12. De Bevattingen, die ik hier bepaale, zyn juist dezelve, naar welke alle Menschen oordeelen, of het eene grooter of kleinder is, dan het andere. By *voorbeeld*: Wanneer iemand wil weten, of hy grooter is

De gedaante der Bepaling van 't grooter

§. 12. en kleinder. dan de andere, zo ſtelt hy zich nevens hem, en als hy ziet, dat de kruin van zyn Hoofd maar aan het Voorhoofd van de andere raakt, zo oordeelt hy daar uit, dat hy kleinder, en d'andere grooter is. Hy verbeeld zich hier zyne lengte als een rechte lyn, en de lengte des anderen insgelyks als een rechte lyn, deswegen is 't even veel, of hy zich naaſt of voor de andere ſtelt, als of hy een lyn op de andere leide, en zag, dat de eerſte maar een deel van de andere was. Wyl hy nu oordeelt, kleinder als de andere te zyn, zo geſchied het daarom, wyl hy ziet, dat zyn geheele lengte aan een deel van des anderen lengte gelyk is, by gevolg heeft hy dezelfde Bevatting, die ik van het Kleindere gegeven hebbe. Insgelyks wyl hy oordeelt, dat de andere grooter is dan hy, zo geſchied het daarom, dewyl hy ziet, dat een deel van des anderen lengte aan zyne geheele lengte gelyk is, by gevolg heeft hy dezelfde Bevatting, die ik van het Grootere gegeven hebbe. Wat ik van deze twee Bevattingen gezeid hebbe, is mede betrekkelyk op alle de overigen, die ik in dit Hoofdſtuk, en op andere plaatzen gegeven heb. Want ik zoeke niet anders, dan de klaare Bevattingen, daar alle Menſchen na oordeelen, op het duidelykſt voor te ſtellen, op dat ik niet alleen, als een Wysgeer, kan toonen, waar by het toekomt, dat de Menſchen in dit of dat geval zo, en niet anders komen te oordeelen, maar ook, op dat men deze Gronden in de Wetenſchappen kan te recht brengen. Ik heb by verſcheide gelegenthe-den

De Gedaante der algemeene Bevattingen des Schryvers.

den aan myne Toehoorders in de Wiskun- §. 12.
de getoond, dat de eerste Gronden der Eerste
Wiskunde in geene andere Bevattingen be- Gronden
staan, dan die gemeen zyn by alle gemeene der Wis-
Menschen, behalven dat die by deze alleen kunde.
klaar, doch onduidelyk, maar by die gee-
ne klaar en duidelyk zyn; en dat dit onder-
scheid de rede is, waarom de Wiskonste-
naars zeer veel daar uit afgeleid hebben, maar
de gemeene Man, en de Geleerde, die in
dit stuk voor de gemeene Man niets vooruit
heeft, geduurig in de beginzelen staan blyft,
en nooit verder komt. Want wat aangaat De aart
de aart en maniere, op welke de Bevattin- en wyze
gen te recht gebracht worden, om andere Stel- van 't na-
lingen daar uit af te leiden; zo heb ik ins- denken
gelyks beweezen, dat de scherpzinnigste der Wis-
Wiskonstenaar in al zyne diepzinnigste Ge- konste-
dachten op geen andere wyze denkt, dan naars.
de gemeene Man in al zyn dagelyks oordee-
len: zo als ik het eerst in myn *Lexicon Ma-
thematicum*, onder het Woord *Demonstratio*,
heb aangemerkt, en verder te zien is, uit
het geene ik in de *Logica*, of *de Redenkundi-
ge Bedenkingen over het Vermogen van het Men-
schelyke Verstand*, aangaande de Sluit-rede-
nen, en §. 341. 342. *Met.* van haar byzon- Hoe men
der gebruik geschreeven heb. Maar deze de alge-
Aanmerking dient, om te leeren, hoe de ge- meene
gevene algemeene Bevattingen zyn te onder- Bevattin-
zoeken, hoe men ze door voorbeelden tot gen on-
een beter begrip moet verklaaren, en hoe derzoe-
men 't behoort aan te leggen, om diergely- ken, ver-
ke algemeene Bevattingen voor zich zelve klaaren,
en uitvin-
den kan.

§. 12. en kleinder.

dan de andere, zo ſtelt hy zich nevens hem, en als hy ziet, dat de kruin van zyn Hoofd maar aan het Voorhoofd van de andere raakt, zo oordeelt hy daar uit, dat hy kleinder, en d'andere grooter is. Hy verbeeld zich hier zyne lengte als een rechte lyn, en de lengte des anderen insgelyks als een rechte lyn, deswegen is 't even veel, of hy zich naaſt of voor de andere ſtelt, als of hy een lyn op de andere leide, en zag, dat de eerſte maar een deel van de andere was. Wyl hy nu oordeelt, kleinder als de andere te zyn, zo geſchied het daarom, wyl hy ziet, dat zyn geheele lengte aan een deel van des anderen lengte gelyk is, by gevolg heeft hy dezelfde Bevatting, die ik van het Kleindere gegeven hebbe. Insgelyks wyl hy oordeelt, dat de andere grooter is dan hy, zo geſchied het daarom, dewyl hy ziet, dat een deel van des anderen lengte aan zyne geheele lengte gelyk is, by gevolg heeft hy dezelfde Bevatting, die ik van het Grootere gegeven hebbe.

De Gedaante der algemeene Bevattingen des Schryvers.

Wat ik van deze twee Bevattingen gezeid hebbe, is mede betrekkelyk op alle de overigen, die ik in dit Hoofdſtuk, en op andere plaatzen gegeven heb. Want ik zoeke niet anders, dan de klaare Bevattingen, daar alle Menſchen na oordeelen, op het duidelykſt voor te ſtellen, op dat ik niet alleen, als een Wysgeer, kan toonen, waar by het toekomt, dat de Menſchen in dit of dat geval zo, en niet anders komen [illegible] deelen, maar ook, op dat me[illegible] den in de Wetenſchap[illegible] brengen. Ik heb by [illegible]

den aan myne Toehoorders in de Wiskunde getoond, dat de eerste Gronden der Wiskunde in geene andere Bevattingen bestaan, dan die gemeen zyn by alle gemeene Menschen, behalven dat die by deze alleen klaar, doch onduidelyk, maar by die geene klaar en duidelyk zyn; en dat dit onderscheid de rede is, waarom de Wiskonstenaars zeer veel daar uit afgeleid hebben, maar de gemeene Man, en de Geleerde, die in dit stuk voor de gemeene Man niets vooruit heeft, geduurig in de beginzelen staan blyft, en nooit verder komt. Want wat aangaat de aart en maniere, op welke de Bevattingen te rechte gebracht worden, om andere Stellingen daar uit af te leiden; zo heb ik insgelyks bewezen, dat de Scherpzinnigste Wiskonstenaar in al zyne diepzinnigste Gedachten op geen andere wyze denkt, dan de gemeene Man in al zyn dagelyks [illegible]

§. 19. Eerste Gronden der Wiskunde.

De aart en wyze van 't denken der Wiskundenaars.

§. 13. uit te vinden. Deswegen is men bevoegt, om wel daar op te letten.

Over §. 29.

Wat het woord Grond, en deszelfs Bevatting zeggen wil.

§. 13. *Grond* noem ik hier, het geen de Franschen *Raison*, de Latynen *Ratio*, en de Neerduitschers *Reden* noemen. Ik heb in 't Duitsch geen beter Woord konnen vinden, om het Woord *Raison* te vertaalen. Het is wel waar, dat men in de Duitsche Taal het Woord *Oorzaak* gebruikt. *By voorbeeld:* Als men zegt: Hy is my zonder alle *Raison* tegen, daar ik hem met het minste heb in de weg gelegt; zo spreekt iemand, die goed Duitsch spreekt: Hy is my zonder alle *Oorzaak of Reden* tegen. Maar dewyl het woord *Oorzaak* met het Latynsche woord *Causa* voor eenerley gehouden word, doch dit en het Fransche woord *Raison*, als mede het Latynsche *Ratio*, en het Hollandsche *Reden*, zo als 't in dit geval gebruikt word, niet eenerley is; zo zou 'er eene dubbelzinnigheid in 't spreeken ontstaan zyn, als ik het woord *Oorzaak* had willen gebruiken. Het woord *Raison*, *Ratio*, of *Reden*, is algemeener, als het woord *Causa* of *Oorzaak*, en wil iets meer dan dit zeggen. Daarom geeve ik aan het woord *Oorzaak* de betekenisse, die de Wysgeeren aan het woord *Causa* gegeven hebben, en dewyl ik dienvolgens een ander woord nodig heb, als ik in zekere gevallen, alwaar de Franschen *Raison*, de Latynen *Ratio*, en de Neerduitschers *Reden* vereischen, wil Duitsch spreken; zo gebrui-

ke

ke ik het woort *Grond*, om dat het in dier- §. 19
gelyke gevallen gebruikt word. Want wy zeggen niet alleen in het Duitsch, dat het geene, wat zyne *Raison* of *Reden* in het andere heeft, daar in *gegrond* is, maar wy noemen ook die Stellingen, waar uit men de *Raison* of *Reden* van anderen geeft, hare *Gronden*. Ja men zegt mede, dat iemand in zyn zaak niet gegrond is, wanneer hy geene *Raison* of *Reden* weet te geven. Doch dewyl ik hier ook eene duidelyke bevatting gegeven heb van het geene, wat men *Raison* of Reden noemt; zo is men in staat (§. 1. 2. c. 4. *Log.*) om te oordeelen, of de geene, die zich daar voor uitgeeft, als *Raison* of Reden van een zaak aan iemand te geven, dezelve ook in der daadt geeft. En dit is een nodige Aanmerking voor de geenen, die in Wetenschappen zo mondelyke als schriftelyke onderrechting van anderen zoeken. Byzonderlyk doordien de Kennis van een Wysgeer, of de zo genaamde Wysgeerige Kennis, daar in bestaat, dat men van het geene, wat men beweert, als ook van dat men uit de ondervinding leert, of het mogelyk zy of niet; grondige reden weet te geven, waarom het zyn of niet zyn kan (§. 6. *Proleg. Log.*); zo kan men door deze Bepaling *der Grond-Reden* of *Raison* oordeelen, of iemand ook in der daadt de rechte Wysgeerte voordraagt, dan of hy maar een gemeene Kennis daar voor uitgeeft, by gevolg of hy een waare Wysgeer is, dan of hy 'er maar voor gehouden word. Want in alle Boeken, die dezen Tytel voeren, vind men juist niet

Hoe men erkent, of iemand Raison of Reden van een zaak geeft.

Insgelyks of hy de Wysgeerte voordraagt.

§. 13. 14. *Wysgeerte*; ook geven alle geen naricht daar van, die ze ondernemen anderen te leeraaren. En daarom is 't ook geen wonder, dat men naderhand van de nuttigheid der Wysgeerte, zo op de Hooge Scholen, als in 's Menſchen Leven, zo verkeerd oordeelt.

Over §. 30.

Aanmerking omtrent de Stelling der genoegzame Grond.

§. 14. De *Stelling der genoegzame Grond* (*Principium Rationis sufficientis*) is zo wel, als *de Grond van Tegenſtryding* (*Principium Contradictionis*), in de Natuur des Menſchen gelegen, doch even als alle andere algemeene Bevattingen, die ik in de *Metaphyſica* en andere deelen der Wysgeerte gegeven heb, op eene onduidelyke wyze, zo als ik te voren (§. 12.) door een voorbeeld heb getoond. Men kan ook niet ontkennen, dat, gelyk als de Menſchen naar hunne klaare Bevattingen in voorkomende gevallen oordeelen, zy in hun oordeelen zich van deze Grond bedient hebben, en noch plegen te bedienen. Ja ik heb bevonden, dat, gelyk als uit de *Aanmerkingen over myne Redenvoering van de Philoſophia Practica der Chineſen* te zien is, *Confucius* reeds de nuttigheid van deze Stelling in de Zeden-kunde ingezien, en zich daar na geſchikt heeft. Maar van dit alles is de vraag niet, wanneer men hier van de *Heer van Leibnitz* roemt, dat hy de gewichtigheid van deze Stelling eerſt in onze tyden heeft ingezien. Want het komt daar op uit, of men voor hem deze Stelling, als eene Grond-regel in Wetenſchappen, heeft gebruikt, om andere

Hoe de algemeene Bevattingen in de Menſch natuurlyk leggen.

Stel-

Stellingen daar uit te bewyzen, en of men §. 14.
dezelve gewichtigheid erkent heeft, te weten, dat alle *Veritates contingentes*, dat is, alle *Gevallige Waarheden*, uit deze Stelling, als haar eersten Oorsprong, vloeijen, ja dat de *Contingentia* of Gevallige dingen door dezelve hare *Veritatem determinatam*, dat is, hare *bepaalde Waarheid* hebben, waar door ze een oneindig Verstand voorweten kan. Hier op heeft, myns bedunkens, de *Heer van Leibnitz* gezien, en daar toe heb ik deze Stelling in myne Schriften, byzonderlyk in de *Bedenkingen over God, de Wereld, en de Menschelyke Ziele* gebruikt. Maar ik weet niemand, die desgelyken voor ons beiden gedaan heeft. Ja ik ben de eerste geweest, die den rechten zin van deze Stelling gegeven heb, door het woord *Raison, Reden*, of *Grond* (§. 29. *Met.*) te bepalen, daar d'*Heer van Leibnitz* maar alleen gewaagt, dat het meer behelst, als het woord *Causa* of *Oorzaak*. Het is waar, dat men reeds in de *Ontologia*, of Grond-Wetenschap, en de *Metaphysica* of Boven-natuurkunde, die Stelling gehad heeft: *Nihil esse sine causa*, of *dat 'er niets is zonder Oorzaak*. Maar deze Stelling betekent by verre na zo veel niet als de andere: *Nihil esse sine ratione sufficiente, cur potius sit, quam non sit*, of *dat 'er niets is zonder een genoegzame Grond of Reden, waarom het veel eer is, dan niet is*; noch is dezelve in die zin te verstaan, als de Stelling der genoegzame Grond, volgens myne gegevene bepaling, moet verstaan worden, byaldien ze daar toe zal gebruikt worden, waar toe ze de

§. 14. de *Heer van Leibnitz* en ik gebruikt hebben, en ik ze door Gods hulpe noch verder gebruiken zal. Het schynt, als of *des Cartes*, willende zyn Bewys van God op eene Geometrische manier voordragen, *Axiom.* 1. het Onderscheid tusschen *Causa*, *de Oorzaak*, en *Ratio*, de *Reden*, van verre gezien had, in *Object. ad Meditat. de prima Philosophia p. m.* 88. doch het is maar een vliegende gedachte geweest; die hy niet verder heeft nagezonnen. Ik heb my altoos gewacht voor schielyk te oordeelen, en heb daar door geleerd in het wederleggen van anderen geduurig omzichtiger te worden, hoe meer ik in de Wetenschappen gevordert heb, byzonderlyk, als ik iets aanstotelyks in de Schriften van zulke Mannen ontmoette, van welke ik door andere proefstukken overtuygt was, dat ze zulk een slechte doordringentheid niet en hadden, als ik, ze willende wederleggen, hen moeste toeschryven. En daarom zal men ook niet vinden, dat ik my ophoude met anderen in myne Schriften te wederleggen, ten zy het de byzondere omstandigheid vereischt, van eene tegenstrydige meening iets te gewagen, diergelyke gevallen doch zeer weinige zullen voorkomen. Maar de eenvoudigen wys te maken, als of ik, door wel verdiende Mannen te wederleggen, in groot aanzien konde komen, heb ik, uit liefde tot verstand en deugd, van my nooit konnen verwerven. Ook heb ik geen reden gehad, ooit op zulke onbehoorlyke middelen te denken: Want zelfs, als ik gelasterd wierd, heb ik stil

Omzichtigheid des Schryvers omtrent het Oordeel van de lessen van anderen.

stil gezwegen, en my niet anders, dan met in der daadt het tegendeel te toonen, verantwoord. Waar van zich quaadaardige Menschen wel bedient hebben om my te benadeelen; maar God heeft hen in hare quaadaardigheid palen gezet, die zy niet zullen overtreden. En in der daadt heeft God, als een Voorstander der gerechten zake, zulks genoegzaam getoond, alzo myne Vervolgers tegen haar wil, en tot haar uiterste schande, op veelerhande manieren my zelfs bevorderd hebben.

§. 14. 15. Inhoud der Vyanden des Schryvers en Gods voorhoede tegen dezelve.

Over §. 31.

§. 15 De Stelling der genoegzame Grond is als een algemeene Waarheid in veele byzondere Waarheden gelegen, zo dat men ze daar van kan aftrekken, gelyk als men andere algemeene Bevattingen van de byzonderen aftrekt, en geen byzonder bewys daar toe van noden heeft. Wy zullen by het voorbeeld van *Archimedes*, 't welk van de Weegschaal genomen word, blyven. Men onderstelle dienvolgens, twee schaalen van gelyke zwaarte, en even wyd van het middelpunt der beweeging, aan een Weeg-schaal te hangen. Voorders, op de eene schaal zo zwaar gewicht als op de andere te leggen. Nu is de vraag: Of een van beiden een uitslag zal geven of niet? Indien 'er een uitslag zyn zal, zo moet of dat ter rechter, of dat ter slinker hand eenen geven. Men neme nu aan, het gewicht ter rechter hand eenen uitslag te zullen geven. Zo dra men alles, wat men ter rechter hand vind,

Van het bewys der Stelling des genoegzame Grond.

Hoe dat zy zich in byzondere voorbeelden betoogt.

§. 15. vind, vergelykt met het geene, dat ter slinker hand is, en ziet, dat het beiderzyds het zelfde gewicht is; zo zal ieder een toestaan, dat men met het zelfde recht, waar mede men den uitslag aan het gewicht ter rechter hand wilde toewyzen, ook aan het geene ter slinker hand behoorde toe te wyzen. Maar dewyl 't nu onmogelyk is; dat beide te gelyk een uitslag geven konnen; dan zal ook geen van beiden een uitslag konnen geven. Men ziet hier aanstonds, dat men aan 't eene gewicht voor het andere geen uitslag wil inruimen, om dat 'er niets is, waar uit men kon verstaan, waarom het eene voor het andere een uitslag zou hebben, dat is, wyl men niets zonder een genoegzame Grond of Reden wil toegeven (§. 29. *Met.*).

Hoe men de Stelling der genoegzame Grond *per indirectum*, dat is, door ongerymde gevolgen, uit de tegenstelling vloeijende, bewyst.

Dus ziet men in oneindig veel andere gevallen, dat wy, volgens deze Stelling, iets willen toegeven, of niet toegeven. Zo iemand aan de rechtmatigheid van deze Stelling zou willen twyffelen, dien kan men door elk van diergelyke voorbeelden zo verre brengen, dat hy iets ongerymds moet toestaan, daar hem zelve de ondervinding in tegenspreekt. *By voorbeeld:* Als iemand ontkent, alles een genoegzame Grond te moeten hebben, waarom het veel eer is, dan niet is; zo moet hy toegeven, dat 'er iets zonder een genoegzame Grond geschieden kan. Vervolgens kan 't gebeuren dat in het voorheen gegevene voorbeeld het gewicht ter rechter hand een uitslag geeft, al is 't dat het in alles met dat ter slinker hand overeenkomt. Wil 't iemand ontkennen, om

dat

dat d'ondervinding, zo hy meent, het tegendeel wyst; zo kan hy niet anders antwoorden, dan dat 'er niet altyd, maar wel in eenige gevallen, iets zonder een genoegzame Grond geschieden kan. Doch, dewyl hy eenige gevallen van de overige afzondert, zo moet hy in deze gevallen iets stellen, dat in de overige niet te vinden is, en dienvolgens hier ook aennemen, het geene hy niet toestaen wil, te weten, dat 'er niets *zonder Grond* of *Reden* zyn kan; Want in eenerly gevallen zal niemand deze Stelling te gelyk toestaan, en ontkennen, dewyl hy anderzins voor de Stelling van Tegenstrydinge bloot staat, volgens dewelke niets te gelyk zyn, en niet zyn kan (§. 10. *Met.*) Is iemand in Wetenschappen geoeffent, waar in men altyd na de Grond of Reden vraagt, van het geene men bevestigt of ontkent, zo zal hy, de ontallyke Voorbeelden, die hy gehad heeft, zich te binnen brengende, noch meer tegenstryding by zich gewaar worden, als hy iets zonder een genoegzame Grond zou bevestigen, of slechts te vergeefs toestaan. Ja om dies wille vragen alle gemeene lieden de kinderen, als zy onrecht doen, waarom zy dat gedaan hebben, wyl hen deze Stelling geduurig voor oogen zweeft; en wanneer men hen gebiedt, dit zo en niet anders te maken, plegen ze insgelyks te vragen: Waarom? byzonderlyk, als ze het tegendeel gewoon zyn. Derhalven is 't onnodig, zich om het bewys van deze Stelling veel te bemoeijen; en dit zal ook mogelyk de reden zyn, waar-

§. 15.

Hoe de gemeene menschen zich staan de Stelling der genoegzame Grond gedragen.

§. 15. waarom ze *de Heer van Leibnitz* zonder bewys heeft aangenomen, als eene Stelling, welkers rechtmatigheid ieder een ten eersten inziet, zo dra hy ze maar verstaat, en die alle menschen dagelyks en meermaals gebruiken, schoon ze dezelve niet recht overweegen, en dus zelfs niet eens gedenken, dat zy ze gebruiken. Ik toone (§. 142. *Met.*), dat de Stelling der genoegzame Grond het onderscheid tusschen de Waarheid en de Droomen maakt: want daar de Waarheid is, daar heeft alles zyn genoegzame Grond, waarom het veel eer is, dan niet is; daarentegen in de Droomen is het eene niet in het andere gegrond, en men kan niet zeggen, waarom dit of dat is. Ja deze Stelling der genoegzame Grond doet de Wereld onderscheiden van het *Luilekker-Land*, zo als men 't noemt, 't welk een verdicht Land is, daar alles zonder natuurlyke Oorzaaken geschied, en zonder genoegzame Grond, enkeld om dat wy 't zo verstaan of willen hebben. Dit fraaye Verdichtzel, dat men als eenvoudig belacht, en onder de pis-praatjes rekent, die men aan de kinderen verhaalt, is zeer dienstig en nut in de fynste stoffen der Bovennatuurkunde, waar in zich ook sommige van de Hoog-geleerde Doctoren op de vermaardste Hooge Schoolen niet al te wel konnen vinden, en daarom zullen wy ze ter gehoorige plaatse naar 't Luilekker-Land verwyzen, om daar door de rechte weg te vinden. Ik zie dat 'er sommige van meening zyn, als of d'*Heer van Leibnitz*

Waarom ze d'*Heer van Leibnitz* niet beweezen heeft.

Nuttigheid van het verdichtzel van Luilekkerland.

Of d'*Heer van Leibnitz* deze

nitz de Stelling der genoegzame Grond had willen bewyzen, en tot dien einde in zyne *Theodicée* verscheide Gronden had bygebracht, als (§. 44. *Part. I.*) dat men zonder die de Bestaanlykheid Gods niet kon bewyzen, en ze zelfs ook van noden hadde, om tegens de *Socinianen* te beweeren, dat God alle dingen voorheen heeft konnen weten, zo als hy in *het vyfde Geschrift tegens Clarke* aanmerkt. Maar dit zyn geene Gronden, waar door de Stelling beweezen word; maar alleen Gronden, waar door hy hare noodzakelykheid aantoont, waarom men dezelve in de Bovennatuurkunde behoort te plaatzen. Want anderzins zou men deze Waarheden daar uit niet konnen, maar voor af uit iets anders moeten bewyzen, 't welk doch na de meening van *de Heer van Leibnitz* niet doorgaat. Doch het is zeldzaam, te willen toestaan, dat het geene, wat van gevallige dingen zal bestaanlyk worden, mogelyk moest zyn, en de een oorzaak hebben, waar door het zelve tot zyne bestaanlykheid komt, ook *Cajus*, als hy opstaan zal, een zeker oogmerk hebben moest, waarom hy opstaat; en evenwel ontkent, alles zyn genoegzame Grond te moeten hebben, waarom het geschied, wyl men volgens de Stelling der genoegzame Grond niet anders begeert, dan het geene men toestaat. En evenwel meent men, hier in den Oorsprong van de onvermydelyke Noodzakelykheid t'eenemaal te bestaan, en daar door te konnen toonen, dat *de Heer van Leibnitz* zo wel als ik eene onvermy-

§. 15. Stelling heeft willen bewyzen.

Het is eene onnozelheid by sommige, dat ze de Stelling der genoegzame Grond verwerpen.

§. 15. 16. delyke Noodzakelykheid moesten toestaan, even als of alle *Raison* of *Reden* de zaak noodzakelyk maakte, waar van ik het tegendeel reeds hebbe getoont (§. 5.).

Over §. 32. & *seqq.*

Verklaaring der Leere van het Weezen der Dingen.

§. 16. Ik beweere (§. 32.), dat'er volgens de Stellinge der genoegzame Grond in een Ding, waar in men menigerley onderscheiden kan, iets moeste te vinden zyn, waar in al het overige zyn Grond heeft, doch dat dit zyn Grond niet weder in het overigen heeft, maar als noodzakelyk zo, en niet anders, moet worden aangezien, en deshalven geen verderen Grond, waarom het is, vereischt. Een enkeld voorbeeld kan de zaak klaar maken, en genoegzaam aantoonen, dat 'er geen meerder bewys, dan het reeds gegevene, van noden is. Als ik eenen Driehoek beschryve, zo kan het geschieden uit twee zyden en een hoek; want de derde zyde en de twee hoeken geven zich, zo als men zegt, van zelven. Hier heb ik in de Driehoek zyden en hoeken, doch van tweederley aart. Twee zyden en een hoek bepalen de Driehoek, twee hoeken en d'eene zyde worden door de overige deelen bepaald. Dus heeft men hier in een ding, namelyk in een Driehoek, menigerley, te weten, twee zoorten der zyden, en der hoeken, eenige, waar door de Driehoek bepaald word; en andere in tegendeel, die zich door de vorige geven. Dewyl nu ieder ding zyn genoegzame Grond hebben moet, waarom het veel eer zo als anders is; zo moet ook de grootte der eenen

ben zyde en der twee hoeken haar genoeg- §. 16.
zame Grond in de twee andere zyden en de derde hoek, waar uit de Driehoek gemaakt is, hebben. In tegendeel heeft de grootte der twee zyden en des eenen hoeks, waar uit de Driehoek gemaakt word, geene verdere *Raison* of *Reden* nodig, maar word, als iets Mogelyks noodzakelyk so aangezien, wyl 't volgens de Stelling van de Tegenstrydinge geenzins doorgaat, dat het te gelyk Onmogelyk zou zyn, door twee zyden en een Hoek eenen Driehoek te bepalen. Namentlyk dat geene, waar door ieder ding in zyn aart bepaald word, is het, waar in de Grond van het overige te vinden is. En dewyl de zaak daar door hare Mogelykheid heeft, zo bestaat daar in haar Weezen, en die geen verstaat het Weezen eens dings, die weet, hoe dat een zaak in haar aart bepaald word. Ja, wanneer hy van het overige, wat hy 'er in vind, *Raison* of *Reden* wil geven, zo moet hy ze in dat geene zoeken, waar door zy in haar aart bepaald word. De Stelling der genoegzame Grond (*Principium rationis sufficientis*) vereischt, dat 'er in elken ding iets te vinden zy, waar uit men *Raison* of *Reden* van het overige geven kan, waarom het in het zelve is. In tegendeel vereischt de Grond der Tegenstryding (*Principium contradictionis*), dat het een met het andere niet strydig zy, maar alles te gelyk in een zake by malkander zyn kan. Ik heb een voorbeeld uit de Meetkonst gegeven, wyl men in Figuuren alles, wat zich daar in bevind, ligter kan overzien,

Waar in het Weezen eigentlyk bestaat.

zien,

§. 16. zien, en wat daar van eenerley, en in tegendeel van menigerley aart is. Ik zoude ook zeer licht noch andere voorbeelden uit verscheide deelen der Wysgeerte konnen bybrengen: maar het kan voor dit maal volstrekken. De geenen, die voorgeven, als of men het Weezen van een ding niet konde kennen, begeeren een Denkbeeld in de Inbeeldings-kracht te hebben, waar door zy het zelve zich konden voorstellen, en verlangen dus te zien, wat niet voor de oogen behoort. Want alle algemeene Bevattingen, die men in de Bovennatuurkunde verklaart, laten zich niet door de Zinnen, maar alleen door het Verstand begrypen. En daarom is 't, dat, wanneer men zich het Weezen als een t'zamengestelde zaak, by wyze van een beeld, wil voorstellen, alles duyster word, zo als 't iemand, niets ziende, voorkomt. Derhalven zoude men zeggen, wy konnen het Weezen niet zien, nochte ons inbeelden; maar niet, dat men niet kan kennen, dat is, met het verstand niet kan begrypen, wat het Weezen is. Even zo gaat het in meer andere gevallen, daar men de Koleuren hooren, en het Geluit zien wil, en uit het onvermogen, waar in men zich bevind van dit te doen, een besluit maakt, als dat 't onmogelyk zy het zelve te kennen. Om nu diergelyke vooroordeelen te vermyden, zo dient men het Vermogen der Ziele van te bemerken, vooral te onderzoeken, en het onderscheid, daar in legggende, met vlyt in acht te nemen, waar toe in het derde Hoofdstuk van de

Waarom eenige voorgeven, dat men het Weezen niet konde kennen.

Ziele

Ziele genoegzame aanleiding gegeven word, ook daar by inzonderheid te overweegen, wat voor Dingen zich door elk Vermogen der Ziele laten kennen, op dat 'er geene verwarring, tot nadeel der Wetenschappen, uit ontstaa. §. 16. 17.

Over §. 36.

§. 17. Het *Noodzakelyke*, dat men hier bepaalt, is eigentlyk het geene, dat deze naam toekomt, en *volstrekt Noodzakelyk*, in 't Latyn *Absolutè necessarium*, genoemd word. Wat men anderzins (§. 575. *Met.*) *Noodzakelyk* noemt, komt deze naam eigentlyk niet toe, en daarom was het beter, dat men zich van deze benaming nooit bediend hadde, om dat de onkundigen, die geen kennis hebben van Woorden en Zaken te onderscheiden, voornamentlyk de School-Letterkundigen, daar door gelegentheid vinden te twisten. Doch uit zulke twisten volgt zelden iets goeds, om dat gemeenlyk by de Geleerden quaadaardigheid met onkunde gepaart gaat, en derzelver quaadaardigheid en onverstand even groot zyn: zo als ik zelf dikmaals ondervonden heb, en tot een zatzaam bewys verstrekken kan, hoe myne Vyanden my vervolgen; welker onbedrevenheid in de Wysgeerte niet minder bekend is, dan die in het Christendom byzonderlyk der Evangelische Kerke, verfoeijelyke manier van my te vervolgen: waar van men *de Berichten over myne eigene Schriften* (§. 214. & *seqq.*) kan nazien. Maar men moet vooral daar op zien, dat men van de Nood-

Van het Noodzakelyke.

Omzichtigheid omtrent de woorden te gebruiken.

Waarom uit de twisten onder de Geleerden niet veel goeds volgt.

Hoe men zich in 't weza-

§. 17. 18. zakelykheid met ryp verstand en voordacht spreekt, ten einde men een rechtzinnig oordeel kan vellen van het geene dat noodzakelyk is, indien men in de wederlegging der Atheisten en Fatalisten, dat is, der Godverzakers en Noodlot stellers, de Noodzakelykheid der Wereld en harer geschiedenissen te bestryden heeft. In dusdanige strydigheden moet men iemand eigentlyk na behooren antwoorden, op dat men hem in zyne verderflyke dwaalingen niet kome te sterken, ook met eene zich wachten, dat men niemand te na kome, wyl men noch het aanzien moet hebben, als of men een zake niet verstond, noch ook niet vroom en oprecht was, maar voorgenoomen hadde, een anderen te benadeelen, en zwart te maken. Want die zich hierin te buiten gaan, zyn zeer schadelyke en gevaarlyke Menschen.

derleggen moet gedragen.

Over §. 38. 42.

Nuttigheid der Leere van de Noodzakelykheid en Onveranderlykheid des Weezens.

§. 18. De Leere van de Noodzakelykheid des Weezens der dingen, en dat het Onveranderlyk zy, hebben onze Gods-geleerden niet uit een vooroordeel van de Scholastyke Wysgeerte, maar met voordacht geduurig verdedigt: Want ze is de Hoofd-Grond, waar uit de grootste zwarigheden in de Religie weggenomen worden, en waar door men veele Lessen derzelve eenig en alleen redenkundig kan voorstellen, zo als ik ter genoege in veele plaatzen der Bovennatuurkunde van de Religie beweezen heb, en aan rechtschape Gods-geleerden ook

van

van de Christen Religie byzonderlyk niet onbekend is. De Leere van het Wilkeurige Weezen strydt tegens het Vernuft, en kan byzonderlyk met de Leere der Evangelischen niet bestaan, alschoon ze met de Fanatische Leeren wel overeenkomt. Geleerde Mannen weten aanstonds, dat men, een wilkeurig Wezen toestaande, den t'zamenhang der *Theologische* Waarheden niet inziet. Maar meest ziet men, dat men zonder voordacht spreekt, wanneer men, ten opzichte van de Noodzakelykheid des Weezens, bezorgt is voor een *Fataliteit* of Noodschikking in de Wereld, en dat die de Vryheid aan den Schepper in de schepping beneemt. Wie nu weet, dat men de Mogelykheid der zake het Weezen noemt (§. 35. *Met.*), en dat 'er niets te gelyk Mogelyk en Onmogelyk zyn kan (§. 38. *Met.*), ook dat men hier slechts van de Mogelykheid spreekt, zonder eenig afzien op de Bestaanlykheid, die het bereiken kan; die moet lachen over de eenvoudigheid der geenen, die de Noodzakelykheid des Weezens voor zo gevaarlyk aanzien, en zulke fraaije besluiten daar uit weten te trekken; maar ze teffens ook uitschelden wegens haar hoogmoed, dat zy hunne Voorvaders, zulke deftige en grondgeleerde Gods-geleerden, voor zo dom aanzien, als of ze uit onkunde en vooroordeel zulke gevaarlyke Leeren hadden goedgekeurt; en mede verwyten, dat zy uit liefde tot Geestdryvery (*Fanaticismus*) meerder Respect voor *Poiret*, als wel voor zo veele rechtschape Leeraaren der Evangelische Kerke

§. 18.

Schadelykheid der Leere van het Wilkeurige Weezen.

Of van de Noodzakelykheid des Weezens eene Noodschikking ontstaat.

§. 18. ke hebben. Het is byzonderlyk aanmerkenswaardig, dat de Byſtander myner Vyanden, *Dr. Buddeus* in zyne *Inſtitutiones Theologiæ*, de meening van het wilkeurige Weezen als de naaſte trap tot Godloosheid aanmerkt, wyl daar door, met alle Gevalligheid en Vryheid weg te neemen; eene Onvermydelykheid word ingevoert; en echter hun ten gevalle by my de Noodzakelykheid des Weezens voor den Oorſprong des Noodlots uitgeeft. Ziet *het Klaare Bewys* (§. 14). Het Noodlot (*Fatalitas*) der Dingen komt niet uit haar Weezen, maar uit haar Beſtaanlykheid voort, zo 'er een voor handen is. Offchoon het Weezen eens dings Noodzakelyk is, zo hoeft het daarom doch niet Beſtaanlyk te worden. Wie heeft 'er ooit geleert, of wie vermeet zich te bewyzen, dat een ding, wiens Weezen Noodzakelyk is, ook Beſtaanlyk moet worden. Voorders volgt niet anders, dan dat een ding, als het Beſtaanlyk worden zal, daar toe niet anders komen kan, dan voor zo verre het zyn Weezen toelaat, dat is, als het Mogelyk is. Maar wie heeft zich ooit ingebeeldt, dat een Ding anders dan het mogelyk is, kan beſtaanlyk worden? En wat een ſlechte Bevatting is 't van de Macht Gods, als men zich laat voorſtaan, met dezelve te ſtryden, dat hy de zaken niet anders, dan hy ze in zyn Verſtand mogelyk bevind, kan voortbrengen? Wie heeft ooit geleeraart, dat zich Gods Almachtigheid moet uitſtrekken tot Onmogelyke Dingen? Zekerlyk niemand, dan die volgens

Waaruit het Noodlot ontſtaat.

geens zyne oude School-*Ideen* of Denkbeelden uit de Letter-kunde redekavelt, meenende, onder het woord Alles ook het Onmogelyke begreepen te zyn. Ja wie zal voorders beweeren, dat God in de Schepping geen Vryheid behoudt, om dat hy alleen tot het mogelyke overgaat, en niet door zyn Wille het onmogelyke kan mogelyk maken? Dit kan niemand doen, dan die zich gelooft gedwongen te zyn, zynen Ducaat en geenen anderen te nemen, wyl hy uit alle, die 'er waren, de geene, die hem best beviel, heeft uitgezocht; doch dat hy door zyn Wille niet machtig was, op de Ducaat iets, dat zich daar op niet drukken laat, te brengen, *by voorbeeld*, eenen vogel die weezentlyk vliegt, of een ander beeld, dat in zekere beweeging is; of ook iemand, die zich verbeeldt, niet vrywillig te gaan, om dat hy niet anders, als het mogelyk is, gaan kan. Zekerlyk zodanige zyn de voortreffelyke Leeraars van onze Kerke, die de Noodzakelykheid des Weezens beweert hebben, niet geweest. Ik erinnere hier nevens, dat, vermits ik (§. 39. *Met.*) beweezen heb, het geene, wat Noodzakelyk is, ook Eeuwig te zyn, men myne woorden verdraait en omkeert, als of ik zelf toestond, het geene dat Eeuwig is, ook Noodzakelyk te zyn, om my te last te leggen, als of ik de Zelfstandigheid der Weereld beweerde, en God vervolgens kwam te loochenen, mits ik gezeid had, dat de Schepping in de tyd uit het Vernuft bezwaarlyk was te bewyzen, ook tot noch toe niet opentlyk bewee-

§. 18.

Of de Noodzakelykheid des Weezens der Vryheid Gods in de Schepping nadeelig is.

Bedriegelyke Sluit-redenen der Hallische Vyanden.

Of het Eeuwige noodzakelyk is.

§. 18. weezen zy. Deze Stelling laat zich geenszins omkeeren; maar het is valsch, dat het Eeuwige Noodzakelyk is. Want Gods Wil is ook Eeuwig; maar daarom is hy niet Noodzakelyk: wyl hy anders niet Vry zoude zyn. De Eeuwigheid maakt de Noodzakelykheid niet, maar deze komt uit een gansch anderen Grond voort (§. 36. *Met.*). Hoe heerlyk is doch myne Wysgeerte, wyl men in dezelve niets afkeuren, noch verwerpen kan, ten zy men openbaarlyk valsche Stellingen tot een Grond legge.

19.

Over §. 43.

Dat de Eigenschappen eens dings niet aan een ander ding konnen medegedeeld worden.

§. 19. Dewyl de Eigenschappen eens dings aan geen ander, dat onderscheiden van Weezen is, konnen medegedeeld worden, daar uit blykt, hoe ongerymd de meening dergeenen is, die zeggen, dat God ook machtig was, aan de Lichamelyke stoffe het vermogen van Denken te geven. En waarlyk het is eene gevaarlyke meening, wyl ze aan de Onstoffelykheid (*Immaterialitas*) der Ziele en hare Onsterflykheid te kort doet, gevende ten minsten gelegentheid tot twyffel, of de Ziel van het Lichaam wel onderscheiden zy. En Ondertusschen beweert ze doch een Gods-geleerde van een vermaarde Hooge-School in Duitschland, *Dr. Buddeus*, die zich tegens de Noodzaakelykheid des Weezens zeer hevig aankant, om dat het gezag van *Lockius*, die zulk een zeldzame meening heeft op de baan gebracht, by hem zo krachtig overtuigend is, dat hy ze zonder eenig bewys komt aan te nemen,

en

en als eene vaste waarheid wil geleeraard hebben. Ja hy besluit 'er ook zelfs met hem uit, dat men niet machtig was de Onstoffelykheid en Onsterflykheid der Ziele uit het Vernuft te bewyzen. Dit alles schynt mynen Vyanden geenzins gevaarlyk te zyn; want zy kanten zich daar niet alleen gantsch niet tegen, maar zy laten 't ook zelve leeraaren. Doch men hoeft niet te vreezen, dat de Leere, die ik hier beweere, strydig is met het geene, wat 'er in de Gods-geleerdheid van de Mededeeling der Goddelyke Eigenschappen geleeraart word. Want daar is het geheel anders mede gelegen. Indien deze Stelling daar mede strydig was, zo moest men leeraaren, dat de Menschelyke Natuur van d'Heer *Jesus Christus* vergood was, 't welk doch, volgens dezelve, onze Gods-geleerden ontkennen. Het is slecht, dat heden-daags Menschen voor groote Kerken-leeraars willen doorgaan, die niet eens geleert hebben de Stellingen hunner Voorvaderen recht te verstaan, ja niet eens gezint zyn die te leeren verstaan, onder het nietig voorwendzel, dat 'er veel Schoolastyke Wysgeerte in begrepen zy, als of alles ondeugend was, wat men in de Schoolastyke Wysgeerte geleerd heeft, en de geenen wel gedaan hadden, die het Kind met het bad uitgestort, of alles t'zamen als onnut verworpen hebben. Ik verwerpe het oude zo min als het nieuwe; maar ik beproef alles, en behoude het goede, 't mag te vinden zyn, waar het ook wil. Doch ik oordeele my tot deze beproeving niet ongeschik-

§. 19.

Of men de Schoolastyke Wysgeerte te recht geheel en al verwerpt.

Het gedrag des Schryvers.

§. 18. weezen zy. Deze Stelling laat zich geenszins omkeeren; maar het is valsch, dat het
19. Eeuwige Noodzakelyk is. Want Gods Wil is ook Eeuwig; maar daarom is hy niet Noodzakelyk: wyl hy anders niet Vry zoude zyn. De Eeuwigheid maakt de Noodzakelykheid niet, maar deze komt uit een gansch anderen Grond voort (§. 36. *Met.*). Hoe heerlyk is doch myne Wysgeerte, wyl men in dezelve niets afkeuren, noch verwerpen kan, ten zy men openbaarlyk valsche Stellingen tot een Grond legge.

Over §. 43.

Dat de Eigenschappen eens dings niet aan een ander ding konnen medegedeeld worden.

§. 19. Dewyl de Eigenschappen eens din aan geen ander, dat onderscheiden van We zen is, konnen medegedeeld worden, da uit blykt, hoe ongerymd de meening d geenen is, die zeggen, dat God ook ma tig was, aan de Lichamelyke stoffe vermogen van Denken te geven. En w lyk het is eene gevaarlyke meening, ze aan de Onstoffelykheid (*Immateri tas*) der Ziele en hare Onsterflykhei kort doet, gevende ten minsten gelegent tot twyffel, of de Ziel van het Lichaam onderscheiden zy. En Ondertusschen weert ze doch een Gods-geleerde van vermaarde Hooge-School in Duitschl *Dr. Buddeus*, die zich tegens de Noo kelykheid des Weezens zeer hevig aan om dat het gezag van *Lockius*, die all zeldzame meening heeft by hem zo krach ze zonder ee

...en als eene vaste waarheid wil [illegible]
...hebben. Ja by besluit 'er ook [illegible]
..., dat men niet machtig was de [illegible]
...heid en Onsterflykheid der [illegible]
... Vernuft te bewyzen. [illegible]

[illegible]

§. 19. 20. schikter te zyn dan een ander, en al was 't dat ik my daar in eenig voorrecht wilde aanmatigen, zo zouden zich mogelyk noch reden genoeg vinden, om zulks te rechtvaardigen. Maar dit wil ik liever aan anderen overlaten. Voor my is 't even veel, of ik van Menschen, die de onzydige Wereld voor geen Rechters kent, gepreezen of gelaakt worde.

Over §. 45. 46.

Aanmerking over de Bevattingen van 't geene wat buiten malkander is, en de Ruymte.

§. 20. Ik verklaare hier maar alleen, hoe men tot de Bevattingen van 't geene, *wat buiten malkander is*, en *de Ruimte* komt: 't welk ook van de volgende Bevattingen te verstaan is. Dit geschied ten dien einde, op dat wy, van dingen redeneerende, of iets door Sluit-redenen daar van willende zeggen, niet meer toestaan, dan wat 'er uit de Denkbeelden en Bevattingen, die wy 'er van hebben, is volgende: Want zo lang konnen wy verzekert zyn, dat wy hen niets te onrecht toeëigenen, noch ons in gevaar van dwaalinge stellen. De Bevatting van 't geene, wat buiten ons, en buiten malkander is, heeft zyne nuttigheid, wanneer wy in de *Cartesiaansche* Wysgeerte op de dadelyke Bestaanlykheid der Lichamen (*Realis Existentia Corporum*) komen, alwaar *des Cartes* het getuigenis der Zinnen in twyffel getrokken, en het bewys uit de Natuurlyke Godsgeleerdheid van de Waarheid Gods heeft afgeleid; doch *Malebranche*, die de Bovennatuurkunde van *des Cartes* meerder licht gegeven heeft, in zyn *Entretiens sur le Metaphy-*

Nuttigheid der Bevatting van dien wat buiten ons zelfs is.

physique, heeft een zoort van Openbaring, §. 208 waar door ons God de zekerheid daar van kwam te geven, toegestaan. Menschen, die in het schenden en lasteren van andere hun voordeel zoeken, zeggen ten eersten, dat hier de *Idealisten* of Denkbeeldigen voor gesproken werd: Doch ik gedoge nooit, dat men iemand uit verkeerde gronden komt te wederleggen, of ook maar uit gronden, die hy geenzints toestaat; maar ik oordeele het veel beter te zyn, dat men elk een zo veel, als het ooit doenlyk is, toestaa, doch dat men hem naderhand uit zulke gronden, die hy niet wederleggen kan, of die hy mogelyk niet eens zoekt te ontkennen, de ongegrondheid zyner meeninge voor oogen legge: Want zo is men overtuigt, dat men rechtschapen met hem handelt, en verlangt zelfs te hooren, hoe men hem zyne meening tracht te wederleggen, niet tegestaande men hem toestaat, wat anderen, die met vooroordeel zyn ingenomen, en niet in staat zyn alles na behooren te onderzoeken, ontkennen. Ik meene, dit met de Regelen, die ik van het Wederleggen in een byzonder Hoofdstuk van myne Redenkunde gegeven hebbe, overeen te komen, en ik zal my niet bedriegen, met te geloven, dat ook anderen van het zelfde gevoelen zyn: Maar of ik den gemeenen Man hier in op myn zyde heb, en my in dit doen met het *Possessorium*, of het gestadig bezit der ongetogenen, kan verdedigen, is myn minste zorge, en in dit stuk wil ik anderen den voortocht, dien ze pre-

Omzichtigheid omtrent het wederleggen.

§. 20. De nuttigheid der Bevatting van de Ruymte.

tendeeren, geenzints betwisten. De Bevatting, die ik van de Ruymte gegeven heb, heeft veel nuts tot vermyding van verscheide en zeldzame dwaalingen bygebracht. Men kan daar uit aanstonds toonen, dat *des Cartes*, geen onderscheid tusschen de Ruymte en het Lichaam makende, al te verre gegaan is, of schoon hy te rechte verworpen heeft, dat 'er geen Ruymte zonder Lichaam bestaan kan, het welk ook uit onze bevatting van de Ruymte is volgende. Men ziet daar door, dat het gemeene Denkbeeld van de Ruymte, 't welk zich de Menschen in haar Inbeeldinge maken, als of ze een behoudenis der Lichamen was, bestaande zelfs als 'er de Lichamen niet meer waren, een enkel Verdichtzel is, en dat op zulken wyse de wonderbare meening, die de Engelsche Wysgeer, *Henricus Morus*, in zyn *Enchiridium Metaphysicum* beweert, als of de Ruymte God zelf was, en die in dit geval van een ander Engelsman, *Joseph Raphson*, in zyn *Conamen Metaphysicum de spatio, ente reali & infinito*, gegevene ingebeelde Mathematische Bewyzen, als of aan de Ruymte Goddelyke Eigenschappen toekwamen, ten eenemaal vervallen; daar het in tegendeel iemand zwaar zal vallen, uit het verdichte Denkbeeld des gemeenen Mans, den ongrond van *Morus* en *Raphsons* meening van de Ruymte te toonen. Doch men zal in myne Bovennatuurkunde vinden, en zo het God behaagt, zal ik mogelyk noch wel iets meerders aanwyzen, als dat eene rechte Bevatting van de Ruymte zeer nut is tot gewich-

Waar uit het gemeene denkbeeld van de Ruymte ontstaat.

Of de Ruymte God zelve zy.

wichtige Vragen in de Wysgeerte te beslis- §. 20.
sen, ja zelfs voor Gods-geleerden niet on- 21.
dienstig is.

§. 21. Ik oordeele hier niet ondienstig te zyn iets te herinneren, dat mogelyk ieder een niet denken zoude, om daar door een twyffel uit de weg te ruimen, dien een of ander mogelyk zoude opvatten, die zich waardigt myne schriften met aandacht te leezen, of ook met voordacht in de handen neemt, om 'er iets in te zoeken, dat hy vitten of berispen kan. Ik heb gezegd, wy konden verzekert zyn, dat wy aan een zaak niets onrechts toeëigenen, zo lange wy ons by het geene houden, wat wy 'er duidelyk in vinden, en dat wy zo doende, buiten gevaar blyven van te dwaalen. Maar men zou my mogelyk uit myne Redenkunde voorhouden het geene, dat ik van het onderscheid der voldoende en onvoldoende Bevattingen (*Notiones completæ & incompletæ*) bygebracht hebbe, en my op *het voorbeeld van des Cartes* wyzen, waar van ik my zelf bedient hebbe, als dat hy eene onvoldoende Bevatting van het Lichaam gehad heeft, en derhalven in verscheide dwaalingen gevallen is, ja dat zelfs deze onvoldoende Bevatting met deze dwaaling geboren is, als of de Ruymte het Lichaam zelve was. Dienvolgens zoude men zeggen, het zy niet genoeg, dat myne Bevatting klaar en duidelyk was, maar ik moest ook verzekert zyn, dat 'er al 't geene in begrepen was, wat 'er vereischt word tot de zake van andere te onderscheiden, of met vruchtbare woor-

Hoe men by 't gebruik van duidelyke, doch onvolkomene Bevattingen, dwaalingen vermyden kan.

§. 21. woorden te spreken, waar door dezelve in haar aart bepaald word. Derhalven staat aan te merken, dat wy een dubbelde Grond van Sluit-redenen hebben. Want of wy brengen de Bepaling omtrent een voorkomende zaak by, en sluiten daar uit, dat haar deze of geene naam toebehoort, of dat zy onder deze of geene zoort der dingen te rekenen is; of wy brengen eene Stelling in een voorkomend geval te rechte (§. 1. c. 4. *Log.*). In 't eerste geval konnen wy dwaalen, wanneer wy eene duidelyke Bevatting voor eene Bepaling aannemen, schoon ze niet voldoende is; maar geenzins in 't tweede geval. Het voorbeeld van *des Cartes* zelve verklaart, wat ik gezegd hebbe. Zo lange als *des Cartes* deze Stelling gebruikt: Elk Lichaam is in de lengte, breedte, en diepte uitgebreid; zo lang begaat hy in zyne Sluit-redenen geen misslag. Want hy eigent het Lichaam niets toe, dan 't geen ieder ding, dat na de lengte, breedte en diepte eene Ruymte beslaat, moet toebehooren. Maar zo dra hy 't als eene Bepaling aanziet, en veronderstelt: Het geene, wat in de lengte, breedte en diepte uitgebreid is, is een Lichaam; zo vervalt hy in dwaaling, en houdt *by voorbeeld* de Ruymte voor een Lichaam. Ja terwyl hy meent, dat het Lichaam alleen door zyn uitgestrektheid in de lengte, breedte en diepte, in zyn aart bepaald word, en nochtans in het zelve verscheide dingen ontmoet, die men daar uit niet kan bepalen; zo staat hy in het Lichaam iets toe, dat uit zyn Weezen en Natuur niet volgt, maar alleen

Verklaaring door een voorbeeld.

door

door de Wille Gods voortgebracht word. §. 21.
En hieruit kan men zien, hoe men zich by 22.
de duidelyke Kenniffe heeft te wachten, dat men niet te verre gaa, en door een misbruik in dwaaling vervalle.

Over §. 51. & *seqq.*

§. 22. Het geen hier van de nuttigheid der t'Zamengestelde dingen gezegd word, geeft ons de gronden aan de hand, waar uit wy van het Lichaam wysgeerig redeneeren: want even deze zyn de t'Zamengestelde dingen, die in de Natuur bestaanlyk zyn. Doch wyl wy een t'Zamengesteld ding enkeld als een Geheel aanzien, voor zo verre het uit zekere Deelen bestaat, behalven dat 'er dit noch bykomt, dat wy op de verknochting der deelen met malkander by de t'Zamenstelling acht geven, waar op men juist in de Bevatting van 't Geheel niet en ziet; zo kan men hier uit niets verder halen, dan wat een Lichaam toebehoort, voor zo verre het zelve eene *Extensie* heeft, dat is, in de lengte, breedte en diepte is uitgestrekt. Maar ik toone op zyn plaats (§. 626. *Met.*) aan, dat 'er meer toe behoort. Niet tegenstaande nu de t'Zamengestelde dingen, die ons in de Wereld voorkomen, de Lichamen zyn; zo is doch deswegen een Lichaam en een t'Zamengesteld ding niet eenerley, maar een Lichaam is noch iets meerder. Zo wy beide wilden voor eenerley houden; dan zouden wy in de dwaaling van *des Cartes* vervallen (§. 21.)

Nuttigheid der Leere van de t'Zamengestelde dingen.

Aart en wyze der verknochting der deelen in een t'Zamengesteld ding.

§. 23. 24.

Over §. 58.

Waarschouwing omtrent de Bevatting van de Geduurigheid.

§. 23. Na deze Bevatting oordeelen alle Menschen van de Geduurigheid, al is 't dat zy dezelve alleen klaar, even als andere meer, ja zelfs de meeste bevatten. Doch ondertusschen volgt niet, dat al het geene wy daar voor aanzien, een Geduurig ding zy. Wy beschouwen de Order der deelen, zo als 't de onduidelyke Bevatting, die wy 'er door de zinnen van hebben, met zich brengt. Derhalven toonen niet alleen de Vergrootglazen het tegendeel, maar wy ontdekken het zelve ook dikmaals op andere manieren. Wie hier op naauwkeurig acht geeft, die vind geene zwarigheid in de Stoffe van 't *Continuum* of de Geduurigheid, offchoon men dezelve het Doolhof der Wysgeeren noemt, vooral wanneer hy teffens gade slaat, dat hy verder geene deelen aanneemt, dan welker bestaanlykheid hy bewyzen kan: Waarvan ik elders (§. 4. *Phys.*) breeder en uitvoeriger heb gehandeld.

Over §. 59.

't Onderscheid der aart en wyze der t'Zamenstelling.

§. 24. Op dat men het geene, wat 'er van het Weezen eens t'Zamengestelden dings gezegd word, niet onrecht verstaa, noch, het zelve by de Lichaamen te pas willende brengen, over 't hoofd zie, waar op men behoorde acht te geven, of ook wel zelfs in een dwaaling vervallen mogt; zo staat aan te merken, dat de t'Zamenstelling (*Compositio*) niet alleen de Byeenvoegingen (*Structuras*), maar ook de t'Zamenwevingen

gen (*Texturas*), en de Vermengingen (*Mixtiones*) in zich begrype. *By voorbeeld*, men verstaat het Weezen des Bloeds, wanneer men begrypt, hoe het zelve door vermenging van andere eenvoudige Stoffen bestaat. Namentlyk, *Structura*, de Byeenvoeging word *den Organischen Lichamen* toegeëigent, die uit ledematen t'zamengesteld zyn, als des Menschen Lichaam; *Textura*, de t'Zamenweving behoort tot *de Inorganische Lichamen*, die uit eenerley aart der deelen t'zamengesteld zyn, als de Steenen; *Mixtio*, de Vermenging is eigen aan de Lichamen, welke door vermenging van verscheide stoffen ontstaan, als de kleine deeltjes der Metalen. Derhalven moet men in byzondere gevallen het Weezen in de byzondere aart der t'Zamenstelling zoeken, en dezelve uitleggen, als men van het Weezen wil spreeken. Maar dit onderscheid behoort hier niet, om dat wy van de t'Zamenstelling maar in 't algemeen spreken, en onze gedachten niet eigentlyk op de Lichamen, in onze Wereld bestaanlyk, slaan. En daarom heb ik 'er ook in de *Ontologia* of Grond-wetenschap niet van gesproken.

§. 24. 25.

Hoe het Weezen der Lichamen in byzondere gevallen te beschouwen is.

Over §. 61.

§. 25. Hier noemt men *Grootte*, wat de Larynen *Magnitudo* heeten, en waar van in de Meetkonst gesproken word. Boven (§. 11. *en* §. 21. *Met.*) word het woord *Hoegrootheid* (*Quantitas*) anders verstaan. De Hooguitsche Taal is zo ryk van woorden niet,

Dubbelzinnigheid van het Woord Grootte en Hoegrootheid.

§. 25. niet, dat men de dubbelzinnigheid had kon-
26. nen myden.

Over §. 63.

§. 26. Deze Bevatting van de Grootte maakt men zich in de Meetkonst, als of alle deelen in een order geduurig voortgingen, en ook alle malkander gelykvormig waren. En daarom zegt men, dezelve iets verdichts in zich te hebben, 't welk van de Inbeeldings-kracht afhangt. Doch men moet zich wachten van al 't verdichte niet voor ongerymd te houden, en voor dwaaling uit te geven: Want de Inbeeldingen der Verdichtzelen zyn zeer nut in de Wetenschappen, en byzonderlyk in de Konst van Uitvinden. Zy doen de *Imaginatie* of Inbeeldings-kracht bevatten, wat door het Verstand en Vernuft zwaar te bereiken is; en maken in het Uitvinden ligt, ja mogelyk, wat anders niet dan door omwegen, of ook wel geenzints uit te vinden was. Doch zekerlyk is 'er een onderscheid tusschen zulke Inbeeldingen van Verdichtzelen, en andere die ongerymd zyn, en zy hebben hare zekere Regelen, zo dat ik kan zeggen: dat het is een byzondere *Ars fingendi*, of *Konst van Verdichten*, die geen gering deel van de Konst van Uitvinden uitmaakt. Maar het is hier de plaats, noch de tyd niet, om dit onderscheid te bepalen, en voorbeelden van die Regels by te brengen. Ondertusschen konnen zich anderen in deze en andere dingen, die noch te verklaaren zyn, oeffenen. Ik ben niet

[Margin: Hoedanig men de Grootte in de Meetkonst beschouwt.]

[Margin: Nuttigheid der Verdichtingen.]

[Margin: *Ars fingendi* of de Konst van Verdichten.]

nydig,

§. 26. 27.

Inborst des Schryvers.

nydig, wanneer my iemand in verstand te boven gaat. Ja ik wenschte niet alleen, dat de geenen, die myne Schriften zo verachtelyk maken en verkleinen, iets beters en meerder dan ik mogten in 't Licht brengen; maar ik zou my ook daar over verblyden, als ik iets van hen konde leeren, en het opentlyk pryzen, of schoon zy het myne overal laaken. Doch ik heb altyd gezien, dat God de geenen, die geen goed gemoed hebben, zelden krachten geeft om iets loflyks uit te voeren.

Over §. 75. 76.

Benaming des Eenvoudigen dings.

§. 27. Dewyl wy het Eenvoudige tegens de t'Zamengestelde dingen zetten, zo konnen wy aan dezelve niet toeëigenen het geene, waar uit een t'Zamengesteld ding gekend word, vervolgens moeten wy in dezelve alle deelen ontkennen. Ik hebbe reeds boven (§. 6.) gewaagt, dat men de Woorden somtyds *negative*, dat is ontkennender wyze, of wat ze niet zyn, kan bepalen, en de reden aldaar bygebracht vind hier ook plaats. Maar niet tegenstaande de Bepaling ontkennende is (*Definitio negativa*), zo hebben wy doch niet te vreezen, dat wy daarom van de Eenvoudige dingen niets konden bemerken, dan 't geene zy niet zyn; Want ik hebbe (§. 36.) de reden bygebracht, waarom het tegendeel plaats vind, en ook in dit geval in der daadt beweezen, dat het t'eenemaal doorgaat. Ondertusschen handele ik hier van de Eenvoudige dingen in 't algemeen, zonder opzicht op

Hoe ver den Schryver van de

§. 37. Eenvoudige dingen handelt.

de Ziele, of de Beginzelen der dingen. Doch even daarom moet de algemeene Leere op beide konnen toegepast worden: want niet tegenstaande ik (§. 76. *Met.*) alleen de bestaanlykheid der Eenvoudige dingen, waaruit de Lichaamelyke voortkomen, aantoone; zo volgt 'er echter niet uit, dat 'er geen andere meer zyn, noch ook, dat alle de andere van dezelfde zoort, als deze, moesten zyn. Dit alles zyn zaken, die tot nader onderzoek uitgesteld blyven. En in der daadt word ook (§. 742. *Met.*) aangeweezen, dat onze Zielen Eenvoudige dingen zyn, doch van een andere zoort als de Beginzelen der Stoffen of der Lichamelyke dingen (§. 597. *Met.*). Ik heb maar de Bestaanlykheid (*Existentia*) van deze zoort der Eenvoudige dingen hier beweezen, doordien het bewys hier plaats vind, om daar door te toonen, dat Eenvoudige dingen niet onmogelyk zyn, en by gevolg niet te vergeefs daar van gehandeld word. Voor 't overige heb ik 'er wyders geen opmerking op genomen; maar enkeld het geene uitgelegd, wat met de algemeene Bevatting bestaan kan. Derhalven is 't onnozel, daar uit een besluit te maken, als of ik geene Eenvoudige dingen van een andere zoort toestond, dan de geene, waar uit de t'Zamengestelde of Lichamelyke dingen hun oorsprong hebben. Elk word te zyner plaatze verhandeld. Maar daar ik de Bestaanlykheid van een Zoort (*Species*) beweezen heb, kan ik ook van de dingen, waar toe dezelve behoort, in 't al-

Waarom hy alleenlyk de Bestaanlykheid van eener zoort der Eenvoudige dingen beweezen heeft.

ge-

gemeen, dat is, van het Geslacht (*Genus*) §. 27.
spreken. 28.

Over §. 87. 88. 89. 90.

§. 28. Ik heb (§. 742. *Met.*) beweezen, dat de Ziel mede onder de Eenvoudige dingen behoort, en daarom moet zich ook op haren Oorsprong laten toepassen, het geen hier van den Oorsprong der Eenvoudige dingen in 't algemeen gezegt word. Namentlyk, om dat een Eenvoudig ding uit geen t'Zamengestelde kan ontstaan; zo kan ook de Ziel haren oorsprong niet hebben uit het Zaad des Mans in de voortteeling des Menschen, en daarom ook niet zodaniger wyze, als het Lichaam, voortgeplant worden. Wederom, dewyl geen Eenvoudig ding uit een Eenvoudig natuurlyker wyze ontstaan kan; zo kan ook de Ziel der Kinderen haren oorsprong niet hebben van de Ziele der Ouders. Ondertusschen, beweezen zynde, dat de Ziel niet noodzakelyk is, om dat zy zich na deze Wereld is voegende (§. 753. *Met.*), die nochtans niet noodzakelyk, maar gevalliger wyze is (576. *Met.*); zo moet zy door de Scheppinge Gods voortkomen. Derhalven konde men uit de hier bevestigde gronden van den Oorsprong der Eenvoudige dingen bewyzen, dat 'er een God is, en alle Eigenschappen Gods daar uit noch heel anders afleiden, als wy hier onder in het Hoofdstuk van God gedaan hebben, alwaar wy de gevalligheid der Wereld, of der Lichamelyke dingen tot een grond vast gesteld hebben.

Nuttigheid der Leere van den Oorsprong der Eenvoudige dingen.

Oorsprong der Ziele.

Bewys dat 'er een God is.

§. 28. Doch men ziet, dat men ook de gevalligheid der Ziele tot een grond zou konnen zetten. De Beginzelen (*Elementa*) der Lichamelyke dingen behooren mede onder het getal der Eenvoudige dingen (§. 582. *Met.*). En ik heb op dezelfde wyze uit de hier vast gestelde gronden (§. 24. *Phys. II.*) beweezen, dat ze God door de Schepping moet voortgebracht hebben. Ja ik heb op de hier aangehaalde plaats in de *Redenkundige Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke Dingen p.* 41. beweezen, dat Gods Macht hierin van de Macht der Schepzelen onderscheiden is, dat hy iets in zyn Verstand mogelyk ziende, tot Bestaanlykheid kan brengen, ongeacht dat 'er niets buiten hem is. Dienvolgens heeft myne Wysgeerte dit voor uit, dat zy in den eersten oorsprong der dingen altyd met een onvermydelyk gevolg naar God aanleidt, en dat men daar uit zodanig een Goddelyk Weezen bewyzen kan, als wy Christenen uit het geopenbaarde Woord kennen en eeren. En daarom heb ik meer dan eens gezegd, en zeg het nochmaals, ja ik weet, dat het ook veele andere erkend hebben, dat 'er noch geene Wysgeerte met de H. Schrift, en de daar in gegronde Godsdienst, zo wel overeen gekomen is, als de myne. Men zal derhalven verwondert staan, als men hoort, dat eenigen daar uit vermoeden, als of men de Eenvoudige dingen voor eeuwig en zelfstandig opgaf, vervolgens de Wereld onafhangelyk van God; en noodzakelyk maakte, waar uit ik hare Schepping

Oorsprong der Beginzelen.

Onderscheid der Macht Gods en der Schepzelen.

Voorrang der Wysgeerte des Schryvers.

Ongegronde Argwaan der Tegenstrevers.

en de Bestaanlykheid Gods bewyze. § 23.

Maar zo gaat het altyd, als zich de Menschen willen mengen in zaken, daar toe ze niet geboren zyn, en zich uit hoogmoed, somtyds ook uit boosheid tot Rechters opwerpen, daar ze van te voren als vlytige Scholieren onderrichting behoorden te zoeken, of somtyds haar voornemen, van anderen uit baatzucht te benadelen, varen te laten. Wie tot de Letterkunde geboren is, en zich daar in als een Held gedragen heeft, die behoorde daar by te blyven, en zich noch met de Gods-geleerdheid, noch met de Wysgeerte te bemoeijen, doordien helaas! de ondervinding leert, dat zodanigen Man zich by het eene zo qualyk als by het andere gedraagt. Men zal mogelyk zeggen: Daar staat doch (§. 88, *Met.*) uitdrukkelyk, dat geen Eenvoudig ding uit een ander Eenvoudig ding kan ontstaan. Nu staat men ja (§. 582. *Met.*) toe, dat de Beginzelen der Lichamelyke dingen Eenvoudige dingen zyn. En dus zou daar uit noodzakelyk volgen; dat ze uit Eenvoudige dingen niet konden ontstaan. Ik staa de geheele Sluit-reden toe. Maar wat volgt 'er uit? Ik heb 't 'er (§. 89. *Met.*) mede bygevoegt: Een Eenvoudig ding is of noodzakelyk en eeuwig, of het moet op eenmaal beginnen te zyn, wyl het voorheen niet was, en dus moet een Weezen bestaanlyk zyn, waar door iets, dat voorheen niet was, op eenmaal ontstaan kan, dat is, waar door iets kan geschapen worden. Ter plaatze daar men van den Oorsprong der Eenvou-

Waar die van daan komt.

Tegenwerping.

Antwoord op dezelve.

 dige

§ 28. dige dingen handelt, kan men noch niet vast stellen, welk van beiden, omtrent de Beginzelen der Lichamelyke dingen, plaats grype: ja het is hier ook de plaats noch niet, om dit op te maken. Want men handelt hier van de Eenvoudige Dingen in 't algemeen, maar noch niet in 't byzonder van de Zoort der geenen, die de Beginzelen der Lichamelyke dingen uitmaakt. By de toepassing vind zich naderhand, dat het eerste van God te verstaan is, een noodzakelyk Weezen zynde, maar het andere van de Zielen, en de Beginzelen der Lichamelyke dingen, zo als ik 't beweezen heb. Wilde nu iemand verder zeggen: Wyl God een Eenvoudig Weezen is, zo kan ook geen Eenvoudig ding uit hem ontstaan (§. 88. Met.). Daar op is ligt te antwoorden: Ik zeg nergens, dat een Eenvoudig ding, by voorbeeld, de Ziel, uit het Weezen Gods, als iets van hem ontstaat, 't welk zo veel was, als of 'er iets van God tot een Ziel gemaakt wierde. Deze Meening gaat de geenen aan, die de Ziele voor een Deeltje van het Goddelyke Weezen houden. Ik schryve God een Kracht toe van te scheppen, en dat ik vind, dat 'er Eenvoudige dingen zyn, die niet anders als door diergelyke Kracht konnen ontstaan. Het is wel waar, dat deze Oorsprong onbevattelyk is (§. 90. Met.), en ook niet duidelyk bepaald kan worden (§. 91. Met.): Maar wie heeft ooit gezeid, de Schepping zulk een Werk te zyn, dat wy met het Vernuft bevatten, en aan anderen op de vingers konnen natellen, wat,

Verdere Tegenwerping weerlegd.

Wat de Schepping voor een Werk zy.

wat, en hoe het God maakt, wanneer hy iets door de Schepping voortbrengt. Is 'er nu iemand zo wys, die spreeke, als hy het zeggen kan, zo zal ik bekennen, dat ik gedwaalt, en voor onbevattelyk gehouden heb, wat niet onbevattelyk is. Doch ik ben ten vollen verzekert, dat hy 't met zyn zeggen niet raaden zal. Men zou voor lief aannemen, het geen ik gezeid hebbe: Indien men niet wil, dat Vernuft en Ondervinding by den eersten Oorsprong der dingen malkander tegenspreken, zo moet men eenige voor ons Vernuft onbegryplyke dingen, en die men anderen niet duidelyk bepalen kan, toestaan, ja zelfs bekennen, dat God door zyne Almacht veel meerder doen kan, dan wy wel bevatten of verstaan. Want wie dit in de Wysgeerte erkent, dien zal niet vreemd voorkomen, als hy by die, in Gods geopenbaard Woord gegronde Religie, diergelyke dingen gewaar word. Is nu weder myne Wysgeerte niet zeer nut en voordeelig voor deze Religie? Zyn myne Gronden niet onschuldig en voortreffelyk? Is het gemeene Spreekwoord niet waar: Wie arg is, die denkt arg, het mag of in zyn Verstand of in zyn Wil leggen? Maar waarom word my te last gelegt, dat een ander arg en boosaardig is?

§. 28. 29. De Tegenstanders van de Schryver worden afgeweezen.

Over §. 39.

§. 29. De Lichamelyke Dingen behooren onder het getal der t'Zamengestelde, en alles wat van dezen beweezen word, gaat ook over tot de anderen (§. 606. *Met.*)

Mogelykheid der Natuurkunde.

De-

§. 29. 30. Dewyl nu bevattelyk is, hoe de t'Zamengestelde dingen konnen ontstaan, en men zulks ook duidelyk bepalen kan; zo kan men insgelyks duidelyk bepalen, en bevatten, hoe de Lichamelyke Dingen ontstaan. En dienvolgens is hier van een Kennis of Wetenschap mogelyk. Wat wy dan hier gezeid hebben, dient daar toe, dat men de Mogelykheid der Natuurkunde bewyzen kan, wanneer men ze voor een Wetenschap neemt, waar in men Wysgeerige Kennis van Natuurlyke Dingen zoekt. (§. 6. *Proleg. Log.* & §. 77. *Met.*).

Over §. 95.

Voordeel van de gelykvormigheid des Tyds en der Ruymte

§. 30. De Bevatting van den Tyd komt ons gemeenlyk wat ligter voor, dan die van de Ruymte. Want dewyl de deelen des Tyds niet te gelyk zyn, maar het eene vergaat, en het andere komt; zo ziet men aanstonds, dat de Inbeeldings kracht iets mede daar by verdicht, wanneer wy ons den Tyd als een Lyn voorstellen, die door de beweeging van een Punt altoos geduurig verlengt word. In tegendeel alle deelen der Ruymte teffens by malkander zynde; zo staat men ligter toe, als of 'er zulk een ding buiten ons voorhanden was, 't welk eene gelykvormigheid met het denkbeeld in de Inbeeldings-kracht hadde. Ondertusschen legt de gelykvormigheid tusschen den Tyd en de Ruymte elk een voor oogen, en ik heb bevonden, dat hem, die deze gelykvormigheid overwoogen heeft, de bevatting der Ruymte niet meer

zo vreemd, als in den beginne, voorkomt. §. 31. 32.

Over §. 96.

§. 31. Wanneer wy kleine Tyden bevattelyk willen maken, en zekere doelen daar van hebben; dan moeten wy letten op de beweegingen die men door de Vergrootglazen kan onderscheiden, of uit het geene, wat zich daar door onderscheidt, kan uitrekenen. Daar komen ook zodanige gevallen voor, in welke men op de kortheid des Tyds moet acht geven, *by voorbeeld*: Als men zich de Grootheid der Goddelyke Kennisse, en daar uit de Grootheid des Goddelyken Verstands, eeniger maten wil bevattelyk maken, dat wy ons over dezelve niet meer uit enkele onwetenheid, maar met verstand verwonderen, als zekerlyk iets daar van wetende, dat ze onbevattelyk is, maar niet bloot bewust zynde, dat wy ze niet bevatten. Doch daar is een groot onderscheid, of ik weet, dat 'er iets aan zich zelve onbevattelyk is, dan of ik maar verzekert ben, dat ik het niet bevatte. Het is wel waar, dat veele van het laatste tot het eerste besluiten, en voor onbevattelyk in zich zelve uitgeven, wat zy niet bevatten konnen; maar dat is een groote hoogmoed, en daar by onnozelheid, als zich iemand zodanig vergrypt, en past voor geen Weisgeer.

Middelen om zich kleine tyden bevattelyk te maken, en de nuttigheid daar van.

Nuttigheid in de Kennisse der Grootheid des Goddelyken Verstands.

Over §. 97. 98.

§. 32. De Vergroot-glazen zyn by de verdee-

Middelen om

§. 32. deeling der Ruymte van dezelfde nuttigheid,
33. die ik hen by den Tyd heb toegeëigent. En het is even zo nut de kleine deelen der Ruymte bevattelyk te maken, als wel de kleine deelen des Tyds. Het *voorbeeld* van de Grootheid des Goddelyken Verstands is hier ook betrekkelyk. Ondertusschen is het met de Bevatting van den Tyd even eens gelegen, als met die van de Ruymte (§. 20.). Te weten, het gemeene Denkbeeld dient ons daar toe, dat wy den Tyd afmeeten en in de Wiskunde ons onder een Lyn konnen voorstellen; 't welk van een groot gewicht is, zo als aan de geenen, die zich in de hoogere Geometrie der hedendaagse Wiskonstenaren geoeffent hebben, genoegzaam bekend is.

de kleine deelen der Ruymte te bemerken.

Over §. 102.

Nuttigheid der Leere, hoe een Eenvoudig ding ophouden kan te zyn.

§. 33. Dat een Eenvoudig ding niet anders dan door de vernietiging ophouden kan te zyn, is een gewichtige Stelling, waar op zeer gewichtige punten berusten. Want dewyl God, de Beginzelen der dingen; en de Ziel; Eenvoudige dingen zyn, zo als reeds uit het voorgaande bekend is; zo kan men daar uit bewyzen, dat God en de Ziel onsterflyk zyn, en by den geduurigen ondergang der Lichamen, als mede in de verrotting van ons Lichaam, niet het minste stofje der Materie verloren gaat. De Stelling, dat 'er geduurig een en dezelfde menigte der Soffe in de Natuur blyft, word door deze Stelling beweezen, doch enkelyk volgens onze Grond-lessen, die wy de Begin-

ginzelen der Lichamelyke dingen voor Een- §. 33.
voudig houden. Men ziet tevens hieruit, 34.
dat het geene wy byzonderlyk voor andere Wysgeeren beweeren, evenwel met de andere Stellingen, die van Wysgeeren en Godsgeleerden voor uitgemaakte zaken gehouden worden, overeenkome. Ook worden onze Lessen nooit door diergelyke Stellingen bestreeden; nooit spreekt het een het ander tegen, maar al wat ik beweere is van malkander afhangende, en het eene bevestigt het andere.

De Byzondere Stellingen des Schryvers komen met uitgemaakte Leeren overeen.

Over §. 104.

§. 34. Terwyl ik hier de Werkingen (*Actiones*) en de Lydingen (*Passiones*) bepaale, zo heb ik alleen de eindelyke Dingen of Schepzelen voor oogen. Derhalven moet men niet slechts op het oneindelyke Weezen of God toepassen, het geene oneigen is. Maar ik geve met voordacht zodanige Bepalingen, die maar op de Schepzelen zien, en geene algemeene, die men te gelyk op God kon toepassen, niet alleen, wyl wy hier noch niet uitgemaakt hebben, dat 'er een God is, maar voornamentlyk, op dat de Bepaling daar door, dat ze algemeen zal zyn, niet duyster en onverstaanbaar worde. Als men eerst weet, wat de zaken by het Schepzel in hebben; zo is ook naderhand zeer ligt te vinden, voor hoe verre men die aan God kan toeëigenen, indien men maar het onderscheid tusschen een eindig en oneindig Weezen gestadig voor oogen heeft (§. 1076. 1077. *Met.*). Doch

Hoe het Werken bepaald word.

Waarom den Schryver in zyne Bepalingen maar alleen op de Schepzelen ziet.

ver-

§. 34. vermits de Bepalingen der Woorden wil-
35. keurig zyn, zo geef ik elk een de vryheid dezelve zo naauw of ruym te bepalen als hy wil, indien hy maar acht geeft, dat hy 'er niets onmogelyks, noch iets, dat tegenstrydig is, en te zamen niet bestaan kan, of ook door andere Waarheden geen plaats kan vinden, inbrenge. Doch ik meen, dat anderen nevens my verplicht zyn my hier in ook myne vryheid te laten. Want ik zie niet, door wien zy berechtigt zyn, over my te heerschen, en noch minder, hoe hen daar uit, dat ik in dit geval niet onderdanig wil zyn, een Recht ontstaat, door zelfs-verdichte gevolgen tot lastertaal en scheldwoorden over te gaan, en zich by gelegentheid daar van tot myn nadeel te bedienen. Als de menschen geen goed gemoed hebben, zal zich haar booze zin overal bloot geven; al is 't dat ze meenen in het veinzen wel afgerecht te zyn, en veelen, die geen gelegentheid hadden van haar in de grond te leeren kennen, daar mede geblinddoekt hebben. Wat ik hier schryve, ziet niet alleen op dit voorbeeld; maar op alle de overigen, daar men over de Bepaling der Woorden een groot geschreeuw maakt. Ik make by de eerste gelegentheid, die my voorkomt, bekend, wat men het gansche Boek door behoort in acht te nemen.

Redelykheid des Schryvers.

Onredelykheid zyner Vyanden.

Over §. 104. 105.

§. 35. Ik zeg hier daarom ook eens voor al, dat myne Wysgeerte t'eenemaal *pragmatyk* of stichtelyk is, dat is, in allen zodanig

Hoedanig de Bepaling des Wer-

danig geschikt, dat men ze zo wel in Weтенschappen, en de zo genoemde hogere Faculteiten, als in 't menschelyke Leven gebruiken kan. De *Heer van Leibnitz* heeft 'er niets meer als myne Redenkunde (*Logica*) van gezien, en ik weet, dat hy 'er dit oordeel over gevelt heeft. Ik twyffele ook niet, en ben verzekerd door meenige preuven, dat andere brave Mannen, die d'overige Schriften geleezen hebben, het zelfde oordeel daar over zullen vellen. Ongeachtet ik my nu verplicht achte aan de geenen, die over myne Schriften een goed oordeel vellen, byzonderlyk in een tyd; daar men, om eener in het Christendom ongehoorden boosheid, en bedrog, dat men uitgevoert heeft, een schyn te geven, gaarne veel quaads in myne Schriften zou willen vinden, en de gantsche onpartydige Wereld blinddoeken, indien maar het ingebeelde gezag krachtig genoeg was, om ieder een de oogen uit te steeken; zo heb ik doch reeds gezeid, dat ik my, gelyk in allen, zo ook in dit stuk, na 't voorbeeld van Christus voege, en geen getuigenis van de Menschen neme, maar de Waarheid voor my late spreken, en God voor my zorgen.

§. 35. Kennis en des Lydens te gebruiken is.

Oordeel van verstandige Mannen over de Wysgeerte des Schryvers.

Het vertrouwen des Schryvers in zyn zake.

Ik zal dus door Grond-redenen bewyzen, dat het waar is, wat ik zeg. *De eerste Wysgeerte* (*Ontologia*), zo als men ze pleegt te noemen, of *de Grond-wetenschap*, zo als ik ze noeme, verhandelt de eerste algemeene Bevattingen, die alle dingen toebehooren. Deze Bevatting heb ik getracht verstaanbaar en duidelyk te maken, en ik laat my

Bewys dat de Grond-Wetenschap des Schryvers pragmatyk en lichtelyk te gebruiken is.

§. 35. my uit geen dwaas vertrouwen op my zelve, diergelyken ik zedert eenige jaren, God zy gelooft, niet meer in de minste graad by my bespeure, maar uit een genoegzaam overleg en genomene proefstukken voorstaan, dat ik hier in niet ongelukkig ben geweest. Ja ik bevind myne Bepalingen oorbaar te zyn, en kan ze overal gebruiken. Zy zyn my een Licht, 't welk my de Weg wyst, om daar heen te komen, waar ik weezen wil, daar ik in tegendeel zonder haar in de duysternis wandele. Wie de algemeene Bevattingen klaar en duidelyk bezit, die ziet ten eersten daar uit, wat hy in byzondere gevallen te doen heeft, als hy een overleg wil maken, en hoe hy zyne gedachten behoort te schikken, om ten einde te komen; daar in tegendeel een ander zittende de Invallen zyns Geheugens verwacht, om iets door de Inbeeldings-kracht te konnen verdichten. Maar hy heeft ook somtyds, gelyk men in het spreekwoord pleegt te zeggen, Invallen als een oud huys, waar van ik de oorzaak voorders te zyner plaatze zal aanwyzen. Dienvolgens begint d'eerste, die klaare en duidelyke Bevattingen heeft, de zaak aan het rechte einde, en dewyl hy weet, waar de zaak heen moet, zo leert hy van zich zelve, of hy daar mede kan voortkomen, of, in geval hy een onvermogen by zich bespeurt, uit wat oorzake dit ontstaat; daar in tegendeel de andere meent het doelwit berykt te hebben, al eer hy 't van verre gezien heeft, en eer hy eens weet, aan

aan wat kant het te zoeken is. Ik zoude uit de Laster-schriften myner Vyanden wel voorbeelden konnen bybrengen, waar in helaas! al te veele te vinden zyn; maar het is my geen vreugd te zien, dat het zo slecht met hen gesteld is. Wat ik hier in 't algemeen gezeid heb, geldt ook in 't byzonder van de Bevattingen, die ik van de Werkingen (*Actiones*) en Lydingen (*Passiones*) der dingen, of van haar Werken en Lyden gegeven heb, indien men 'er acht op geeft, en zich daar by herinnert, wat ik (§. 1. §. c. 4. *Log.*) van de Natuurlyke Konst te besluiten heb bygebracht. Ik zal 't door een Voorbeeld uit de Natuurkunde verklaaren: *By voorbeeld:* Ik zal bepalen, hoe het mogelyk is, dat de Haan door zyn kraaijen de Verandering des Weêrs beduiden kan. Dewyl het kraaijen eene Werking (*Actio*) des Haans is, zo zie ik aanstonds door myne Bepaling, dat ik daar van een Grond in de Haan moet vinden, dat is, zo als my de Bepaling der genoegzaame Grond (§. 29. *Met.*) leeraart, dat 'er iets in de Haan moet te vinden zyn, waar uit ik verstaa, en voor een ander verstaanlyk kan bepalen, hoe het geschied, dat de Haan dan kraait. Dewyl dit kraaijen eene verknochting heeft met de aanstaande Veranderinge van 't Weêr, zo moet de Grond van 't kraaijen zyn Reden hier in hebben, dat is, in de aanstaande Verandering van 't Weêr moet iets te vinden zyn, waar uit men verstaan kan, hoe in de Haan het geene, dat hem tot kraaijen beweegt, word te weeg gebracht. Myne Be-

§. 35.

Hoe de Haan door zyn kraaijen de Verandering van 't Weêr te kennen geeft.

... , dat de
... des Haans,
... door de Wer-
... Weêrs ver-
... dezelve
... hoe het
... werkt, en
... waar door
... kan wer-
... ik by het
... Haan heb
... , waar door
... Zekerlyk vind
... de be-
... word dit ook
... Maar men
... leggen; om
... Want wie na-
... de Verande-
... kraajen der
... volgens die
... gegevene Rege-
... , gelyk ik
... *Phys. II.*)
... Doch
... opgegevene
... Natuurkunde
... acht
... die een
... , als wel
... in de
... wonderlyk
... , wat
... Verande-
... Ik zou-
de

de het gebruik van deze Bepalingen in de §. 35.
Zeden- en Staat-kunde ook wel konnen aanwyzen, waar by zich noch gelegentheid zoude opdoen, van het een of 't ander in 't byzonder te spreken; maar ik zal 't hierby laten berusten, en tot een ander tyd uitstellen. Mogelyk zal 't meenig een toeschynen, als of het geene ik hier zegge, niet waardig was, iets daar van te reppen: maar ik kan 'ze verzekeren, dat ik 'er my weinig aan kreune, al is 't dat zy 't verachten. Ik zoeke daarom tegens niemand, die het myne veracht, en die van God my verleende gaven, waarmede ik voor myn Perzoon te vrede ben, en Hem daar voor danke, voor gering uitkryt, het harnas aan te trekken. Doch wanneer zich boosaardige Menschen, onder den schyn van Heiligheid, uit inzicht van eigen belang, tegen my verbinden, om myn geluk te stremmen, en my in staat te helpen van toekomende geen goed meer in de Wereld te konnen doen; zo heb ik reden om te spreken, te meer, wyl ik myn Talent, dat my God tot woekeren gegeven heeft, in zo verre ik getrouw voor Hem wil gevonden worden, niet moet begraven; voornamentlyk daar ik zie, dat zy niet in staat zyn, deugdelyke wapenen tegens de Vyanden des Godsdiensts te verschaffen, maar door haar ontydige Schriften hen slechts in hunne dwaalinge sterken, en noch meerder in twyffel brengen; ook door hun Voorbeeld van Godzaligheid zo veel te meer ingang vinden, hoe schynheiliger zy van buiten zyn.

Inborst des Schryvers.

Over §. 106.

Wat men van de Eenvoudige Dingen kent.

§. 36. Wy weten van de Eenvoudige Dingen in 't eerst niets anders, dan dat ze geene deelen hebben (§. 75. *Met.*), en evenwel kan men door ondervindinge niets daar van bemerken (§. 86. *Met.*), maar alles moet uit de Bevatting, die wy 'er van hebben, afgeleid worden. Doordien de Bevatting toont, dat by dezelve niets, waar uit men de t'Zamengestelde Dingen kan kennen, te vinden is; zo ziet elk een zeer ligt, dat alles, wat de t'Zamengestelde Dingen deswegen toebehoort, om dat zy deelen hebben, van de Eenvoudige moet ontkent worden. En daarom was 't niet zwaar te bevatten, dat zy geene Gestalte, noch Grootte, noch innerlyke Beweeging hebben, noch ook een Ruymte beslaan konnen (§. 81. *Met.*), ook dat zy op die wyze, als de t'Zamengestelde Dingen, niet konnen ontstaan (§. 87. 88. 92. *Met.*), noch even eens, als dezelve, ophouden te zyn (§. 102. *Met.*). Maar terwyl 't niet genoeg is, dat wy weten, wat zy niet zyn, maar ook iets van hen moeten weten, wat zy zyn; zo was de vraag, wat men doen moest, om in deze Kennisse te recht te komen? Veele zouden buiten twyffel op deze vraag geantwoord hebben, dat het niet mogelyk was met waarheid te zeggen, wat zich eigentlyk in hen bevind. Want men heeft in dergelyke gevallen al lange dit besluit gemaakt. Wie weet niet dat men langen tyd van geloof geweest is, men hebbe van de Ziele geen

De gemeene Dwaaling word verworpen.

geen andere Bevatting, dan dat ze eene *Substantie immaterialis*, of *een Ding zonder Stoffe* zy, en daarom heeft staande gehouden, dat men van de Ziele uit derzelven Bevatting niet zeggen kan, wat 'er in haar gevonden word. Niettegenstaande ik nu uit de oude Wysgeerte zo veel behouden heb, als wat ik weet dat goed en redelyk is, en geenzins uit verachting het een met het ander heb weggegooid; zo heb ik echter de vooroordeelen, die den voortgang der Wetenschappen, daar ik myn werk van make, stremmen, daar by niet teffens behouden. Derhalven heb ik by my onverwogen, of het waar zy, dat men *ex notione privativa nihil positivi*, dat is, *uit een ontkennende Bevatting niets weezentlyks* kon afleiden; en van een Ding, waar van men maar *notionem privativam*, of *eene ontkennende Bevatting* heeft, *nihil positivi à priori*, of *niets weezentlyks voor af* kon bemerken, dat is, of ik van een Ding, daar de Bevatting my niets verder van aantoont, dan wat het niet is, door enkele Overlegging en Sluit-redenen niet zeggen kan, wat 'er in te vinden is. Door eene rype overweging heb ik twee Weegen gevonden, waardoor men komen kan tot het geene, waar men na gevraagt heeft. Te weten, doordien ik uit de Bevatting van een ding, die my maar aantoont, wat de zaak niet is, weet, wat hem niet toebehooren kan, zo weet ik met een, dat hem dat toebehooren moet, wat dit, dat hem niet toebehooren kan, word tegengesteld. En aldus gaat 't aan, dat men iets

§. 30.

D'eerste Weg om uit eene ontkennende Bevatting iets weezentlyks te besluiten.

§. 36 [illegible] geene, dat hem toe- [illegible] Bepaling daar van in [illegible] en aldaar ook be- [illegible] figura privativa, [illegible] Bevatting van een [illegible] maken, wat 'er uit [illegible] Bepaling was op te maken. [illegible] van nemen wil, moet [illegible] dat hy zyne Definitio- [illegible] ontkennende Bepaling [illegible] van ik hier boven reeds by [illegible] gelegentheid gesproken heb. Op [illegible] ik opgemaakt, hoe een Een- [illegible] ontstaan (§ 89. Met.), en [illegible] zyn (§. 102. Met.). Daar- [illegible] dat een Ding, waar [illegible] Bevatting maar soort, wat het [illegible] een zekere Zoort (Spe- [illegible] Geslacht (Genus) der din- [illegible] wy iets weten, wat ze zyn, [illegible] Wanneer wy dienvolgens [illegible] het geene; wat aan de [illegible] of Geslacht eigen is; zo [illegible] dat 'er gevonden word [illegible] waar van de Bevatting ons [illegible] wat zy niet en waren. Indien [illegible] Grond aannemen, en [illegible] wat in de zake geen [illegible] vergelyken; zo kan men [illegible] opmaken, wat [illegible] waar van wy spreken, [illegible] In op deze twee- [illegible] alwaar ik beginne [illegible] Gesteltheid der Eenvou- [illegible] waar op men in de

Hoe [illegible] de Ee[illegible] voudi[illegible] Dinge[illegible] kent.

D[illegible] m[illegible] D[illegible] I[illegible]

de *Ontologie*, of *Grond-wetenschap* geen acht heeft gegeven, en die echter, inzonderheid omtrent de Kennisse der Ziele, van groote nuttigheid is. Hier toon ik, of de Eenvoudige Dingen onder de Zoort der Geduurigen behooren, en neme voorders gelegentheid uit het geene, wat de Geduurige Dingen toebehoort, een besluit te maken. Ik houde veel daar van, dat men op de *Artificia analytica*, of *de Konstgreepen om na te denken en uit te vinden*, altoos ter plaatze, daar zy voorkomen, acht geve. Want zo doende kan men ze beter verstaan, en in andere voorvallen bekwamer weêr te recht brengen, ook kan men ze met minder moeite en verdriet leeren, dan wanneer men ze in de Redenkunde teffens wilde voordragen. Ik ben in dit geval oprecht, en verzwyge nooit, wat my het grootste voordeel heeft toegebracht, dewyl ik geenzins myn Eer, maar den Aanwas der Weetenschappen beooge. §. 36. 37.

Waarom men de Konstgreepen om na te denken zal openbaaren.

Over §. 107.

§. 37. Het geene hier van de Veranderingen en het Veranderlyke der Dingen (*Modificationes & Modi rerum*) gezegd word, is in de gantsche Wysgeerte van groot belang, en dient somtyds om zware en gewichtige twyffelingen weg te nemen. Ja wanneer wy de Veranderingen en het Veranderlyke in de Dingen trachten te bepalen, zo wyst het ons aan, waar op wy eigentlyk te zien hebben: namentlyk, wy moeten acht geven, wat Palen veranderd, en welke in

Wat de Bepaling van de Veranderingen in heeft.

 haar

§. 36. iets weten kan van 't geene, dat hem toebehoort. Ik heb de toepassing daar van in de Wiskunde gemaakt, en aldaar ook bevonden, dat ik, *ex notione figuræ privativa*, dat is, *uit de ontkennende Bevatting van een Figuur*, alles kon opmaken, wat 'er uit haar ordentelyke Bepaling was op te maken. Wie 'er de proef van nemen wil, moet maar acht geven, dat hy zyne *Definitionem negativam*, of ontkennende Bepaling recht make, waar van ik hier boven reeds by een andere gelegentheid gesproken heb. Op deze wyze heb ik opgemaakt, hoe een Eenvoudig Ding ontstaan (§ 89. *Met.*), en ophouden kan te zyn (§. 102. *Met.*). Daarna is aan te merken, dat een Ding, waar van ons de Bevatting maar toont, wat het niet en is, onder een zekere Zoort (*Species*), of zeker Geslacht (*Genus*) der dingen, waarvan wy iets weten, wat ze zyn, behooren kan. Wanneer wy dienvolgens acht geven op het geene, wat aan de gantsche Zoort of Geslacht eigen is; zo hebben wy iets, dat 'er gevonden word in de dingen, waar van de Bevatting ons maar toont, wat zy niet en waren. Indien wy dit nu tot een Grond aannemen, en met het geene, wat in de zake geen plaats vinden kan, vergelyken; zo kan men daar uit weder gemakkelyk opmaken, wat 'er in een Ding, waar van wy spreken, weezentlyk plaats vind. En op deze tweede weg kome ik nu, ... met de inwendige Ge... dige Dingen te be...

Omzichtigheid hier omtrent te gebruiken.

De tweede Weg.

[illegible] *Grond-*[illegible] gegeven, en die [illegible] de Kennisse der [illegible] in. Hier [illegible] Dingen [illegible] [illegible]

[illegible]

§. 37. haar plaats gekomen zyn. *By voorbeeld*: De Palen in de Beweeging, of die der beweegende Kracht, zyn de Snelheid, en Leiding naar een zekere Loop. Als 'er dienvolgens eene Verandering in de Beweeging is voorgegaan; dan heeft men daar op te zien, wat Snelheid 'er te voren geweest, en naar welken Loop de Beweeging geschied is, en hoe nu beide na gedaane Verandering gesteld zyn. De *Heer van Leibnitz* heeft zich ook in zekere gevallen van deze Bevatting bedient; maar of ook andere Wysgeeren voor hem al acht daar op gegeven hebben, dat is my onbekend. Doch daar is weinig aan gelegen, ten minsten hier ter plaatze, daar wy maar om de Zaken bekommert zyn, wie het eerst daar op gedacht heeft; alschoon ik 't op zyn plaats niet verwerpe, alwaar men bezig is met de Konstgreepen van Uitvinden uit de Historie der Geleerden te halen, en te toonen, hoe zich iemand van het Licht, 't welk in zyn tyd scheen, tot zyn voortgang bedient heeft.

Gebrek van de Historie der Geleerden. Maar ik bevinde, dat men aan de Historie der Geleerden noch ter tyd zo zeer niet gearbeid heeft, dat men ze tot dit einde gebruiken kon, veel minder zyn my Voorbeelden bekend, dat men ze ooit opentlyk gebruikt heeft. Ik zegge met voordacht; *opentlyk*. Want ik heb voor my diergelyke

Den Schryver belooft een Preuf daar van te geven. Preuven gemaakt, en, zo my God rust geeft, dat ik mynen tyd met geen ongeregelde Menschen, die niet anders zoeken, als door gedurig lasteren, schenden, en vervolgen, den loop en voortgang der Weetenschap-

schappen te stremmen, om grooter; als zy § 37.
in der daadt zyn; gezien te worden, moet 38.
flyten en doorbrengen, zal ik by een andere
gelegentheid op zyn plaats diergelyken by-
brengen.

Over § 109

§. 38. In 't gemeen noemt men *Oneindig*, wat geene Eindpalen heeft. Maar dit bepaalt niets: Wat Oneindig zyn, en geene Eindpalen hebben, zyn gelykluidende Benamingen, welkers geene de andere bepaalt. In 't Latyn is 't noch klaarder te zien: Want *Infinitum esse*, en *Finibus carere*, is een en het zelfde; *Finis* en *Limes*, of Einde en Paal, zyn woorden in dezelfde zin genomen. Deshalven is ook *Finibus carere*, en *Limitibus carere*, eenerley. Als men dienvolgens zegt: *Infinitum esse, quod limitibus caret*, dat is, Oneindig te zyn, wat geene Eindpalen heeft; zo zegt men eenerley met andere woorden. Maar hier spreekt men van Geduurige dingen, die of eindig of oneindig zyn. Want *het Oneindige by de Wiskonstenaren* is eene enkele Spreekwyze, waar door men te kennen geeft, wat men niet bepalen kan, om dat zyne Grootte onze Inbeelding en Gedachten te boven gaat. *Euclides* noemt zelfs oneindig, wiens Grootte niet bepaald is, maar na willekeur kan aangenomen worden. *By voorbeeld*, hy zegt; *Trekt een oneindige lyn*: Waar mede hy zeggen wil: Trekt eene Lyn, zo lang als gy wilt, maar niet kleinder of korter dan 't nodig is. Wanneer men het woord *Oneindig*

De gemeene Bepaling van 't Oneindige is van geen nuttigheid.

Wat de Spreekwyze, oneindig zyn, zeggen wil.

Wat het Oneindige der Wiskonstenaren is.

§. 38. dig maar als een Spreekwyze gebruikt, waar
39. door men iets groots te kennen geeft, 't welk wy niet machtig zyn te bepalen; dan moet men zich voor valsche verklaaringen wachten, en de geenen, die by de Letterkunde groot gemaakt zyn, begaan een misslag als ze daar uit gevaarlyke gevolgen willen maken. Hier heen behoort, wanneer men van *de Oneindigheid* der Wereld spreekt, en zegt, dat zich in de Wereld alles, zo wel in het groote als in het kleine, ten laatsten in *het Oneindige* verliest.

Misslag der Letterkundigen.

Over §. 114.

Aanmerking omtrent de Bepaling van een voor zich bestaand Ding (*Substantia*).

§. 39. Ik bepaalde hier, wat een voor zich bestaand Ding (*Substantia*) is. Doch men ziet ligtelyk dat ik maar van de Eindige voor zich bestaande Dingen (*Substantiæ finitæ*) spreeke. En by gevolg kan men deze Bepaling niet op God, als een Oneindig Weezen, toepassen. De Reden, waarom ik de Bepaling zo hebbe gemaakt, is reeds boven gezeid. In 't Latyn zeg ik: *Substantia est Ens habens principium mutationum in se.* In 't Duitsch heb ik geen bekwaamer woord konnen vinden, om het woord *Principium* uit te drukken. Daarom heb ik in een oneige zin het woord *Oorsprong* moeten gebruiken, zeggende: *Een voor zich bestaand Ding is, 't welk den Oorsprong zyner Veranderingen in zich heeft.* Zekerlyk voegt zich de gegevene Bepaling beter by de Eenvoudige, dan by de t'Zamengestelde dingen. Want die geene zyn eigentlyk de voor zich bestaande Dingen; in tegendeel deze worden daar

voor

voor gehouden, in zo verre zy uit die geenen bestaan. Wat een Lichaam geduurigs, of voor zich bestaande in heeft, dat zyn de Beginzelen in die zin, daar in ik het woord neeme (§. 582. *Met.*). De *Heer van Leibnitz* bepaalt *Substantiam, per Ens vi agendi præditum*, dat is, *een voor zich bestaand Ding, door iets, 't welk met een Kracht van te werken begaafd is*, en deze zyne Bepaling kan men uit de onze afleiden, zo als ik 't (§. 116. *Met.*) getoont heb. Maar deze Bepaling slaat ook meer op de *Substantias simplices* als *compositas*, dat is, meer op Eenvoudige, als wel op t'Zamengestelde dingen, want aan deze kan men niet zo wel een Kracht, als wel een Vermogen om te werken, toeëigenen. Deswegen kon men algemeener zeggen: *Substantiam esse Ens vi vel potentia agendi præditum*, dat *een voor zich bestaand Ding is, 't welk eene Kracht of Vermogen heeft om te werken*. Het Onderscheid tusschen Kracht en Vermogen word (§. 117. *Met.*) bepaald. Wanneer men van *het Werken* of *Doen* zulk eene Bepaling geeft, die op God, als het Oneindige en dies Onveranderlyke Weezen, toepasselyk is; dan past ook de Bepaling van het voor zich bestaande Ding of *Substantia* op Hem. Wat wy van de voor zich bestaande Dingen bewyzen, dat gaat maar de Eindige aan, maar het laat zich geenzins alles zonder onterscheid, op de oneindige, of God, toepassen. Wat zich ten opzichte van God voor een Onderscheid openbaart, dat heb ik op zyn plaats, namentlyk in het Hoofdstuk, waar ik

§. 39.

Algemeene Bepaling van een voor zich bestaand Ding (*Substantia*).

Den Schryver heeft

§. 39. 40. ik van God handele, getoond. Doch het moet niemand vreemd voorkomen, noch gevaarlyk toeſchynen, dat ik een voor zich beſtaande Ding of *Subſtantia* maar in een bekwame zin voor de Schepzelen bepale, wyl ik niet alleen het woord *Subſtantia*, of *een voor zich beſtaande Ding*, nergens van God gebruike, maar Hem met een grooter nadruk *het Zelfſtandige Weezen* noeme; ook voormaals de Wysgeeren, en nevens hen onze Godsgeleerden zelve de *Subſtantia*, of een voor zich beſtaande Ding, dusdanig bepaald hebben, dat men deze Naam in zulken Zin aan God niet toeëigenen kan. Wie weet niet, dat men de *Subſtantia* bepaalt, *quod ſit Ens per ſe ſubſiſtens & ſuſtinens accidentia*, dat is, *dat het een Ding is, dat voor zich beſtaat, en Toevallen onderhevig is?* Maar aan God worden noch van de Wysgeeren, noch van de Gods-geleerden *Accidentia* of *Toevallen* toegeëigent. Ja heeft men niet beweert: *Deum non eſſe in prædicamento ſubſtantiæ*, dat is, dat men van God niet zeggen kan, als of hy een enkel voor zich beſtaand Ding zy?

hier by niets nieuws opgebracht.

Over §. 130.

Aanmerking omtrent het Verdichte.

§. 40. Wy ſpreeken hier maar van Dingen, die tot de Wysgeerte behooren, en door het Verſtand gekend worden, zo als ieder een ligtelyk ziet. Men verwerpt hier het geene, wat de School-wyzen (*Scholaſtici*) eertyds *Qualitates occultas* genoemd hebben: Want eene *Qualitas occulta*, of verborgene Hoedanigheid is een in zich zelf onbevattelyk Ding, dat men niet duidelyk bepalen kan.

Doch

§. 40. Wat eene Qualitas occulta is. Waarschouwing voor misbruik.

Doch men moet weten, dat 'er een groot onderscheid is tusschen het geene wy niet bevatten noch duidelyk bepalen konnen, en tusschen het geene dat van die aart en nature is, dat het zich van geen Engelsch, ja van het Goddelyke Verstand zelve, niet bevatten, noch duidelyk bepalen laat: Weshalven de omzichtigheid, die hier by is waar te nemen, (§. 131. *Met.*) word aangepreezen.

Onrechtvaardiglyk heid der Vyanden des Schryvers.

Dienvolgens is 't eene groote eenvoudigheid of boosheid, of ook wel beide te gelyk, wanneer men iemand uit het geene, wat hier gezeid word, wil beschuldigen, als of men de Verborgentheden des Godsdiensts verwerpe, of ten minsten zulke Gronden hebbe, waar door de Verborgentheden der Religie worden om verre geworpen. Geeft de volgende §. 131. niet te kennen, dat men niet eens in Natuurlyke Dingen iets daarom verwerpen moet, om dat men 't niet bevatten, noch duidelyk bepalen kan, als men 't maar in de ondervinding gegrond vind?

Die worden daar van overtuygt.

En heb ik niet de Ongegrondheid der geenen, die de Geheimenissen verwerpen, elders (§. 12. *c.* 2. *Log.*) getoont? Wie heeft ooit beweert, dat ons Verstand de Maat der Bevatlykheid is? Wederom is het geen vaste Regel, dat de Verborgentheden des geopenbaarden Godsdiensts in zich zelve onbevattelyk zyn: Want alschoon wy ze niet konnen bevatten, zo is 'er doch geen twyfel aan, of God bevat ze, vervolgens zyn ze in zich zelve geene onbevattelyke Dingen. Zekerlyk, wie anderen niet om Eere en Faam, Goed en Bloed brengen

Of de Verborgentheden der Religie in zich zelve onbevattelyk zyn.

wil,

§. 40. wil, die moet ze daarom, dat zy in de Wysgeerte geene *Qualitates occultas* of verborgene Hoedanigheden willen toestaan, geenzins beschuldigen, van Gronden te hebben, waar door alle Verborgentheden der Religie verworpen wierden. Ik kenne noch geen van alle Gods-geleerden, die ooit geleeraart heeft, dat de Geheimenissen der Christen Religie *Qualitates occultæ* zyn. Dat zeggen de Spotters wel; maar ik heb (§. 12. *c.* 2. *Log.*) het tegendeel beweezen. Doch zo gaat het, als de Menschen, die hun Levens tyd in de Hebreeusche Taalkunde toegebracht hebben, zich bekwaam achten van Wysgeerige Schriften te oordeelen; ja zo gaat deze bekwaamheid zich als eigen willen toeschryven, en wanen even eens te zyn, of men Dwaalingen uit de Boeken by een zoekt, dan of men Woorden daar uit trekt. Ik heb 'er ook bygevoegt, dat alles bevattelyk is, en zich verstaanlyk bepalen laat, NB. *als men het begrypt*, om verkeerde Uitlegging te vermyden. Maar den Verkeerden is alles verkeerd, en haar quade drift verblind ze zo, dat zy met ziende oogen niet en zien. Myn oogmerk van de algemeene Aanmerking, die ik 'er bygevoegt heb, strekte voornamentlyk daar heen, om over die door zekere Engelschen hedendaags weder ingevoerde *Vires attractices*, of *Aantrekkende Krachten*, en hunne *Gravitatem universalem*, of *algemeene Zwaarte der Stoffe*, die geen Werktuiglyke Oorzake hebben zal, te leeren oordeelen, en den onnutten Woorde-kraam, door *des Cartes* uit de Wys-

Oorspong van deze onrechtvaardigheid.

Omzichtigheid des Schryvers.

Oogmerk des Schryvers.

geerte

geerte gebannen, niet weder op nieuws daar in te voeren, zo als ik in myne Redenvoeringen daar van gesproken heb. §. 40. 41.

Over §. 137.

§. 41. De oorzaak, die ik aangehaalt heb, waarom eenigen de Order in de *Boeken van Euclides* niet bemerkt, maar dezelve voor ongeregeld, en zonder Order geschreeven te zyn, uitgekreten hebben, vind ook plaats, als men zeggen zal, waarom de weinigsten de Order der Natuur kennen. Hier is ook het geene, wat de Gelykvormigheid in het vervolg van 't eene na het andere uitmaakt, verborgen, zo dat het van de minsten word waargenomen. *Hugenius* en anderen, die de Regels der Beweeging in het licht gebracht hebben, en byzonderlyk de *Heer van Leibnitz*, die veel schone Grondregels derzelven heeft uitgevonden, hebben 'er iets by uitgewerkt, dat ze niet t'eenemaal onbekend is gebleeven. De Starrekundigen, inzonderheid *Copernicus*, die het Werelds-Gebouw rechtzinnig bepaalt, en *Kepler*, die de Wetten der Beweeging des Hemels ontdekt, *Newton*, *Bernoulli*, en anderen, die dezelve Geometrischer wyze hebben beweezen, hebben tot de Kennis van de Order der Natuur in het gantsche Werelds-Gebouw zeer veel toegebracht. Indien men de *Cosmologiam transcendentalem*, of *algemeene Wereldkunde* verder komt uit te voeren; zal men ook in deze Kennisse noch meer vorderen, en de Werken Gods met grooter vermaak beschouwen, want alle Order een

Waarom de Order der Natuur zwaar te bemerken is

Aan wie wy eenige Bevatting van dezelve verschuldigt zyn.

Hoe men daar in zou konnen vorderen.

§. 41. een groot behagen in ons verwekt, zo haast wy ze recht inzien. Immers toont het geene, wat wy dus verre van de Order der Natuur bemerkt hebben, dat het zelve, waar uit ze gekent moet worden, zeer verborgen is, en dat 'er weinige in staat zyn, dat weinige maar in te zien, wat wy na den tegenwoordigen toestand der Weetenschappen konnen weten. Toen ik eens zeide, dat, indien men uit de Order der Wereld wilde bewyzen, dat 'er een God zy, men te voren moest bewyzen, dat deze Order niet volstrekt noodzakelyk, maar gevallig zy; begonnen myne Vyanden my te lasteren, als of ik voor de Godverzakers sprak, en de krachtigste Bewys-redenen, waar tegens zy niets wisten in te brengen, zocht te onderkruipen. Zy meenden, genoeg te zyn, dat de Order der Natuur gevallig zy; en dat zy dies niet nodig hadden, het zelve te bewyzen. Maar ik moet noch meer zeggen: Al is 't dat zy al hunne krachten inspannen, en eenpaarlyk haar best doen; zo zyn zy doch niet in staat te bewyzen, dat 'er een Order in de Wereld zy, en veel minder, dat zy gevallig zy, namelyk in dit geval, waar in men noch niet vast veronderstellen kan, dat 'er een God zy, en dat Hem die Eigenschappen toegeschreeven moeten worden, die Hem de Heil. Schrift toeëigent. Want over dit geval is de reden, dewyl men de Order der Wereld tot een Grond van 't Bewys, als dat 'er een God zy, wil leggen, om een Godverzaker, dit ontkennende, te overtuigen. Mogelyk zal

Waarom 'er weinige bekwaam zyn, om ze recht te bemerken.

het

het eene opgeblaze Letter-kundige wederom § 41.
grieven, dat hy en zyns gelyken uit de Ken- 42.
nis van de Order der Nature word uitgesloten, en daar uit weder gelegentheid zoeken te lasteren; maar dien het niet aanstaat, die wederlegge my *realiter* of in der daadt, en schryve iets van de Order der Nature. Ik zal de eerste zyn, die van hem leeren wil, indien hy my iets van belang kan zeggen, en ook de eerste, die hem pryzen zal. Maar zo hy niets tot de zaak dienende, weet te zeggen, zo zal geen ander, noch ik zich aan zyn vuile praat stooren, maar dezelve als een nieuwe preuve van zyn beschreven Strydzucht aannemen.

De Vyanden der Schryvers worden uitgedaagt.

Over § 141.

§. 42. Dewyl elken Order algemeene Regelen heeft, waar uit zy geoordeeld word; zo ziet men, waarom de geenen tot de Kennis van de Order der Nature aanleiden, die de Regelen der Beweeging, en hare algemeene Wetten, of in 't algemeen, of ook maar in 't byzonder omtrent de Werelds-Lichamen ontdekt hebben. Wie zich derhalven wil roemen, van de Order der Natuur iets nieuws ontdekt te hebben; die moet nieuwe Regelen aanwyzen, na dewelke de Dingen in de Wereld, of na de Ruymte by malkander gevoegt zyn, of ook in den Tyd na malkander volgen. Overzulks verstaan die geenen, die zich hier in trachten als Helden op te werpen, wat zy te doen hebben, en konnen zien, hoe ver-

Wat men te doen heeft, om de Order der Natuur te bemerken.

§. 43. 44. re hare Krachten, daar ze zo zeer op vertrouwen, komen te strekken.

Over §. 142.

Wat *Veritas transcendentalis*, of een algemeene Waarheid is.

§. 43. Dewyl hier de Waarheid door de Order in de Veranderingen der Dingen bepaald word; zo verstaat men die Waarheid, welke de Wysgeeren *Veritatem transcendentalem* genoemd, en als eene Eigenschap des Dings in 't algemeen hebben opgegeven: want deze zoort van Waarheid word de Droom tegengesteld. De Grond der Waarheid is de Stelling der genoegzame Grond (§. 144. *Met.*), en dewyl men op deze Stelling eertyds geen acht gegeven heeft, zo is 't ook geen wonder, dat men geen duidelyke Bevatting van de Waarheid heeft voortgebracht. Ik heb hier deze Bevatting weder zodanig geschikt, dat zy alleen op het Schepzel, maar niet op God, als het Oneindige Weezen, waar in geene Verandering plaats heeft, ziet. Derhalven, wie van God bekennen wil, dat in Hem enkel Waarheid is, die moet *de Waarheid* door de Order, die 'er tusschen het Menigvuldige, dat zich in een Ding te gelyk laat onderscheiden, te vinden is, bepalen.

In welke Zin ze op God toepasselyk is.

Over §. 143.

Waarom het onderscheid tusschen de Droom en de Order

§. 44. Dat de Waarheid, in die zin daar zy hier in word genomen, den Droom tegenstaat, is ieder een bekend. De Bepaling des Drooms kan men ook ligter inzien, als die van de Waarheid: daarom is 't goed beide tegen malkander over te stellen. *Des Cartes*

tes heeft in zyne *Meditationes* het Onderscheid tusschen de Droom en de Waarheid gezocht; doch echter niet gevonden. Het ontbrak hem aan geen verstand noch schranderheid, want hy heeft 'er proeven van gegeven, waar uit genoegzaam te zien is, dat zyne krachten vry verder gingen, als dit te vinden: maar hy was al te voorbarig, de gesteltheid des Drooms niet genoegzaam overweegende. De oorzaak van deze voorbarigheid was, wyl hy de Stelling der genoegzame Grond niet voor oogen hadde, waar uit het Onderscheid des Drooms, en der Waarheid vloeit. Hy heeft wel zelfs de Regelen gegeven, dat men zich noch in het oordeelen, noch in het overweegen moest verhaasten; maar het is met hem gegaan, zo als 't gemeenlyk pleegt te gaan met de geenen, die geene genoegzaam bepaalde Regelen voorschryven. Hy heeft zich ingebeeldt, dezelve stipt in acht te nemen, daar tegens recht aangaande. Aldus gaat het ook in de Zeden-kunde, ja zelfs in het Christendom. Derhalven zien wy Menschen, die zich laten voorstaan groote Heiligen te zyn, daar nochtans een slechte Wysgeer door de kleine Verrekyker van zyn Vernuft duidelyk ziet, dat zy noch aanhanglyk zyn aan het geene de Menschen met de onredelyke Dieren gemeen hebben, namentlyk, aan hare Zinlykheden en driften, maar van de Liefde, Zachtmoedigheid, Nederigheid en Geduld, waar uit men de waare Navolgers Christi kennen moet, weten zy niet. En daarom schynt hen de

§. 44. der Waarheid verklaard word.

Waarom het des Cartes niet bemerkt heeft.

Waarom zich eenigen laten voorstaan groote Heiligen te zyn.

§. 44. 45. Wysgeer met zyne Zeden-kunde al te gevaarlyk toe, wanneer hy alle de Deugden en Ondeugden door bepaalde Bevattingen verklaart, en den inwendigen Grond der uiterlyke Bedryven, handgrypelyk voor oogen stelt, wyl haar zelfs-bedrog bevattelyker wyze daar uit ontdekt, en aan anderen duidelyk vertoont word.

Waarom aan de zelven de Zeden-kunde gevaarlyk toe-schynt.

Over §. 152. & *seqq.*

Nuttigheid der Leere van de Volkomenheid.

§. 45. Wat hier van de Volkomenheid geleeraard word, heeft zeer veele Nuttigheden, en deswegen heb ik ook voorgenomen wat wydloopiger hier van te handelen: hoewel ik maar den eersten Grond van deze gewichtige Leere gegeven heb. Voornamentlyk hier ter plaatze heb ik de Leere van de Volkomenheid behartigt, om my daar van omtrent de Leere van God te konnen bedienen. Ieder een zegt met *des Cartes*: God is het allervolkomenste Weezen. Wy zeggen van ieder Eigenschap Gods, dat zy de allervolkomenste is. Wy zeggen: God heeft het allervolkomenste Verstand, de allervolkomenste Wil, de allervolkomenste Macht, de allervolkomenste Wysheid, de allervolkomenste Goedheid, enz. Dewyl ik van zins was, dit alles niet alleen duidelyk te bepalen, en het onderscheid tusschen het allervolkomenste en het onvolkomene, dat zich in onze Ziel bevind, door eene duidelyke Bevatting aan te wyzen, maar ook met een te bewyzen, dat God die allervolkomenste Eigenschappen

1. In de Kennis van God.

pen toebehooren; zo oordeelde ik voor al nodig te zyn, eerst te onderzoeken, wat de Volkomenheid zy, waar uit hare Trappen ontstaan, en uit wat Gronden men in alle voorvallen daar van behoorde te oordeelen. Vermits nu de Eigenschappen Gods eene Gelykvormigheid hebben met de Eigenschappen der Zielen, om dat wy ook Verstand, Wil, en Macht hebben, Wysheid en Goedheid bezitten, en diergelyken meer; zo heb ik getoond, wat 'er aan die Eigenschappen by ons ontbreekt, dat zy den hoogsten Trap, die tot de grootste Volkomenheid nodig is, niet bereiken. En dus zyn, myns beduunkens, de allervolkomenste Eigenschappen *bevattelyk gemaakt*, voor zo veel een eindig Verstand het Oneindige bevatten kan. Of zo zich iemand aan het woord *Bevattelyk* stoort, om dat hy 'er de Bevatting niet mede verbindt, die ik 'er (§ 77. *Meth.*) van gegeven hebbe, zo zal ik hem te gevalle zeggen: *Zy zyn verstaanbyk* gemaakt, dat men ze aan een ander verklaaren kan. Ieder een zal my altyd redelyk vinden. Ik ben gereed, voor zo verre 't zonder nadeel geschieden kan, ook in zulke stukken toe te geven, waar in een ander, byaldien hy verstandig was, behoorde toe te geven. En ik zou mogelyk Voorbeelden kunnen bybrengen, van het zelve reeds gedaan te hebben. Myn oogmerk is, om de Wetenschappen te bevorderen, ter eere van God, dien men uit zyn Werken moet kennen, en vervolgens te meer erkent, en aan-

§. 45.

Hoe den Schryver gereed, is om toe te geven, waar het zonder nadeel van de Waarheid kan geschieden.

Oogmerk van den Schryver by de Wysgeerte.

 ge-

§ 45. geleid word, aan hem te gedenken; hoe dieper men zyne Werken inziet, als mede tot bevordering van het Welvaren in dit tegenwoordige Leven. Want wat aangaat het eeuwige Leven, daar omtrent moet de Gods-geleerde het zyne doen, aan wie het vry ſtaat uit de H. Schrift daar by te voegen, wat ik volgens de palen der Wysgeerte, waar in ik my houde, niet machtig ben uit het Vernuft te toonen. En dus begeere ik aan niemand eenigen aanſtoot te geven; al heb ik 'er geen ſchuld aan, dat hy zich ergens aan ſtoot, dog echter zal ik van herten gaarne toegeven, om alle aanſtoot weg te nemen, voor zo verre 't aan my is: Maar het moet met oprechtigheid geſchieden, zo als ik in alles oprecht met de Menſchen omgaa: want het is onmogelyk den Schalken in alles te voldoen, en hen toe te geven. Men mag zingen en zeggen wat men wil, zy veinzen niet te hooren, noch te zien, en ſchreeuwen onbeſchaamd, tot ergernis, der geenen, die redelyk van gemoed zyn, als dat 'er geen antwoord aan hen gegeven is. En nochtans ſlaan zy zich zelfs op den mond: want al is 't dat hen niets geantwoord is, en haar kraam vaſt ſtaat, zo is het ja onnodig het zelve van nieuws weder op te halen. Maar dewyl haar Geweeten hen zegt, dat zy niet beſtand zyn; zo herhalen zy, wat zy reeds gezegt hebben, om den ſchyn van recht te hebben. Ik zal de reden daar van niet uitpluiſen, om ze niet kenbaar te maken; maar ter liefde van hen ook in dit ſtuk wat toegeven, en van myn

recht,

recht, dat ik 'er toe hebbe, gaarne afftaan. §. 45.
Als ik nu geene andere als deze Nuttigheid uit de Leere van de volkomenheid gezocht had; zo zoude ik reden gehad hebben, om dezelve met alle naarstigheid te onderzoeken. Maar daar blyft noch veel over. Men heeft reeds in de Wysgeerte der School-wyzen gezegd: *Omne Ens esse perfectum sive bonum: Elk Ding volkomen of goed te zyn*, namelyk volkomen in zyn aart. En wie het na myne Gronden onderzoekt, die zal het verstaan en bewyzen konnen. Dienvolgens kan men uit die door my vast gestelde Gronden, van de Werken der Natuur en der Konst, ja van alles, wat 'er bestaanlyk in voorkomt, oordeelen, wat trap der Volkomenheid zy bereikt hebben, en hoe de Dingen van eenerley Zoort of Geslacht daar in malkander te boven gaan. Indien men my tyd en ruste gaf, het myne waar te nemen, zo als ik ieder een ongemoeit late, of indien men, iemand iets bedenklyks voorkomende, volgens de liefde, die, ik wil niet zeggen, de Christenen, maar vernuftige Menschen malkander schuldig zyn, myne Verklaaringe op een vreedzame en Geleerden betaamde wyze zochte, om alle onnutte twist, en daar uit ontstaande tydverspilling te vermyden; zo kon ik de algemeene, hier vast gestelde Gronden, by de Werken der Natuur en der Konst te recht brengen, en door myn Voorbeeld andere opwekken tot medehulp, en ik zou mogelyk niet te veel zeggen, met hen voor te houden, dat myn Voorbeeld hen tot een

2. In de Kennis van een ieder Ding.

Klagten des Schryvers over zyne Tegenstrevers.

§. 45. Monster kon verstrekken. Ik geloof voor myn Perzoon, dat ik van Boeren zelve noch leeren kan, wat my nut en dienstig is tot bevordering der Wetenschappen, ja zelfs der Bovennatuurkunde, en ik zal ook geene gelegentheid verzuimen, om in dit stuk te slagen. Derhalven, hoop ik, dat 't my voor geen hoogmoed, of al te groot vertrouwen op my zelve zal geduid worden, van meening zynde, dat anderen ook in eenigen stukken noch iets van my konnen leeren. Doch ik dring myne Onderrechting aan niemand op, en wie lust heeft te zyner tyd een Leeraar te worden, die geve staaltjes van natuurlyke en konstige Dingen te oordeelen; ik zal gaarne een Scholier afgeven, en begeering zyn van hem te leeren, indien hy my in het geene, dat ik noch niet en weet, onderrechting geven kan. Doch men moet my met geen macht of gezag gebieden, te erkennen, dat het waar is, om dat hy 't zegt, noch my het mes met bedreiging op de keel zetten, indien ik bestond iets in twyffel te trekken. Als het Bevel voor bewys zal doorgaan, zo worden de Wetenschappen en Konsten zeer weinig bevorderd. My dunkt, de ondervinding ook zulks geleert te hebben, en wie het niet weet, die moet in de Geschiedenissen der Geleerden zeer weinig bedreven zyn.

Begeerte des Schryvers om noch meer te leeren.

3. In de Kennisse van de Handelingen der Menschen. Doch daar schiet noch een byzondere Nuttigheid over, waarvan ik ook diene te spreken. Gelyk als in alle Dingen, zy mogen natuurlyk of konstig zyn, eene Volkomenheid mogelyk is, die in haar aart kan bereikt

reikt worden ; zo bevind zich ook dat in §. 451
de Handelingen der Menſchen, en het geene 'er van afhangt. Ja wanneer men alle Handelingen van een Menſch te zamen neemt, en aldus zynen ganſchen wandel, die 'er uit ontſtaat, in bedenken neemt; zo bevind zich hier in ook een zekere Trap van Volkomenheid, die in zich zelve mogelyk is. Dewyl nu de Menſch eene Vryheid heeft zyne Handelingen te bepalen; zo heb ik in de Zeden- en Staat-kunde getoont, dat hy volgens de natuurlyke verplichting gehouden is zyne Handelingen zo te bepalen, dat in zynen ſtaat, en zo veel in hem is, ook in den ſtaat van de overige Menſchen, ja in 't algemeen in zyn ganſchen Wandel, de grootſte Volkomenheid verkreegen worde. Dienvolgens geeft de Leere der Volkomenheid ook aan de Zeden- en Staat-kunde een groot licht. Men kan de Redenvoering, die ik van de Wysgeerte der Chineezen met wydloopige Aanmerkingen heb in 't licht gegeven (*Oratio de Sinarum Philoſophia Practica notis uberioribus illuſtrata*); naleezen; zo zal men hier in een groot licht vinden. 't Is my zeer wel bekend, dat de geenen, die my zoeken te laſteren en te onderdrukken, daarom klachtig over my vallen, als of ik in myne Zeden- en Staat-kunde nergens anders van, dan alleen van Volkomenheid ſprak; daar men voor de Menſchen veel eer van de Onvolkomenheid behoorde te prediken. Wat is doch (zeggen ze) in ons arme elendige Menſchen, een louter Niet zynde, Volkomens te vinden? Maar, hoe ſchikt zich

Ongegrondheid der beſchuldigingen van de Tegendingers.

§. 45. zich deze Predikatie op my? Waar spreek ik van de Volkomenheid? daar de rede van de Verplichting is, maar niet, waar ik beschryve, hoe de Menschen zyn. Als ik zeg, hoe de Menschen behooren te zyn; dan voer ik ze tot de Volkomenheid van haar doen en laten, als tot een zake, waar na zy, zo veel in hen is, behooren te streven; maar geenzins zeg ik, dat zy deze Volkomenheid in der daadt bereikt hebben, of door haar eige kracht bereiken konnen. Wat heeft men dan, dat men van rechts wegen berispen kan? Ik leerare in myne Wysgeerte niet anders, dan wat Christus de Heere zegt, den Menschen hunne plicht voorhoudende, met de woorden: *Gy zult volkomen zyn, gelyk als uwe Vader in den Hemel volkomen is.* Dat God in alle zyne Werken, zo wel de enkele, als t'zamen betrachtte, zulke Volkomenheid, als ik uit hoofde der natuurlyke verplichting in de Zeden-kunde van den Mensch eisch, bereike, koom ik insgelyks te bewyzen. En derhalven komt myne Wysgeerte al weder met de Heil. Schrift overeen. Hoe meer tot de Volkomenheid des Handels en Wandels vereischt word, hoe beter men ziet de Onvolkomenheid van onzen Handel en Wandel. Als ik iemand wil leeren zyn gebrek te kennen, zo hoef ik hem maar te toonen den voorraad dien hy behoorde te hebben. Ik vinde geen beteren weg, om den Mensch de Onvolkomenheid in al zyn doen en laten te leeren kennen, dan wanneer ik hem toone de Volkomenheid die 'er van de Wet der

Overeenstemming der Lessen van den Schryver met de Leere van Christus.

Hoe men het gebrek best leert kennen.

Natuur

Natuur vereischt word. Is dat ook de Weg §. 45.
niet; dien onze Gods-geleerden inslaan?
Pryzen zy niet als een nuttigheid der Wet, dat ze aan den Menschen zyne boosaardigheid toont? Maar ey lieve! hoe? kan 't wel anders als daar door geschieden, dat de Mensch uit de Wet ziet, wat hy doen moet, en by zich zelve bevind, anders dan 't behoorde gedaan te hebben? Wie heeft zulk een scherp gezicht, dat hy iets anders zien kan? Als men de Volkomenheid der Handelingen en eens redelyken Wandels inziet, en tracht dezelve te bereiken; zo bevind men dat het onze krachten te boven gaat, gelyk als iemand best ondervind, dat hy niet in staat is, een gewicht om hoog te tillen, als hy heen gaat, en all' zyn krachten te vergeeft inspant, om het op te lichten. En dus komen wy tot een overtuigende kennis van onze natuurlyke zwakheid. Heb ik nu niet gedaan, wat een Wysgeer behoort te doen, mits hy de Menschen van hare natuurlyke zwakheid zodanig overtuigt, dat zy het zelfs gewaar worden, en tegens haar gemoed moeten spreken, wanneer zy met den mond aan Menschen, die haren Wandel niet kennen, het tegendeel willen wysmaken? Al had ik 't nu hierby konnen laten berusten, zo ben ik echter verder gegaan, en hebbe tessens den voorrang des Christelyken Godsdiensts voor de Natuurlyke aangeweezen, dien hy daar in heeft, dat hy den Mensch meer krachten byzet, om zyn plicht waar te nemen, en dat de Wysgeerige Deugd veel minder is, als de Christe-

Hoe den Schryver zyn ampt en plicht waarneemt.

§. 45. ftelyke, zo als 't in het Hoofdftuk der Zeden-kunde van de Plichten tegens God te vinden is. Ik heb zekerlyk van dezen voorrang, zo ten opzichte van de vermeerdering der krachten, als wel van de voortreffelykheid der Deugd, niet meer aangehaalt, dan iemand, met zyn vernuft alleen te werk gaande, moet toeftaan, dewyl ik my als een Wysgeer binnen de palen der Wysgeerte, die ik maar zocht te leeraaren, gehouden heb; maar daarom word het geene, wat een Gods-geleerde uit het geopenbaarde Woord verder daar by kan doen, niet verworpen; ja men wyft hem veel eer zyn Plicht aan, om zyn ampt waar te nemen, gelyk als wy gedaan hebben, en uit de H. Schrift 'er by te voegen, wat door vernuftige Gronden niet beweezen kan worden.

Hoe verre den Schryver gaat.

Ik zoude ook by het geene, wat ik gezeid hebbe, noch wel het een of ander konnen herinneren; want ik al vooruit zie, dat eenigen deze woorden ook zullen verdraaijen, op dat ze iets tegens my hebben in te brengen. Doch wie het zo verre wil laten komen, dat boosaardige Menfchen zyne woorden niet meer verdraaijen konnen, die zou eenen meer als menfchelyken, ja zelfs meer als Goddelyken arbeid ondernemen; want het helaas! genoegzaam bekend is, dat men de H. Schrift zelve, fchoon het Woord Gods zynde, verdraait. Was 't nu mogelyk geweeft zo te fchryven, dat niemand de woorden verdraaijen kon, zo zou het God voor zeker in zyn H. Woord gedaan hebben. Maar ik gedooge, wat andere

Hoe verre men op boosaardige Menfchen te zien heeft.

andere niet laten konnen, en ben 'er mede te vreden, dat zo wel ik, als andere verstandige en onzydige Menschen, uit de Evangelische Historie geleerd hebben, wat het voor Lieden waren, die Christus in zyne woorden zochten te vangen, en die hem, in gelykenisse van zyn Lichaam sprekende, verdraaiden, om aldus rede te vinden, van hem by de Wereldlyke Overheid aan te klagen, en door oppermacht van kant te helpen, wyl hy met meerder kracht en nadruk dan zy leeraarde, en door zyne Leer-wyze hun onverstand, en schynheiligheid, waar door zy by veele menschen in groot aanzien waren, ontdekte. Wie maar acht geeft op 't geene wat hy leest, die zal 't zelf buiten my zien; doch ik moet, om der quaadaardigen wille, en om aan de Lasteraars geen ruymte te geven, zeggen, dat ik my niet met Christus vergelyke, maar alleen beweere, dat 'er noch hedendaags zulke Menschen zyn, die aan de Vyanden van Christus in zyne dagen gelyk zyn, en dat haare boosheid noch heden ten dage haars gelyken vinden kan, zelfs dat 'er Judas mede in het spel komt, en als Verraders zyn aan te merken.

§. 45. 46.

Vergelyking der Tegenstrevers des Schyvers met de vyanden van Christus.

Over §. 153.

§. 46. In de Bouwkonst is de Inzicht van de Bouw-Heer de Grond van de Volkomenheid des Gebouws. Wie een Gebouw recht aangeven wil, die moet alles, van 't grootste tot het kleinste toe, uit dezen Grond konnen rechtvaardigen. En daarom heb ik ook

Nuttigheid des Gronds der Volkomenheid.

§. 46. ook de Bouwkonst bepaald, te zyn een Wetenschap van een Gebouw zo te stichten, dat het met de byzondere Inzichten van den Bouw-Heer in alles volkomen overeenkome (§. 1. *Archit.*). En uit dezen Grond heb ik de geheele Bouw-konst verhandeld, toen ik hare Regelen met de Redenkunde gelykvormig maakte. In de Staat-kunde is de Welvaart en Zekerheid der Onderdaanen de Grond der Volkomenheid van 't Gemeene Best. En dezen Grond heb ik voor oogen gehad, toen ik deze Wetenschap in Order brachte. Hier uit ziet men hoe de Leere van de Volkomenheid daar toe dient, dat men gansche Wetenschappen uit de grond kan verhandelen. Het voorbeeld van de Staat-kunde zou mogelyk aan d'een of ander aanleiding geven tot een Inwerpinge: Derhalven acht ik 't raadzaam te zyn, hem hier in voor te komen. *Plato* word gemeenlyk beschuldigt, het Gemeene Best op zulk een volkomene wyze te hebben beschreeven, diergelyken onder de Menschen geen plaats konde vinden, en daarom pleegt men dat *Ideas Platonicas*, of *Platonische Droomen*, of ook *Platonische Grillen*, te noemen., wanneer men zich van een zaak zulke verhevene gedachten maakt, dat men ze in zulk een volkomenen Trap niet bereiken kan. Mogelyk zullen eenige hier onder die Staatkunde rekenen, waar in men omtrent het Gemeene Best deszelfs grootste Volkomenheid tot een Grond stelt, en niet beters zullen ze ook van de Bouwkonst oor-

Voorbeeld van de Bouwkonst.

En Staatkunde.

Inwerping.

oordeelen, waarin men de grootste Volkomenheid van een Gebouw voor oogen heeft. §. 46.
Zy zullen zeggen: Men behoorde het Gemeene Best te beschryven, zo als het mogelyk is, en de Gebouwen te leeren stichten, als het in der daad doenlyk is. De grootste Volkomenheid laat zich in deze Onvolkomenheid toch niet bereiken. Deze Inwerping vind zo lang plaats, als men niet gewoon is, zyne gedachten ordentelyk uit malkander te ontwikkelen, en heeft eenigen schyn by de geenen, die gewoon zyn veel eer uit de woorden na de Letterkunde, als wel uit die daar toe behoorige Bevattinge te oordeelen. Wat hier van de Grond der Volkomenheid gezeid word, geeft het Antwoord op deze Inwerping aan de hand. Als de Grond zo geschapen is, dat hy vry van alle onmogelykheid gevonden word, zo is ook de daar in gegronde Volkomenheid niet onmogelyk. *By voorbeeld*: Wanneer men de Welvaart des Menschelyken Geslachts, zo als ik gedaan heb, niet anders bepaalt, dan ze na de tegenwoordige staat der Menschen te verkrygen is, zo is de Grond van de Volkomenheid des Gemeenen Bests mogelyk. En by gevolg is ook de Volkomenheid, op dezen Grond gebouwt, niet voor onmogelyk te houden, maar veel eer zo gestelt, dat men ze in den tegenwoordigen staat der Menschen bereiken kan, in zo verre ze hare Vryheid niet willen misbruiken. Nu is 't wel waar, dat de Menschen hare Vryheid misbruiken ten quaaden, en 't nooit daar heen te brengen

Antwoord op dezelve.

§. 46. is, dat deze misbruik t'eenemaal zou ophouden. Doch hier uit volgt niet anders, dan dat men de Volkomenheid des Gemeenen Besis nooit in die trap bereikt, daar ze in mogelyk is; en niet, dat men zich om deze Trap niet te bekommeren hebbe. Want een wys Regent moet hen gestaadig voor oogen hebben, en, zo veel hy kan, alle voorzorge daar voor dragen, dat men hem zo na, als 't immers mogelyk is, bykoome. En zo hy vind, waar het misbruik der Vryheid daar aan hinderlyk is, daar moet hy juist op verdacht weezen, of en hoe zy best te bepaalen is. Even zo gaat het ook in de Bouwkonst. Een Bouwmeester heeft het Inzicht van de Bouw - Heer voor oogen, en oordeelt na de byzondere Omstandigheden, hoe verre zy te bereiken is. Op zulken wyze krygt hy een mogelyken Grond van de Volkomenheid des Gebouws, by gevolg is ook de Volkomenheid zelve, die 'er op gegrond word, niet onmogelyk. Indien zich nu by de uitvoering van 't werk onvermydelyke verhinderingen opdoen; zo moet men uit nood afwyken, en iets onvolkomens toelaaten. Ondertusschen daar men weet, wat 'er tot de Volkomenheid van een Gebouw behoort, kan men zich voor *Misslagen* wachten, welke Afwykingen zyn van de Volkomenheid, die zonder nood gebeuren, en van de Bouwmeester hadden vermyd konnen worden. Wat 'er van de Bouwkonst gezeid word, geeft een groot licht aan het geene ik van het Gemeene Best heb gesprooken, voornamentlyk

Wat Misslagen zyn.

als

als men de Bouwkonst verstaat, en kundig §. 46.
is, hoe de daar in voorgeschrevene Regelen 47.
by stichting van een Gebouw aangebracht worden.

Over §. 155.

§. 47. Als men hier zegt, dat 'er by een grooter Volkomenheid meer waar te nemen is, dan by een kleinder; zo moet men het meerder niet zoeken in de Menigte der Dingen, maar veel eer in de Regelen die t'zamen by een zaak zyn aangebracht. Waar men veele *algemeene Waarnemingen* (*Observationes universales*) kan maken, daar is meerder Volkomenheid, dan waar minder plaats vinden. *By voorbeeld:* De Regelen der Beweeginge, na de welke zy verandert word op het aanstoten der Lichamen tegens malkander, zyn in verscheide algemeene Grond-regelen gegrond, uit welkers ieder in 't byzonder men dezelve bewyzen kan. *D'Heer van Leibnitz* heeft 'er behalven de gemeene, die de Wiskonstenaars gebruiken, wanneer ze de Regelen der Beweeging willen bewyzen, verscheidene aangemerkt, en hoe meerder men van dezelve 'er uitbrengt, hoe beter men de Volkomenheid dezer Regelen, en de daar in gegronde Loop der Natuur inziet, vervolgens hoe volkomener men de Wysheid Gods, die Hy by den Loop der Natuur getoont heeft, erkent. Hier was zeer veel te zeggen, als het de plaats was, van ons over byzondere Stoffen uit te laten, die veel vooronderstellen, dat noch hier ter plaatze, noch in onze

Aanmerking omtrent de Grootte der Volkomenheid.

Voorbeelden daar van.

Waarom den Schryver hier van niet meer bybrengt.

§. 47. 48. onze andere Schriften tot hier toe verhandeld is. Maar het is myn gewoonheid niet ergens van te spreeken, wiens rechtmatigheid men niet uit die van my reeds vast gestelde Gronden kan bewyzen. Want ik bemin de Waarheid, en al myne moeite strekt daar heen, om de Waarheid zodaniger wyze voor te draagen, dat ze als Waarheid gekend, en aangenomen mag worden.

Over §. 161.

Aanmerking omtrent de Bouwkonst. §. 48. Wat hier van een algemeene Grond der Volkomenheid des Verstands gezegd word, die in de Evenredigheid der Afmeetingen tegens malkander bestaat, is een zaak, die verdient wat ryp overwoogen te worden. Het Venster word hier aangezien als een t'zamengesteld Ding, en daarom betaamt het ook, als het alle Volkomenheid, die hem toebehoort, en die het verkrygen kan, zal hebben, dat men 'er de algemeene Regelen by in acht neemen, waar uit men over de Volkomenheid der t'zamengestelde dingen doorgaans oordeelt. Deze behooren tot eene byzondere Wetenschap, waar in getoond word, hoe men aan een t'zamengesteld Ding in 't algemeen, in zo verre het van deze zoort is, zo veele Volkomenheden, als het bekwaam is te hebben, kan mededeelen. Byzondere Wetenschap *Architectonica* genoemd. Deze Wetenschap is een van de geenen, die men zoekt, en zy gaat de Bouwkonst te boven, die verscheide dingen van haar ontleent heeft. Ik pleege ze *Architectonicam*, of *algemeene Wetenschap van de groo-*

tere

tere Volkomenheid der Dingen te noemen, en heb bevonden, dat men ze zelfs by de Geometrische Opstellingen, by voorbeeld der Algebraische Æquatien kan aanbrengen, en daar uit oordeelen, welken onder veele meer Volkomenheid heeft als de andere, en waarom men aan de eene een grooter Volkomenheid moet toeschryven, als aan de andere. Wat de Bouwkonst van de *Symmetrie* en *Eurythmie*, of Evenredigheid leert, is ten deele uit deze Wetenschap ontleend. Wien myne zaken te slecht en van al te geringe overlegging schynen te zyn, die vind hier gelegentheid om iets meerder te doen, als ik gedaan heb. En ik zal 't niet qualyk nemen, als hy my hier in voorgaat: want ik kan alles niet alleen doen, en ik zou mogelyk na myne omstandigheden, en voornamentlyk tot dezen arbeid zo haast noch geen tyd konnen vinden, byzonderlyk als ik die boosaardige Lieden ten gevalle moet verspillen. Ik wenschte wel, dat men zich omtrent de Wetenschappen verdienstig mogte maken. Doch wanneer 't op schelden en lasteren aankomt, dan zyn 'er veele; maar wanneer men zelfs iets opstellen of doen zal, dan is 'er niemand te huis. Wanneer zullen de eenvoudige menschen doch wys worden?

§. 48. 49.

De Schryver geeft zyne Tegenstrevers aanleiding, om zich omtrent de Wetenschappen verdienstig te konnen maken.

Over §. 165.

Aanmerking omtrent de Uitneming der Regelen

§. 49. Wat hier van de *Exceptie* of Uitneming der Regel gezegd word, dat is algemeen, en gaat overal door, waar dezelve

§. 49. ve met gezonde reden geschied. De geleerde *Professor* in de Rechten hier tot *Marburg*, *de Heer D. Cramer*, heeft in zyn *Programma de Restitutione spoliati adversus tertium bonæ fidei possessorem*, het zelve met een goede voortgang in 't *Jus Canonicum* gebruikt. Ja het zoude zelfs in de Taalen plaats vinden, als alles met een ryp overleg gedaan was. En men kan daar uit over de Volkomenheid eener Taale oordeelen, hoe minder *Exceptiës* of Uitnemingen van Regelen men vind, die niet *ex Regularum collisione*, of daar door, dat de Regels tegens malkander aan loopen, ontstaan. Doch dit behoort tot de Letterkundige Wysgeerte, *Philosophia Grammatica*, of algemeene Taalkunde, waar in het geene, dat alle Taalen met malkander gemeen hebben, en waar in haar algemeene onderscheid bestaat, te verhandelen is. In de Natuur openbaren zich ook diergelyke gevallen, en daar uit ontstaat het geene, wat men in de Scholastyke Wysgeerte *Casus* of *Toeval* noemt. Ik zoude noch iets meer, op de Natuur toepassende, hier van konnen zeggen: doch, om dat ik 't naar behooren niet kan verhandelen, zo zou ik maar aan die geenen, die my zoeken in myne reden te vangen, bekwame gelegenheid geven, tot myne woorden te verdraaijen; en my den tyd tot dienstige Werken te verydelen. Derhalven zal ik liever zwygen, en het zelve ter gehooriger plaatze te pas brengen. Ondertusschen konnen andere hunne gedachten scherpen, en het

Waar uit over de Volkomenheid eener Taale te oordeelen is.

Waar van daan de *Casus* of Toeval in de Natuur komt.

zal my zeer lief en aangenaam zyn: indien ik my van haar licht zal konnen bedienen. Anders heeft de Leere van de Uitneming ook zeer veel in de Staat-kunde te zeggen, en zy vind ook plaats in de Bestiering Gods, die zich in zyne Voorzorge voor de Wereld openbaart: gelyk als in 't algemeen een welgegronde Staat-kunde, in de algemeene Gronden, met de Bestiering Gods in de Wereld moet overeenkomen. Hier vind men weder een Stoffe, waar in men zyn overdenken volkomen oeffenen kan. Wie in myne Schriften genoegzaam ervaren is, die zal daar uit zeer licht konnen toonen, hoe 't te beginnen is. Ik herinnere 't maar ter loops, en laat de aart en wyze hoe men 't aangrypen moet, met voordacht weg. Daar zyn eenigen die meenen aan God een dienst te doen, met te beletten, dat die van my beloofde uitvoerige Werken van de Wysgeerte niet wierden in 't Latyn overgebracht. Uit de herinneringen, die ik hier en daar doe van het geene, dat 'er noch te doen is, konnen de Verstandigen oordeelen, of men 'er reden toe heeft of niet. God, na zyn wyze raad alles beschikkende, heeft de Vervolging ook zodanig bestierd, dat ik in den voortgang der Wetenschappen, ter eere van Hem ende tot heil van het Menschelyke Geslacht te bevorderen, geen hinder, maar veel eer grooter aanwas, ontmoet heb, ook myn gemoed in rust, en vry van alle hevige beweegingen, behouden, op dat myn lichaam en gemoed tot verderen arbeid niet onbekwaam wier-

§. 49.

Van wat dienst de Leere van de Uitneming is in de Staat-kunde.

Valsche waaning der Vervolgers van de Schryver.

§. 49. 50. 51. wierde. Men heeft 'er in de Schriften, die ik zedert myne vervolging heb uitgegeven, preuven van. Ik twyfel ook niet aan zyn verderen bystand, en geve my t'eenemaal aan zyne voorzorge over.

Over §. 168.

Aanmerking omtrent de Grootte der Volkomenheid.

§. 50. Wat hier van de Overeenkomst der meerdere Regelen gezegd wörd, behoort mede daar toe, dat by een grooter Volkomenheid meerder is waar te neemen, dan by een kleinder. Maar dit is het geene, dat by een grooter Volkomenheid een meerder Behaagen geeft, zo als te zien is ter plaatze daar men van de Trappen der Lust of des Behaagens spreekt. In 't algemeen dient de Kennis der Volkomenheid Gods zo wel, als zyner Werken in de Natuur, als mede der Konst-Werken, daar toe, dat wy 'er een zoet Behaagen uit scheppen, en ons Gemoed van de ydelheid aftrekken. Dit is een Banket voor Verstandige: want wie de Zinnelykheid alleen aanhangt, moet zich met het geene, wat voor de smaak en het oog is, vergenoegen.

Middelen om het Gemoed van de ydelheid af te trekken.

Over §. 170.

Wat voor Onvolkomenheden door de Uitneming der Regel ontstaan.

§. 51. Dat de Onvolkomenheid in een Deel, mede tot de Volkomenheid van het Geheel kan strekken, is ook reeds van de School-wyzen, ten minsten van eenigen toegestaan. Ja ik heb naderhand by *Jamblichus*, *de Mysteriis Ægyptiorum*, gevonden, dat men dit reeds in de aloude tyden erkend, en zich daar van bediend heeft, om de Inwer-

werpingen tegens de natuurlyke Godsdienst, §. 51.
die van het Quàade en de Onvolkomenhe- 52.
den in de Wereld genomen worden, te wederleggen. En deswegen heeft *Thomas de Aquin* beweert: God hebbe Onvolkomenheden in de Deelen toegelaten, om een grooter Volkomenheid in het Geheel te verkrygen. Te weten, de Onvolkomenheid maakt geen deel der Volkomenheid uit, zo als zich die geenen, die zwak van Verstand zyn, laten voorstaan, maar om der Onvolkomenheid wille, vind wegens de vereeniging der Deelen, die het Geheel uitmaken, iets plaats in het zelve, dat de Volkomenheid grooter maakt, en geenzins blyven zoude, ten zy men aan de Onvolkomenheid des Deels plaats kwame te geven. Men ziet hier ligtelyk, dat 'er van de Eindpalen, die de Schepzelen hebben, niet gesproken word. Want deze zyn hem weezentlyk, en ontstaan door geen Uitneming der Regelen, dewyl het Weezen der Dingen, en vervolgens ook die daar mede verzelde Eindpalen noodzakelyk zyn.

Over §. 175.

§. 52. Het Noodzakelyke en Gevallige, (*Necessarium & Contingens*), moeten een innerlyke onderscheid hebben, want wat geen innerlyk onderscheid heeft, is van malkander niet onderscheiden (§. 17. *Met.*). Het Noodzakelyke kan maar op eenerlei wyze bepaald worden, en kan deswegen niet anders zyn. Het Gevallige laat zich op veelerhande wyzen bepalen, en als het op een

Oorsprong van de Gevallig-heid.

§. 52. wyze bepaald word, zo zou 't noch op een
53. andere zyn konnen. Alle Zoorten zyn niet van eenerlei waarde, en daarom is de Grond van de Gevalligheid in de verscheide Trappen der Volkomenheid te zoeken. Overzulks vind by Gevallige dingen eene Verkiezing plaats, niet alleen om dat 'er veelerlei is; en men zich niet benodigt vind, om eens te nemen, maar ook om dat het een wat beter als het ander is, en alzo met meerder Grond of Reden kan genomen worden. Hier uit ziet men, dat de geene minder tot de Vryheid vereischt, die by de Verkiezing alleen daar op ziet, dat men het een voor het ander nemen kan, wanneer in tegendeel een ander teffens de verscheide Trappen der Volkomenheid van die Dingen gade slaat, waar onder een Verkiezing geschieden zal. Ik spreeke hier alleen van de Gevallige Dingen, zo als ze zich in den staat der enkele Mogelykheid openbaren, zonder op hare Bestaanlykheid mede acht te geven. Alleen haar innerlyk onderscheid toont, waarom niet alles, wat 'er van een Zoort der Dingen mogelyk is, te gelyk bestaanlyk worden kan, maar alleen een van hen op eenmaal plaats vind: ja waarom het eene, om zo te spreken, meerder Recht heeft om de Bestaanlykheid te eischen, dan het andere.

Gesteltheid der vrye Verkiezing.

Over §. 177. & seqq.

§. 53. Vermits myn voornaamste oogmerk in de gantsche Wysgeerte is, om duide-

Onderscheid der By-

delyke Bevattingen te geven, daar men tot nu toe of onduidelyke, of wel geheel duystere gehad heeft; en om het geene, wat 'er tot noch toe niet genoegzaam voldoenend beweezen is, grondelyk te bewyzen, en dan voorder op deze grond te bouwen, 't geen daar uit door rechtmatige Sluit-redenen te brengen is; maar geenzins om al 't oude te verwerpen, en zonder noodzaaklykheid tot nieuwigheden over te gaan; zo heb ik hier ook myn best gedaan, om die in de gemeene Redenkunde voorgedragene Leere van de *Prædicabilia*, namelyk die de *Individuo*, *Specie* & *Genere*, of van de Byzondere Dingen, Zoorten en Geslachten, op een klare en duidelyke wyze te bepalen, alzo ik bevonden heb, dat ze hoogst noodig is, in zo verre men de algemeene Bevattingen in een goede Order wil brengen, en zelfs omtrent de Konst van Uitvinden, heerlyke Konstgrepen 'er in gegrond zyn, die men dus verre niet genoegzaam gebruikt heeft, om dat 't ons aan duidelyke Bevattingen in deze Stoffe heeft ontbroken, als zynde die het licht, 't welk ons overal moet voorlichten, daar wy zoeken te recht te komen. Maar ik heb bevonden, dat het meest op een rechte Bevatting van de Gelykvormigheid der Dingen aankomt. Dewyl ik nu dezelve reeds boven gegeven hebbe, zo heb ik ze ook hier vooronderstellen konnen. Dienvolgens bepaal ik de *Species*, of *Zoorten der Dingen*, *per similitudinem individuorum*, door de Gelykvormigheid der Byzondere dingen: in tegendeel de *Genera*, of *Geslachten*, *per*

§. 53. zonderen Dingen, haier Zoorten en Geslachten.

Waarom het zelve hier verhandeld word.

Waar in het zelve gegrond is.

Bepaling der *Specierum* & *Generum*, of der Zoorten.

§ 53. *per similitudinem Specierum*, door de Gelykvormigheid der Zoorten: eindelyk de *Genera superiora*, of *de hoogere Geslachten*, *per similitudinem Generum inferiorum*, door de Gelykvormigheid der laagere Geslachten.

en Geslachten.

Grond der Gelykvormigheid.

Van de *Gelykvormigheid* word geoordeeld *ex Determinationum intrinsecarum identitate*, of dat het geene, wat men in een zaak onderscheiden kan, op eenerlei aart en wyze bepaald is. In een byzonder Ding is alles bepaald, wat 'er in waar te nemen is, en daarom heb ik getoont, dat het *Principium individuationis*, of het geene, waar door iets een Byzonder Ding word, (waar over de Schoolwyzen zo veel getwist, en 'er echter niets bevattelyks van gemaakt hebben), in *omnimoda determinatione eorum quæ entibus insunt*, bestaat, dat is te zeggen, dat alles, wat zich in een Ding verscheiden bevind, op zekere aart en wyze bepaald word. Wanneer ik nu aanneem, wat zich op verscheide aart in een Ding bepalen laat, terwyl de overige Bepalingen eenerlei blyven; dan maakt het eerste de *Differentiam singularem seu individualem*, of *het Onderscheid der Byzondere Dingen* uit: maar wat eenerlei blyft, is even het geene, waarin de Byzondere Dingen malkander gelykvormig zyn, en geeft den *Conceptum Specificum*, of de *Bevatting van de Zoort der Dingen*. Byaldien men nu deze Bepalingen voorders overweegt, en acht geeft, welke van haar zich op verscheide aart laten veranderen, terwyl de overigen eenerlei blyven; zo geven de eersten *Specificas differentias*, of *het Onder-*

Principium individuationis.

Wat Differentia singularis seu individualis

Wat Conceptus Specificus is.

derscheid van de Zoorten der Dingen, en het Getal der verscheidene Bepalingen het Getel derzelver Zoorten; maar het geene, wat eenerlei blyft, maakt de Gelykvormigheid in de Zoorten der Dingen uit, en geeft dus den *Conceptum Genericum*, of *de Bevatting van de Geslachten*. En zo gaat men voort, tot dat 'er ten laatsten niets meer overblyft, wat op verscheide aart kan bepaald worden. Op zulken wyze is men verzekerd, dat men tot op *Genus summum*, of *het hoogste Geslacht* gekomen is, en dat men alle laagere Geslachten kent, en geene van hen overgeslagen heeft. De gantsche zaak kan best door Mathematische Voorbeelden verklaard worden, en ik heb 't reeds in de Voorrede des tweeden Druks van myne *Bedenkingen over God, de Wereld, en de Menschelyke Ziele* gedaan: zo dat ik onnodig acht, iets verder daar van te spreeken. De reden, waarom de Wiskunde hier toe de beste Voorbeelden aan de hand geeft, is, dewyl men in *Entibus Mathematicis*, of in *Wiskonstige Dingen*, al 't geene, dat 'er in onthouden is, kan overzien, en geenzins te vreezen heeft, dat men eenige van de Bepalingen over slaat, en het Getal derzelven niet te groot is, om met 'er haast aan het einde te komen. Maar deze Leere van de zo genaamde *Prædicabilia*, in 't byzonder het deel, dat hier verklaard word, is van geen kleine nuttigheid in de Wetenschappen: mits wy daar uit zien, hoe wy onze Bevattingen hebben te schikken, om van het laagste tot

§. 53.
Wat *Differentia Specifica* is.
Wat *Conceptus Genericus* is.
Wat *Genus summum* is.
Hoe men deze Leere kan verklaaren.
Byzondere nuttigheid der Wiskunde.
Nuttigheid van de *Prædicabilia*.

het

§. 53. het hoogste, of van het hoogste tot het laagste op en af te klimmen, zo als 't de nood vereischt; en hoe wy konnen verzekerd zyn, niets van de Zoorten der Dingen overgeslagen te hebben. De *Heer van Tschirnhausen* heeft in zyne *Medicina mentis* met veel moeite getracht te leeraaren, om alle Dingen in haar Classen te verdeelen, en van elke Zoort derzelven rechtmatige Bepalingen te konnen vinden: Hy had deze moeite niet nodig gehad, indien hy, uit kleinachting der Scholastyke Wysgeerte, niet alles, wat 'er uit deze Bron-ader is voortgevloeit, op eenmaal verworpen hadde. Wie by zich overdenkt, wat voor een groot deel van onze vernuftige Sluit-redenen bloot in de toepassing der Bepalingen bestaat, en voor 't overige aan de Byzondere dingen word toegeschreven, wat aan de gantsche Zoort toebehoort, of aan een Zoort toegeëigend word, wat zich het gantsche Geslacht kan aanmatigen (§. 1. 2. c. 4. *Log.*), en zo voort: die zal ook door het Vernuft de Nuttigheid bevatten, die een naauwkeurig aanleg der Bevattingen na hare Zoorten en Geslachten in de Wetenschappen heeft, en hoe men daar door tot eene grondige en Redelyke Kennis komt, vooruit zien. In de Scholastyke Wysgeerte heeft men een gebrek gehad aan duidelyke Bevattingen van de Zoorten en Geslachten der Dingen, en in 't byzonder van de Grond der Byzondere Dingen, en de Bepalingen in de Wetenschappen zyn ook altyd ten goede niet uitgevallen: Des-

Vergeefsche moeite van d'*Heer Tschirnhausen.*

Gebrek in de Scholastyke Wysgeerte.

wegen is 't geen wonder, dat men by de- §. 53.
zelve de behoorlyke toepassing niet en vind,
en zy daarom de Nuttigheid, die men zich
daar van belooft, niet deelachtig worden.
Maar de geenen, die den voortgang der
Wetenschappen met ernst behartigen, zyn
altoos verplicht het geene te verbeteren,
wat noch gebrekkelyk is, en verder te gaan,
als men tot noch toe gekomen is. Doch
dewyl, voornamentlyk hedendaags, ieder een
meent bevoegt te zyn het geene, wat andere
gesticht of gebouwt hadden, om ver te
smyten, en het gebouw uit de grond weder
op te halen; zo komt men ook nooit
te vorderen, maar 't gaat gedurig achter uit.
Men werpt somtyds sterke muuren om verre,
en bouwt 'er zwakke weêr op.

Wat men omtrent de verbetering der Wetenschappen te doen heeft.

De gantsche Leere van het Onderscheid der
Zoorten en Geslachten der Dingen is in de
Gelykvormigheid gegrond, en men ziet,
dat deze *ex identitate determinationum intrinsecarum*, dat is, uit *de Eenerleyheid der innerlyke Bepalingen*, en wel der geenen, die
van de Hoegrootheid (*Quantitate*) onderscheiden zyn, dat is, der Hoedanigheden
(*Qualitatum*) ontstaat, gelyk als de Ongelykvormigheid, *ex earundem diversitate*, of
uit *derzelver Verscheidenheid* voortkomt. Men
bevat hier door ook zeer klaar en duidelyk
de Stelling, waar van wy ons in de Geometrie met groot voordeel bedient hebben;
zynde dezelve niet minder nut in de Arithmetica, namentlyk: *Quæ eodem modo determinantur, similia sunt*, dat is, *wat op eenerley*

Grond van het Onderscheid der Zoorten en Geslachten der Dingen.

§. 54 *aart en wyze bepaald word, dat is elkander Gelykvormig.*

Over §. 190.

Herinnering omtrent de *Ontologie* der Schoolwyzen. §. 54. Men vind in de Scholastyke *Ontologie*, of Grond-Wetenschap, noch zeer veele Konst-woorden, waar uit zy het Onderscheid der Dingen in 't algemeen bemerken. Ik kan ze ook niet als ongegrond verwerpen, alschoon ik ze hier niet verhandele. Ik heb veel eer gevonden, dat ze wat aangemerkt hebben, waardig als iets onderscheidens overwogen te worden, al is 't dat hare Benamingen somtyds wat duyster en ongeschikt voorkomen. **Waarom den Schryver niet alles verhandelt, wat 'er goeds in te vinden is.** Maar dewyl ik in de Duitsche Schriften van de Wysgeerte maar alleen heb aangeraakt, wat men nodig heeft voor andere dingen te weten; zo heb ik my hier ook binnen deze palen gehouden, om byzonderlyk de Aanvangers niet af te schrikken, als welken men eenen afkeer van de *Ontologie* of Grond-Wetenschap in 't algemeen, en byzonderlyk van die der Schoolwyzen, komt in te boezemen. En om deze reden heb ik verscheide Dingen, die men niet t'eenemaal kan voorby gaan, elders ter bekwamer plaatze bygebracht. **Belofte van den Schryver.** Doch ik denk noch eens meerder van dit Stuk te spreken, wanneer ik de Grond-Wetenschap uitvoerig staa te verhandelen (a). En dan zal zich ook hare nuttigheid in andere We-

(a) Dit heb ik gedaan in de Latynsche *Philosophia prima*, A. 1730, uitgekomen.

Wetenschappen noch veel duidelyker als nu openbaren (*a*). Anders staat ook aan te merken, dat 'er in de *Ontologie* gemeenlyk ook eenige Bevattingen bygebracht worden welkers zekerheid van andere beweezene Waarheden afhangt, en dienvolgens niet kennelyk is, voor dat men zich in de andere Wetenschappen wel gegrond en geoeffend heeft. Diergelyken kan men ten eersten niet goedkeuren, byaldien men ordentelyk wil te werk gaan, en zekerheid in de Kennis bemint. Ja in dezer voegen kan 't zeer ligt gebeuren, dat men in 't Bepalen en Bewyzen *Circulum vitiosum* begaat, dat is, qualyke gronden, waar uit iets niet beweezen kan worden, gebruikt.

§. 54. Noodzakelyke Waarschouwing.

(*a*) Men hoeft de Latynsche *Logica*, en *Cosmologia*, tot een proef maar na te zien.

§. 55.

AANMERKINGEN

Over het Derde Hoofdstuk.

Van de Ziele in 't algemeen, nàmentlyk wat wy van dezelve waarnemen.

Over §. 191.

§. 55.

Aanmerking omtrent de Zeden- en Redenkunde.

DE nuttigheid des geenen, wat 'er in het tegenwoordige Hoofdstuk geleeraard word, openbaart zich eerst in de Zeden-kunde. Wanneer wy ons aldaar op de Natuur der Ziele beroepen, en daar uit den Grond van de Oeffening der Deugden, en Vermyding der Ondeugden, of ook de Plichten der Ziele tegen zich zelve willen aanwyzen; zo zyn 't gemeenlyk de Bevattingen en Leeringen, welke in het tegenwoordige Hoofdstuk begrepen zyn, of ook die geene, welke in het vyfde Hoofdstuk uit deze Gronden afgeleid zyn, en die men hier mede had konnen bybrengen, als wy 't uit geen andere reden tot daar toe uitgesteld hadden. Wat 'er in het tegenwoordige Hoofdstuk van de Ziele geleeraard word, dat hebben wy enkeld uit de ondervinding afgeleid, en wat 'er uit de hier vast geleide Gron-

Wat de Leeringen van de Ziele voor een

Gronden, in het vyfde Hoofdstuk, door redenkundige Sluit-redenen opgemaakt word, dat hebben wy niet anders aan te zien, als voor zodanige Leeringen die in de ondervinding gegrond zyn. Dewyl ik nu in de Zeden-kunde tot bevestiging der Lessen, die daar in voorgedragen worden, geene andere Gronden als deze aanneme; zo bouw ik aldaar alles op het geene, wat ons de ondervinding van de Ziele leeraart. En derhalven ziet men, dat de Hallische Vyand, die zich om zyns belangs wille, 't welk den uitgang nu aan de Wereld heeft doen zien, myne Zeden-kunde heeft beginnen te lasteren, eene handtastelyke valsche beschuldiging voor den dag is brengende, wanneer hy voorgeeft, myne Zeden- en Staat kunde daarom ondeugend te zyn, wyl ik in de Bovennatuurkunde de *voorbestemde Harmonie*, of Overeenstemming tusschen Ziel en Lichaam, volgens *de Heer von Leibnitz* beweerde, en deze beide Wetenschappen daar op bouwde. En men heeft reden om zich te verwonderen, dat d'*Heer Dr. Buddeus* tot *Jena*, ook deze valsche beschuldiging toestemt; te meer noch, om dat zy zich niet ontzien, daar by te volharden, nà dat men zo dikwils van hen begeert heeft, van maar een enkele Stelling, die op deze Onderstelling gegrond was, uit de Zeden en Staat-kunde by te brengen, welke zy tot dezer uure niet hebben konnen aanwyzen. Deze *Harmonie* raakt de Zeden- en Staat-kunde geenzins; ja ik houd het voor onredelyk, dezelve daar mede te willen

§. 55.

Grond hebben.

Den Schryver klaagt over zyne Vyanden.

Waarom de *Harmonia præstabilita*.

§ 55. ...*lies, of de voorbestemde overeenstemming tusschen Ziel en Lichaam, in de Zeden- en Staatkunde geen plaats vind.*

len mengen. De Zeden-kunde is een nutte en hoogstnodige Wetenschap, en behoort deswegen op geene *Hypothesis* of Onderstellingen gebouwt te worden, waar over de Geleerden noch lang zullen twisten, voor dat ze onder malkander daar in eenig zyn, ja het is ook geheel niet nodig, zich in de Zeden-kunde daar om te bekommeren, hoe het komt, dat 'er op de Wille van de Ziele Beweegingen in het Lichaam volgen: 't is genoeg, dat wy weten, wat 'er geschied, het mag 'er mede gaan, zo het wil. Was het niet ongerymd, als men iemand zou willen leeren schryven, zich van te voren te bekommeren, hoe het komt, dat de hand in staat is de pen te voeren? Men kan leeren schryven, zonder dit eens te weten. En even eens is 't in de Zeden-kunde met de oeffening der Deugden, en vermyding der Ondeugden gelegen. De vraag is maar, wat de Ziel voor Beweeg-redenen nodig heeft, om zich tot deze of geene Beweeging der Leden van het Lichaam te bepalen, maar niet, hoe zy 't beginnen moet, om deze Beweeging te doen volgen. Het is genoeg, dat wy verzekerd zyn, van dezelve te volgen, en niet achter te blyven, als 'er onze Wil by is. In de Beschouwing vraagt men noch minder, hoe het komt, dat de Beweeging in 't Lichaam na de Wille der Ziele volgt, wanneer wy de Gronden der Bovennatuurkunde gebruiken om te toonen, waar in zich de Ziel laat verbeteren, en hoe zy tot deze verbetering verplicht is. Hoe quaad is 't, als de Menschen geen re-

de-

delyk gemoed hebben? want zy ontzien §. 55.
zich dan niet, tegens de openbare Waarheid te schryven, alles wat ze willen, en haar driften en genegenheid verblind ze zodanig, dat zy andere Menschen voor blind aanzien, zich daar mede vleyende, als of dezelve haar nietig voorgeven niet eens zouden merken. Doch God lof! daar zyn nu veele, die de nietigheid van dit voorgeven erkend hebben, en inzonderheid konnen de *Dilucidationes Metaphysicæ* van de Heer *Professor Bülffinger*, de Verklaaring van myne Redenkundige Bedenkingen door de Heer *Ribouw*, en de geleerde en grondige *Commentatio de DEO, anima, mundo & fato* van een *Theologus Anonymus*, behalven noch veele andere, getuigenis hier van geven. Doch het geene dat 'er in dit Hoofdstuk geleeraard word, heeft ook zyne nuttigheid in de Redenkunde, wyl men daar uit den Grond des geenen, wat 'er in dezelve geleeraard word, kan toonen. Nu kan men deze Regelen juist wel oeffenen, zonder eens te weten, hoe ze in de Ziele gegrond zyn; doch echter heeft het mede zyn nuttigheid, als men dit onderzoekt. Want daar door onderscheidt men de Regelen die niet goed zyn, van die, dewelke nut en dienstig zyn, om zich dezelve niet als een Redenkunde, waar in niet het minste, wat 'er toe behoort, te vinden is, te laten opdringen. Dat 'er zulke Boeken zyn, is helaas! meer als te veel bekend. Een *voorbeeld* hebben wy aan *Langens Medicina mentis*, dewelke een ongerymd mengelmoes is, uit verscheide

Inborst der Vervolgers van de Schryver.

Wat de Leere van de Ziele in de Redenkunde voor nuttigheid heeft.

Toetssteen der Redenkunde.

 Schry-

§. 55. Schryvers, die ftrydende Grond-Beginzelen hebben, byeengeraapt, waar door 's Menschen Verftand meer bedorven als te recht gebracht word. En d'Heer *D. Buddeus* heeft van zyne Redenkunde zelfs openhartig bekend, dat schoon men alles, wat 'er in verhandeld word, verftaat, doch echter niet in ftaat is van de Waarheid te oordeelen. Hy fpreekt uit eige ondervinding, en men zal hem, des aangaande, ook gaarne geloof geven, indien men maar myne Verdedigings-Schriften tegens hem, inzonderheid de Zugabe en het Klare Beweiß, geleezen heeft. Daar zyn ook eenige Menschen, die in de Redenkunde willen aanwyzen, hoe men door eige nadenken de Waarheid kan uitvinden, alschoon zy zelfs in haar leven niets uitgevonden, nochte erkent hebben, hoe van anderen iets uitgevonden of verzonnen is. Wie verftaat, wat ik in het tegenwoordige Hoofdftuk van het Vermogen der Ziele, om de Waarheid te kennen, aantoone, die zal ten eerften oordeelen, of een Mensch in die Order, zo als zy voorschryven, kan denken of niet. Ik heb by meer als eenen gevonden, dat de Mensch eene gantsch andere Ziel diende te hebben, dan hy heeft, indien hy op de wyze van hun voorgeschreven zou denken. Men leert ook uit het geene, wat ik hier van de Ziele gezeid hebbe, klaar en duidelyk bepalen, waarom ons, of ook een ander, deze of geene Gedachte invalt, en waarom deze of een andere Begeerte in ons ontftaat. En men kan daar uit de Veranderingen in de Ziele op

Onbezonne onderneeming van eenige in de Redenkunde.

Nuttigheid der Leeringe van de Ziele in 't gemeene Leven.

op zulk een bevattelyke wyze bepalen, als ooit in de Natuurkunde de Veranderingen, welke zich in de Natuur openbaren. Dit is in zich zelve niet alleen vergenoegende, maar kan ook op menigerley wyze gebruikt worden. En ik ben van gedachten, noch eens in dit Stuk byzondere proeven te geven. Wie het in zekere voorvallen van 's Menschen Leven wil gebruiken, die zal 'er verscheide diensten van gewaar worden. § 55. 56. 57.

Over §. 193.

§. 56. Ik weet wel, dat eenige alle de Werkingen der Ziele Gedachten noemen, en daarom ook staande houden, dat de Ziel in de Slaap denkt, al is zy noch van zich zelve, noch van eenige dingen buiten haar bewust: Doch deze konnen 't, dan niet tot een Kenteken van een Gedachte stellen, dat de Ziel daar van bewust is. Men kan het Woord nemen, zo als men wil, en ieder een moet hier in zyn vryheid hebben; doch echter moet men zich wachten, dat men naderhand in 't oordeelen by zyne Bevatting blyve, daarentegen van anderen, die hun oordeel vellen, na hare Bevatting oordeele. **Dubbelzinnigheid des Woords Gedachten.**

Over §. 196.

§. 57. Ik beoog hier, gelyk als in alle dingen, enkeld het geene, dat zich van de Dingen in het Verstand duidelyk vertoont, en stel ter zyde, wat de Imaginatie of Inbeeldings-kracht in dit geval wegens eenige vermeende gelykvormigheid onduidelyk voorstelt. Doordien de mee- **Algemeene Waarschouwing omtrent de gege-**

§. 57. 58. meeste Menschen van de Zinnen en de Inbeeldings kracht afhangen; zo schynt hen het laatste altoos ligter en klaarder te zyn: maar men kan 'er niets mede gewinnen, indien men daar uit iets anders besluiten wil, of men word 'er t'eenemaal door in dwaling verleid, zo als wy te voren een voorbeeld daar van omtrent de Ruymte gehad hebben. En dit is juist de reden, waarom men in de Leere van de Ziele tot nu toe zeer weinig gevordert, en uit gebrek van dezelve in de Reden- en Zeden-kunde zo weinig gerept heeft van het geene, dat men behoorlyk in oeffening kon brengen. Ik heb my in beide gevallen van de hier verklaarde Bevattingen met groot nut en voordeel bedient.

vene Bevattingen.

Over §. 200.

Hoe verre zich de oncige Zin der Woorden uitstrekt.

§. 58. Niet tegenstaande hier gezeid word, dat de Spreek-wyzen, die wy van het Verstand, of in 't algemeen van het Vermogen om iets te kennen, gebruiken, van 't Gezicht, genomen worden; zo volgt 'er echter deswegen niet uit, als of wy van de Ziele op een lichamelyke wyze spraken, en het geene wat in haar is, op een lichamelyke wyze ons voorstelden. De Voorstelling, die wy hebben van het geene, wat 'er in de Ziele gevonden word, is eigentlyk zo als zy behoort te zyn, en heeft niets lichamelyks in zich. De Naam word wel van lichamelyke dingen ontleent; doch wyl een eigentlyke Bevatting daar mede verknocht is, verkrygt het Woord, ten aanzien van de Ziele, daar door een eige Beteke-

nisse;

nisse; en van de andere Bevattingen, die §. 58.
anders daar mede verknocht word, blyft 'er 59.
niets over. Men moet dit wel aanmerken, zelfs wanneer men van de Bepalingen wil oordeelen, waar in volgens de Regelen der Redenkunde, geene Woorden in een oneige Zin mogen genomen worden. Wie dit niet en doet, kan met zyn bedillen al te voorbarig zyn, zo als die gemeenlyk doen, welke zich door 't bedillen bekend willen maken.

Omzichtigheid omtrent het Oordeel van de Bepalingen.

Over §. 203.

§. 59. Men ziet wel haast, dat dit Licht, in de Ziele waargenomen, trappen heeft, en by den eenen veel grooter kan zyn, als by den anderen. Te weten, gelyk als wy by een sterk Licht meerder konnen zien, dan by een zwak; zo is ook een grooter Licht in de Ziele, wanneer ze in een Zake meerder waarneemt en onderscheidt, dan wanneer zy weiniger weet daar in te onderscheiden. Ik heb 't by ondervinding, dat het Licht in de Ziele allengskens toeneemt, hoe meer men zich in de duidelyke Kennisse oeffent. Als men in den beginne meent, alles wat 'er in een Zake is waar te nemen, reeds ingezien te hebben, zo vind men echter door den tyd, weder tot de Zaak komende, geduurig noch meer, dat men te voren heeft over 't hoofd gezien. Dewyl ik de Wiskunde en Wysgeerte zo menigmaal aan anderen verklaard en uitgeleid hebbe, niet gewoon zynde iets uit de geheugenis te verhalen, maar altyd myne zaken

Grootte des Lichts in de Ziele.

Hoe het allengskens toeneemt.

§. 59. 60. 61. ken uit de overweeging voor te stellen, als of ik de Zaak niet eens wiste, maar eerst door rype overweeging wilde opmaken; zo heb ik 't omtrent de gemeenste dingen bevonden, en kan met waarheid verklaaren, op die wyze door 't leeraaren noch geduurig iets meerder geleerd te hebben.

Over §. 207.

Hoe de Gronden van de Duidelykheid te gebruiken zyn.

§. 60. Wat 'er van de Deelen gezeid word, betreft de Lichaamelyke dingen, maar wat 'er van het Menigvuldige gewaagd word, is betrekkelyk op het geene, dat wy omtrent de Eenvoudige dingen, *by voorbeeld*, onze Ziele, waarnemen. Dit moet men weten, om byzonderlyk op zyn plaats te konnen gebruiken, en door onbepaaldheid in 't spreeken geen reden tot verwarring te geven, waar uit onnutte twist, en dikwils dwaalingen plegen te ontstaan.

Over §. 209.

Onderscheid der Diepzinnigheid en Scherpzinnigheid.

§. 61. De Diepzinnigheid is van de Scherpzinnigheid onderscheiden. Die noem ik in 't Latyn *Profunditas*; maar deze *Acumen*. De Scherpzinnigheid blyft in een trap van klaarheid staan, en verkrygt hare trappen door de menigte van het geene, dat 'er in een Zake als onderscheiden ontdekt word (§. 850. *Met.*). Daarentegen klimt de Diepzinnigheid geduurig tot verscheide trappen van klaarheid af. Doch ze word door de Scherpzinnigheid, als die 'er mede verzelt is, groter gemaakt.

Over

§. 62.

Over §. 212. 213.

§. 62. Het onderscheid tusschen den Staat der duidelyke en duystere Gedachten, word ten dien einde onderzocht, om het Waken en Slapen ten opzichte der Ziele duidelyk te konnen bepalen (§. 795. 804. *Met.*). Men ziet, dat ik niets te vergeefs gesteld; maar in alles myn inzicht gehad hebbe, waar toe ik 't in 't vervolg gebruiken wil. En daarom heeft men te minder reden, aan de oprechtheid myns oogmerks te twyffelen, 't welk ik ook ter plaatze, daar men myne woorden verdraayen wil, te kennen geve. Doch ik brenge nooit iets voor den dag, 't welk niet waarlyk tot het geene, waar toe ik 't aangeve, gebruikt was. In tegendeel vind men nergens, dat ik 't tot zulk een verkeerd weezen, als men my zoekt op te dringen, zou gebruikt hebben. Men laat anders een iegelyk zyne Bepaling doorgaan, alschoon hy zich niet rechtvaardigen kan, dat hy omtrent zyne woorden geen ander inzicht, dan het geene hy aangeeft, gehad hebbe; maar ik moet my met geweld Bepalingen laten opdringen, en al wat ik zeg, mag niet helpen, offschoon ik 't door den gantschen t'Zamenhang van alle myne Schriften kan rechtvaardigen. Dus wil men my het Recht van alle Menschen niet gunnen, offschoon ik 't uit byzondere redenen kan eischen. Wat voor een quade verborgentheid moet 'er achter schuilen? my dunkt, het is nu geen verborgentheid meer. Het leidt voor al de Wereld open, en ik heb 't gegist, al eer het

Grond van 't Waken en Slapen ten opzichte van de Ziele.

Klagten des Schryvers over zyne Vervolgers.

§. 63. het ontdekt wierd. Voor my is 't nooit eene
64. verborgentheid geweest.

Over §. 215.

Nuttelyke Aanmerking omtrent de overweeging der duidelykheid in de Bevattingen.

§. 63. Ik spreeke van Deelen, ten opzichte der Lichamelyke dingen; en van het Menigvuldige, ten opzichte der geenen, die niet Lichamelyk zyn. Want als wy *by voorbeeld*, van Veranderingen, in onze Ziel voorgaande, spreken, zo heeft men by ieder wel veel, dat zich van malkander laat onderscheiden; doch echter is de Verandering daar uit niet als uit deelen t'zamengesteld. Ja dit word men ook zelfs gewaar omtrent de Veranderingen der Lichamen, die in zich zelve niet, gelyk als de Lichamen, uit deelen bestaan; doch veel in zich bevatten, dat zich van malkander laat onderscheiden, doordien ze zich allengskens, en niet op eenmaal, openbaren.

Over §. 218.

Waarom men navorscht waar uit wy ons Lichaam onderkennen.

§. 64. Daar moet zekerlyk iets zyn, waar door wy bemerken, dat dit ons Lichaam is, en waar door wy 'er van overtuigt zyn. Dewyl nu de Wysgeerte in alles na de grond van een zaake vraagt (§. 1. *Proleg. Log.*); zo is het ook noodig, in deze zaak na de grond te vorschen. Doch dat die beide aangehaalde Gronden die geene zyn, waar van wy overtuigt zyn, kan men uit de dagelyksche, ja alle oogenblikken waargenomene ondervinding weten.

Over

§. 65.

Over §. 220.

§. 65. Hier heb ik bepaald, wat ik door het woord *Bevinding* verstaa, namentlyk, die zoort van Aandoeningen (*Perceptiones*) welke men in 't Latyn *Sensationes* noemt. In 't Latyn kan men deze Bevindingen, voor zo verre men ze aenziet als Veranderingen in de Ziele, waar door wy van de dingen, die in onze Zin-tuigen werken, bewust zyn, *Ideas rerum materialium præsentium*, dat is, *Denkbeelden van tegenwoordige stoffelyke dingen*, noemen. Dus ziet men oogenschynlyk, dat die geenen myne woorden verdraaijen, die my trachten te beschuldigen, als of ik op de plaatzen, daar van Bevindingen gesproken word, van alle Gedachten der Ziele, ja zelfs ook van haar Begeerte en Wille kwam te spreken. Men hoeft by my den zin myner woorden niet uit den *Context* of t'Zamenhang des Opstels te zoeken, zo als men voorgeeft gedaan te hebben, toen men myne woorden door valsche uitlegging verdraaide. Ik hebbe nergens een woord gebruikt, wiens betekenis ik van te voren niet naankeurig bepaald hebbe. En wie is zorgvuldiger dan ik, om geduurig by de eens vastgestelde Bepaling eens Woords te blyven, en in 't minste daar van niet af te wyken? Ja wie is zorgvuldiger dan ik, wanneer hy iets uit de ondervinding bevat, dat hy niet in de Bepaling brenge, 't geene de ondervinding niet klaarlyk toont, of na een onderstellinge zweemt, vervolgens niet eerder kan toege-

Waarschouwing voor een valsche uitlegging des Woords *Bevinding.*

Onbillykheid der Tegenstrevers van den Schryver.

Hoe de woorden des Schryvers uit te leggen zyn.

ge-

§. 65. gestaan worden, tot dat men bewyst, wat in dit geval de waarheid is? Hy die op myne woorden acht geeft, zal bevinden, dat ik hier ook met het zelfde overleg spreke.

Verdere onbillykheid der Tegenstrevers. Ik weet wel, dat my deze omzichtigheid van Menschen, die de Leer-wyze onkundig zyn, en gaarne iets hadden tegens my in te brengen, qualyk geduid word, mits ze daar uit gelegentheid zoeken, niet alleen myne woorden te verdraaijen, maar ook myne Bepalingen aan anderen verdacht te maken, ja zelfs uit te strooijen, als of ik die Waarheden ontkende, die ik niet qualyk besluiten wil, of schoon ik ze naderhand op zyn behoorige plaats beweere. Maar wie zal daarom het goed doen nalaten, wyl het van de geenen, die het niet nadoen konnen, gelasterd word, en zyne zaken tegens beter wil en weten te slechter uitvoeren, om van zulke fyne Lieden gepreezen te worden?

Hoe de Ongodsdienstigheid te verweeren is. De Wereld heeft in onze dagen een grondige Kennis van noden, in zo verre men de dagelyks toenemende Ongodsdienstigheid met nadruk wil stooren, en de Menschen niet bloot met geweld den mond tracht te stoppen, op dat ze, wat de Godsdienst en een Christelyk leven nadeelig is, als een verborgene wetenschap, met te grooter voortgang, door mondelyke overleveringen voortplanten. Hoort eens ongodsdienstige Menschen spreken, en laat u verhalen, wat de geenen, die dergelyke hier en daar op reizen ontmoet zyn, gehoort hebben; dan zal haar gantsche grond daar op uitkomen, dat ze meenen, de zaken wierden

den flecht beweezen, en men moefte dit §. 65.
zelfs bekennen, wyl men de Bewys-redenen door bevelen en uiterlyke geweld wilde staven. Dit heb ik al voor 20 jaren geweten, alëer ik noch na het Hooge-School reisde, en daarom is myn meeste zorg altyd geweest, om de Leer-wyze, die de Meetkonstenaars onderhouden, naauwkeurig te leeren kennen, en die by de overige Wetenschappen te gebruiken, om de Waarheden, die wy staande houden, op een vaste en onbeweeglyke grond te stellen. Ik vertrouwe my ook te zullen bewyzen, dat ik in dit geval niet te vergeefsch gearbeid hebbe, en zo 't op de verdediging van den Gods-dienst en de Christelyke Zeden-kunde aankomt, met die van my bevestigde gronden tegens ieder een, die zich redelyk met my inlaat, uit te komen. Maar met Lieden, die geen reden verstaan, maar enkel naar hun gezag spreken, wat ze willen, en gebieden alles wat ze zeggen voor een Evangely te houden, is niet om te gaan. De Evangelische Historie van het gedrag der Vyanden van Christus tegen hem toont het duidelyk; dus is 't geen wonder, dat het noch hedendaags zo gaat, by menschen, die geen liefde voor de waarheid hebben, en zelfs met de Godzaligheid een Handel dryven. Men speelt in de Wereld altyd het zelfde Toneel, en Treurspel.

Wie zich niet wyzen laat.

§. 66.

Over §. 222.

Of men de *Sensatioues*, of Bevindingen, aan de Ziele toeschryven kan.

§. 66. Deze Waarheid heeft niet alleen *des Cartes* erkent, die het onderscheid tusschen het geene, wat de Ziel betreft, en dat wat het Lichaam aangaat, duidelyk heeft getoond, en daar door aan de Stoffe-stelling (*Materialismus*), in later tyden door *Hobbesius* voortgeplant, een groote kraak gegeven, byzonderlyk wanneer men de *Immutabilitas*, of Onveranderlykheid, en de *Incommunicabilitas*, of Onmededeelbaarheid der Wezentlyke Eigenschappen uit de oude Wysgeerte met onze Gods-geleerden mede daar by behoudt, om de subtile uitbryding der Stoffe-stelling, waarvan de Heer *Buddeus* naar 't voorbeeld van *Lockius*, zo veel werks gemaakt heeft, tegen te gaan; maar *Aristoteles* heeft ook reeds waargenoomen, dat het voornaamste werk van het geene, wat wy Bevinden noemen, in de Zielen te zoeken zy, doordien hy uitdrukkelyk zegt, dat de Ziel ziet, de Ziel hoort, enz. Dit herinnere ik maar ten dien einde, om niet te denken, als of ik omtrent de betekenis der woorden nieuwigheden opbrachte, en buiten nood daar door aanleiding gaf tot misverstand. Ik heb alle zorgvuldigheid gebruikt, om misverstand te verhoeden; maar wie kan het zo verre brengen, dat hem zyne woorden door valsche verklaaring niet konnen verdraayd worden, voornamentlyk als 'er vooroordeelen en boosheid by komen? Het gaat immers met Gods Woord niet beter!

Over

Over §. 223. §. 67.

§. 67. Ik bepaale hier de Zinnen, ten opzichte van de Ziele, door een Vermogen, en niet door eene Kracht. Want een Vermogen is by my zo veel als een enkele Mogelykheid om iets te doen of te lyden; maar eene Kracht openbaart zich door eene geduurige Betrachting (§. 117. *Met.*), en dringt, om zo te spreken, reeds in de Bestaanlykheid in. Zy *involveert tendentiam ad actum*, dat is, zy heeft een Pooging tot de uitwerking in zich. Maar de Kracht der Ziele toont niet altyd ieder zoort van Vermogen om te bevinden: want wy zien niet altyd, wy hooren ook niet altyd, enz. Derhalven zyn dit maar zaken, die ten opzichte van de Ziele mogelyk zyn, maar zich altyd in de daadt niet uiten. Ondertusschen ziet men ook reeds hier uit, dat ik niet enkeld een Eenige *Facultatem* of *Potentiam*, dat is, een enkeld eenig Vermogen in de Ziele toestaa, even als ik haar laager een Eenige Kracht toeëigene. Want ik een onderscheid tusschen *Kracht* en *Vermogen*, *Vim* & *Facultatem* seu *Potentiam* make. En 't is noodig, beide te onderscheiden: wyl het onderscheid reeds bestaanlyk is. Ik zal de betekenis der woorden ook uit de *usus loquendi*, of de gewoonte van spreeken rechtvaardigen, hoewel naderhand, zo als in andere gevallen, de onbepaaltheid in 't spreeken het medebrengt, dat beide woorden onder malkander verward worden.

Wat de Zinnen ten opzichte van de Ziele zyn.

Of den Schryver enkeld Eene Facultatem of Vermogen der Ziele toestaat.

§. 68, 69.

Over §. 224. 225.

Nuttigheid van verscheide klaarheid der Bevindingen.

§. 68. Ik zeg dit van de verscheide klaarheid der Bevindingen niet zonder reden. Het heeft zyn nuttigheid in het Overdenken, in zo verre ons de Zinnen niet stooren zullen; ook heeft het zyn nuttigheid in de Zeden-kunde, daar men spreekt van intoming der Zinnen, die ons een zaak zeer levendig voorstellen, en ons daar door in de oeffening van 't goede hinderlyk zyn. Uit dien hoofde heb ik 't hier herinnert, alzo ik nergens iets bybrenge, dan tot eenig goed gebruik dienende. En die 't een weinig wil nadenken, zal uit het geene, wat 'er van de verduystering der geringere Bevindingen door de sterkere §. 224. word aangemerkt, afmeeten, hoe men 'er de toepassing in de Zeden-kunde van maken kan.

Over §. 226. 227.

Hoe verre de Ziele de Bevindingen niet in haar macht heeft, en waar toe deze kennis dient.

§. 69. Wat 'er in deze beide Artykelen gezeid word, is een zaak, die alle voorvallen, zich oogenschynlyk door de ondervinding openbarende, bekrachtigen. Ik kan niet maken, dat my het zuur zoet smaakt, het smaakt my zuur, ik mag willen of niet. Ik kan niet maken, dat my het bleeten der schaapen als een snaaren-speeltuig klinke, alschoon ik dit zeer gaarne, en dat ongaarne hoore. Ik kan niet maken, dat 'er een leelyke Perzoon schoon uitziet, al wilde ik 't noch zo gaarne hebben, enz. Insgelyks staat 't in myne macht niet, of ik

een

§. 69. een zaak wil zien of niet, als 'er myne opene oogen na toe gekeerd zyn. Dus ſtaat ook niet in myne macht, of ik 't hooren wil of niet, wanneer my het geluit der Trompetten en Trommelen in de ooren valt. Ook hangt het van my niet af, of ik de ſtank ruiken wil of niet, wanneer hy my in de open neus vliegt. Wie zou aan deze dingen wel twyffelen? Zekerlyk geen verſtandig Menſch! En echter doen 't hooggeleerde Lieden, die daar uit willen aantoonen, als of ik een volſtrekte Fataliteit of Noodlot hiervan vaſt te ſtellen, en aan de Ziele alle Vryheid te benemen; even als of dit zaken waren, waar op zich de Vryheid der Ziele uitſtrekte. Als dit geene valſche beſchuldigingen zyn, wat naam zal men die dan geven?

Dwaasheit der Tegenſtrevers van de Schryver.

Ondertuſſchen erinnere ik, dat ook deze gemeene Aanmerkingen, welker rechtmatigheid ieder een inziet, niet te vergeefſch hier geplaatſt worden; zy hebben haare nuttigheid weêr in de Zeden-kunde, als waar in de grond van verſcheide goede Regelen, die wy tot de oeffening van 't goede en tot vermyding van 't quaade gebruiken, te vinden is. Ik laat ſtaan, dat ook verſcheide daar op doelende Grond-leſſen in de Zeden-kunde haaren grond daar in hebben. Wie myne Zeden-kunde met aandacht leeſt, die zal vinden, waar in my deze Stellingen een licht gegeven, en goede dienſten gedaan hebben.

Gronden der Zeden-kunde.

Over §. 228. 229.

§. 70. Ook dit heeft in de Zeden-kunde,

Nuttigheid van

§ 70. 71. daar 't op de oeffening van 't goede en de vermyding van 't quade aankomt, zyne nuttigheid, dat wy weten, hoe ver onze Bevindingen in onze macht zyn, om die te konnen bevorderen of verhinderen. Wy hebben 't nodig te weten, zo wel als wy door 't recht gebruik der Zinnen het goede willen bevorderen, als door vermyding van 't misbruik derzelven het quade verhinderen. Wie myne Zeden-kunde weet met aandacht leest, die zal bevinden, dat ook deze kleinigheid, hoe men ze ook aanziet, groote nuttigheid heeft bygebracht. Doch het is geen wonder, dat diergelyke zaken, die zich in de ervaring van zelfs geven, doch echter in de Zeden-kunde van groote nuttigheid zyn. Alle oeffening van 't goede en quade heeft zynen grond in de Ziele, en de meeste Menschen hangen van hunne Zinnen af; ja wy zullen zien, dat de Zinnen ook aanleiding tot d'andere gedachten geven (§. 846. *Met.*).

de macht over de Zinnen.

Over §. 230.

Waarom van de Voorstelling der dingen, waarvan wy eens eene Bevinding gehad hebben, gesproken word.

§. 71. Na dat ik de geschapenheid der Zinnen, en van die daar uit ontstaande Bevindingen, voor zo verre zy de Ziele raken, bepaald hebbe; gaa ik over tot het tweede Vermogen der Ziele, 't welk men *Imaginatio*, of *de Inbeeldings-kracht* pleegt te noemen. *De Bevindings-kracht*, daar wy dus verre van gesproken hebben, stelt de dingen, die tegenwoordig zyn, voor; maar *de Inbeeldings kracht* de dingen, die afweezend zyn. Maar gelyk ik omtrent de Zinnen alles, wat er

van aan te merken is, voor en na heb aangeroerd; zo gaa ik ook hier van het eene tot het andere, wat men tot de Inbeeldings-kracht behoorende waarneemt, over; Ook heeft het geene, wat 'er van de Inbeeldings-kracht gezeid word, geen minder nuttigheid in de Zeden-kunde, als men tot de oeffening van het goede en de nalating van het quaade komt, dan het geene, wat 'er van de Zinnen gesproken is. §. 71. 72.

Over §. 236.

§. 72. Dit onderscheid, dat 'er tusschen de Inbeeldingen en Bevindingen is, maakt, dat de Zinnen gemeenlyk de Inbeeldings-kracht overheeren. Derhalven heeft men nodig in de Zeden-kunde hier op te letten, wanneer men daar tot de oeffening van het goede en de vermyding van het quade komt; ten welken einde ook dit, zo wel als het overige van dien aart, bygebracht word. Hoewel men, behalven dit, de geschapenheid der Inbeeldings-kracht ook ten dien einde dient te weten, om te konnen oordeelen, voor hoe verre die in 't nadenken dienstig, of hinderlyk is. In myne gantsche Wysgeerte zie ik doorgaans op de Oeffening, en deze Aanmerkingen zyn blyken, dat ik in de *Metaphysica*, die men anders maar voor een beschouwende Wetenschap houdt, niets bybrenge, waar omtrent ik de oeffening, of ten minsten een nuttigheid in het oordeelen van voorvallende vraagen, niet zou hebben beoogt. De Inzichten, die ik voorgeve, zyn altyd zo-

Wat het onderscheid der Inbeeldingen en Bevindingen in de Zeden-kunde veroorzaakt.

Wat het Oogmerk der Schryvers omtrent zyn Metaphysica is.

§. 72. 73. danig, dat ze door het geene, wat ik voordrage, te bereiken zyn, zo dat men niet zeggen kan, als of ik ze nu eerst verdichtte. Ook ben ik gewoon geweest dezelve myne Toehoorders aan te wyzen, en wyze noch dagelyks aan, als ik hen de Stellingen uitlegge, op dat zy weten, waar toe ze ieder moeten gebruiken. Nu verklaar ik dit aan anderen, die my niet hooren, maar alleen myne Schriften leezen, op dat ze zien, of ik hen dienstige zaken voordraage, dan of ik ze met onnutte zinlykheden ophoude, of zelfs met gevaarlyke Grondbeginzelen verleide, zo als eenige boosaardigen my nageven; maar helaas! het zo grof maken, dat ook hunne Aanhanges daar over ontroert worden.

Over §. 237.

Waarom de Inbeeldings kracht in 't duyster sterker is.

§. 73. Wat hier gezeid word, is ook de reden, waarom de Inbeelding sterker is in het duyster, dan in het licht; namelyk, dewyl alsdan de Zinnen niets voorstellen, waar door hare Voorstellingen verduystert worden. Derhalven zyn wy ook gewoon de oogen te sluiten, wanneer wy begeeren, dat ons het geene, wat ons de Inbeeldings-kracht voorstelt, klaarder zal worden, en wy het ligter willen erkennen. Men kan dit insgelyks zo wel by het nadenken en overweegen, als by de voor aangehaalde inzichten in de Zeden-kunde gebruiken. Alzo dit gantsche Hoofdstuk, waar in ik van de zo even genoemde *Psychologia empirica* handele, enkel daar

Nuttigheid in de Zeden en Reden-kunde.

op

op ziet; dat men in de Reden- en Zeden- § 73.
kunde grondige kennis hebben kan, om het 74.
Verstand en de Deugd te bevorderen.

Over §. 238.

§. 74. De Regel der Inbeeldings-kracht geeft ons geen geringe nuttigheid, zynde ons zeer dienstig tot reden te geven van de Gedachten, waarom ze ons te binnen komen. Door dezelve kan men oordeelen, of iemand, van zaken redeneerende, enkel uit de geheugenis spreekt en schryft; en of hy het geen, wat hy voorbrengt, enkel uit andere boeken geschreeven en by een geraapt heeft. Want dit laatste komt niet eens de Regel der Inbeeldingen, veel minder des Vernufts, waar van in de Reden-kunde gehandeld word, en wy in 't vervolg de grond daar van aanwyzen, op te volgen. Men gebruikt ze ook, wanneer men de aart en wyze van Redeneeren, of Besluiten te maken, recht inzien wil, en strekt voor een Grond-beginzel in de Konst van Uitvinden, waar uit men verscheide zaken bewyzen kan. In de Zeden-kunde gebruikt men ze, om te oordeelen, van de gesteltheid der Plicht-pleegingen, als mede in andere gevallen. Ik heb deze Regel reeds gebruikt in myne *Philosophia practica universalis*, toen ik *Anno* 1730. het eerste *Specimen Academicum* op het Hooge-School tot *Leipzig* in het licht gaf, om my tot de openbare Lessen bekwaam te maken. Niet tegenstaande ik bevonden hebbe, dat deze Regel ook van anderen is aangehaald, zo heeft men echter

Nuttigheid der Regel der Inbeeldings-kracht.

§. 74. 75. Gewichtigheid derzelven.

hare nuttigheid niet genoeg erkend, alzo men ze minder gebruikt heeft, als ze wel te gebruiken is. Ik houde ze voor een Hoofd-Waarheid, die wy van de Ziel erkennen, om dat zich veel daar uit bepalen laat, en ze ook in de Practyk, alwaar het op 't gebruik des Verstands en des Wils aankomt, zeer dienstig is. Doch het is geen wonder, dat men deze Regel dus verre niet recht gekend, of ten minsten hare gewichtigheid niet heeft ingezien; alzo men niet alleen met vooroordeel, als of men van de Ziele niets duidelyk weten kon, is ingenoomen geweest; maar ook nagelaaten heeft van de zaken, die in de Ziele voorgaan, de grond te onderzoeken, en de Waarheden, daar toe behoorende, in een t'zamenhang met malkander te verhandelen. By aldien ik dit gebrek niet vergoed hadde, zou ik zo min als anderen de gewichtigheid dezer Regel ingezien hebben.

Over. §. 240.

Of de Droomen tegens de Stelling der genoegzame Grond strydig zyn.

§. 75. Daar zouden eenige omtrent het geene, wat 'er van de Droomen gezeid word, als dat 'er niets in malkander in gegrond is, tot de gedachten komen, als of het met de Stelling der genoegzame Grond strydig was, uitdrukkelyk zeggende, dat 'er niets zyn kan, behalven dat zyn genoegzame Grond heeft, waarom het veel eerder is, dan niet is. Maar men moet weten, dat de Droom op tweederlei maniere is aan te merken, of *materialiter* of *formaliter*, dat is, als men de Droom aanmerkt, ziet men of op de

Za-

Zaken, waar van men droomt, en die ons § 75. door de Denkbeelden, alsdan in de Ziele ontstaande, voorgesteld worden, of men geeft acht op de Denkbeelden zelve, voor zo verre ze Voorstellingen der Ziels zyn, zich in haar openbarende. In 't eerste geval behoeven de zaken niet in malkander gegrond te zyn, om dat 't geen Waarheid is; daarentegen in het tweede geval heeft de order, waarin de Denkbeelden of Voorstellingen op malkander volgen, haren grond in de Natuur der Ziele, als het Weezen, waar in zich de verandering openbaart, namentlyk, zy laat zich door de Regel der Inbeeldings-kracht, na de welke de Ziel, volgens hare Natuur, werkende is, verstaanlyk bepalen. Men moet zich billyk verwonderen over de nalatigheid van eenige menschen, die deze Tegenwerping als eene onoplosselyke zwarigheid opdissen, daar ze reeds lang te voren van my is opgelost. Hier door geven myne Tegenstrevers juist te kennen, dat ze het minste niet weten te antwoorden op het geene, wat 'er niet alleen tegens hare inwerpingen, maar ook tegens andere, waar in men hen is voorgekoomen, reeds aangemerkt is.

Onbekwaamheid van de Tegenstrevers des Schryvers.

Doch niemand hoeft te dugten, als of de Ziel daar door, dat zy zich in haar Inbeeldingen na een voorgeschreeven Regel voegt, in haar Vryheid gekrenkt worde. Want zy heeft hier geen verdere Vryheid, dan voor zo verre zy zich tot zodanige Bevindingen bepaalt, die volgens de Regel der Inbeeldings-kracht op een zeke-

De Vryheid word door de Regel der Inbeeldings-kracht niet benadeelt.

§. 75. 76. 77. re tyd zodanige Inbeeldingen, als men verlangt, konnen voortbrengen. Uit deze grond heb ik afgeleid, wat ik in de Zeden- en Staat-kunde van de Plichtplegingen heb bygebracht.

Over §. 242.

Oorsprong der Schriften van de Geheugenis en Boek-geleerden.

§. 76. Uit deze Spring-ader vloeijen ook veele Schriften der Geleerden, die maar uit de Geheugenis, of ook uit veele Boeken een t'zamenschryven, en dan hier, dan daar iets uittrekken. Men word het gewaar door geenen t'Zamenhang der Waarheden of Stellingen daar in te vinden, dan die in enkele Woorden bestaat. Zy brengen Woorden en Stellingen by een, die hen uit de Geheugenis invallen, of die ze uit verscheide Boeken t'zamenschryven, zo als in de Text van de Deelen van verscheide dingen gedacht word.

Over §. 245.

Schriften die met Verstand t'zamengesteld zyn.

§. 77. Met deze Werking der Inbeeldings-kracht, daar het Verstand mede gepaart is, komt het Boek-schryven der Geleerden, die uit veele Boeken allerley Stellingen, en wat hen voorders aanstaat, verzamelen, en met reden t'zamen voegen, overeen. Deze Schriften zyn veel beter dan de vorigen; want men daar in van het geene, dat'er beweert word, altyd de bygebrachte redenen vind, en de zaken met geene enkele woorden t'zamengeknoopt worden.

Over

§. 78.
79.

Over §. 248.

§. 78. Ik trekke myne Bevattingen gedurig uit de Oeffening, acht gevende op de Oordeelen en Redenen, die men pleegt by te brengen, als men daar na oordeelt. En aldus is 't zeker, dat men de rechte Bevattingen, die men zoekt, en wel zodanige, die men met voordeel gebruiken kan, machtig word. In der daadt oordeelen zelfs de gemeene Luiden daar na, en hebben ze in zich opgesloten; maar zy zyn voor hen onduidelyk. En dit is eigentlyk de Konst, dat men de Bevattingen, die aan alle Menschen gemeen zyn, om daar na te oordeelen, klaar en duidelyk voorstelle, op dat wy ze ook in de Wetenschappen konnen gebruiken.

Waar van daan den Schryver zyne Bevattingen neemt.

Over §. 249. & seqq.

§. 79. Ik heb reden genoeg, waarom ik de Geheugenis bepaale door het Vermogen van de Gedachten te bemerken, als dat wy ze reeds voorheen gehad hebben. Want wy moeten alles, wat 'er verscheiden in de Ziele voorkomt, naauwkeurig onderscheiden, en het een met het andere niet verwarren. Wy worden nu in onze Ziele Voorstellingen van tegenwoordige, en Voorstellingen van afweezende dingen gewaar. Onder de afweezende zyn ook de geene, die ons op een ander tyd tegenwoordig zyn geweest, en als zy ons voorkomen, erkennen wy, dat wy die eertyds gehad hebben,

Reden van de Bepaling der Geheugenis.

of

§. 79. of wy erkennen 't niet. Nu moet men zo veele dingen stellen, als 'er onderscheid is, en aan ieder zyn byzondere naam geven. In het benoemen van dezelve moet men acht geven, dat men zich, zo veel mogelyk, aan de eens ingevoerde Spreekwyze houde. Ik zegge met voordacht; zo veel mogelyk is. Want de gemeene Spreekwyze geschied gemeenlyk met eenige onbepaaltheid, dewyl men aan geen duidelyke Bevattingen gewent is, somtyds iets onder malkander vermengt, dat aan verscheide Bevattingen eigen is. Maar in de Wysgeerte moet men aan zyne Bevattingen een afgemeete beteekenis geven, en daar van niet afwyken. Nu vinden wy, volgens het geene, wat 'er nu eerst gezeid is, driederley Zaken in de Ziele: (1) eene Voorstelling der tegenwoordige dingen, die de Werktuigen onder Zinnen aandoende daar in werken; (2) eene Voorstelling van diergelyke afweezende dingen, die wy ten deele van te voren gehad, of die wy juist zo niet, als ze ons nu voorkomen, gehad hebben; (3) in eenige gevallen eene bemerking, dat wy diergelyke dingen eertyds als tegenwoordig bevonden hebben. Dienvolgens hebben wy in de Ziele driederley Vermogens te onderscheiden: (1) het Vermogen om de tegenwoordige dingen, die in de Werktuigen onzer Zinnen werken, voor te stellen; (2) het Vermogen om de afweezende dingen voor te stellen; (3) het Vermogen om te bemerken, dat wy ons diergelyken al eertyds als tegenwoordig, in de Werktuigen onzer Zinnen wer-

Hoe verre men by de gemeene Spreekwyze blyven moet.

Hoe de Geheugenis, de Bevindings- en de Inbeeldingskracht onderscheiden zyn.

ken-

kende, hebben voorgesteld. Nu gebruiken wy namen om dit drievoudige Vermogen der Ziele van malkander te onderscheiden. Aan 't eerste komt buiten twyffel toe de naam van de *Bevindings-kracht*, of *Facultas sentiendi*, waar aan mogelyk niemand zal twyffelen. Voor 't tweede word 'er geen ander naam gevonden, dan die van de *Inbeeldings-kracht*, of *Facultas imaginandi*; en komt met de gewoonte van spreken over een, dewyl wy dit de naam van Inbeeldingen geven, als wy ons dingen in de gedachten voorstellen, die 'er niet zyn. Hoe zullen wy nu het derde noemen? Wy schryven 't de Geheugenis toe, wanneer wy *by voorbeeld* weten, dat wy eene Perzoon, die ons in de gedachten voorkomt, of zich zelve weder voorstelt, op een ander tyd reeds gezien hebben, en zeggen daar tegens: Wy hebben 't vergeeten, als wy daar van niet meer bewust zyn. Doch de Vergetenheid word de Geheugenis tegengesteld; en dit openbaart zich zo wel by de Bevindingen als de Inbeeldingen. Derhalven, willen wy rechtzinnig spreken, op dat de woorden het onderscheid, dat 'er tusschen de zaken is, te kennen geven, zo moeten wy het Vermogen van eene zaak weder te kennen, als ze ons of in der daadt, of maar in de gedachten voorkomt, en te bemerken, dat wy ze al eertyds bevonden hebben, *de Geheugenis* noemen. Men kan niet ontkennen, dat de onbepaaltheid in het spreken ook dikmaals iets van de Inbeeldings kracht mede tot de Geheugenis betrekt, maar dit kan aan geen

Wys-

§. 79. Wysgeer die de zaken na het Verstand, zo als hy ze vind, onderscheidt, eenige tegenwerpinge veroorzaken. Doch wil iemand de betekenis dezer drie woorden wat veranderen, en nauwer bepalen; dit kan hy doen, ik zal 'er met niemand over twisten. Het is genoeg, dat ik bepaald hebbe, in wat zin ik die woorden neme, op dat men myne Stellingen daar uit volkomen verstaan, en zo men wil, alle misverstand vermyden kan; en dat ik genoegzame reden heb gehad, de betekenis dezer woorden aldus te bepalen, en ze tot het redekavelen van de Wysgeerte bekwamer bevonden, dan wanneer ik iets uit de eene Bevatting in de andere had willen mengen.

Den Schryver dringt niemand op, de woorden zo als hy te nemen.

Wat men van de Geheugenis verdicht, als men zich by de duystere voorstellingen houdt, heb ik §. 250. aangeweezen, en §. 251. beantwoord, ook §. 262. getoond, hoe wy tot deze verdichting geraken. Namelyk, men gebruikt daar toe het *Ingenium*, of de Schranderheid, zo als ik ze §. 366. bepale, vermits men tusschen de Geheugenis in hare onduidelyke Voorstelling, en andere Lichamelyke dingen, die ons door de ondervinding bekend worden, eene gelykvormigheid meent te vinden. Dit is byna de eenigste weg, dien *Lockius* in zyn *Boek van het Verstand*, Bevattingen van Zaken zoekende, heeft ingeslagen. En deze weg slaan ook alle in, die zich by de Zinnen en Inbeeldings-kracht alleen houden, en evenwel duidelykheid in hunne Bevattingen willen hebben, om zich aan andere te konnen

Waar uit de verdichte Bevatting van de Geheugenis ontstaat.

Manier van *Lockius*, om Bevattingen te zoeken.

nen verklaaren. En om die reden vind *Lockius* toestemming by de geenen, die enkelyk aan de Zinnen en de Inbeeldings-kracht hangen, en hun Verstand noch niet genoegzaam geoeffend hebben. Ik weet 't van myn eigen zelve, want in myne jonkheid, toen ik myn Verstand een weinig geoeffend hadde, en niet wiste of 'er een *Lockius* in de Wereld was, verviel ik tot dezelfde Bevattingen, die ik doch naderhand, door myn toenemend Verstand, van al het geene, wat hen de Inbeeldings-kracht hadde aangedicht, gezuiverd hebbe. En in der daadt ziet men ook uit de *Werken van Lockius*, die na zyn dood in de Engelsche tale gedrukt zyn, *p. m* 30. & *seqq.* dat hy zyne bekwaamheid aan de Wiskundige oeffening toeschryft, en dit zelfde middel ook anderen aanpryst, doch echter met die bepalinge, waar door men in *Metaphysische* zaken, volgens de Inbeeldings-kracht, meerder toestaat, als men behoorde te doen, zo als my myn eige ondervinding geleerd heeft. §. 79. 80.

Over §. 254.

§. 80. De Vergetenheid word hier als een Onvermogen, niet alleen de Geheugenis, maar ook de Inbeeldings-kracht tegengesteld. En dies zoude men meenen, men hadde ook eenige werkingen der Inbeeldings-kracht mede tot de Geheugenis behoren te betrekken. Maar men moet weten, dat het daarom geschied, dewyl het Onvermogen der Inbeeldings-kracht geduurig met het Onvermogen der Geheugenisse verzeld gaat, onge-

Twyfeling omtrent de Vergetenheid word opgelost.

§. 80. geacht zich het laatste verder schynt uit te
81. strekken. Doch zo zich iemand daar over een zwarigheid wilde maken, die kan de Vergetenheid enkeld door het laatste Onvermogen van te bemerken, dat wy ons een zaak reeds voor dezen voorgesteld hebben, bepalen; dan zou men ligt konnen bewyzen, dat dit Onvermogen ook plaats vond, als de Inbeeldings-kracht niet meer in staat was, om de Voorstelling der zake voort te brengen. Maar men zou dan aan dit Onvermogen der Inbeeldings-kracht een byzondere naam moeten geven, diergelyke niet te vinden is. Derhalven, wyl men 't gemeenlyk mede tot de Vergetenheid pleegt te rekenen, en als voorheen geen reden vind, waarom wy 't van het andere Onvermogen, dat de Geheugenis word tegengesteld, zouden onderscheiden, om dat het zich, als gezeid is, geduurig by dit, en nooit alleen bevind; zo heb ik ook onnodig geacht, in de betekenis des woords eenige verandering te maken. Men moet van de gemeene betekenis der woorden nooit afwyken, dan wanneer de onbepaaldheid in 't spreken verwarring veroorzaakt, als waar uit Misverstand en Dwaling in de Leere ontstaan kan.

Over §. 256. 257.

Grond der *Reminiscentia*, of Weder erinneging der

§. 81. Wat ik hier het Vermogen van ons iets te binnen te brengen noeme, daar geen enkel woord van in de Hoogduitsche tale te vinden is, pleeg ik in 't Latyn *Reminiscentia*, dat is, eene Wedererinnering der Gedach-

niets

tenis te noemen. Den grond daar van heb ik met die omstandigheid getoond, dat het onnodig is, iets meer daar van te spreken. Indien men op het geene, wat 'er gezeid is, naauwkeurig acht geeft; zo kan men het onderscheid der Geheugenis (*Memoria*), van het Vermogen om zich iets te binnen te brengen (*Reminiscentia*), zeer ligtelyk zien. By de Geheugenis brengt ons de tegenwoordige Gedachte, 't mag nu eene Bevinding, of Inbeelding zyn, tot de Voorstelling, waar door wy (§. 248. *Met.*) bemerken, dat wy die reeds gehad hebben; daarentegen by het Vermogen om zich iets te binnen te brengen, moeten wy van de eene Gedachte op de andere komen, voor en al eer wy tot die Voorstelling geraken. Dit Vermogen om zich iets te binnen te brengen, heeft zyn nuttigheid in de Redenkunde omtrent het Overdenken, en in de Zeden-kunde, alwaar het op de oeffening der Deugd, en de vermyding der Ondeugden aankomt; zo als een iegelyk, die myne Schriften met aandacht leest, genoegzaam bekend word. Maar daarom heeft het Trappen, dat wy tot die Voorstelling, waar uit wy bemerken, dat wy al reeds te voren aan iets gedacht hebben, niet onmiddelyk, maar door toedoen van andere geraken. Want, wanneer wy door veele Voorstellingen eerst daar toe geraken, mits wy of van d' eene tot de andere voortgaan, of ook veele zaken, tot eene Voorstelling behoorende, na malkander byzonderlyk overweegen; dan zeggen wy, dat wy

§. 81. Gedachtenis, en haar onderscheid van de Geheugenis.

Nuttigheid derzelven in de Reden en Zeden-kunde.

Hare Trappen.

§. 81. 82. 't ons bezwaarlyk konnen te binnen brengen. Van de zwarigheid ons iets te binnen te brengen valt noch al veel te zeggen, waar van men zich, gelyk als van alle Waarheden, ook verscheidentlyk met vrucht bedienen kan; maar wy laten ons vergenoegen met het zelve herinnerd te hebben. Wie lust heeft, kan zien, hoe verre hy komen kan.

Over §. 260.

Aanmerking omtrent de hoedanigheid der Geheugenisse.

§. 82. Omtrent de goede hoedanigheid der Geheugenisse ziet men mede op de goedheid der Inbeeldings-kracht, dewyl ze zonder die niet bestaan kan. Want zo de Ziel erkennen zal, dat ze al een reeks der Gedachten gehad heeft, in die order, zo als ze achter volgen, dan moet ook de Inbeeldings-kracht de behoorige Voorstellingen achtervolgende voortbrengen. Maar gelyk men nu deze werking der Inbeeldings-kracht gemeenlyk by de Geheugenis rekent; zo pleegt men ook de goede hoedanigheid derzelven, zich daar door openbaarende, mede by de goedheid der Geheugenisse te rekenen. Men ziet, buiten myn herinneren, dat de goede hoedanigheid der Geheugenisse op de sterkte der Inbeeldings-kracht berust; 't welk zyne nuttigheid heeft, als wy deze vermeerdering der Geheugenisse op een verstaanbare wyze willen bepalen.

Over §. 263. 264.

Hoe de Inbeel-

§. 83. Dat *Wallis* eene grootelyks uitgestrek-

ſtrekte Inbeeldings-kracht moet gehad hebben, zal niemand ontkennen, die zyne Schriften, byzonderlyk zyne *Mechanica*, geleezen heeft, waarin hy zulke wydloopige Voorſtellingen en Betoogen maakt, dat een ander, zyne Inbeeldings-kracht noch niet vermeerderd hebbende, ten eerſten de luſt vergaat. En dat hy zich juiſt aan zulke wydloopigheden gewent, en veel onder malkander geniengt heeft, dat men beter had konnen van malkander ſcheiden, heeft niet weinig tot de vermeerdering zyner Inbeeldings-kracht geholpen, die door ſterk voortgezette oeffening van zelfs is gevolgt. Want daar heeft hy zich gewent, tot veel op een reize met blote klaarheid te beſchouwen, 't geen hy zich enkeld in 't eerſt duidelyk heeft voorgeſteld; alzo dit het eenige middel is, waar door men tot vermeerdering der Inbeeldings-kracht geraakt. Ik vinde diergelyke manier, van veel in een te trekken, en daar door de zaak te verwarren, die anders, ſtuksgewyze voorgedragen, duidelyk en ligt zoude worden, zelfs by *Clavius*, byzonderlyk in zyn *Tractaat de Aſtrolabio*; waar uit men oordeelen moet: dat hy insgelyks zyne Inbeeldings-kracht zeer uitgeſtrekt heeft.

§. 83. 84. dings-kracht nirgeſtrekt en vermeerderd word.

Over §. 267.

§. 84. De gemeene *Ars mnemonica* of *Gebeugenis-leering* is eigentlyk in de Regel der Inbeeldings-kracht gegrond. Want als men *by voorbeeld*, een groot Getal onthouden wil, dan verdeelt men in de gedachten de Ruym-

Nuttigheid der Inbeeldings-kracht omtrent de Ge-

§. 84. Ruymte der Kamer, waar in men is, in ze-
85. kere deelen, en teekent in de Inbeelding op ieder een deel van 't Getal. Wanneer men nu het deel der Ruymte aanziet, dan komt ons door de Regel der Inbeeldings-kracht te gelyk het deel des Getals, in de gedachten aangeteekend, mede te binnen (§. 238. *Met.*). Dit moet ons niet vreemd voorkomen: Want het Weezen van een ding in zyn Mogelykheid bestaat (§. 35. *Met.*), maar de Geheugenis is door de Inbeeldings-kracht mogelyk, en kan buiten haar niet bestaan. (§. 235. 248. 249. *Met.*). Die door konstige Beelden in de Historie en Wetenschappen de Geheugenis willen te hulp komen, hebben zich insgelyks op de Regel der Inbeeldings-kracht gegrond. En hier uit doet zich weder een Nuttigheid van dezelve Regel op, waar van zich noch meerder zullen openbaren, indien wy acht geven op de zaken, die daar uit te bepalen zyn.

Heugenis-leering. *Ars Mnemonica*.

Over §. 268.

§. 85. Dat geene namentlyk, wat het overige verduystert, dat men 't een voor 't ander niet en kent, heeft meerder klaarheid (§. 224. *Met.*); want dit onderscheid der klaarheid toont zich niet alleen omtrent de Bevindingen, maar ook omtrent de overige zoorten van Gedachten, zy mogen heeten, hoe ze willen. Daar van daan komt 't, dat 'er veel in de Ziele voorgaat, ook byzonderlyk veel van de Inbeeldings-kracht word voorgesteld, dat wy niet waarnemen. Ondertusschen is dit de eenigste oorzaak niet. Doch heeft men hier op te zien,

Waarom de Ziel niet van al 't geene in haar voorgaat, bewust is.

zien, wanneer men de reden van de Gedachten, die wy in de Ziel tegenwoordig vinden, wil verklaaren; want men kan hier door niet alleen toonen, dat 'er in eenige gevallen iets moet verborgen zyn, waar op wy geen acht geven; maar wel door andere gronden, als de Regel der Inbeeldings-kracht, de Regelen der Begeerte, enz. komen te gissen, en getroffen hebbende naderhand zelfs gewaar worden, als wy 'er naauwkeurig op letten. §. 85. 86. Nuttigheid deezer Kennisse.

Over §. 270.

§. 86. Wy hebben het bekende Voorbeeld van *Archimedes*, een der scherp- en diepzinnigste Geesten, die eertyds niet alleen Griekenland, maar in 't algemeen de geheele Wereld gehad heeft; welken roem hem alle, die zyne verdiensten in Wetenschappen, en byzonderlyk in de Wiskunde, aanmerken, gewillig toestaan. Want toen de Stadt *Syracusa* overging, en de moordzieke Zoldaat tot hem in de Kamer drong, wierd hy, met zyne Figuuren bezig zynde, niet eens het geraas gewaar, meenende dat 'er iemand anders by hem kwam. Derhalven sprak hy: *Noli turbare meos Circulos*, dat is, *verzet my myne Cirkels niet*. Het gebeurt ook, dat Menschen, die sterke Overdenkingen oeffenen, daar over gemelyk uitzien, terwyl ze geen acht geven op het geene dat tegenwoordig is, maar hun andere Gedachten gestadig aanhangen. Ik zeg met voordacht: die sterke Overdenkingen oeffenen. Want dezelve zyn niet altyd diepzinnig; maar hebben enkeld een groote trap van *Attentie* of Op- Voorbeeld van eene groote Opmerking. Waarom Menschen van sterke Overdenkingen dikwils gemelyk uitzien.

§. 86. 87. Opmerking op hare klaare, doch onduidelyke, ja somtyds ook gantsch duystere Bevattingen. Wie diepzinnig is, behoeft daarom niet altyd in gedachten te zyn, noch met zyn Opmerking op andere dingen, als die tegenwoordig zyn, te letten.

Over §. 271.

Waarom de Morgenstond Goud in de mond heeft.

§. 87. Die weet en verstaat, hoe de Opmerking gestoord word, zal ook begrypen, waarom men gemeenlyk zegt: *Aurora Musis amica*, of *Morgenstond heeft Goud in de mond*, en hoe verre dit strekt. De reden is, dewyl op die tyd de Zinnen en Inbeeldings-kracht de Opmerking minder stooren, dan op een andere. En dienvolgens gelt het ook maar by die omstandigheden, daar de Zinnen niet gestoord worden, *by voorbeeld*, als iemand op een plaats is, daar hy noch geraas noch gedruis hoort, en de lugt zo gematigd is, dat hy noch warmte noch koude gevoelt, en men 's avonds gerust naar bed gaande, 's nachts ook wel geslapen heeft. Wie het duidelyker wil inzien, hoeft op de Regel der Inbeeldings-kracht (§. 238. *Met.*) maar acht te geven, en met een te overweegen, dat iemand wel gerust hebbende, ook zyn eige lichaam niet zo zeer gevoelt, als op andere tyden; ik zwyge, dat hy niet eens van de vorige dag weet, zo hy vry is van zorgen. Boven dat hangt 't veel van ons af, of wy de Morgenstond Goud in de mond willen leggen, of niet, namelyk na dat wy, ons nederleggende, met de Bevindingen, die wy in het bed

Hoe men de Morgenstond Goud in de mond legt.

heb-

hebben, en by 't ontwaken ons weder inschieten, gevalliger wyze zekére gedachten verbinden, of derzelver verbindinge weeren: 't welk de geenen, die op de Regel der Inbeeldings-kracht acht geven, weder ligt zullen begrypen. §. 87. 88. 89.

Over §. 272.

Grondeer der algemeene Bevattingen.

§. 88. Hier begin ik de weg tot de algemeene Bevattingen te baanen. De grond van deze is de Achterdocht of Overweeging (*Reflexio*), hoewel niet de eenigste, maar alleen de naaste, terwyl ook de Opmerking, de Inbeeldings-kracht, de Geheugenis, en inzonderheid een groote trap der klaarheid in de Bevindingen en Inbeeldingen, daar toe vereischt word, zo als uit het volgende §. 273. is af te nemen. Wie te recht leert, wat 'er tot de algemeene Kennis vereischt word, kan ook daar uit besluiten, wat 'er by gebrek van die ontbreekt. En dit brengt ons tot de Kennisse der Ziele in de Dieren.

Over §. 276.

Wat men verstaanlyk verklaaren kan.

§. 89. Dewyl men iemand met woorden kan uitdrukken, wat men duidelyk kent (§. 14. *c.* 1. *Log.*); zo kan men aan een ander verstaanlyk verklaaren, wat men duidelyk erkent. En daarom zyn alle, die anderen willen leeraren, gehouden, op de duidelykheid der Kennisse te zien. Doch men kan 't zeer duidelyk merken, als 't een Leeraar aan duidelyke Kennis ontbreekt. Want als hy beezig is met de Zake te verklaaren, byzonderlyk als anderen die wat nader willen

§. 89. len verklaard hebben, dan begint hy te haperen, en kan geene woorden vinden om
90. zyne Gedachten te uiten.

Over §. 277.

Aanmerking omtrent de betekenis van 't Woord Verstand.

§. 90. Men kan niet ontkennen, dat eenigen het woord *Verstand*, in 't Latyn *Intellectus*, in een wydloopige zin nemen, namentlyk in 't algemeen, *pro omni facultate cognoscitiva*, dat is, *voor al het Vermogen van iets te kennen.* En dus zyn de Zinnen en de Inbeeldings-kracht ook mede tot het Verstand behorende: Maar dit komt verwarring te maken, daar evenwel aan het onderscheid zeer veel gelegen is. Wy hebben tweederlei Kennis, eene duidelyke en onduidelyke. Derhalven is 't redelyk, dat wy beide Vermogens, die 'er de Ziele toe heeft, onderscheiden. Het Vermogen om een Zaak onduidelyk voor te stellen, zyn de Zinnen en de Inbeeldings-kracht; want als wy in het geene, wat ze voorstellen, duidelykheid zoeken, zo openbaart zich het Verstand. Dienvolgens behoudt billyk het Vermogen om de Zaken duidelyk voor te stellen dezen naam. Waarom het Vermogen om iets onduidelyk te erkennen, tweederlei namen krygt, hebben wy voorheen gezien; maar dit onderscheid vind by het Vermogen van duidelyke Kennis geen plaats. Dat men de Zinnen en de Inbeeldings-kracht van het Verstand op die wyze, als ik hier doe, onderscheidt, heeft zyne nuttigheid in de Reden- en Zeden-kunde, en kan zonder dit onderscheid te maken in beide Wetenschappen niets

niets dan verwarring zyn, zo als de geenen, die de Regels, welke ik in deze Wetenschappen van onderzoeking der Waarheid, en van het Goede te oeffenen gegeven heb, onderzoeken. §. 90. 91. 92.

Over §. 280.

§. 91. Onderwyle ik doende ben met de Volkomenheid der Ziele te verhandelen, zie ik met een op de Goddelyke, die van God zullen beweezen worden. En daarom onderzoek ik, wanneer elk eene den hoogsten trap bereike, of oneindig worde. Want willen wy beweeren, dat God *by voorbeeld* de grootste Kennis, die 'er mogelyk is, bezit; zo moet men voor al weten, wat 'er tot de grootste Kennis vereischt word. Hier uit ziet men ook, dat ik myn uiterste best doe, om de leere van God in de grond te verhandelen, en die overal, als het laatste doelwit, dat ik in dit Geschrift hope te bereiken, voor oogen hebbe. Die myne Schriften met aandacht en bekwaamheit leest, zal dit genoegzaam bevinden, en daar door ook in de Kennisse Gods te meer gegrond worden.

Waarom van de hoegrootheid der Kennisse gesproken word.

Hoe den Schryver doorgaans op God ziet.

Over §. 282.

§. 92. Men kan hier uit begrypen, wat *Platonis studium abducendi mentem à sensibus*, of Betrachting om de Ziele van de Zinnen af te leiden te zeggen is, 't welk *des Cartes* getracht heeft wederom in te voeren. Namelyk het komt 'er op uit, dat wy het geene, wat wy duidelyk in de Zaken kennen, door een bekwaam gebruik der Woorden van mal-

Platonis studium mentem à sensibus abducendi.

§. 92. 93. kander affcheiden, en de Denkbeelden in de Inbeelding, door de Zinnen eerst voortkomende, laten vaaren. Het is een van de grootste verdiensten van *des Cartes*, dat hy dit weder heeft ingevoert; want daar door de Wysgeerte eerst weder in een goede stand gebracht is. Maar het was goed, dat alle die hem trachten na te volgen, ook genoegzaam begreepen, wanneer ze in hare Kennisse duidelykheid hebben, en hoe ze die behoren te zoeken. Daar gaat, gelyk in alle dingen, hier ook een groot bedrog van zyn zelfs in zwang, en dit geeft aanleiding tot veele fabeltjes, die men anderen voor waarheden zoekt op te dringen. Maar deze eigenste Betrachting, om de Ziele van de Zinnen af te leiden, is het voornaamste, waar op ik my in de Wysgeerte gelegd hebbe, en Onpartydige bevinden, dat myne arbeid in dit geval niet te vergeefs of vruchteloos is, indien ze anders bekwaamheid hebben van deze zake te oordeelen.

Verdiensten van *des Cartes* omtrent de Wysgeerte.

De voornaamste betrachting des Schryvers.

Over §. 286.

§. 93. Hier maak ik een begin met de Werkingen des Verstands te bepalen, waar van men 'er *drie* pleegt op te noemen, *Notionem*, *Judicium & Discursum*, de *Bevatting*, het *Oordeel* en de *Sluit-reden*. De Ouden hebben hare Reden-kunde daar na geschikt, en ik heb 'er ook de Theory of Bespiegeling van na verhandeld. Daar zyn niet meer als deze drie zoorten van Werkingen des Verstands (*Operationum mentis seu intellectus*). Want of wy bevatten maar een zake, en laten 't daar by

Getal der Werkingen des Verstands, en hare zoorten.

by berusten; of wy oordeelen van derzelver gesteltheid; en wanneer wy oordeelen, blyven wy of enkeld by het geene, wat ons de Bevatting aan de hand geeft; of wy brengen 'er door Sluit-redenen iets meerder uit voort; 't welk alles in 't vervolg duidelyker verklaard word. Wy mogen ons Verstand te werk stellen als wy willen, het kan geen andere Werking hebben, dan eene van deze driën, en daarom zoekt men te vergeefs de Redenkunde op een andere grond, dan op de drie *Mentis Operationes*, of Werkingen des Verstands te bouwen. Doch wat hier byzonderlyk van de driederley Werkingen gesproken word, heb ik in de Redenkunde wat uitvoeriger verhandeld, en daarom hier ter plaatze maar met weinigen aangemerkt. §. 93. 94.

Nuttigheid derzelven.

Over §. 289.

§. 94. De Oordeelen, die men op die wyze maakt, zo als ik 't hier beschryve, pleeg ik *Judicia intuitiva* te noemen, om die te onderscheiden van de andere, die door Sluitredenen voortgebracht, en daarom van my *Judicia discursiva* genoemt worden. Van het *intuitivum* of de Beschouwing begint men altyd in 't Redekavelen, het zy dat wy of Waarheden willen betoogen, of die trachten uit te vinden. Derhalven noem ik de *Judicia intuitiva* in 't Duitsch *Grond-oordeelen*; de *discursiva* in tegendeel *Na-oordeelen*. Men moet op dit onderscheid acht geven, indien men het Redenkavelen rechtzinnig verstaan wil, het zy dat men 't in 't betoogen, of in 't uitvinden gebruike.

Wat Judicia intuitiva zyn, wat discursiva.

Over

§. 95. 96.

Over §. 291. 300. *seqq.*

Gronden der Taal-konst.

§. 95. Ik begin hier met de grond van de *Grammatica* of Taal-konst, hoewel ik het voornaamste maar aanhale. Want de algemeene Taal-konst zou een Deel der Wysgeerte worden, zo als ze ook *Campanella* daar toe gemaakt heeft; met wie ik echter daar in niet eens ben, dat hy ze voor de Redenkunde verhandeld heeft, daar ze doch hare gronden daar uit nemen moet, indien, alles grondig zal beweezen worden. Maar wie op het geene, wat hier gezeid word, naauwkeurig acht geeft, zal daar uit verder zeer ligt konnen afleiden, wat 'er van de algemeene Taalkonst te zeggen valt. Byaldien men van de eigenschap der Tale wil oordeelen; zo heeft men op de Regelen der allgemeene Taalkonst maar te zien.

Hare nuttigheid.

Over §. 292.

Waar hoen de Leere van de Tekenen behoort.

§. 96. De Leere van de Tekenen behoort eigentlyk tot de *Ontologie* of *Grond-weetenschap*. Maar ik heb reeds op 't einde derzelven gezeid, waarom ik daar niet alles wat 'er toe behoort verhandeld, maar het een of 't ander tot een ander plaats verschoven en uitgesteld hebbe. Hier heb ik ze mede ingelascht, dewyl men anders de bepaling des *Woords* niet recht verstaan kon. Doch dezelve heeft verscheide Nuttigheden in allerhande Deelen der Wetenschappen, en de *Tekenen-konst* (*Ars characteristica*), waar van ik (§. 318. *Met.*) spreeke, is op haar berustende.

Over

Over §. 293. §. 97.

§. 97. De Bevatting van de Natuurlyke Tekenen legt den grond tot het geen, wat ik in *het tweede Deel der Natuurkunde*, of in *de Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke Dingen*, van de Tekenen der aanstaande Weêrs-verandering heb geleerd. En in 't algemeen brengt het iemand op het spoor van toekomende dingen in de Natuur te leeren voorzien: 't welk men den Naam van *Prognosticeeren* of voorspellen pleegt te geven. Het *Prognosticeeren* hebben de Almanak-makers op een slibberige grond, namentlyk de *Astrologie* of Starrekyk-kunde gebouwt, en vervolgens verachtelyk gemaakt. Doch echter is 'er een Konst van Prognosticeeren mogelyk, die in de Natuurkunde gegrond is, en waar van wy de Leere van de Tekenen der Weêrs-veranderinge voor een Deel konnen aanzien. Maar noch ter tyd is 'er weinig van voorhanden. Ja wie een naauwkeuriger doordringentheid in de Zedenkundige Waarheden heeft, vind daar ook eene Mogelykheid van te Prognosticeeren; 't welk zo ligt niet is te verklaaren, nademaal de nodige gronden daar van eerst uit het geene, wat 'er hier en daar van de Ziele word aangemerkt, te halen zyn. Het dient ook eenigzins mede tot verklaaring van 't geene, wat ik van de Konst, om de Gemoederen der Menschen te leeren kennen, in de Zeden-kunde heb bygebracht. Ik heb, gelyk als eenigen van myne vrienden weten, van deze laatste zoort van Prognosticeeren eenige merkwaardige proefstukken getoont, die

Nuttigheid der Bevatting van de natuurlyke Tekenen.

Wel gegronde konst; van te *Prognosticeeren*, of voorspellen.

§. 98. die zich echter om redens halven hier ter
99. plaatze niet al te wel voegen.

Over §. 294.

Nuttigheid der Bevatting van de wilkeurige Tekenen.

§. 98. De Bevatting van de wilkeurige Tekenen (*signa artificilia*) strekt zich zeer verre uit. Wy gebruiken die tot de *algemeene Taal-konst*, alzo de Woorden wilkeurige Tekenen zyn; tot de *Tekenen-konst*, waar van hier na (§. 318. *Met.*) gesproken word, tot de *Plichtspleegings-konst*, waar van ik in de Zedenkunde, den grond der Plichtpleegingen verklaarende, eene Bevatting bybrenge; ik laat staan, wat dienst men in 't gemeene Leven tot de Staat-kunde daar van hebben kan.

Over §. 325.

Verscheide wyze om de Waarheid te bemerken.

§. 99. Hier komen wy tot de verscheide manieren om de Waarheid te bemerken. Namelyk wy gebruiken daar toe onze Zinnen, of het Verstand. De eerste weg is ligter, en daarom toon ik dezelve ook eerst. Men mag nu een zake beoogen, die men wil; zo moet men 't op beide manieren bezoeken, in zo verre men wil verzekerd zyn, hoe verre men daar mede komen kan. Ik heb dit boven gedaan, alwaar ik bezig was met de Eenvoudige dingen te leeren kennen. Wie dit Voorbeeld tot een Formulier gebruikt, zal 'er zich in andere gevallen met voordeel van konnen bedienen. Wanneer men het onderscheid tusschen de Waarnemingen en Proefnemingen zich duidelyker wil voorstellen, hoeft men maar te overweegen, dat of in de Natuur iets door zich zelve,

Onderscheid tusschen Waarnemingen en Proefnemingen.

te, zonder ons toedoen geschied; als wanneer 'er deze Winter (*Anno* 1724. *toen ik deze Aanmerkingen schreef*) geen byzondere Vorst komt, maar gestadig een zacht en aangenaam Weêr blyft, even als in den beginne van de Herfst, of in 't Voor-jaar; of dat wy 't moeten te weeg brengen, indien het geschieden zal, waar van *de drie Deelen der Experimentaal-Philosophie* of *Proefnemingen* veele voorbeelden bybrengen. In 't eerste geval hangt de bestaanlykheid van 't geene, wat 'er geschied, alleen van de Natuur af; maar in 't andere teffens van de Konst of van onze vlyt. Het eerste geeft *Observationes* of *gemeene Ondervindingen* en *Waarnemingen*, daarentegen het tweede maakt de *Experimenta* of *Proefnemingen* uit. §. 99. 100.

Over §. 326.

§. 100. Daar is niets zwaarder omtrent de Ondervindingen, als dat men niet iets qualyk zoekt te besluiten, terwyl men gemeenlyk zyne Oordeelen of ook wel Vooroordeelen daar onder mengt. En daarom heb ik ook dezen Misslag onder een byzondere Naam van 't *Vitium subreptionis* of *de Misslag van iets Qualyk te besluiten* aangemerkt, als eene zaak, waar op men voor alle andere, omtrent de Ondervindingen en Waarnemingen, behoort te letten. Deze Misslag word meermaals gevonden zelfs in de *Observationes Medicorum* of *Genees-kundige Waarnemingen*, die doch meest op de Ondervindingen gesteld zyn. En in de Historie komt daar door veel Onwaarheid in te sluipen, en maakt de-

Vitium subreptionis aangaande de Ondervinding.

Is gemeen by de Genees-Heeren.

Maakt de On-

§. 106. Ondervinding onzeker. dezelve zeer onzeker. Zo een zekere grond als anders de Ondervinding is, zo qualyk kan men zich daar op gronden, als ze van deze Misslag niet vry, en men daar van verzekerd is. Ik heb te voren reeds aangemerkt,

Omzichtigheid des Schryvers. dat ik my in dit stuk zeer omzichtig gedragen, en daar by in woorden gewacht heb, om vooral niets meerder te zeggen dan de Ondervinding ons leert, en geenzins iets qualyk te besluiten, dat ik niet eerder kon toestaan, voor dat ik 't beweezen hadde. Deze omzichtigheid komt met myn oogmerk overeen. Want ik zekerheid in de Kennisse zoeke, en daarom niets, als enkelyk door Ondervindinge bekend, kan annemen, wat ik door 't Vernuft moet waar maken. Ik weet

Inborst der Tegenstrevers des Schryvers. wel, en heb 't, helaas! meer als te veel ondervonden, dat 'er veele zyn, die daar door gelegentheid nemen, om myne woorden op te vatten, en volgens hun aart te besluiten, als of ik deze of geene Waarheid verwierp, dewyl ik ze niet qualyk wil besluiten; ook hevig daar op losbranden, als men met de gemeene Man geen qualyk beslotene Vooroordeelen voor Evangelien wil aannemen. Maar wie zich aan 't lasteren der geenen, die deels uit onverstand, deels uit boosheid yveren, kreunen of storen wil, moet geheel geen goed doen. Het goede is altyd in zyn opkomste vertreden. Ik wil liever onder de geenen zyn, die het bevorderen, al is het getal wat klein, dan het houden met de groote hoop, die het zoekt tegen te houden. Na de dood van eenigen behoudt het doch eindelyk de overhand. De blinde Yveraars gaan

zo onverstandig te werk, dat men hare naakt- §. 100.
heid ten eersten ziet, alschoon men dikwils 101.
reden heeft haren yvermoed te vreezen, even
als men voor dolle honden bevreest is.

Over §. 327.

§. 101. Wie overweegt, hoe veel 'er toe vereischt word, dat men omtrent d'Ondervindingen alles naauwkeurig in acht neeme, om den Misslag te vermyden van iets qualyk te besluiten; zal zich op de toestemming der gemene luiden niet beroepen, byzonderlyk in zulke gevallen, waar in deze Misslag begaan kan worden, ja daar de geoeffende in Wetenschappen zelve bewyzen, dat men dezelve begaat. De menigte der *Consorten* of Medestanders is in dit geval meer tegen, als voor iemand, om dat 'er weinigen in staat zyn zich voor den gemelden Misslag te wachten. Het baat dienvolgens niet, of men zich al van een gantsche Orden een getuigenis laat geven, dat men met het gantsche Menschelyke Geslacht, met Hottentotten, Laplanders en Samogiten in *Possessorio* of Bezitting zy, terwyl diergelyke getuigenis buiten dat ook in zich zelve ongegrond is, byzonderlyk als 'er geen een van de gantsche Orden bequaam is om te getuigen; ik laate staan, dat het mogelyk noch zwaar genoeg zoude vallen, van Hottentotten, Laplanders, Samogiten en diergelyke, geloofwaardige *Attestata* of Getuigenissen by te brengen, als iemand wierd opgeleid het *Possessorium* of de Bezitting te bewyzen. O Eenvoudigheid over al! waar is 't met de Ge-

Waarom men zich omtrent de Ondervindingen niet altyd op de menigte van Menschen beroepen kan.

Ydele Ordens-getuigenissen.

Eenvou-

§. 102. 103. Geleerden al toe gekomen? Qualyk gezinden staat de Misslag van Meeningen qualyk te Besluiten zeer wel aan; zy zyn en blyven zich in alle gevallen gelykvormig.

digheid eeniger Geleerden.

Over §. 333.

Hoe het Vermogen tot de Sluit-redenen verhandeld word.

§. 102. Na dat ik van de Oordeelen gehandeld, en getoond hebbe, hoe men de Grond-oordeelen door het rechte gebruik der Zinnen verkrygt, om in diergelyke gevallen weder vast daar op te konnen bouwen; zo gaa ik nu voort tot de derde Werking des Verstands, of in 't algemeen des Vermogens om iets te bemerken, en toone verder hoe wy door Sluit-redenen tot de Na-oordeelen geraken. Doch ik beginne de zaak uit haar eerste gronden te bepalen, en geve daar by teffens acht op het onderscheid, dat 'er tusschen de duidelyke en onduidelyke Kennisse gevonden word.

Over §. 334. 335.

Bepaling der Sluit-redenen na haar eersten oorsprong.

Eerste grond der Sluit-redenen.

§. 103. In de Redenkunde (§. 1. c. 4. *Log.*) heb ik getoond, dat de grond van de eene zoort der Sluit-redenen in deze Regel bestaat: *Cui competit definitio, illi competit definitum*, dat is, *wien de Bepaling toebehoort, dien behoort de Naam van de bepaalde Zaak ook toe.* Wat deze grond in de konstige Redenkunde, die niets anders dan een duidelyke bepaling der natuurlyke is, te zeggen heeft; het zelfde is de grond in de natuurlyke Redenkunde, waar door de Naam aan een zake, die ons voorkomt, gegeven word, enkel om dat wy in plaats

van

van de duidelyke Bepaling eene onduidelyke Bevatting gebruiken. Wie het onderscheid tusschen de natuurlyke en konstige Redenkunde inziet, 't welk eenig en alleen in het onderscheid der onduidelyke en duidelyke Kennisse gegrond is, die zal niet vreemd zyn van het geene, wat hier gezeid word, noch het zelve voor onnutte grillen of zinnelykheden aanzien. Het zal hem veel eer behagen, dat ik de eerste manier door Sluitredenen tot een Na-oordeel te komen, zo uitvoerig verklaard hebbe, ten einde hy zie, op wat wyze hem de kennis der natuurlyke Redenkunde tot de kennis der konstige opleid. Ik heb aangemerkt, dat ook het zelfde onderscheid, 't welk tusschen de natuurlyke en konstige Redenkunde heb aangegeven, tusschen de natuurlyke en konstige Uitvindings-konst te vinden zy, en dat de Grondregels, die in het uitvinden gebruikt worden, en waar door zelfs de Wiskonstenaars tot huune diepzinnigste Uitvindingen geraakt zyn, om zo te spreken, alleen gemeenen Menschen natuurlyk zyn, maar van dezen onduidelyk gekent, doch echter in zulke gevallen, daar men met de onduidelyke kennisse volstaan kan, gebruikt worden. En dit zal noch klaarder blyken, wanneer ik eens myne Bedenkingen over de Konst van Uitvinden zal openbaren; en de dus verr bekende Waarheden onder elken Classe of Order brengen. Ja ik heb ook in de Zedenkunde iets dier gelyks gevonden, dat tusschen de natuurlyke en konstige zulk een onderscheid geeft, als wy tusschen de natuurlyke en konstige Redenkunde

§. 103. Waar door men de zelve leert inzien.

Onderscheid der Konst van iets uit te vinden.

Onderscheid der Zedenkunde.

§. 103. 104. de bepaald hebben. En dit is een krachtige spoor tot een stichtelyke Zeden-kunde; waar van ik echter geen meerder kan bybrengen, alzo het met weinig woorden niet te bepalen is.

Zeden-kundige Uitvindings-konst. Het behoort mede tot de byzondere Grondregels der Zedenkundige Uitvindings-konst, hoewel deze byzondere Grondregel in een algemeene gegrond is, die de algemeene Uitvindings-konst gantsch eigen toebehoort.

Groote hindernis in de kennisse der Waarheid. Wy zien de gemeenste Zaken die ons voorkomen, met al te slechte oogen aan, en houdenze niet waardig te overweegen. Ja deze overweeging is mede zo gemakkelyk niet, en vereischt een byzondere bekwaamheid het algemeene en het byzondere in te zien, die ons van de Nature niet gegeven is, maar door oeffeningen verkregen word. Derhalven is 't geen wonder, dat wy niet vorderen, en in plaats van Waarheden tot Vooroordeelen vervallen. Hoe profytig was 't, als ik in mynen arbeid veel eer geholpen, als gestoort en verhindert wierde.

Over §. 337.

Tweede grond der Sluit-redenen. §. 104. De Toepassing der algemeene Oordeelen in voorkomende Gevallen maakt de tweede grond der Sluit-redenen uit, en daar uit ontstaat de gemeene Regel: *Quicquid competit generi vel speciei, illud etiam competit omni speciei sub genere, vel omnibus individuis sub specie contentis*, dat is, *Wat aan een Geslacht of Zoort toebehoort, dat behoort ook ieder Zoort van 't zelve Geslacht, en ieder Byzonder ding van de zelve Zoort toe.* En buiten deze twee gronden is 'er geen andere meer, zo als ligt te bewy-

zen

zen is. Ik heb hier dienvolgens uit de Natuur der Ziele getoond, hoe ze tot hare Sluitredenen kome. De Menschen schikken zich daar na, voor zo verre zy de natuurlyke Redenkunde volgen; en in de konstige Redenkunde kan men ook niets anders voorschryven, als welke maar duidelyk bepaalt, wat in de natuurlyke voorgaat, zo als ik te voren heb aangemerkt. Wie nu acht geeft op het geene, wat ik hier van 't Verstand en zyne Werkingen bybrenge, die zal wel haast zien, dat de Hoofd-gronden der Redenkunde daar in uit de Natuur der Ziele beweezen worden, en men dus van de Regelen, in de Redenkunden voorgeschreeven, daar uit oordeelen kan, of ze nut en dienstig zyn of niet. Doch het Oordeel van de Redenkunde, die men leert, is van geen kleine nuttigheid. Want indien men een ondeugende, die strydig is met de natuurlyke, verkiest; dan word men niet alleen in de kennisse der Waarheid gehinderd, maar zelfs onbekwaam daar toe. Men erkent zyn onvermogen niet, maar houdt zich veel eer voor bekwaam, en maakt naderhand slechten arbeid, gelyk als helaas! de ervaring genoegzaam leert. §. 104. 105.

Hoe men van Redenkunden oordeelen moet.

Over §. 342.

§. 105. Wie acht geeft op de Regel der Inbeeldings-kracht, en wat ik van de Sluit-redenen gezeid hebbe, die is in staat duidelyk te bepalen, hoe de overige Gedachten, die men by het Vermogen om te bemerken pleegt te rekenen, uit de tegen-

Byzondere nuttigheid van de Sluit-redenen, en of de Vryheid der

 woor-

§. 105. woordige Bevindingen voortkomen. Dit gaat ook zelfs aan, wanneer men de Uitvindingen en Schriften der Geleerden onderzoekt, en byzonderlyk is daar uit af te meeten, of iemant maar uit de Geheugenisse, of uit Boeken, of uit het Verstand geschreven heeft. Doch ongeachter de Ziel in haar Denken, zekere Regelen in acht neemt, die zy zo min kan overtreden, als de Lichamen in haar beweeging van de Wetten der beweeging konnen afwyken; zo is echter geen gevolg, dat de Ziel alle deze Gedachten noodzakelyk hebben moet, vervolgens kan men dien reeks der Gedachten niet voor volstrekt noodzakelyk aanmerken, noch die aan een Fataliteit of Noodlot onderwerpen. Want de Ziele heeft hare Vryheid, hoe ze hare Opmerking wil bepalen; maar als zy dezelve bepaald heeft, vallen haar andere dingen door de Regel der Inbeeldings-kracht in. Het staat ook dikwyls in haar wilkeur of ze redekavelen, of door een Sluit-reden tot een Na-oordeel komen wil, of niet. Want als ze een Sluit-reden wil maken, moet ze een Grond-oordeel formeeren, na de uitkomste van het geene, wat wy van de Sluitredenen gezeid hebben. Doch het staat by haar; of zy 't maar by de Voorstelling der zake wil laten berusten, of een Oordeel vellen, zo zy niet uit gewoonte handelt, 't welk even zo veel is, als uit een oude bepaling, waar toe ze geen reden vind om die te veranderen. Dus ziet men, hoe zeer zich de geenen misleiden, die andere willen overreden, als of ik de Ziel hare Vryheid benam,

Ziele daar door benadeeld word.

Ongegrondheid der Tegenstrevers van de Schryver.

-nam, die zich by het gebruik van haar §. 105. Vermogen om te bemerken is openbarende. 106.
Doch het is mede onnozel, het Verstand, in een breede zin genomen, of het Vermogen om te bemerken in 't algemeen, een vry Vermogen der Ziele, of *Facultatem liberam* te willen noemen; want dit Vermogen heeft geen Vryheid, maar moet de voorgeschrevene Regels volgen, ongeachtet de Ziel Vryheid heeft, om zich tot het gebruik van 't zelve na haar goeddunken te bepalen. Maar zo gaat het gemeenlyk, wanneer men eerst uit andere reden op iemand gram word, daar na uit haat tegens hem voorneemt, voor een Ketter hem uit te kryten, de Kettery ook vast stelt, waar mede men hem beschuldigen wil, voor al eer men zyne Schriften gelezen of geleerd heeft te verstaan, naderhand dezelve doorbladert, om iets daar in te vinden, waar door men zyne beschuldigingen kan waar maken, en voorders niet anders zoekt, als toestemming by het gemeene volk te vinden, en te verwarren, die geen tyd hebben om de zaak in de grond te onderzoeken, ook zeer weinig acht, hoe men by verstandige Luiden te boek staat, en wat voor lof men by de onpartydige Wereld na zyn dood te verwachten heeft.

Onnozele dwaling derzelven.

Oorsprong van de zelve.

Over §. 343.

§. 106. Wie de toepassing der Sluit-redenen, die ik make, om den veranderden Staat der Ziele te bepalen, wel overweegt, die zal bevinden, dat ieder Stelling der Sluit-

Hoe een staat in de Ziele uit de andere

reden

§. 106. voortkomt. reden een byzonderen staat der Ziele te kennen geeft, en 'er by leeren, hoe de tegenwoordige Staat uit de voorgaande spruit, en dat door middel van een voorgaande. *Ex statu præsenti per præteritum imprægnato enascitur sequens*, dat is, *Uit de tegenwoordige Staat door een voorgaande bevrucht zynde, word de volgende geboren.* De onderste Stelling of *Propositio minor* is in de eersten Sluit-reden een Grond-oordeel, 't welk een byzonderen Staat der Ziele betekent, die door het geene, wat ik van het Grond-oordeel gezeid hebbe, duidelyk bepaald word. De bovenste Stelling of *Propositio major*, die door de Regel der Inbeeldings kracht word voortgebracht, is een voorgaand Oordeel, 't welk gemeenlyk veele voorgaande gelykvormige Staaten der Ziele betekent, en ik onnodig achte omstandiger te bepalen, wyl de geenen, die in myne zaken geoeffent zyn, het van zelfs begrypen. En door dit voorgaande word de tegenwoordige Staat der Ziele bevrucht of vermogend gemaakt, dat de volgende, die door de achterste Stelling betekend word, daar uit ontspringen kan. Men leert hier uit, hoe ik van de Ziele op eene verstaanlyke wyze heb aangewezen, Wysgeerig te redeneeren. En ik zal niet nalaten die verder uit te voeren, offschoon boosaardige luiden daar uit gelegenheid zoeken om my te lasteren, als of ik de Ziele tot een Horlogie maakte, waar in de reeks der Gedachten noodzakelyk volgde. Ik heb reeds te voren getoond, dat de Ziel daar by hare Vryheid behoudt, en Verstandigen zien van zelve, dat het niet strydig is met

Des Schryvers wyze van de Ziele Wysgeerig te redeneeren.

Is met de Vryheid niet tegenstrydig

met de Vryheid, van zekere Regelen in 't Denken en Willen op te volgen. Ja als 'er geen Regelen waren, met dewelke zy denken moest; zo konze, volgens haar Vryheid, denken wat ze wilde, en de Voorstellingen zouden in haar alle Wilkeurig zyn; vervolgens zoude hare Gelykvormigheid met de dingen in de Natuur, en alle Zekerheid, of wy Waatheid hadden of niet, verdwynen. Hoe profytig zoude 't dan zyn, als alle Menschen leerden wat ze niet verstaan, en dus een ieder op het zyne paste, ook niemand zich in zaken mengde, waar van hy niet bekwaam is te oordeelen. Mogelyk zou 't ook beter zyn, zo veel tyds en vlyts te besteden tot myne Lessen te verstaan, of ten minsten eenige daar van te begrypen, als men aanwendt om die tot zyn eigen schande te verdrayen en te lasteren. Ik mag het lyden, dat deze Menschen het geene, wat 'er van deze stoffe gezeid is, voor iets slechts houden, en als iets gerings verachten; maar ik ben hier omtrent in myn oordeel van hen verschillende, en zie 't voor iets gewichtigs aan. Te weten, ik zie daer omtrent wat verder, en voorzie de nuttigheid die uit deze Kennisse is volgende. Ook zal my een onpartydige ten eersten toestaan, dat het niet verachtelyk te houden is, wanneer men van de Ziele met verstand redeneeren kan, en dat zonder iets verder aan te nemen, dan waar van wy door eige ondervinding van zelfs overtuigt zyn, en zonder anders te werk te gaan, dan 't de natuurlyke aart van denken vereischt, waar van de Wiskunde hare zekerheid en licht ontleent.

§. 106.

Onderrechting voor de Tegenstrevers des Schryvers.

Waarom den Schryver anders dan zy oordeelt.

§. 107.

Over §. 344. 346.

Natuurlyke aart van denken.

§. 107. Wat ik hier van de Betooging of *Demonstratie* heb aangehaald, als dat men daar in de gemeene natuurlyke aart van tot de Naoordeelen te komen, na dewelke alle Menschen in hare gemeenste verrichtingen redeneeren, opvolgt, strekt tot een proefstuk van het geen, wat ik in 't voorgaande heb aangemerkt, namelyk dat men in de Wetenschappen, en zelfs in 't Uitvinden geen andere manier van denken, ook geen andere Grondregelen van noden heeft, dan die by alle gemeene Luiden in diergelyke gevallen in gebruik zyn. En hier in openbaart zich het onderscheid tusschen de gemeene Man en een grond-Geleerde, dat deze zich van de natuurlyke aart van Denken in Wetenschappen kan bedienen, die de andere, maar in 't gemeene-Leven kan gebruiken; Of, 't welk even veel is, dat de Geleerde de natuurlyke wyze van denken tot de Kennisse van algemeene Waarheden, die de gemeene Man by enkele Historische Waarheden gebruikt, komt aan te wenden. De gemeene Geleerde bederft zich door de werken der Geheugenis, en komt by zyne Kennis zyn eige Achterdocht niet te gebruiken. En dus is 't mogelyk, dat hy iets spreekt, wat hy niet verstaat, en waar by de toestemming door de Wille moet bepaald worden, die by grond-Geleerden uit het Verstand voorkomt; ja om die reden weet hy niet, hoe verre men Boeken behoort te leezen.

Onderscheid tusschen een grond-Geleerde en gemeen Man.

Hoe gemeene Geleerden zich bederven.

Over

§. 108, a. 110.

Over §. 347.

§. 108. De Gedaante (*Forma*) van een *Demonstratie* of Betooging, en van een waarschynlyk Bewys is dezelfde; het onderscheid bestaat enkeld in de gronden, die men als voorste Stellingen in de Sluit-redenen gebruikt. En hier uit volgt, dat zich een ieder, die van zins is een grondig Bewys te geven, of al het geene, wat hy beweert, grondig te bewyzen, in de Betoogingen moet oeffenen. De Bewyzen, van de gedaante eener Betooging afwykende, zyn onvoldoende, of ten minste slecht uitgevoerde Bewyzen. En uit dezen grond heeft de Schryver van de *Commentatio de DEO, anima, mundo & fato*, zeer wel getoond, hoe en op wat wyze men de Aanleider van myne Tegenstrevers behoort ongelyk te geven, in zo verre men ook na de Waarschynlykheid alleen wil oordeelen.

Onderscheid tusschen eene *Demonstratie* of Betooging en een waarschynlyk Bewys.

Over §. 350.

§. 109. Daar zyn ook noch andere redenen waarom men in 't Besluiten zonder middel van 't een tot het ander overgaat; die wy doch voor ditmaal niet breeder zullen uitvoeren, maar tot een andere plaats uitstellen. Men kan ook eenige uit het geene wat §. 349. *Met.* is aangehaald, afnemen.

In de Sluit-redenen overgaan van 't een op 't andere.

Over §. 351.

§. 110. Wie de geregelde wyze van Denken ook in Wetenschappen, of Kennisse der algemeene Waarheden, tracht te behouden; moet zich geenzins aan een onnatuurlyke,

Waarom men door 't leer-oeffenen, het Vet-

in:

§. 110. in het Leeren van dezelve, gewennen. Dewyl dit echter de meesten doen, ook zelfs wanneer ze in de Wiskunde zich oeffenen; zo is 't geen wonder, dat ze door 't Leer-oeffenen hun Verstand bederven, ook geenzins door de Wiskunde het zelve verbeteren, als zynde die geen middel om het te scherpen, ten zy men ze op zulken wyze komen te leeren, dat de Gedachten zich in hare natuurlyke order allengskens ontwarren. Diergelyke Menschen brengen 't nooit zo verre, dat ze voor zich zelven iets leeren nazinnen, en door eigen overleg bekwaam worden iets voort te brengen.

111. Verstand bederft.

Over §. 362.

Oorsprong der Uitvindingen.

§. 111. De eerste Uitvinders hebben niets geweten, dan wat alle gemeene Lieden wisten: want voor dat de Wetenschappen uitgevonden waren, was 'er ook geen onderscheid tusschen een Geleerde en gemeen Man. Dewyl ze nu geen andere Kennis gehad hebben, dan die alle gemeene Menschen bezaten; hebben zy 'er ook de eerste Uitvindingen uit moeten afleiden. Doch het is ook geen wonder, hoe zulks heeft konnen geschieden, nademaal de Uitvinders geen andere wyze van Denken gebruiken dan de natuurlyke, die alle gemeene Lieden bezitten, ook geene andere Grond-regels van noden hebben, dan waar na gemeene Menschen zich zelve schikken, zo als ik reeds te voren heb aangemerkt, en te zyner tyd handtastelyk zal doen begrypen. Een gedeelte daar van vind men reeds §. 363. *Met.* beweezen.

Over

§. 112.

Over §. 364.

§ 112. Onder de Grond-regelen, waar door men in ſtaat word geſteld, van een begin in het Beſluiten te maken, behooren ook de *Fictiones* of het Verdichten, 't welk met grond geſchied, en waar van ik reeds te voren geſproken hebbe. Van dit middel bedienen zich meermaals de Wiskonſtenaars, en komen daar door hun oogmerk te bereiken, daar ze anderzins bezwaarlyk zouden uitkomen, maar ik heb daar van niet willen reppen, om dat 't met weinig niet duidelyk genoeg te verklaaren is. Ik zal een ligt voorbeeld bybrengen, om zich een bevatting daar van te konnen maken. Het is hedendaags by de Starrekundigen een uitgemaakte zaak, dat de Aarde zich in 24 Uuren om haar Aſſe beweegt, maar niet ſtil ſtaat, noch den Hemel met zyn gantſche heir om de zelve draait. Hoewel nu dit laatſte een Verdichte zaak is, waar toe het vooroordeel der Zinnen heeft aanleiding gegeven; zo nemen doch die van *Copernicus* zelfs het zelve aan, om de geſchiedeniſſen der eerſte Beweeging te bepalen. De reden hier van is, om dat die op de zelfde wyze door de Beweeging der Aarde om haar Aſſe van 't Weſten naar 't Ooſten, en door de Beweeging des Hemels met zyn gantſche heir rond om de Aarde van 't Ooſten naar 't Weſten volgt, en dienvolgens 't even veel is, wat men in het uitrekenen van de geſchiedeniſſen der gemeene Beweegingen tot een grond ſtelt. Ja zo iemand zou willen ſtaande houden, de beweeging

Wanneer de Fictiones of Verdichtingen een middel zyn om iets uit te vinden.

Word door een voorbeeld verklaard.

§. 112. weeging der Aarde om haar Asse noch niet beweezen te zyn; zo moet hy echter ook toestaan, dat de beweegingen des Hemels rond om de Aarde noch niet beweezen zy. Derhalven mag hy kiezen, wat hy wil; zo gebruikt hy 't maar als een *Fictio* of iets Verdichts, als hy in het eerste Deel der *Astronomie* de eerste Beweeging der Hemels lichamen daar uit komt te bepalen. Men ziet uit dit ligte voorbeeld, wanneer en waarom het doenlyk is, dat men het Verdichte in plaats van 't Waare, omtrent het Uitvinden kan stellen. Dienvolgens zyn ook uit deze inzicht de *Hypotheses* of Onderstellingen niet te verwerpen; maar zy verdienen ook een plaats in de Wetenschappen te hebben, voor zo verre ze met de Waarheid over een komen. Doch om ze niet te misbruiken, moet men eens voor al vast stellen, hoe verre ze met de Waarheid overeenkomende te oordeelen zyn.

Hoe verre men *Hypotheses* kan aannemen.

Dit word door een voorbeeld verklaard.

Het komt somtyds iemand belachelyk voor, dat men te Rome toelaat in de Astronomie het Wereld-Opstelzel van *Copernicus*, of die daar in bevestigde Beweeging der Aarde rondom de Zonne, voor een *Hypothesis* aan te nemen, en de beweeging der Dwaal-Starren daar uit te bepalen, en echter niet eerder wil toestaan, het zelve voor eene Waarheid uit te geven, voor dat men een vast bewys daar van kan bybrengen. Maar uit het geene wat ik van de *Fictiones*, of het gebruik der Verdichtingen, omtrent de Uitvinding der Waarheid heb bygebracht, blykt genoegzaam, dat het niets ongerymds is. En wie dit gebruik wat duidelyker inziet, dien zal 't noch

minder

minder vreemd voorkomen. God geve, dat men by het beoordeelen van *Philosophische Hypotheses* altyd zo veel doodringentheid hadde, en daar omtrent maar zo veel bescheidenheid gebruikte; dan zou men van zulke geweetenloze verwarringen der Kettermakers, als 'er hedendaags gespeeld worden, niet hooren. Maar hoe minder Verstand, hoe grooter boosheid! Men kan met voordeel hier van naleezen, wat ik in het *Bericht over myne Schriften*, aangaande het Bedryf met *Galilæus te Rome*, (§. 216. & *seqq.*) heb aangehaald. §. 112. 113. Wensching des Schryvers.

Over §. 866.

§. 155. De Gelykvormigheid is ook de grond van het geene men verdicht, om in 't Uitvinden gemakkelyker voort te komen, en dus zyn de Verdichtingen ook een vrucht des *Ingenii* of der *Schranderheid*, die hier *per facilitatem observandi similitudines*, dat is, door de *Vaardigheid van de Gelykvormigheden ligt waar te nemen*, bepaald word. Ik weet wel, dat deze Bepaling aan de geenen vreemd voorkomt, die niet gewoon zyn zich alles duidelyk voor te stellen, en de Zaken duidelyk van malkander te onderscheiden; maar wanneer men de voorbeelden der geenen, aan wie men een *Ingenium* of Schranderheid pleegt toe te schryven, rechtzinnig inziet, zo zal 't zich aanstonds openbaren, dat de betekenis van 't woord rechtmatig bepaald word. Wie maar aan de Zinnen en Inbeeldings-kracht hangen blyft, die ziet op geen verdere Gelykvormigheid, dan die men in de Zaken vind, voor zo verre zy daar in voorgesteld Grond der nuttelyke Verdichtingen omtrent het Uitvinden, en wat Ingenium of Schranderheid betekent.

§. 113. à 115. gesteld worden. En diergelyken vinden zich onder de Dichters, Redenaars, Guichelaars enz. Daarentegen waar eene Scherpzinnigheid en Diepzinnigheid by komen, daar ziet men de inwendige Gelykvormigheden der dingen, en men komt daar door in 't Uitvinden te vorderen.

Over §. 367.

Hoe de Konst à van Uitvinden toeneemt.

§. 114. Dewyl de byzondere Regelen om Uit te vinden mede in de gesteltenis der zake gegrond zyn; zo neemt ook de Konst van Uitvinden met de Wetenschap toe. Hoe meer Waarheden men in een Wetenschap ontdekt, hoe meer byzondere Konstgrepen zich openbaren in 't Uitvinden te vorderen. Want, ongeacht alle byzondere Konstgrepen in een enkele toepassing der algemeene Grondregels bestaan; zo ziet deze doch ieder een niet, en blyft dienvolgens voor de geenen verborgen, die nevens scherp en diepzinnigheid, ook Schranderheid genoeg bezitten. Wie in de Wiskunde, zo als ze hedendaags door geduurige Uitvindingen vergroot word, niet onbedreeven is; kan zich van 't geene, wat ik hier zeg, door voorbeelden verzekeren. In myne Schriften, die ik van de Wysgeerte heb uitgegeven, en noch verder zal mededeelen, zal men 'er insgelyks, indien men 'er acht op geeft, verscheide spooren van vinden.

Over §. 368.

Aanmerking omtrent de

§. 115. *De Heer van LEIBNITZ* bepaalt in zyn *Theodicée* het Vernuft *per Catenam verita-*

tum

tum, of door eene *Ketting der Waarheden*. Ik zeg liever, een *t'Zamenhang der Waarheden*, op dat het niet schyne, als of ik door een Woord in een oneige zin iets wilde bepalen, gelyk als de geenen doen, die het Verstand door het inwendige Licht der Ziele bepalen; 't welk regel-recht strydig is met de Redenkunde (§. 40. *c.* 1. *Log.*). Ik zal ook den t'Zamenhang der Waarheden niet noemen het Vernuft, maar veel eer het Inzicht dat wy 'er in hebben, dewyl men anders, myns dunkens, van de gemeene gewoonte van spreken iets afwykt. Want men geeft het Vernuft voor een Vermogen der Ziele uit, en daarom behoort men 't ook daar by te laten, en alleen te toonen, waar in dit Vermogen van andere onderscheiden is. Maar men ziet buiten myn erinneren, dat men al 't natuurlyk Vermogen van bemerken geen Vernuft kan noemen; want dus behoorden de Zinnen, de Inbeeldings-kracht, het Verstand, en de Schranderheid ook tot het Vernuft, en dienden als Zoorten des Vernufts aangezien te worden, 't welk echter niemand zal toestaan. En daarom kan men ook alle natuurlyke Kennis, die de Mensch heeft, by het Vernuft niet rekenen, noch alle Oordeelen, die hy velt, voor Oordeelen des Vernufts aanzien. Dit is in zich zelve klaar genoeg; doch echter word meermaals daar tegen gehandeld, byzonderlyk van de geenen, die meenen, van hun belang te zyn, als ze de natuurlyke Kennis verkleinen: even als of men de eene gave Gods moest verachten, om de andere groot te maken, en of de voor-

§. 115. betekenis des woords Vernuft

Wie de bevatting van het Vernuft verwart.

§. 115. 116. rang der Genade voor de Natuur niet bestaan kon, ten zy men deze kwam te lasteren. Dit zyn schadelyke Vooroordeelen, die het geene, wat men zoekt, verhinderen. Een Wysgeer is verplicht, het geene, wat onderscheiden is, naauwkeurig te onderscheiden, ieder woord zyn eigē betekenis te geven, en in zyn Redenkavelen zich daar na te schikken. Gelyk dit overal nodig is, daar men verwarring en dwaalingen zoekt te myden: zo moét 't ook in deze stoffe behartigt worden, hoe gaarne men ook wilde toegeven.

Plicht van een Wysgeer.

Over §. 369. 370.

Aanmerking omtrent de Trappen des Vernufts.

§. 116. Wat hier van de Trappen des Vernufts gezeid word, blykt genoegzaam uit zyne Bepalinge, en kan vooral niet ontkend worden, al schoon het aan ieder een mogelyk niet zou behagen, terwyl de Menschen, al schelden ze noch zo zeer op het Vernuft, als het met hun voordeel over een komt, doch gaarne Vernuftiger wilden zyn, als zy wel zyn. Men bevind zekerlyk daar door, dat, wanneer men het zelve zoekt aan te brengen, het Vernuft onder de Menschen, ja zelfs onder de Geleerden, zeer raar en zeldzaam is, in zo verre men ze uit hunne Schriften zal oordeelen. Maar zal men om de ydele Glory, waar mede eenigen zyn ingenomen, de Waarheid te na spreken? dat zy verre!

Over §. 374.

Waar in het Analogum ra-

§. 117. Hier word de grond geleid tot het *Analogum rationis der School-wyzen*, of *het Gelyk-*

§. 117. 118.

lykvormige met het Vernuft, op eene verstaanbare wyze te bepalen, zo als 't naderhand (§. 375. *Met.*) geschied, en blykt hier uit teffens, de Benaming zeer wel geschikt te zyn, dewyl de naam aan de zake niet oneigen is. Ik zoeke in alle stukken, anderen alles ten beste te keeren; maar andere gunnen my dat recht niet, maar verkeeren alles op 't ergste, ja zyn niet eens beschaamt, als hunne verkeeringen openbaar worden. En, wat noch 't ergste is, zy herhalen dezelve, na dat hen d'ongegrontheid zo duidelyk is aangeweezen, dat ze niets weten daar tegen in te brengen, en schromen zich niet tegens de openbare waarheid, die iedereen naakt voor oogen legt, te zeggen, hen noch ter tyd geen eenig woord daar op geantwoord te zyn. Ik zal, des niet tegenstaande, by myne wyze blyven, en my met dit onaardig geslacht niet gelyk stellen.

tionis gegrond is.

Inborst van de Tegenstrevers des Schryvers.

Over §. 375. 376.

§. 118. Het is eene Stelling van ongetwyfelde zekerheid, dat by eenerlei omstandigheden ook eenerlei moet geschieden. Als dit niet zeker was, zouden wy geen dienst hebben van de Ondervindingen, en de meeste Menschen zouden in alle hun voornemens zeer slecht daar aan zyn. Daar op berust het, dat men zich na Voorbeelden kan schikken. Maar het komt nu eigentlyk daar op aan, dat men weet te oordeelen, of alle, of wel de meeste omstandigheden eenerlei zyn, en geene andere bevonden worden, al schoon men eenige gantsch en gaar niet weet, hoe

Waar op de verwachting van Gelykvormige gevallen berust.

Hoe men zich na Voorbeelden kan schikken.

§. 118. ze geschapen zyn. Wie hier op ziet, gaat in
119. het nabootzen van anderen zeker; maar wie 'er niet op ziet, volgt anderen blindelings na. En dit is de reden, waarom het nabootzen gemeenlyk zo slecht komt uit te vallen, om dat men blindelings volgt. Doch men kan voorheen ligtelyk zien, wie die geenen zyn, die andere blindelings volgen moeten, namelyk alle die maar aan hunne Zinnen en Inbeeldings-kracht blyven hangen, maar zich geenzins bevlytigen, die daar uit verkregene onduidelyke Bevattingen door het Verstand klaar en duidelyk te maken. Tot een voorbeeld konnen die geenen strekken, die by de Letterkunde zyn opgevoed, en enkelyk in Letterkundige Sophisteryen of Bedrog-redenen zich geoeffend hebben, ook verder van Mathematische Betoogingen niets anders weten, dan wat de Zinnen, in het doorbladen van een Wiskundig boek, komen te leeraren, 't welk ongeachtet, zy zich evenwel onderstaan, hunne met ter haast by een geraapte Stoffen in het uiterlyk gewaad van Wiskundige Betoogingen te steken, om de onverstandigen te overreden, als of ze hen wel uitgevoerde Betoogingen hadden voorgedragen.

Wanneer het nabootzen qualyk uitvalt.

Over §. 377.

§. 119. Wat hier van het *Analogum rationis*, of het geene de Dieren aan het Vernuft Gelykvormigs hebben, word bygebracht, toont klaarblykelyk, dat de Menschen, die andere blindelings navolgen, en in 't algemeen, omtrent de Verwachting van gelykvormige gevallen, het Vernuft t' eenemaal

Wanneer de Menschen even als de Dieren te werk gaan.

ter zyde stellen, zich niet vernuftiger dan de Dieren gedragen, behalven dat ze berechtigt zyn, volgens hare natuur na te bootzen, en gevallen te verwachten, waar by de Dieren geen belang hebben. Daarom zegt de Duitscher met goede nadruk: *Men redeneert als een Paard*, of gelyk een Paard, wanneer men het oordeel van anderen, in een vermeend gelykvormig geval blindelings nabootst, en ter onrechter plaatze by ongeluk aanbrengt. §. 119. à 121.

Over §. 379. 380.

§. 120. Men heeft hier weder een Staaltje van myne Redelykheid, als dat ik niemand iets meerder oplegge, dan 't geen de waarheid is, maar alles toegeve, wat men zonder de Waarheid te krenken kan toestaan; en in 't minste niet voorhebbe, iemand iets op te dringen, dat hy verklaart zyn gevoelen niet te zyn, noch hem met eenige *Consequentien* of Gevolgen, die hy zelfs verfoeit, te bezwaren. Staaltje van de Redelykheid des Schryvers.

Over §. 381.

§. 121. Hier uit leert men, dat men door de Wysgeerte vernuftig word, wanneer men de aart en wyze der Kennisse daar in verhandelt, die ik voor de Kennis van een Wysgeer heb uitgegeven (§. 6. *Prol. Log.*), en ik tracht in myne Wysgeerige Schriften te geven, als welker oogmerk is, om my en anderen vernuftig te maken. Maar wanneer men het onderscheid der Wysgeerte van andere Kennisse niet in den aart en wyze der Kennisse zoekt, maar alleen in de Zake die Wanneer men iemand vernuftig maakt. Wanneer 'er de Wysgeerte niet

§. 121. Wysgierig toe is. men kent, en gemeene Kennisse voor Wysgeerige uitgeeft; dan kan men ook door den vlyt, die men aanwend om de Wysgeerte te leeren, niet vernuftig worden. Wat ik beweere, moet men altyd na myne vooraf gestelde Bepalingen verstaan. Want daarom stel ik de Bepaling altyd vooruit, om te weten, in wat zin ik het woord neeme, en my zeer naauw aan myne Bepalingen binde, om myne Oordeelen te doen bestaan. Het was goed, als de geenen, die van myne Stellingen willen oordeelen, dit in acht namen, en dat ze die na den zin myner woorden, zo als ik ze opdisse, verklaarden; dan zou ik geen reden hebben om over verdraaijingen en quade gevolgen klachtig te vallen, ook zou men myne Leeringen met de Waarheid overeenkomende bevinden, en my niets ongerymds opdringen. Maar dit is mogelyk al te veel geëischt van Menschen, die hun Verstand niet genoeg in de Wetenschappen geoeffend hebben, en geene Woorden en Zaken weten van malkander te onderscheiden. Maar het was hen te raden, dat ze haar eige zaken waarnamen, en zich met geen ander mans dingen bemoeiden, ook inzonderheid hare zwakheid erkenden, terwyl ze buiten dat gewoon zyn anderen van de zwakheid des Verstands zo veel voor te prediken, daar ze in hunnen Staat alleen van de zwakheid des Verstands een bevatting hebben. Myns bedunkens zyn 't zeer slechte Helden, die niet eens weten, hoe verre zich hare Krachten uitstrekken, en zich zelfs in dit oordeel misleiden; even als 't ook zeer slechte Heiligen zyn, die zich

Hoe de woorden des Schryvers te verstaan zyn.

Misslag der Tegenstrevers.

Onderrechting voor de zelve.

voor

voor vroom houden, en 't vast geloven, al § 121.
schoon ze noch geen natuurlyke Deugd be- 122.
reikt hebben, maar in hun dierlyk weezen tot over de ooren steken, ja zelfs trachten des Zatans evenbeeld, die van den beginne af een Leugenaar is, in zich te prenten. Doch dit zyn eigenzelfs-bedrog komt mede uit gebrek van 't Vernuft voort, als niet konnende met het Vernuft in 't goede bestaan. En daarom dring ik in myne Zeden-kunde daar op, dat men in 't Goede mogte Vernuftig worden.

Over §. 384.

§. 122. Het onderscheid tusschen Wetenschap en Meening bestaat dienvolgens niet in de Gedaante van het Bewys, maar in de Stoffe; gelyk reeds te voren (§. 108.) is aangemerkt, als dat de gedaante van ieder Bewys op eenerly wyze dient ingericht te zyn, het mag of eene Betooging zyn, die Wetenschap baart, of een ander Bewys, waar door alleen Meening ontstaat. Het is wel waar, dat ook iemand in de gedaante kan feilen; maar dit is een misslag, die by eene Meening begaan word. En daar van daan is 't gekomen, dat men de Meeningen in gegronde en ongegronde Meeningen verdeelt. *Gegronde Meningen* zyn die geene, die men uit waarschynelyke Stellingen door ordentlyk met malkander verknochte Sluit-redenen kan bewyzen; in tegendeel *Ongegronde* zyn, waar in het aan deze ontbreekt.

Hoe Wetenschap en Meening van malkander onderscheiden zyn.

Over §. 385. 386.

§. 123. Men dient hier wel aan te merken,

Waar in men om-

ken,

§. 123. ken, dat ik maar verwerpe, als iemand by de onduidelyke Stellingen en Bevattingen der Zinnen blyft, maar niet doorgaans alle Stellingen en Bevattingen, die uit de Ondervinding genomen worden. Want ik verlange zelfs, dat men uit de Ondervindinge Stellingen als gronden van 't Bewys moet aannemen, om eene rechtmatigheid in de Kennis te verkrygen, en houde ook dezen weg als den zekersten in myne Natuurkunde. Voorders moet men ook bedenken, dat de geenen, die maar aan de Zinnen blyven hangen, of by de onduidelyke Voorstellingen, die ze daar door verkrygen, het laten berusten, veel als gronden verdichten, op die aart en wyze, zo als 't de manier van verdichten (§. 242. *Met.*), en die daar mede verzelde Schranderheid (§. 366. *Met.*), mede brengt. Dus is 't een zeker kenteken, dat iemand enkele Meeningen heeft, wanneer hy geduurig verandert, en heden dit, morgen weder iets anders beweert. Doch in tegendeel volgt niet, dat iemand Wetenschap bezit, wanneer hy zich by het eens beweerde vast en onverzettelyk houdt. Want daar zyn allerhande redenen, waarom dit eigentlyk geschieden kan, al is schoon iemand van de rechtmatigheid zyner Stellingen niet overtuigt, noch dezelve grondig bewyzen kan. *By voorbeeld*: Eenige Menschen nemen uit Vooroordeelen en Gemoedsdriften zekere Stellingen als Waarheden aan, al schoon ze die niet konnen bewyzen. Die blyven hardnekkig by haar Meening, men mag hen ook voorzingen en zeggen, wat men wil. Zy meenen zich genoegzaam verantwoord

[Margin notes: Ztent Meeningen misslagen begaat. — Kentekenen der Meeningen. — Dwaasheid eeniger Geleerden.]

antwoord te hebben, als ze die geenen schel- §. 123.
den en lasteren, die hunne Bewyzen voor de 124.
sterkste en grondigste niet willen erkennen
noch aannemen. De kracht van 't Bewys zal uit het gezag hares Ampts ontstaan, en eene strafbare misdaad zyn, zo men aan zulk een gegronde kracht wil twyffelen, dat ze overtuigende zy. Men zal door meerderheid van stemmen oordeelen, of een Bewys geene overtuigende kracht heeft. Maar tot het stemmen word niemand toegelaten, dan die met hen in gelyk gezag staat, die men in eenerlei gewaad en eertytels zoekt, en van wien men verzekerd is, dat hy van het eigenste gevoelen zy, enz. Ondertusschen zyn de geenen beter, die van Meening veranderen, dan die 'er hardnekkig op blyven staan, want ze gemeenlyk veel redelyker zyn dan de anderen.

Over §. 388.

§. 124. Daar zyn Menschen in de Wereld, die geen Wetenschap willen toestaan in zaken, daar ze maar eene Meening van hebben. Deze behooren onder het getal der hardnekkigen, waar van ik zo even gesproken hebbe, en zyn de gevaarlykste in de geleerde Wereld. Want zy stremmen deels door schelden en lasteren, deels, vermogender wordende, door vervolgingen, den aanwas der Wetenschappen. Hun hoogmoed gedoogt het niet, dat iemand iets beter zoude verstaan, als zy. En dewyl ze hardnekkig zyn, is 'er gantsch geen omgaan mede, veel minder iets aan te gewinnen. Doch by de-

Welke Menschen de Wetenschap verhinderen.

§. 124. 125. Nazaten, de zaak niet onpartydige oogen aanziende, is hun aandenken verfoeijelyk, en dat zo veel te meer, hoe schadelyker zy voor 't Menschelyk Geslacht zyn geweest, door de Waarheid, die door bekwame Geesten had konnen voor den dag komen, te verdrukken, en allezins tegen te houden. Wie ydele Eere najaagt, vraagt naar geen bestendige Roem. Hy is te vreden, als hy zich maar met blindoeken vermaken kan zo lang als 't hem lust.

Over §. 393.

Onderscheid der Zekerheid en Waaning.

§. 125. By een Waaning is men van zyn Oordeel niet verzekerd, maar men beeldt 't zich maar in. Deze Inbeelding kan zo sterk zyn, als ooit de waare Zekerheid by een ander is. Doch is 'er tusschen beide een groot onderscheid, niet alleen daar in, hoe ze beide ontstaan; maar ook, dat de Zekerheid in zich vast en onwrikbaar is, en de Waaning in tegendeel veranderlyk, alschoon hy in der daad niet altyd verandert. Somtyds bemerken ook eenigen, dat ze geen Zekerheid hebben; doch zy willen 'er geenzins voor aangezien zyn, sprekende met de mond anders, dan zy 't in zich bevinden. En dit zyn de hardnekkigen, met de welke geen omgaan noch uitkomst is. Maar gemeenlyk zyn 't Luiden, die dom en opgeblazen zyn; daarom willen ze met kracht en geweld recht hebben, zich inbeeldende, als of alle Menschen blind waren, en hen op haar enkel zeggen vertrouwden. Dewyl ze kinderen van Verstand zyn, zo doen ze ook als kinderen. Zy schreeuwen

Wie meerder Zekerheid voorgeeft als hy heeft.

zo lang tot dat ze haar wil hebben; en aan- §. 125.
stonds zyn ze te vreden. Doch van deze 126.
aart zyn de onmanierlyke kinderen; maar
manierlyke gedragen zich zediger. Wie lust
heeft, die kan in deze gelykenis voortgaan;
hy zal daar omtrent tot stichtige gedachten
komen.

Over §. 397. 398.

§. 126. De Dwaaling leid of in de Stoffe, of in de Gedaante van 't Bewys; de eerste zoort word (§. 397.), de tweede (§. 398.) aangeweezen. Uit de aart en wyze, hoe de Dwaaling ontstaat, kan men teffens oordeelen, hoe men die gewaar worden en vermyden kan. Als men het Bewys in vormelyke Sluit-redenen overbrengt; dan ziet men, of ze in de gedaante rechtmatig zyn of niet, en word 'er door verzekerd, dat 'er door de gedaante van 't Bewys geene Dwaaling is ingeslopen. Als men daarby acht geeft, of de voorste Stellingen, in de Sluit-redenen gebruikt, door een Bewys opgemaakt, of uit de Ondervinding getrokken zyn, en omtrent dit laatste geval in acht neemt, wat 'er van de Grond-oordeelen te zyner plaatze gezegt is; dan ziet men ook, of het Bewys in de Stoffe rechtmatig zy, en kan verzekerd zyn, door de Stoffe geene Dwaaling ingeslopen te zyn. Dienvolgens heeft de gemeene Reden-kunde, als alles, wat 'er in voorkomt, verstaanbaar bepaald, en gevoegelyk toegepast word, genoegzame middelen om de Dwaaling te vermyden, en het waare van het valsche te onderscheiden, zo dat men

Hoe men de Dwaaling vermydt.

Nuttigheid der gemeene Redenkunde in dit geval.

geen

§. 126. geen ander *Criterium veritatis*, of Kenteken der Waarheid, ook geen andere Regel om het waare van het valsche te onderscheiden, van noden heeft: gelyk dit ook de *Heer van Leibnitz* reeds heeft aangemerkt. Men ziet ook in der daadt, dat die geene vergeefsche moeite hebben aangewend, die diergelyk *Criterium veritatis* of Regel der Waarheid gezocht, en zich met onduidelyke bevattingen van het geene vergenoegt hebben, wat in de gemeene Redenkunde, als men ze met aandacht leest, in de grootste duidelykheid uit malkander gevouwt te vinden is. *Des Cortes* heeft in zyne *Meditationes* of Betrachtingen zulk eene Regel gezocht, en eindelyk deze gegeven: *Quicquid clarè & distinctè percipitur, illud est verum*, dat is: *Al wat men zich klaar en duidelyk voorstellen kan, dat is waar*. Maar dewyl hy niet bepaalt, waar uit men weten kan, of men zich iets klaar en duidelyk kan voorstellen, maar alles op een ieders inwendige bevinding laat aankomen; zo heeft hy een middel gekozen, het waare van het valsche te onderscheiden, waar door men zich zelve zeer ligt bedriegen kan. En waarlyk deze Regel is deerlyk misbruikt: want zyne Aanhangers, en anderen die voorgenomen hebben op een nieuwe maniere van de Wysgeerte te redeneeren, hebben zich ten eersten ingebeeld, als of ze de Waarheid hadden, zo dra ze zich maar eenigzins konden verbeelden, hoe de zake ontstaan kon, en hebben 'er weinig om gegeven, of zy veele onbeweezene dingen daar toe aannamen. Diergelyke gebedelde gronden openbaren zich

Verlore moeite van des Cartes omtrent het *Criterium veritatis*.

Misbruik zyner Regel.

zich aanstonds, warneer men het Bewys, §. 126.
volgens het Voorschrift der gemeene Reden-
kunde, in zyne vormelyke Sluit-redenen,
waar uit het waarlyk bestaat, komt te ont-
leeden. *De Heer van Tschirnhausen* verwerpt Ongelukkige verbetering van Tschirnhausen.
de Regel van *des Cartes*, als onvoldoende,
dewyl hy niet geleerd heeft, waar uit men,
zonder een misslag te begaan, kon weten, of
men zich eene zaak klaar en duidelyk voor-
stelde of niet. Hy heeft deze Regel veran-
derd, en aldus gesteld: *Quicquid concipitur, illud est verum; quod non concipi potest, falsum*,
dat is: *Waar men zich een denkbeeld of bevatting van maken kan, dat is waar; maar waar men zich geen bevatting van maken kan, dat is valsch.* Nu bepaalt hy insgelyks niet, wat
'er voor een onderscheid zy tusschen het geene, wat zich bevaatten laat, en het geene,
wat zich niet bevatten laat. Doch echter
geeft hy een kenteken, waar uit men bespeuren kan, of men ergens een bevatting
van hebben kan of niet. Want hy zegt,
dat men ergens een bevatting van hebben
kan, wanneer men 't door enkele woorden
zo verre kan brengen, dat een ander zulk
een bevatting van de zake verkryge, als wy
'er van hebben. Maar by het laatste kan men
zich zo wel bedriegen, als by *des Cartes* zyne
inwendige bevinding van de klaarheid en duidelykheid der Voorstellinge. Dewyl myn Hoe 'er den Schryver na gevorscht heeft.
voornaamste oogmerk by de Leer-oeffening
geweest is, de Kennis der Waarheid, buiten de Wiskunde, tot een zekerheid te
brengen, zo heb ik ook aanstonds in den beginne myner Academische jaren, *Cartesii Meditationes*

§. 126. *ditationes*, en *Tschirnbausens Medicinam mentis*. geleezen. Maar bespeurende in my zelven eene natuurlyke begeerte tot de Duidelykheid der Kennisse, en ook eenigen smaak daar van hebbende; kon my het *Bevatting hebben* van *Tschirnhausen* zo min, als de *Bevinding der klaarheid en duidelykheid* van *des Cartes* voldoen. Dienvolgens heb ik veel moeite aangewend, om beide duidelyk en verstaanbaar te maken, en eindelyk ervaren, dat ik iets zochte, het welk ik al langen tyd gehad hadde, en dat het daar maar op aankwam, hoe ik 't leerde gebruiken. Maar als ik overweege, wat oeffening het my gekost heeft, en wat nagedachten ik over het gebruik der Reden-kunde in de Wiskunde gehad hebbe, om eene duidelyke bevatting van hare toepassing te verkrygen, voor al eer ik die weinige vaardigheid, die ik tegenwoordig bezitte, ben machtig geworden; moet ik over de onnozelheid der geenen lachen, die meenen Meester daar van te zyn, eer ze noch eens begonnen hebben zich te oeffenen, en eene stichtelyke bevatting van het gebruik der Redenkunde verkreegen hebben; en zich derhalven tot Rechters opwerpen in alles, wat 'er door 't Menschelyk Verstand in de Wetenschappen word voortgebracht. Het is eene Ydelheid onder de Zonne, dat de Onwetende door Onverstand over de Wetenschappen zullen oordeelen, en noch eene grootere, dat men hare uitspraak voor een Godsspraak zal houden. Wanneer zullen de dwaagen onder de Geleerden wys worden?

Waarom den Schryver de onnozelheid zyner Tegenstrevers belachen moet.

Over

§. 127.

Over §. 399.

§. 127. Het is te verwonderen, dat, terwyl wy met de Waarschynlykheid, inzonderheid ook in 't Menschelyke leven, zo veel te doen hebben, men niet eens eene duidelyke bevatting daar van gegeven, ik laat staan, heeft aangeweezen, hoe men van de Waarschynlykheid behoort te oordeelen. Ik heb hier met weinig woorden bepaald, wat Waarschynlyk zy; maar het is mogelyk voor eenigen al te weinig. Derhalven oordeel ik, niet ondienstig te zyn, daar van noch wat omstandiger te spreeken. Ik hebbe hier gezeid, dat het Waarschynlyke wel eenigen Grond, doch echter geen genoegzame heeft, en het is genoeg voor een duidelyke bevatting daar van, doch alleen voor de geenen, die verstaan, wat 'er tot een genoegzame Grond vereischt word. Dienvolgens staat aan te merken, dat tot ieder Waarheid verscheide dingen vereischt worden, waar door ze in hare bestaanlykheid bepaald word, die ik in 't Latyn *Requisita ad veritatem*, in 't Duitsch *Gronden der Waarheid* pleeg te noemen. Indien my alle Gronden der Waarheid bekend zyn; zo heb ik zeker de Waarheid der Zake: maar zo my eenige daar van bekend zyn, en weet de overigen niet; dan vermoede ik de overigen met de eerste, en houde de Zaak voor Waarschynlyk en wel voor zo veel Waarschynlyker, hoe meerder van de Waarheids-gronden voorhanden zyn, of veel meer als ik weet voorhanden te zyn: Maar zo 'er geen van de Waarheids-gronden

Wat Waarschynlykheid is.

Bevatting van 't Waarschynlyke.

Wanneer men de Zaak zekerlyk kent.

Wanneer Waarschynlyk.

den

§. 127. den bekend is; dan heeft men gantsch geene Waarschynlykheid. *By voorbeeld:* Tot den Wasdom der Planten behooren Aarde, Lugt, Zonne-schyn, Regen en Dauw, en eindelyk een Zaad, dat in de Aarde geworpen word. Waar ik dit alles aantreffe, of weet, dat het daar te vinden is; daar ben ik ook verzekerd, dat 'er Planten uit voortkomen. Maar waar ik weet, dat 'er eenige van de dingen, die tot den Wasdom der Planten vereischt worden, voorhanden zyn, en van de overigen maar vermoede, daar ook te zullen zyn; dan is 't maar waarschynlyk, dat 'er Planten groeijen, hoewel zo veel te waarschynlyker, hoe meer daar van waarlyk gevonden worden En daarom houdt men 't voor Waarschynlyk, dat 'er Planten in de Maane groeijen: want men weet dat 'er Aarde is, die van de Zonne beschεenen, en door de Regen en Dauw bevochtigt word, en dat de Lugt de Maan omvangt; maar men weet niet zeker, of 'er ook Zaad in te vinden is, 't welk men doch echter vermoedt, dewyl men weet; dat in de Natuur alles zyne inzichten heeft, en wy bevinden, dat op den Aardbodem de voor verhaalde dingen daar toe geschikt zyn, dat 'er Planten uit groejen konnen.

Voorbeeld uit de Natuurkunde.

Een Student zullende in het Collegie komen, moet voornemens zyn het zelve by te woonen, hy moet weten, als 't tyd is om 'er na toe te gaan, en zich zyn voornemen herinneren, eindelyk moet hem geen letzel voorkomen, weshalven hy zyn voornemen zou veranderen. Ik zoude zeer ligt bewyzen konnen (§. 342. *Met.*), dat de

Voorbeeld in 't gemeene Leven.

Waar-

Waarheid der bywooning van 't Collegie § 127.
door deze gronden bepaald word, en ik dus alle de Waarheids-gronden verhaald hebbe; maar dewyl ik 't maar als een voorbeeld aanhaale, daar men 'er zo veel van stellen kan, als men wil, en maar aannemen, als of ze 'er alle waren; zo heb ik niet nodig my in deze wydlopigheden in te laten. Wie nu weet, dat *Titius* een vast en ernstig voornemen heeft, van geen uur te verzuimen, dat hy ergens woont, daar hy de klok kan hooren slaan, ook gewent is zyn Zak-horlogie by zich te hebben leggen, om ten allen tyde te konnen zien, hoe veel uur 't is, en eindelyk verzekerd is, dat hem geen letzel zo groot in de weg leggen kan, dat hy daar door zyn voornemen zou veranderen; die weet zekerlyk, dat *Titius* in 't Collegie komen zal. Maar wie maar eenige van deze Waarheids-gronden weet, en de overige enkelyk vermoed, of 'er ook zelfs niet eens op denkt; die weet deze Stelling: *Titius* zal van daag in het Collegie komen: maar waarschynlyk. Men ziet zeer ligt, dat de Kennis der Waarheids-gronden of Zekerheid, of enkele Waarschynlykheid hebben kan, en daarom ook de Waarschynlykheid der Stelling, die door de zelve bepaald word, grooter of kleinder word. Wie op dit Voorbeeld, dat ik met voordacht gekozen heb, om een Zaak, in zich zelve zwaar zynde, wat ligter te doen begrypen, naauwkeurig acht geeft, zal 'er niet alleen uit leeren kennen, wat de *Waarschynlykheid* is, maar ook wat de *bepaalde Waarheid der gevallige dingen* (*Contingentium determinata veritas*) te zeggen

Wat de gedeterm.

§. 227. 128. gen is, waar door men ze van zulk eene gesteltheid, dat men ze te voren kan weten, uitgeeft. En dit geeft waarlyk in de Leere van Gods Voorwetenheid, of hoe hy alle dingen, hare gevalligheid en de vryheid der Menschen ongekrenkt, voorweten kan, voor al geen klein licht; waar van ik te zyner plaatse iets meer zal bybrengen. Wat ik van de Waarschynlykheid gezeid hebbe, strydt niet tegens het in de Text aangehaalde Voorbeeld: Want gelyk de aldaar bygebrachte bevatting maar nader verklaard word; zo laat zich ook alles op het zelve Voorbeeld toepassen. Het zelve is juist zo klaar niet, dewyl zich de Waarheids-gronden, waar door de Worp bepaald word, daar zo duidelyk niet, gelyk als aan de vingeren, laten optellen.

mineerde of bepaalde Waarheid der gevallige dingen, is,

Over §. 402.

Middel tot de Redenkonst van 't Waarschynlyke.

§. 128. Wat nu eerst tot verklaaring der Bevatting van de Waarschynlykheid is bygebracht, kan aan iemand, die lust heeft de Redenkonst van 't Waarschynlyke te onderzoeken, geen geringe dienst doen. Men gelooft gemeenlyk, dat iemand, die met het Waarschynlyke te doen heeft, het *demonstreeren* of betoogen niet nodig hadde, om dat men het Waarschynlyke niet betoogen kon; maar juist uit het geene, wat ik heb aangemerkt; blykt in tegendeel, dat de Oordeeling van 't Waarschynlyke de Betooging vooronderstelt. Want voor al eer ik met rechte zekerheid kan zeggen, dat iets Waarschynlyk is, en hoe Waarschynlyk het is, moet ik 't uit zyne Waarheids-

Of het Betogen tot de Kennis van 't Waarschynlyke nodig is,

gronden konnen betoogen, dat is, ik moet met §: 128.
Zekerheid konnen bewyzen, dat de Zaak uit 129.
deze Waarheids-gronden is volgende. In de overige gevallen is de Kennis der Waarschynlykheid veel onvolkomener, en men kan 'er zich zo veel minder op verlaten, hoe weiniger men weet, wat en hoe veele Waarheids-gronden 'er nodig zyn om een zaak te bepalen. Maar ik moet dit noch zeggen, dat het geene, wat ik tot de verklaring der Bevatting van de Waarschynlykheid heb bygebracht, niet genoeg is tot de Reden-konst van 't Waarschynlyke eenen grond te leggen; maar dat 'er noch veel meer toe behoort: Want hier komen na het onderscheid der Waarheden, waar mede men te doen heeft, verscheide gevallen voor, die van malkander wel te onderscheiden zyn. Ik spreke hier maar van het algemeene onderscheid der Waarheid, dat men in eene Redenkonst, waar in men op geene zekere Wetenschappen ziet, nodig heeft te overweegen. Als ik gelegenheit vinde, om de Wetenschappen noch verder te brengen; dan zal ik ook daar op bedacht zyn, om my in dit stuk noch verder uit te laten, of ten minsten een grond te leggen, waar op andere konnen bouwen. En dit zal beter in de Latynsche, dan in onze Moeder-taale konnen geschieden.

Waarom de Bevatting van 't waarschynlyke tot de Logica probabilium of Reden-konst van 't Waarschynlyke niet genoeg volstrekt.

Over §. 404.

§. 129. Dus verre heb ik op eene grondelyker wyze, en met meerder duidelykheid aangeweezen, hoe het met de *Facultas cognoscitiva*, of *het Vermogen om iets te Bemerken*

Grond van het Vermogen om te begee-

§. 129. en te Kennen geschapen is; nu begin ik van de *Facultas appetitiva*, of *het Vermogen om te Begeeren* of *te Willen*, te handelen. Doch het Willen ontstaat op geen eene reis, maar komt allengsjes voort, en het laat zich op eene verstaanbare wyze bepalen, hoe 't daar mede toegaat: 't welk met het geene, wat ik van de Veranderingen in een Eenvoudig ding in 't algemeen beweezen hebbe (§. 128. *Met.*), over een komt. Door het geene nu, wat 'er van de Lust en Onlust, ook van de Oordeeling over het Goede en Quade gezegt word, leg ik de grond om te verstaan het geene, wat aangaat het Vermogen om te Willen of te Begeeren. De Bepaling der Lust of des Behagens van *des Cartes*, die *de Heer van Leibnitz* mede behouden heeft, komt eenigen wat wonder voor, dewyl ze meenen, dat zy en andere menschen ergens een Behagen in hadden, daar ze niet eens aan de Volkomenheid gedachten. Maar deze hebben niet geleerd, dat men in algemeene Bepalingen ook algemeene Woorden moet gebruiken, waar mede men in byzondere gevallen niets te doen heeft, daar in men de Zaak als eene byzondere aart van het geene, wat door de algemeene naam betekent word, met haare eige naam pleegt te noemen. *By voorbeeld*: Als my iemand vraagt: Waarom hebt gy behagen in die Schildery? Zo antwoorde ik niet, wegens zyne Volkomenheid; maar veel eer wegens zyne Gelykvormigheid met het verbeelde. Doch de Gelykvormigheid is juist zyne Volkomenheid, en vervolgens als eene by-

Begeeren en Willen, en Verklaaring van de Bepaling der Lust of des Behagens.

Waarom eenigen derzelve zeldzaam toeschynt.

byzondere zoort der Volkomenheid aan te §. 129.
merken. Maar alschoon my nu de Schildery wegens zyne gelykvormigheid met het verbeelde behaagt; zo blyft het doch echter waar, dat ze my om haar volkomenheids wille behaagt, en de algemeene bevatting legt mede in de byzondere opgesloten. Dit gebeurt niet alleen in dit geval, maar gedurig en overal, waar men van algemeene bevattingen spreekt. Als men deze zoekt aan te brengen, moet men altyd, in plaats van de algemeene namen, de byzondere gebruiken. Wie hier geen acht op geeft, maakt zich niet alleen dikwils onnodige zwarigheden, daar 'er geene zyn; maar hy komt ook somtyds tot ydele praat te vervallen. Hier van heb ik ook reeds in de Text zelve (§. 419. *Met.*) gesproken. Omtrent het voorbeeld van de Schildery zou mogelyk iemand konnen twyffelen, of het met *des Cartes* zyn Bepaling van de Lust of het Behagen niet strydig was. Want, als men iemand vraagt, waarom hem deze Schildery behaagt, zal hy niet altyd antwoorden: wegens zyne Gelykvormigheid met het verbeelde. Sommige schryven de grond van haar Lust of Behagen aan de Konst toe, die den Konstenaar daar aan getoond heeft. Maar hier op kan men ligt antwoorden: De Konst door de Konstenaar aan de Schildery getoont, is eene Volkomenheid des Schilders, waar van de Schildery als 't Werk van zyn Meester getuigenis geeft. Wie 'er nu behagen in vind, vergenoegt zich met de Volkomenheid des Schilders. En zodanigen wyze komt ook het Voorbeeld met de Bepaling

Algemeene Aanmerking.

Tegenwerping word beantwoord.

 in

§. 129. in dit geval overeen. Wie nu de bekwaam-
à 131. heid heeft alles duidelyk te overleggen, en schrander genoeg is om de zaken te onderscheiden, zal in byzondere gevallen geen zwarigheid vinden. Doch wy zullen in 't vervolg zien, en de Zeden-kunde geeft 'er noch meerder preuven van, dat deze Bepaling, even als alle ware Bevattingen, boven maten vruchtbaar is.

Over §. 405.

Oorsprong der ydele Lust of Behagens.

§. 130. Hier uit ziet men, dat de valsche en ydele Lust uit een verkeerd oordeel ontstaat, het welk de Menschen van de dingen, daar ze Lust of Behagen in hebben, komen te vellen. De dwaaling nu menigvuldig zynde, hoeven wy ook niet verwondert te zyn, dat ze in hunne Lust en Behagen zo zeer van malkander verschillen. En deswegen ziet men de dwaasheid der Menschen uit haar Lust of Behagen, wyl men daar uit leert, wat ze voor eene bevatting van de Volkomenheid moeten hebben, na dewelke zy gewoon zyn van de zaken en haar levenswyze te oordeelen. Doch op de Handelingen der Menschen ziende, moet men hier wel onderscheiden, wat ze uit lust of behagen, en wat ze maar uit gewoonte doen.

Hoe 'er de dwaasheid der Menschen uit bemerkt word.

Over §. 406. *&* *seqq.*

Gronden der Zedenkunde.

§. 131. Wat hier van de bestendigheid en verandering der Lust of des Behagens, ook van hare trappen beweezen word, is van groote nuttigheid in de Zeden-kunde. Want als men iemand ergens toe wil bepraten; zo is 't

eerste,

eerste, waar op men te zien heeft, om hem §. 131.
lust daar toe te maken. Zal hy ergens af, en tot iets anders getrokken worden, dient men hem meer lust daartoe te maken, als hy wel tot het andere heeft, daar men hem zoekt van af te trekken. Men kan hier in 't algemeen zien, dat alles wat 'er ten opzichte van 't Vermogen des Willens gezeid word, zyne nuttigheid heeft in de Zeden-kunde, en eigentlyk de grond is, waar op de gantsche Oeffening in de Zeden-kunde, of alle Aanleiding tot het goede en Aftrekking van het quade, moet gebouwt worden. Alles wat uit deze bronwelle vloeit, komt met het Weezen en de Natuur der Ziele overeen; en kan door dezelve werkstellig gemaakt worden. Ik heb bevonden, dat de oude Chinezen daar op gezien hebben, en daar door in de natuurlyke deugd en burgerlyke eerbaarheid zeer veel gevordert zyn; daarentegen ook ondervonden, dat 'er zelfs onder de Christenen zyn, die daar op niet ziende, haaren toeleg tot de oeffening der deugd zo qualyk gemaakt hebben, dat het meeste, uit haar tugt spruitende, bedorven is, en die bykans door gantsch Europa vergaderde ryke Aalmoessen zeer slecht besteed zyn. En 't geeft my wonder hoe ze zich noch durven onderstaan den toeleg der Chinezen te lasteren, daar zy voor hun eige deuren zo veel te vegen vinden, en van deze beschaamt gemaakt worden, dat die 't by het zwakke licht des Vernufts vry wat verder gebracht hebben, als zy 't by het heldere licht des Evangeliums konnen brengen.

Proef van de Wysheid der Chinezen.

§. 131. Onbedachtzame tegenwerpingen. Men hoeft niet te vreezen, als of hier in iets gevaarlyks verborgen was, en het *Pelagianismus* zelve daar achter schuilde. Want wat heeft het *Pelagianismus* hier mede te doen, die aan den Mensch in de Bekeering meerder toeschryft, dan men doen zoude? Het is ook een groot onderscheid, wanneer men vraagt, hoe door het Weezen en de Natuur des Mensche iets mogelyk is, en hoe het door de natuurlyke Krachten alleen kan uitgevoert worden. Wie het eerste te recht weet, kan betoogender wyze toonen, dat iets de Krachten der Natuur te boven gaat; als mede dat 'er iets in den Mensch door de Genade kan gewerkt worden, daar de Natuur in te kort schiet. Als men op deze gronden, die in 't algemeen van het Vermogen te Willen bepaald worden, acht geeft, zal men ook klaarlyk konnen aantoonen, hoe de Menschen somtyds, na het voorbeeld der trotze Heiligen in de dagen van Christus, zich zelve bedriegen, met zich te laten voorstaan, als of de Genade in hen zeer sterk was, daar het geene, wat in hen is, uit zeer geringe Krachten der Natuur ontstaat, en daarom ook maar een uiterlyke schyn van het goede heeft, maar in de grond ten hoogsten quaad en verderflyk is.

Hoe valsche Inbeeldingen omtrent de Genade ontdekt worden.

Voor wie des Schryvers Leere van de Ziele en Zedenkunde gevaarlyk is. Voor deze Menschen zyn myne Leeringen van de Wille, en de daar op gebouwde Zeden-kunde, hoogst gevaarlyk, gelyk als voor de Gedachtenis- en Boek-Geleerden het geene is, wat ik van het Vermogen om te kennen wydlopig heb uitgeleid; want beiden word hare naaktheid daar door ontdekt,

dekt, en de geenen, die ze begreepen heb- §. 131.
ben, zien ze openbaar. Dat heet zekerlyk 132.
de groote Godin *Diana* te na komen, en 't is noodig, zich daar tegens aan te kanten. Hoe stelt zich doch den armen Mensch zo bloot, als hy uit quaadheid yvert!

Over §. 414. 415.

§. 132. Ongeachtet de Lust of 't Behagen zich openbaart, mits wy eene onduidelyke voorstelling van de volkomenheid eener zake hebben, ja deze zo veel onduidelyker is, hoe grooter de trap van de Lust is, en zelfs by de duidelyke overweeging der volkomenheid de Lust vergaat, indien 'er niet somtyds, tegens onze wille, en buiten onze verwachtinge, onduidelyke voorstellingen, na de Regel der Inbeeldings-kracht (§ 238. *Met.*), by komen, in welken gevalle de Lust zich voortrukkender wyze mede in mengt, en zo als men spreekt, ons nu en dan aanprikkelt; zo is 't doch echter goed, dat wy op een andere tyd de onduidelyke voorstellingen duidelyker overweegen, op dat ze ons niets ongeregelts voorstellen, en wy niet te vreezen hebben, dat ons de Lust zal komen te verleiden. Hier in legt een groote verborgentheid, aangaande de *Praxis moralis*, of de Oeffening der Zeden-kunde, ten opzichte van de aftrekking der Menschen van 't quade, en aanleiding tot het goede. Als my God verder het leven, gezondheid en ruste verleent, om myn voorgenomen werk te konnnen volvoeren; hoope ik in der daadt te toonen dat het waar is, wat ik hier koome

Een gewichtige grond in de *Praxis moralis* of Oeffening der Zeden-kunde.

§. 132. 133. me te erinneren. Ik heb in *de Aanmerkingen over de Redenvoering van de Philosophia Practica der Chinezen* hier van iets bygebracht: want het behoort hier heen, wat ik *de reductione appetitus sensitivi ad consensum cum rationali* gezeid hebbe, of, hoe men 't daar toe zal brengen, dat de zinnelyke begeertens met de wille van zelfs overeenkomen, welken zeldzamen trap der deugd *Confucius* in 't 70ste jaar zyns ouderdoms, na eene geduurige betrachting van zyne kindsheid af, eindelyk bereikt heeft, voor zo verre de natuurlyke deugd gaat; doch de Apostelen aanstonds na de Hemelvaart van Christus, de gaven des H. Geests ontfangen hebbende, verkreegen en bezeeten hebben, zo als uit het geene, wat 'er in de Handelingen der Apostelen van hen geschreeven staat, kan beweezen worden; waar van echter de trotze Heiligen van onze tyd in dezelfde ouderdom met *Confucius* geen de minste spoor laten blyken, gelyk als uit hunne woorden, volgens de onbedrieglyke Regel Christi, die ik ook uit het Vernuft in de Zeden-kunde bevestigt hebbe, kan beweezen worden, zo dra men in staat is den oorsprong der Handelingen uit de Natuur der Ziele te ontdekken.

Over §. 418.

Waar toe het onderscheid tusschen onlust, en gebrek van lust in de

§. 133. Het gebrek van Lust en Onlust moet men in de Zeden-kunde wel van malkander onderscheiden. Want zo men den Mensch van 't quade wil aftrekken; dan is 't niet genoeg, dat men hem alleen in staat stelt,

ftelt, van geen luft of behagen daar in te §. 133.
hebben, maar men moet hem zo verre 134.
brengen, dat hy 'er zelfs een Onluft of Af- Zeden-
keer van heeft. In 't eerfte geval geeft hy kunde
noch gehoor aan de Verleider, en laat zich dient.
mogelyk noch zo verre verleiden, dat hy luft of behagen in het quade fchept; in 't tweede geval mag hy 'er niets van hooren, en 't valt zwaar hem eerft den tegenzin en afkeer, dien hy 'er van heeft, te benemen, voor al eer hy aan de Verleider gehoor kan geven. Wy zullen ook naderhand, omtrent de Begeerte, gewaar worden, wat het te zeggen is. Waar in maar enkeld gebrek van Luft is, daar blyft men tot het willen en niet willen onverfchillig; en men is tot geen van beiden geneigt. Waar Luft en Behaagen is, daar is men reeds tot begeerte en willen geneigt; maar waar Onluft en Tegenzin is; daar is men tot een afkeer en niet willen geneigt. Als men iemand ergens toe bewegen wil, moet men hem voor al tot het willen geneigt maken, en wil men hem ergens van afhouden, doet men hem een afkeer of tegenzin hebben. De grond van beiden legt in het geene, wat wy van de Luft en Onluft uitvoerig verklaart hebben. Wie 'er acht op geeft, die zal 't bevinden. En ik zal 't te zyner tyd door noch klaarder en duidelyker proeven toonen, zo als het nu uit myne Zeden-kunde te zien is.

Over §. 422.

§. 134. Wy bevinden onzen inwendigen Waare
ftaat des Lichaams en der Ziele zo gefteld, bevatting van 't
dat Goede.

§. 134. dat hy kan volkomener en onvolkomener worden, en aldus is het ook met het uiterlyke, als met onze Eere, met het Vermogen, met Vrienden en Vyanden gelegen: En de Handelingen der Menschen, die hy naar zyn believen bepalen kan, zyn zodanig gesteld, dat ze de Volkomenheid en Onvolkomenheid bevorderen, ook beide behouden en hinderen konnen, en hier in grondt zich hare *intrinseca moralitas*, of dat ze voor en in zich zelven goed of quaad zyn, en niet eerst door de wille van een Opperste, die ons te gebieden heeft, daar toe gemaakt worden. Hoewel nu God geboden heeft, wat de Mensch doen en laten zal, ja ik ook in myne Zeden-kunde uit de gronden des Vernufts getoont hebbe, dat God den Mensch op eene byzondere wyze daar toe verbindt; zo worden echter de Handelingen der Menschen daar door niet eerst goed of quaad, om dat ze God gebied, of verbied, maar God, als de Allerwyste Wetgever, en die zyne Wysheid nooit vergeet, gebied het eene te doen, om dat het goed is, en het andere te laten, om dat het quaad is. Deze Leere hebben onze Godsgeleerden zo duidelyk verklaard, en met zulke gronden verdedigt, dat men zich verwonderen moet, hoe 'er eenige Nieuwelingen durven van afwyken. Doch het allerzeldzaamste is, dat zy ze voor zulk een gevaarlyke Leere uitkryten, waar door alle Deugd en Godsdienst zodanig over hoop gesmeten wierd, dat 'er niet eens eene Heidensche Eerbaarheid en Godsdienst over bleef;

Waarin de *moralitas intrinseca* of innerlyke Zedelykheid gegrond is.

De Nieuwelingen wyken van de gegronde Leeren der Godsgeleerden af.

Meef; daar men in tegendeel bewyzen kan, §. 134.
dat de tegenstrydige meeningen, als of de Handelingen enkeld door de Wille Gods goed of quaad wierden, vervolgens God zo wel had konnen toelaten, wat hy verboden heeft, en verbieden, wat hy geboden heeft, den Mensch een verkeerd denkbeeld van God en de deugd inprenten, zo dat zy 'er een afkeer van hebben, en met verdriet, uit vreeze voor de straffe, daar toe overgaan. En deze quade uitwerking in de gemoederen der Menschen heeft de *Justitia arbitraria*, of het wilkeurig goed en quaad, aan de zuivere Leeraren der Evangelische Kerke zo gehaat gemaakt, dat zy zich met zulken yver daar tegen aangekant, en zulk een schadelyk gevoelen geweert en uitgeroeit hebben. Hoe bestaan nu de geenen, die hen in de Leere willen navolgen, en echter op eene zo hatelyke wyze komen te lasteren, wat ze met zo grooten overleg, en met de overige Leeren onzer Kerke overeenkomende beweert hebben? Men behoorde zich billyk te schamen, dat men de Menschen zo smadelyk handelt, en ze voor schadelyk en gevaarlyk uitkryt, om dat ze zich houden aan het geene, wat met de welgegronde Leere onzer Kerke overeenkomt. Wie heeft hen dan de macht gegeven, te verketteren, wat hunne Voorouders voor rechtgelovig gehouden hebben, en noch hedendaags van de meesten word aangenomen? Men zou zekerlyk in de Luthersche Kerk zeer qualyk daar aan zyn, als een Man, zo dra hy een Professor in de Theologie wierd, daar door het recht verkreeg van de

Onbezonne Kettermakers.

in-

§. 134. ingevoerde Leeren naar zyn welgevallen te veranderen, en uit zyne veranderingen Geloofs-Artykels te maken, daartegens te verketteren en te vervolgen, alle die zich aan de eerste Leere hielden, en hare uit eigen belang gemaakte veranderingen niet wilden toestemmen. Wat zich een Professor tot Jena en Halle kan aanmatigen, behoorde anderen op andere Hooge Schoolen ook toegestaan te worden. Maar zo nu een ieder na zyn willekeur veranderingen wilde invoeren, en zich eene macht aanmatigen van de Leeken te gebieden, het zelve voor waar te houden; dan zouden de arme Leeken in de Luthersche Kerk zeer qualyk daar aan zyn. Want zy alle een ander geloof moesten aannemen, zo dikwils als 'er een nieuwe Professor kwam, die wyzer als zyne Voorzaten wilde zyn. Eindelyk zouden zulke fyne Kerken-Leeraars maken, dat niemand langer in hun Gemeente zocht te blyven.

Ontydig onderne-men om-trent de Zeden-kunde.

En zekerlyk hy, die *Philosophias* en *Theologias morales*, of zedelyke Wysgeertens en Godsgeleerdheden, wil schryven, behoorde billyk de Grond-waarheden de Zeden-kunde wat beter te onderzoeken, en daar hem zyn geweten zegt, hoe hy een gevoelen heeft moeten aannemen, om toestemming onder de Studenten te vinden, veel eer verblyd te zyn, dat hem andere Ampts-broeders daar in sparen, dan zich zo onbescheiden, en boosaardig in het beschuldigen van anderen te gedragen. Wie de Waarheden, die onze Kerken-Leeraars met zulk een yver verdedigt hebben, maar slechts overweegt, en niet inziet,

ziet, waarom ze zulken yver gebruikt hebben, noch hoe ze met de Hoofdleeren, waar in wy van andere Godsdiensten verschillen, t'zamen hangen, geeft aan de Wereld handtastelyk te verstaan, dat hy zyne Gods-geleerdheid niet grondig verstaat. Het zal my niemand verdenken, dat ik tegens onaardige Lieden zegge wat hen behoort, om dat ze in haar boosheid al te vermeten zyn, en het Christendom 'er grootelyks door benadeelen. Wy hebben zelfs het voorbeeld van Christus voor ons, die den vermetene Heiligen in zyn tyd, als ze de Waarheid lasterden, insgelyks zeide, wat hen behoorde. Maar God straft zulke Menschen met blindheid, dat ze haren bozen zin zelfs moeten verraaden. En wie door zyn gezag iemand zoekt te benadeelen, die moet daar in ook aangetast en gekrenkt worden. §. 134. 135. Waarom den Schryver onaardige luiden de waarheid zegt.

Over §. 423.

§. 135. Dewyl het Goede Lust en Behagen verwekt, daartegens de Lust ook uit een enkele schyn ontstaan kan (§. 405. *Met.*), en wy nochtans gewoon zyn uit de Lust het goede te bemerken, zo lang als wy maar by de Zinnen blyven; dus zien wy hier den eersten oorsprong, hoe de Mensch in 't quade een behagen schept, en zich door dwaaling in de Lusten verderft. En uit dien hoofde valt het moejelyk Luiden te overreden, iets, wat ze voor goed houden, niet goed te zyn, zo lang zy aan de Zinnen maar blyven hangen. Komt 'er nu het fyne gevoelen by, dat men my met geweld gebied Oorsprong van 't quade der misdaden. 1) De Lust en Behagen aan 't goed in schyn. 2) Valsche meening.

§. 135. 136. bied aan te nemen, als of het enkel door Gods verbod was quaad geworden; zo beeld zich de Mensch in, dat hem God tegen zynde geen Lust wil vergunnen. Wat dit nu verder voor heerlyke uitwerkingen heeft, zal ik niet nader uitleggen. De ervaring toont het helaas! mits de gemeene Man van gedachten is, als of de verbodene Bedryven enkeld daarom quaad moesten zyn, dewyl ze God verboden hadde, daar hy ze wel had konnen toelaten, om alleen te toonen, dat hy de Heer zy, die te gebieden heeft. Wie deze dwaaling des gemeenen Mans aanneemt, die kan zich zekerlyk daar in niet vinden, hoe de Gerechtigheid uit die met de Wysheid vereenigde Goedheid kan ontstaan; 't welk doch echter zeer wel daar mede overeenkomt, dat de Handelingen der Menschen als goed en quaad zyn aan te zien, eer ze God besloten heeft te gebieden of te verbieden, dat is, *antecedenter ad voluntatem*, gelyk de Gods-geleerden met de Wysgeeren zeggen.

Van het verbod Gods.

Gemeene ervaring hier omtrent.

Wien des Schryvers Bevatting van de Gerechtigheid Gods bedenkelyk is.

Over §. 424. 425.

§. 136. Ik toone hier, hoe men het onderscheid der waare, en schynbare Goederen, zo wel uit de Ervaring, als uit het Vernuft kan bepalen. De eerste wyze is zo geschapen, dat men gemeenlyk eerst met schade wys word, of met zyn eigen, of van anderen, byzonderlyk, als men het Vernuft daar by gantschelyk ter zyden stelt; de tweede weg is zekerder, doch niet voor elk een, door dien hy het onderscheid niet zo levendig voor-

Oordeel van het onderscheid der waare goederen en die in schyn.

voorftelt. Het is dienvolgens goed dat men beide, zo het gelukken wil, in de oeffening der Zeden-kunde, of *Praxi morali* t'zamen knoopt; doch zo 'er eenige zyn, die door vernuftige Voorftellingen weinig of niet geraakt worden, moet men doch zyn best doen, dat ze door ander mans fchade wys worden, en uit anderer Lieden ongeval leeren, wat ze behoren te myden. Terwyl 't 'er veel op aankomt, dat, zo de Menfch zal deugdzaam worden, en ophouden ondeugdzaam te zyn, hy het ware goed van 't fchynbare weet te onderfcheiden; ten dien einde heb ik ook de nodige gronden daar toe hier bygebracht, en in myne Zeden-kunde zal men vinden, hoe ik ze gebruikt hebbe. §. 136. 137.

Over §. 426.

§. 137. Het Quade is het Goede tegengefteld, en waarlyk een gebrek van 't Goede. Derhalven, de Bevatting van 't Goede wel ingezien hebbende, zal men zich ook in de Bevatting van 't Quade weten te vinden. Doch heeft ook het Quade, gelyk wy zien, zynen grond in de Natuur der dingen, en de Handelingen zyn quaad, al eer ze verboden worden. De Dronkenfchap, zeid den Apoftel, is oorzaak van veele quaad. Doch dit komt daar niet van daan, dewyl 't van God verboden is, maar het is in de Natuur der dingen gegrond, en eigentlyk daarom, dewyl 't quaad is, van God, aan wien het quade mishaagt, verboden. Terwyl nu het Quaad een vergangkelyke lust met *Bevatting van 't Quade.* *De grond van 't Quade.* *Waarom het God*

§. 137. 138. met zich sleept, die men naderhand met verdriet of onlust betalen moet; zo heeft het God verboden, niet om dat hy den Mensch die lust niet gunde, maar om hem voor het ongeluk, daar uit volgende, te bewaren. En aldus bestiert God zyne Goedheid en Liefde tegens de Menschen door zyne Wysheid, met zich rechtvaardig te toonen, en niet uit Liefde, gelyk somtyds de Ouders doen, tot nadeel van den Mensch het quaad over het hoofd te zien. Maar waarom hy byzondere straffen op de overtreders en quaaddoenders gesteld heeft, kan men verstaan uit het geene, wat ik in de Zeden-kunde van de verbintenisse verhandeld hebbe, en het is in de Natuur der Begeerte en des Wils gegrond, waar van wy in 't vervolg zullen spreken. Deze gronden zyn zeer nut, om den Mensch van 't quade af te trekken, en daar heen te brengen, dat hy een behagen in het verbod kome te scheppen. En dit hebben onze Gods-geleerden zeer wel, als eene Leere met het Vernuft en de H. Schriftuure overeenkomende, aangemerkt, mits ze de innerlyke Zedigheid der Menschelyke Handelingen beweert hebben, al eer men ze als verboden van God aanziet. Met wat reden kan men nu zeggen, dat deze Leere alle Zedigheid en Godsdienst over hoop werpt, en geen heidensche meer overlaat?

verboden heeft.

Waarom hy 't straft.

Inzicht der Gods-geleerden.

Over §. 427.

Oorspronng

§. 138. Dewyl men zich in het oordeelen van de Onvolkomenheid bedriegen kan;

zo kan ons het goede onlust en verdriet verwekken. En daar komt het van daan, dat wy het quade voor goed konnen houden, dat wy 'er een behagen in scheppen, ja dat wy 'er eindelyk na trachten. Hier uit ziet men klaar, hoe zich de Mensch door dwaaling in lusten verderst.

§. 138. à 140. der zelfs misleiding omtrent het oordeel van 't quade.

Over §. 428. 429.

§. 139. Wat hier van het oordeelen over het waare en schynbare Quaad verhandeld word; is het eigenste dat wy te voren van het oordeel over de waare en schynbare Goederen hebben bygebracht. Dienvolgens is het mede zeer nut in de Zedenkunde, het zelfde te onthouden, wat ik van de nuttigheid des tweeden (§. 136.) heb aangehaald.

Oordeeling van het onderscheid des waaren quaads en des quaads in schyn.

Over §. 430.

§. 140. Men ziet hieruit dat het zeer zwaar is, de trap van 't Goede en Quade te bepalen; zo het in duidelykheid geschieden zal, behoort 't tot de Mathematische Kennis (§. 15. *Proleg. Log.*). Maar de Wiskonstenaars hebben hare Meetkonst noch zo verre niet gebracht, wyl ze de algemeene gronden der Meetkonst uit de eerste Bevattingen der dingen, die haar licht maar in het Vernuft hebben, noch niet afgeleid hebben, daar ze in tegendeel gewoon zyn haar licht uit de zamenstemming des Vernufts met de Zinnen en d'Inbeeldings-kracht af te leiden. En de Menschen zyn noch zo wys niet, dat ze zich na zulk een naauw-

Oordeel over de trappen van 't goede.

§. 140. 141. keurige Kennis zouden schikken. Een iegelyk staat wel gaarne toe, dat men het minder Quaad voor het grooter verkiezen moet, als men ze beide niet myden kan, maar het eene moet laten over zich gaan; en in tegendeel het grooter Goed voor het minder verkiezen moet. Maar zo 't komt tot deze Regel op te volgen, word men zyne Natuurlyke zwakheid eerst gewaar.

Over §. 434. & *seqq.*

Onderscheid der zinnelyke begeerte, en des hoogere en laagere deels der Ziele. §. 141. Men heeft al voor langen tyd in de Wysgeerte van *Aristoteles* den *Appetitum in sensitivum & rationalem*, in *de Zinlyke Begeerte* en *den Wille* verdeelt, zo als ik 't in 't Duitsch overzette. Dit onderscheid komt ook best overeen met de Natuur des Mensche, en wie 'er naauwkeurig acht op geeft, verkrygt de waare inzicht in de *Praxis moralis* of zedelyke Oeffening, welke de oude *Chinezen* bezeten, en door het onderscheid der *Scholæ parvulorum & Scholæ adultorum* overvloedig getoond hebben, dat ze dezelve bereikt hadden. 't Kleine en groote School der Chinezen. Want in het kleine School zocht men de Zinlyke Begeerte, volgens de grond der onduidelyke Voorstellingen van 't goede en quade, door het gebruik der Zinnen en Inbeeldings-kracht te verbeteren; in 't groote School verbeterde men de Wille, volgens de grond der duidelyke Voorstellingen van 't goede en quade door het rechte gebruik des Vernufts. Doch men verwees een iegelyk in het School daar hy in behoorde. Alle Kinderen, die noch geen gebruik

bruik van 't Vernuft hadden, kwamen in 't Kleine School, en wierden onder anderen door geschikte *Ceremonien* of Plicht-pleggingen van het quaad afgetrokken, en op den weg der deugd gehouden, ook tot de gehoorzaamheid tydig gewent; die andere zouden regeeren, en bevelen wat goeds is, ook door hun eigen voorbeeld hare bevelen niet verdacht maken; insgelyks de opgewekte Geesten, die uit zich zelve doen zouden wat 'er goeds bevolen wierd, niet zo zeer uit inzichte des bevels, als wel uit erkentenisse, wierden in 't groote School in het goede wys en vernuftig gemaakt. Toen ik de *Libros Classicos Imperii Sinensis*, door de geleerde Zendeling *P. NOEL* te *Praag* in 't licht gegeven, doorlas, en alles met die in myne Wysgeerte bepaalde gronden vergeleek; ontdekte ik dezen grond van het onderscheid harer kleine en groote School, en schepte 'er geen klein vermaak in. Dies kan ik met geen stilzwygen voorby gaan, hoe de Voorvechter der trotze Heiligen met haar goedkeuring, uit haat en nyd, tegens myne Perzoon, dezen voortreffelyken toeleg der Chinezen gelasterd, en de *Scholam parvulorum* eene *Scholam brutorum* of *Beesten-School* genoemd heeft. Want het is bekend, en all' hare Schriften geven het te kennen, ook bevestigen het hare Werken, dat ze gantsch geen duidelykheid van Kennis in Zedelyke zaken hebben, ja dezelve onder de naam van Vernuft en Natuur, aan welke woorden zy zo min als aan andere een bepaalde betekenis geven, zelfs komen

§. 141.

Hoe den Schryver het oogmerk der Chinezen heeft kennen geleerd.

Hoe ze van de trotze Heiligen zonder reden gelastert worden.

§. 141. te lasteren, *Jud.* v. 10. en dienvolgens door de Chinezen, in haar hoogen ouderdom, in geen ander School, als in de *Schola parvulorum*, konden geplaatst worden, alwaar de *Appetitus sensitivus* of de Zinnelyke Begeerte der geenen, die noch onbekwaam zyn tot de duidelyke Kennis, met de *Appetitus rationalis* of de Vernuftige Begeerte der geenen, die 'er in geoeffent zyn, overeenkomende gemaakt word, het welk een byzonder deel is van de *reductio appetitus sensitivi ad consensum cum rationali*, waar van ik te voren (§. 132.) gesproken hebbe. Ja hare toestellen, waar door ze de Jeugd zoeken vroom te maken, zyn niets anders als eene bedorve *Schola parvulorum*, waar in de Grondregels, daar zich de Chinezen met groot voordeel van bedient hebben, qualyk toegepast worden. En dit zyn de reden, waarom 'er niemand gebeeterd uit haar Schoole komt, maar veel eer in de binnenste grond des herte daar in boosaardiger word; waar van men hier en daar uit de *Aanmerkingen over de Redenvoering van de Philosophia Practica der Chinezen* meerder licht bekomen kan. Als die goede Menschen het onderscheid tusschen het laager en hooger deel der Ziele wat dieper inzagen, zo als het de Chinezen gekent, en wy 't ook eertyds op onze Hooge Schoolen geleerd hebben; dan zoude men zich niet meer verwonderen, waarom hare toestellen zo vruchteloos zyn, en de oorzaak niet alleen by de Jeugd, maar voornamentlyk by zich zelven zoeken. Voor 't overige ziet men,

Gewich- dat

dat het onderscheid van eenige oude Wys- geeren, *inter partem animæ inferiorem & superiorem*, tusschen het *laager* en *hooger Deel der Ziele*, van een groot gewicht zy, en ik heb 't ook tot een grond geleid, niet alleen in de Kennisse der Ziele, maar ook in het gebruik van haar Vermogen in de Kennis der Waarheid, en Oeffening der Deugden, dat is, in de Reden- en Zeden-kunde. Tot het laager deel der Ziele behooren de Zinnen, d'Inbeeldings-kracht, de Geheugenis, de Zinnelyke Begeertens, d'Afkeer, en de Hertstochten of Gemoeds-driften; tot het hooger in tegendeel, het Verstand, het Vernuft, de Wil, en de waare Vryheid. In het eerste, komt de Mensch met de Dieren overeen, als hy 'er gantsch alleen by blyft; 't welk echter niet wel mogelyk is op zulke plaatzen, daar men onder beschaafde Volkeren woont, ook zelfs op geen andere plaatzen, daar de uiterlyke Levens-aart niet al te slecht gesteld is; in het andere, is hy voornamelyk van hen onderscheiden, en gedraagt zich dienvolgens zo veel te meer als een Mensch, hoe verder hy het hooger deel der Ziele brengt. Hier zou noch al veel te zeggen vallen, hoe het geene, wat by eenigen van het hooger deel der Ziele gekomen is, zich naderhand met het laager deel der overigen inmengt, en vervolgens Vernuft en Deugd van sommige Menschen door den tyd een invloed in andere hebben kan, die tot vernuftige overdenkingen onbekwaam zyn; maar ik zou al te ver uitweiden, en hier bybrengen, wat ik ergens anders met

§. 141. Nuttigheid der Leere van het hooger en laager deel der Ziele.

Hoe de deugd eens Menschen anderen dienstig is.

 meer

§. 142. meer overtuigender wyze zal konnen ver-
143. handelen.

Over §. 435.

Hoe het verledene de tegenwoordige Begeerte sterker maakt.

§. 142. Wie de Regel der Inbeeldings-kracht (§. 238. *Met.*) voor oogen heeft, zal ten eersten begrypen, hoe de voorgaande Staat der Ziele met de tegenwoordige t'zamen werkt, om de Begeerte te verwekken. En men leert 'er ook teffens uit, waarom de Gewoonte, uit meermaals herhaalde Handelingen ontstaande, de Begeerte geduurig sterker maakt. Voorders leert men daar uit, waarom het zwaar valt iemand van het quaade af te trekken, daar aan hy al langen tyd gewent is. En daarom heeft dit weder in de Zeden-kunde al veel te zeggen.

Oer §. 436.

Hoe men van 't quade afgetrokken word.

§. 143. De Zinnelyke Afkeer is ten opzichte van 't quade, wat de Zinnelyke Begeerte, ten opzichte van 't goede is. Derhalven gelt hier ook met behoorige verandering, wat 'er te voren (§. 141.) van de Zinnelyke Begeerte is bygebracht. Doch deze Afkeer sluit iets meerder in, dan een gebrek van Begeerte. Dit vind plaats, wanneer men eene zaak niet meer voor goed aanziet, doch echter noch voor geen quaad houdt; maar zo 'er het laatste by komt, ontstaat 'er een Afkeer. Hier uit ziet men, dat men iemand van 't quaade afhoudt, als men hem zo verre brengt, dat hy 't niet voor goed kent. Doch dat voldoet noch niet; men

men moet het quade ook leeren haten. En §. 143.
dit geschied, wanneer men 't voor quaad 144.
aanziet, en daar door een Afkeer daar van krygt. In 't eerste geval hoort men zeer licht den Verleider, en verandert ook zelfs van gedachten; maar in 't andere gaat 't zo gemakkelyk niet, daar wil men den Verleider niet hooren, maar antwoord hem wel: Wie my daar van spreekt, die is myn Vriend niet. Derhalven moet men hier weder in de Zeden-kunde op zien, wanneer men de Menschen van 't quade zoekt af te trekken. Doch het is zeer goed, als zy 'er een Afkeer van krygen, voor dat zy 't doen, of ook gewoon worden te doen, waar van de reden uit het geene, wat 'er eerst (§. 142.) gezeid is, genoegzaam blykt.

Over §. 439.

§. 144. Eenige oude Wysgeeren hebben de Hertstochten, Gemoedsdriften of Lydingen al *per Appetitum vehementiorem*, of door een geweldige Zinnelyke Begeerte bepaald. Maar zy hebben het woord *Appetitus* in een breeder zin genoomen, als wy, en 'er den *Afkeer* of *Aversationem* te gelyk mede onder begreepen. Mits ik nu de *Appetitus* van de *Aversatio*, of de *Begeerte* van den *Afkeer* onderscheide, om dat die op het goede, en deze in tegendeel op het quade ziet, en die zich door een *Inclinatie* of Neiging tot de zake, maar deze door eene *Reclinatie*, Tegenzin of Aftrekking van een zake laat voorstellen. Zo heb ik van deze laatste niet een in de Bepaling gesproken. De onder-

Bepaling der Herts-tochten, Gemoeds-driften, of Lydingen.

Hoe ze bevestigt word.

§. 144. vinding bevestigt de rechtmatigheid dezer Bepaling: Maar wanneer men ook uit de Natuur der Ziele onderzoekt, wat verandering doch eigentlyk in haar ontstaat op het ogenblik, dat ze van een Hertstocht geraakt of aangedaan word; zo bevind men duidelyk (§. 881. *Met.*) dat het een driftige Zinnelyke Begeerte, of een geweldige Afkeerigheid is, welke beide uit ontelbare kleine van haar aart bestaan. Nu komen 'er Zinnelyke Begeertens en Afkeerigheden, uit onduidelyke Voorstellingen van 't goede en 't quade voort (§. 434. 436. *Met.*), vervolgens ontstaan ook de Hertstochten uit dezelfde oorsprong, en behooren dienvolgens tot het laager deel der Ziele, zo als wy 't voorheen met de Ouden bepaald hebben. En dit moet men overweegen, als men in de Zeden-kunde wil onderzoeken, voor hoe verre de Gemoeds-driften in onze macht zyn. In 't Hoogduitsch heb ik het woord *Affect* behouden, om dat het aan ieder een veel eer bekend is, dan *Lyding der Ziele*, 't welk in 't Hoogduitsch niet te wel klinkt, zynde een slechte vertaaling uit het Latynsche *Passio animi*. Doch het is niet vreemd, noch ongewoon, Woorden van een vreemde taal in onze Spreekwyze, indien 't maar doenlyk is, uit te drukken. In 't Nederduitsch word het *Hertstocht*, *Gemoeds-drift*, of *Lyding* genoemt, wyl 'er de Ziel, gemeenlyk Hert en Gemoed genaamt, door getrokken, gedreeven, en aangedaan word.

Aanmerking omtrent de benaming.

Over §. 442.

§. 145. 146. Uit het geene wat hier gezeid is, blykt, dat zich de geenen misgreepen hebben, die de Lust, en Onlust tot een byzondere zoort van Hertstochten hebben gemaakt, daar ze doch niets anders zyn, dan wat de Hertstochten met malkanderen gemeen hebben. Het is uit een voorbarigheid geschied, zo als ik (§. 443. *Met.*) heb aangemerkt.

Of Lust en Onlust zoorten van Hertstochten zyn.

Over §. 444.

§. 146. Men kan de Gemoeds-driften op tweederley wyze betrachten; of voor zo verre ze een verandering in de Ziele, of ook in het Lichaam te wege brengen. Van 't eerste is dus verre gesproken, alwaar wy ze als een vuurige Zinnelyke Begeerte of een geweldige Afkeerigheid bepaald hebben; maar hier word het andere getoont. Maar waarom diergelyke ongemeene beweegingen des bloeds in het Lichaam gevonden worden, word op zyn plaats aangeweezen (§. 882. *Met.*). De veranderingen, die zich naar het onderscheid der Gemoeds-driften in verscheide Menschen op verscheidene wyze openbaren, heeft men noch niet aangemerkt, ik laate staan, zich bemoeit, den grond daar van aan te wyzen. Ondertusschen was 't zeer nut en dienstig geweest, om der Menschen inborst daar uit te leeren kennen. Wie geleezen heeft, wat ik in de Zeden-kunde (§. 192. & *seqq.* *Mor.*) daar van heb aangemerkt, hoe de Menschen uit hare Gemoeds-driften te kennen

Wat de Gemoeds-driften ten opzichte van 't Lichaam zyn.

Wat hier omtrent noch niet aangemerkt is.

nen

 nen zyn, zal 't geene, wat ik hier zeg, zeer wel begrypen. Men ziet, dat 'er doorgaans noch veele nuttelyke dingen te onderzoeken zyn, en men geen reden heeft met onnutte twistredenen de tyd te verspillen.

Over §. 446.

Aanmerking omtrent de Bepaling der Gemoeds-driften.

§. 147. Ik heb getracht de Gemoeds-driften op eene duidelyke wyze te bepalen, ten einde, op dat de Bepalingen vruchtbaar waren, en men daar uit kon afleiden, wat 'er nuttigs, om ze gaande te maken, te stillen, en te temmen, in de Zeden-kunde door gevonden word. Ik hebbe daar ook aangeweezen, dat myne Bepalingen tot dit oogmerk dienstig zyn, en de ondervinding bevestigt, dat ik niets ondoenlyks heb voorgesteld. Ondertusschen moet men lachen

Ongegronde voorwerping van het *Spinosismus*.

over de quaadaardigheid der geenen, die my uit de Bepalingen der Gemoeds-driften, door my gegeven, met *Spinosa* vergelyken, en van het *Spinosismus* verdacht willen maken, om dat hy even als ik zeldzame Bepalingen der Gemoeds-driften kwam te geven. Doch ik heb niet alleen geduurig aangeweezen, waar in zich d'eene Gemoedsdrift van de andere onderscheidt; maar ik heb ook getoont, uit wat oorzaken die ontstaat, dewyl het laatste byzonderlyk in de Zeden-kunde te pas komt.

Over §. 449.

Nuttigheid der

§. 148. Alles, wat 'er ooit van de Liefde met bestand der waarheid geroemt is, en wat

wat zelfs de H. Schrift van haar aanpryst, §. 148.
laat zich uit de hier gegevene Bepaling be- 149.
wyzen, en op een verstaanbare wyze ver- Bepaling
klaaren. Men leeze myne Zeden-kunde, des Liefde.
dan zal men 't genoegzaam vinden. En deze vruchtbaarheid van myne Bepaling der Liefde toont, dat daar omtrent geen misflag is voorgegaan. De geenen, die myne Bepalingen der Herstochten zeldzaam voorkomen, geven zeer duidelyk te kennen, dat ze van Zedelyke zaken zeer flechte reden weten te geven. En waarlyk zo is 't met de Bepalingen der overige Gemoeds-driften ook gelegen.

Over §. 454.

§. 149. De Haat is wat meerder als een Onderscheid des gebreks van Liefde, en des Haats.
enkel gebrek van Liefde. Wie geen Liefde tot iemand heeft, dien is 't even veel, of den ander een geluk of ongeluk overkomt; maar wie hem haat, die verblydt zich over zyn ongeluk, en is bedroeft over zyn geluk. Dit onderscheid is te zien uit de Bepalingen der Liefde en des Haats; doch is te merken, dat de blydschap over het ongeluk, en de droefheid over eens anders geluk, in zulk een geringe trap zyn, dat men in 't eerste geval enkeld een genoegen, maar in 't tweede een misnoegen toestaat (§. 446. 448. *Met*). Doch de Bepaling van de Haat is even zo vruchtbaar, als die van de Liefde, gelyk als in de Zeden-kunde te zien is.

Over §. 463.

§. 150. De Vergenoeging met zich zelve Voortreffelykheid.
is

§. 150. is een overaangename Hertstocht, en ſpoort ons aan tot het goed doen, alſchoon 't ons ſlecht beloont word; want zy maakt dat men verduldig in lyden is, en de ſchelding en laſtertaal belacht. Het zelfde lot word ik omtrent myne *Metaphyſica* of Hoofdwetenſchap, waar over ik deze Aanmerkingen ſchryve, gewaar. Ik ben van myn voornemen daar omtrent het beſt bewuſt, hoe dat ik namentlyk van zins was, de eerſte bevattingen en gronden der Kenniſſe daar in op een duidelyke en verſtaanbaare wyze te bepalen; van het geene, wat 'er in onze Ziele voorgaat, de grond aan te wyzen; en eindelyk vaſte en onwrikbare gronden aan de hand te geven, waar door het Noodlot om verre geſmeeten, en de Godsdienſt tegens de Godverzakers en andere Vyanden krachtigſt beſchermt en verdedigt kan worden. (Beziet het *Monitum ad Comment. de nexu rerum* §. 1. *p.* 1.). Ik verbeelde my ook naar myn inzicht, in de uitvoering myner zake niet heel ongelukkig geweeſt te zyn, en de toeſtemming van Verſtandige zo wel, als de beſtendigheid der geenen, die eertyds myne toehoorders geweeſt zyn, ſterken my in myne meening, zo dikwils ik tegenswoordig brieven ontvange van Perzonen, die anders niet gewoon waren aan my te ſchryven, en my verzekeren, dat ze zich aan het ſchreeuwen van eenige boosaardige oproermakers niets meer kreunden, die (op 't zachtſte van hen te oordeelen) uit onverſtand voor de vaderlyke Wet yverden. Wie dit Vertrouwen voor een Hoogmoed

der Vergenoeging met hem zelve.

Voornemen des Schryvers omtrent de *Metaphyſica*.

Vertrouwen op zyne zaak.

moed wil aanzien, om dat hy my niet anders als met bedriegelyke redenen bespringen kan, die kan het tot overtuiging van zyn eigen zelve, en de gerechte zake doen. §. 1504.
De geleerde *Anonymus*, die in de *Commentatio de DEO, mundo, anima & fato* de gerechte zaken grondig verdedigt, heeft ten besluit zeer wel aangemerkt, dat hy by geen Rekenmeester, die zich zelve niet betrouwde recht te konnen cyfferen, het Cyfferen zoude willen leeren. Ongeacht men nu door dit Boek gelegentheid gevonden heeft, (zo als ik in *het Bericht over myne Schriften van de Wysgeerte* §. 216. & *seqq.* uitvoerig getoond heb, en aan de Wereld bekend is), om my niet alleen in 't openbaar te lasteren, maar ook door listige hinderlagen op eene voor de eerbaare Wereld gehaate manier te vervolgen, mits de Vyanden van Christus zelve wilden schynen, als of hy van het geene, waar mede hy beschuldigt wierd, overtuigt, en daar tegens voor 't gerichte verhoort was, doch echter niet zochten hem arglistelyk door bloote ongenade te storten, en uit te roejen; zo blyft doch het innerlyk Vergenoegen over 't zelve onveranderlyk, en daar komt geen berouw in my, dat ik 't geschreeven hebbe, terwyl ik het zou gedaan hebben, al was 't dat ik my diergelyke boosheid myner Vyanden van te voren had konnen verbeelden; want ik het goede niet nalate, om dat boosaardige luiden daar door konnen aangeleid worden om my te vervolgen. Maar deze Vergenoeging met myn zelve is oorzaak, dat ik myn

Hoe de Schryver de Vergenoeging met het zelve in zyne vervolging bevonden heeft.

§. 150. à 152. myn gemoed in rust en vrede heb konnen houden. Dienvolgens kan ik dezelve niet alleen uit de gronden des Vernufts, maar ook uit eige en in waarheid gewichtige Ondervinding, ieder een niet genoeg aanpryzen.

Over §. 464.

Nuttigheid van het Berouw.

§. 151. Hoe aangenaam de Vergenoeging met zyn zelve is, zo verdrietig en moejelyk is in tegendeel het Berouw. Derhalven gelyk men die als een Beweegreden gebruiken kan om goed te doen, ten einde men zich over zyn goed geweeten verheugen kan; zo laat zich deze gebruiken, om iemand van het quaad afkeerig te maken.

Over §. 466.

Twyfeling omtrent de Eerzucht word opgelost.

§. 152. Men moet de Eerzucht met geen Eergierigheid, noch met Hoogmoedigheid vermengen, zo als het somtyds wel pleegt te geschieden. Dat men in al zyn doen en laten zyn best doet, om Eer en Roem te behalen, dat men alles heeft wel gemaakt, en zich met deze roem vergenoegt, ook zich daar door laat aanwakkeren, om in zyn voorneemen, van alles wel te maken, te volharden; is niets onbillyks, maar veel eer wat goeds en loffelyks, na het voorbeeld Gods, dat wy voor ons hebben. Maar een Eergierig mensch tracht meer Eere te hebben, als hem toekomt, en is te vreden, als hem de Menschen maar uit louter vleijery komen te roemen en te pryzen, het mag voor 't overige wel zyn of niet, gelyk als

Ydelheit der Eergierigen.

he-

Helaas! de voorbeelden onder de Geleerden §. 152.
niet onbekend zyn. Vind men niet heden- 153.
daags Lieden, die den roem willen hebben, dat ze hare, zonder genoegzaam overleg, metter haast t'zamen geschreevene zaken, wiskonstiger wyze betoogt hebben, alschoon ze de minste gave, die tot zulk een onderneming vereischt word, niet bezitten; ja, al wil 't niemand weten, zelfs een verhaal van haar werk in 't *Journaal* of Boekzaal laten invoegen; alschoon ze geen Medelidt van dat Genootschap zyn, waar in ze de heerlyke aart van het betoogen den Leezer aanpryzen. Een Hoogmoedige tracht zich zonder reden boven andere te verheffen, en andere nevens hem te verachten; hy is met alle macht daar over uit, om de geenen te vervolgen en te verdrukken, die niet anders zoeken noch beoogen, dan alles wel te maken, op dat 'er naderhand geen schade of nadeel voor heu uit ontstaan kan. Diergelyke voorbeelden vinden wy helaas! weder onder de Geleerden, die voor anderen de nederigheid behoorden te beyveren. In myne Zeden-kunde heb ik het onderscheid tusschen de Eerzucht, Hoogmoedigheid en Eergierigheid uitvoerlyk aangeweezen, en alles uit Zeden-kundige Gronden beweezen.

Inborst der Hoogmoedigen.

Over §. 487.

§. 153. Ik zeg met voordacht, dat men de dingen, waar over een gevoelig mensch toornig word, voor kleinigheden aanziet; want voor hem zyn ze geen kleinigheden,

Aanmerking omtrent de Gevoeligheid.

§. 153. 154. dewyl hy zich veel ongemak dat 'er uit volgen kan, en waarlyk ook dikmaals komt te volgen, voor oogen stelt. Maar gelyk de Menschen in andere dingen gewoon zyn van anderen naar zich zelve te oordeelen, wyl ze niet geleert hebben over elke zaak uit hare Bevatting een oordeel te vellen; zo geschied het ook hier, en men hoeft zich daar in niet te lang verwarren.

Over §. 491.

Of de bevoering der Slaverny de Vryheid benadeelt, en of ze door de Gemoedsdriften altyd voortgebracht word.

§. 154. Wat hier van de Slaverny des Mensche, die aan de Gemoedsdriften de Heerschappy over zich laat, gezeid word, stryd niet tegen zyne Vryheid, noch is 't zodanig gesteld, dat men hem deswegen zyne Handelingen niet meer zou konnen toerekenen. Want hy is zyns zelve machtig, voor al eer hy tot de Gemoedsdrift komt; hy kan leeren de Gemoedsdrift te matigen, dat ze geen Heerschappy over hem houde; en 't is reeds zyn eige schuld en strafbaar, dat hy zich door zyn quade gewoonte en nalatigheid in 't goede, in Slaverny brengt. Ondertusschen is 't waar, dat Menschen, door hunne Gemoedsdriften ingenomen, in hare Handelingen zo vry niet te werk gaan, als anderen, die hunne zaken door een wys en vernuftig overleg verrichten. Daarom bevind men ook, dat de Menschen dikwils over het geene, wat ze in hunne Gemoeds-drift gedaan hebben, berouw krygen, zo dra als de drift over is, en 't vervolgens aan een schielykheid en onbedachtzaamheid toeschryven. Ja men pleegt

pleegt 'er ook wel op te zien, en deswe- §. 154.
gen de misgrepen wat te verschoonen, inzonderheid als iemand oorzaak tot een hevige Gemoedsdrift gegeven is. Doch ongeacht de Gemoeds-driften den Staat van Slaaverny uitmaken; zo volgt echter daar uit niet, dat men niet de meesten, zo niet alle tot een goed einde buigen kan. En dit is juist de Plicht, die wy schuldig zyn. Want terwyl wy Menschen, volgens onze Natuur, niet vry zyn van de Gemoedsdriften, noch daar van t'eenemaal bevryd konnen worden; zo moeten wy zorge dragen, dat ze ons niet benadeelen, en van 't goede aftrekkende, tot het quade verleiden, maar veel eer van het quade afhouden, en tot het goede brengen en aansporen; 't welk geen gering deel is van de *Reductio Appetitus sensitivi ad consensum cum rationali*, waar van wy voorheen (§. 132. 141.) gesproken hebben.

Of men de Gemoeds-driften tot een goed oogmerk buigen kan.

Derhalven is 't een groote eenvoudigheid, voor iets ongerymds en tegens den Godsdienst strydende te willen aanzien, het geene ik in de Zeden-kunde heb uitgeleid: als dat het Gebed ons tot een heilig gebruik der Gemoeds-driften aanleide; en het zelve godlozer wyze te berispen, als of ik beweerde, dat het den Mensch in de Slaaverny bracht, waar in hy zyner niet meer machtig was. Kan de Mensch al zyn Vermogen niet tot het goede aanwenden, en ook tot het quade misbruiken? By voorbeeld, Misbruiken niet eenigen hun Verstand tot het quade, daar 't in tegendeel andere tot het goede gebruiken? En leert het niet de

Tegenwerping beantwoord.

§. 154. 155. ondervinding zelve, dat dezelfde Hertstocht, *by voorbeeld*, de Liefde nu tot bevordering van 't goede gebruikt, dan tot het verderf misbruikt word? Wie kan het misbruik der Hertstochten ontkennen? Doch, wie kan ook het rechte gebruik loochenen, daar zich God zelf in deze opzicht Hertstochten in de Schrifture toeëigent, en wy door zyn voorbeeld geleeraard worden, de Hertstochten recht te gebruiken? Luiden, die van God noch geen goede Zin verkreegen hebben, maar in de eigenste Slaaverny der Gemoedsdriften noch steken, zyn maar gebooren om alles te verkeeren en te verdraayen.

Van wie ze gemaakt word.

Over §. 492.

Hoe het woord Wil genomen word.

§. 155. De Wil word of in een wydloopige zin genomen, als dat men tessens mede daar onder bevat de Zinnelyke Begeerte; of in een naauwere, waarin hy haar word tegengesteld, en van ons *Appetitus rationalis*, dat is, *de redelyke Begeerte* genoemd word. In 't laatste geval moet de Voorstelling eene duidelykheid hebben, dewelke ze by de Zinnelyke geenzins heeft. Wy gebruiken het woord eigentlyk in een naauwere zin, en schryven de onvernuftige Dieren gansch geen Wille toe. En hier in komen wy met de oude Wysgeerte overeen, die de Zinnelyke Begeertens van de redelyke zeer wel onderscheidt, gelyk dan ook byzonderlyk in de Zeden-kunde, wiens halven men de Wille voornamentlyk leert kennen, dit onderscheid wel in acht

acht te nemen is. Doch men moet niets, §. 155. wat een goede grond heeft, deswegen ver- 156. werpen, om dat het oud is, noch in 't algemeen zich afkeerig van de School-Wysgeerte toonen; maar veel eer alles beproeven, en het goede behouden. Ja het Oude, als 't zonder de Waarheid te benadeelen, kan behouden worden, heeft meer recht dan het Nieuwe, dewyl men zonder reden geen veranderingen in de Wetenschappen behoort te maken, als waar uit onnodige verwarringen ontstaan. De Verstandigen hebben 't *des Cartes* zeer qualyk genomen, dat hy verder gegaan is, als hy behoorde te doen, en nodig had gehad, en men neemt noch hedendaags zeer qualyk, dat sommige alles, wat anderen gebouwt hebben, om verre smyten, en meenen, dat ze uit de grond een nieuw Gebouw, als 't wat deugen zoude, moesten stichten en opbouwen.

Hoe men zich ten opzichte der oude Wysgeerte te gedragen heeft.

Over §. 493.

§. 156. Het Niet-willen pleegt men in 't Duitsch somtyds met een woord *Wærwil* te noemen; edoch als 'er eenigen toorn of gramschap mede verzelt is. In de Wysgeerte kon men 't ook voor het enkele Niet-willen nemen; maar ik heb in de betekenis geen verandering willen invoeren. Men ziet, dat ik ben zorgvuldig geweest, om alle misverstand te verhoeden; gelyk ik ook altyd de woorden wel bepaald hebbe, en by de vastgestelde bepaling gebleeven ben. Dus is de schuld aan my niet, dat andere myne woorden verkeeren; maar het is haar eigen schuld.

Aanmerking omtrent het Niet-willen.

Omzichtigheid des Schryvers.

§. 156. schuld. Ik heb gedaan, wat ik verplicht
157. ben; en wat in myn magt niet is, moet ik laten geschieden. Het Niet-willen rekent men gemeenlyke ook mede tot de Wille, even als het Willen; maar dewyl 't eene byzondere Bepaling van nooden heeft, zo heb ik het Vermogen van Willen, of de Wil, en het Vermogen van Niet-willen, ('t welk men de *Weerwil* konde noemen), of *Voluntatem & Noluntatem*, van malkander onderscheiden.

Waarom den Schryver het Niet-willen van het Willen onderscheidt.

Over §. 494.

Aanmerking over de gelykenis van de Weegschaal.

§. 157. De gelykenis van de Weegschaal word tot verklaaring der Spreekwyzen aangehaald, die men van de Wille gebruikt, of veel eer van de Ziele, doordien zy wil, en niet wil, of het willen achterlaat. De Ouden hebben 't 'er reeds toe gebruikt, zo als wy 't by *Cicero* vinden. Doch men moet het niet verder gebruiken, iets daar uit willende dwingen, als of men wilde beweeren, dat het in de Ziel' even eens toegaat, als met de Weegschaal, en dat men vervolgens de Ziel in 't Willen noodzaakte, en haar alle Vryheid benam. Het is wel onnozel diergelyken aan te merken, dewyl dit uit de bygebrachte gelykenisse geenzins volgt, ook genoegzaam blykt, dat ze ten dien einde niet aangehaald word; maar ik heb genoeg ervaren, dat men noch ongerymder gevolgen gemaakt, en my dezelve als zulks leerende te last gelegt, ja tegens alle verantwoordingen met geweld heeft zoeken op te dringen. Ik heb met ontheltenis in

Klagten des Schryvers over zyne Vyanden.

in de *Commentatio van de dikwils gemelde Ano-* §. 157.
nymus geleezen, dat de *Heer Lange in* 1681.
Halle deze gelykenis in zyne *Medicina men-*
tis zelfs gebruikt heeft, en dat in een ver-
keerde Zin, dien hy my tegens alle billyk-
heid wil opdringen, en ik nergens beweert,
maar veel eer (§. 510. *Met.*) wederlegt
hebbe, als of de Beweeg-redenen even eens
als de Gewichten in de Ziele werkten. Hy
moet of zelfs niet weten, wat hy in zyne
Boeken uit andere schryft, of heden voor
gevaarlyk houden, wat hy gisteren voor
een heilzaame Waarheid aannam, of by an-
deren voor gevaarlyk houden, wat hy by
zich zelve daar voor niet aanziet. Maar ik
kenne die Heeren wel, welke koud en
warm uit een mond spreken, en die het zelf-
de voor een heilzame Waarheid en een ge-
vaarlyke Dwaaling houden, naar mate dat
het met haar belang overeenkomt. De *A-*
nonymus Theologus heeft meer van diergely-
ke staaltjes aangehaald, als die in hunne
Schriften wel beleezen is, maar weinig ge-
noegen daar in vind. Even deze Liefde tot
de Waarheid, en deze fraaye oprechtig-
heid, waar van ik zedert veele Jaren al
verscheide proeven ontmoet hebbe, heeft
my haare schynheiligheid aanstonds verdacht
gemaakt. Want ik bemin de Waarheid
en oprechtigheid, en ben een Aarts-vyand
van eigenbaat.

Over §. 498.

§. 158. My schiet hier een *voorbeeld* uit
de *Algebra* in, &c. welk ik te eerder moet by- Of een staat van eene vol-

§. 158. Strekte Onverschilligheid in de Ziele mogelyk zy. Tegenwerping.

brengen, om dat 't ook de geenen, die in 't mazinnen niet ongeoeffent zyn, twyfelachtig kan maken. In de Algebraische Rekeningen komen zulke gevallen voor, waar in het volstrekt eenerley is, men doe van twee dingen wat men wil, en zich doch echter bepaalt het eene te doen, vervolgens, daar wy ons in *perfecto statu indifferentiæ*, of *in den staat van een volstrekte onverschilligheid* schynen te bepalen, als of wy ons ook zonder eenige reden konde bepalen. Ik zal een ligt *voorbeeld* geven: x en y zyn twee onbekende Grootheden, die ik zoeke, en $x+y=a$, en $xy=b$. Nu mag x de groote, y de kleine; of y de groote, en x de kleine betekenen; zo blyft 't doch d'eene reis als de andere, en word in de vergelyking geen verandering. Wanneer men de *Æquatien* reduceert, is 't even veel, of ik ze tot x of tot y reduceere. In beide gevallen komt 'er eenerley Quadraatsche *Æquatie* uit, waar van de eene wortel de groote, de andere de kleine, van de twee Grootere betekent. Hoe veel reden ik dienvolgens hebben kan, om ze tot x te reduceeren; even zo veel reden heb ik dezelve tot y te reduceeren. Dershalven is hier een *perfectum æquilibrium* of een volstrekt evenwicht, zo als 'er is, de Weegschaale recht staande, doch echter bepalen wy ons tot het eene. Ik weet zeer wel, dat men de benaming heel anders kan schikken, en het halve Verschil der Grootheid x noemen, dan is de eene $\frac{1}{2}a+x$, en d'andere $\frac{1}{2}a-x$, bygevolg $\frac{1}{4}aa+-xx=b$. Zo iemand met voordacht d'eene Oplos-

lossing voor d'andere kwam te kiezen, die § 158. zou op de laatste vallen, en die voor de eerste uitkippen. Maar wy overzien de dingen voorheen niet, en dienvolgens zou 't maar heeten een uitvlucht zoeken, als wy ons daar op wilden beroepen. Doch 't is myn gewoonte niet andere te blinddoeken, op hoope dat zy 'er mede te vrede zullen zyn, als ik zelfs niet overtuigt ben, van de twyffel weggenomen te zyn. Men zal in dit stuk by niemand meer oprechtigheid vinden dan by my, alzo ik voor de Stellingen, die ik beweere, zulken liefde niet hebbe, dat ik ze gaarne voor andere wilde aangenomen, en voor waar gehouden hebben, alschoon ik 'er zelfs noch niet mede voldaan was. Ja, als ik reden daar tegen vond, waar door het geene ik beweere, over hoop geworpen wierde, zou ik 'er d'eerste tegen zyn. Willens en wetens zoek ik geen dwaaling te verdedigen; want myn eenigste oogmerk is, de waarheid vast te stellen; om daar op als een vaste en zekere grond, naar 't voorbeeld der Wiskonstenaars te konnen bouwen. Dienvolgens blyft het wel zeker en ongetwyffelt, dat 'er geene reden voorhanden is, waarom het beter was, de *Æquatien* tot *x*, dan tot *y* te reduceeren, en dus, ten opzichte der zake, een volstrekte onverschilligheid is. Maar, myns bedunkens, antwoorden hier twee zaken, die men heeft te onderscheiden, met malkander verwart. Men vraagt niet, of het geene, wat men verkiest, ten opzichte der zake *indifferent* of on-

Proef der oprechtigheid des Schryvers.

Antwoord op de Tegenwerping.

[illegible] van het [illegible]
[illegible] een menschelijk
[illegible] De kan de Ziel
[illegible],
[illegible] On-
[illegible] in de
[illegible] als het gege-
[illegible] Want
[illegible] daar
[illegible] bepaalt ;
[illegible] ver-
[illegible] zullen,
[illegible] gewel-
[illegible] wy voe-
[illegible] (§. 331.
[illegible] zo als
[illegible] wor-
[illegible] heerheid ge-
[illegible] of
[illegible] eerste , of
[illegible], heeft weg-
[illegible], en daar
[illegible] anderen
[illegible] wien van
[illegible] binnen
[illegible] en weet zelf
[illegible] wy 't by de
[illegible] wy ons
[illegible] schikken ;
[illegible] werk gaan ;
[illegible] 't in dit gea.
[illegible] wy zien
[illegible], niet
[illegible] wy stellen
[illegible] voor-
beel-

beelden voor zich heeft, maar het andere §. 158.
als een zaak, die geene voor zich heeft.
En daarom krygt de eene, om zo te spreken, een overwicht voor de andere. Mogelyk zal men zeggen; dit gaat aan, als men het Vernuft ter zyden stelt, en zich by de Inbeeldings-kracht houdt. Maar ik heb reeds aangeweezen, dat, in zo verre zich by ons menschen de Zinnen en d'Inbeeldings-kracht niet geduurig daar onder mengden, en wy, by gebrek van het Vernuft, daar na te werk gingen, wy na de Regelen des Vernufts, een andere benaming, waar door zich beide deelen van elkander onderscheiden, zouden komen te maken; 't welk buiten dit met de *Regelen der Tekenen-Konst* of *Artis Characteristicæ*, waar van ik (§. 318. *Met.*) gesproken hebbe, meer overeenkomt, dan met die, na dewelke men als onderscheiden moet voorstellen, wat 'er in 't Verstand onderscheiden gevonden word. Indien, volgens het Vernuft, de eenige weg om het Voorstel op te lossen, voor handen was; zou het zwarigheid konnen maken, of niet een Weezen, dat t'eenemaal naar het Vernuft handelt, zich zonder reden hier tot iets moeste bepalen; maar vermits 'er een verkiezing onder veele te maken voorkomt, als men een Vernuft alles doordringend onderstelt; zo kan men niets daar uit besluiten. Doch staat 'er ook aan te merken, dat, wanneer ook een zaak maar op eene wyze mogelyk is, men reden kan hebben, om 't veel eer te doen als na te laten. Ondertusschen ziet men uit het aangehaalde Voor-

Verder uitvlucht word afgesneden.

Byzondere nuttigheid van de Algebra.

§. 158. 159. Voorbeeld, dat ons de *Algebra* ook tot een naauwkeuriger kennisse des Wils kan aanleiden, als men het geene, daar de vryheid des Wils mede deel aan neemt, wil overweegen. Een wys en verstandig man maakt zich alles, wat hem voorkomt, op zo veelerhande wyze, als hy immermeer kan, ten nutte.

Over §. 499.

Hoe wy uit gewoonte handelen.

§. 159. Als wy eens een vast voornemen gemaakt hebben, om iets te doen, ook het zelve in 't werk gesteld hebben; zo herinneren wy ons by de eerste gelegentheid het zelfde te doen (§. 238. *Met.*), en geen reden vindende van het zelve te veranderen, gaan wy 'er na te werke. Wie de zaak duidelyk wil inzien, vind 'er in eene behoorlyke Sluit-reden de grond van (§. 341. 342. *Met.*). Als wy *by voorbeeld* de spyze zien, openbaart zich het Grond-oordeel: als dat het deze of die spyze zy. Daar by komt ons te binnen, dat wy eens voorgenomen hebben, van diergelyken spyze te nuttigen. En dus komen wy het eens opgevatte voornemen op deze spys byzonderlyk toe te passen. Wy gaan *vi determinationis præteritæ*, of volgens het eerste voornemen, in alle diergelyke voorvallen zo lange te werk, tot dat wy het om nieuwe redenen veranderen. Deswegen heeft men zich voor het eerste quaad doen te wachten; zo zal men daar in zo ligt niet konnen vervallen, waar zich daar voor beter weten in acht te nemen. De geenen die voorgeven, als of men dagelyks, ja zelfs al-

alle uuren, zo veele voorbeelden, van iets §. 159.
zonder eenigen grond of reden te willen, 160.
voor zich hadde; hebben zonder twyffel voor oogen, waar omtrent men uit gewoonte handelt. Maar alschoon ze by wyze van een bekende zake spreken, als dat 'er ontelbaar veele van diergelyke waren; zo zyn ze echter niet in staat om een eenige voor te brengen. Haar gansche steunzel is dit vooroordeel, dat 'er geen reden zyn, waarom ze iets willen, dewyl ze van geene bewust zyn. Zy besluiten: Ik weet geen reden te geven; vervolgens is 'er geen voorhanden. Maar op zulken wyze zal ook veel in de Natuur-kunde geen oorzaak of reden hebben. Men brenge een eenig voorbeeld in byzondere omstandigheden by, dan zal ik hen de reden wel toonen, alschoon zy ze niet weten te vinden, of ten minsten zeggen, waar het van daan komt, dat zy ze niet zien konnen. Ik hebbe myn best gedaan, om een Voorbeeld te vinden, van iets zonder reden te willen, zo als die voorheen uit de *Algebra* (§. 158.) aangehaalde tegenwerping daar van getuigt; maar ik hebbe noch geen een konnen vinden, daar by ik bedenken zou hebben gehad.

Zelfs misleiding der Onbedachtzamen.

Over §. 502.

§. 160. Gelyk 's menschen Verstand nooit zuiver of rein is, zo is de Wil ook nooit zonder de Zinnelyke Begeerte. Op dat nu deze niet overheersche, en wy tegen het Vernuft aangaan, zo is 't in de Zedenkunde noodzakelyk te toonen, hoe men de Zin-

Hoe de Zinnelyke Begeerte te beteugelen is.

§. 160. Zinnen en Inbeeldings-kracht daar heen brengen kan, dat ze met het Verstaft een en dezelfde weg inslaan; en dus de Wil en de Zinnelyke Begeerte malkander niet tegen zyn, maar deze die veel eer secundeere en bevordere. Anders in de grond van veele daar in gelegen, dat de Zinnelyke Begeerte zich met de Wille by ons menschen gedurig vereenige; en byzonderlyk laten zich daar uit veele Zeden-kundige Regelen betoogen.
§. 162.

Over §. 504.

Aanmerking over de voorgaande en navolgende Wille. §. 161. In deze zin kan het onderscheid *inter voluntatem antecedentem & consequentem*, of tusschen de voorgaande en volgende Wille zelfs by God plaats vinden; zo als hy dan ook van onze Gods-geleerden in geen anderen zin daar van gebruikt word. Ik spreeke van de zake, en niet van de woorden. Want ik weet wel, dat 'er in de bepalingen somtyds omtrent de woorden een onderscheid is, doordien ik getracht hebbe, dezelve na de Regels der Reden-kunde te schikken, op dat ze vruchtbaar mogten zyn, om 'er andere zaken uit te bewyzen, ook het onderscheid der zaken klaar en duidelyk genoeg voorstelden.

Over §. 506.

Regel des Wils. §. 162. Dit is *Lex appetitus*, of de Regel waar na zich het Vermogen van te Willen schikt. En hier in is alles gegrond, wat men tot leiding des Wils en der Zinnelyke Begeerte in de Zeden- en Staat-kunde voorschryft.

schryft. Ik voeren hier niets nieuws in, maar behoude, gelyk in andere gevallen, het geene wat gebruikelyk is, doch ik zoek het naderhand te gebruiken, en 'er meerder uit af te leiden, als men voorheen gedaan heeft. En dit is myns bedunkens de rechte weg om Wysgeerig te redeneeren, waar door de Wetenschappen bevordert worden. §. 162. 163.

Over §. 508.

§. 163. Wat hier gezeid word, is reeds te voren (§. 158.) uitvoerig verklaart. Wy zullen wel nooit een staat der volstrekte Onverschilligheid aantreffen, wy mogen den staat des geenen, die iets verkiezen wil, of naar het Vernuft, of volgens de Zinnen en Inbeeldings-kracht met een overleggen. Wie niet gewoon is op alles naauwkeurig acht te geven, of ook het Vermogen niet heeft om al het geene, wat in zyne Voorstelling onthouden is, te ontwarren, die beeldt zich in, veel te vinden, dat iemand, die scherpzinnig genoeg is, niet zien kan. Derhalven was 'er genoeg, dat men ook in de Oeffening overleide, wat men in de Beschouwing leert, als dat het Verstand bloode zo zwak is, vervolgens ook zelfs in natuurlyke dingen eerst door behoorige oeffeningen eene vaardigheid verkrygen moet, en dat dus die geene onmogelyk eene vaardigheid bezitten kan, die de vereischte oeffeningen daar toe noch niet eens begonnen heeft. Dit heeft de meergemelde *Anonymus* in zyn *Commentatio de DEO &c.* zeer wel gebruikt, om te bewyzen, dat myne Tegenstrevers niet in staat

Of een staat der volstrekte onverschilligheid mogelyk is. Klagten over de voorbarigheid der Geleerden. Hoe deze voorbarigheid kan vermyd worden.

§. 163. staat zyn van de Waarheden die betoogender wyze ontwart en opgeheldert worden, te oordeelen. Niemand kan dit duiden, als of ik my door hoogmoed boven anderen wilde verheffen. Veel eer blykt 'er het tegendeel uit, dat ik anderen my gelyk achte, mits ik aan de oeffening toeschryve, wat iemand, hoogmoedig zynde, aan een byzondere gave, die hy voor anderen bezat, zoude toeschryven. *By voorbeeld:* Het Betoogen vereischt een byzondere vaardigheid, die men eerst door veele oeffening machtig word. Daar twyffelt niemand aan, die de Grondbeginzelen der Geometrie geleert heeft. Ja hy begrypt, dat men zich geen Betooging wel voorstellen kan, voor dat men daar in een byzondere vaardigheid bereikt heeft; gelyk wy dan uit deze oorzaak bevinden, dat zelfs Wiskonstenaars buiten de Wiskunde iets voor Betoogingen hebben uitgegeven, die men 'er geenzins voor erkennen kan. Wie nu met Betoogingen nooit heeft omgegaan, veel minder zich daarin geoeffent heeft; die heeft noch vaardigheid in 't betoogen, noch een rechte bevatting daar van, waar door hy bekwaam was, van dezelve te oordeelen. Hoe wonder komt het uit, als iemand, die met Betoogen lang heeft omgegaan, en genoegzame preuven van zyn ervarenheid daar in gegeven heeft, zich van een ander, die het Betoogen niet eens van naby kent, zal laten gebieden, om te gelooven, dat iets op een betoogende wyze verhandeld zy, en te vreden zyn, dat hy 't zegt. O! dat de

Dit word door een voorbeeld verklaart:

Men-

Menschen doch eens leerden hare dwaasheid §. 164.
kennen, en hun gezag beter in acht namen!

Over §. 510.

Bericht over eene Tegenwerping.

§. 164. Deze Tegenwerping heeft *Clarke* in Engeland tegens *Leibnitz* ingebracht, toen hy met hem over eenige punten in de *Metaphysica* twistende was. Maar de Zalige *Professor Thümig* heeft 'er al in de laatste Antwoord, die hy in plaats van de Heer van *Leibnitz* na zyn dood heeft opgesteld, op geantwoord. De Heer *Clarke* heeft door zyn zintwisten in Duitschland een *Echo* of Weêrgalm verwekt; maar het gaat 'er mêe als met de Weêrgalm, dat zyne inwerpingen maar gebrekkelyk herhaalt en nageroepen worden. Ondertusschen maakt zyn gezag opblazend en hoogmoedig. Wyze en Verstandige worden daar door de Kikvorsch van *Æsopus* indachtig. Byzonderlyk ziet men ook heden, wat geheim 'er onder verborgen leidt, dat de Hallische Sophist my deze Gelykenis zo qualyk wil uitduyden, of hy 't schoon in de verkeerde zin, die de Heer *Clarke* betwist, zelfs gebruikt (§. 157.) Het is by hem waar, wat de Schryver zegt, dien hy in de handen krygt, als hy iets schryven wil. O! hoe slecht staat het met de waarheid by myne Tegenstrevers, die zich inbeelden berechtigt te zyn de waarheid te redden.

§. 165.

Over §. 513. & *seqq.*

Aanmerking over de Bevatting van de Vryheid.

§. 165. Wat hier van de Bevatting der Vryheid word bygebracht, is niets nieuws, maar het zelfde, dat men in de oude Wysgeerte van *Aristoteles* geleerd heeft. Maar dewyl de oude Wysgeerte dit wel verklaard en uitgevoert heeft, zo heb ik 't mede behouden, en te meer, dewyl men een volkome en rechtschape Bevatting van de Vryheid nodig heeft, om in de Zeden-kunde deugdzame Regelen voor te schryven. Want indien ik toonen wil, hoe men zich in byzondere gevallen tot vrye Handelingen zal bepalen, zo dien ik te weten, hoe 't in het algemeen in de Ziele toegaat, als ze zich tot vrye Handelingen bepaalt. Wie nu in de Zeden-kunde deze Proef doen kan, dat hy Regelen die men oeffenen kan, voorschryft, die toont genoegzaam, dat hy de gesteldheid der Vryheid te recht heeft ingezien. Want daarom leeren wy, wat de Vryheid is, op dat wy dezelve in voorkomende gevallen recht weten te gebruiken. Die niets anders weet als over de Vryheid te zintwisten, heeft weinig nut van zyne Kennisse te verwachten. Ik zie in alle dingen op de nuttigheid, en toone die in der daadt aan; het komt by my op geen enkel zeggen aan.

Inborst des Schryvers,

Ook tracht ik naar geen gezag, om de Menschen te doen geloven, noch voor waarheid aan te nemen, wat ik zeg; daarentegen zal my ook niemand zo trouwhartig maken, dat ik myn Vernuft onder zyn gezag zoude

ge-

gevangen nemen. Ik stelle de gronden voor, §. 165.
komen ze iemand te overtuigen, zo ben ik blyde; komt ze iemand te verwerpen, ik ben te vreden; maar komt my iemand boosaardiger wyze te vervolgen, en my om myn welvaaren te helpen, zo ben ik verplicht tegens hem de wapenen op te vatten, en my te verdedigen. Wie in noodweer schade lydt, heeft het zich zelven te wyten. Dewyl de Beweeg-redenen de Ziele niet dwingen; zo is ze door hare Vryheid onverschillig iets te doen of te laten, en moet zich zelve bepalen, zo een van beiden zo voort geschieden zal. Maar dat de Beweegredenen niet dwingen, noch de Handeling noodzaakelyk maken, ziet men daar uit, dewyl men daar van afzien, en zich veranderen kan. Wat noodzakelyk is, dat is onveranderlyk, en in tegendeel wat veranderlyk is, dat is niet noodzakelyk. Volgens hare Natuur is de Ziel tot geen van beiden bepaald, maar veel eer onverschillig, dat is, zy kan zich zo wel tot het eene als tot het andere bepalen. En of ze schoon genoegzame reden moet hebben, als ze zich bepalen wil; zo is 't echter geen dwang; want de gronden heeten maar volstrekkende, in zo verre de Ziele niets verder gebruikt als die, wanneer ze zich bepalen wil; maar dat ze zich zonder reden niet bepaalt, geschied daarom, wyl ze een vernuftig Weezen is, machtig om zyne Handelingen te overleggen.

Hoe de Ziel volgens haar Vryheid onverschillig is.

§. 166.
167.

Over §. 519.

Moge-lykheid der Bevatting van de Vryheid.

§. 166. Deze Bevatting der Vryheid komt met de ondervinding overeen, als mede met het geene dat wy door aanleiding der oude Wysgeerte daar van te voren bygebracht hebben. En dus geven wy niets onmogelyks, noch iets ingebeeldts voor Vryheid uit, en zyn verzekerd, dat het geene, wat 'er in de Zeden-kunde uit deze Bevatting word afgeleid, ook zekerlyk in Oeffening te brengen is.

Over §. 521.

Aanmerking omtrent de *Necessitas moralis*,

§. 167. Ik bepaale hier, wat het is, dat men *Necessitatem moralem*, of *de Noodzakelykheid der Handelingen* noemt. Het was beter geweest, dat men deze benaming had achtergelaten, wyl ze de Woord-Geleerden verwarren kan, als die uit geen Bevattingen, maar enkeld uit de Woorden redeneeren, en door de Letterkonstige pynbank, ik weet niet wat voor waarheid daar uit zoeken te halen; maar dewyl ze eens ingevoerd is, zo behoort men ze ook te bepalen, ten einde men de Schriften der geenen, die zich daar van bedienen, niet verkeerd of onrecht verstaa. Van haar komt het, dat God de vrye Handelingen der Menschen heeft konnen weten, en dat ook zelfs voor de Menschen een Konst mogelyk is dezelve te gissen, welke van wegens hare groote nuttigheid verdiende wat nader ondersocht te worden. Maar zo gaat het in de Wereld, dat de Menschen liever met onnut-

Hare nuttigheid.

Dwaasheid der Menschen.

nutte twisten den tyd slyten, en d'een des anderen zyn Duivel word, om hem verdriet aan te doen, dan dat ze zich zouden bevlytigen iets nuts te onderzoeken. 't Is waarlyk een groote ellende onder de Zonne, dat Menschen niet alleen voor zich zelve niets doen, maar ook niet zien en gedogen konnen, als anderen iets willen doen, en hen daarom met haar uiterste vermogen iets zoeken in de weg te leggen. §. 167. 168.

Over §. 527. & seqq.

§. 168. Wat hier van de Overeenstemming onzer Gedachten met de Veranderingen omtrent de Zintuigen, en Beweegingen des Lichaams met de Wille der Ziele gezegd word, is door de ondervinding bekend, en word van niemand in twyffel getrokken. Het kan ook volstaan voor de Reden- Zeden- en Staat-kunde. Hoe het toegaat, hebben wy niet nodig te weten, als wy de Zinnen in de kennisse der Waarheid gebruiken, of onze vrye Handelingen bestieren willen. Gelyk nu een Zeden-Leeraar niets verder nodig heeft, dan wat hem de ondervinding leert; zo hoeft ook een Gods-geleerde niet verder te gaan. En daarom heeft de Bepaling van de aart en wyze, hoe 't Lichaam en de Ziel in malkander werken, geenen invloed in de Gods-geleerdheid en Zeden-kunde. Het is ten opzichte van dezelve even veel, hoe ze iemand bepalen wil. Brengt hy wat ongerymds voor, dan is hy ook belachens waardig.

Nuttigheid der Ondervinding omtrent de Overeenstemming der Lichaams en der Ziele.

Van wat voor een gewicht de Wysgeerige *Hypotheses* of Onderstellingen zyn.

§. 168. Maar het is een dwaasheid, zich daar over in een stryd in te laten, als of des Menschen Heil en Zaligheid, ook het Welvaren van het Roomsche Ryk daar van afhing, hoe men de Werkingen des Lichaams en der Ziele in malkander bepaalde. Zo iemand het geene, wat de ondervinding leert, wilde loochenen, die zou de Reden- Zeden- en Staat-kunde te na komen, *by voorbeeld*, als men ontkende, dat de Ziel aanstonds eene Voorstelling van de Zaak hadde, zo dra zich eene Verandering in de Zintuigen openbaart, of dat op de vrye Wille der Ziele de beweegingen des Lichaams niet volgden. Maar wie dit toestaat, die doet geen schade. Want brengt hy eene Bepalinge voor, hoe zulks toegaat, die strydig is met het geene, wat hy door ondervinding komt toe te staan, dan volgt 'er niets anders uit, dan dat zyne Bepaling ondeugend is, en hy ze zelf wederlegt. Hier uit ziet men, wat een klein Verstand het is, als zich iemand over de Bepaling der aart en wyze, hoe het geschieden zal, komt te yveren; daar men het geene toestaat, wat door de ondervinding geschied. Wat de Ondervinding toont, is onstrydig; de Bepaling, hoe het geschied, is eene *Hypothesis* of Onderstelling. Wie hier in ongelukkig is, dat hy 't niet treft, die ontkent de zaak niet, en dienvolgens is 't onrecht, hem daar van te beschuldigen. Men kan hem, indien men wyslyk en bescheiden wil oordeelen, verder niet beschuldigen, dan dat hy zyne Bepaling zelfs wederlegt, en vervolgens iets onge-

Onnydige yver.

rymts

ryints voorgebragt heeft. Wat hy bepa- §. 168.
len wil, wederlegt het zelve wat men in 169.
plaats van de Bepaling voorbrengt. Veele hebben my, na dat ik dit in de eerste Druk geschreeven hadde, al opentlyk hare toestemming gegeven, en ik twyffele niet, of daar zullen noch veelen meerder getuigenis der waarheid geven. Hoe fraay zoude het weezen, als de Luiden, die zich voor anderen vernuftig en bescheiden behoorden te gedragen, zich daar na schikten. Wat ik hier in een byzonder geval herinnere, is van alle Bepalingen, die men over het geene, wat of de ondervinding aan de hand geeft, of anders aangenomen word, te verstaan. Ik voege my daar na, en daarom heb ik tegens anderen weinig te zeggen.

Vermaaning.

Over §. 529.

§. 169. *Des Cartes* heeft bemerkt, uit de Ondervinding niet blykbaar te zyn, dat het Lichaam door zyne Kracht de Voorstellingen in de Ziele voortbrengt, als daar iets in de Zintuigen eene verandering veroorzaakt. Ik heb het hier uit de Bevatting van de Ondervinding beweezen, ten einde men zie, dat *des Cartes* met zyne Aanhangers hier in gelyk heeft. Maar men bemerkt ook niet uit de Ondervinding, dat het Lichaam de Ziele door eene Werking in dezelve bepaalt, om de Voorstellingen door haar eige Kracht voort te brengen. Doch alschoon wy 't door de Ondervinding niet konnen beslissen; zo konnen wy 't echter daarom niet ontkennen; wyl het moge-

Of de Werking des Lichaams in de Ziele uit de Ondervinding blykbaar zy.

Of men ze verwerpen kan.

 lyk

§. 169. lyk door 't Vernuft te bewyzen was. Men kan niet eerder iets als onrechtmatig verwerpen, dan wanneer men zyne onmogelykheid kan aantoonen. Ik ben niet te voorbarig in het oordeelen; en 't was te wenschen, dat de geenen, die zich als Rechters over myne Schriften opwerpen, dezelfde omzichtigheid gebruiken.
170.

Over §. 530.

Omzichtigheid des Schryvers.

§. 170. Men ziet hier wederom, met wat omzichtigheid ik te werk gaa, en dat ik my niet overhaaste, noch uit ligtvaardigheid of yvermoed iets, waar in ik van een zekere meening afgaa, ontkenne; maar het zelve niet eerder doe, voor dat ik genoegzame grond voor my hebbe. Doch ik mag zo omzichtig zyn, als ik wil, en my zo duidelyk verklaaren als ik kan; nochtans moet ik hooren, dat ik 't verwerpe, om dat ik 't niet begrypen, noch verstaanbaar bepaalen kon. Met zulken oprechtigheid gaan myne Tegenstrevers met my om, dat ze my te last leggen, waar van het tegendeel in myn Boek uitdrukkelyk staat, en alschoon ik die herinnere, zo zal ik doch onrecht hebben, om dat zy 't gezeid hebben, en tegens haar gezag strydig was, iets onrechts te hebben gezeid. Ik zoude tegens de openbare Waarheid spreken, als ik het tegendeel beweerde, van het geene wat er in myn Boek geschreven staat, op dat zy het aanzien hadden, als of ze alles dikmaals en rypelyk overwogen hadden, daar ze myne Schriften nooit met aandacht doorgeleezen, maar alleen in 't doorbladen hier en

Klagten des Schryvers over zyne Tegenstrevers.

en daar 'er iets uitgehaald hebben, in mee- §. 170.
ninge van het zelve te konnen verdraayen, à 172.
of ook een quaad gevolg daar uit te trekken.

Over §. 536.

§. 171. *Des Cartes* heeft insgelyks af be- Of de
merkt, uit de Ondervinding niet blykbaar Werking
te zyn, dat de Ziel door hare Kracht de der Ziele
bewegingen des Lichaams voortbrengt. Ik in het
heb het hier uit de bevatting van de On- Lichaam
dervinding beweezen, om te zien, dat *des* uit de
Cartes met zyne Aanhangers in dit stuk ge- Onder-
lyk heeft. Doch men bemerkt ook niet uit vinding
de Ondervinding, dat het Lichaam alleen blykbaar
de directie der beweegingen in het Lichaam zy.
bepaalt. Maar alschoon wy 't door de On-
dervinding niet konnen beslissen; zo mogen
wy 't daarom doch niet ontkennen, wyl 't
mogelyk door 't Vernuft te bewyzen was.
Ik ben daarom niet voorbarig in myn oor-
deelen; maar gelyk ik niet meerder toesta,
dan wat ik zekerlyk bewyzen kan; zo ver-
werp ik ook een zaak niet eerder, voor
dat ik 'er genoegzame reden toe vinde. Het
blyft dienvolgens hier ter plaatze noch uit-
gesteld, daar ik niet verder ga, dan tot
het geene wy uit de Ondervinding bemer-
ken.

Over §. 539.

§. 172. Wat de Vereeniging der Ziele met Hoe veel
het Lichaam medebrengt, heb ik uit de men in
Ondervinding aangehaald. Het is door de de Ze-
Ondervinding zeker, dat, wanneer de Zin- den- en
tuigen op een zekere wyze aangedaan wor- Staat-
kunde van de

 den,

§. 1172. den, de Ziel 'er eene Bevinding van heeft, of zich het geene voorstelt, wat 'er in 't Lichaam voorgaat, en de verandering daar in veroorzaakt. Niet minder is zeker, dat, wanneer de Ziel iets wil, de Beweegingen in 't Lichaam zich aanstonds openbaren, waar door haar Wil volbracht word. En in dezer voege kan ze volgens haare vrye Wille de beweegingen des Lichaams bepalen, en ten opzichte van dat word haar eene Bestiering over het Lichaam toegestaan. Dit alles kan niemand ontkennen, ten zy hy de klaare Ondervinding wil tegenspreken. Ik neem het ook voor ongetwyffelde gronden aan, waar men op bouwen kan. Wat men hier van uit de Ondervinding aanmerkt, is in de Zeden- en Staat-kunde volstrekt genoeg.

Gemeenschap der Ziele met het Lichaam weten moet.

Waarom het geen de Ondervinding leert in de Zeden-kunde genoegzaam volstrekt.

In de Zeden-kunde toont men, hoe de Mensch de beweegingen zyns Lichaams, die aan zyn Wille onderworpen zyn, bepalen moet. Doordien wy nu weten, dat dezelve terstond voortkomen, zo dra de Wil ontstaat; dus bekommeren wy ons verder om niets, dan hoe zich de Ziel door 't recht gebruik van haar Vryheid daar toe bepalen kan, dat ze dit of dat wil. En deswegen hebben wy ons enkeld te bekommeren, hoe zich de Ziel tot hare vrye Handelingen bepaalt. Maar het baat ons niet, of wy weten, hoe de beweegingen, met de Wille der Ziele overeenkomende, zo voorts, als ze wil, volgen. Diensvolgens heeft 'er de Zeden-kunde gantsch geen voordeel by, of de vraag, hoe de Ziel in het Lichaam werkt, of de beweegingen des Lichaams bepaalt,

be-

beſliſt is, of niet. Dienvolgens mag het ieder mand bepalen, hoe hy wil; een Zeden-leeraar kan het even veel zyn, als men maar niet ontkent, dat de beweegingen, waar door het Raads-beſluit der Ziele uitgevoert word, zo voort, als de Ziel wil, komen te volgen. Ja wie het geene recht inziet, wat ik boven al van het Verdichten omtrent het Uitvinden heb bygebracht; en by het Bevroogen ook plaats vind; die zal ligtelyk toeſtaan, dat men in de Zeden-kunde kan aannemen, dat de Ziel in het Lichaam de beweegingen, die haar Wille onderworpen zyn, voortbrengt; even als een *Copernicaner* in de Aſtronomie, tot uitrekening der eerſte Beweeging, aanneemt, dat de Aarde in 't middelpunt der Wereld ſtille ſtaa, en de Hemel met zyn gantſche Heir zich daar om binnen 24 uuren, van 't Ooſten naar het Weſten omdraaye, of hy ſchoon voor waar houdt, dat de Hemel ſtille ſtaat, en de Aardkloot zich binnen 24 uuren om haar Aſſe, van 't Weſten naar het Ooſten omdraayt. Ja ik neem 't ook zelf in de Zeden-kunde voor een grond aan, dat de Ziel die aan haar Wille onderworpene beweegingen in het Lichaam voortbrengt, wyl 't aan de Zeden-kundige Waarheden gantſch geen hinder of nadeel doet, al was 't 'er ook heel anders mede gelegen; mits wy, zo als gezeid is, daar alleen na zien, dat de beweegingen daar ten eerſten zyn, als 't de Ziel begeert, maar niet, hoe het geſchied. In de Staat-kunde heeft men op de Vereeniging der Ziele met het Lichaam voornamentlyk te

§. 172.

Waarom men in de Zeden-kunden den *Influxum Physicum*, of den natuurlyke Invloed aannemen kan.

Waarom het geen de Ondervin-

§. 172. te zien op de Straffen, waar door men de Menschen verbindt, om aan de Wetten te voldoen. Dewyl men aan de Ziel niet komen kan, zo tast men het Lichaam aan, om haren Wil met geweld te buigen. Daar toe is 't genoeg, dat de Ziel gevoelig is van het geene het Lichaam overkomt, en zulks nooit missen kan. Maar hoe het toegaat, daar is een Staat-kundige niet aan gelegen, en daarom heeft men zich ook in 't minste daar niet om te bekommeren. Iemand mag onderstellen wat hy wil, in de Staat-kunde is 't even veel, als men maar niet ontkent dat de Ziel gevoelig is, en de smerten des Lichaaams bevindt. Om dies wille was ik voornemens, alle Onderstellingen waar door men heeft gezocht te bepalen, hoe de Ziel en 't Lichaam in malkander werken, stilzwygend voorby te gaan. Ja een Zedenleeraar en Gods-geleerde, die genoegzame doordringentheid bezit, bekommert zich geenszins met de oplossing van deze zwarigheid, ziende die aan als een zaak, daar hem tot zyn oogmerk niets aan gelegen leidt. Hy is te vreden, als hy zegt, dat wy dit geheel niet weten, en ook niet nodig hebben te weten, zo wy niet verder zien, dan op het geene wy in 't leven gebruiken konnen. Doch men kan ook het geene, wat hier van de Gemeenschap des Lichaams en der Ziele met malkander uit de Ondervinding bygebracht word, voor een Toets-steen aanzien, of de gegevene Onderstellingen om het zelve te bepalen goed zyn of niet, gelyk men gewoon is met alle

ding leert in de Staat-kunde genoegzaam volstrekt.

Hoe verre een Zeden-leeraar en Gods-geleerde gaat.

Nuttigheid van het geene de Ondervinding leert.

Na-

Natuurkundige Onderstellingen te doen. §. 172.
Wie dit wel overweegt, die zal zich in 173.
het oordeelen van de Onderstellingen, die men tot de Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam, te bepaalen heeft uitgedacht, vernuftig en bescheiden gedragen, zo als ik 't onder op zyn plaats wat duidelyker zal uitleggen.

AANMERKINGEN

Over het Vierde Hoofdstuk.

Van de Wereld.

Over §. 541.

§. 173.

IN den beginne van deze Aanmerkingen (§. 1.) heb ik getoont, dat ik de algemeene Beschouwing der Wereld ten dien einde heb aangesteld, om een zekere grond van de Kennisse Gods, en van de Natuurlyke Godsdienst te hebben, en daar door de grootste zwarigheden, die 'er tegen gemaakt worden, gelukkig op te lossen. Ik heb ook in het sesde Hoofdstuk, waarin ik de Leere van God uit het Licht der Nature koom te verhandelen, de hier vast gestelde gronden daar toe gebruikt, gelyk als 't de Aanhalingen aldaar uitwyzen, zo wy de zake maar slechts

Oogmerk des Schryvers by het tegenwoordige Hoofdstuk.

§. 173. slechts willen aanzien. Nu ontstaat de grootste zwarigheid, die men maakt, daar uit, dat men meent, als of de geschiedenissen der Wereld onvermydelyk Noodzakelyk waren, en zelfs de gansche Wereld niet anders, als zo konde zyn, vervolgens zy Zelfstandig was, en men geen van haar verscheiden Weezen, 't welk ze geschaapen heeft, en onderhoudt, van noden hadde. Dit is de Hoofdgrond der Godverzakers, die vastelyk gelooven, dat 'er geen God zy, en alle de geenen, die maar eenigen scrupel of zwarigheid ontmoeten, waar ze zich niet in vinden konnen, vervallen voornamentlyk op deze gronden. Derhalven is 't ligt te oordeelen, dat ik my in dit Hoofdstuk voornamentlyk voorgenomen hebbe, de onvermydelyke Noodzakelykheid, en byzonderlyk ook de Zelfstandigheid der Wereld over hoop te werpen. Men bevind ook zelfs, dat ik myn best gedaan hebbe om het zelve uit te leggen, mits ik beweezen heb, dat de geschiedenissen in de Wereld gevallig zyn, en hare zekerheid maar hebben door de schikkinge der ganschen Wereld; maar dat andere, die in deze Wereld niet voorvallen, even zo wel mogelyk zyn, en door een andere Order der dingen tot bestaanlykheid konden gebracht worden, en dienvolgens noch meer andere Werelden, als deze, mogelyk waren. Dit kan volstrekken om te toonen, dat de Wereld niet volstrekt Noodzakelyk, noch een Zelfstandig Weezen is. Want wat ook noch op eene andere aart of wyze zyn kan, dat is niet Noodza-

Hoofdgrond der Godverzakers.

Bewys van het oogmerk des Schryvers.

za-

zakelyk, maar gevallig. Om de Zaak, daar het meeste aan gelegen is; in alle moogelyke klaarheid en duidelykheid voor te stellen; zal ik de Stellingen der Godverzakers in order achtervolgende hier bybrengen, en wat ik daar tegens inbrenge en beweere, t'elkens mede aanvoeren. Een Godverzaker zegt: dat de Wereld noodzakelyk zo is, en niet anders zyn kan. Daarentegen beweere ik: dat ze niet noodzakelyk zo is, maar op ontelbaare wyzen kan anders zyn. De Godverzaker gaat voort, en zegt: dat wy ons maar inbeelden, als of het geene, wat niet geschied, zo wel mogelyk was, als wat 'er geschied, dewyl wy den gantschen t'zamenhang der dingen niet konden overzien. Daarentegen bewyze ik: dat deze t'Zamenhang of Order der dingen, waar door de tegenwoordige geschiedenissen in de Wereld natuurlyker wyze voortgebracht worden; niet de eenigste zy; maar dat 'er noch veele andere mogelyk waren, waar door geheel andere geschiedenissen, zo wel als deze, zich door natuurlyke oorzaken lieten uitvoeren. Hy besluit uit zyne Stellingen: dat, wyl de Wereld niet anders zyn kan, maar noodzakelyk zo is, dezelve een Zelfstandig Weezen zy, vervolgens men geen God van nöden hadde, die ze door zyne oneindige Kracht heeft voortgebracht, en in haren stand onderhoudt. Ik besluite daartegens uit myne hen in het sesde Hoofdstuk tegengestelde Gronden: dat, wyl 'er meer als eene Wereld mogelyk is; of, 't welk evenveel is, om dat de Wereld noch heel § 173.

Hoe den Schryver de Leeringen der Godverzakers bestrydt.

§. 173. heel anders had konnen zyn, dezelve het Zelfstandig Weezen niet zy, vervolgens men een God van noden hebbe, die ze door zyne oneindige kracht heeft voorgebracht, en in haren stand onderhoudt. Een Godverzaker ziet verder de Beweeging der dingen als iets noodzakelyks aan, dewyl ze naar zekere Regelen geschied, die van de Natuur niet konnen overtreden worden. Ik heb ten dien einde de gronden van deze Regelen onderzocht, en getoont, dat ze zich van het Weezen der Lichamen niet laten afleiden, maar alleen door de Ondervinding erkennelyk zyn, als zaken, die niet noodzakelyk zodanig zyn, vervolgens de Lichamen buiten haar Weezen, naar het gevoelen der oude Wysgeerte, die men eertyds overal op onze Hooge Schoolen beweert heeft, noch eene Natuur hadden, die in zich veranderlyk is, om dat ze veranderlyke Wetten onderworpen is. En daar door breng ik Wysheid en Inzichten in de natuurlyke geschiedenissen der Wereld, die een Godverzaker ontkent. Ja dewyl het *Mechanismus*, of de werktuiglyke Beweeging der Lichamen, die hedendaags de Natuurkundigers, en Genees-Heeren beweeren, daar in bestaat, dat al 't veranderlyke in de Wereld, 't welk natuurlyker wyze volgt, met het Weezen en Natuur der Lichamen overeenkomt, of na de Wetten der beweeging zich openbaart, zo dat men 't uit het Weezen der Lichamen, en de Regelen der Beweeging verstaanbaarer wyze bepalen kan; zo heb ik hier getoond, dat

Hoe den Schryver de *Fataliteyt* af Noodschikkelykheid bestreeden heeft.

dat dezelve geen onvermydelyke Noodzakelykheid, maar alleen Waarheid en Goddelyke Wysheid in de Wereld invoere, deels om dat God zo wel het Weezen der dingen, als ook de Wetten der Beweeging heel anders hadde konnen schikken, en echter de schikking zodanig gemaakt heeft, dat alles in de Wereld met reden geschied, en het eene als een middel is aan te zien, waar door het andere als een inzicht bereikt word. En hieruit volgt, dat de Mensch, die het inzicht bereiken wil, ook gehouden is de middelen te gebruiken: *By voorbeeld*, wie zyn leven en gezondheid bewaaren wil, dient matig en sober te leven, en alle lyfs- en levens-gevaar te myden, diergelyken gedrag by een onvermydelyke Noodzakelykheid of Fataliteyt, daar geen wysheid, noch waarheid is, geen plaats vind. Terwyl ik nu de Gevalligheid der Wereld maar ten dien einde aanhaale, om daar uit te konnen bewyzen, dat 'er een God is, die dezelve geschapen heeft, en in haren stand onderhoudt; dus breide ik my ook in dit Hoofdstuk niet verder uit, als 'er toe nodig is, en late my hier in geen twist of strydt in, hoe het zich verhoude met de byzondere geschiedenissen, die van de Wille der Menschen afhangen, en vervolgens door hem bepaald worden, daar ik my eerst in 't vyfde Hoofdstuk mede bekommere, alwaar van de Gemeenschap des Lichaams en der Ziele gesproken word, als een Zake, die hier van afhangkelyk is; want het vereischt niet alleen de betoogende

§. 173.

Onzicht-tigheid des Schryvers.

§. 173. Leerwyze, naar welker Regelen ik my gevoegt hebbe, als dat men nooit meerder dan zeker is aanneemt, noch iets onderstelt, dan wat reeds beweezen is, en daarom elk ter plaatze verhandeld, daar 't zich uit de reeds bevestigde gronden laat bewyzen; maar men dient 'er ook, in gevalle men met Godverzakers, of in 't algemeen met andere Tegenstryders te doen heeft, de voorzichtigheid by te gebruiken, dat men 'er geene onnodige dingen onder menge, en daar door den strydt zonder nood aanwakkere, ja somtyds ook verwarder make, zo dat men zich naderhand bezwaarlyk daar uit ontworstelen of redden kan. Om uit de beschouwing der Wereld te bewyzen, dat 'er een God zy, heeft men de Vryheid des Mensche niet nodig, veel minder te weten, hoe de geschiedenissen, van zyn Wille afhangende, daar door bepaald worden. Het laatste berust op de oplossing der zwaarigheid, hoe Ziel en Lichaam in malkander werken, de welke de meeste voor onoplosselyk houden, en in wiens oplossing men 't noch lange niet eenig is. Maar wie zou zulk een gewichtige Leere, als deze, dat 'er een God zy, van een knoop, die zo zwaar is op te lossen, ja van veele voor onoplosselyk gehouden word, afhangkelyk maken? Een Tegenstrever valt 't altyd in de slinger, wanneer men zulke dingen mede inmengt, welke tot de zake niet behooren, en waar uit men zich bezwaarlyk ontwarren kan, of ook tot wydloopiger strydigheden, als 'er omtrent de hoofdzake voorkomen, vervalt. Dewyl ik

De Vryheid der Menschen heeft met het bewys der bestaanlykheid Gods niets gemeen.

ik in alle ſtukken zo omzichtig als iemand geweeſt ben, om te geruſter, en met meerder zekerheid te werk te gaan; zo zal 't my geen rechte ernſt geweeſt zyn, de onvermydelyke Noodzakelykheid der Wereld overhoop te ſmyten, om uit hare Gevalligheid te bewyzen, dat 'er een God zy, die ze gemaakt heeft, en dat deze God dezelve Eigenſchappen hebbe, die wy hem uit zyn geopenbaard Woord toeſchryven. Ik zou met het ſesde Hoofdſtuk niets anders gezocht hebben, als te blind-doeken, en myn rechte oogmerk zou geweeſt zyn, de onvermydelyke Noodzakelykheid der Wereld vaſt te ſtellen, en daar door de Leere van God om verre te werpen. Onpartydige konnen zich geenzins verbeelden, hoe men tot zulke beſchuldigingen kan overgaan. Als ik dit beoogt hadde, zou ik in de *Metaphyſica* het Hoofdſtuk van God en de Wereld geheel weg gelaten, en in het algemeene Deel der Natuurkunde de gronden, tot de Noodſchikkelykheid leidende, mede ingemengd, en met gewoone Konſtwoorden, die noch hedendaags by de Natuurkundigen in gebruik zyn, verbloemt hebben. De Blinddoeking die ik zoude gemaakt hebben, was ſterker en krachtiger geweeſt, als het geene ik 'er onder hadde zoeken te verbergen. Men leeze ook in myne Zeden-kunde, wat ik van de Plichten tegens God geſchreeven hebbe, en hoe ik de in de Natuurlyke Gods-geleerdheid beweeze Eigenſchappen Gods daar toe gebruike; dan zal men ligtelyk zien, hoe kinderachtig

§. 173. Dwaasheid van de Vyanden des Schryvers.

§. 173. iemand was, die de Menschen van God wilde aftrekken, en echter de *Theologiam & cultum naturalem*, of de Natuurlyke Kennis van God, en Godsdienst op zulke gronden zocht vast te stellen. 't Is onnodig, om my daar tegens veel te verantwoorden; want de beschuldigingen zyn zo onnozel, dat ik my schame die aan te haalen, en ik weet het oordeel van veele verstandige Mannen, als dat men door diergelyke beschuldigingen verraade, men moest een heimelyk belang daar by hebben, waarom men my by Onverstandigen zoeke zwart te maken, en diergelyke Blinddoeking make. Behalven dit staat wel aan te merken, dat men met een Godverzaker te doen hebbende, niet ontkennen moet, wat men zonder eenig gevaar kan toestaan. Want wat doorgaans in diergelyke gevallen gebeurt, dat gebeurt ook hier. Een Godverzaker word gesterkt in zyne dwaaling, als men komt te ontkennen, wat men recht verstaande niet ontkennen of loochenen kan. Hy beeldt zich aanstonds in, men zy de geene niet, die de zake verstaat, en kent iemand zo waardig niet, om hem verder te hooren. Maar als men 't geene toestaat, wat waar is, indien men 't maar recht verstaat; dan ziet hy iemand voor bescheiden en verstandig aan, en word begeerig daar door gemaakt, om hem verder aan te hooren. Om dies wille heb ik toegestaan, dat natuurlyker wyze niets gevalligs tot een bestaanlykheid komen kan, ten zy door eene oneindige Order van andere gevallige dingen, waar van geduurig

Omzichtigheid omtrent het zintwisten met de Godverzakers.

Voorbeeld van het zelve.

duurig het eene d'Oorzaak is van 't andere. § 173.
Maar daar uit volgt niet, dat een *Progressus in infinitum*, of een oneindige Voortgang plaats vind, maar ik bewys 'er veel meer uit, het geene wat de Godverzaker ontkent, dat men een God buiten deze Order moest toestaan, die door zyne macht een begin gemaakt heeft, 't welk niet natuurlyk is, dat is, die de Wereld geschapen, en haar eerste staat bovennatuurlyker wyze heeft voortgebracht. Maar zo iemand tegens een Godverzaker wilde ontkennen, dat een gevallig ding natuurlyker wyze, zonder een eindige Order van andere dingen, tot zyn bestaanlykheid komen kon; dan zou de Godverzaker zich verheugen, dat men van de Hoofdzake afwykende, zich met hem inliet over een punt te twisten, waar in men hem of gelyk moest geven, of van geen dwaaling overtuigen konde. Men ziet, dat ik niets onbedachts heen schryve. Want al schoon ik my om de Gevolgen, die Luiden invallen, welke de Gemoeds-driften verblinden, of die geen tyd, geduld, of bekwaamheid hebben, een zaak rypelyk te overwegen, weinig of niet bekommere; zo bedenk ik echter, wat tot de zaak behoort, en heb gemeent daar mede te voldoen, wyl ik altyd maar zoeke, wat tot bevestiging der Waarheid behoort. Ik konde wel vry wat meer ten bewyze van myne omzichtigheid in deze zaak bybrengen; maar die geene, die hier mede niet voldaan zyn, zullen zich ook weinig aan 't overige stooren.

Waar op den Schryver omtrent zyne overweeging ziet.

§. 174. 175. anderingen, waar door de Tyd allengskens vervuld word, niet mede by de Wereld gerekend, noch alle vervulling der Ruymte en des Tyds t'zamen voor de Wereld, als een Eenig Ding, hebben aangezien. Doch echter zal het zich openbaren, dat het hoogst nodig is de Bevatting van de Wereld op die wyze te schikken.

Over §. 544.

Aanmerking omtrent de Bepaling der Wereld.

§. 175. Dewyl 'er in een Bepaling zo veel dient gebracht te worden, dat de Zaak in haar aart bepaalt word, en het overige wat haar toebehoort, zich daar uit laat afleiden; zo heb ik ook de Verknochting der dingen en harer veranderingen met malkander niet konnen weg laten. Want ik heb reeds aangemerkt, dat de Wereld daar door een *Ens unum* of *een Eenig Ding* word, gelyk als de Raderen geen Horologie uitmaken, voor zo verre ze deze gestalte, grootte en evenredigheid tot malkander hebben, maar voor zo verre ze in zulken order met malkander verknocht zyn, dat de nodige beweegingen, tot voortzetting des wyzers, door dezelve volgen konnen. Daar na is 't ook zeker, dat, wanneer de Verknochting der dingen word weggelaten, men uit de Bepaling niet meer kan afleiden, wat 'er van de algemeene Eigenschappen eener Wereld te bemerken is. Het komt dienvolgens daar op aan, of men de Bevatting van de Wereld, die ik hier gegeven hebbe, als mogelyk kan aanmerken, dan of 'er iets strydigs in gelegen is, waar door ze onmogelyk was (§. 12. *Met.*).

De

De mogelykheid der Bevatting blykt uit het §. 175. geen voorheen (§. 174.) aangehaald is, en ik heb ten dien einde in de *Metaphysica* (§. 543. *Met.*) de geschapendheid onzer Wereld overwogen, en het algemeene, wat 'er in gevonden word, afgezondert, op dat men geen reden had te twyffelen, ten zy men in twyffel wil trekken, wat de ondervinding klaar en duidelyk voor oogen legt. Ook is de hier gegevene Bepaling van de Wereld vruchtbaar en bekwaam om veele zwarigheden, die men in de Natuurlyke Gods-geleerdheid maken kan, en ook wel pleegt te maken, op te lossen. Ik neeme het woord Wereld geduurig in dezen zin, vervolgens moet men het geene wat ik van de Wereld bewyze, niet op het enkele Wereld-gebouw, of de Order der groote Wereld-lichamen toepassen. Men moet ook een enkele staat der Wereld voor geen geheele Wereld aanmerken: mits alle staat, de verledene, tegenwoordige en toekomende, ook zelfs de Staat der Menschen na de Dood, hier mede tot de Wereld getrokken word, zodanig, dat, wanneer wy zeggen, dat God deze Wereld van eeuwigheid verkooren heeft, wy te gelyk onderstellen, dat hy met een op den Staat der Menschen na de Dood gezien heeft; want wy weten, ja zelfs uit het geopenbaarde Woord Gods, dat de Staat der Menschen na de Dood zynen grond heeft in het tegenwoordige Leven. Als men na de reden zal vraagen, waarom deze of die Mensch zich in deze of die Staat bevind, zal men antwoorden, de-

De mogelykheid der Bevatting van de Wereld word bewezen.

Vruchtbaarheid derzelven.

Misslag der Tegenstrevers.

§. 175. 176. wyl hy zich in dit Leven aldus gedragen heeft. Derhalven moet, volgens onze Bepaling, de Staat der Menschen na de Dood, als een deel der Wereld, en dat wegens zyne onophoudelyke geduurigheid, als het voornaamste deel derzelven, aangemerkt worden. Het zal eenigen mogelyk wat vreemd voorkomen, dat wy de Wereld zo wonderlyk bepalen; maar het zal daar enkeld van daan komen, wyl zy 't niet gewent zyn, noch genoegzaam overwogen hebben, wat de Wereld tot een *Ens unum* of tot *een Eenig Ding* maakt. Dewyl nu dit de Verknochting is, daar geduurig het eene zynen grond heeft in het andere; zo moet ook alles wat zodaniger wyze met malkander verknocht is, tot eene Wereld betrokken worden. Doordien de Benamingen wilkeurig zyn; zo kan 'er buiten dit geene Dwaaling ontstaan, indien maar het geene, wat in de Bevatting word aangenomen, zich in der daadt zo bevindt: welk laatste genoegzaam verhandeld en beweezen is.

(Twyffeling word opgelost.)

Over §. 545.

(Hoe de Verknochting der dingen in de Wereld te verstaan is.)

§. 176. Ik hebbe hier ter plaatze bepaald, in wat zin ik het woord *Verknochting* (*Nexus rerum*) neeme, op dat 'er geen Dwaaling uit ontstaan zou. Want ik zegge, dat de Dingen in de Wereld met malkander verknocht zyn, als het eene de grond in zich bevat, waarom het andere nevens hem te gelyk is, of na het zelve volgt. *By voorbeeld*: de Zon en onze Aarde zyn te gelyk be-

bestaande, en in de Zonne vinden wy de grond of reden, waarom de Aarde in de staat eener Aarde zyn kan, doordien ze dezelve door hare warmte vruchtbaar en bewoonlyk maakt (§. 44. *Phys. II.*). De Lugt en de Warmte in dezelve hebben de reden in zich, waarom wy in de warme Lugt konnen leven, en dezelve dus nevens ons te gelyk bestaande is. Het Vuur heeft de reden in zich, waarom het Water kookt; en wanneer men heet kookend Water, niet meer by 't Vuur staande, heeft, is de reden van deze zyn veranderde staat in de voorgaande, daar het over 't Vuur stond, te zoeken. Ik heb ook bepaald, in welken zin ik het woord *Grond* of *Reden* neme (§. 29. *Met.*). Namelyk, ik zegge, dat de Grond het geene is, waar door men kan verstaan, waarom het andere is. Wanneer ik dan voorheen gezeid hebbe, dat in de Zonne de grond te vinden is, waarom de Aarde in eenen staat der Aarde zyn kan, is 't zo veel te zeggen, dat in de Zonne iets te vinden is, waar uit men verstaan kan, hoe de Aarde in den staat eener Aarde zyn kan, dat is, hoe ze vruchtbaar en bewoonlyk onderhouden word, alzo dit de Zonne door hare warmte uitwerkt. En zo is 't ook met de andere aangehaalde voorbeelden gelegen. Dienvolgens is de gantsche zin van de Verknochting der dingen met malkander, dat alles in de Wereld met reden by malkander gesteld zy, en met reden de eene Verandering op de andere volge, dat is, dat 'er altyd iets te vinden is, §. 176.

waar-

§. 176. waar door men kan verstaan, waarom het eene met het andere te gelyk bestaande is, en hoe de Verandering van een zake volgt, of hoe ze uit de eene staat in de andere komt. Zo wy 't niet konnen uitvinden, is 't enkeld aan onze onwetenheid, en niet aan de zake te wyten. Wie zich een weinig op de Natuur-kunde geleid heeft, waarin men zo wel de Oorzaken van de Uitwerkingen, als de Inzichten der Natuurlyke dingen aanwyst; zal bevinden, dat door deze Verknochting in de Wereld niets anders gezocht word, dan hoe de Dingen in dezelve bestaanlyk zyn, en hare Veranderingen van de *Causis finalibus & efficientibus*, of de Goddelyke Inzichten, als Eind-Oorzaken, en de Natuurlyke uitwerkende Oorzaken, van God gesticht zynde, afhangkelyk zyn. Men zoude zelfs de Bepaling of *Definitie* konnen maken, *quod Nexus rerum materialium sit dependentia à causis finalibus & efficientibus*, dat is, dat de Verknochting der stoffelyke dingen eene Afhanging van de Eindens- en uitwerkende Oorzaken zy. Daarom zal mogelyk niemand denken, dat door deze Verknochting der dingen eene onvermydelyke Noodzakelykheid en Faliteit zou in de Wereld komen. Veel eer brengt de *Dependentia à causis finalibus*, of de Verknochting der dingen, voor zo verre ze van de Goddelyke Inzichten afhangt, Goddelyke Wysheid in de Wereld (§. 14. *Phys. II.*), en verdryft de Stoische Noodschikkelykheid, is ook de grond van een wys gedrag der Menschen, dat ze het oogmerk

Wat om de *Nexus rerum*, of de Verknochtinge der dingen in de Wereld te verstaan dienstig is.

Definitio nexus rerum.

Dwaaze verdraaiying derzelven.

Hoe daar door Wysheid

merk niet willen bereiken, zonder de behoorige middelen daar toe te gebruiken, *by voorbeeld*, niet lang en gezond willen leven, zonder zich aan de matigheid over te geven. In tegendeel de *Dependentia à causis efficientibus*, of de Verknochting der dingen, voor zo verre de Uitwerkingen van hare Oorzaken voortkomen, brengt Waarheid en Goddelyk Vernuft in de Wereld (§. 20. *Phys. II.*). Ik verzin dit niet eerst op nieuws, om een uitvlucht te vinden. Want het komt hier alles op de zin van het woord *Grond* of *Reden* aan, dien ik reeds (§. 29. *Met.*) bepaald hebbe, toen ik dit Boek voor de eerste reis in 't licht gaf; en deze Verknochting heb ik ook getracht in beide de Deelen der Natuur-kunde te bepalen, te weten, de *Dependentiam à causis efficientibus*, of de Verknochting der uitwerkende Oorzaken met hare Werkingen, voornamentlyk in *de Bedenkingen over de Werkingen der Natuur*, en die *à Causis finalibus*, of de Verknochting van de Goddelyke Inzichten afhangende, in het *tweede Deel van de Inzichten der Natuurlyke Dingen*. Dienvolgens ziet men, dat myne Bepaling, hier gegeven, met de voorgaande Bepalingen der Konstwoorden, en de gantsche t'Zamenhang myner Wysgeerte overeenkomt. Wie nu dezelve anders verstaat, verdicht zich na zyn behagen, wat my niet aangaat, en waar van ik geen rede of antwoord behoeve te geeven, en dat buiten myn schuld, alzo hy myne Schriften, die *in Connexione* of in eenen gedurigen t'Zamenhang met malkander ge-

§. 176.

en Waarheid in de Wereld komt.

Den Schryver rechtvaardigt zyne meening.

Onbedachtzaamheid der Tegenstrevers.

§. 176. geschreeven zyn, eerst in behoorige order
177. met aandacht had behooren te leezen, en die in de volgende Bepalingen gebruikte Konst-woorden in het voorgaande na te zien, voor dat hy begonnen hadde daar van te oordeelen, of Bepalingen te maken.

Over §. 548.

Wat de Verknochting na de Ruymte zeggen wil.

§. 177. De Verknochting na de Ruymte toont gemeenlyk, hoe geduurig het een om des anderen wille is, en ons dienvolgens komt te leiden tot de Inzichten der Natuurlyke dingen (§. 9. *Phys. II.*), en vervolgens tot de Wysheid Gods (§. 14. *Phys. II.*). Het voorheen (§. 176.) gegevene voorbeeld van de Zonne, en de warme Lugt, waar in wy leeven, verklaaren het geene wat ik zeg. En als ik tyd hebbe, om het beloofde *derde Deel der Natuurkunde van het Gebruik der Deelen in de Menschen, Dieren, en Gewassen*, in 't licht te geven, waar van al eenige bladen zyn afgedrukt, en 't welk deze winter zou klaar geweest zyn, als quaadaardige Menschen het goede niet verhindert, en my in myne gewoone arbeid niet gestoort hadden; dan zal 't zich noch klaarder toonen. (*Dit derde Deel is nu A. 1725. in druk uitgekomen*). De Verknochting na den Tyd blykt meestendeels daar uit, hoe de Natuurlyke Veranderingen op eene verstaanbare wyze uit hare Oorzaken volgen, en leidt ons dienvolgens tot de kennisse der Natuurlyke Oorzaken, waar van wy ons als middelen moeten bedienen, om van de Natuurlyke dingen iets te ver-

Wat de Verknochting na den Tyd zeggen wil.

kry-

krygen, *by voorbeeld*, hoe men de Aarde § 177.
moet ploegen, mesten en bezaayen, als men Bewys
een ryke Oogst hoopt te verwachten. Nie- der Ver-
mand kan ontkennen, dat God in de We- knoch-
reld niet geduurig het eene om des anderen ting na
wille gemaakt heeft, indien hy maar zyn de Ruymte.
oogen overal laat gaan, of rypelyk overweegt, wat ik (§. 1004. & *seqq. Met.*) heb beweezen, als dat zulks volgens de Alwetenheid en Wysheid, ja volgens de overige Eigenschappen Gods niet heeft konnen achterblyven. Dus moet een ieder de Verknochting na de Ruymte, die wy beweeren, toestaan. Wil hy nu deze ontkennen zo dient hy niet meer toe te staan, dat het eene geduurig om des anderen wille is, en dat de Natuur vol van Goddelyke Inzichten zy. *By voorbeeld*: Hy moet in de stichting des Oogs eenige dingen toestaan, die tot het zien niet nut of dienstig zyn. Maar dan kan men hem niet alleen uit de ondervinding overtuigen, dat hy ongegrond is in zyne meening, doordien hy geen eenig voorbeeld zal weten by te brengen, waar van men hem het tegendeel niet kon bewyzen, of meer als dit nodig had toe te staan, als dat wy zyne Inzichten noch niet verstonden; maar hy zal ook door het Vernuft overtuygt konnen worden, dat het tegens de Goddelyke Volmaaktheden strydig zy, en hy tot de *Anthropomorphismus* vervalle, dat is, van God naar zich als een Mensch oordeele, als of hy niet alles had voorgezien, noch alles in zyn raad overwogen, enz. Ook kan niemand ontkennen, dat al- Bewys
le der Ver-

§. 177. Verknochting na den Tyd. le natuurlyke Veranderingen haare natuurlyke Oorzaken hebben, en deze volgens haar Weezen, na de regelen der Beweeging werken, ook ieder Lichaam, waar in zich eene Verandering openbaart, na zyn Weezen en voorgaande Staat daar toe geschikt is. Dewyl anderzins een iegelyke Oorzaak zonder onderscheid alles zou konnen werken, en in ieder Lichaam zonder onderscheid alle Veranderingen voortbrengen. En dus moet ieder een de Verknochting na den Tyd, die wy beweeren, toestaan. Wil hy nu deze ontkennen, zo vervalt hy in eene *Stoische* of *Mahumedaansche Noodschikkelykheid* en *Fataliteit*, zo als men die pleegt te noemen, mits men zich inbeeldt, als of men zonder de rechte middelen, of zelfs zonder eenige middelen te gebruiken, in de Natuur onderhouden kon, wat men wilde; en werpt den ganschen grond der Natuurkunde, die daar op gebouwt is, om verre, alzo men in dezelve geen ander oogmerk heeft, als te bepalen, hoe de natuurlyke Veranderingen uit haar Oorzaken op een verstaanbare wyze komen te volgen, mits de Oorzaken volgens haar Weezen en de Regelen der Beweeging werken, en de Lichamen, waar in zich de verandering openbaart, na haar Weezen en staat daar toe geschikt zyn. Wie de algemeene Bevattingen de *Actione & Passione*, dat is, van de Werkinge en Lydinge (§. 104. 105. *Met.*) verstaat, die zal zich ligt hier in vinden; maar noch ligter, die *beide Deelen der Natuurkunde*, waar in men zo wel van de In-

Wie de Verknochting der dingen ontkent, vervalt tot de Noodschikkelykheid, en werpt de Natuurkunde om verre.

Hoe men zich daar omtrent leert vinden.

zich-

ziehten der Natuurlyke dingen, als van de Oorzaken harer Werkingen handelt, heeft doorgeleezen. Men zal ook zien, dat zich alleen die geenen daar in niet vinden konnen, welke in de Natuur-kunde onbedreven, en niet gewoon zyn zaken in haar t'zamenhang met malkander te overweegen, die de Geleerde Jesuit in Vrankryk *CASTEL* *l'Esprits de detaille* of kleine Geesten noemt. §. 177. 178.

Over §. 550.

§. 178. Dewyl alle by malkander zynde, en achtervolgende Dingen, als Deelen van een Geheel zyn aan te merken; zo moet men zich wachten, dat men het geene, wat 'er van de gantsche Wereld, en dies van alle hare Deelen t'zamen gezeid word, van geen een Deel alleen verstaa. Doch dit geschied ook, wanneer men het gantsche Gebouw der Wereld, met alles wat 'er in is, in een enkele staat, dien 't op een zekere Tyd gehad heeft, of noch krygen zal, beschouwt. Want de gantsche Wereld bevat, volgens de van ons gegevene Bepaling, ook alle Tyd, zo wel als alle Ruymte in zich. Daar uit is al menige onnodige twist ontstaan, om dat men 'er geen acht op gegeven heeft. Ik hale geen voorbeeld aan: want ik zoeke tot niemands nadeel te schryven, veel minder met hem in questie te treden, of aanleiding daar toe te geven. Ik hebbe meer als dit in de wereld te doen. Het is genoeg, dat ik die geenen, die myne Schriften leezen, voor afwegen waarschouwe. De geenen, die ze

Waarschouwing voor misverstand omtrent de Bevatting van de Wereld.

§. 178. à 180. met voordacht om te lasteren en te schenden leezen; nemen buiten dat geene leeren aan. Al 't zingen en zeggen is by hen te vergeefs en vruchteloos. Zy gaan gestadig voort met de woorden te verdraayen, al zyn ze schoon van haar onredelykheid overtuygt.

Over §. 552.

Waarom men omtrent de Wereld de Tyd en de Ruymte te gelyk beschouwt.

§. 179. De aart en wyze der t'Zamenstelling van de Wereld zoekt men zo wel in de Ruymte als in den Tyd, wyl 'er zo wel de vervulling der Ruymte als des Tyds by gerekend word. En het laat zich ook doen, want in de t'Zamenstelling ziet men op het Onderscheid der deelen, en hare Verknochting met malkander. Na den Tyd bestaat de Wereld uit verscheide Veranderingen, en deze zyn in een ander gegrond, of met malkander verknocht (§. 548.).

Over §. 553.

Wat eene andere Wereld heet.

§. 180. Ik oordeele als een Wysgeer, zo als het de Bevattingen mede brengen. Waar iets tot een onderscheid kan bepaald worden, daar zyn twee dingen geen eenerley meer. Waar alleen iets weinigs verandert word, daar kan men een onderscheid bepalen, en dus blyft het na de Verandering niet meer het zelfde. Het is en blyft wel een ding van dezelfde aart, als 't voorheen was, ook een ding, 't welk met het vorige meestendeels overeenkomt; doch echter kan men niet zeggen, dat het noch het zelfde zy (§. 17. *Met.*). Het onveranderde en veran-

der-

derde zyn niet meer eenerley, of schoon de onbepaaldheid in 't spreken het mede brengt, dat wy iets latende, veranderen, het zelve nochtans by de eigenste naam noemen. Maar hier aan moet zich een Wysgeer niet stooren; alzo het zich grondet in de onduidelyke kennis der dingen, als wy onderscheidene dingen voor eenerley aanzien, dewyl ze in het geene, wat ons in 't gezicht valt, malkander gelyk zyn. Maar omtrent de Wereld heeft het wat meer in, dewyl daar door in de Veranderingen des Tyds geduurig iets voortkomt, 't welk anders niet voortgekomen was. Doch ik staa niet toe, dat 'er iets verscheidens meer voortkomt, dan de geschiede Verandering met zich brengt, en daarom heeft zekerlyk de eene meer te zeggen als de andere. Zulks te erinneren was juist niet wel nodig: Maar dewyl men niet anders beoogt, dan myne woorden te verdraayen, om ongerymde meeningen, waar uit men gevaarlyke gevolgen na zyn bedrieglyke Sluit-konst kan trekken, daar uit voort te brengen, zo heb ik ook moeten ervaren, dat, wanneer ik van de Veranderingen in de Wereld gesproken hebbe, zy meerder in het geene, wat zy na zich trekken, van my toegestaan willen weten, als 'er wel uit volgen kan, alleen om gelegentheid te vinden, tot strydige gevolgen tegens my in te brengen. Wy zullen hier onder voorbeelden daar van krygen, alschoon ik niemand weer noemen wil, om dat ik de waarheid alleen voor oogen hebbe, en niets zoeke, dan het myne te verde-

§. 180.

Waarom een Wysgeer de onbepaaldheid in 't spreken vermydt.

Waarom den Schryver blykelyke zaken aangemerkt.

§. 180. 181. digen, mits men bezig is met questien tot listige hinderlagen te maken; want anders zou ik niet met al geantwoord hebben. Ik houde het met den Apostel, zeggende: Zo iemand lust heeft te twisten, die moet weten, dat ik die wyze niet volge.

Over §. 554.

Hoe veelerley de Verknochting na den Tyd is.

§. 181. De Verknochting na den Tyd, waar van ik hier spreeke, is alleen die geene, die van het Weezen der dingen afhangt; maar ze is de eenigste niet, alzo 'er noch eene andere van de Regelen der Beweeging afhangt, na dewelke de Lichamen volgens haar Weezen komen te werken. Doordien nu deze Regelen in het Weezen der Lichamen niet gegrond zyn, en dies zonder nadeel van 't zelve heel anders hadden konnen zyn; zo moet ook uit hen noch een andere grond spruiten, waarom 'er eene Verandering volgt, dan die uit het Weezen der Lichamen komen; en op zulken wyze vind noch eene andere Verknochting plaats (§. 545. *Met.*) De reden, waarom de Veranderingen der Lichamelyke dingen niet eenig en alleen in derzelver Weezen gegrond zyn, is, dewyl door het zelve menigerley Veranderingen mogelyk zyn, van welke de eene zo wel als de andere bestaanlyk kan worden. Door dien nu op zulken wyze de Veranderingen der Lichamen door haar Weezen niet genoegzaam bepaald zyn; zo moeten 'er uiterlyke Oorzaken by komen, 't welk voor al is aan te merken. Want men kan daar

door

door betoogender wyze aantoonen, dat deze Verknochting niet volstrekt noodzakelyk zy. Wie zich dienvolgens laat voorstaan, als of 'er door de Verknochting der dingen met malkander eene onvermydelyke Noodzakelykheid worde ingevoert, die misleidt zich grootelyks, alzo hy niet verstaat, waar deze Verknochting van daan komt. Ja dit wyst zelfs, dat *in consecutione*, of *in het Gevolg der Dingen na malkander*, geene onvermydelyke Noodzakelykheid plaats vinde, om dat 't God altyd vry staat, naar zyn welbehagen daar van af te wyken: gelyk dan ook in Engeland *Bernhard Connor*, in zyn zogenaamde *Evangelium Medici*, de Wonderwerken daar door bepaalt, dat God de Wetten der Beweeging opschort, 't welk een beroemde Gods-geleerde in Jena, *D. Buddeus* heeft laten nadrukken.

§. 181. 182. Waarom de Verknochting der dingen niet volstrekt noodzakelyk is.

Over §. 556.

§. 182. De gelykenis van het Horlogie moet niet verder uitgestrekt worden, dan waar toe 't aangehaald word. Ik heb getoont, waar toe ik 't gebruike: verder moet men niet gaan, want anders wykt men van myne meening af, en 't raakt my niet, wat tegenstrydigs men daar uit besluit. Ik heb genoegzaam getoond, dat de Verknochting der Dingen met malkander geene onvermydelyke Noodzakelykheid invoert, terwyl ze niet alleen ten opzichte der dingen, die met malkander verknocht zyn, anders kon zyn, mits 'er noch meer dingen mogelyk zyn, die zich op dezelfde

Of de Verknochting der dingen eene onvermydelyke Noodzakelykheid maakt.

§. 182. wyze met malkander laten verknochten, en in der daadt door het Goddelyke Verstand met malkander verknocht zyn; maar ook de Verknochting na den Tyd niet volstrekt noodzakelyk is. Dewyl nu dit alles zo klaar is, dat men zich onmogelyk by deze gesteltheid van zaken in de Wereld eene onvermydelyke Noodzakelykheid kan inbeelden; zo kon 't menig een wel wonderlyk voorkomen, hoe men zich kan laten voorstaan, als of de Verknochting der dingen met malkander, zo wel na de Ruymte, als na den Tyd, niets anders dan eene onvermydelyke Noodzakelykheid was. Derhalven acht ik niet ondienstig te zyn hier zulks te verklaaren, alzo de qualyk uitgeleide gelykenis van 't Horlogie daar toe, hoewel buiten myn schuld, aanleiding heeft gegeven, mits ik niet alleen de zake van te voren uit hare gronden bepaald, maar ook openbaarlyk getoond hebbe, hoe verre ik deze gelykenis toestaa.

Waarom men omtrent de Verknochting der dingen van eene Noodschikkelykheid droomt.

Dewyl men op de duidelyke Bevatting der Verknochting door my (§. 545. & *seqq. Met.*) gegeven, geen acht geeft; zo moet men by eene onduidelyke, ja zelfs by eene duystere blyven (§. 274. *Met.*), vervolgens de zake onder een beeld van een andere, die wy eertyds gezien hebben, in de Inbeeldings-kracht voorstellen (§. 235. *Met.*). Dienvolgens leidt ons de Verknochting der Deelen tot een Konst-werktuig, waar in de deelen zodanig aan malkander verbonden zyn, dat de beweeging derzelven daar uit moet volgen. Dewyl men nu altoos gehoort heeft, dat het Konst-werk-

tuig

tuig een noodzakelyk ding is in zyne uit- §. 182.
voeringen, en geene vryheid heeft om zyne bewegingen zelfs te bepalen, ook zulks hen daar by inschiet (§. 238. *Met.*), zo passen zy 't ook op de Wereld toe (§. 337. *Met.*), en daar uit ontstaat hun oordeel, dat men in de Wereld eene onvermydelyke Noodzakelykheid toestaat, 't welk derhalven in ydele Inbeeldingen gegrond (§. 235. *Met.*), en by gevolg niet anders als eene enkele Inbeelding is (§. 242. *Met.*). Op deze manier gaat het altyd, wanneer men in het oordeelen maar Invallen verwacht, en niet uit de Bevattingen redeneert; maar dit is de rechte weg tot de Dwaaling (§. 397. *Met.*). Daar zyn ook Luiden, die het gezeg van anderen maar na vertellen, en zelfs geene Invallen hebben; derzelven Oordeel word door de verwachting van gelykformige gevallen (§. 331. *Met.*) bevat: 't welk ik echter niet duidelyker zal uitleggen. Wie overdenkt, wat 'er in de Boeken van *POIRET, de eruditione solida, superficiaria & falsa*, van de Wiskonstenaren, welke hunne Bevattingen in de Natuur-kunde brengen, geschreven staat, en dat dit Boek in den beginne dezer eeuwe tot Halle gedrukt is, ook wat loffspreuken hem eenige toegewydt hebben, die zal buiten my daar in wel te recht komen. Ik brenge dit ten dienste der geenen welken daar aan gelegen is, by, om te zien, hoe die van my vastgestelde gronden van de Ziele in de Bepaling van het geene, wat 'er in byzondere gevallen in de Ziele omgaat, gebruikt worden.

Tweede reden.

Proef der Leere des Schryvers van de Ziele.

§. 182. 183. Inborst des Schryvers. Ik heb aan ſtrydigheden gantſch geen behagen: Derhalven, als ik 'er met de hairen toe getrokken worde, zoek ik 'er noch geduurig iets onder te mengen, 't welk aan hen, die in Wetenſchappen noch al meer trachten te vorderen, niet onaangenaam zyn kan.

Over §. 557.

Hoe verre de Wereld eene *Machine* of Konſt-werktuig genoemt word. §. 183. Ik toone hier, voor hoe verre ik de Wereld eene *Machine* of Konſt-werktuig noeme, namelyk, voor zo veel de daar in voorkomende Veranderingen eenen grond in de aart en wyze der t'Zamenſtelling hebben. Op die wyze trachten hedendaags alle Natuur-kundigers de Geſchiedeniſſen der Natuür te bepalen. Wanneer men vraagt hoe de ſpys van de Maag gekookt word; dan onderzoekt men door de Ontleed-konſt, uit wat deelen, en op wat aart en wyze de Maag uit dezelve is t'zamengeſteld, en hier in verder den grond van de koking en verduwing der ſpyze. Wie anders te werk gaat, gebruikt zyn Verſtand niet, maar verwacht de Invallen zyner Gedachteniſſe, zo als ik voorheen (§. 182.) in een voorbeeld getoond hebbe. Waarom den Schryver over het woord geen ſtrydigheid begint. Daar men hedendaags de Wereld, en de Lichamen, waar uit ze beſtaat, *Machinen* of Konſt-werktuigen noemt; daar ieder een ſchreeuwt, men zal in de Natuur-kunde *Mechanice* of Konſt-werktuiglyker wyze redeneeren; daar op alle Diſputatien, van Genees-heeren en Natuur-kundigen, het woord *Mechaniſch* gezet word; zou 't zottelyk zyn, als ik over dit

woord

woord zou willen twisten, en de eens ingevoerde taal niet mede spreken. Maar dewyl ik geen Woord, byzonderlyk geen Konst-woord pleeg te gebruiken, zonder zyne betekenis alvorens zeer naauw bepaalt te hebben; zo heb ik ook hier het woord *Machine* of *Konst-werktuig* in zyne behoorige palen gebracht, op dat 't zonder krenkinge der waarheid, in zulke gevallen, waar in men 't pleegt te gebruiken, kan gebruikt worden. Maar daar door word geene onvermydelyke Noodzakelykheid in de Natuur gebracht. Want vermits zich de lichamelyke dingen in de beweeging, waar door al hunne veranderingen voortkomen, na de Regelen der Beweeginge schikken, maar deze in het Weezen der Lichamen niet gegrond zyn; zo behoudt ja God de Vryheid, als 't hem behaagt, niet alleen tegens deze Regelen door een Wonderwerk veranderingen voort te brengen, maar ook na die Regelen, volgens het Weezen der dingen, in hen te werken, het welk zonder zyn byzonderen invloed niet zoude geschieden, zo dikwils als 't hem behaagt. Dewyl ik de zake op een betoogende wyze verhandeld hebbe, en nooit meer heb willen, noch volgens deze Leer-wyze kon toestaan, dan wat 'er beweezen was; zo heb ik 'er diergelyke aanmerkingen niet konnen byvoegen. Maar ik was vergenoegd, dat een wys en verstandig mensch niet denken zou, als of het geene, wat men ergens noch niet bewyzen kon, wierde ontkend, en meende derhalven, dat hy uit den t'Zamenhang van het gantsche Op-

§. 183. Waarom hy 't naauwkeurig bepaalt.

Of de Wereld, eene *Machine* zynde, der Noodschikkelykheid onderworpen is.

Gedrag des Schryvers.

§. 183. stel zou oordeelen, zo als ik tegenwoordig in deze Aanmerkingen doe, of zo hy zich mogelyk in zyn oordeel mochte verhaasten, voor al eer hy het gansche Opstel met aandacht had doorgeleezen, doch my niet verder beschuldigen, dan dat ik iets, 't welk ligt of dienstig te bewyzen was, niet beweezen hadde. Het is my ten minsten een groote troost dat ik nooit iemand qualyk bejegend, noch iets te last geleid hebbe, daar ik zulks had konnen doen. Als ik zo niet gehavent of behandeld worde; ben ik by my zelve overtuigt, dat men my met die maate niet uitmeet, waar meede ik anderen heb ingemeeten, en daarom heb ik geen berouw over het geene wat ik gedaan heb, noch ben quaad op my zelve, dat ik met anderen zo, als zy met my doen, zou geleeft hebben. Men toone my in myne Schriften, waar ik iemand ooit eene meening heb opgeltreeden. Het was zekerlyk te wenschen, dat alle, die zich in de Wereld tot Rechters willen opwerpen, uit de grond geleerd waren. Maar dit zal altyd wel by het geene, wat men wenscht, en niet machtig word, verblyven. Wie grondig gestudeert heeft, begeert geen Rechter te zyn, maar ziet de gebreeken van zyn evennaaste door de vinger, die ten goede uitleggende; maar die weinig of niet verstaan, meenen zich daar door in aanzien te brengen, dat ze voor Rechters in de geleerde Wereld, waarin ze noch Scholieren behoorden te zyn, worden aangezien.

Over

§. 184.
185.

Over §. 558.

§. 184. Als in de Wereld niet alles, wat natuurlyker wyze is achter een volgende, in malkander gegrond was, dan zou 't in de Wereld, even als in de Droom (§. 143. *Met.*) toegaan. De Wereld zou een recht Luilekkerland zyn, waar in alles mogelyk is, wat malkander tegenspreekt, en alles zonder wettige oorzaken geschied. Wil men in natuurlyke dingen de Waarheid hebben, en die van de Droom onderscheiden, ook de Wereld tot geen Luilekkerland maken, waar in de Veranderingen geene Reden hebben, waar door men ze verstaan, en aan anderen duidelyk verklaaren kan; dan moet men toestaan, dat ze in malkander gegrond zyn, en vervolgens zodanige Verknochting, als wy aangenoomen hebben (§. 545. & *seqq. Met.*), daar in te vinden is.

Waar door de Waarheid in de Wereld komt.

Over §. 559. 560.

§. 185. Wanneer ik hier bewyze, dat 'er daarom juist Wysheid in de Wereld is, de-wyl zy een *Machine* of Konst-werktuig is, in die zin, als ik 't (§. 557. *Met.*) bepaald hebbe, en de hedendaagse Wysgeeren, die ze een *Machine* pleegen te noemen, aannemen; dan geschied 't ten dien einde, op dat wy uit geen misverstand de zo genoemde *Philosophiam Mechanicam* of Konst-werktuiglyke Wysgeerte verwerpen, noch ze tegens alle reden voor gevaarlyk uitkryten, zo als die geenen doen, die van het *Mechanismus* of de Konst-werktuiglyke Beweeging

Waarom het *Mechanismus* bepaald word.

der

§. 185. 186. der Lichamen geen rechte bevatting hebben, zo als ik reeds te voren (§. 182.) heb aangemerkt.

Over §. 561.

Of de natuurlyke Geschiedenissen Zekerheid hebben.

§. 186. Dat de natuurlyke Geschiedenissen, (want van deze word hier gesproken, alschoon ik 'er het woord *Natuurlyk* niet by voege, om dat ik 't noch niet bepaald hebbe, en echter volgens de betoogende Leerwyze geen woord, dat in zich zelve niet duidelyk is, zonder bepaald te zyn, moet gebruikt worden) hare Zekerheid hebben, kan men van sommigen ook uit de ondervinding op een betoogende wyze toonen.

Voorbeeld der Dwaalstarren.

De Dwaal-starren veranderen door hunne beweeging gedurig hunnen standplaats tegen malkander en tegen de Vaste-Starren. Deze Beweeging geschied volgens onveranderlyke Regelen; en daar door verkrygen alle Veranderingen in hun standplaatze hare Zekerheid, zodanig dat men ze op veele tyden voorzeggen, en zelfs op langst voorledene tyden weder kan uitrekenen. Zo lang als de Starrekunde bekend is, heeft men niet bevonden, dat God door zyn buitengewoone *Concursus* of Toedoen, in de Wydte der Wereldsche Lichamen van malkander, en in haren geregelden Loop iets kome te veranderen. Dienvolgens weet men, dat God door de eerste schikkinge, en die aan de Werelds-lichamen in haren loop voorgeschreevene wetten, alles, wat 'er van deze geschiedenissen in 't toekomende gebeuren zal, heeft vastgesteld, en wie verstaat,

ſtaat, wat de *Epocha* of Tydkringen in de Aſtronomiſche Rekeningen te zeggen hebben, die weet ook, hoe al de toekomende door de voorgaande ſtand alvorens bepaald zyn. De Verandering van de ſtandplaatſe der Dwaalſtarren tegens de Zonne ſleept veel veranderlyks na zich in de byzondere geſchiedeniſſen, welke zich in hen openbaren, zo als uitwyſt het geene, wat wy van de Oorzaken des beſtendigen Weêrs (§. 110. *& ſeqq. Phyſ.*) verhandeld, en van de nuttigheid der Zonne, die 'er de Aarde van heeft, (§. 44. *Phyſ. II.*) hebben aangemerkt. Derhalven zyn ook deze byzondere Veranderingen op het Werelds-lichaam zo wel, als de overigen zeker. Ondertuſſchen, wyl God de vryheid behoudt, van believige Veranderingen door zyn buitengewoone toedoen te maaken (§. 183.); zo word 'er niet ontkent, dat God diergelyke kan doen, alſchoon wy 't betoogender wyze uit het vernuft niet konnen bewyzen, dat het geſchied. Wy hebben 't hier ook niet noodig, alzo wy maar trachten te beweeren, dat deze Zekerheid geene onvermydelyke Noodzakelykheid, zo als de Godverzakers voorgeeven, uitmaakt. Maar is 't dat men naderhand uit de H. Schrift, of uit het Vernuft kan bewyzen, dat God, om aan zyne *Providentia ſpecialis*, of byzondere Voorzorge voor de Menſchen te voldoen, in de byzondere Geſchiedeniſſen op den Aardbodem ſomtyds eene beweeging voortbrengt, welke wel met het Weezen der Lichamen en de Wetten der Beweeging overeenkomt, en voor zo verre ze zich

§. 186.

Waarom men hier niet onderzoekt, of van God iets op eene buitengewoone wyze verricht.

§. 186. zich zo wel als de natuurlyke in de Natuurkunde bepaalen laat, doch echter, zonder zyn buitengewoone toedoen uit het voorgaande niet volgen zoude; dan is 't met het geene wy beweeren niet strydig, maar eene zaak, die volgens onze gronden mogelyk is. Dienvolgens ziet men, dat onze Gronden met de meening der geenen bestaan konnen, die de byzondere Voorzorge Gods op zulken wyze bevattende, niet willen toegeven, dat God ook al door de eerste stichting der Wereld, dit na zyne oneindige Wysheid bereiken kon; maar geenzins met dezelve strydig zyn. Hoe kan men nu zeggen, dat ik de byzondere Voorzorge Gods ontkenne? En hoe durft men 'er noch verder byvoegen, dat ik den Godsdienst over hoop werpe, en het Gebed vernietige? Daar mogelyk noch niemand de plichten tegens God zo klaar en overtuigend verhandeld heeft, als ik, noch ook de noodzakelykheid en nuttigheid des Gebeds uit de Gronden des Vernufts zo krachtig getoond heeft, als ik, gelyk als ieder een in myne Zeden-kunde leezen kan? Hier is de plaats noch niet, alwaar ik van de Voorzorge Gods in 't algemeen, veel minder van de byzondere kan handelen. Ik heb hier immers noch niet beweezen, dat 'er een God is, maar dat koom ik eerst in 't sesde Hoofdstuk te doen, en nu zal ik 'er de grond toe leggen. Derhalven kan ik hier verder niets toestaan, dan wat ik uit de ondervinding, en die daar uit afgeleide bevattingen kan beweeren. Het overige word daarom niet ontkent. Nu is de

Den Schryver legt de beschuldigingen zyner Tegenstrevers op hun geweten.

de vraag, of de Zekerheid, welke uit de natuurlyke verknochting der dingen met malkander volgt, eene onvermydelyke Noodschikkelykheid veroorzaakt, waar door de Wereld een Zelfstandig Weezen word, zo als de Godverzakers willen. Daar zeg ik neen toe, offschoon ik niet loochene, wat ons de ondervindinge leert, en uit de daar uit afgeleide bevattingen is volgende. Of alle geschiedenissen, even als de verschynzelen des Hemels, van de eerste stichtinge afhangen, dan of God in eenige byzondere, ten aanzien van 's menschen beste, op eene buiten gewoone wyze iets in de Loop der Natuur bybrengt, dat konnen wy nu noch niet verhandelen. Dit zyn de rechte Helden, welke tegens de Godverzakers veel uitvoeren, als zy alles door malkander mengen. Zy doen hen de grootste dienst met het geene, wat hen de grootste afbreuk doet, te onderdrukken.

§. 186. 187. Wat hier beweezen word. Wie de Godverzakers een dienst doet.

Over §. 562. 563.

§. 187. Deze Noodzakelykheid is de geene, die men *Necessitas hypothetica* of de Noodzakelykheid onder beding en Zekerheid noemt, diergelyke men bevind omtrent het geene, wat de Menschen beslooten hebben, zo ze hun besluit niet komen te veranderen. Van God zyn wy verzekerd, dat hy zyn besluit niet verandert; vervolgens kan ook het geene, wat in zynen Raad is vast gesteld, niet uitblyven. Doch hier is de vrage noch niet, hoe de Wereld bestaanlyk word, en hoe verre zich het Raads-

Wie *Necessitas hypothetica* of de Noodzakelykheid onder beding is.

§. 187. à 189. Raads-besluit Gods, omtrent de Geschiedenissen, die zich daar in openbaren, komt uit te strekken. Ieder zaak behoort op haar plaats. Luiden, die geen Leer wyze verstaan, behoorden met hun oordeel niet al te voorbarig te zyn, maar stilletjes te huis te blyven, en hunne zaken, waar toe hunne doordringentheid bekwaam is, waar te nemen.

Over §. 564.

Waar het onderscheid tusschen de *Necessitas absoluta* en *hypothetica* uit blykt.

§. 188. Het Voorbeeld hier gegeven, van de Viering des Paasch-Feests, toont klaarblykelyk aan, wat 'er voor een onderscheid tusschen de *Necessitas absoluta* en *hypothetica*, of *de volstrekte Noodzakelykheid*, en *de Noodzakelykheid onder beding* of *Zekerheid* is; zo dat ik verwondert staa, hoe zich de Menschen daar in niet vinden konnen, maar beide voor een houden, wanneer zy 't ten opzichte van God behoorden te onderscheiden.

Over §. 595.

Hoe de natuurlyke geschiedenissen tot haar bestaanlykheid komen.

§. 189. Ik wyze hier aan, hoe eene natuurlyke Geschiedenisse maar natuurlyker wyze tot haar bestaanlykheid komen kan. Dat 'er zulke Geschiedenissen zyn, daar d'eene natuurlyker wyze geduurig uit d'andere volgt, is buiten alle twyffel: wy hebben ten minsten een klaar voorbeeld aan de veranderde standplaats der Dwaal-starren tegen de Vaste-Starren over en onder malkander (§. 186.). Ieder een begrypt ook ligtelyk, dat alle byzondere Geschiedenissen aldus in een Wereld konnen volgen. Maar of dit ook in onze Wereld geschied of niet, daar

daar kan men hier niet van spreken. En ik vreeze, dat men 't betoogender wyze uit het Vernuft bezwaarlyk zal konnen bewyzen. Doch men behoeft juist niet alles betoogender wyze uit het Vernuft te bewyzen. Het is voor de geopenbaarde Godsdienst genoeg, als het Vernuft niets, dat hem tegenstrydig is, beweert of staande houdt. Hoe veele dingen zyn 'er niet, die maar op het enkele Geloof steunen, en daar het Vernuft geen gewag van maakt! doch daarom kan men niet zeggen, dat men ze deswegen behoorde te ontkennen. §. 189. 190.

Over §. 566.

§. 190. Ik spreek 'er hier weder van; als de Weste-wind natuurlyker wyze zou waaijen, terwyl de Ooste-wind waait, zo dat God op geenerley wyze ooit den Loop der Natuur gestremt, of op een byzondere wyze zou bevordert hebben. En hier door zoek ik de onvermydelyke Noodzaaklykheid der Wereld tegens de Godverzakers uit hun eige gronden, waar uit zy die willen beweeren, te wederleggen. Een Godverzaker staat toe, dat ieder natuurlyke werking in de Wereld hare oorzaak heeft, en dat deze weder hare oorzaak heeft gehad, en zo voorders. De Verknochting tusschen de Oorzake en de *Effectus* of Uitwerking zy noodzaakelyk, zodanig dat, wanneer de oorzaak in haar werken is, en haar niets tegenhoudt; de uitwerking ook volgen moet, na de gemeene Regel: *posita causa, ponitur effectus.* Daarom meent men, het schyne

De onvermydelyke Noodzaakelykheid word uit de gronden der Godverzakers wederlegt.

Tegenweping der Godverzakers.

§. 190. ons toe, als of in andere dingen, die den geenen, welke geschieden, zyn tegengesteld, zo wel als deze mogelyk waren, dewyl wy de gantsche *nexus causarum*, of *den t'Zamenhang* en *Verknochting der Oorzaken* niet konden overzien. Indien het zelve mogelyk was; dan zouden wy 't, *by voorbeeld*, dat tegenwoordig, terwyl 't regent, de Zon zou schynen, even zo tegenstrydig bevinden, als in de Meetkonst, dat in een Driehoek drie hoeken t'zamen genomen niet grooter noch kleinder konnen zyn, dan twee rechte hoeken. Op zulken wyze nu zou 'er in de Geschiedenissen der Wereld zo wel als in de Geometrische Waarheden eene onvermydelyke Noodzakelykheid zyn, uitgenomen dat ze daar een ieder zo ras niet als hier in 't oog zou vallen. Om nu dit over hoop te smyten, zo ben ik op de volgende wyze te werk gegaan. Voor eerst heb ik toegestaan, dat geen van alle gevallige dingen natuurlyker wyze bestaan kon, dan door een reeks van ontelbare oorzaken, waar van zich altoos d'eene tot de andere gedraagt, even als de werking tot haar oorzake: 't welk ook de Natuurkundigen en Genees-meesters niet ontkennen noch loochenen konnen, indien ze maar willen nazinnen het geen ze uit de beschouwing der Natuur hebben aangemerkt; gelyk het ook de beroemde Genees-Heer *D. Hoffman* tot Halle in zyne *Dissertatio de Fato physico & medico*, waar in hy doorgaans myne woorden gebruikt, zelf bekent. Ja de Natuur van 't Gevallige brengt het zelf mede. Want het is door

Antwoord op dezelve.

zyn

zyn weezen, gelyk als ieder een bekend is, §. 190.
tot zyne bestaanlykheid niet bepaald: weshalven 't van buiten bepaald word, en dienvolgens eene oorzaak van noden heeft. Als de oorzaak geen noodzakelyk, maar weder een gevallig ding is; dan heeft het insgelyks eene oorzaak nodig, die zyne bestaanlykheid bepale, en zo voorders. Hoe verre men nu gaan moet, of men gestadig voortgaan, dan of men eindelyk by een *Causa prima necessaria*, dat is, by een Noodzakelyk Ding, als de eerste Oorzaak van alle de overige, verblyven moet; komt niet te pas, alhier te verklaaren. Ik bewyze het laatste nodig te zyn (§. 928. *Met.*), alwaar ik van God verhandele: alles ter gehooriger plaatse. Het wondert my, dat men hier omtrent zwarigheden maakt, niet alleen, om dat de zaak in zich zelve klaar is, en niets gevaarlyks daar uit volgt, indien ze door vernuftige en rechtzinnige menschen te recht beschouwt word; maar ook, dewyl ik het, met een Godverzaker zintwistende, als een *Concessum*, of voor een van hem aangenomene en toegestaane grond konde aanneemen, als 't niet waar was, om hem uit zyne eige gronden te wederleggen. Het is immers niet nieuws, dat men *ex concessis ad hominem*, of uit toegestaane gronden met iemand zintwist. Nu is 't in waarheid niet mogelyk, dat 'er door die *Nexus causarum*, of door die Verknochting der dingen, waar door *by voorbeeld* natuurlyker wyze, dat is, naar de enkele Loop der Natuur, en de Order der in een ander werkende oorzaken, Regen word voortgebracht, terwyl de

Ongegronde zwarigheden.

Worden opgelost.

§ 190. Zonneschyn daar uit volgende is. Een iegelyk begrypt, dat tegenstrydige Geschiedenissen niet teffens zyn, noch van een en dezelfde oorzaken konnen voortkomen. Doch daar uit volgt niet, dat de tegenstrydige Geschiedenissen, of in 't algemeen de dingen, die eene *intrinsecam possibilitatem* hebben, dat is, die niets tegenstrydigs in zich bevatten, niet mede bestaanlyk konnen worden; maar dat 'er een ander Order van oorzaken, als deze vereischt word, indien ze mede natuurlyker wyze zullen bestaanlyk worden. Maar nu is diergelyke Order zeer wel mogelyk, nademaal wy 'er zelfs een gedeelte van konnen aanwyzen, en daar in ook niets tegenstrydigs te vinden is, wanneer men zulken Order, als 'er toe vereischt word, komt aan te nemen. En dienvolgens heeft deze Order der dingen geene onvermydelyke Noodzakelykheid. Wie zal nu zeggen, dat ik hier door de onvermydelyke Noodzaaklykheid des tegenwoordigen Loops der Nature had willen beweeren? En wie kan 'er aan twyffelen, dat het myne waare intentie zy, de onvermydelyke Noodzaaklykheid om verre te werpen? Zekerlyk wie met *Spinosa* en de Godverzakers de onvermydelyke Noodzakelykheid des Loops der Nature wil beweeren; die moet vooral niet toestaan, dat 'er noch veele andere Geschiedenissen mogelyk zyn, die even zo wel als deze, hoewel door eene andere Order der dingen, natuurlyker wyze konnen bestaanlyk worden. Want hier door beweert men, dat de Loop der Natuur heel anders had konnen zyn.

Ongegronde beschuldigingen worden wederlegt.

zyn. Doch is 't dat hy noch anders zyn kan, zo is hy niet volstrekt Noodzakelyk. Maar wanneer men hu verder inbrengt, dat het niet genoeg is, de Gevalligheid der gantschen Wereld toe te staan, maar dat men ook bekennen moet, dat 'er sommige gevallige dingen byzonderlyk door de Wille der Ziele voortgebracht worden, insgelyks dat God door zyne Macht voortbrengt, wat uit den ordentlyken Loop der Natuur niet zoude volgen; dan is 't antwoordt: Gy spreekt zo als gy wys zyt. Hier ter plaatze, alwaar ik maar heb voorgenoomen, de bewys-redenen der Godverzakers, waar mede zy de onvermydelyke Noodzakelykheid des Loops der Nature bewyzen willen, te beantwoorden, is het volkomen genoeg, in tegendeel te toonen, dat de Loop der Nature ook noch anders had konnen zyn, en vervolgens niet volstrekt Noodzakelyk zy. En dit kan ook volstrekken, om te bewyzen dat 'er een God zy, die de Wereld gemaakt, en de tegenwoordige Order der dingen na zyn eige vrye Wille gekoozen heeft. Het overige dient hier niet, maar behoort op een andere plaats. Deswegen word het niet ontkent, maar als een zaak, hier ter plaatse niet dienende, voor by gegaan. Dewyl ik noch niet beweezen hebbe, dat 'er een God is; maar zulks eerst in het sesde Hoofdstuk geschied; zo kan ik hier ook noch niet onderzoeken, of God tegen het Weezen en de Natuur der dingen, dat is, door een Wonderwerk, of volgens het Weezen en de Natuur der dingen, Geschiedenissen

§. 199. De Tegenstreven brengen zaken voor, die hier niet behooren.

Eerste bewys.

§. 190. sen voortbrengt, die naar den Loop der Natuur niet zouden volgen. Even eens is 't gelegen met de Geschiedenissen, welke van de Wille der Ziele afhangen. Deze vraag moet uit de andere, namelyk hoe de Ziel en 't Lichaam in malkander werken, beslist worden. Dit nu noch ter tydt niet beslist zynde, kan men ook hier van de eigenschap dezer Geschiedenissen noch niet spreken. Ja, indien ik my van de Gevalligheid des Loops der Nature of der gantschen Wereld, als eenen grond bedienen wil, om daar uit te bewyzen, dat 'er een God zy; zo moet ik het geene, wat Gods byzondere Voorzorg omtrent de Menschen aangaat, voorbygaan. Want anders zou 'er, gelyk een ieder ziet, een *Circulus in demonstrando* begaan, dat is, eene stelling tot een bewys aangenomen worden, waar uit het bewys niet zou komen volgen. Hoe de gevallige Geschiedenissen van de Wille der Ziele afhangen, is niet raadzaam hier onder te mengen, dewyl dit op de beslissing van een zwaarder, en van veelen voor onoplosselyk geachte vrage berust; doch men moet zulk een gewichtige en nodige vraag, of 'er een God zy, van een onoplosselyke knoop niet afhangkelyk maken, noch aan een Tegenstrever daar door gelegentheid geven, om van de Hoofdzake tot een tweede zake, waar in men geen einde noch uitkomst met hem ziet, af te wyken.

Tweede bewys.

Onvoorzichtigheid der Tegenstryders.

Over §. 567.

Hoe de natuurly-

§. 191. Dit verstaat men van die dingen, wel-

welke door verknochte oorzaken worden voortgebracht, en kan van een iegelyk, die 'er maar acht op geeft, ligtelyk begreepen worden. Men neme *by voorbeeld*, de Werelds-lichamen, waar van men uit de Star-reloop-kunde weet, dat ze hare beweging achtervolgens na de van God eens ingestelde Loop der Nature voortzetten (§. 186.). Als zich op de aanstaande 22. *May*, *Ao.* 1724. (*zynde deze Aanmerkingen in dit jaar voor de eerste maal gedrukt*) 's namiddags geene verduistering der Zonne kwam te openbaren, ofte ook zo groot niet, als ze verschynen zal, namelyk tot Parys, Genua, Bononien, Venetie enz. niet gantsch verduysterd schynende; dan moeste of de loop der Maane, of der Zonne, of beide t'zamen in de voorgaande tyden anders geweest zyn, als hy nu geweest is, terwyl deze verduystering ter zelver tyd, en in zulk een grootte zich in de gemelde plaatze vertoont heeft, al was 't, dat het Werelds-gebouw volkomen bleef, zo als het is, of de Werelds-lichamen moesten in eene gantsch andere wydte van malkander af staan, en zich na andere wetten beweegen. Dit volgt 'er uit, dewyl elke stand-plaats der Dwaal-starren tegens malkander in de t'zamenstelling van 't Werelds-gebouw, en de wetten der beweeging, gegrond is, of 'er uit te bepalen en uit te rekenen is. Derhalven wat hier omtrent de stand-plaats der Dwaal-starren plaats grypt, betreft ook alle d'overige Geschiedenissen, welke insgelyks in het Weezen der lichamelyke dingen, en de Wetten der beweeging

§. 191. ke Geschiedenissen van malkander afhangen.

§. 101. ging gegrond zyn, dewyl het hier na de van God geschikte Loop der Nature even zo wel in een onverbrooken order voortgaat. Doch het is onnozel, als men daar uit eene onvermydelyke Noodzaaklykheid, zelfs in de achtervolging der dingen, wil afleiden. Want hoe min diergelyken in de Verschynzelen des Hemels te vinden is, zo min vind ze ook hier plaats. In de Verschynzelen des Hemels is geene onvermydelyke Noodzaakelykheid, alschoon ze hare Zekerheid hebben, die de Philosophen of Wysgeeren *Necessitatem hypotheticam* of een Noodzaaklykheid onder beding noemen, om dat ze moeten komen, zo als het de schikking des Werelds-Gebouws en de Wetten der Beweeging met zich brengen, zo lang als 't God niet behaagt daar van af te wyken. De Werelds-Lichamen zyn niet noodzakelyk; ook staan ze niet noodzakelyk in deze order en wydte van malkander, noch beweegen zich noodzakelyk naar deze Regelen, die *Kepler* als de Wetten des Hemels eerst ontdekt heeft. Derhalven behoudt ook Godt altyd de Vryheid dezelve te veranderen, als 't hem behaagt, gelyk hy ze ook in den beginne heel anders had konnen schikken. Zo als wy het in de Verschynzelen des Hemels vinden; zo komt 't ons ook by de andere Geschiedenissen voor. Kan nu iemand bewyzen, dat God wonderbaarlyk, of boven-natuurlyker wyze komt voort te brengen, wat natuurlyker wyze in deze Wereld niet volgen kon; zo word dit door het tegenwoordige niet ontkent. Wy spreken maar van het geene, dat na-

Onnodige zorgvuldigheid aangaande de eene onvermydelyke Noodzakelykheid.

natuurlyker wyze, door den eens gestelden Loop der Nature, is volgende. En uit dien hoofde is 't zeker, dat, zo 'er een Geschiedenis natuurlyker wyze anders zou volgen, als zy volgt; eene gantsch andere Verknochting der dingen moette zyn. Nu noeme ik eene Verknochting der dingen na de Ruymte en de Tyd, of veel eer de Order dezer verknochte dingen, eene Wereld (§. 541. *Met.*), om dat de Heer *van Leibnitz* deze benaming eens heeft ingevoerd, en wy voorheen gezien hebben, dat het niet zonder reden is, dat men die heeft ingevoerd, mits ze anderen *Ordinem rerum seu caussarum*, dat is, *een Order der dingen, of oorzaken* noemen. Derhalven is 't niet ongerymd, wanneer zy zeggen, dat in een andere Wereld natuurlyker wyze had konnen geschieden, wat in d' onze niet geschied, of ook in een andere had konnen achterblyven, wat in d' onze geschied. Als de Menschen hun verstand eerst wat scherpten om bekwaam te worden tot iets te bevatten, en zich benaarstigden om een zaak eerst recht te overleggen, alvorens zy 'er van oordeelen; dan zou 't heel anders uitkomen, en de onnodige vrees, als of 'er onder het voorgebrachte, waar van zy in hunne leer-oeffeningen jaren niets gehoord hebben, iets gevaarlyks schuilde, ten eenemaal verdwynen. Het is een groot ellende onder de Zonne, dat Menschen van een klein verstand over alles willen Rechters zyn, niet konnende gedogen, dat een ander doordringender van geest zoude zyn als zy. Ik weet zeer wel, dat men diergelyke hoogst-

§. 191.

Waarom men zich in zaken niet te rechte vinden kan, alschoon ze heel begrypelyk zyn.

§. 191. nodige en dienstige vermaningen voor een
192. hoogmoed uitkryt; maar ik vraag 'er niet na, en ben van eene gantsch andere meeninge. Ik houde voor een hoogmoed, als men op zyne krachten meer als billyk vertrouwt, alschoon men genoegzaam bewust is, van zich nooit in 't overleggen geoeffent te hebben; ja alles wat 'er in de mond komt spreekt, en echter noch meent, dat men de zake vry dieper als een ander, die zonder groot gepeins en overleg niets voorbrengt, zou inzien.

Over §. 568.

Wat Veranderingen in de Wereld in hebben.

§. 192. Ik stelle hier uitdrukkelyk: Als 'er iets, niet in de Stichting van 't Werelds-Gebouw, maar alleen in de Wereld, dat is, in de Verschynzelen des Hemels, of in de veranderlyke dingen op Aarde, zou veranderd worden; waar door NB. *de Staat in de toekomende Tyden* veranderen zou, namelyk zo veel als 'er natuurlyker wyze uit deze veranderinge volgen kan. Wanneer men dus voorgeeft, als of ik beweerde, dat de Stichting van 't gantsche Werelds-Gebouw daar door altyd veranderde, zo dat de Zon, Maan en Starren niet meer op haar plaatze zouden blyven; dan beschuldigt men my van het geene, waar van het tegendeel uitdrukkelyk in myn Boek staat. Dus kan men zien, met wat grond van waarheid zulk een zeggen kan, dat hy alles, wat ik geschreeven hebbe, dikmaals rypelyk overwogen hadde. Wie in het eene de onwaarheid en tegen zyn gemoed spreekt; die is geenzins

Ongegronde beschuldiging der Tegenstreven.

Hoe geloofwaardig zy zyn.

te

te betrouwen. Het doet my leed, dat men §. 192.
zyn Geloof niet beter in acht neemt: want 193.
wat zullen 'er de Nakomelingen, die alles onverschillig pleegen te overweegen, van zeggen? Het is ellendig, dat zich de Menschen laten voorstaan, als of alle andere blind waren, niet konnende zien, dat ze tegen hun beter weten en gemoed spreken. Men ziet klaar dat ze geen waare roem zoeken, maar zich met loftuitingen der geenen, die zich laten blinddoeken, vergenoegen. Dit is 'er de vrucht van, als men niets uit de grond leert, maar zich alleen aan 't uitwendige vergaapt. Zekerlyk zyn 't dan gevaarlyke Leeren, waar door men tot een grondige kennis van zaken komt, want men leert zulke luiden in de kaart zien, het geen hen te verveelen schynt. Deswegen zyn ze gramstorig, en op allerley middelen bedacht, om het gemeene volk onder de Geleerden, dat ze zoeken te behagen, te blinddoeken.

Waarom ze eene grondige doorzicht in zaken niet konnen verdragen.

Over §. 569.

§. 193. Dit is eindelyk de Stelling, die ik tegen de Noodlot-stellers en Godverzakers voor den dag brenge; als dat deze Wereld de eenigste niet zy, die God heeft konnen maken. Is zy nu de eenigste niet; maar zyn anderen zo wel als zy mogelyk, zo moet 'er een God zyn, die deze gemaakt heeft, gelyk ik hier na betooge. En dewyl God noch veele andere had konnen scheppen; zo moet hy eene Vryheid hebben, en deze niet noodzakelyk van hem afhangen, gelyk

Nuttigheid der Stelling van de mogelykheid veeler Werelden.

§ 193. lyk ik mede op zyn plaats betooge. Vervolgens ziet men, dat ik ben van zins geweest, de Gevalligheid der Wereld te bewyzen, en de onvermydelyke Noodzakelykheid derzelve, zo wel in *Dependentia* of in hare Afhangkelykheid van God, als in *Consecutiens* of in het Gevolg der Geschiedenissen, om verre te werpen. Als iemand ontkent, dat 'er noch meer lichamelyke dingen, welke heel anders hadden konnen met malkander verknocht worden, mogelyk zyn; dan kan hy ook niet toestaan, dat 'er natuurlyker wyze andere Geschiedenissen, als die 'er komen, konnen volgen. En dan zal 't hem zwaar en moejelyk vallen, uit de enkele gronden des Verstands de onvermydelyke Noodzaakelykheid te wederleggen, en een Godverzaker en Noodlot-steller te overtuigen. Ik ben bykans moede, om in deze zake de pen verder te gebruiken. De Menschen willen met geweld van een zaak oordeelen, en meenen daar toe bekwaam te zyn, alschoon zy de nodige overlegging daar toe noch ter tyd niet eens gebruiken; ja zelfs hun verstand zo veel niet geschierpt hebben, om een overlegging wel aan te brengen. Men kan met vrucht nalezen, wat de geleerde Schryver van de *Commentatio de DEO, anima, mundo & fato*, in het eerste Vertoog wydloopig hier van verklaart heeft. 't Is even als of iemand, die de *Grondbeginzelen van Euclides*, en iets van de *Stelkonst* geleerd heeft, zich tot Rechter wilde opwerpen, van het geene de Heer *Newton* in zyne *Principia Philosophiæ na-*

De Schryver rechtvaardigt zyn Intentie.

Inhoud der Tegenstryders van de Schryver.

naturalis, mathematica heeft geschreeven. § 193.
Wie zich in de *Grondbeginzelen van Euclides* oeffent, verkrygt 'er zo veel verstand, door dat hy zien kan, wat hy in de Wiskunde niet recht verstaat, doordien hy het geene, wat hy leert, begrypt en grondig kan bewyzen. Als in andere Weetenschappen een ieder mede het geene, wat hy geleerd word, niet alleen behieldt, maar recht en in de grond leerde verstaan en bewyzen; dan zoude zich niemand in zaken, daar hy niet van oordeelen kan, tot Rechter opwerpen. Hy zou veel eer geheel en al niet oordeelen, of alle mogelyke vlyt aanwenden, om zich te voren in staat te stellen van een redelyk oordeel te vellen, om dus by verstandige en onzydige te konnen bestaan. Ik danke God, dat ik 'er over uit ben, en zeer wel erkenne, wat ik niet weet, en waar ik gantsch niet van oordeelen kan, ook in myne Schriften niet meer zegge, dan wat ik waarlyk weet en verstaa. Doch men wil hebben, dat men meerder doen zal, dan men in waarheid verstaat, en echter wil men ook, dat de zaken, die men beweert, zeker en onbetwistbaar zullen zyn. Men staat toe, dat zulke gewichtige Waarheden als die, waar door de Godverzakery bestreeden word, betoogender wyze zullen verklaard worden, op dat men 'er niets tegen kon inbrengen; en echter zal alles door malkanderen gesmeten worden. De Stellingen zullen niet zuiver blyven, zo als men ze ter plaatse, daar men ze voorbrengt, bewyzen kan, maar men

Waarom hun misslag outstaat.

Wonderlyk bedeeren der Tegenstanders.

zal

§. 139. zal noch iets anders, 't welk men eerst op
194. andere plaatzen bewyzen kan, daar by voegen; dewyl naderhand, als men van elks in 't byzonder overtuigt is, al het zelve in 't Geheugen word opgesloten, en men ook in zulken t'zamenhang het zelve aan die geene, welke het enkeld van buiten komen te leeren, voordraagt. Wie diergelyken begeert, toont genoegzaam, dat hy de zaken nooit ordentelyk onderscheiden heeft, noch door een grondig bewys daar van overtuigt is, maar ze enkeld van buiten geleerd, en de bygebrachte gronden maar slechts overwogen heeft, ten hoogsten maar voor zo veel als 't tot een overtuiging nodig is, zo 'er buiten dat vooroordeelen en gemoeds-driften by komen. Daar is noch niemand geboren, die 't zulke wonderlyke Menschen van pas kan maken.

Waar uit dat ontstaat.

Over §. 570.

Aanmerking over het Voorbeeld, van de vrye Handelingen der Menschen afgeleid.

§. 194. Ik heb in 't voorgaande beweezen, dat ook het geene, wat van natuurlyke Geschiedenissen niet bestaanlyk word, doch echter daarom niet onmogelyk is, maar by een andere verknochting der dingen bestaanlyk zou zyn geworden, als de zelve in weezen was. Ik toone nu ook, dat men zelfs omtrent de Handelingen der Menschen diergelyken voorbeeld vind, waar door men het kan verklaaren; en ik haal 'er een te liever van aan, wyl men de nodige oorzaken daar toe gemakkelyker kan overweegen, dan in andere gevallen, daar een goede doordringentheid in de Natuur-

tuur-kunde vereischt word. Maar het heeft §. 104. reden, dat wy ook in deze Stoffe, daarmen van de Verknochting der dingen spreekt, en hoe iets natuurlyker wyze bestaanlyk word, voorbeelden van de vrye Handelingen der Menschen nemen, dewyl 'er de Mensch door word aangeleid. Dat wy van het geene, wat buiten ons toedoen in de Wereld geschied, gelegentheid tot onze vrye Handelingen nemen, kan niemand ontkennen. Alle Boeren weten dat, wanneer ze zich in hunne bezigheden na het jaar-gety en het weêr schikken. Menig een heeft geen gedachten tot wandelen te gaan, maar het mooy weêr nodigt hem daar toe uit. Wie zal nu zeggen, dat het mooy weêr hem geen aanleiding daar toe gegeven heeft, en hy 'er evenwel toe geresolveerd had; al had 't noch zo sterk geregent? Of wie zal beweeren, dat het nadeelig is aan des Menschen Vryheid, als hy tot zyne Handelingen van het geene, dat 'er in de Wereld geschied, aanleiding neemt? De Noodlot-stellers geven het laatste voor; maar het word wederlegt door het geene, wat wy van de Vryheid des Mensche beweert hebben. Doch ik toone hier, het zoude ook mogelyk geweest zyn, dat de Mensch het geene, wat hy niet by zich besluit, waarlyk, zonder zyne Vryheid te krenken, by zich hadde besslooten. Alzo 'er zo wel een Order der dingen, of na myne spreekwyze, eene Wereld mogelyk is, waar in de Mensch aangeleid hadde konnen worden, na zyn Vryheid by zich te besluiten, *by voorbeeld* te staan, in plaatse dat hy

Waar van den Mensch aanleiding tot zyne Handelingen neemt.

hy nu zit. En op zulken wyze zou dat
§ 194. geene tot bestaanlykheid gekomen zyn, 't welk in deze Wereld niet bestaanlyk word. Meerder als dit zeg ik niet, wanneer ik schryve: dat 't in een andere Wereld was mogelyk geweest, op te staan, terwyl ik bleef zitten. Een ieder ziet, dat hier niet *de possibilitate intrinseca*, maar *de extrinseca*, dat is, niet alleen van het geen geschieden kan, maar van het geen waarlyk geschied, gesproken word. Alles wat geschieden kan, geschied niet dadelyk; want anders zoude men te gelyk zitten, staan, leggen, springen, enz. dat is, daar zouden strydige dingen te gelyk konnen zyn. Dit smyt den grond van Tegenstryding om verre, en met een alle Zekerheid in de Kennisse (§. 391. *Met.*); strydende het zelve ook tegens de ondervinding, mits een iegelyk bekennen moet, nooit gezien noch van anderen gehoort te hebben, dat 'er twee strydige dingen te gelyk op een plaats, en ter zelver tyd in de eigenste zake hadden konnen gebeuren, *by voorbeeld*, dat iemand te gelyk gezeten, en gegaan hadde. Onze Godsgeleerden, tegens de *Socinianen* zintwistende, zo als men 't onder anderen by *Maresius* in zyn *Collegio controversiarum* vind, staan gewillig toe, dat de gevallige Geschiedenissen van eeuwigheid af hare bepaalde waarheid gehad hebben, zo dat 'er van eeuwigheid af d'eene van deze beide Stellingen: *Sempronius zal op die tyd zitten, en hy zal op die tyd niet zitten*: waar, en de andere valsch geweest zy. Nu word deze Geschiedenis wel door

Gevallige Geschiedenissen hebben eene bepaalde Waarheid.

door de vrye Wille der Ziele bepaald; maar §. 194.
zy word 'er doch door uiterlyke dingen toe aangeleid, en zoude zich nooit aldus bepaald hebben, als zy 'er geen gelegentheid toe gekregen hadde. *By voorbeeld: Petrus* zou de Heer Christus niet verloochent hebben, indien de Meid hem geen aanleiding daar toe gegeven hadde. Ik zou deze Aanmerkingen niet geschreven hebben, indien myne Tegenstrevers myne woorden niet verdraait, en daar door gelegentheid genomen hadden van my te lasteren, ja zelfs door dit lasteren my op andere wyze te benadeelen. Maar indien 't van eeuwigheid af zeker is, wat 'er in deze Wereld geschieden zal, en wat 'er in tegendeel achterblyft, ja zelfs wat de menschen zich onder deze of geene omstandigheden zullen bepalen, als dat (om by 't voorbeeld van de Godzalige *Musæus* te blyven) *Petrus* de Heer Christus staat te verloochenen; zo zyn ja van God, die besloten heeft, wat voor een Wereld hy scheppen, en wat voor vrye Handelingen der Menschen, ja zelfs wat voor natuurlyke dingen hy daar in gedogen wil, alle dingen vast gesteld, zo als zy verschynen zullen. En op zulken wyze is 't onmogelyk, dat zich de strydige geschiedenissen in deze Wereld te gelyk zouden openbaren. Doch dewyl ook andere Orders der dingen mogelyk zyn, waar in die zo wel, als het geene, wat in onze Wereld geschied, hare bepaalde waarheid hebben; zo kan men met het zelfde recht zeggen, dat ze tot een andere Wereld behoren, als men van het geene, dat 'er in

§. 194 deze Wereld geschied, zegt, dat het tot deze Wereld behoort, mits wy alle geschiedenissen mede tot de Wereld rekenen (§. 544. Met.). Gelyk als het geene, dat in deze Wereld geschied, en daar in zyne bepaalde waarheid heeft, een byzondere *Series rerum*, of *Gevolg van dingen* uitmaakt; zo maken ook andere hen tegengestelde geschiedenissen, welke in een ander Order zyn achtervolgende, een ander *Gevolg van dingen* uit. Als men met luiden te doen hadde, die de Leer-wyze kundig waren, en niet alles, wat ze geleerd hebben, na haar gewoonte onder malkanderen mengden, als of men de gantsche kraam op een reize moest uitleggen; dan zou men metten haast uit de zaak komen. Namelyk, het is onmogelyk, dat tegenstrydige Geschiedenissen te gelyk konnen bestaanlyk worden. De geenen, die bestaanlyk worden, hebben hare bepaalde waarheid in deze Wereld, en dat, volgens de bekentenis der Gods geleerden, van eeuwigheid af, en zyn vervolgens zeker. Derhalven konnen de anderen, die in deze Wereld niet bestaanlyk worden, hare bepaalde waarheid daar in niet hebben; doch dewyl het mogelyk is, dat ze in een andere Wereld konnen bestaanlyk worden, zo moeten zy daar in hare bepaalde waarheid hebben, en zeker zyn. Daarom als wy tot deze Wereld maar rekenen het geene, wat 'er waarlyk in bestaanlyk word, en geschied (§. 544. Met.); zo moeten wy het andere, wat in een andere Wereld maar bestaanlyk word, tot een andere Wereld rekenen.

Waarom de tegengestelde Geschiedenissen tot een andere Wereld behooren.

Wie

Wie overdenkt, dat den Mensch, zelfs §. 194.
wanneer hy vrywillig handelt, van de uiterly- Waarom de bepaalde waarheid aan de Vryheid geen nadeel toebrengt.
ke dingen aanleiding neemt, dat hy zich in het
oordeelen van zaken na de mate zyner kennisse schikt, en eindelyk naar de Regel der begeerte, door de Ouden reeds lange tyd vast gesteld, zich bepaalt tot het geene dat hy verkiest, en dat hy, of schoon hy ook na het genome besluit, volgens zyne natuur en weezen, noch onverschillig is, om het geene, dat hy besloten heeft, te doen en te laten, doch echter zonder genoegzame reden daar van niet afstaat; die zal zich in de bepaalde waarheid der gevallige dingen zeer wel weten te vinden, en de vreeze, als of de Vryheid daar door grotelyks benadeelt wierde, ter zyden stellen. Doch ik verwondere my niet, dat zich sommige luiden in deze dingen verwarren, en niet te recht vinden konnen; want ik weet, dat het my, toen ik met myn verstand noch niet verder als zy gekomen was, niet beter ging. Maar ik ben altyd zo voorzichtig geweest, dat ik my in 't oordeelen niet verhaast, maar myne zwakheid erkend, en myn best gedaan hebbe om my verder te oeffenen, en tot meerder doordringentheid bekwaam te maken. Doch die dwaasheid is my nooit in het hoofd gekomen, dat ik gewaant zou hebben juist daarom, om dat ik de zake niet verstond, bevoegt te zyn, my tot een Rechter op te werpen, en den geenen, die my in verstand te boven ging, aan te vallen, om dat ik myn Verstand noch niet zo veel als hy door oeffening volmaakt hadde. De Keer, dat

Inborst des Schryvers.

Of het eene ge-

§. 194. wy veel anders besluiten zouden, als wy door uiterlyke dingen andere aanleiding vonden, dat is, wanneer wy in andere omstandigheden gesteld wierden, is geene schadelyke noch gevaarlyke Leere. Zy heeft een grooten invloed op de Handelingen der Menschen, gelyk ik 'er die ook toe gebruikt hebbe, en byzonderlyk, indien het op de plichten tegens God aankomt. Men erkent daar uit de goedertierentheid Gods, als wy overweegen, dat wy in zulke onstandigheden gesteld zyn, waar door wy van het quade afgetrokken, en tot het goede aangeleid worden, en dat wy door onze natuurlyke neigingen, quade gewoontens, en uit andere oorzaken, in deze of geene zware zonde, schande en ondeugden zouden gevallen zyn, als wy in zulke omstandigheden, waar in zich andere Menschen bevinden, waren gesteld geweest, zo als ik 't reeds in de Zeden kunde, alwaar ik van het vertrouwen op God handele, heb uitgeleid. Deze kennis, als 'er de mensch van overtuigt, of van de waarheid der zelven volkomen verzekert is, noopt hem aan, om God te loven en te danken, deels voor het goede hem toegezonden, deels voor het quade van hem afgewend. Zy veroorzaakt, dat hy met zyne omstandigheden te vreden is, en niet wenscht in die geene te zyn, waar in zich andere bevinden. Daar uit komt het, dat de Mensch met de zwakheden van anderen geduld, en haar ongeluk, door hun misdaden verdiend, meedogentheid heeft, hoewel hy een vyand van ondeugden

vaatlyke Leeringe is, dat wy by andere omstandigheden iets anders zouden besluiten.

is,

is, en dezelve niet goedkeurt; vervolgens, §. 194.
dat een Rechter in het onderzoeken en bestraffen der misdadigers niet verder gaat, dan het de Gerechtigheid vereischt, zo als ik alreeds in de Staat-kunde getoond hebbe. Dit zyn de gevaarlyke gevolgen, die uit myne Leere voortkomen, en die ik 'er kome uit te trekken. Zekerlyk! als ze wat beter hadden ingezien, hoe de Zeden- en Staat-kundige Waarheden door de Boven-natuur- en Natuur-kundige bepaald wierden, voor al eer zy *Philosophias Practicas*, of *Stichtelyke Wysgeertens* begonnen te schryven; als zy voorheen met vlyt overwogen hadden, hoe de Gods-geleerde Waarheden, die men in het *Systema Theologiæ* leeraart, met die in de *Theologia Morali* overeenkwamen, voor al eer zy begonnen hadden *Theologia Morales*, of *Zedelyke Gods-lessen* te schryven; dan zouden 'er andere oordeelen te voorschyn komen, als ze zeggen wilden, wat de Zedelykheid en Godsdienst om verre smyt, en wat die in tegendeel bevordert. Uit dit proefstuk ziet men hoe het toegaat, als den Schoenmaker zyn oordeel over den leest wil uitstrekken. Men zou het my veel eer dank weten, dat ik de verwarde knoopen, waar door de Godverzakers en andere Vyanden van den waren Godsdienst eenig voordeel meenen te behalen, op eene duidelyke wyze oplosse en toone, hoe de *theoretische* of beschouwende Waarheden een invloed in de Oeffeningen der Deugden, en de Handelingen der Menschen in het burgerlyke leven hebben. Doch daar zyn 'er ook, die het erkennen, en

Waar uit de quade oordeelingen van de gevaarlykheid der Leeringen ontstaan.

Hoe des Schryvers

§. 194. en my ter dezer uure daar van verzekert
195. hebben, betuigende met een, dat deze on-

werk van verstandigen aangemerkt word.

nutte oproermakers met al haar ongegrond geschreeuw hen nooit zouden beweegen om af te stappen van het geene zy door onpartydige overweeging rechtmatig, en in des menschen ommegang zo nut en dienstig bevonden hadden. Door den tyd zullen zich noch meer vinden, die dit openhertig bekennen, wanneer de Vervolgers het einde, dat Godt beraamt heeft aan hare boosheid toe te laten, zullen bereikt hebben.

Over §. 572.

Wat in onze Wereld mogelyk genoemt word.

§. 195. Wanneer ik zegge, dat in onze Wereld bestaanlyk word, het geene in den t'zamenhang der dingen, welke de tegenwoordige Wereld uitmaakt, gegrond is; dan ziet een iegelyk, dat men hier maar spreekt van het geen natuurlyker wyze geschied. Want, doordien ik by verre na noch niet beweezen hebbe, dat 'er een God zy, die Wonderwerken doen kan; zo kan ik ook noch niet spreken van het geen dat door Wonderwerken geschieden kan. Ondertusschen beweezen hebbende, dat God geene Wonderwerken doet, dan wanneer 't zyne Wysheid vereischt (§. 1041. *Met.*); en dat hy ze na zyn wysheid mede in den t'zamen-

Hoe verre de wonderwerken daarin gegrond zyn.

hang der dingen brengt (§. 1042. *Met.*); zo zyn ze ook zodaniger wyze in den t'zamenhang der dingen gegrond, als 'er de vrye Handelingen der Menschen in gegrond zyn. God neemt 'er gelegentheid toe van het geen in de Wereld geschied, gelyk als den

Mensch

Mensch van het geen, wat in de Wereld omgaat, aanleiding tot zyne Handelingen neemt. Hier aan kan niemand twyffelen, als hy maar acht geeft op de Wonderwerken, die in de Schriftuure beschreven worden. *By voorbeeld*, tot het Wonderwerk, ten tyde van *Josua* geschied, gaf de Zege, die hy zocht te voleinden, gelegentheid; tot het Wonderwerk op de Bruiloft te *Cana in Galilea*, leidde het gebrek van Wyn aan, enz. Volgens de Bepaling die wy van de Grond of Reden (§. 29. *Met.*) gegeven hebben, word tot de vrye Handelingen der Menschen, ja zelfs tot die van God, om in den t'zamenhang der dingen gegrond te zyn, niets verder vereischt, dan gelegentheid tot dezelve daar in te vinden. Want indien men verklaaren zal, hoe iets gebeurt is; dan geeft men ook met een op, wat 'er aanleiding toe gegeven heeft. Doch wie gebiedt die luiden, tegens myne gegevene Bepalingen, tegens den gantschen t'zamenhang myns Opstels, en tegens de openbare Ondervinding, die elken Boer ziet, en my gevolglyk niet onbekend zyn kon, het in malkander gegrond zyn uit te leggen, als of het eene uit het andere door eene onveranderlyke Noodzakelykheid volgde, zo dat het geene, wat mede tot een grond van het andere verstrekt, en by een vry Weezen maar aanleiding geeft, het andere noodzakelyk bestaanlyk make. Ik heb reeds in de *Commentatio de differentia nexus rerum sapientis & absolutæ necessitatis*, pag. 32. aangemerkt, dat *Augustinus* onder de Order der

§. 195.

Hoe verre de vrye Handelingen in den t'zamenhang der dingen gegrond zyn.

Ongegronde beschuldigingen.

§. 195. dingen, waar door de Geschiedenissen der Wereld bepaald worden, zelfs de Wille der Menschen rekent, en wy zullen in 't vervolg zien, dat het met recht geschied. Als ik dienvolgens zegge: Dat het geene, wat in deze Wereld mogelyk is, of reeds geweest zy, of noch tegenwoordig zy, of in 't toekomende noch zal voortkomen; dan ziet jemand, die bekwaam is om alles rypelyk te overweegen, dat de zin maar is: dat het geene in deze Wereld zyne bepaalde waarheid heeft, en bestaanlyk word, of reeds geweest is, of noch tegenwoordig is, of in 't toekomende noch zal voortkomen Want als het achterblyft, en in het geheele Gevolg der dingen niet voortkomt; dan behoort het ook niet mede tot de dingen, welke in deze Wereld bestaanlyk worden, en daar in van eeuwigheid af, volgens de Leere der Gods-geleerden, hare bepaalde waarheid gehad hebben. En deswegen kan men 't ook niet onder de mogelyke dingen in deze Wereld rekenen, wanneer men het geene, wat volstrekt mogelyk is, gelyk ik gedaan hebbe, noch verder onderscheid, en afdeelt, hoe het zelve in deze, of in een andere Order der dingen bestaanlyk word, en daar in zyne bepaalde waarheid heeft, na dewelke het God van eeuwigheid af heeft voorgezien, en konnen weten, al eer het geschied. Wie over de benaming een stryd beginnen wil, is niet waardig, om met hem te zintwisten. Woord-zifters en krakeelers behooren, na het Oordeel van den Apostel, onder de geenen, die verwarde zinnen heb-

Worden weder-legt.

hebben, en voor wie men zich heeft te §. 196. wachten.

Over §. 573.

§. 196. Ik moet ten dienste dergeenen, die alles zoeken te verkeeren, herinneren, dat men hier ook eigentlyk spreekt van het geene natuurlyker wyze bestaanlyk word; ondertusschen doch ook de Wonderwerken daar onder mede begrepen zyn, voor zo verre men in den tegenwoordigen t'zamenhang der dingen aanleiding daar toe vind, zo als ik voorheen verklaard hebbe. Doch dat ik geen gewag daar van gemaakt hebbe, is eigen aan de Leer-wyze, of de manier van de betoogende Voorstelling; mits wy noch niet beweezen hebben, dat 'er een God zy, en dat dezelve door zyne Almachtigheid kon werken, het geen natuurlyker wyze niet zoude voortkomen. Hoe verre ik ook de vrye Handelingen der Menschen, waar van een voorbeeld in den Text is aangehaald, hier heen betrekke, is insgelyks uit het voorgaande blykbaar, namentlyk, voor zo verre als wy uit den tegenwoordigen t'zamenhang der dingen aanleiding nemen, en 't zeker is, dat wy ons zonder diergelyke aanleiding tot de Handeling niet zouden bepalen. Doch echter zal niemand, die voor geen Noodlot-steller bekent is, toestaan, dat de aanleiding tot eene handeling de Vryheid wegneemt. Want wat ons aanleiding geeft, behoort wel onder de *Rationes determinantes*, of de Gronden der Handeling; maar het kan alleen niet volstrekken,

Hoe verre de Wonderwerken en vrye Handelingen in den t'zamenhang der dingen gegrond zyn.

 dat

§. 196. 197. dat de Handeling volgt. Zo hier aan mogelyk iemand twyffelde, die kon niet toestaan, dat het van eeuwigheid was zeker geweest, wat de Mensch door zyne Vryheid staat te besluiten, of te ondernemen, vervolgens moeste hy met de *Socinianen* de bepaalde Waarheid der Gevallige dingen, en die van de rechtgeloovige Leeraars daar in gegronde Voorwetenheid of Voorzienigheid Gods ontkennen.

Over §. 574.

Hoe de bepaalde waarheid van de Noodzakelykheid onderscheiden is.

§. 197. Hier word nu zeer klaar getoond, dat de bepaalde Waarheid der Gevallige dingen, waar door de Zekerheid van hare Bestaanlykheid ontstaat, van een onvermydelyke Noodzakelykheid gantsch onderscheiden zy. Ik weet wel, dat veele, die niet gewoon zyn uit duidelyke bevattingen te oordeelen, eene onvermydelyke Noodzakelykheid in de achtervolging der dingen zoeken, dewelke zy *fatalem & absolutam necessitatem in consecutione* noemen, om dat ze meenen, dat men God geene andere Vryheid, dan in de verkiezing van eene in zich zelve noodzakelyke Order der dingen toestond.

Waar aan het de Tegenstryders der Schryvers ontbreekt.

Maar die goede Luiden toonen daar door zeer krachtig, dat ze hunne Bevattingen noch niet ontvouwen, en tot een behoorige duidelykheid gebracht hebben, maar enkeld na hunne onduidelyke Bevattingen, die ze in de Inbeeldings kracht voeden, oordeelen, waar door men verscheidene dingen voor eenerlei aanzien, en in zyn oordeel dwaalen kan (§. 397. *Met.*). Al

is

is nu alle twyffel, uit zulk eene verwar- §. 197.
ring ontstaande, in 't voorgaande reeds genoegzaam weggenomen; zo houd ik 't doch voor nodig uitvoeriglyk te toonen, dat naar myne Bevattingen, die ik alle ontvouwen hebbe, en die met de geenen, welke men doorgaans voor weinig tyd noch heeft aangenomen, (of schoon 'er tegenwoordig, volgens de Vryheid van de Wysgeerte te redeneeren, eenigen van zouden afgaan), overeenkomen, geene onvermydelyke Noodzakelykheid volgt, en dat het zelve ook met de gemeene aart, van Gods byzondere voorzorge te bepalen, bestaan kan. Ik zal de *Possibilitatem intrinsecam*, of de binnenste mogelykheid der dingen, waar in men het Weezen der zelven stelt (§. 35. *Met.*), *antecedenter ad decretum*, of voor het Raads-besluit Gods, in deszelfs Verstand ten eersten zoeken, en niet als iets willekeurigs beschouwen. Doch dit is geen nieuwe Leeringe, maar dezelfde, die men op alle Protestantsche Hooge Schoolen, zo lang 'er de Wysgeerte van *Aristoteles* door de *Statuta*, of Instellingen was ingevoert, geleerd heeft. Of schoon nu de Vryheid van de Wysgeerte te redeneeren ingevoert, en men dus niet meer aan de Wysgeerte van *Aristoteles* verbonden is; zo is doch echter niet verboden, uit dezelve te behouden, het geene men goed keurt. Ook kan niemand van de Protestanten zeggen, dat het geene; wat ik uit de oude Wysgeerte behoude, met de geopenbaarde Godsdienst niet bestaan kan, noch dat deze daar door

Gronden des Schryvers aangaande de mogelykheid der dingen voor het Raadsbesluit Gods.

wor-

§. 197. worde over hoop geworpen, want anders dienden ze alle hunne Voorzaten te beschuldigen, dat ze in de Wysgeerte Lessen hebben aangenomen, waar door de Godsdienst word over hoop geworpen. En echter bevinden wy, dat ze dezelve zelfs in de Gods-geleertheid gebruikt hebben. Nu is zekerlyk waar, dat wanneer iets mogelyk is, het zelve niet te gelyk onmogelyk zyn kan (§, 30. *Met.*): Het welk ook doorgaat omtrent een Order van gevallige dingen, waar in geduurig het eene, als oorzaak, het andere in een geduurige order natuurlyker wyze voortbrengt. Dewyl het Goddelyk Verstand de bevattingen aller dingen niet alleen in 't byzonder, maar ook op alle mogelyke wyze na de ruimte en de tyd met malkander verknocht, voortbrengt; zo is 't niet mogelyk, dat eene Verknochting der dingen, die het Goddelyke Verstand heeft voortgebracht, onmogelyk zy. Doch dewyl de zaken voor het Raads besluit Gods mogelyk zyn, zo ontstaat 'er noch geene Noodzakelykheid, die onvermydelyk ware; gelyk wy in onze Handelingen deswegen, om dat ze mogelyk zyn, geene Noodzakelykheid konnen stellen, voor dat wy ze besluiten, en door onze Raads-besluit niet eerst mogelyk maken. Daar door, dat de Verknochting der dingen op zulken wyze mogelyk is, ontstaat geene onvermydelyke Noodzakelykheid in de achtervolginge der dingen, wanneer ze tot hare bestaanlykheid gebracht word. Want dewyl de dingen, zo na de ruimte als na den tyd, noch op

Hoe daar door geene Noodzakelykheid bevestigt word.

een

een andere wyze met malkander konnen verknocht worden; zo is deze verknochting niet volstrekt noodzakelyk, maar zy hadde ook noch anders konnen zyn. Ik heb immers in het voorgaande beweert, dat deze d'eenigste Order der dingen niet is, maar dat 'er noch meerdere mogelyk zyn, en getoont, dat ze ten aanzien des tyds van de Wetten der Beweeging afhangt, die geenen grond in het Weezen der dingen hebben, en de lichamelyke dingen, zonder krenking van haar Weezen, zich noch na andere Wetten der Beweeging konden schikken, en vervolgens gantsch andere Geschiedenissen, dan die 'er tegenwoordig in het Werelds-gebouw volgen, voortbrengen. Vooraleer men dus stelt, dat God door zyn Raads-besluit heeft vast gesteld, welke Order van dingen, door zyn Verstand gemaakt tot bestaanlykheid komen zal, zo is 'er geene Noodzakelykheid die onvermydelyk ware; want het God niet alleen vry staat een Order te verkiezen, die hy wil, maar hy kan ook, in zo verre hem geene volkomen behaagt, in elke naar zyn welbehagen, door zyne Almacht, op een buitengemeene wyze voortbrengen, het geen 'er natuurlyker wyze niet zoude in voortkomen; terwyl hy iets of tegens de Natuur der lichamen, die zich ordentelyker wyze na de Wetten der Beweeging schikken, of met haar Natuur en Weezen overeenkomstig voortbrengt. Waar zal nu de onvermydelyke Noodzakelykheid blyven? Of wie begeert tot de Gevalligheid, in de achtervolging

§. 197.

Hoe de Vryheid Gods daar by bestaat.

§. 197. ging der dingen meer te hebben, als ik na myne Bevattingen en Grondlessen kan toestaan? Dus hebben wy gezien, hoe het met de Gevalligheid der Geschiedenissen voor het Raads-besluit Gods in zyn oneindig Verstand gelegen is, en my dunkt, dat deze zaak, die anders in zich zwaar te verstaan is, zo duidelyk is voorgesteld, dat men ze zeer ligt doorgronden kan, als men ze met geen vooroordeel, noch met een voornemen van ze te verdraaijen, beschouwt. Want deze Menschen zoeken de Waarheid niet, maar zyn 'er over uit, hoe ze anderen mogen overreden, dat zy gelyk, maar de geene, die ze bespringen, ongelyk hebben. Derhalven moet men ze laten schreeuwen, tot dat ze heesch worden, en van zelfs ophouden. Men moet hen het laatste woord laten, en met een het vermaak gunnen van zich te beroemen, dat zy 't nu gewonnen hebben, en de anderen niet in staat zyn op hare beschuldigingen te antwoorden; ongeachtet zy het minste niet weten in te brengen tegens het geene wat hen geantwoord is, en tot een getuigenis tegen zich zelven maar herhalen, het geen reeds voor langen tyd wederlegt is. Wy zullen ook eens zien, hoe het met de Geschiedenissen in de Wereld, of de Gevallige dingen na het Raads-besluit Gods geschapen is. Wanneer God besloten heeft, welke Order der dingen eigentlyk tot bestaanlykheid komen zal, en op wat tyd of plaats hy 'er iets op eene buitengewoone wyze, zonder toedoen der natuurlyke oorzaken, wil bybrengen; dan heb-

Wat de Tegenstrevers des Schryvers zoeken.

Hoe het met de Mogelykheid na het Raads-besluit Gods gesteld is.

hebben de zaken alle hare Zekerheid, hoe § 197.
ze zullen komen, en daar kan niets achter blyven, van al het geene dat God besloten heeft te doen of te laten. Want zyn Raadsbesluit is onveranderlyk, dewyl hy door onwetenheid niets over het hoofd gezien heeft, dat hy naderhand beter zou hebben leeren inzien, gelyk het by ons Menschen pleegt te geschieden. In elken Order der dingen hebben alle gevallige Geschiedenissen hare bepaalde Waarheid, zy mogen nu van de Natuurlyke oorzaken, of van de vrye Wille der Menschen, of van de buitengewoone Macht Gods afhangen. Derhalven, hoe dra van God beraamt, en vast gesteld is, welke Order der dingen, en met wat buitengemeene veranderingen dezelve zal bestaanlyk worden; zo dra hebben ook alle die Geschiedenissen, zy mogen natuurlyk, of boven-natuurlyk zyn, hare Zekerheid, en daar kan geene van achterblyven, noch eene komen, die daar onder niet mede begrepen was. Doch hier door word geene onvermydelyke Noodzakelykheid in de achtervolging der dingen gebracht, maar alleen eene *Necessitas hypothetica*, of eene Noodzakelykheid die onder een zeker beding komt plaats te vinden. Want God behoudt zyn Vryheid zo wel door Wonderwerken en buitengewoone middelen, ook andere Geschiedenissen, dan hy besloten heeft, voort te brengen, al is 't dat hy 'er geen reden toe vind, om het geene dat hy besloten hadde, na te laten, en zich van zyne Vryheid te bedienen; als ook den Mensch be-

Hoe daar omtrent geene Noodzakelykheid plaats vind.

§ 197. behoudt in het geene, wat van zyn Wille afhangt, de Vryheid, het tegendeel werkstellig te maken, al was 't dat hy ook na de omstandigheden, waar in hy zich bevind, en na de gesteldheid zyner Natuur geen reden vind, om van besluit te veranderen. Dienvolgens vinden wy daar in, hoe de zaken achtervolgen, geene onvermydelyke Noodzakelykheid. Over al is 'er geen meerdere Noodzakelykheid, dan die van zeker beding afhangt, en deze deert de gevalligheid der zake niet, gelyk de Gods-geleerden voor langen tyd reeds aangemerkt hebben. Ik wenschte wel te weten, wat dan iemand, die zich naar zyn meening de zake anders voorstelt, meerder in de Wereld wil hebben, om de Gevalligheid te doen bestaan. Begeert hy; dat ook het geene wat niet geschied, evenwel zyne bepaalde Waarheid in de tegenwoordige Order der dingen zal hebben? Zo kan hy deze niet als den Grond der Voorzienigheid Gods, met *Musæus* en andere Gods-geleerden voordragen, en de ondervinding zelve wederlegt hem; of hy moet ook niet toestaan, dat het geene, wat zyn bepaalde Waarheid heeft, waarlyk geschiede. Of meent hy, dat 'er niets van eeuwigheid zyne bepaalde Waarheid heeft, en dus alles onzeker blyft, tot dat het geschied? Dan moet hy met de *Socinianen* ontkennen, dat God alwetend is, en met hem toestaan, dat God byzondere Geschiedenissen eerst in de tyd besluit. Ik hebbe hen al lang aangeraden, naar hunne Bevatting een Opstel te maken, hoe het met

Voorbarigheid der Tegenstryders van den Schryver.

Wat den Schryver van de zelven eischt.

met de Wereld geschapen zy, en hunne Stellingen rechtmatig te bewyzen. Als dan zou 't zich wel haast uitwyzen, wat eigentlyk de oorzaak zy, dat ze zich te recht niet vinden konnen. §. 197 à 199.

Over §. 575.

§. 198. Ten einde men het geene wat hier gezegt word, niet verkeerd uitlegge, dient men te herhalen, wat 'er te voren is aangemerkt, namelyk dat men het Mogelyke in deze Wereld noemt het geene, dat in den tegenwoordigen t'Zamenhang der dingen zyne bepaalde Waarheid heeft, en dienvolgens onder het getal des geenen behoort, wat in deze Wereld Bestaanlyk word. Maar ik toone, in wat zin men het zelve noodzakelyk genoemt heeft, en hier uit blykt, dat 'er in de achtervolging der dingen, zo als wy die beschryven, niets anders dan eene *Necessitas hypothetica*, of eene Noodzakelykheid onder zeker beding, maar geenzins eene volstrekte Noodzakelykheid zy. Het Onderscheid tusschen de Noodzakelykheid (§. 17.) is zo klaar, dat men zich verwondert, hoe dat 'er noch eenigen zyn, die het zelve niet konnen inzien. Met wat voor Noodzakelykheid de dingen na malkander volgen.

Over §. 576.

§. 199. Het Weezen der Wereld bestaat daar in, dat zekere dingen in zulk een aart van Order gebracht konnen worden. Voor zo verre nu deze aart van Order mogelyk is, kan ze niet te gelyk onmogelyk zyn (§. 10. *Met.*). Deswegen noemt men ook het Of de Noodzakelykheid des Weezens God de Vryheid ontneemt.

§. 199. het Weezen der Wereld noodzakelyk.
§. 201. Dienvolgens ziet men weder, dat deze Noodzakelykheid geene *Fataliteit* of Noodschikkelykheid veroorzaakt, noch aan God de Vryheid beneemt, van de schikking daar van te maken, zo als hy ze bekwaamst tot zyn Inzicht bevind. Want hy heeft door zyn Verstand alle Orders der dingen gemaakt, by gevolg ook de tegenwoordige. Maar als de Menschen zelfs ook Orders maken, moeten zy die op zulken wyze, zo als ze mogelyk zyn, maken., doch echter maakt dit hunne Orders geenzins volstrekt noodzakelyk. Het geeft een zeer slecht overleg te kennen, als men voor eene Noodschikkelykheid bevreest is, wanneer men toestaat, dat God de Wereld niet anders heeft konnen maken, dan hy ze in zyn Verstand mogelyk bevonden heeft. Doch hier van zullen wy te zyner plaatze noch breeder spreken.

Geslotenheid der Tegenstryders van den Schryver.

Over §. 578.

Waar door de waarheid in de Wereld komt.

§. 200. Voor hoe verre de Gelykenis van het Horlogie hier plaats vind, heb ik reeds boven verklaard. Wie 'er acht op geeft, kan het voor zich zelven ook ligtelyk bemerken. Voor 't overige ziet men, dat 'er zonder de Noodzakelykheid der Natuur geene Waarheid plaats in de Wereld vinden kan.

Over §. 579.

Hoe iets op eene natuur-

§. 201. Ik zegge met voordacht, dat de Gevallige Geschiedenissen hare Bestaanlykheid

heid niet anders konnen verkrygen, dan door een Order van ontelbare andere dingen, op dat men niet denke, als of ik een *Progressum in infinitum*, of een *oneindigen* Voortgang van d'eene Oorzake tot d'andere zocht te beweeren. Daar na staat aan te merken, dat in zo verre een gevallige Geschiedenis natuurlyker wyze hare Bestaanlykheid verkrygen zal, zy dezelve niet anders dan door een oneindige Voortgang van d'eene Oorzake tot d'andere bereiken kan. Maar dewyl men uit de Stelling der genoegzame Grond zeer ligt kan aantoonen, dat zulk een oneindige Voortgang onmogelyk is; zo besluit ik 'er uit (§. 928. *Met.*), dat 'er een Weezen moet zyn, aan 't welke de Bestaanlykheid noodzakelyk toekome, en kome op zulken wyze, door den natuurlyken Oorsprok der Bestaanlykheid van de Gevallige dingen, tot de Schepping en Schepper zelve. Dienvolgens heeft deze Leer eene overgroote nuttigheid in de Leere van God, en is geen Atheistische Stelling, maar veelmeer eene Grondles, waar uit men bewyzen kan, dat 'er een God zy. Behalven deze openbaart zich de nuttigheid in de Natuurkunde, mits wy daar uit zien, dat men aldaar, om de natuurlyke dingen te bepalen, alleen op de naaste Oorzake moet aangaan, en te vreden kan zyn, als men ze met zekerheid kent. Doch ik spreke hier van byzondere Verschynzelen, die zich in de Natuur op zekere tyden openbaren, *by voorbeeld*, iemand wil onderzoeken, waar het van daan komt, dat het Weer *Anno* 1724.

§. 201. lyke wyze tot bestaanlykheid gemaakt.

Nuttigheid dezer Leeringe.

§. 201. & 203. 1724. (*toen dit geschreven is*) de geheele Winter door zo zacht, en zonder vorst of groote koude is geweest, maar nu kort voor de Lente, wanneer op eenige plaatzen, de Amandel- en Aprikose-boomen reeds in haar volle bloessem staan, eerst sterk begint te vriezen.

Over §. 580.

Hoe verre de gevallige dingen met *Irrationaal*-getallen te vergelyken zyn.

§. 202. Uit de Gelykenissen van de *Irrationaal*-Getallen kan men niets verder besluiten, dan dat de Oorzaken oneindig dienden voort te gaan, zo 'er eene gevallige Geschiedenis enkeld uit natuurlyke oorzaken zoude ontstaan. En dit is zeker, als mede het geene, dat wy beweeren. Doch echter volgt hier uit niet, dat de Oorzaken in der daadt oneindig voortgaan; want het is ja noch niet beweezen, dat 'er een gevallige Geschiedenis enkeld uit natuurlyke Oorzaken ontstaan kan. Dit word tot nadere onderzoeking uitgesteld, en op zyn plaats (§. 928. *Met.*) beweezen, dat het onmogelyk is.

Over §. 581.

Of men den Schryver kan beschuldigen, dat hy het Gevallige ontkent.

§. 203. Terwyl ik het Gevallige en Noodzakelyke voor geen eenerlei houde; zo kan men met de minste schyn van waarheid niet zeggen, dat ik het Gevallige ontkenne, en eene volstrekte Noodzakelykheid of Noodschikkelykheid invoere. Meent iemand, het onderscheid niet genoegzaam bepaald, noch de Gevalligheid der Wereld rechtmatig beweezen te zyn; dan zou hy verder

niets

niets weten in te brengen, dan dat ik in 't §. 203.
definieeren en *demonstreeren*, of in 't bepalen en 204.
betoogen was ongelukkig geweest, en 't niet
recht getroffen hadde. Die nu van dit ge-
voelen is, behoorde den misslag te toonen
en te verbeteren. Maar my dunkt, zo die *Gesteldheid der*
goede Heeren de zaken recht kwamen te *Tegen-*
ontwarren, zouden zy weinig of niet vor- *strevers*
deren; maar daar in steken blyven, of op *van den Schryver.*
eene Oud-wyfsche Wysgeerte vervallen,
waar mede zy by de Godverzakers weinig
of niet zouden uitvoeren. Als het met snap-
pen en schelden te doen was; dan zou een
ieder van het gemeene volk in de gewich-
tigste zaken voor Rechter konnen spelen. Ik
mag ze niet beschimpen; anders zou ik ze
by een Echo vergelyken, de afgebroken
woorden herhalende.

Over §. 582. *& seqq.*

§. 204. Wat ik hier van de *Elementen* of *Misslag*
Beginzelen der natuurlyke dingen bybrenge, *der Wys-geeren*
dient om, als men in de Natuurkunde de *aangaan-*
Grond-lessen dezer Wetenschappen wil voor- *de de*
dragen, op geen ydele Inbeeldingen te ver- *Leerin-*
vallen. Wy bevinden, dat de Natuurkun- *ge van*
digen in dit stuk gemeenlyk aanlopen, en *de Be-ginzelen.*
zich door hunne Grond-lessen in vooroor-
deelen zodanig verwarren, dat ze niet ver-
der konnen komen. In 't algemeen zullen
wy bevinden, dat men de *Elementa* of Be-
ginzelen op de zelfde wyze als de *Elemen-*
tata, of die daar uit ontstaande Stoffelyke din-
gen komt voor te stellen, en hen met de
stoffe of lichamen eenerlei eigenschappen

§. 204. toe te schryven, 't welk naderhand tot allerlei zwarigheden heeft aanleiding gegeven. My dunkt, HELMONTIUS heeft dezen misslag reeds aangemerkt, als dat men de Beginzelen, het *minimum Physicum*, of *het kleinste in de Natuur*, door zulke eigenschappen, als de Lichamen hebben, zoekt te onderscheiden. En ik herinnere my, dat de beroemde Genees-Heer, *de Hofraad* STAHL, eertyds *Professor in de Natuurkunde op 't Hooge School te Halle*, een Onderzoeking in de Philosofische Faculteit bywoonende, insgelyks van dit gevoelen was, en voor een misslag verklaarde, dat men aan de Beginzelen of de kleinste dingen in de Natuur, die men met geene zinnen konde bereiken, enkele eigenschappen der Stoffe wilde toeschryven. Ik kan ook noch niet de minste rede vinden, waarom men dit doen zoude, veel eer zullen wy in tegendeel reden vinden, om die eigenschappen van dezelve te ontkennen. Nu zou 't zekerlyk beter zyn geweest, wanneer de Natuurkundigen bemerkt hadden, dat hen de eigenschappen der Beginzelen onbekend waren, en dat 't dienvolgens onmogelyk zy in de Natuurkunde, al het geene in de Natuur gewrocht word, door enkele vernuftige Sluitredenen uit dezelve te verklaaren. Want als dan zouden ze de middel-weg, van my in de Natuurkunde verkoozen, ingeslagen hebben, te weten, zich enkeld op de Ondervindingen toe te leggen, en Proefnemingen te beleggen, om 'er de naaste Oorzaken van het geen in de Natuur geschied, door te ont-

Wie dezen Misslag ingezien heeft.

Wat voor nadeel dezelve toegebracht heeft.

ontdekken. Op zulken wyze vermydt men §. 204.
verdichte Oorzaken, en vind de waare; men 205.
bemerkt, waar het noch aan ontbreekt, en Hoe men
verbeeldt zich niet, noch overreedt ande- in de
ren; dat men reeds wiste, het geen men Natuurkunde
noch niet verstaat; men tracht ook de za- de rechte
ken verder na te vorschen, en vindt door weg inslaat.
ingenomene vooroordeelen geen hindernis. Alschoon wy dus de waare gesteltheid der Beginzelen zelfs niet leeren kennen; is 't echter genoeg, dat wy weten, daar niets van te verstaan, noch uit dezelve door enkele vernuftige Sluit-redenen een kennisse der Natuur te konnen verkrygen; want zo beginnen wy 't ter rechter plaatze, dat wy alles met aandacht waarnemen, en beproeven, ons vergenoegende met het geene, wat men daar door met zekerheid ondervind. Als dan hebben wy zekere gronden, waar op wy konnen bouwen, en komen tot dienstige kennis, die men in de konst en 's Menschen leven gebruiken kan.

Over §. 583.

§. 205. Wy hebben in 't voorgaande gezien, dat de Dingen voor het Raads-besluit Gods hare Innerlyke Mogelykheid hebben, en door deze de Uiterlyke verkrygen, namentlyk dat ze daar door tot de Bestaanlykheid bekwaam, en om zo te spreken, daar toe gelyk als bevoorrechtigd worden. Dewyl nu alles, volgens onze maniere van denken, (waar door wy de zaken, die van een ander afhangen, ons in een Order moeten voorstellen, ten einde wy bekwaam

Hoe de dingen van God afhangkelyk zyn.

§. 205. worden om de grond daar van in te zien), eene Innerlyke Mogelykheid heeft, vooraleer het door de Wille Gods de Uiterlyke verkrygt; en men in de Wetenschappen voor al op de Innerlyke Mogelykheid, als op het Weezen der dingen (§. 35. 33. *Met.*), om welkers wille de Uiterlyke plaats vind, acht geeft; zo kan men zich, aangaande de Bepaling der Innerlyke Mogelykheid, geenzins op de Wille Gods en zyne Almachtigheid alleen beroepen, noch dezelve daar door zoeken te bewyzen. De Innerlyke Mogelykheid moet eerst beweezen worden, vooraleer men iets als een Voorwerp van de Wille en Macht Gods kan aanzien, dat is, onder het geene rekenen, dat door de Wille Gods tot de Bestaanlykheid bestemd, en door zyne Macht daar toe gebracht word. Alles is van God afhangkelyk, en buiten Hem is niets mogelyk noch bestaanlyk. Maar gelyk in God verscheidene Eigenschappen te vinden zyn, zo hangt ook niet alles op een en dezelfde wyze van Hem af. Namentlyk de Innerlyke Mogelykheid der dingen komt van het Verstand Gods, de Uiterlyke van zyn Wille, en de daar by zich openbarende Wysheid, de Bestaanlykheid, van zyne Almacht, en de Zekerheid, dat ze komen zullen, van zyn onveranderlyk Weezen, en vervolgens ook van de Volkomentheid zyns Verstands, die wy plegen Alwetenheid te noemen. En dus ziet men niet alleen, dat de Innerlyke en de Uiterlyke Mogelykheid, de Bestaanlykheid, en de Zekerheid van 't bestaanlyke, aleer het komt,

vol-

volgens hun eerste oorsprong onderscheiden zyn, en dat God de eenigste Oorsprong en Fontein van alles is; maar men erkent ook, dat de Goddelyke Eigenschappen de *Prima Possibilia*, of de Eerste Mogelyke dingen zyn, dat is, onder al het geene, wat mogelyk is, boven aan staan, en wel in dezer voege, dat 'er al het overige van afkomstig is. Ja wanneer wy de zaken naauwkeurig overleggen, en inzonderheid overwegen, hoe ik in het sesde Hoofdstuk de Goddelyke Eigenschappen uit de algemeene beschouwing der Wereld hebbe afgeleid; zo zal men bevinden, dat ons het onderscheid van de Afhangkelykheid der dingen van God, in het geene wat zy in zich hebben, tot het onderscheid der Goddelyke Eigenschappen aanleidt. Met wat gronde men dat nu voor een Atheistische Leere kan uitgeven, waar door men van God en de Godsdienst afgetrokken en verleid word, dewyl ik in de algemeene Beschouwing der Schepzelen, (als wy ze maar op eene Metaphysische wyze als een Ding aanzien) niets toestaa, het welk op een byzondere wyze van God niet afhangen; en den grond tot de kennisse eener byzondere Eigenschap van Hem niet zoude leggen; daar over laat ik verstandige en onpartydige oordeelen. Indien alles wat wy in een ding onderscheiden, op eenerlei wyze van God afhangt, waar komt dan het onderscheid van daan, in het geene, wat wy voor onderscheiden moeten aannemen? Zekerlyk, indien men niet wil toegeven, het geene ik van de *Dependentia entis finiti*, of de

§. 205.

Hoe wy uit de Afhangkelykheid der dingen van God, deszelfs Eigenschappen bemerken.

Gevaarlykheid der Leeringen welke tegens die van den Schryver.

§. 205. [illegible] strydig zyn.

de Afhangkelykheid eens eindigen Dings van God, of van het geene, hoe ik alles, wat wy in een Ding in 't algemeen beschouwen, onderscheiden hebbe, uit zyne Eigenschappen, als de Wortel der Mogelykheid, gelyk ze sommige Schoolwyzen noemen, is voortgekomen; zo zal men bezwaarlyk konnen aanwyzen, waarom de innerlyke en uiterlyke Mogelykheid der dingen, als mede derzelver Bestaanlykheid en Zekerheid, als t'eenemaal onderscheiden, zyn aan te nemen; ja het zal zeer ligt vallen de innerlyke Mogelykheid als iets, door onze geringe doordringentheid in de geschapenheid der dingen verdicht en verzonnen, te verwerpen, en de Zekerheid van de Bestaanlykheid met eene onvermydelyke Noodzakelykheid te vermengen, zo als *Spinosa* en zyns gelyken gedaan hebben. Terwyl ik nu de *Dependentiam rerum à Deo*, of de Afhangkelykheid der dingen van God, op zulk een duidelyke wyze verklaare, zelfs daar wy die in 't algemeen beschouwen, en noch op hare byzondere wyze geen acht geven; dus kan men weder oordeelen, met wat recht zy my zoeken te beschuldigen, als of ik de Schepzelen gantsch onafhangkelyk van God maakte, dewyl ik de innerlyke Mogelykheid der dingen van de Wille Gods niet kome af te leiden: diergelyken noch onlangs een van onze Gods-geleerden gedaan heeft. Men ziet hier uit, hoe slecht het uitvalt, als luiden in zaken, die ze niet diep genoeg konnen inzien, zich zelven tot Rechters opwerpen. Het is ellendig in de Wereld, dat 'er by on-

Ongegronde beschuldigingen.

Bescheidenheid der Tegenstryders van den Schryver.

onverstandigheid geen schaamte is, die anderzins in diergelyke gevallen de quaadaardigheid intoomt, en dat zich d'een altoos in 't napraten op d'ander verlaat. §. 1206.

Over §. 584. 585.

§. 206. Wat hier in 't algemeen van de geschapenheid der Beginzelen gezegt word, dient maar om te toetzen, of het geene wat voorgedragen is, verdicht zy, dan of het ten minsten eenige waarschynlykheid hebbe. Want het kan niet stryden met het geene wat hen, volgens haar Geslacht, waar onder zy behooren, toekomt. Ondertusschen, wyl verscheidene zoorten van dingen onder een Geslacht behooren; zo kan men doch echter daar uit niet oordeelen, of men die zoort, namentlyk de Beginzelen, voortbrengt, alschoon men in dezelve waarneemt, wat aan alle Eenvoudige dingen in 't algemeen toekomt. Van de *Species* of Zoort kan men altyd met zekerheid tot het *Genus* of Geslacht, maar niet van deze tot die besluiten, dewyl, gelyk ik reeds gezeid hebbe, elke *Species* of Zoort deel neemt van 't gantsche *Genus* of Geslacht, daarentegen verscheidene *Species* of Zoorten der dingen tot een *Genus* of Geslacht behooren. Want het Geslacht bestaat in de Gelykvormigheid der Zoorten van dingen, en bevat in zich alleen, wat deze met malkander gemeen hebben, maar geenzins het geene, waar door ze van malkander onderscheiden zyn. Ik merke dit zonder reden niet aan; want sommige hebben onderstelt, als of ik de

Toetssteen van het geene 'er aangaande de Beginzelen geleerd word.

Voorbarigheid der Te-

§. 206. 207. de *Monades* volgens de Heer *van Leibnitz* als Beginzelen der dingen had aangenomen, dewyl ik aan dezelve de algemeene Eigenschappen der Eenvoudige dingen, welke insgelyks aan de *Monades* of Eenheden van *Leibnitz* eigen zyn, toeschryve; maar wy zien hier reeds, dat dit daar uit niet volgt, en ik zal my in deze zake in het kort breeder verklaaren.

Tegenstrevers van den Schryver.

Over §. 586.

Of de Onmogelykheid van twee Gelykvormige dingen in de Wereld aan de Almachtigheid Gods nadeelig zy.

§. 207. Dit Bewys, dat 'er geen twee Gelykvormige dingen in de Wereld konnen zyn, noch op een tyd, noch op verscheidene tyden, noch in een plaats, noch in verscheidene plaatzen, heeft de Heer van *Leibnitz* gegeven, toen hy onder anderen de nuttigheid van de Stellinge der genoegzame Grond, of van zyn *Principium rationis sufficientis*, daar door wilde toonen. Hy heeft het zelve wel van de t'Zamengestelde of Lichamelyke dingen voorgebracht; maar het gaat ook omtrent de Eenvoudige, waar toe ik het hier gebruike, door. Het is wel waar, dat men hier maar spreekt van het geene dat of in de Natuur geschied, of van God na zyn Vernuft en Wysheid geordonneert word; want indien Hy na zyne onbepaalde Macht wilde te werk gaan, zo ontkent men niet, dat Hy op een tyd in d'eene, en andere van malkander afgelegene plaatzen, Gelykvormige dingen konde voortbrengen. Doch echter moet ik dit aanmerken, op dat de qualyk-gezinden niet meenen, hier iets te vinden, waar uit ze een Gevolg konden trek-

Ongerymde Gevolgen der qualyk-gezinde.

trekken, als of ik de Almachtigheid Gods §. 207.
ontkende. Want na de konst van Gevolgen 208.
te maken zouden zy maar eigentlyk zeggen, dat men hier iets nadeeligs aan de Almacht Gods kwam te leeraren. Maar de Gemoedsdrift en het Voornemen om te schaden moet zich ook openbaren, en dus zegt men, dat de Almacht Gods ontkent word. Ja men ontziet zich niet daar noch by te voegen; men hebbe dit uit dien hoofde voorgebracht, om de Menschen de Almacht Gods uit het hoofd te praaten, dewyl men het heerlyk Gevolg reeds hadde voorgezien. Hoe geven zich doch de luiden zo bloot, als 't hen aan verstand ontbreekt, en ze zich door de toestemming van jonge luiden overreden, als of ze groot verstand bezittende waren. Het is noch lang geen volkomen Meester, wanneer die geene, dewelke het Ambacht moeten leeren, zich by hem komen te voegen, om dat zy geen betere hebben. Als een Broddelaar de beste is, moeten zich de Leerlingen by hem houden.

Gesteltheid der Tegenstryders van den Schryver.

Over §. 587.

§. 208. Ik heb hier noch een ander Bewys, als dat van de Heer *Leibnitz*, gegeven, als dat twee Gelykvormige dingen in een Wereld geen plaats konnen vinden, het welk van de Natuur der gevallige dingen, of veel eer van de aart en wyze, hoe dezelve natuurlyker wyze hare bestaanlykheid verkrygen, word afgeleid. Ik heb dit Bewys te liever verkooren, om dat sommige het andere niet willen goedkeuren, meenende

Hoe de Onmogelykheid van twee Gelykvormige dingen in een Wereld kan bewezen worden.

§. 208. 209. nende dat de Stelling der genoegzame Grond verder, als 't behoorde, gebruikt word. Dit voorgeven is juist van geen belang, als men het na die van my gegevene Bepaling van deze Grond (§. 29. *Met.*) uitlegt, en daarom heb ik 'er my niet aan gestoort, maar des niet tegenstaande het Bewys van de Heere van *Leibnitz* behouden. Doch om my volgens mynen aart, zo veel de waarheid en deugd het toelaat, na een ieders zin te schikken; zo zoek ik ook gaarne in de Wetenschappen aan ieders aenmerkinge plaats te geven, en my na hem te voegen, zo veel als 't maar immers mogelyk is. Ik zegge met voordacht: zo veel als 't immers mogelyk is. Want als iemand gezaggelyk bevelen wil, iets voor waarheid te houden, het geene men weet onwaar te zyn, en hy ook geenzins bewyzen kan; dan zou men 't voor de Wetenschap niet konnen verantwoorden, als men zo veel eerbiedigheid voor iemand, hy zy ook wie hy, zoude willen hebben.

Inborst des Schryvers.

Over §. 588.

§. 209. Hier heb ik het Misbruik des geenen, wat ik omtrent de Onmogelykheid van twee Gelykvormige dingen in een Wereld beweezen hebbe, willen verhoeden, terwyl ik toone, hoe verre zich de Gelykvormigheid uitstrekt, en hoe men dezelve zo van de Eenvoudige als Lichamelyke dingen moet verstaan. Ondertusschen geloove ik doch niet, dat zich de Gevolgmakers zullen ontzien, myne woorden te verdraaijen, en uit de

Waarschouwing voor het Misbruik des Onmogelykheid van twee gelykvormige dingen in de Wereld.

de verdraaide Stellingen Gevolgen te trek- §. 209. ken. Hunne Gevolgen zyn Invallen in hunne 210. Geheugenis, welke men na geene vorm van Sluit-redenen kan rechtvaardigen. Wat zy, in zulke gevallen door anderen voorgebracht, geleezen hebben, waar in zy meenen eene gelykvormigheid met het tegenwoordige te zyn, brengen ze hier weder te pas. Maar hoe kan ik gissen, wat zy geleezen of gehoord hebben, dat hen hier by konde invallen, en ze tot eene dwaaze uitlegging, en voorders tot hunne Gevolgen aanleidt, die naderhand aan de strydige Gemoeds-driften de grootste nadruk geven. Over zulke zaken mag ik myne gedachten niet laten gaan. De Quaadaardigheid der Menschen is ondoorgrondelyk, wie kan alle afwegen, die zy zullen inslaan, als ze denken dezelve te volgen, nagaan. Waarheid en Deugd is eeuvoudig; maar Dwaaling en Ondeugd is menigvuldig. De eerste kan men ligt voorzien, en 'er van oordeelen; maar deze zo gemakkelyk niet.

Gesteltheid der Gevolgen der Tegenstryders van den Schryver.

Over §. 589.

§. 210. In de Wysgeerte der Schoolen keert men, dat de *Individua* of *Byzondere dingen* alleen *Numero*, of in 't Getal van malkander onderscheiden zyn, wanneer men op het geduurige ziet, dat in hen is. En dit heeft belet, dat men de Onmogelykheid van twee Gelykvormige dingen in een Wereld te minder heeft ingezien. Men zou bykans verwondert staan, hoe men op deze gedachten gekomen is, terwyl men noch de

Dwaaling omtrent de *Individua* of Byzondere dingen.

§. 210. de Ondervinding, noch het Vernuft daar in
211. voor zich heeft. Doch het schynt, dat men op het onderscheid der Byzondere dingen geen acht gegeven heeft, mits men niet duidelyk heeft konnen verklaaren, waar uit het zelve ontstaat. Dewyl ik beweezen hebbe, dat de *Individua* of Byzondere dingen, *ultimis determinationibus*, dat is, in het geene dat het laatste is, 't welk men op verscheide aart en maniere bepalen kan, terwyl het overige op eenerlei aart en maniere bepaald blyft, van malkander onderscheiden zyn, ook zulks in de *Voorreden voor de tweede Druk*, door de *Pylogonaal-Getallen* verklaart hebbe; zo heb ik gemakkelyk bevonden, dat twee gantsch Gelykvormige dingen niet anders dan eenerlei Zaak onder tweederlei Namen zyn, 't welk de Heer van *Leibnitz* hadde aangemerkt.

Over §. 590.

Nuttigheid der Leeringe van de Onmogelykheid der Gelykvormige dingen in een Wereld.

§. 211. De Grootte der Menigvuldigheid der dingen is een onbetwistelyk Gevolg uit de Onmogelykheid van twee Gelykvormige dingen in een Wereld. Terwyl nu dezelve ons tot de Kennisse der Hoogheid van de Goddelyke Wetenschap, en Wysheid Gods aanleidt, gelyk ik 't in myne *Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke dingen* (§. 13. 18.) heb aangetoont; dus zien wy hier eene nuttigheid, welke deze Leeringe en de Natuurlyke Godsgeleerdheid heeft. En dewyl van de Kennisse Gods de Oeffening der Plichten tegen hem afhangt, gelyk ik voor langen tyd *in de Zeden-kunde* heb uitgeleid; zo heeft

de-

deze Leere ook zelfs hare nuttigheid in §. 211.
de Godsdienst en Godzaligheid. Waar men Waarheid heeft, behoeft men aan de nuttigheid nooit te twyfelen. Het is alleen nodig, dat men 'er zich meer om beyvere, dan gemeenlyk pleegt te geschieden. Ik hebbe alle Lessen der Bovennatuurkunde, die ik als byzonderlyk verklaard, of ten minsten in meerder licht en klaarheid, dan zy by anderen, inzonderheid de Schoolwyzen, voorkomen, gebracht hebbe, in de *Theologia naturali* of Leere van God, en in de *Moral* of Zedenkunde, op de Godzaligheid toegepast. Ook heb ik 'er my om dezer nuttigheid halven zeer over verheugt, en deswegen dezelve te gewilliger onder de overige Leeren geplaatst, hoe minder ik uit deze reden bezorgt was, dat 'er iemand eenige aanstotelykheid van hebben mogte. Doch echter heb ik moeten ervaren, dat men deze Leeren voor gevaarlyk heeft uitgekreeten, en voorgegeven, als of ze alle de Leeren van God, met de Godsdienst en Zedelykheid om verre wierpen. Men zou zich verwonderen, hoe het mogelyk was, dat Menschen die maar eenig Verstand hebben, ik laat staan, zo hoog beroemde Mannen, zich aldus konden te buiten gaan; maar wie door de ondervinding van alle tyden geleerd heeft, hoe men 't in dit geval pleegt te maken, vind geene reden, om zich te verwonderen. Hy kan zeer wel begrypen, hoe het mogelyk is, en zoude zich verwonderen, als 't niet geschiede. Die goede lui-

Hoe den Schryver de Lessen der Metaphysica, of Bovennatuurkunde gebrukt.

Oorzaken, waarom goede Leeren gelastert worden.

§. 211. den konnen zich daar in niet vinden, dat ze by een middelmatig Verstand tot hooge Waardigheden komen, en het Geluk ('t welk ik voor deze reize niet duidelyker zoek te verklaaren) hen meerder byval geeft, als ze zich mogelyk verbeeld hebben. Als dan overreden zy zich zelven, alles te weten, wat waar en nuttelyk is. Zo dra iemand iets, dat ze noch niet gehoord hebben, komt voor te brengen; verwerpen zy het, als iets valsches, eer dat zy 't verstaan en onderzocht hebben. Zy meenen, dat zo 't waar was, zy 't ook moesten weten. Terwyl zy nu hunne Waarheden voor nuttelyk houden; zo verklaaren ze ten eersten het geen ze meenen met dezelve strydig te zyn, voor schadelyk. Is nu iemand een Wysgeer, zo verklaart men hem voor een Atheist of Godverzaker, en daar uit volgt ten eersten, dat zyne nieuwe Leeren de Godsdienst en Zedelykheid om verre werpen. Wat nu zulk een Man eens gezegt heeft, daar by moet het blyven; want het was tegen zyn gezag, indien hy gemist hadde. Derhalven mag zich den andere verdedigen, hoe hy wil, nochtans herhaalt men geduurig zyne beschuldigingen, en, als hy niet zwygen wil, scherpt men ze, en maakt ze zwaarder. Kan men hem met gronden niet overtuigen, zo zoekt men hem door de menigte te overschreeuwen. Men brengt alles tegens hem in, wat 'er maar te vinden is, en schryft groote boeken, om te konnen zeggen, dat 'er veel tegens hem geschreven

ſchreven zy *. Hoe zoude het Gemeen niet zien, dat 'er iemand ongelyk hadde, wanneer 't zo vele zeggen, en dat zyn weezen gantſch ondeugend moeſt zyn, dewyl men daar tegen zo veel te ſchryven heeft gehad? Wat zoude nu een vernuftige Heiden van de Chriſtenen wel zeggen, als hy zag en hoorde, dat 't onder hen aldus toeging? Dit is zekerlyk een groote aanſtoot van ergernis, die veelen in hun geloof heeft doen wankelen, en het behoort mede onder de middelen, door dewelke de Ongodiſtery geſtyft en bevordert word. Derhalven was 't te wenſchen, dat de Chriſtenen wat betere Zeden aannamen, en inzonderheid de geenen, die Leeraars onder hen willen zyn. Ik weet, dat oprechte Leeraars der Chriſtelyke Kerk met my hier in eens zyn, en geenzins voor goed keuren, dat men door diergelyken gedrag zyn Ampt, het welk men behoorde in eeren te houden, bevlekt, en zo veelen een ſteen des aanſtoots in de weg legt. Doch ik wenſchte, dat zich hunne dwaalende Medebroeders van hen op de rechte weg lieten brengen, die van my geene leſſen zullen aannemen, om dat ze anders als ik gezint zyn, om zelfs van de geringſte Menſch zich te laten wyzen en onderrechten, als hy tot beide bekwaam is.

§. 211.

Ergernis, welk de Kettermakers geven.

Inborſt der Tegenſtrevers van de Schryver.

* Wat ik toenmaals bezig zynde met deze Aanmerkingen te ſchryven heb voorgeſpeld, is naderhand vervuld geworden: *Langes* zyne *Recenſio* getuigt 'er van. Dus heeft de ondervinding beveſtigt, wat ik geſchreeven hebbe.

§. 212.
213.

Over §. 592.

Hoe verre zich de Leeren van het onderscheid des Staats in de Eenvoudige dingen uitstrekt.

§. 212. Het geen hier van het Onderscheid des innerlyken Staats der Eenvoudige dingen beweezen word, betreft niet alleen de Beginzelen van de zichtbare Wereld; maar alle Eenvoudige dingen in 't algemeen. Dit kan men niet alleen uit het Bewys zien, maar ook daar uit erkennen, dat van de Beginzelen hier niets verder beweezen word, dan wat alle Eenvoudige dingen in 't algemeen toebehoort. Derhalven kan men het ook op de Zielen der Menschen toepassen, hoewel men 't van hen ook uit haar eigen Natuur kan bewyzen, en op dit algemeene Bewys niet te zien heeft. Wie acht geeft op het geene, wat ik van de Regelen, na welke de Gedachten in de Ziele volgen, heb bygebracht; zal het Bewys van zelfs konnen vinden.

Over §. 593. 594.

Waar uit het Vernuft en de Wysheid Gods, aangaande de stichting der Wereld, bemerkt word.

§. 213. Dat men de Grond, waarom ieder Eenvoudig ding veel eer hier dan elders, en dat nevens dit, en niet nevens anderen, te vinden is, in de innerlyke Staat der dingen moet zoeken, dient daar voornamentlyk toe, dat wy weten, hoe alles van God met het hoogste Vernuft en wysheid geschikt is. Die zich verbeelden de stoffe in hare kleinste deelen aan malkander gelykvormig te zyn, vinden zo veel Vernuft en Goddelyke Wysheid niet in de Natuur, als wel by het Onderscheid aller Eenvoudige dingen, 't welk door de geduurige verwisseling

onderhouden word. Wat ik van de Beginzelen der natuurlyke dingen heb voorgedragen: verheft de Majesteit Gods op eene oneindige wyze, boven alles wat 'er kan uitgedacht worden. En daarom heb ik 'er juist zulk een behagen in, dat my de zwaare vervolgingen, die ik 'er over geleden hebbe, geenzins verdrietig vallen; want ik zulk een eerbied voor de Hoogheid der Majesteit Gods hebbe, dat ik de Meeningen, daar toe dienende, ligter kan goedkeuren. Maar andere behoorden ook billyk te betrachten, dat ze de Leeren, Gods Eere beoogende, zo lelyk niet uitschilderden, veel minder vervolgden, tot dat zy dezelve eerst recht ingezien, en hare nuttigheid beproeft hadden; dan ben ik verzekert, dat ze van een ander gevoelen zouden zyn. Al hadden zy geen waare zucht voor de Eere Gods, en hun Christendom bestond alleen in eene uit eigenbaat geveinsde Heiligheid; zo zouden ze zich doch ten minsten schamen, als ze zich zo opentlyk tegens het geene, wat de Eere Gods zo zeer bevordert, wilden aankanten. Doch de Onwetenheid volstaat niet, om dit te verschonen. De Apostelen wierden ook vervolgt van Menschen, die zich inbeeldden, aan God daar mede een dienst te doen; maar deswegens behaagde Christus deze yver niet. §. 213. 214. Vermaaning der Tegenstryders van den Schryver.

Over §. 595. 596.

§. 214. Hier word de eerste Oorsprong der Volkomenheid, zo wel van de byzondere Lichamen, als van de gantsche Wereld, ge- Oorsprong der Volkomen.

§. 214. toont; die doch echter zo geschapen is, dat geen Mensch bekwaam is dezelve in te zien. Want daar word een oneindig Verstand vereischt, tot de Volkomenheid in het allerkleinste Lichaamtje, ik laat staan, in de gantsche Wereld, na haar eersten Oorsprong, te begrypen. Men ziet hoe die van my bevestigde Gronden de Wereld als eene ondoorgrondelyke Zee, ja een iegelyk van de kleinste Lichaamtjes als eenen Afgrond der Kennisse en Wysheid Gods voorstellen. Waar ik God vinde, zo als Hy zich in zyn Woord geopenbaart heeft, daar meen ik op geene Dwaalwegen geraakt te zyn. En terwyl wy doch diergelyke Kennis zoeken, om 'er tot God door geleid te worden; zo zou ik my by zulk een Dwaalweg gelukkig achten, als 't mogelyk was, daar door zo na by God te komen. Ik heb in myne *Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke dingen* iets byzonders bygebracht, hoe wy door de Beschouwing der Wereld, zo als ik ze hier voorgesteld hebbe, worden tot God geleid; maar daar is noch vry wat meer overig. Wie acht geeft op het geene, wat ik hier by de Betrachting der Beginzelen heb aangemerkt, zal 'er ten eersten van verzekert worden. Als my deze nuttigheid myner Wysgeerte, die ik noch by geen andere gevonden hebbe, niet ter herte ging; zoude ik my in de Wereld geene moeijelykheid maken. Maar ter Eere Gods ben ik bereid, alles met lydzaamheid te verdragen, want ik ben verzekerd, dat 'er noch een tyd zal komen, dat zich meerdere, als nu, van deze Waarheden

Margin notes: [...]heid der Wereld; — Hoe de Wereld na de Grondleeren des Schryvers gesteld is; — Waarom den Schryver de waarheid beleidt.

heden tot hunne stichting zullen bedienen. §. 215.

Over §. 598. 599.

§. 215. Ik heb hier myne gedachten over de *Monades* of *Eenheden der Natuur*, na 't gevoelen van de Heer *van Leibnitz*, geopenbaart, en getoond, dat ze de algemeene Eigenschappen der Eenvoudige dingen bezitten, en hen eene Kracht, bykans eigen aan de Eenvoudige dingen, word toegeschreven. Nu is my wel bekend, dat *de Heer van Leibnitz* meende, van de rechtmatigheid zyner Gedachten volkomen overtuigt te zyn. Want, toen ik eens met hem sprak over het onderscheid, dat ik vond tusschen de Betoogingen der Ouden en eenigen van de Nieuwere Wiskonstenaren, en by geval zeide, dat ik buiten de Wiskunde noch niets gezien hadde, dat na de aart en maniere der Ouden betoogd was; antwoorde hy: Het was 'er aan toe, dat de Nieuwere Wiskonstenaren somtyds van de stiptheid der Ouden afweeken, en dat de geenen, die buiten de Wiskunde hadden betoogen willen, het minst daar in geslaagt hadden. Zo hy tyd hadde, vertrouwde hy zich zyne Grond leeren van de *Monades* op een rechte voet te betoogen, en daar door een proef van 't Betoogen buiten de Wiskunde te geven. Doch men kan wel zien, dat hy de Gronden, waar op hy de Betooging meende te vesten, nergens getoond heeft. Nu kan ik juist niet ontkennen, dat wanneer ik iets van het geene, dat de *Heer* *van*

Wat van de *Monades* of Eenheden der Natuur te houden is.

Vertrouwen des *Heere van Leibnitz*, aangaande zyne *Monades*.

§. 215. *van Leibnitz* op zyn maniere zeer kort, en somtyds als een Raadzel gezeid heeft, behoriger wyze onderzocht, het zelve bevond allezins rechtmatig te zyn, en dat hy het rypelyk, en niet slechts ter loops overwoogen had; doch echter heb ik van my noch niet verkrygen konnen, om hem, aangaande zyn Leere van de *Monades*, gelyk te geven.

Waarom ze den Schryver noch niet heeft aangenomen.

Ik weet zeker, volgens het geene, wat ik van de algemeene Eigenschappen betoogender wyze heb uitgeleid, dat de Eenvoudige dingen in 't algemeen, en vervolgens ook de Beginzelen, eene Kracht moeten hebben, die in hen geduurig iets veranderlyks voortbrengt, en dat zodanig, dat zich het onderscheid des staats daar door in een ieder van alle de overige klaar en duidelyk vertoont; doch echter zie ik noch geene noodzakelykheid, waarom alle Eenvoudige dingen eenerlei zoort van Kracht zouden hebben, vermoedende veel eer, dat 'er in de Beginzelen der lichamelyke dingen eene Kracht moet zyn, waar uit men de Kracht der Lichamen, welke zy, nevens der zelver Verandering, in de Beweeging toonen, op eene verstaanbare wyze kan afleiden. Ik heb my juist hier in noch niet voldaan, en deswegen ook van dit vermoeden stille gezweegen, terwyl ik niet gewoon ben voor te brengen, het geen ik noch niet genoegzaam overwoogen hebbe, noch bekwaam ben rechtmatig te bewyzen; doch echter heb ik 't nodig geoordeelt, hier by te brengen, dewyl men my onder andere beschuldigingen te last legt, als of ik de *Monades*

Ongegronde beschuldigingen des To-

des

des Heere van Leibnitz, voor de Beginzelen der Stoffe kwam uit te geven. Want zo lange dit niet geschied, kreun ik my ook niet aan de inwerpingen die men daar tegens maakt, al is 't dat ze ongegrond zyn, en ik 'er zeer ligt konde op antwoorden. Ik ben een Vyand van alle twist: Want met luiden te zin-twisten, die 'er geen verstand genoeg toe hebben, en dien 't ook aan bescheidenheid en vroomheid ontbreekt, om dat by onverstand geene schaamte is, heb ik nooit gezocht. Ik heb veel eer stille gezweegen, en zelfs uit het lasteren en schenden stilzwygens gelegentheid gezocht, om het zelve, door goed te doen, te wederleggen, terwyl ik het tegendeel in der daadt getoond, en dus te minder lust gehad hebbe, my om eens anders wille in de bres te stellen, nademaal het my even veel is, of ik van onverstandigen gepreezen of gelastert worde. En ik zou het ook daar by hebben laten berusten, indien myne Vyanden my met grooter geweld niet aangevochten hadden, om my in 't verderf te brengen, zo dat ik genoodzaakt wierd my te verdedigen. Zo lange zy my niet te naby zyn, om iets verder te konnen uitvoeren, dan van verre te blaffen, mogen ze blaffen, zo lang als ze willen: Ik zal, hen te gevalle, de menschelyke Natuur niet uittrekken, en my onder het Honden-geslacht rekenen. Ieder een ziet, dat ze zich door quade Gemoedsdriften laten overheeren. Ik schryve volgens de waarheid. Men hoort ze wel niet gaarne, doch echter door de waarheid te spreken

§. 215. gens strevers.

Inborst des Schryvers.

§. 215. ken geschied aan niemand ongelyk. De H.
216. Schriftuur gebiedt zelve, ieder een na behoren te antwoorden, ten einde hy zich niet eigen wys achte.

Over §. *600.*

Nuttigheid en gesteltheid der algemeene Harmonie der dingen.

§. 216. Dat 'er een algemeene Harmonie of Overeenkomst der dingen zy, blykt daar uit, wyl zich de staat van elk Eenvoudig ding alle oogenblikken na den staat der overigen voegt. Maar waar in ze eigentlyk bestaan, kan ik noch niet zeggen, dewyl ik den innerlyken staat der Beginzelen, en die in hen werkende Kracht noch niet bepaald hebbe. Terwyl ik nu den *Heere van Leibnitz* daar in niet byvalle, dat deze Kracht onduidelyke ja duistere Voorstellingen der Wereld voortbrengt; zo kan ik ook zyne Bepaling der algemeene Harmonie niet goedkeuren. Ondertusschen zeker zynde, dat 'er eene is, zy mag ook bestaan, waar in ze wil; zo hebbe ik deze Waarheid doch reeds te nut gebracht, en getoond, wat ons die voor een Inzicht in den Afgrond der Wysheid Gods vergunt, en hoe ze dezelve verheft (§. 18. *Phys. II.*). Wie onzydig overweegt, het geen ik van de Wereld in het tegenwoordige Hoofdstuk leerare, en hoe ik 't, in het sesde der Bovennatuurkunde gebruike, om de Eigenschappen Gods te bewyzen, ook daar door, in myne Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke dingen, de Wereld als een Spiegel der Goddelyke Volkomentheden, in meerder klaarheid en duidelykheid, dan dus verre in openbare Schrif-

Schriften geschied is, voorstelle, die zal §. 210.
genoegzaam overtuigt worden, dat myne Leeren van de Wereld niet alleen niets gevaarlyks in zich hebben, maar dat ik ook alle omzichtigheid gebruikt hebbe, om dezen argwaan van hen af te wenden, mits ik getoond hebbe, hoe dat 'er geene zo zeer als deze tot de Eere Gods strekken, door dien ze Gods Eigenschappen in een onverwachte klaarheid stellen, en verheffen boven al het geene, wat men dus verre uit het Vernuft van hen heeft voorgebracht. Hadden myne Vyanden een oprechte meening gehad, en in liefde met my mondelyk willen spreken; dan zouden ze zich tegen Gods Eere niet aangekant, noch gezocht hebben te onderdrukken, wat ze op een byzondere wyze tot voordeel des Christelyken Godsdienst, en tot bevordering der Deugd hebben verheft. Wie van myne Schriften wil oordeelen, moet ze geheel en al met aandacht, ook met een behoorig overleg doorleezen; want ik schryve met voordacht, en in een gedurige verknochting der eene Waarheid met d'andere, gelyk 't de rechte Leer-wyze vereischt, als men den Lezer zo verre zoekt te brengen, dat hy een zake begrypt, en in staat is daar van te oordeelen. Ik hebbe veel moeite en tyd met de onderzoeking dezer Leer-wyze toegebracht, en door het inzien der Wiskunde daar toe gelegentheid gevonden. Ik hebbe noch meerdere aangewend, om eene vaardigheid te verkrygen, na dezelve, ook buiten de Wiskunde, iets voor te stellen, ten welken einde

Inborst der Vyanden des Schryvers.

Wie bekwaam is over de Schriften des Schryvers te oordeelen.

de

§. 216. de ik ze door alle deelen der Wiskunde ge-
217. oeffend hebbe. Andere zyn 'er niet eens
Onnozel ondernémen der Tegenstrevers van den Schryver. op verdacht geweest, of zy in de Natuur te vinden zy, en hebben 'er geene bevatting van gehad, ik laate staan, dat zy eene bekwaamheid na dezelve te werken zouden verkregen hebben; terwyl ze zich geenzins daar in geoeffent hebben; en evenwel zou ik my van hen als Rechteren laten gebieden, voor vast aan te nemen, dat dit of dat betoogender wyze beweezen zy, en dit of dat uit myne Grond-leeren vloeide, maar niet het geene, dat ik 'er uit afleide. Wat Ydelheid is 'er niet onder de Geleerden! en hoe slecht staat het met de Wetenschappen, daar deze de overhand hebben!

Over §. 602. 603.

Oorsprong der lichamelyke dingen uit de Beginzelen. §. 217. Ik beginne hier den Oorsprong der Lichamelyke dingen uit de Beginzelen te bepalen, voor zo verre het mogelyk is. Want om dat wy die maar na de algemeene Eigenschappen der Eenvoudige dingen hebben voorgesteld, en de aart en de wyze der Kracht, die ze bezitten, en waar door ze eigentlyk Beginzelen worden, noch niet bepaald hebben; zo is 't onmogelyk, dit punt in zyn volle klaarheid en duidelykheid te stellen. Hier is noch iets, het welk men tot nader onderzoeking moet uitstellen. In geval het door my toekomende niet mogelyk is, zullen zich met der tyd wel andere vinden, die het opvatten ter plaatze, daar ik 't gelaten heb, en de Wetenschap al verder brengen. Ik ben, God lof! voor lang

Inborst des

uit

uit de dwaasheid gekomen, meenende, dat een Wysgeer bevoegt was alle vragen, die hem voorkomen, te konnen beantwoorden; ik staa gewillig het gemeene spreekwoord, zelfs in Wetenschappen, toe, als dat een Dwaaze dikwils meer kan vragen, dan tien Wyzen konnen beantwoorden. Ik ben ook, God zy gedankt! zo wys, dat ik my niet late voorstaan, iets te begrypen, dat ik niet eens gelezen of ingezien hebbe, noch my verbeelde, dat men door het gezaglyk Ampt, na de inbeelding der Menschen in 't Gemeene best verkregen, teffens verstandig worde, en met de *Existimatione civili* of de Burgerlyke Staat ook het Verstand toeneme. Ja ik ben, God zy gedankt! die dwaasheid meest overgekomen, dat ik zou meenen, als of de Staat in plaats van 't Bewys konde dienen, en aan zwakke gronden een nadruk geven, voornamentlyk als men niet meer met het gemeene volk, maar met verstandigen te doen heeft. Indien de Wetenschap onder de Menschen wat meerder toenam, zou deze Dwaasheid onder hen ook wat meer afnemen.

§. 217. 218. Schryvers.

Over §. 604.

§. 218. Men eigent onder de Ouden gemeenlyk aan *Zeno* deze Meening toe, als dat hy geleerd hadde, de Beginzelen der Natuurlyke dingen *Mathematische Punten* te zyn, dat is, in zich zelve ondeelbare Punten, die malkander gelykvormig waren. En daarom pleegt men die in de Natuurkunde *Zenonische Punten* te noemen. Of deze Meening

Waar van daan de Zenonische Punten komen, en waarom wy de Stoffe niet duidelyk be-

§. 218. grypen.

ning hem te recht toegeëigent word, dan of hy verder gezien, en ondor deze Punten zodanige verstaan heeft, die wy voor Beginzelen der Natuurlyke dingen hebben opgegeven, laat ik daar, en meen het niet te onderzoeken. Doch als ik overdenke, hoe onrechtmatig men hedendaags de meeningen van andere pleegt voor te dragen, en hoe ik by my zelven ondervinde, dat men aan luiden zekere meeningen als de hare komt toe te eigenen, daar ze doch nooit van gedroomt, ja daar ze het tegendeel met uitdrukkelyke woorden van leeren, en uit hunne Grond-lessen bewyzen; dan vervalt by my t'eenemaal het geloof der geenen, die zich onderstaan de Geschiedenissen der Geleerden te beschryven; nademaal men ondervind, dat gemeene luiden, die in de Wetenschappen onbedreven zyn, op dezen arbeid vallen. Het vind geen plaats by my aan menschen, welkers verstand my onbekend is, ongerymde Meeningen toe te eigenen. En zo lang ik een vernuftige verklaaring vinden kan, ben ik altyd geneigt aan dezelve plaats te geven. Doch de onzekerheid, die men in de Geschiedenissen der Geleerden vind, is juist de rede, dat ik niet gaarne van de Meening van anderen spreke, inzonderheid als ik geen tyd heb gehad, alles zelf naauwkeurig te onderzoeken, maar het alleen op des Historie-Schryvers verhaal moet laten aankomen. Ik wenschte wel, dat ieder een zo omzichtig was, en het geene, wat my ontmoet, kan 'er genoegzame beweeg-redenen toe geven. Ondertusschen

Hoe de geene, welke de Geschiedenisse der Geleerden beschreven hebben, weinig geloofwaardigheid vinden.

Waarom den Schryver ongaarne van de meening van anderen spreeke.

is

is 't zeker, dat de *Zenonische Punten* een vrucht van de Indeeldings-kracht zyn, welke dezelve baart, na dat men van de algemeene gesteltheid der Beginzelen iets weet, doch echter die noch niet volkomen heeft ingezien. Want zy konnen met het geene, wat wy 'er van voorgebracht hebben, geenzins bestaan. De zwaarigheden, die men gemaakt heeft, als of de Stoffe uit geene Punten door een zoort van t'zamenstelling konde ontstaan, zyn juist daar uit voortgekomen, dat men de Eenvoudige dingen of Beginzelen by wyze van Mathematische Punten heeft voorgesteld, waar in niets weezentlyks te vinden is, maar die enkeld door de Inbeeldings kracht vertoonnen worden, als men met de enkele grootheid der lichamelyke dingen begaan is. Onze gantsche Bevatting van de Stoffe is een Denkbeeld in de Imaginatie of Inbeeldings-kracht, waar in ontelbare dingen, die wy niet machtig zyn klaar en duidelyk te onderscheiden, veel minder uit malkander te ontwarren, met malkander vermengt zyn. En daarom heeft ze de *Heer van Leibnitz* ook een *Phænomenon* of *Verschynzel* genoemt, hoewel *substantiatum* of *weezentlyk bestaande*, dewyl ze als iets geduurigs is aan te zien, dat gestadig bepaald, en als eene *Substantie* of *bestaand Weezen* word aangemerkt. Deswegen zouden wy zekerlyk in de Stoffelyke dingen heel andere Zaken of *Wezentlykheden* gewaar worden, als ons Verstand zo doordringend was, dat het alle waarheid, die 'er in gelegen is, konde bereiken; gelyk wy te-

§. 218.

Waarvan daan de zwaarigheden aangaande de Zenonische Punten komen.

Hoe onze Bevatting van de Stoffe gesteld is.

§. 218. tegenwoordig niet vinden, moetende blyven by het geene, wat ons de Zinnen voorstellen, en van 't overige maar iets weinigs als van verre beschouwen. *Des Cartes* heeft omtrent de Koleuren en andere Eigenschappen der Lichamen, welke ons de Zinnen voorstellen, bemerkt, dat de onduidelyke bevattingen, die wy daar door verkrygen, ons de zaken heel anders voorbeelden, dan wy ze zouden inzien, als wy alles, wat wy dan gewaar worden, duidelyk uit malkander konden ontwarren. Ik zal de zaak door een voorbeeld verklaaren, om my voor die geenen, welke in de Wysgeerte noch niet genoegzaam ervaren zyn, verstaanbaarder te maken. In de Natuurkunde leeren wy, dat de Koleuren ontstaan, als het Licht, in de kleine deelen der Lichamen, daar 't op valt, op verscheide wyze gebroken, en na het onderscheid harer gedaante en gelegentheid weêrom gestuit word. Indien wy nu duidelyk kwamen te zien, wat 'er omgaat, als wy de Koleuren zien; dan zouden wy kleine Lichaamtjes van verscheidene gestalte en grootte in verscheide plaatzen ontdekken; wy zouden zien, hoe 'er de Straalen des Lichts in dringen, en daar in gebroken worden; wy zouden bevinden, hoe het Licht van verscheide Koleur daar door van malkander word afgescheiden; en eindelyk, hoe eenige Straalen van het zelve door de weêromstuiting te rug komen, en de overigen in het Lichaam vaaren. Wie zodanige zaken door zyn doordringend gezicht konde onderscheiden, die zou van de Koleuren

Hoe 'er des Cartes iets van ingezien heeft.

Voorbeeld van de Koleuren.

zulk

zulk een denkbeeld niet meer hebben; als §. 21.
ons tegenwoordig, die ziende, voor d'ogen zwerft. En op dezelfde wyze zou het gaan met de Stoffe, indien wy tot op de Beginzelen, waar uit ze ontstaan, konden doordringen. Maar dewyl wy in een ongemeene vergrooting het niet eens door de beste Vergroot-glazen zo verre konnen brengen, dat wy de veranderingen des Lichts in de Lichamen, waar door de Koleur ontstaat, ontdekten; terwyl wy niet alleen in de Metalen en Mineralen, de deelen der gemengde Stoffen, in hare vermenging, konnen zien; zo kan 't noch minder lukken, dat wy ons de Beginzelen, en vervolgens de Stoffe in haar eerste oorsprong; door de Inbeeldings-kracht zouden voorstellen. Hoe ver 't Verstand het hier omtrent brengen kan, laat zich niet wel zeggen. Men moet het op de Ondervinding laten aankomen.

Waarom wy geene volkomene Bevatting van de Stoffe verkrygen konnen.

Ondertusschen moet men in dit stuk de behoorige bescheidenheid gebruiken; dat men zich niet inbeelde, als of men dezen Afgrond der Kennisse, in het weezen der Stoffe, konde doorgronden, noch daarom ook het overige, dat men voortgebracht heeft, als iets onrechtmatigs verwerpen, dewyl men noch niet alles in een volstrekte duidelykheid daar uit verstaan en bepalen kan.

Waarschouwing tegen de voorbarigheid.

Het was te wenschen, dat men in de Wysgeerte de manier der Wiskonstenaren aannam. Deze begeeren niet meer te weten, dan wat men uitgevonden heeft, en beweezen is, zy overreden zich en andere niet, als of ze meerder wisten, noch zoeken ten

Manier der Wiskonstenaren.

§. 218. dien einde eene blinddoeking te maken. Zy
219. nemen ieder Partykel der Waarheid aan, en verwerpen het Gedeelte niet, om dat ze het Geheele noch niet konnen weten. Ondertusschen gaan ze voort met hun nazinnen, en brengen 'er gedurig iets meerder uit.

Over §. 605.

Hoe het Verstand en de Inbeeldings-kracht, aangaande de bevatting van de Stoffe, malkander niet moeten verhinderen.

§. 219. Het dient hier ook tot verklaring dat wy na het voorbeeld van *des Cartes* een onderscheid maken, hoe zich de dingen in de Inbeeldings-kracht, en hoe ze zich in het Verstand voorstellen. Wie in een zake iets gelykvormigs aan het denkbeeld der Inbeeldings-kracht verdicht, vervalt dikwils op zwarigheden, die onverwinnelyk zyn. Gelyk het in de oude Wysgeerte met de Koleuren gegaan is, zo gaat het ook noch met veele andere Bevattingen van de Stoffe. En men moet zich verwonderen, dat *des Cartes*, op zo goeden weg zynde, de zake niet aleen heeft ingezien, maar al te schielyk is blyven staan, en het Wiskundig Lichaam met het Natuurlyke voor eenerlei heeft gehouden. Dienvolgens men zich wel moet wachten, van de Inbeeldings-kracht meerder recht, als haar toekomt, toe te staan.

Hoe verre de Heer van *Tschirnhausen* gevorderd is.

De Heer van *Tschirnhausen* zoekt in zyne *Medicina mentis* noch verder te gaan, en het onderscheid tusschen de Inbeeldings-kracht en het Verstand wat nadrukkelyker als *des Cartes* in te prenten; maar hy heeft 't in der daadt niet verder als hy gebracht: Het blykt niet, dat hy 'er iets verder heeft bygevoegt. In de eerste Bevattingen der

din-

dingen heeft hy aan de Inbeeldings-kracht 219. noch meer toegegeven, als 't behoorde. 220. Doch het is in waarheid zo gemakkelyk niet, in de eerste Bevattingen tot eene duidelykheid te geraken. Hy dient vooral een goed Wiskonstenaar en teffens een Bovennatuurkundige te zyn: 't welk men zelden by malkander vind. Ik zal de reden niet aanhalen, waarom beide gepaart dienen te gaan, om aan sommigen geen oorzaak tot misnoegen te geven. De Verstandigen zien wat verder voor uit, en die beide met malkander verknocht, zal 'er waarlyk de proef van hebben. Wie by zich overweegt, wat ik 'er van bygebracht hebbe, hoe namentlyk de Eenvoudige dingen eene ruymte beslaan, en aan malkander zyn hangende, die zal bekennen, dat ik op eene verstaanlyke wyze heb uitgelegt, hoe door de enkele Eenvoudige dingen een *Extensum continuum*, of geduurige Uitgestrektheid voortkomt, waar in echter een onderscheid en verandering te zien is, of schoon 'er geen ledige ruymte in gevonden word. Ik blyve by de algemeene Bevatting van de Eenvoudige dingen, en by de duidelyke der Ruymte, des Geduurigen, en des Vollen, welke ik in de *Ontologie* of Grond-wetenschappen gegeven hebbe.

Reden van het zelve.

Hoe verre den Schryver gevorderd is.

Over §. 606.

§. 220. Hier worden aan de Lichamen de Eigenschappen der t'Zamengestelde dingen toegeëigent, dewyl zy mede daar onder behooren; doch, dewyl ze iets meerder zyn,

Of de Lichamen meerdere eigenschappen

§. 220. In de t'zamengestelde dingen hebben.

moeten wy niet meenen, als of ze niet meer als deze konden hebben. *Des Cartes*, by wien het Wiskundig Lichaam met het Natuurlyke een en het zelfde was, is niet verder gegaan: maar wy hebben reeds gehoord, dat hy tegen zyn eige Grond-lessen gezondigt heeft, door aan de Inbeeldings-kracht plaats te geven, waar hy het Verstand had behoren te gebruiken.

Nuttigheid der Leeringen des Schryvers in de Kennisse Gods.

Men is van meening geweest, de Kenuis, die in de Natuur verborgen legt, wat schielyk te doorgronden, daar ze doch een ondoorgrondelyke Afgrond is, en daar door haren Stichter op eene byzondere wyze te kennen geeft. Overal ziet men, hoe myne Lessen van de zichtbare Wereld, dezelve tot een Beeld van zodanigen God, als wy Christenen uit zyn geopenbaard Woord kennen, maken. Daar is noch niemand die door zyne Grond-lessen van de zichtbare Wereld, de Goddelyke Eigenschappen in zulk eene klaarheid, noch de Wereld zelfs zo overeenkomend met de Goddelyke Eigenschappen, vervolgens na het voornaamste Inzicht, dat 'er God by gehad heeft (§. 8. *Phys. II.*), heeft konnen voorstellen, als ik;

Vermetelheid der Tegenstrevers.

en echter ontzien zich die menschen niet, andere te overreden, als of myne Leeren van God afleidden, ja zelfs te lasteren, als of ik zochte de Menschen van God af te trekken; 't welk zeker een onverantwoordelyke vermetelheid is.

Over §. 607.

Hoe wy tot de

§. 221. Wy hebben gezien, dat het niet

mo-

mogelyk is, den eersten oorsprong der Stoffe uit hare Beginzelen, in het volle licht en klaarheid voor te stellen, en daar uit hare Eigenschappen af te leiden, die in onze zinnen vallen, en daar wy op zien moeten, zo wy den grond van de veranderingen der natuurlyke dingen die in onze zinnen vallen, meenen te vinden. Derhalven moeten wy het geene dat wy door 't Verstand niet konnen achterhalen, door het recht gebruik der Zinnen zoeken, doch echter zo, dat wy het Verstand daar by gebruiken, en aan de Inbeeldings-kracht geen meerder recht, dan haar toekomt, geven. Want wy hebben reeds op een andere plaats, daar ik namentlyk van haar Vermogen om iets te verdichten gehandelt hebbe, gezien, dat men somtyds ook iets Verdichts, om een grond van de Waarheid te vinden, kan aannemen. En ik zal van deze Stoffe breeder spreken in myne *Latynsche Philosophie*, waar in ik tot een slot van dezelve, als een noch niet in 't licht zynde Deel der Redenkunde, de Konst van Uitvinden na de dus verre van de Uitvinders gebruikte Regelen zal voorstellen. Dienvolgens tracht ik de Eigenschappen der Stoffe door de ondervinding te bewyzen, toonende, dat wy ook door dezelve iets meerder, als een enkele *Extensio* of Uitgestrektheid in de lengte, breedte en diepte vinden, te weten, eene Kracht om de Beweging te wederstaan, dewelke *Kepler* reeds bemerkt, en ze *Vis inertia* genoemd heeft. De latere Wiskonstenaars, onderzoekende de Regelen der Beweging,

§. 221. Kennisse der Stoffe geraken.

Wat men daar van opge-

§. 221. weeging, hebben bevonden, dat deze *Vis inertiæ* of *wederstaande Kracht* in de Stoffe noodzakelyk zy, zo de Beweegingen na zekere Regelen zullen geschieden. Ook heeft de *Heer van Leibnitz* in zyn jonkheid reeds aangemerkt, gelyk als uit zyne *Theoria motus abstracti & concreti* blykt, wanneer hy met *des Cartes* het Weezen des Lichaams in de enkele Uitgestrektheid zocht, dat, zo 'er in de Stoffe niets dan de *Extensio* of Uitgestrektheid te vinden was, elk Lichaam, het mogt zo klein zyn als 't wilde, en zo min kracht hebben als 't kon, het allergrootste Lichaam, in rust leggende, kon beweegen. Dit hadde hem zekerlyk de Bevatting van *des Cartes* moeten verdacht maken; maar, dewyl hy doemaals in de Bovennatuurkundige zaken noch niet genoeg geoeffent was, viel hy op de gedachten, dat God gelyk als door een Wonderwerk iets anders maakte, dan 'er uit het Weezen der Stoffe zoude volgen. Hedendaags zal niemand, die in de Wiskunde zo verre gevordert is, dat hy de Regelen der Beweeging betoogen kan, deze *Vim inertiæ*, in twyffel trekken. Doch kan hy 'er, op de ondervinding maar acht gevende, ook genoegzaam van overtuigt worden. Want *Kepler* heeft van de Regelen der Beweeging noch niets geweeten, doch echter heeft hem de ondervinding deze Kracht genoegzaam getoond. Dewyl 'er in de Stoffe niets zyn kan, dan het geen uit de Beginzelen zyn oorsprong neemt; zo moet zekerlyk op een verstaanbare wyze bepaald konnen worden, hoe deze wederstaande

Margin: maakt heeft.

Margin: Waarom men 't niet *à priori* of van te vooren be-

derstaande Kracht in de Stoffe voorkomt: Maar dit is eerder niet mogelyk, voor dat wy de Innerlyke Kracht der Eenvoudige dingen bepaald hebben, om ze na haar byzondere aart te leeren kennen. En wie weet, wat 'er dan noch verder zal opkomen, dat opgelost moet worden, vooraleer men tot daar en toe kan komen. De *Vis inertiæ* of *wederstaande Kracht* is de naaste Oorzaak, waarom de Stoffe zich op een plaatze onthoudt, of ook in den staat harer Beweeging onveranderlyk blyft, 't welk wy naderhand duidelyker zullen zien. Wanneer wy vragen, hoe verre men gaan moet, als wy de Stoffe zo verre willen kennen, als ons de zinnen geleiden? dan is de Antwoord: Wy nemen aan, wat wy verscheiden in haar duidelyk onderscheiden konnen. Diergelyken zyn de Uitgestrektheid en de wederstaande Kracht; het overige dat in verwarring blyft, moeten wy als een zake, die wy niet duidelyk inzien, laten berusten, doch echter voor geen Niet houden, zo als wy gemeenlyk pleegen te doen, na dat wy gezien hebben, dat 'er een Afgrond der Kennisse in verborgen legt, als wy alles duidelyk en verstaanbaar zullen ontzwachtelen.

§. 221. 222. 'tooggen kan.

Wat uit de *Vis inertiæ* of wederstaande Kracht voortkomt.

Hoe men zich omtrent de onderzoeking der Stoffe gedragen moet.

Over §. 608. 609.

§. 223. Hier begin ik uit het geene, wat wy in de Stoffe waarnemen, de Grond aan te wyzen van andere zaken, die men by de Lichamen gewaar word. Dienvolgens zien wy, dat het even veel is, of wy dit maar door de ondervinding aangemerkt hebben,

De Natuur der dingen is niet noodzakelyk.

§. 222. dan of wy het zelve uit zyne eerste gronden hadden koonen bewyzen. Maar wy zien
223. ook, dat zich tusschen het geene wat de Beweeging aangaat, en tusschen de Uitgestrektheid der Stoffe, waar uit het Weezen der Lichamelyke dingen bepaald word (§. 606. *Met.*), geen noodzakelyke verknochting bevind. Waar uit verder blykt, dat de Lichamelyke dingen door het Weezen niet noodzakelyk deze Natuur hebben. Als zich de Krachten volstrekt na het Weezen schikten, dan zouden zy noodzakelyk zyn; maar nu konnen ze ook anders weezen.

Over §. 613.

Wat de Philosophia Corpuscularis voor eene nuttigheid heeft.

§. 223. Nu ziet men, waarom de zo genaamde *Philosophia Corpuscularis*, of de Wysgeerte, welke de groote Lichamen in kleine Lichaamtjes verdeelt, bekwaam is, veele Geschiedenissen der Natuur te bepalen, en waarom men ook door dezelve veel Kennis in de Natuur verkreegen heeft. Maar men gaat te verre, als men deze kleine Lichaamtjes voor Beginzelen wil houden, of ook meent, dat men, om zaken te bepalen, hare Gestalte en Grootte moest verdichten. *By voorbeeld*: Als men van het Vuur of de Lugt in de Natuurkunde sprekende, de gestalte en grootte der kleine deeltjes, waar uit Vuur en Lugt bestonden; zoude bepalen. Het is ons meer daar aan gelegen, dat wy of door de gemeene ondervinding of door beproevingen ons de eigenschappen der Lugt en des Vuurs bekend maken, en daar in de grond van de Geschiedenissen der

Hoe men in de Natuurkunde moet redeneeren.

Na-

Natuur, daar Lugt en Vuur het zyne toebrengt, zoeken. Dezen weg heb ik in myne Natuurkunde ingeslagen. Want ik gebruikte elk op zyn plaats, en myde het misbruik: Doch in de Bovennatuurkunde wyze ik de rechte gronden aan, waar uit men, tot de andere Wetenschappen komende, van een ieder ding, na behoren, kan oordeelen. De geenen, welke my met wederleggen groot verdriet zoeken aan te doen, en de tyd tot nutter arbeid bederven, zouden veel beter doen, dat ze de Bovennatuurkunde met vlyt beoeffenden; dan zouden ze een genoegen door de kennisse der waarheid vinden, en zich ontzien zo nutte Waarheid, waar door de Wetenschappen zeer bevorderd, en zelfs aan de Godsdienst veel heil toegebracht word, te vervolgen.

§. 223, 224.

Nuttigheid der Bovennatuurkunde.

Raad voor de Tegenstrevers van den Schryver.

Over §. 614. 615. 616.

§. 224. Hier in is de grond van de *Philosophia Mechanica* of Werktuiglyke Wysgeerte, welke hedendaags meest in zwang gaat, onthouden; En men ziet teffens, hoe verre men de *Philosophia Corpuscularis* of Wysgeerte van de kleine Lichaamtjes, daar mede vereenigen kan. Ook ziet men, op wat voet men 't aanleggen moet, wanneer men *Mechanice* of Werktuiglyk wil redeneeren: namelyk, men moet op de gesteltheid der deelen en hare verknochting acht geven, en te gelyk op de Beweegingen, die zich omtrent hare veranderingen opdoen, letten. *By voorbeeld:* men wil weten, wat de Maag,

Waare gesteltheid der Werktuiglyke Wysgeerte, hoe verre zich dezelve uitstrekt.

Voorbeeld van

§. 224. verklaaring.

Maag, by verteering der spyzen, doet: dan moet men onderzoeken, uit wat deelen dezelve is t'zamengesteld, en hoe die deelen t'zamenhangen, insgelyks wat aarten van beweegingen zy hebben kan. Doch, gelyk men uit deze Grond-lessen begrypt, hoe men recht *Mechanice* redeneeren moet; zo kan men ook daar uit in voorkomende gevallen toonen, dat men niet doorgaans de *Mechanische* of Werktuiglyke Oorzaken achterhalen kan. En in deze gevallen zyn wy met de *Physicaalsche* of Natuurkundige te vreden. Ik noeme de *Physicaalsche* of *Natuurkundige Oorzaken* die geene, welker *Mechanische* of Werktuiglyke gesteltheid ons niet bekend, maar verborgen is. *By voorbeeld:* Als ik de werking des Buskruids wil bepalen, heb ik niet nodig tot de *Mechanische* oorzaken te gaan, en de gedaante der kleinste deelen van 't Buskruid met haar grootte te verbeelden, noch die van de Salpeter, Zwavel, en Koolen te onderzoeken, door welkers vermenging ieder van de kleinste deelen des Buskruids, 't welk men niet verder in Buskruid verdeelen kan, ontstaande is. Het is genoeg, als wy de eigenschappen des Zwavels, der Koolen, en des Salpeters weten, alschoon wy niet verstaan, wat deze voor *Mechanische* gronden hebben. Het komt hier mede te pas, wat ik reeds te voren van de *Philosophia Corpuscularis*, of de Wysgeerte van de kleine Lichaamtjes, heb aangemerkt: namentlyk, het is een groote misbruik, wanneer men de *Mechanische* wyze van redeneeren ook in zodanige gevallen,

Wat Physicaalsche of Natuurkundige oorzaken zyn.

Misbruik der Mechanische Wysgeerte.

len, waar in wy tot op de *Mechanische* Oorzaken niet komen konnen, wil gebruiken. Men maakt zich waarlyk in diergelyke gevallen dikwils belachelyk, door dien men de *Physicaalsche* Oorzaken, hare oogenschynlyke nuttigheid hebbende, over het hoofd ziet, en daar niet eens na vraagt, en in tegendeel de *Mechanische*, die zo nodig niet zyn te weten, wil verdichten. *By voorbeeld:* Het is ons meer daar aan gelegen, dat wy weten, hoe het Buskruid uit de vermenging des Zwavels, der Koolen, en des Salpeters ontstaat, en wat eigenschappen deze Stoffen ten opzichte van 't Vuur hebben, dan dat wy weten, van wat gedaante of grootte de kleinste deelen van 't zelve zyn, en hoe daar door de grootere deelen, uit de t'zamenvoeging der kleindere, ontstaan. Dienvolgens moeten wy ons eerder om het eerste, dan om het andere bekommeren. Doch zo 't iemand zo verre brengen kan, dat hy ook het andere met zekerheid ontdekt, dan veracht ik 't niet: want ik ben verzekerd, dat indien wy de waarheid, en niet enkel iets verdichts hebben, wy het zelve insgelyks zullen konnen gebruiken. Ondertusschen vereischt de wysheid, dat wy gedurig eerst het geene zoeken, dat wy eerst met zekerheid erkennen, en ook gebruiken konnen. Wie myne Natuurkunde leest, die zal zich daar in zeer ligt weten te vinden, inzonderheid als hy ze met anderen, die voornemens zyn alles uit *Mechanische* Oorzaken te bepalen, komt te vergelyken.

§. 224.

Omzichtigheid daar omtrent te gebruiken.

Over

§. 225. 226.

Over §. 617.

Hoe verre men de Lichamen Machinen of Konst-Werktuigen noemt.

§. 225. Ik bepale hier, voor hoe verre men in de nieuwe Wysgeerte de Lichamen pleegt *Machinen* of Konst-Werktuigen te noemen, op dat men noch deze benaming misbruikte, noch zoeke het geen, wat nut en dienstig is, belachelyk te maken. Onverstand brouwt veel quaads, en Misverstand heeft al menigmaal groot onheil verwekt onder de Geleerden, inzonderheid als ze met hoogmoed en quaadaardigheid zyn ingenomen.

Over §. 618.

Aanmerking, om Misverstand te vermyden.

§. 226. Een iegelyk ziet wel van zich zelve, dat men hier enkeld spreekt van de Natuurlyke Geschiedenissen, die uit het Wezen der Lichamen, na de Regelen der Beweeging, ordentlyk volgen; doch echter moet ik 't herinneren, op dat het de qualyk-gezinden niet tegens myn wille anders uitleggen, en tot hatelyke Gevolgen daar door aangeleid worden, die men van te voren niet zien kan, om dat ze nooit door eene ordentelyke Sluitreden worden afgeleid. Ondertusschen blyft het doch ook waar, dat alle buitengemeene Geschiedenissen, die God tegens den Loop der Natuur voort- of in hen brengt, van deszelfs onveranderlyk Raadsbesluit hare zekerheid hebben. Doch daar van is hier de rede niet.

Over §. 619.

Dat den Schryver

§. 227. Ik strekke hier de Gevalligheid der

We-

Wereld verder uit, dat het gemeenlyk pleegt te geschieden, doch echter niet zonder reden, nademaal het die van my bevestigde gronden van de Gevalligheid vereischen. Dewyl ik nu zelfs, aangaande het Doen en Lyden der Lichamen, geene Noodzakelykheid toestaa, als die ik door de Gevallige bestaanlykheid van haar Weezen, en die aan hen voorgeschrevene Wetten der Beweeging, van hen wegneme; zo zien Verstandigen, hoe onredelyk men te werk gaat, met my willens en wetens op te dringen, als of ik eene onvermydelyke Noodzakelykheid kwam te beweeren. Doch dewyl het tegendeel zo klaar is; moeten zich de Tegenstrevers met enkele valsche betichtingen behelpen, geweld in plaats van reden gebruiken, en tot anderer, huns gelyken, toestemminge hun toevlucht nemen.

§. 227. & 229. grooter Gevalligheid, als andere bevestigen. Onbillykheid zyner Tegenstrevers.

Over §. 622.

§. 228. Hier bewyze ik, wat men gemeenlyk zegt, als dat de Stoffe maar Lydende zy. Maar men moet de Stoffe met het Lichaam niet verwarren, als waar in iets meerder dan Stoffe is, het welk ik in 't kort zal toonen.

Of de Stoffe enkeld lydende zy.

Over §. 623.

§. 229. Daar zyn veele, die zich inbeelden, als of men, aan het Lichaam eene beweegende Kracht toeschryvende, daar door het Bewys kwam om te stooten, waar door men uit de Beweeging besluit, dat 'er een God moet zyn. En daarom willen ze dier-gelyke

Of de Kracht der Lichamen tot een Bewys, dat 'er een God zy, verstrekke.

§. 229. gelyke Kracht niet toestaan. Ja Luiden, die met geweld meenen recht te hebben, en gewoon zyn anderen hunne gevoelens op te dringen, noemen het aanstonds eene Atheistische Leere, en zeggen, dat men aan de Godverzakers poorten en deuren opende. Maar dit aangaande; vind ik zeer veel te herinneren, waar toe ik my ook ten hoogsten verplicht achte, dewyl ik al te wel weet, dat zulk een onbezonnen werk, luiden van een middelmatig achterdenken byster maakt, en tot Ongoddelykheid verleidt. *Voor 't eerst* word de Leere van God geenzins gekrenkt, al is 't dat een Bewys, van eene ongegronde *Hypothesis physica* of Meening van natuurlyke dingen genomen, komt te vervallen. Want, hoewel ik 't niet mispryze, dat men alle erkentenis der Natuur tot de Kennisse Gods gebruikt; zo is 't echter onnodig, dat men daarom ongegronde Meeningen niet zou verlaten, dewyl men ze eens daar toe gebruikt heeft. Als men dit zou willen toestaan, zou een ieder zoeken zyne ongerymde Grond-lessen in de Natuurkunde daar door te bevestigen. Maar zo dit recht heeten mag, moet ik *voor 't tweede* ook het zelfde recht genieten. Derhalven wyl 'er uit de Voorbestemde Harmonie, waar door de gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam bepaald word, niet alleen betoogender wyze volgt, dat 'er een God zy, maar ook, dat hy alle die Eigenschappen hebbe, welke hem in de Schrifture toegeeigent worden, en dat in meerder klaarheid, dat men uit het bewys van de Beweeging betoogen

Voorbarigheid der Tegenstreeers van den Schryver.

Of men ongegronde Bewyzen van God behouden moet.

toogen kan; zo diende men dezelve ook niet § 219.
te verwerpen, op dat 'er geen Bewys van God te gronde ging, en voornamentlyk zulk een, wiens gelyken 'er in klaarheid en duidelykheid zeer weinige zyn. Maar waarom zal ik minder recht hebben, dan een ander? De omstandigheid der tyd, als dat die oud, en deze nieuw is, kan weinig of geene verandering maken. Dus moet het op de Perzonen aankomen, welke dezelve voorbrengen, en het Eerste zal doorgaan, om dat de Man, die het gebruikt, in een waardiger Ampt staat, als ik my beroemen kan. Maar wie heeft ooit geleeraard, dat men met een waardiger Ampt het *Donum infallibilitatis*, of de Gave van onfeilbaarheid, verkrygt? En wat hebben de Bewysredenen, die uit het Vernuft genomen worden, met het Ampt te doen. Wie deze voorbrengt, brengt ze als een Wysgeer voor, en kan zich uit dien hoofde geen meerder gezag als deze daar door aanmatigen. Eindelyk is 't ook niet waar, dat, terwyl men aan het Lichaam eene beweegende Kracht toeschryft, daar door de ladder om van de Beweeging tot God op te klimmen, word weggenomen. Want deze Kracht werkt na de Wetten, die geene onvermydelyke Noodzakelykheid hebben, noch in het Weezen der Stoffe en des Lichaams gegrond zyn. En daar uit kent men op eene betoogende wyze de Gevalligheid der Natuur, dewelke de onbeweeglyke ladder is, waar op men tot God kan opklimmen. Men vind, helaas! overal voorbarigheid en Gemoedsdriften, waar

Gemeene dwaaling.

De beweegende Kracht der Lichamen leidt tot God aan.

§. 230. waar geene bekwaamheid noch oprechte
231. liefde tot de waarheid is.

Over §. 626.

Gesteltheid en nuttigheid der Bevatting van het Lichaam.

§. 230. Ik koom hier aan het Lichaam het geene maar toe te eigenen, wat wy aan het zelve door Ondervinding schuldig zyn, en verkryge aldus volstrekte gronden van de Veranderingen, die zich in het zelve openbaren. Als wy in de Natuurkunde nazoeken, zo zullen wy bevinden, dat alle Bepalingen der natuurlyke Werkingen zich zelve in deze drie Gronden ontdoen of oplossen. En deze zyn; om zo te spreken, even als de andere Grond-waarheden, de Leid-star, die ons, in de Natuurkunde iets willende overleggen, te rechte wyst. Uit deze tot het Lichaam behoorige Zaken leert men; waar op men voornamentlyk te zien heeft, wanneer men eene natuurlyke Werking wil bepalen. De aart der Stoffe, waar uit het Lichaam bestaat, en de wyze der t'Zamenstelling zyner deelen, als mede de Kracht, die het in de Beweeging heeft, moet men in alle gevallen ter dege overweegen. Waar men dit alles oplossen, en van elk het geene, wat tot de zake behoort, erkennen of weten kan; daar kan men zich eenen goeden voortgang in zyne onderzoeking beloven.

Over §. 628.

Wat Natuur is, en of dierglyke.

§. 231. Hier word op eene verstaanlyke wyze bepaald, wat de Ouden, die de Natuur en het Weezen onderscheiden, *Natuur*

ge-

genoemt hebben. En wanneer men de Natuurlyke Werkingen, en, in 't algemeen alle voorkomende Veranderingen in de Lichamelyke dingen volkomentlyk bepalen wil; moet men niet alleen op haar Weezen, maar ook op hare Natuur acht geven. Het is vervolgens eene voorbarigheid der Nieuweren geweest, wanneer zy het woord *Natuur* ten eersten als onverstaanbaar en niets beduidende verworpen hebben. Want eene Natuur is waarlyk nodig, zo de Werkingen Gods, en die der Schepzelen niet eenerlei zullen zyn, en men deze vermenging, die *Spinosa* beweert, en eigentlyk de *Spinosistery* uitmaakt, wil afschaffen. §. 231. 232. ken in weezen zy.

Over §. 629.

§. 232. Nu blykt ook, wat de gantsche Natuur, of de Natuur der Dingen is. Waaruit men weder ziet, dat de Ouden geen ydel woord gehad hebben, gelyk *Bayle*, *Sturm*, en andere Geleerden in de nieuwere tyden willen beweeren; noch veel minder een Afgod verdicht hebben, dien ze aan de zyde van God stellen. De Krachten der Lichamen worden van God geschapen en onderhouden, zo wel als de Stoffe met haar lydende Kracht, en God heeft hen naar zyne Wysheid zodanige Krachten gegeven, die na de voorgeschrevene wetten der Beweeging moeten werken, en dus hangt al het geene men in de Beweeging kan onderscheiden, van God af: en die geenen, welke in de Wiskunde zo verre gevordert zyn, dat ze de Regelen der Beweeging betoogen Of Natuur een ydell woord, of als Afgoderye te verwerpen zy.

§. 232 Hoe de Spinosistery vermyd word.

en beproeven konnen, zien 't met de grootste zekerheid in. Op zulken wyze word de Natuur, en God als Stichter der Natuur, genoegzaam van malkander onderscheiden, zo dat men niet hoeft te vreezen van in de *Spinosistery*, die God en de Natuur tot een ding maakt, te vervallen. Ondertusschen blyft de Natuur doch na haar weezen en werking, van God volstrekt afhangkelyk, zo als wy 't uit het geopenbaarde Woord Gods erkennen, en de Natuur moet Gods Wille volbrengen, zo als hy 't goed vind. Men ziet weder, hoe myne Leeren van de Wereld, indien men ze recht leert verstaan, met die in Gods Woord gegronde overeenkomen, en alle verkeerde meeningen tegenstaan; ook ziet men daar door, dat onze Voorouders uit geen blinde yver de Metaphysische Grond-lessen van de School wyzen hebben aangenomen. Want, als men, volgens die door *des Cartes* ingevoerde manier van alles duidelyk te bepalen, en verstaanbaar van de Wysgeerte te redeneeren, de onduidelyke Bevattingen der Ouden ontwart; zo bevind men niet alleen, hoe voortreffelyk die met de Schriftuure overeenkomen, maar ook hoe al het geene, wat de nieuwere Wysgeeren, inzonderheid in de Natuurkunde, door hunne met verstand aangeleide proefnemingen, gelukkiglyk voortgebracht hebben, bestaan kan. Ik kan 'er best van getuigen, mits ik myn best gedaan hebbe, om niet alleen de Grond-lessen der Ouden, welke men onlangs op onze Hooge Schoolen met zulk een grooten yver ver-

Overeenkomst der Leeren des Schryvers met het Woord Gods.

Wat van de Metaphysica der Ouden te oordeelen is.

verdedigt, en in de Inzettingen heeft voor- §. 232.
geschreven, tot een duidelykheid te bren- 233.
gen; maar ook in onderzoeking der Natuur door Proefnemingen geen vlyt noch onkosten gespaart hebbe. Ik houde in de Wetenschappen dezelfde Maatregel, die ik in de Staat-kunde heb aangepreezen: als men iets verbeteren wil, moet men niet teffens, zo als de Duitscher spreekt, het kind met het bad uitgieten, dat is, alles t'eenemaal wegwerpen, maar altoos zo veel, als immer mogelyk is, behouden. Door het geduurig veranderen komt men nooit verder. Veel eer is dit de grootste hinder, dat men geen voortgang bemerkt; maar altoos beginnende blyft. En deze fout zoek ik te verbeteren, om verder te konnen gaan.

Wat men, tot bevordering der Wetenschappen moet in acht nemen.

Over §. 630.

§. 233. De Bevatting, welke ik hier van het Natuurlyke geve, zal van niemand in twyffel konnen getrokken worden. Dezelve is ook van vrucht: want men leert 'er niet alleen uit oordeelen, wat natuurlyker wyze geschied; maar men ziet ook, hoe men 't moet aanvatten, om iets natuurlyker wyze in 't werk te stellen, en natuurlyke Geschiedenissen te bepalen. En dit is ons by veele gelegentheden zeer dienstig, en trekt ons in veele gevallen van de Bygeloovigheid, die den Mensch zo wel schadelyk is, als het Ongeloof, af. Ja het is ten minsten zeker, dat het geene, wat uit de Bygeloovigheid voortkomt, noch geen rechte aart der Deugd is, die uit de Waarheid ont-

Nuttigheid der bevatting van het Natuurlyke.

Deugd moet uit de Waarheid voortkomen.

§. 233. ontstaat, en daarom noch iets tegenstrydigs
234. by zich heeft, waar door de Deugd besmet en verontreinigt word. De zake word door de ondervinding bevestigt, en heeft voorders geen verklaaringe van noden.

Over §. 631.

Wat voor eene Natuurkunde mogelyk is.

§. 234. Het geen ik hier van de Natuurkunde zegge, daar van heb ik *in myne Bedenkingen over de Werkingen der Natuur*, en *over de Inzichten der Natuurlyke dingen*, genoegzame proeven gegeven. Gelyk men nu uit de hier aangehaalde gronden ziet, dat zulk eene Wetenschap mogelyk is, waar in men klaar en duidelyk bepaalt, wat 'er door de Krachten der Lichamelyke dingen geschieden kan, zo blykt in tegendeel uit *de Bedenkingen over de Natuur, en de Inzichten der Natuurlyke dingen*, dat het ook in onze macht staat, deze Wetenschap te verkrygen, als wy 't rechtzinnig willen aanvatten.

Nuttigheid der bevattiug van het Natuurlyke.

Het geen ik van het Natuurlyke leere, maakt ons bekwaam te oordeelen, of zy, die de natuurlyke geschiedenissen bepalen willen, hunne zaken wel aangelegt hebben of niet, en of het geluk hen in hun voornemen wel gedient heeft. Men ziet doorgaans, dat 'er geene Stelling voor lange wyle geleeraard is; maar dat elke uit een zekere inzicht is bygebracht.

Onredelykheid der Tegenstrevers van den Schryver.

Ook zal ieder een, die 'er acht op geeft, bevinden, dat myne Inzichten, waar mede ze zich rechtvaardigen, als daar toe genoegzaam volstrekkende, gantsch onderscheiden zyn van die geene, welke my de Tegenstrevers willen opdringen; maar

zy zullen alsdan met schande bestaan, als § 234. de Wereld hare boosaardigheid handtastelyk 235. zal leeren kennen. Want al zyn 'er tegenwoordig noch eenige door haar gezag zo verblind, dat ze met opene oogen niet zien, zo zal het doch door de tyd slyten, en de Nakomelingen wat beter uit de oogen zien.

Over §. 63.

§. 235. Terwyl eene Bovennatuurlyke Werking de geene genaamt word, die niet Natuurlyk is; zo kan men uit de Bepaling van het Natuurlyke ook aanstonds het Bovennatuurlyke kennen. Ik heb een voorbeeld uit de Bybel genomen, en dat zulk een, waar uit een iegelyk aanstonds konde zien, dat het volgens de gegevene Bepaling Bovennatuurlyk zy. In de volgende (§. 634. *Met.*) merk ik aan, dat *Spinosa* en *Lockius* met anderen eene buitengewoone geschiedenis der Natuur voor Bovennatuurlyk houden. En daarom wil *Spinosa* in zyn *Tractat. Theol. Polit.* de Menschen overreden, dat de Wonderwerken insgelyks Natuurlyke Werkingen zyn, welker oorzaken ons maar onbekend waren. Ten einde nu niemand mogt voorwenden, als of in het gegevene voorbeeld de zaak natuurlyk had konnen geschieden, en wy maar onbekwaam waren, de rede daar van te geven; zo heb ik met voordacht uit de voorbeelden der Wonderwerken, die my uit de Schrifruur invielen, het geene gekozen, dat ik oordeelde het minst voor tegenwerpingen bloot te staan. En dit

War voor omzichtigheid den Schryver omtrent de Bepaling van het Bovennatuurlyke gebruikt.

§ 995. heb ik ten dien einde gedaan, om daar door een nadenken van de rechtmatigheid der Wonderwerken in de Schrifture, by den Lezer te verwekken. Ik verkieze altyd het geene, waar omtrent men voor geen Tegendinger, die by zyne meening hardnekkig blyft, te vreezen heeft, en daar men het ligtst kan uitkomen. Mogelyk zal iemand denken onnodig te zyn dit te herinneren. Ik kan niet loochenen, of ik zou het zelfs daar voor houden, indien ik niet ondervonden hadde, dat Luiden, welke op allerhande wyze gevaarlyke en tot de Godverzakery aanleidende Grond-lessen uit myne Metaphysica zoeken te dwingen, my beschuldigt hadden, als of ik dit Voorbeeld daarom aanhaalde, om met de Wonderwerken der Schrifituur den spot te dryven. Indien ik zulk een godloos voornemen hadde gehad, zou ik de Bevatting van *Spinosa* aangenomen, en my op den Engelschen Godsgeleerde *d'Heer Clarke*, die in geen verdacht is, beroepen hebben; dan zouden 'er veele voor zich gevolgen hebben gemaakt, die nadeelig zyn, en ik met alle macht heb zoeken te myden. Als men eerst toestaat, dat iemand verkeerde Lessen heeft, en zyn Boek met dat oogmerk leest, om dezelve daar in te zoeken; dan is 't geen wonder, dat men alles verkeert, wat maar eenigzins te verkeeren is. Doch men ziet uit de Bevatting van 't Bovennatuurlyke, hoe moejelyk 't is te bewyzen, dat eene Geschiedenis in de Wereld bovennatuurlyk zy. En daarom behoorde men in het oordeelen niet al te voorba-

Oogmerk des Schryvers.

Inbeeld der Tegenstrevers van den Schryver.

barig te zyn., gelyk als meermalen geschied, §. 235.
om aan ligtvaardige gemoederen daar door 236.
geen aanleiding tot spotten te geven. Myne Lessen zyn altoos heilzaam, bevestigen den natuurlyken Godsdienst, en zyn dienstig tot den geopenbaarden te verdedigen, leidende teffens van de Bywegen, waar op men, in de Godsdienst niet wel gegrond zynde, zeer ligt komt te geraken, af.

Hoe de Leeringen des Schryvers gesteld zyn.

Over §. 639.

§. 236. Wat hier van de Verandering der Wereld, die het Wonderwerk na zich sleept, gezegt word, moet wat omstandiger verklaart worden, om dat 'er zich veele aan gestoten hebben. Derhalven zal ik 't voor al uit de van my voorheen gegevene en bevestigde Bevattingen en Stellingen bepalen, om te zien, dat ik geene op nieuws verdichte: Daar na zal ik ook de oorzaak toonen, waarom men tot onrechtmatige Bepalingen vervallen is. Het is zeker, dat, wanneer God een Wonderwerk doet, in de Natuur een geschiedenis volgt, die zich anders daar in niet zoude openbaren. Wilde nu iemand zeggen, dat ze zich ook zonder de Wonderkracht Gods zou konnen openbaren, zo moeste hy toestaan, dat ze natuurlyk, en by gevolg, geen Wonderwerk zy. Dienvolgens komt door het Wonderwerk een Staat in de Wereld, die 'er anders niet in zoude zyn. Dewyl nu de volgende Staat in de voorgaande gegrond is (§. 545. *Met.*); zo komt dezelve ook heel anders voort, dan hy zoude geweest zyn, als 'er geen

Wat een Wonderwerk, aangaande de staat der Wereld, in heeft.

Bepaling der Meening van den Schryver.

§. 256. geen Wonderwerk geschied was. Men begrypt ligtelyk, dat dit in de tweede, derde en vierde Staat zo voortgaat, en aldus in de volgende tyden geduurig iets te vinden is, waar door de Staat der Wereld heel anders word, dan hy zoude geweest zyn, als alles in zyn natuurlyke loop was voortgegaan. Terwyl nu ieder een van den toekomenden Staat der Wereld iets heeft, waar door hy van de andere, die natuurlyker wyze zou gevolgt zyn, kan onderscheiden worden; zo kan men, indien men met gezonde reden zal spreken, niet anders zeggen, dan dat het toekomende deel der Wereld heel anders zou zyn, dewyl wy niet alleen alle geschiedenissen mede tot de Wereld betrekken (§. 544. *Met.*); maar ook voor Onderscheiden verklaaren, als men het eene voor 't andere niet plaatzen of zetten kan, en alles is blyvende als voorheen (§. 17. *Met.*).

Den Schryver beantwoord van te voren een opwerping zyner Tegenstrevers.

Dat deze Bepaling nu niet eerst gemaakt word, en ik ook niets anders voor hadde, toen ik 't geschreeven heb, blykt uit het geen ik (§. 568. *Met.*), alwaar de rechte grond van de tegenwoordige Stelling te vinden is, uitdrukkelyk zegge, dat NB. *de ganische Staat* in de toekomende Tyden zou veranderen, en niet meer NB. *volstrekt* deze Wereld blyven, alschoon 'er een Wereld uit konde voortkomen, die in *vele*, NB. ja zelfs *de meeste deelen*, met deze tegenwoordige eenerlei zou zyn. En hier uit blykt, dat ik, door een Wonderwerk geene verdere verandering toestaa, dan die uit de Geschiedenisse, welke daar door in de Natuur ge-

Hoe veel verandering door een Wonderwerk

bracht

bracht is, naderhand natuurlyker wyze volgt Ik heb reeds te voren over §. 568. *Met.* (*in* §. 192.) een voorbeeld gegeven, en oordeele niet nodig te zyn het zelve te herhalen. De gelykenis van 't Horlogie toont ook zeer klaar en duidelyk, hoe veel verandering men om een Wonderwerks halve, in de volgende tyden moet toestaan, ten einde men niet verder gaa, als 't betaamt. De voortrukking van de Wyzer stelt maar een verandering voor, omtrent het geen in de tyd na malkander volgt, zynde dus hier zeer wel toepasselyk. Derhalven, wanneer in het Gebouw der Wereld door een Wonderwerk niets verandert word, zodanig, dat 'er geen van de Werelds-Lichamen uit zyn plaats verzet, noch tegen de voorgeschrevene wetten der Beweeging iets in zyne Beweeging verandert word; zo kan men ook niet zeggen, dat het Gebouw der Wereld, na zyne t'zamenstelling en beweeging, niet meer het zelfde blyve. Wie zich dienvolgens verbeeldt, als of desgelyks wierde beweerd, die neemt het woord *Wereld* in een andere zin, als wy, doch echter buiten onze schuld, terwyl wy duidelyk genoeg bepaald hebben (§. 545. *Met.*), in welken zin wy 't nemen. Dewyl nu op zulken wyze de Order niet volgt, gelyk anders, als God geen Wonderwerk gedaan hadde, geschied was; zo begrypt een ieder, dat dezelve verrukt word, indien het geene, wat nu heel anders volgt, door een nieuw Wonderwerk in die staat niet hersteld word, daar in het zoude gevolgt zyn, als 'er geen Wonderwerk

§. 236. in de Wereld gebracht word.

Of de Order der Natuur door een Wonderwerk verrukt word.

§. 236. derwerk geschied was. Wy spreken hier eigertlyk van de zake, zo als ze zich in den staat der mogelykheid bevind, maar niet van het geene wat waarlyk geschied. Want, of het God na zyne Wysheid in zyn wyze Raads besluit voor raadzaam bevonden heeft of niet, den Loop der Natuur somtyds door Wonderwerken te veranderen, ten einde zich de natuurlyke geschiedenissen naderhand anders, als voorheen zouden openbaren, zulks kan men door het Vernuft niet beslissen. Uit de Starreloop-kunde weten wy zo veel, dat het omtrent den Loop der Wereld-lichamen om de Zonne niet geschied. Doch ziet men, dat, terwyl 't tegens de Vernuft niet strydig is, alles, wat men in dit geval uit de Schriftuure bewyzen kan, met onze Leere bestaanlyk is. Doch daar mag geschieden, wat 'er wil; zo volgt echter uit geen van beide iets, dat Gods Eere krenke, noch de Godsdienst hindere. Veel minder kan men begrypen, hoe de Godsdienst met de Wonderwerken daar door zou bespottelyk worden, nademaal de Wonderwerken in de Schriftuur geheel andere Inzichten hebben, dan dat de Order der Natuur omtrent hare geschiedenissen daar door zoude verbeterd worden. Doch dat ik deze Verandering, door een Wonderwerk veroorzaakt, bybrenge; geschied ten dien einde, dat wy zien, hoe God geene Wonderwerken zonder noodzakelykheid doet, en wy diergelyke niet zouden verdichten.

Waar van den Schryver eigentlyk spreekt.

Voorbarigheid der Tegenstrevers van den Schryver

Over

§. 237. à 239.

Over §. 640.

§. 237. Wanneer wy door ondervinding van de Wonderwerken overtuigt zyn; dan zien wy ook daar door, dat 'er een God zy, die de Wereld geschapen heeft, en dat de Loop der Natuur geene onvermydelyke Noodzakelykheid hebbe. Derhalven, terwyl wy uit de Schrifture weten, dat 'er Wonderwerken geschied zyn; zo zyn wy daar door overtuigt, dat de Loop der Natuur niet volstrekt noodzakelyk is, maar van Gods Raad afhangt.

Of de Loop der Natuur noodzakelyk is.

Over §. 641.

§. 238. Men leert uit het geene, wat hier van de rechte zin der Spreekwyze *buiten de Wereld* word bygebracht, hoe men zich God verbeelden moet, ten einde men Hem voor een van de Wereld gantsch onderscheiden Weezen aanneme, en den Stichter der Natuur geenzins met de Natuur vermenge, noch Hem de Ziel van de Wereld noeme.

Hoe God niet met de Natuur vermengt moet worden.

Over §. 643.

§. 239. Men kan 'er ook dit onderscheid der Natuurlyke Machinen van de Konstige noch byvoegen, dat die deelen hebben, welke ook Machinen zyn, maar deze niet. Het Oog toont het genoegzaam, als wy 't ontleeden, insgelyks het Oor, en andere deelen van 's Menschen Lichaam. Doch de Deelen der Deelen zyn ook Machinen, gelyk uit de aangehaalde voorbeelden te zien is.

Onderscheid der Konstige en Natuurlyke Machinen of Werktuigen.

Over

§. 240.
241.

Over §. 644.

Hoe de Wetten der Beweeging bemerkt worden.

§. 240. De Grond-Regelen, of Wetten der Natuur omtrent de Beweeging der Lichamen, moeten uit de Ondervinding afgeleid worden, dewyl zy geene onvermydelyke Noodzakelykheid hebben, zo als ik al meermaals herinnert hebbe. Ook heeft het geeste, wat wy uit de Ondervinding halen, in alles zyne rechtmatigheid, en op deze gronden kan men het zekerst bouwen.

Over §. 646.

By welke Oorzaak van den t'Zamenhang der Stoffe wy moeten staan blyven.

§. 241. Wy konnen in de Kennisse der Natuur, de Stoffe verdeelende, niet verder komen, dan op kleine Lichaamtjes; door dien ons de beste Vergroot-glazen, *by voorbeeld*, in het Goud, niet anders, als kleinder deelen van Goud, en niet eens de kleinste vertoonen. Derhalven, terwyl 't zeker is, dat de deelen des Gouds, zy mogen zo klein zyn als ze willen, zo lang ze noch Goud blyven, uit vermenging van andere Stoffen ontstaan zyn, en vervolgens uit noch fynere deelen bestaan; zo ziet men genoeggzaam, dat, al konden wy de Lichamen, welke uit een vermengde Stoffe ontstaan, na hare *Mechanische* Eigenschappen volkomen erkennen, wy echter by enkelde Lichaamtjes moesten staan blyven, en niet verder zouden komen. Daarom hebben wy ook in de Lichamen, om Natuurlyke dingen te bepalen, geen diepere oorzake van den t'Zamenhang der Stoffe, dan de Beweeging nodig te zoeken. Wy gebruiken geen

nadere gronden, dan die wy nodig hebben, §. 241.
om de Zaken, welke wy waarnemen, te konnen bepalen. Ondertusschen heb ik ook de laatste gronden met een moeten aanwyzen, voor zo verre wy die noch ter tyd hebben konnen inzien, op dat wy door haast in geene vooroordeelen vallen, die den voortgang der Wetenschappen verhinderen; ongeachtet wy van de geene, dewelke wy tot de Bepaling der natuurlyke Geschiedenissen, die wy konnen waarnemen, en om welkers oorzake wy ons hebben te bemoeijen, gebruiken, tot de laatste, namentlyk de Eenvoudige dingen, niet afklimmen, noch van deze tot die konnen opklimmen, ook mogelyk wegens den Afgrond der Kennisse, die God tot een kenteken van zyn oneindig Verstand in de Natuur gelegt en verborgen heeft, nooit daar toe zullen geraken.

Hoe verre men nodig heeft de Beginzelen te kennen. Hier uit blykt, dat de Natuurkunde geen byzonder belang heeft in de Kennisse van de eigentlyke gesteltheid der Beginzelen, of Eenvoudige dingen, maar dat wy konnen te vreden zyn, als wy maar de algemeene Kennis, die ik 'er van uitgeleid hebbe, van dezelve hebben: deels, om dat dit genoegzaam volstrekt, om God na zyne eigentlyke Eigenschappen, dat is, als Oneindig, zelfs uit de beschouwing der Natuur te kennen, deels, dewyl de vooroordeelen, anderzins tot Nadeel der Natuurkunde strekkende, daar door weggenomen worden.

Misbruik van de *Mechanische* Wysgeerte. Onder deze vooroordeelen is dit by verre na het kleinste niet, als men zich inbeeldt, men konne alle Geschiedenissen der Natuur uit eenige

vast

§. 241. 242. vast gestelde gronden door het Vernuft bepalen; waar uit het Misbruik van de *Mechanische* Wysgeerte is ontstaan, en waar door *des Cartes* zelf, hoe groot nadenken hy anders had, misleid is, om in de Natuurkunde meerder te verdichten als te bepalen. Anderen, die veele Proefnemingen in 't werk gesteld hebben, diergelyken de beroemde Engelsman *Robert Boyle* ondernomen heeft, hebben dezelve uit zulk een vooroordeel niet genoegzaam beproefd, terwyl zy aanstonds op de *Mechanische* Oorzaken gevallen zyn, om de Zaken uit de laatste gronden te bepalen, en daarom met veele moeite niets verder voortgebracht hebben, dan dat alles in de Natuur op eene *Mechanische* wyze geschiede. Ja hier door is 't mede gebeurt, dat men omtrent de Proefnemingen op alles zo naauwkeurig niet heeft gelet, als 't wel behoorde, en de voortgang der Wetenschappen vereischt hadde.

Over §. 647.

Hoe verre men de Leere van den t'Zamenhang der Stoffe, van de *Atomisten*, en *Malebranche*, gebruiken kan

§. 242. Hier toone ik, voor hoe verre men de Gronden der *Atomisten* of Stoffestellers, welke *Gassendus* in de later tyden weder heeft opgezocht, en die inzonderheid in Engeland, als mede in andere plaatzen, grooten byval gevonden hebben; insgelyks de Meening van de beroemde *Malebranche* en *Jacob Bernoulli*, kan aannemen, zonder de Waarheid te benadeelen, noch te verwerpen, het geen men met geen reden verwerpen kan. Zekerlyk heeft noch *Gassendus*, die op de gestalte der Lichaamtjes gesteld is,

noch

noch *Malebranche* en *Bernoulli*, welke beiden het drukken der vloeibaare Stoffe beter behaagt heeft, de laatste Oorzaak der natuurlyke Lichamen bereikt; doch het is ook altyd niet nodig tot de laatste Oorzaak toe over te gaan. In de Natuurkunde zyn wy meestendeels met de naaste te vreden, en daar in komen ons *Gassendus* en *Malebranche* met *Bernoulli* zeer wel te pas. Wie gewoon is aan geen andere Oorzaak plaats te geven, dan welkers aanweezendheid hy bewyzen kan, gelyk ik gewoon ben in de Natuurkunde te doen; die hoeft niet te vreezen, voor in byzondere gevallen op de verkeerde te vervallen. En hier uit ziet men weder, dat ik niets strydigs of nieuws zoek in te voeren, noch my zelfs te overreden, als of ik of een ander alleen de Waarheid zag; maar dat ik trachte al 't goede, het mag gevonden worden, waar het wil, te behouden, enkelyk zorg dragende, dat het van de aankleevende vooroordeelen bevryd worde, op dat 'er door 't misbruiken van de Wetenschap geen schade uit ontstaa. En dit is, myns bedunkens, de rechte aart van een *Philosophus Eclecticus*, of Wysgeer, die geene Gezindheid volstrekt is toegedaan, maar alles beproevende het geene behoudt, dat men door het Vernuft met malkander verknochten, of in een *Systema Harmonicum* brengen kan.

§. 242. 243.

Oogmerk des Schryvers.

Gesteltheid van een Eclecticus of Uitkiezer.

Over §. 684. *& seqq.*

Innerlyke Beweeging

§. 243. Het geen hier van de innerlyke Beweeging gezeid word, is een Zaak, die

wy

§. 243. 244. der Lichamen. wy in de bepaling van veele natuurlyke Geschiedenissen moeten aannemen, zo als aan de geenen, welke zich om de Kennisse der Natuur bemoeijen, niet onbekend is. Zulks vereischt ook de Onderhouding der Krachten van de Natuur! Doch men kan het met weinigen, inzonderheid voor de geenen, welke geen kennis van de Wiskunde hebben, of ten minsten niet verre daar in gevordert zyn, niet wel bepalen, gelyk ik reeds (§. 652. *Met.*) aangemerkt hebbe.

Over §. 654.

Hoe de wetten der Beweeging uit d'Ondervinding getrokken worden. §. 244. Wanneer men in de Wiskunde, en voornamentlyk in de *Mechanica* of Weegkonst, de Regelen der Beweeging betoogt, dan onderstelt men eenige Grond-Regelen, als Wetten der Natuur, waar uit het Bewys word afgeleid. Deze Grond-Regelen, zyn noch in het Weezen der Stoffe, noch ook in dat van het Lichaam gegrond, zynde deshalven niet, gelyk als de andere Mathematische Waarheden, te betoogen, zo als *d'Heer van Leibnitz* reeds heeft aangemerkt. Deswegen neemt men ze aan, als in de Ondervinding gegrond, en erkent, dat ze van Gods vrye Wille afhangen. En ten opzichte van dit noemt men ze de Wetten der Natuur, dewyl God deze Maatregels aan de Natuur heeft voorgeschreven, na dewelke zy zich in hare Werkingen moet voegen. Maar nu is 'er geen van allen, die ons toont, hoe deze Grond-regelen uit de Ondervinding getrokken worden, zo dat zelfs eenige onder de Geleerden, die hun meeste

werk

werk van de Natuurkunde maakten; dezelve als ongeregeld verworpen, of ten minsten in twyfel getrokken hebben. Derhalven, terwyl ik niets anders beoog, als de Waarheid, die in de Wereld is, als Waarheid voor te stellen, en hare zekerheid te bewyzen; zo heb ik ook die van de Wiskonstenaars zonder Bewys aangenomene Gronden nader willen verklaren. §. 244. 245.

Over §. 655. *& seqq.*

§. 245. Daar is ook noch een andere reden, waarom ik my hier gestadig by de Ondervinding houde; namentlyk, dewyl de Maatregelen van de Wetten der Beweeging noch volstrekt Noodzakelyk, noch in het Weezen en de Stoffe des Lichaams gegrond zyn, en deswegen niet, gelyk als andere Meetkonstige Waarheden, betoogt konnen worden. Doch het geen hier van de Beweeging word uitgeleid, is een zaak die geene nadere verklaaring van noden heeft. De nuttigheid daar van bestaat niet alleen daar in, dat men van de Regelen der Beweeging, door *Wallisius*, *Hugenius* en *Wrennus* uitgevonden, en van veele Wiskonstenaars, en ook van my in myne *Elementa Mechanicæ* betoogt, te meer verzekert is, dewyl die van de Wiskonstenaars ten Bewyze aangenomene Gronden buiten alle twyfeling gezet zyn geworden; maar ook, dat men zich, omtrent de bepaling der natuurlyke Geschiedenissen, waar in men op de Beweeging te zien heeft, in veele stukken te recht vinden kan. Doch men heeft dikmaals daar op te

Nuttigheid der Grondleeren van de Beweeging.

§. 245. en 247. zien, dewyl de Veranderingen der lichamelyke dingen door de Beweeging geschieden, en de Lichamen hare Kracht door dezelve verkrygen.

Over §. 683.

Wat een Oogenblik betekent.

§. 246. De Tyd maken wy ons bevattelyk door de Veranderingen, die zich daar in openbaren (§. 96. *Met.*). Derhalven, terwyl wy gemeenlyk niets, dat minder als in een Oogenblik geschied, waarnemen; zo heeft men ook de kortste Tyd, die men als ondeelbaar beschouwt, een Oogenblik genoemt. In zulken Tyd, als men zich gemeenlyk een Oogenblik verbeeldt, kan het geene, wat zich voor en na openbaart, niet geschieden. Derhalven heb ik hier het Oogenblik voor een deel van de Tyd, dat ondeelbaar is, genomen. Dit herinner ik ten dien einde, op dat men geene gelegenheid zoeke, om de woorden te verdraaijen, en uit de verdraaijing der woorden dwaalingen te verdichten.

Over §. 688.

Hoe het onderscheid van de Wonderwerken en 't Natuurlyke bemerkt word, en deszelfs nuttigheid.

§. 247. Dit Onderscheid, 't welk ik tusschen Wonderwerken en de Natuurlyke Geschiedenissen make, word door de Wonderwerken in de Schriftuur zeer duidelyk bevestigt. Doch het dient mede hier toe, dat men uit ongewoone Geschiedenissen in de Natuur geene Wonderwerken verdichte, gelyk somtyds pleegt te geschieden.

§. 248. à 250.

Over §. 694.

§. 248. Dewyl de Natuur de Stoffe nooit tot hare Beginzelen toe oplost; zo behoeven wy ook in de bepaling der natuurlyke Veranderingen nooit tot de Beginzelen toe over te gaan, en diènvolgens hindert ons niet in de Natuurkunde, van de Beginzelen onkundig te zyn. De Beginzelen hebben in de Natuurkunde geene nuttigheid.

Over §. 695.

§. 249. Men kan hier gemakkelyk zien, dat, terwyl ik hier maar van de Eenvoudige dingen, die eindig zyn, spreke, zulks geenzins op God betrekkelyk is. Want wat Hy vermag, word eerst in 't sesde Hoofdstuk, alwaar van zyne Almachtigheid gesproken word, getoond. Namelyk, God kan door zyne oneindige Kracht, alles, wat mogelyk is, bestaanlyk maken; maar de Schepzelen zyn bepaald in hunne Krachten, en werken na die hen van God voorgeschrevene Regelen. Het onderscheid der Macht Gods en der Schepzelen.

Over §. 696.

§. 250. Dit word voornamentlyk tegens de *Atomisten* of Stoffe-stellers aangemerkt, welke onderstellen, dat 'er in de Natuur onveranderlyke Deelen der Stoffe waren, welke nooit van gestalte en grootte veranderden, en die de Natuur niet machtig was op te lossen. Ongegrondheid der *Atomisten* of Stoffestellers.

Over §. 697.

§. 251. Dewyl de beweegende Kracht Waarom

§. 251. 252. oorsprongkelyk zyn moet in de Beginzelen, en daar uit te bepalen is, hoe ze in de Lichamen komt; zo heeft my dit een inkeer gegeven, om de *Monades* of Eenheden der Natuur, van de *Heer van Leibnitz*, aan te nemen, terwyl ik niet zien kan, hoe daar uit eene wederstaande Kracht ontstaan kan. Doch het mag 'er mede gaan zo het wil, het kan ons in de Natuurkunde niet deeren. Het is genoeg, dat wy weten, hoe beide in het Lichaam zyn, en men heeft op beide te zien, als men de Beweeging, en wat 'er van afhangt, wil bepalen. Op de eerste Gronden hoeven wy nooit te komen.

Schryver de *Monades* na het gevoelen van *Leibnitz* niet aanneemt.

Over §. 700.

Misbruik omtrent de fyne Stoffe by de *Cartesianen*.

§. 252. Als ik zeg, dat men in de bepaling van de Krachten der Lichamen, voor zo verre wy die konnen inzien, by de Beweeging van een vloeibare Stoffe in de ledige ruymte des Lichaams blyven moet; zo is de meening niet, als of men doorgaans een en dezelfde vloeibare Stoffe daar voor moest aannemen, gelyk als de *Cartesianen* plegen te doen, die in diergelyke gevallen geduurig hare toevlucht tot hare fyne Stoffe, of haar tweede Beginzel nemen. Want dat 'er verscheidene diergelyke Stoffen zyn, geven de Voorbeelden die ik (§. 698. *Met.*) heb bygebracht, genoegzaam te kennen. En ik hebbe zo wel in *de Proefnemingen, waar door ik de weg tot een grondige Kennisse der Natuur gebaant hebbe*, als ook in *de Bedenkingen over de Werkingen der Na-*

Natuur, verscheidene diergelyke Stoffen §. 252. hier en daar aangehaalt, en haar onder- 253. scheid van malkander beweezen. Wy hebben, by *voorbeeld*, de Zwaar makende, en de na zich trekkende Magnetische Stoffe; de Stoffe, waar van de Veerkracht voortkomt; de Stoffe der Warmte of des Elementarischen Vuurs *der Aristotelische Wysgeeren*; de Stoffe des Lichts, enz.

Over §. 701.

§. 253. Gelyk men in 't algemeen van de Volkomenheid geene duidelyke Bevatting gegeven heeft; zo heeft men ook van de Volkomenheid eener Wereld in 't byzonder niet gehandeld. Ondertusschen is deze Leere zeer nut en dienstig, deels tot de Kennisse Gods, deels ook tot het oordeelen van de Wereld, ten aanzien van haren Schepper, en eindelyk heeft ook alle Waarheid een invloed op ons Gemoed. Want waar onze Wil door de Waarheid geleid en gebogen word, daar laat zich de Deugd ook vinden, en de Mensch is van zelve goed, zonder eenigen dwang: want wat uit de gewoonte voorkomt, die uit een dwang als haar eerste oorsprong ontstaat, dat komt doch eindelyk uit dwang voort, en is als iets gedwongens aan te zien. Ik hebbe hier beweezen, dat de Overeenstemming van al het geene, dat tessens in de Wereld is, en in verscheide tyden achtervolgt, hare Volkomenheid uitmaakt. Nu is 't wel waar, dat men in byzondere gevallen zal aanwyzen, waar in deze Overeenstemming, de

Hoe de Volkomenheid der Wereld bemerkt word, en waar toe deze Kennis dienstig is.

§. 253. Volkomenheid uitmakende, bestaat; maar men kan het hier ter plaatze noch niet bepalen. Zo haast wy beweezen hebben, dat Gods voornaamste Inzicht, waarom hy de Wereld gemaakt heeft, is geweest, om daar in, als in een Spiegel, zyne Volkomenheden, of de Eigenschappen van zyn Goddelyk Weezen te erkennen (§. 1045. Met.), en dat Hy niets zonder Inzichten gemaakt, (§. 1026. & seqq. Met.), ook de byzondere Inzichten zodanig met een ander verknocht heeft, dat d'eene altyd een middel tot d'andere, maar alle gezamentlyk als een middel tot zyn voornaamste Inzicht zyn aan te merken (§. 1034. Met.); dan zal men ook zien, dat 'er van de Overeenstemming der natuurlyke dingen, welke de Wereld uitmaken; uit het voornaamste Inzicht, en byzonderlyk uit de verknochting der byzondere Inzichten met haar, en met het Weezen zo wel als de Natuur der dingen, moet geoordeelt worden. En dienvolgens ziet men, dat men de Volkomenheid der Wereld leert kennen, wanneer men zich om de Inzichten der natuurlyke dingen bemoeit, en naspeurt, hoe deze, door haar Weezen en Natuur bekwaam zyn de zelve te bereiken. Deze Kennisse bevorderen *myne Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke dingen*, die ik reeds in 't licht heb gegeven, en *die over het Gebruik der Deelen in het Lichaam der Menschen, en der Dieren, en in de Planten*, welke ik dezen Winter ter drukpers had konnen brengen, indien ik daar in door anderen niet verhindert was, (*doch zy zyn nu ook in*

Gronden om van de Volkomenheid der Wereld te oordeelen.

Nuttigheid der Kennisse van de Inzichten.

Middelen tot dezelve Kennisse.

in 't licht gekomen, zo als ik reeds voorheen gemeld hebbe). Hoe meer men zich in dezen dele der Natuurkunde zal komen te oeffenen, hoe meer aanleiding men vinden zal, tot de Volkomenheid der Wereld in te zien, als men daar by nafpeurt, hoe de Schepzelen door haar Weezen en Natuur bekwaam zyn hare Inzichten te bereiken, en hoe ze daar door tot een Spiegel der Goddelyke Volkomenheden worden. §. 253. 254.

Over §. 702.

§. 254. Wanneer ik zegge, dat wy niet bekwaam zyn de Volkomenheid der Wereld te begrypen, en ze uitdrukkelyk te bepalen; zo spreek ik van de Volkomenheid der gantschen Wereld, die zich voornamentlyk in de algemeene Harmonie of Overeenstemming aller dingen openbaart (§. 600. *Met.*). Derhalven strydt het niet met het geene, wat ik van de inzicht in eenige deelen der zelven heb bygebracht, waar door wy iets gelyk als van verre daar van gewaar worden. En terwyl zonder de algemeene Harmonie der dingen de Volkomenheid der Wereld niet begreepen kan worden (§. 600. 701. *Met.*); doch de algemeene Harmonie der dingen niet alleen voor een Schepzel onbegrypelyk is, maar wy zelfs in 't algemeen noch niet konnen verklaaren, waar in ze eigentlyk bestaat (§. 600. *Met.*); zo ziet mén ook hier uit, dat de Volkomenheid der gantschen Wereld onmogelyk te begrypen is.

Onmogelykheid van de volkomentheid der Wereld te begrypen.

§. 255. 256.

Over §. 703.

Dwaaling omtrent het oordeelen van de Volkomenheid der Wereld.

§. 255. In der daadt vergrypen zich ook hier in die geenen, welke uit eenige Onvolkomenheden, die ze in de Deelen waarnemen, besluiten, als of deze Wereld niet konde zyn de geene, waar in God, ten opzichte van haren gantschen omtrek, zo na de ruymte als den tyd, meerdere Volkomenheid gezien hadde, dan in alle de andere Verknochtingen der mogelyke dingen, die zyn Verstand heeft voortgebracht, vervolgens in alle andere mogelyke Verknochtingen; dewyl het Goddelyk Verstand op alles gaat wat mogelyk is, en zonder hem niets kan mogelyk zyn, gelyk ik elders op zyn plaats (§. 975. *Met.*) heb uitgeleid.

Over §. 704. & *seqq.*

Nuttigheid der herinneringen aangaande de Volkomenheid der Wereld. Hindernissen, die hen in de weg zyn.

256. Deze herinneringen zyn nut voor de geenen, die de moeite willen nemen, om het Deel der Natuurkunde van de Volkomenheid der natuurlyke dingen, daar men dus verre niets van gerept heeft, uit te voeren. Hoe veel goeds is 'er niet in de Kennisse der Natuure noch overig, 't welk de Menschen ter Eere Gods en tot hunne stichting konden zoeken! Zo doende zouden ze geen reden hebben, om de tyd met twisten door te brengen, en daar zy 'er zelfs geen hand willen aan slaan, die geenen te verhinderen, welke tot diergelyken arbeid bekwaam zyn, en in der daat ook ten minsten een begin daar van zouden maken, met aan anderen de weg te wyzen, indien men

men ze in hunne gepeinzen niet kwame te §. 256. storen. Ja het is noch erger, als men de Grond-lessen, die tot diergelyke betrachtingen leiden, liever geheel, indien het maar doenlyk was, zoekt uit te roeijen; waar door menig een, die zich anderzins tot zulk een nutten arbeid bekwamen zoude, word afgeschrikt. Ik danke God, dat ik nooit het goede uit een blinde yver verhindert, noch door verdraaijing van het geene dat ik niet verstond, anderen aanleiding gegeven hebbe tot de Waarheid te misbruiken. Anderen zouden ook even als ik gezint zyn, indien ze een liefde tot de Waarheid hadden, en zich op een grondige Kennis leidden, om die recht in te zien. Doch wat 'er inzonderheid van de Volkomenheid onzes Staats herinnert word, geeft genoegzaam te kennen, dat wy niet altyd verstaan, wat ons goed is (§. 422. *Met.*), en ik toone daar uit verder in de Zeden-kunde, hoe de Vergenoegtheid en te vredenheid met God, zelfs in wederwaardige geschiedenissen daar uit vloeit. En waarlyk, men kan in 't algemeen verzekert zyn, dat indien men 't by de algemeene Stelling in de Grond wetenschap, *van ieder Ding volkomen te zyn*, niet liet berusten; maar het zelve in de byzondere Zoorten der dingen zochte te toonen, ook inzonderheid zich bemoeide met de Volkomenheid der Goddelyke Bestiering in de Wereld wat dieper in te zien; men van de Kennisse der Natuur een grooten invloed in de Wille zou bespeuren, 't welk de Christenen niet zouden nalaten

Waar aan het de Tegenstryders van den Schryver ontbreekt.

Waarom wy niet altyd verstaan, wat ons goed is.

Nuttelyke betrachting tot verandering des Gemoeds der Menschen.

§. 256. 257. in het Ryk der Genade te doen, waar toe hen eene beschaafde *Theologie* kon aanleiding geeven, zo dat het Gemoed daar door geen kleinen indruk zou gewaar worden. Want diergelyke Waarheden, als ze recht gekend worden, zullen het Gemoed der Menschen merkelyk veranderen.

Over §. 710. 711.

Nuttigheid van de onderzoeking der Volkomenheid van byzondere zoorten der dingen. Aanmerking tot beter verstand van het geen 'er beweert word.

§. 257. Wat hier van de Onvolkomenheden der Deelen gezeid word, voor zo verre als ze tot de Volkomenheid van 't Geheel behooren, dat zoude men met meerder zekerheid annemen, indien men zich aanstonds tot den arbeid begaf, en de Volkomenheid der Byzondere dingen onderzochte; want hier zoude men overal nieuwe Proefstukken van deze Leere vinden. Alle algemeene Waarheden zyn inzonderheid duister voor die geenen, welke noch sterk aan de Inbeeldings-kracht hangen, en worden niet eerder duidelyk, voor dat ze door voorbeelden verklaard worden. Wie zich nu geen voorbeeld weet te herinneren, dien ontbreekt het ook aan duidelykheid. Ten dien einde breng ik een voorbeeld by voor de geenen, welke de Gezicht-kunde verstaan. Maar wie daar in onbedreven is, dien weet ik niet te helpen. Doch hy kan zich zelven zeer ligt helpen, in zo verre hem meer daar aan gelegen is, de Waarheid te kennen, dan dezelve uit haar tegens my, om dat ze van my komt, te lasteren; want hy hoeft maar in *de Grond-beginzelen van de Mathematische Wetenschappen*, of enkeld in het Kort

Be-

Begrip van dezelve, de weinige bladen van de §. 257. *Optica*, te doorloopen, waar in de Regelen à 259. van het Zien, en de daar uit ontstaande Dwaalingen in 't Zien, op een gemeene wyze, zonder Wiskonstige Betoogingen, voorgesteld worden, zo zal hy ten eersten leeren verstaan, het geene dat ik hier zeg. Maar wie van de zaak wil oordeelen, eer dat hy ze verstaat, geeft aan Verstandige te kennen, dat hy al te voorbarig is, en uit een gemeen vooroordeel van andere luiden na zich zelven oordeelt.

Over §. 712. 713.

§. 258. Wat ik hier in 't algemeen van de Trappen der Volkomenheid van de Wereld heb gezeid, zal zich klaarder openbaren, als wy in staat zullen zyn het door voorbeelden te verklaren. Doch dit zal geschieden, zo dra wy de Volkomenheid van veele Byzondere dingen zullen opgemerkt hebben. Hoe de Leere van de trappen der Volkomenheid duidelyker te maken is.

Over §. 715.

§. 259. *De Heer van Leibnitz* heeft uit de Wysheid Gods willen bewyzen, dat 'er geen ledige Ruymte in de Wereld kon zyn, dewyl God in meerder Stoffe veel eer gelegentheid hadde, om zyne Wysheid te toonen, dan in minder. Dit Bewys heeft zyn duidelykheid, wanneer men de Stoffe in haar kleinste deelen, en zelfs in hare Beginzelen, gantsch onderscheiden aanziet, doch echter in dit onderscheid een algemeene Harmonie of Overeenstemming aanneemt. Of men uit de Wysheid Gods bewyzen kan, dat 'er geen ledige Ruymte zy.

Maar

[illegible] Stoffe voor malkan-
[illegible], en ze in 't al-
[illegible] verwarde Klomp
[illegible] het eene zo wel
[illegible]; dan kan
[illegible] bewys zo duidelyk
[illegible] by deze gele-
[illegible], ze dat die gegeven, wel-
[illegible] bewys [illegible] overtuigend
[illegible], waarom het *de Heer* [illegible], dan [illegible] Leiden, is
[illegible]. Als men [illegible] van een
[illegible] te doen heeft, behoorde
[illegible] te onderzoeken; [illegible] zyn in het
[illegible] van [illegible], die men an-
ders noch niet gehoord heeft. Doch ik verg
[illegible] meer als ze wel doen konnen, en 't was genoeg, als men ze zo verre kon brengen, dat zy erkenden, een rede daar [illegible] te moeten zyn, die zy noch niet konden zien, en dat het een voorbarigheid van hen was, als zy 'er na hun kennis van wilden oordeelen, voor aleer zy de oorzaak van het onderscheid konden opmaken. Want zo doende, zouden ze de Wetenschap niet benadeelen, al schoon zy ze niet bevorderden.

Over §. 726.

[illegible] God [illegible] §. 260. Of het God voor nodig heeft gezcht, ofte niet, den Loop der Natuur somtyds door Wonderwerken te veranderen, is een zaak, die men uit het Vernuft noch niet bewyzen kan. Terwyl de Wonderwerken

ken mogelyk zyn, zo is dit ook mogelyk § 260.
doch echter weten wy niet, of hem God verbeteren moet;
niet door een ander Wonderwerk weder in
den vorigen loop brengt. Alschoon de Schrif-
tuur diergelyke Wonderwerken niet aan-
haalt, zo weten wy doch, dat men uit het
stilzwygen van de Schriftuur niet besluiten
kan, van iets niet te geschieden. Want de
Schriftuur van geen meerder dingen gewag
maakt, dan ze tot haar oogmerk nodig
heeft. Het is een onnodige twist, die men
daar over begint, wyl ze doch weinig be-
tert. Het komt op God aan, wat hy voor
nodig acht; wy konnen niet oordeelen, of
het nodig zy of niet. De Wonderwerken
zyn en blyven ten allen tyde even waardig,
daar mag ook geschieden, wat 'er wil, en
in beide gevallen komt God zyn voorgeno-
me oogwit te bereiken. Dus zien wy de
reden, waarom Hy niet nodig heeft geoor-
deelt, deze vraag in de Schriftuur te beslis-
sen; want Hy als een wyze God niet het
minste openbaart, dan wat nodig is. Het
was goed, als die geenen, welke lust heb-
ben in het twisten, eerst overweegden, wat
nut of voordeel 'er in het twisten lag, en
of men 'er door gesticht of gebeterd wierde
of niet: want alle Kennis moet eindelyk nut
of dienstig worden, zo als ik door veele
Proefstukken in dit Hoofdstuk heb aange-
weezen, dat de diep gezochte Waarheden,
die men maar voor enkele grillen uitkryt,
tot de Verheerlyking van Gods Name en
tot de Godzaligheid strekken. En waarlyk,
als diergelyke diep gezochte en fyne Waar-
heden

De Tegenstryders van den Schryver worden vermaant.

§. 260. heden niet van die nuttigheid waren, had
261. ik ze t'eenemaal voorby gegaan. Want ik brenge hier niets by, dan wat ik weet zeer nut en dienstig te zyn.

AANMERKINGEN

Over het Vyfde Hoofdstuk,

Van het Weezen der Ziele, en eens Geests in 't algemeen.

Over §. 727.

§. 261.

Wat men voor een oogmerk omtrent de Leere van de Ziele heeft.

WAt wy in het derde Hoofdstuk van de Ziele uit de Ondervinding hebben bygebracht, is de grond van de Reden- en Zeden-kunde, en volstrekt tot de grond van al het geene, wat 'er in de Ziele omgaat, aan te wyzen. Als wy dienvolgens niets anders zochten, dan wat wy tot gronden nodig hebben, om de Regelen der Reden- en Zeden-kunde te betoogen; konden wy het laten berusten by het geene, dat wy uit de Ondervinding bygebracht hebben: Maar dewyl 't een Wysgeer betaamt, van al het geene, wat een zaak toebehoort, of zich daar in openbaart, de rechte Grond aan te wyzen; zo heb ik ook bezocht, of ik niet uit eene enkele Bevatting van de Zie-

§. 261.

Billykheid, welke den Schryver begeert.

Ziele al het geene, wat 'er in haar door Ondervinding gevonden word, konde afleiden. Dewyl noch niemand diergelyken arbeid heeft aangevaard, maar ik die eerst ondernomen hebbe; zo heeft men reden van my ten goede te houden, als ik ergens een misslag in begaan hebbe: Maar ik oordeele, dat zo men de zake recht wil overweegen, men geen reden zal vinden, om my tegen te zyn. Het is wel waar, dat ik in dit Hoofdstuk mede het zo genoemde *Systema Harmoniæ præstabilitæ* verhandele, en sommige zaken naar het zelve bepaale; maar dit raakt maar de beslissing der enkele Vrage: *Hoe Ziel en Lichaam in malkander werken?*

De Leeren des Schryvers van de Ziele zyn aan geen Hypothesi gebonden.

Al het overige vind in elk ander *Systema* plaats, zelfs in het *Systema Influxus Physici van Aristoteles*. En zelfs het geene, wat ik ten behoeve van het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* bepaald hebbe, kan met een geringe verandering op het *Systema Influxus Physici* toegepast worden, zo als ik naderhand zal toonen. Derhalven is 't onnodig, een wydlopige strydt daar over te beginnen. Het staat een ieder vry te verkiezen, wat hem believt. En wie zich iets gevaarlyks by een van die in deze zaak gebruikelyke Opstelzels verbeeldt, die kan 'er van afzien.

Waarom men geheel en al niet behoeft te bepalen, hoe Ziel en Lichaam.

Men hoeft 'er geen een van aan te nemen of toe te stemmen. In de Zeden- en Staatkunde kan men te vrede zyn met het geene, wat 'er van de Werking der Ziele en des Lichaams in malkander door de Ondervinding is vast gesteld. En wie zou de Leeren ook, daar zo veel aan gelegen is, op zulk

een

§. 261. 262. een ſtrydige grond willen bouwen? Dat ſtaat my gantſch niet aan, die ik my nergens meer om bekommere, dan om de Waarheid tot een zekerheid te brengen, en tot der Menſchen beſt aan te wenden, ten einde ze de Schatten, die ze bezitten, mogten leeren kennen en genieten. Ondertuſſchen, gelyk als alle Kenniſſe nut en dienſtig is, indien wy derzelver nuttigheid maar konnen voorzien; zo kan men niet loochenen, dat ook deze Leeren, in dit Hoofdſtuk voorgedragen, gezamentlyk hare nuttigheid hebben, en niet te vergeefs, of maar alleen om die te weten, geleerd worden. En ik zal trachten in deze Aanmerkingen hier en daar van de nuttigheid, die ze hebben, wat breder te ſpreken.

met malkander overeenſtemmen.

Nuttigheid der Leeren des Schryvers.

Over §. 729.

Onderſcheid tuſſchen Ziel en Lichaam.

§. 262. *Des Cartes* onderſcheidt de Ziel van het Lichaam daar door, dat ze van haar zelve, en van alles wat in haar omgaat, bewuſt is, of, dat zy denken kan, 't welk wy in geene Lichamen vinden. Want de Maag, *by voorbeeld*, is zich zyns zelfs niet bewuſt, noch ook van de verteering der Spyze, die in hem geſchied. Hy, die reeds geleerd heeft, dat het Lichaam en de Ziel twee onderſcheidene Weezens zyn, waar van het een buiten het ander beſtaan kan; zal de Meening van *des Cartes* zeer ligt toeſtemmen. Zy is ook waarlyk rechtmatig; en wy zullen de Ziele nooit iets verkeerds toeſchryven, als wy haar toeëigenen, wat wy in ons van al het geene, daar wy van bewuſt

bewust zyn : gewaar worden. Maar dewyl de *Materialisten*, of Stoffe-stellers ontkennen, dat de Ziel een onderscheiden Weezen van de Stoffe zy, en beweeren, dat ook een fyne Stoffe kan denken; zo moeten wy bewyzen dat de Stoffe niet denken kan, en dat de Ziel van 't Lichaam een gantsch onderscheiden Weezen zy. Hier toe leggen wy de grond, terwyl wy onderzoeken, waar van daan het komt, dat de Ziel van haar zelfs, en van het geene in haar omgaat, bewust is. Doch deze onderzoeking heeft noch een andere nuttigheid. *Des Cartes* is van gevoelen, dat 'er in de Ziele niets omgaan noch voorvallen kan, daar ze niet van bewust is, en daarom eigent hy haar geen meerder toe. Dewyl men nu daar door in een vooroordeel kan vallen, waar door de Kennis der Ziele word opgehouden, gelyk wy het zelfs aan het voorbeeld van *des Cartes* zien; die buiten twyffel iets meerder van de Ziele door zyne overlegging zou voortgebracht hebben, indien hy daar door niet was verhindert geworden; zo moeten wy weten, of deze Stelling van *des Cartes* wel gegrond is of niet. Dit openbaart zich meermaals, wanneer men weet, waarom wy van ons zelven, en van het geen 'er in ons omgaat, bewust zyn.

§. 262. 263. Hoe de *Materialisten* konnen wederlegt worden.

Voorbarigheid van *des Cartes*.

Over §. 738, 739, 740.

§. 263. Hier zien wy 'er de vruchten van dat wy onderzocht hebben, hoe het eigentlyk toegaat, dat de Ziele van haar zelfs, en van het geene in haar omgaat, bewust is; door-

Nuttigheid der Kennisse hoe de Ziel van

§. 263. 264. doordien ik daar uit betooge, dat geen Lichaam, noch eenige fyne Stoffe kan denken, gelyk de *Materialisten*, of Stoffe-ſtellers voorgeven. Dienvolgens geef ik hier de wapenen in de hand, waar mede men in ſtaat is de *Materialisten* te beſtryden, die de Vryheid en Onſterflykheid der Ziele wegnemen, en gevolglyk een ſchadelyke meening voeden. Deze Secte vind hedensdaags by veelen, tot geen kleine ſchade van 't Menſchelyke Geſlacht, geloof. En daarom is 't zo veel te nodiger, deze Meening grondig te wederleggen.

haar zelfs bewuſt is.

Over §. 741.

Waar toe de Leere van de onmogelykheid, aan het Lichaam eene kracht om te denken mede te deelen, dienſtig is.

§. 264. Dat een Lichaam eene Kracht om te Denken van God ontfangen kan, heeft *Lockius in Engeland* beweert, en by verſcheidene geloof gevonden; gelyk als deze Leere hierom in Duitſchland is voortgeplant, en noch op eenige plaatſen krachtig word voortgezet. Maar dewyl hier door de Leere van de *Immaterialitas* of Onſtoflykheid der Ziele in twyffel geſteld word, die men bezwaarlyk kan wegnemen, doordien men bewyzen zal; of God aan het Lichaam de Kracht om te Denken heeft willen geven, of niet; zo heb ik nodig geoordeelt te toonen, dat zulks in zich zelve onmogelyk is. Wie toeſtaat, dat het Weezen der dingen wilkeurig zy, en door Gods Almogentheid aan elk ding elk eigenſchap kan gegeven worden, van welk gevoelen *Lockius* geweeſt is; die zal dezen twyffel niet kunnen wegnemen, of namentlyk het Lichaam alleen de

Kracht van Denken niet ontfangen heeft, §. 264.
Derhalven ziet men, dat de Leere van het 265.
Wilkeurig Weezen, en de wilkeurige mededeeling van de Eigenschappen der dingen de *Materialisten* voorspreekt; maar de gemeene Leere van de Noodzakelykheid des Weezens, en zyne onveranderlyke Eigenschappen hen tegenstaat. Men vind overal, dat ik geene Grond-leeren hebbe, die verworpene en schadelyke Secten voortbrengen, en waar op ze hunne dwaalingen gronden of bouwen. Maar men ziet in ons geval, dat God aan het Lichaam niet anders eene Kracht van Denken kan mededeelen, dan dat hy het met een Ziele begaaft, die zich na deszelfs staat in hare gedachten schikt (§. 219. *Met.*).

De Leere, welke de *Materialisten* voorstaat.

Grond-leeren des Schryvers.

Over §. 745. 746.

§. 265. Terwyl ik hier bewyze, dat de Ziele maar een Eenige Kracht heeft, waar van alle haare Veranderingen voortkomen; zo heeft men voorgegeven, als of ik in de Ziele maar een enkele *Facultas*, of een *Eenig Vermogen*, namentlyk *het Vermogen van Bevinden* beweerde. En offschoon men de zake meer als eens vernieuwt en gezeid heeft, dat *Vis* of *Kracht*, en *Facultas* of *Vermogen*, niet eenerley zy; zo slaat men doch geen acht daar op, en blyft, tot groote verbaastheid van alle onzydigen, by de verdraaijing myner woorden. Dewyl nu volgens de gemeene Leere, de Ziel in hare Bevindingen niet werkt, maar zich enkeld als een Lydend Weezen gedraagt; zo heeft men my

Of de Ziel meer dan eene Kracht heeft.

Ongegronde beschuldigingen.

§. 265. verder beschuldigt, als of ik de Ziel enkeld tot een Lydend Weezen maakte, en haar aldus alle Vryheid benam, vervolgens alle Zedelykheid en Godsdienst over hoop smeet, en alle Straffe in 't Gemeene best afkeurde, ja zelfs met *Spinosa* een onvermydelyke Noodzakelykheid invoerde. Wanneer men nu vraagt: waar zulke zwaare Beschuldigingen van daan komen? nademaal men meent, ik had als een scherpzinnige Wysgeer deze Gevolgen moeten voorzien, en dienvolgens van zins geweest was, deze dwaaling op een bedekte wyze anderen in te boezemen; zo is kortelyk 't antwoord, dat men niet verstaat, wat ik een Kracht noeme, maar de Kracht en het Vermogen voor eenerley houdt, de welke ik echter onderscheide. Als men nu verder vraagt: waarom zy dit niet weten? zo is het weder zeer ligt te beantwoorden: namelyk, dat ze myn Boek nooit met aandacht geleezen hebben, anders hadden zy het konnen leeren verstaan; want ik heb (§. 117. *Met.*) uitdrukkelyk gezeid, dat een Kracht met geen enkel Vermogen te vermengen is, en teffens het onderscheid van beiden getoond. Wy worden door ondervinding gewaar, dat de Ziel geduurig iets werkende is, maar hare Gedachten zyn niet altyd van eenerley aart. Want nu heeft ze Bevindingen, dan Inbeeldingen, dan duidelyke Bevattingen, dan vernuftige Sluitredenen, nu Begeerten, dan een Wil, enz. gelyk ik in het derde Hoofdstuk wydloopig heb uitgeleid. Hier uit ziet men, dat 'er in de Ziele veel mogelyk is, of, dat ze volgens haar

In de Ziele zyn veele *Facultates* of Vermogens.

haar Weezen en natuur bekwaam is tot veele dingen, en ten opzichte van deze menigvuldige Veranderingen, die ze in zich kan voortbrengen, eigent men haar zo veele verscheidene *Facultates* of Vermogens toe, als men zoorten van Veranderingen in haar onderscheidt. Want de *Facultates* en *Potentiæ*, of het enkele Vermogen, zyn maar eene Mogelykheid om iets te doen. Het Mogelyke word altyd door eene Kracht tot Bestaanlykheid gebracht, en aldus geschied het ook in de Ziele. Doch zy gebruikt daar toe maar een Eenige Kracht, waar door alle de *Facultates* of Vermogens uitgevoert worden. Ik heb dit zelfs (§. 746. *Met.*) door een gelykenis verklaard, en (§. 747. *Met.*) de zaak zelve duidelyk bepaald: dus ziet men, met hoe weinig aandacht, men myne Schriften leest, en daar echter van oordeelen wil. §. 265.

Waar uit de Voorbarigheid der Tegenstrevers van den Schryver ontstaat.

Doch dat men zich aldus vergrypt, ontstaat hier uit, wyl men niet gewoon is, zulke Schriften te leezen, die in een geduurige verknochting der Bepalingen en Stellingen met malkander geschreeven zyn, en derhalven meent, dat men, gelyk als in andere Boeken, de Zin des Schryvers ten vollen verstaan kan, als men de plaats, daar de Stelling te vinden is, maar opslaat.

Waar uit het onderscheid der veranderingen in de Ziele voortkomt.

Het onderscheid der Veranderingen, die zich in de Ziele openbaaren, komt daar niet van, dat ze door verscheidene Krachten voortgebracht wierden, waar van de eene door de andere te werken moest bepaald worden, even als een Kogel, die andere in beweeging brengt, (zynde dit al zaken, door de Inbeel-

§. 265. beelding verdicht); maar dat ze op verscheidene wyze voortgebracht worden, wyl de Eenige Kracht der Ziele na verscheidene zoorten van Regelen werkt, als waar in ze zich weder van de Lichamelyke dingen, die maar na eenerley zoort van Regelen werken, zeer duidelyk onderscheidt. De Eenige Kracht der Ziele geeft ons een nieuw Bewys, dat hare Natuur van de Natuur des Lichaams onderscheiden, en zy dienvolgens niets lichamelyks zy. Ja daar uit, dat de Ziel een Eenige Kracht heeft, waar door het geene word uitgevoert, wat zy door hare verscheidene *Facultates* of haar verscheidene Vermogens vermag, volgt, dat de Ziel maar een enkele *Substantie*, of op zich zelf bestaand Weezen zy. En terwyl ik heb beweezen, hoe uit deze Eenige Kracht alles, wat door de verscheidene *Facultates* zich in haar openbaart, tot de Bestaanlykheid gebracht word; zo heb ik ook beweezen, dat de Ziel maar een enkele *Substantie* zy. Doch indien men verscheidene Krachten kwam toe te staan, moesten aan de Ziele ook meer dan eene *Substantie* toegestaan worden. De Kracht is iets geduurigs, dat gestaadig bepaald word. Waar nu twee verscheidene geduurige dingen gevonden worden, waar van het eene anders dan het andere bepaald word; daar zyn twee *Substantien*, of op zich zelf bestaande dingen. Maar wanneer men nu deze verscheidene Regelen, na de welke de Ziel is werkende, onderzoekt; dan word men gewaar, dat de Ziel niet altyd noodzakelyk werkt, maar in die geval-

Onderscheid der Ziele van de Lichamen.

Dat de Ziel maar een enkele *Substantia* zy.

Waar uit de Vryheid der Ziele gekend word.

len,

len, daar het op de Wille aankomt, vry zy. §. 265. Uit de aart en wyze hoe ze werkt, moet men ze kennen, of ze eene Vryheid in hare Handelingen heeft of niet; maar de aart en wyze van haar werken erkent men door de Regel, na dewelke zy zich in hare Werkingen voegt. Deze blyven eenerley, alschoon de Werkingen door eene, of door veele Krachten uitgevoert worden. Wat voorbarigheid en flechte doordringentheid in Metaphysische dingen ziet men niet! En echter vervolgt men ze aanstonds met gehate Gevolgen. Indien men op eene eerbare en verstandige luiden betaamende wyze wil handelen, en in plaats van liefde zyn bittere haat niet verraaden; zo moet men eerst bewyzen, of het Eerste van de Gevolgen, die men voortbrengt, rechtmatig zy, voor aleer men tot andere overgaat. *By voorbeeld*: In ons geval had men eerst bescheidentlyk en zonder bitterheid moeten met malkander beslechten, of daar uit, dat de Ziel maar een Eenige Kracht heeft, is volgende, dat ze maar een Lydend Weezen zy; dan zou zich aanstonds het tegendeel geopenbaart hebben, terwyl men had moeten onderzoeken, waar door het komt, dat die door hare Eenige Kracht voortgebrachte Werkingen verscheiden zyn, gelyk ik eerst beweezen hebbe, en dus hadde men de andere gehaate Gevolgen niet van doen gehad. Maar indien men gezien had, dat men tot deze en diergelyke onderzoekingen onbekwaam was, dan hadde men zyn onvermogen behooren te erkennen, en daar van af

Inborst der Tegenstryders van den Schryver.

Hoe ze hadden zullen te werk gaan.

§. 265. à 267. te zien, na de bekende Regel: *Si tacuisses, Philosophus mansisses*, of, zo als de Duitscher zegt: *Men kent de Vogel aan zyn Gezang*. Als dienvolgens een Vogel maar gekleurde veeren heeft, dat men hem voor een ander, als hy is, zoude aanzien, zo moet hy met zyn Gezang inhouden, daar Kenners zyn. Indien *Æsopus* daar was, zou hy voor zulke Luiden een Fabel kunnen verdichten. Ik deele diergelyke onderrechting daarom by gelegentheid mede, op dat anderen, dien ze dienen kan, de Regel van *Cato* leeren volgen: *Ex alieno casu disce, quæ vites*, dat is, leert uit eens anderen Ongeval, wat gy myden moet.

Over §. 748.

De Leerwyze des Schryvers.

§. 266. Ik ben gewoon, de zaken gaarne op zulk eene wyze voor te dragen, hoe men in overlegging van 't eene tot het andere komt. En daarom toon ik ook hier en daar by gewichtige stoffen, daar het meest op aankomt, vromelyk aan, hoe de zake word voortgebracht.

Over §. 749. 750.

Hoe de Bevatting van de Bevindingen en Inbeeldingen gezocht word.

§. 267. Ik zoeke hier eene duidelyke Bevatting van de Bevindingen en Inbeeldingen, voor zo verre zy Veranderingen in de Ziele zyn, want deze zoeken wy te leeren kennen. En daarom neem ik acht, wat ik in de Reden-kunde daar van geschreeven hebbe, en onderscheide alles, wat wy in deze zoorten van Gedachten vinden, nemende daar uit, wat algemeen is, dat is, waar in ver-

verscheidene byzondere Gedachten van hen §. 267.
malkander gelykvormig zyn. Op zulken à 269.
wyze gaa ik na myne manier van een zaak voor te dragen, zo als ze door overlegging word voortgebracht, geduurig voort.

Over §. 751.

§. 268. Het onderscheid en de gelykvormigheid der Bevindingen en Inbeeldingen van de Beelden haal ik ten dien einde aan, op dat men erkenne, voor hoe verre men die Denkbeelden kan noemen; want het is bekend, dat wy de *Ideas*, of Voorstellingen der dingen in de Ziele, als ze iets bevindt of zich inbeeldt, Denkbeelden plegen te noemen.

Hoe verre de *Idea* Denkbeelden konnen genoemt worden.

Over §. 753. 754.

§. 269 Dat de Ziel eene Kracht heeft, om zich de Wereld voor te stellen, na de Veranderingen, die zich in hare Zintuigen openbaren, kan niet ontkend worden. De Werking is blykbaar, en zo moet 'er ook eene Kracht zyn, daar ze van daan komt. En de Ziele moet haar eige Kracht hebben; ten zy men ze met God of het Lichaam wilde vermengen. Doch men doelt hier in noch ter tyd niet op het *Systema Harmoniæ præstabilitæ des Heere van Leibnitz*: want wat noch niet afgehandeld is, kan na onze Leerwyze geen de minste invloed in eene Stelling, die eerst beweezen word, hebben. En in der daadt het bevind zich ook, dat deze voorstellende Kracht der Ziele plaats vind, men mag daar na de aart en wyze,

De Kracht der Ziele om zich de Wereld voor te stellen.

Tot welk *Systema* dezelve behoort.

§. 269. Hoe het *Systema Influxus Physici* verbeterd werd.

hoe Ziel en Lichaam in malkander werken, bepalen hoe men wil. Want zo iemand verkiest het *Systema Influxus Physici*, of dat Ziel en Lichaam natuurlyker wyze in malkander werken, zo dat de Kracht der Ziele iets in het Lichaam, en de Kracht des Lichaams iets in de Ziele voortbrengt; dan moet men toestaan, dat het Lichaam de Kracht der Ziele tot de Bevinding, die ze voortbrengt, kan bepalen; want het is zeker, dat de Kracht der Ziele om de Wereld voor te stellen, zich verder uitstrekt, als door haar bestaanlyk word. *By voorbeeld:* Het is niet onmogelyk, dat ik tegenwoordig naar een by gelegen plaats verreisde: als dit gebeurde, zou ik heel andere dingen zien, als ik tegenwoordig, in myn Studeerkamer blyvende, zie, ook voor 't overige andere Bevindingen hebben. En daarom kan de Ziel door hare Kracht zo wel andere *Ideas* of Voorstellingen voortbrengen, dan die ze tegenwoordig voortbrengen. Dewyl ze dus in zich zelve niet bepaald is, zo is de vraag: hoe ze dan tot hare byzondere Voorstellingen bepaald word? Wie nu den *Influxum Physicum* beweert, moet toestaan, dat de Ziele daar door hare bepaling tot deze byzondere Voorstelling verkrygt, dat is, door iets zakelyks, uit het Lichaam in de Ziel komende. Want dit wil de *Influxus Physicus* of Natuurlyke Invloed hebben; en wie desgelyks niet toestaat, die neemt hem ook niet aan. Daarentegens *des Cartes* en zyne Aanhangers eigenen aan God toe, dat hy de Kracht der Ziele bepaalt, en dan kan

Verbetering van het *Systema causa.*

men

men ze ook niet beschuldigen, als of ze aanleiding gaven God en de Natuur met malkander te vermengen. Want de Kracht der Ziele is een geschapene Kracht, en niet de ongeschapene Gods, al schoon ze door de *Concursus Dei ordinarius*, of de ordentelyke Bystand Gods, van deze bepaald word. In het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* heeft de Ziel de bepalingen van hare Kracht mede van God, doch echter door de Natuur en het Weezen der Ziele. Dienvolgens ziet men, dat de Kracht in ieder *Systema* of Opstelzel dezelfde blykt, behalven dat de aart en wyze, hoe ze bepaald word, onderscheiden is. In het Opstelzel van *des Cartes* word ze onmiddelyk van God bepaald; in dat van *Leibnits* door middel van de Ziele; en in dat van *Aristoteles* door middel van het Lichaam. Maar dewyl nu hier van de aart en wyze, hoe men ze bepaalt, noch niet gesproken word; zo heeft men ook op geen van alle deze Opstelzelen noch ter tyd zyn oogmerk genomen. Als ik hier (§. 754. *Met.*) zegge, dat van de Kracht, welke de Ziele heeft, om de Wereld voor te stellen, ook al het overige, wat men veranderlyks in haar waarneemt, voortkomt; dan is de zin geen andere als deze, dat de eigenste Kracht, waar door de Ziel deze Voorstellingen voortbrengt, de geene zy, waar door al de overige Veranderingen in haar voortgebracht worden. Derhalven is 't een wonderlyke uitlegging, wanneer men voorgeeft, als of ik beweerde, dat in de Ziele anders niet, dan Voorstellingen van de Wereld, of

§. 269. *rum occasionalium.*

Onderscheid des *Systematis Harmoniæ præstabilitæ* van de overige Opstelzelen.

De rechte zin aangaande de Kracht der Ziele om zich de Wereld voor te stellen.

Wonderlyke verdraaijing der woorden

§. 269. des Schryvers. of van Lichamelyke dingen voortkwamen, en vervolgens allerley ongerymde gevolgen daar uit trekt, die men my als myne Meeningen opdringt: Men ziet te meer, hoe ongerymd het is op zulke gedachten te vervallen, daar ik in de Text het overige Veranderlyke in de Ziele uitdrukkelyk de Voorstellingen der Wereld tegenstelle. Ja ik zeg ook, indien men wil weten, wat buiten deze Voorstellingen aan de Ziel toebehoort, zo moet men omtrent de Ondervinding zien, wat men in haar waarneemt, gelyk ik in het derde Hoofdstuk gedaan hebbe. Heb ik daar aan de Ziele dan niet anders als Bevindingen toegeëigent? Waarlyk ik zou my schamen, als ik in myn jongheid, toen ik eerst begon de Wysgeerte te leeren, iemand zo onredelyk zou beschuldigt hebben. Doch het moet ons niet vreemd voorkomen, dat ik beginne te toonen, hoe uit die Eenige Kracht, waar door zich de Ziel de Wereld voorstelt, al het overige is volgende; want zulks geschied niet, voor zo verre zy de Bevindingen voortbrengt, maar voor zo verre zy bekwaam is ook andere Veranderingen in de Ziele voort te brengen. In het Vuur is een Eenige Kracht, waar door het verlicht, brandt, verwarmt, smelt, ontsteekt, enz. En dus kan ik zeggen, dat de Kracht des Vuurs, waar door het brandt, de eigenste is, daar ze mede verlicht, verwarmt, smelt, enz. Ik kan aannemen, dat het Vuur eene Kracht heeft om te branden, en daar uit bewyzen, dat het ook moet verwarmen, smelten, ontsteken, enz. Maar wie

Hoe de Eenige Kracht der Ziele verscheidene Veranderingen voortbrengt.

wie zou deswegen zeggen, dat men aan het §. 269. Vuur niets anders als het branden toestond? 270. En wie zoude zeggen, dat het Vuur al het veranderlyke dat 'er uit ontstaat, op eene en dezelfde wyze voortbrenge?

Over §. 755. 756.

§. 270. Wy hebben al gezien, toen ik verhaalde, wat wy van de Ziele waarnemen, dat de Order van hare Gedachten gedurig begint met de Bevindingen, en dus het Vermogen om te Bevinden, zo te zeggen, het Eerste is, dat wy in de Ziele gewaar worden, en waar uit wy de reden van al 't overige, waarom het geschied, geven konnen. Derhalven, schoon wy in den beginne van de Kracht der Ziele anders niets weten, dan dat ze Voorstellingen van de Wereld voortbrengt, en dat op zulken wyze, als het de Veranderingen in de werktuigen der Zinnen vereischen, zo konnen wy doch echter toonen, hoe naderhand noch andere Veranderingen door deze Kracht worden voortgebracht, dewyl de Veranderingen in de Ziele met reden uit malkander volgen: 't welk de Vryheid in de Wille geenzins hindert, terwyl die zelfs mede tot de gronden behoort, waarom de Ziel door hare Kracht iets kan willen, daar ze doch door haar Weezen en Natuur niet toe bepaald is. Dat ik echter deze Kracht, waar door de Ziel alles werkt, en zich door de Bevindingen ten eersten openbaart, het Weezen en de Natuur der Ziele noeme, kan niemand vreemd voorkomen, die uit het

Waar in het Weezen der Ziele bestaat, en wat het zelve zeggen wil.

Ongegronde Opwerping der Tegenstrevers.

§. 271. maakt, om dat wy ze door de natuurlyke Krachten konnen weten. Het is ook in der daadt een openbare Tegenspraak, dat men gewillig bekent, de Schriftuur verder als het Vernuft te gaan, en echter van my, die ik voorgenomen hebbe maar alleen te verklaaren, hoe verre het Vernuft zich uitstrekt, begeert, dat ik alles zal aanhalen, wat ons de Godgeleerden uit de Schriftuur leeraren. Indien ik zo verre gegaan was, en in de Wysgeerte mede had aangevoerd, het geen wy door het Geloof erkennen; dan zou men my ten eersten voor een Naturalist houden, die alles met zyn Vernuft wilde uitmeeten, en de Schriftuur voor iets onnodigs hield, gevolglyk het Christendom om verre wierp. Wie zal 't nu deze Luiden van pas maken, en hoe zal men ze voldoen? Zal men ze geduurig vragen, wat recht en waar is, en wat men in de Wysgeerte al brengen zal, om van hen goedgekeurd te zyn? Dus komen ze zich tot Heeren over het Vernuft op te werpen, en willen over het Verstand der Menschen heerschen, daar zich doch het zelve volgens zyn Natuur niet laat gebieden; wat het voor waar zal aanneemen. Dus willen ze Pauzen zyn in de Wysgeerte, dat is, in die dingen, welke men door het Vernuft bereikt. In dezer voege zou het zeer slecht staan met de Wetenschappen, inzonderheid, als Luiden zich diergelyk gezag aanmatigen, die noch Wetenschap bezitten, noch een rechte Bevatting hebben, wat Wetenschap te zeggen is, ja zelfs niet eens verstaan,

Eigene Tegenspreeking der zelven.

Onbehoorlyke Eisch der zelven.

wat ze van andere afschryven, en zich dus §. 271,
aan alle kanten tegenspreken, indien ze niet 272.
geduurig boeken vinden; waar in eenerley gevoelen word voorgedragen.

Over §. 760.

Waarom men reden heeft het Systema Harmoniæ præstabilita te bepalen, en hoe men 'er zich by gedragen moet.

§. 272. Ik hebbe reeds aangemerkt, dat het geene, wat wy van de Gemeenschap des Lichaams en der Ziele uit de ondervinding hebben bygebracht, volstrekken kan ten bewyze der Regelen in de Reden-Zeden- en Staat-kunde, en dat wy ons in dezelve niet hoeven te bekommeren, op wat aart en wyze deze Gemeenschap bestaan kan. En dit was de reden, waarom ik de beslissing dezer vrage, hoe Ziele en Lichaam in malkander werken, gantsch wilde ter zyde Stellen; om daar door aan de overige Waarheden, die ik van de Ziele kome te leeraaren, geen aanstoot te geven, dewyl ik weet, dat 'er luiden zyn, die, niet konnende oordeelen, hoe ver d'eene waarheid van de andere afhangt, ten eersten, als 'er maar iets is, dat hen niet aanstaat, alles t'eenemaal verwerpen. Doch wien het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, aan 't welk ik de voorrang voor de andere Opstelzels gegeven hebbe, niet mogte aanstaan, dat was juist niet bezwaarlyk te gissen. Ondertusschen, terwyl doch weinige eene bevatting daar van konnen maken, en echter van dit Opstelzel in veele Schriften gedacht en gesproken word; zo was 't wel nodig het zelve te bepalen, voornamentlyk daar het oordeel, dat deze of geene daar over velt, zeer ver-

§. 272. schillend is. Ja dewyl in 't algemeen sommige Wysgeeren meenden, dat de Werking des Lichaams en der Ziele in malkander in zich zelve een onoplosselyken knoop was, en daarom zo verre vervallen waren, dat ze een van beiden, of de Ziel, of het Lichaam ontkend hebben, en dus of *Materialisten* (Stoffe stellers), of *Idealisten* (Denkbeeldige), geworden zyn, dat is, of de Ziel maar voor een Lichamelyke Kracht der Harssenen, of het Lichaam voor een enkele *Idea* of Denkbeeldige Voorstelling der Ziele gehouden hebben; zo was 't niet ondienlyk, maar wel noodig, aan hen te toonen, dat de Gemeenschap des Lichaams en der Ziele op eene verstaanbare wyze kon bepaald worden, en wel zodanig, dat men niets meerders, dan wat ze beide toestaan, behoefde aan te nemen. En dit was zo veel te nodiger, om dat de *Materialisterye* hedendaags, helaas! al te veel de overhand neemt, en de wellustige menschen daar door van de Godsdienst en Deugd afgetrokken worden, ja zelfs de Onsterflykheid der Ziele in twyffel trekken; ook aan de andere kant niet alleen in *Vrankryk* veele Aanhangers van *Malebranche* op de *Idealistery* vervallen, maar ook in *Engeland* Schriften tot beweering van deze dwaaling in 't licht komen.

Hoe men de *Idealisten* en *Materialisten* haar steunzel wegneemt.

Door dien nu het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* de *Materialistery* en *Idealistery* volkomen wegneemt, de Leere van God uit het Licht der Natuur op een onverwachte manier verheft, en de geopenbaarde Godsdienst in het minste niet benadeelt, latende aan

Waarom den Schryver het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* onderzoekt.

aan God de volkome Vryheid over Lichaam §. 279.
en Ziel, in beiden na zyn welgevallen te werken; zo heb ik geen bedenken gehad, de *Hypotheses* of Onderstellingen der Wysgeeren te onderzoeken, waar door ze getracht hebben deze gewichtige Vrage op te lossen en te verklaren. Maar gelyk men zich in de Gods-geleerdheid daar niet om bekommert; hoe dit of dat geschied, ten zy het de middelen raakt, die den Mensch tot zyn geestelyke verandering gebruikt, en die God tot zyne verlossing heeft aangewend, enz. maar enkeld daar mede te vreden is, dat het geschied; zo heeft men ook in dezelve niet nodig te onderzoeken, hoe de Gedachten der Ziele van het Lichaam, en de Beweegingen des Lichaams van zyn Wille afhangen. Derhalven doet een Gods-geleerde wel, als hy 'er niet om geeft, hoe 't daar mede toegaat; maar enkeld daar mede te vreden is, dat de Ondervinding zulks leert, gelyk het een Zeden-leeraar en Staat-kundige maakt, die de *Metaphysicos* over de vragen, daar hy geen belang in heeft, hunne hoofd laat breeken, en onder malkander zintwisten.

Waarom 'er een Gods-geleerde na te vorschen niet nodig heeft.

Ik zoude die bescheidenheid gebruiken, als ik een Gods-geleerde was, van geene *Hypotheses Philosophicas* of Meeningen der Wysgeeren onder de *Theologie* te mengen; maar enkeld te blyven by het geene wat de H. Schriftuur zegt, en het zelve tot stichting aan te wenden. De Schriftuur spreekt van zaken, die tot de gemeenschap des Lichaams en der Ziele met malkander behooren, zo als het de ondervinding medebrengt; maar

Wat hy voor bescheidenheid zoude gebruiken.

§. 272. zy geeft geen antwoordt op de vrage: *Hoe*
273. *die toegaat*? Want de oplossing van dezelve dient den Mensch niet tot zyne Bekeering. Wie nu het geene wil leeren, wat Gods Woord zegt, die behoort niet wyzer te willen zyn, als de Schrifture, noch de Philosophische Meening, die hy verkiest, voor Gods Woord uit te geven: 't welk buiten dat eene zeer gevaarlyke zaak is, dewyl het aldus gebeuren kan, dat men Dwaalingen voor Gods Woord komt uit te geven, gelyk wy daar van een levendig voorbeeld hebben, aan de ronde gestalte der Aarde, en dat die onder ons aan de andere kant mede bewoont word, 't welk zo hevig bestreden wierd, als tegenswoordig blinde of ook wel boosaardige Yveraars de voorbestemde *Harmonie* tusschen Ziel en Lichaam plegen te bestryden.

Over §. 761.

Aanmerking over de Natuurlyke Invloed des Lichaams en der Ziele in malkander.

Waarom dit enkeld een Philosophische Vraag is.

§. 273. Hier is de Vrage niet, of de Kracht der Ziele in de Bevindingen, die zy voortbrengt, van het Lichaam afhange, en of hare Bevindingen door de Veranderingen in de ledematen des Lichaams en in de Harssenen bepaald zyn; maar hoe het mogelyk is, dat ze op zulken wyze konnen bepaald worden. Men vraagt niet, of de zaak aldus geschied, maar hoe, en op wat wyze het daar mede toegaat. Over zulks is 't maar eene Philosophische Vraag (§. 6. *Proleg. Log.*). Insgelyks is de Vrage niet, of 'er in het Lichaam Beweegingen zyn, die door de Wille der Ziele, na het gebruik harer Vryheid,

heid, (men mag het zelve ook, als by deze §. 273. vrage niet te pas komende, verklaren hoe men wil), bepaald worden, en van wegens het vrye besluit der Ziele in het Lichaam plaats vinden, ook, zo dra zy het begeert, zich openbaren; maar hoe het mogelyk is, dat de Beweegingen van de Ziele afhangen, en op haar Wille ten eersten volgen. En dus is het al weder eene Philosophische Vrage. De Ondervinding zoekt in beide gevallen maar wat 'er geschied; maar wanneer men nu iets meerder wil weten, dan komt het op het Vernuft aan, 't welk verklaren moet, hoe het toegaat. Doch men begrypt ligtelyk, dat noch een Zeden-leeraar, noch een Staat-kundige zich behoeft te bekommeren, hoe deze Vraag beslist word. Want geen van beiden behoeft aan de Ziel Regelen voor te Schryven, hoe de zelve de Beweegingen in het Lichaam, of de Bevindingen in de Ziele moet werkstellig maken, of tot deze de Zintuigen heeft geopent. In dit geval staat niets verder in hun macht: alles geschied, zonder dat ze zich bekommeren, hoe het daar mede toegaat. Als zich een Zeden-leeraar daar mede wilde bemoeijen, zou het even zo veel zyn, als of hy aan de Maag Regelen wilde voorschryven, hoe die de spyzen moet verteeren. Hoe min hy zich nu, als hy van de Matigheid handelt, bekommert, hoe de Maag de spyzen verteert, maar zulks aan de *Physicos* of *Natuurkundigen* overlaat, om het hoofd daar over te breeken; zo min bekommert hy zich ook, wanneer hy van de Regeering

Waarom een Zeden-leeraar en Staatkundige zich daarom niet behoeft te bekommeren.

 der

§. 273. der Ziele in de Beweegingen des Lichaams handelt, hoe het geschied, dat het Lichaam aan haar Wille onderworpen is, maar laat dit aan de *Metaphysicos* of *Hoofd-leeraars* over om na te vorschen. Of nu een *Theologus* of *Gods-geleerde* niet wel doet, wanneer hy, als een verstandige Zeden-leeraar, zyne Leeren, niet van de Meeningen der Wysgeeren, inzonderheid als ze noch strydig zyn, afhangkelyk maakt, zulks laat ik aan 't oordeel van anderen over. Ik heb 'er nooit een behagen in gehad, dat men Wysgeerige Onderstellingen in de Gods-geleerdheid gemengd heeft, als waar uit wel de meeste strydigheden, die men gehad heeft, ontstaan zyn. De geenen welke gemeenlyk het *Systema Influxus physici*, dat is, de Meening, dat Ziel en Lichaam op eene natuurlyke wyze in malkander werken, zo dat 'er iets weezentlyks uit de Ziele in het Lichaam, en uit het Lichaam in de Ziele kome, goedkeuren, nemen 't aan als een zaak, die uit de Ondervinding bekend, maar niet uit het Vernuft beweezen word. Maar ik heb reeds aangetoont, hoe *des Cartes* al voor lang waargenomen heeft, dat ze zich hier omtrent misleiden. En dit is ook de reden, waarom het *Systema Influxus physici*, of de Meening van de Natuurlyke Invloed, hedendaags van weinigen word goedgekeurt. Ik spreeke hier maar van de Wysgeeren, dat is, van die geenen, welke naspeuren, hoe de dingen, die volgens de ondervinding geschieden, bestaanlyk konnen worden. Onder dezelve behooren niet eens alle Geleerden, ik

Waarom 'er een Gods-geleerde niet behoeft na te vorschen.

Waarom weinigen het *Systema Influxus physici* goedkeuren.

ik laat ſtaan de Schoen- en Kleêr-makers, en Kruyers, Boeren, enz. Doch nooit baat ons ook de menigte der geenen, die met ons overeenkomen, byzonderlyk als wy ons zo zwak bevinden, dat wy ons op de menigte moeten beroepen; maar om Philoſophiſche Vragen te beſliſſen, komt het op de Gronden aan, waar uit men eene Meening beweert. Daar op heeft men te zien, als men 'er van oordeelen wil. Nu ſtaat wel aan te merken, dat ik maar zeg: de Natuurlyke Invloed der Ziele in het Lichaam, en des Lichaams in de Ziele word zonder eenigen grond maar voor lange wyl aangenomen; maar niet, dat de Voorſtellingen in de Ziele van de dingen, die in de Werktuigen der Zinnen werken, in het zelfde ogenblik, als de verandering in het Lichaam voorgaat, ja door deze in haar gantſche geſteltheid bepaald worden, geſchieden; noch ook zulks daar van verſtaa, dat de Beweegingen in het Lichaam, waar door het verlangen der Ziele vervult word, zich aanſtonds openbaren, zo dra de Ziel beſloten heeft iets te doen, en betracht het zelve uit te voeren, gevolglyk dat dezelve door het Raads-beſluit der Ziele bepaald worden, en haar Wille onderworpen zyn. Beide zyn ze in de Ondervinding gegrond, en konnen niet in twyffel getrokken worden. Ja zo het iemand in twyffel wilde trekken, zou ik de eerste zyn, die hem tegenſprak, om dat de Zedenkunde, die deze Stellingen als Gronden gebruikt, daar door benadeelt wierde. Maar het is geheel iets anders, als men vraagde; Of

§. 273. Of de menigte van Toeſtemmers de zaak waar maakt.

Wat 'er den Schryver tegen opwerpt.

Wat hier eigentlyk in twyffel

§. 273. Geroken word. Of de fyne vloeibare Stoffe, die sommigen *Spiritus animales* of Levens-geesten, andere *Fluidum nervosum* of Zenuwen-vocht noemen, door hare beweeging, die ze door de in de Werktuigen der Zinnen zich openbarende veranderingen verkrygt, de Voorstellingen in de Ziele kan voortbrengen, of de Ziels-kracht bepalen, om dezelve voort te brengen. Hier van zeg ik, dat het uit de Ondervinding niet blykbaar, noch uit de gronden des Vernufts beweezen is. Insgelyks is 't geheel iets anders, als men vraagt: Of de Ziel de fyne vloeibare Stoffe in de Harssenen, door welkers invloed in de *Musculos* of Spieren de Beweeging in het Lichaam word voortgebracht, door haar Wille of eene verborgene Kracht beweegt, of ten minsten dezelve, van te voren in beweeging zynde, bepaalt in de Spieren te vloeijen, mits ze haren loop verandert. Van dit laatste zeg ik insgelyks, dat het uit de Ondervinding niet blykbaar, noch uit de gronden des Vernufts beweezen is. Doch my dunkt altoos, dat veele, die den Natuurlyken Invloed beweeren, niet verstaan, waar van eigentlyk de vraag is, maar volgens hun gewoonte by hare onduidelyke Bevattingen alles onder malkander mengen. En dit vermoede ik te eerder, dewyl zy duidelyk genoeg te kennen geven, dat ze uit de Natuurkunde noch niet genoeg geleerd hebben, wat voor eene Verandering 'er in het Lichaam, zo wel in 't Bevinden, als in de volgende Beweegingen, voorgaa, vervolgens niet eens weten, wat de Natuurlyke

In-

Invloed des Lichaams in de Ziele, en der §. 273. Ziele in het Lichaam eigentlyk zeggen wil: 274. Ja ook zelfs quaad worden, als men hen te last legt, dat ze geloofden, als of 'er uit het Lichaam iets weezentlyks in de Ziel overgong, 't welk van te voren in het eerste was geweest, en daar en tegen iets weder uit de Ziele in het Lichaam, 't welk men voorheen in dezelve gevonden heeft, daar doch de Natuurlyke Invloed of *Influxus physicus* hier in, en in niets anders, bestaande is.

Over §. 762.

§. 274. Men ziet, hoe omzichtig ik te werk gaa, mits ik een onderscheid hier in make, of men iets enkelyk niet toestaan, dan of men 't t'eenemaal verwerpen moet. Want volgens myn gevoelen vind het eerste plaats, indien men 't niet genoeg bewyzen kan, dat men het voor waar, of voor waarschynlyk kon laten doorgaan; maar het andere, indien men 'er zo veel tegen heeft, daar uit men 't voor valsch, of tegens de waarschynlykheid strydende, kan bemerken. Derhalven beweer ik, dat men noch geen genoegzame reden heeft, om den Natuurlyken Invloed te verwerpen, dewyl men die niet verstaanbaar bepalen kan, noch de Ondervinding ons daar van verzekert. Des niet tegenstaande ontziet men zich niet, my te beschuldigen, als of ik hem daarom verwierp, om dat ik hem niet kon begrypen, daar hy doch in de Ondervinding gegrond is, en wil my eerst leeraren, het geen ik zelfs

Wanneer men reden heeft iets te verwerpen.

Ongerymde beschuldiging der Tegenstrevers van den Schryver.

§. 274. 275. zelfs zegge, dat men niets moeft verwerpen, alleen daarom, dewyl men 't niet begrypen kan. Hier uit ziet men genoegzaem, dat men myn Boek niet eens geleezen heeft, omtrent de Stoffe, die men beftryden wil; maar dat men gelooft, als of ik 't met anderen hield, van welken zy mogelyk iets gehoort hebben, als dat ze het uit deze of andere reden deeden. Dus kan men bemerken, waarom zy zich zo zeer te buiten gaan, en my zodanige zaken toefchryven, waar van ik zelfs het tegendeel uitdrukkelyk bewyze. Ik heb hier eene gantfch andere reden aangehaalt, waarom *des Cartes* van den Natuurlyken Invloed der dingen is afgeweeken, namentlyk, dewyl hy bevonden heeft, dat hy tegens de Regelen, daar de Order der Natuur op gebouwt is, ftrydt. Wie derhalven den Natuurlyken Invloed tegens *des Cartes*, en zyne Navolgers, verdedigen wil, die moet bewyzen, dat de Order der Natuur niet in de Grondregel van eenerley Kracht te onderhouden gegrond zy, of, dat 'er niets aan gelegen zy, al is hy tegens de Order der Natuur ftrydig, of ook, dat ongeachtet het geene wat ik heb voorgebracht, de Order der Natuur evenwel onderhouden wierd. Aldus zintwiften de Luiden, die de zaak verftaan, en inzien, waar het op aankomt.

Hoe zy zich verraden.

Wat men tegens des Cartes bewyzen moet.

Over §. 763.

§. 275. Dewyl in het Opftelzel van *des Cartes* het Lichaam niet in de Ziele, noch de Ziel in het Lichaam werkt, maar het Lichaam

Bericht van het Syftema caufarum.

Lichaam en de Ziel enkeld aanleiding gegeven, dat God in beide werkt; zo pleegt men ook, 't zelve het *Systema causarum occasionalium*, of *het Opstelzel van de Gelegentheid gevende Oorzaken* te noemen. In Vrankryk heeft het voornamentlyk *Malebranche* zeer hoog gedreeven, zo als uit zyn *Traité de la Recherche de la Verité*, en de *Entretiens sur la Metaphysique* te zien is. In Duitschland heeft het onder ons de *Heer Sturm*, eertyds beroemde *Professor in de Mathesis en Physica tot Altdorff*, verdedigt, en deswegen met de *Heer van Leibnitz* een strydt gehad, zo als men in de *Acte Eruditorum* kan nazien. En in Holland wordt het hedendaags doorgaans aangenomen. Ook zelfs op onze Hooge School valt men die geenen niet by, welke den Natuurlyken Invloed willen verdedigen. Het is dienvolgens geene zo ongehoorde zaak in onze tyd, dat men eenen Natuurlyken Invloed van de Ziele in het Lichaam, en van het Lichaam weder in de Ziele ontkent, of dat men niet wil toestaan, dat Ziel en Lichaam op eene natuurlyke wyze in malkander werken, zo dat 'er iets uit het Lichaam in de Ziele, en uit de Ziele weder in het Lichaam overgaa. Het verwondert my, hoe Luiden, die in de Geschiedenissen der Geleerde willen Helden zyn, zo weinig weten van het geene, wat 'er in onze dagen voorvalt, en noch niet eens weten, dat het al voor langst uit het gebruik is, die geene te vervolgen, welke den Natuurlyken Invloed der Ziele in het Lichaam, en des Lichaams in de Ziele, niet aan-

§. 275. *occasionalium.*

Onkunde in de Geschiedenissen der Geleerden by de Tegenstrevers des Schryvers, aangaande

§. 275. aannemen. Doch het allermeest moet men
276. zich verwonderen, over die geenen, welke alles wat men van de Schoolwyzen aanneemt, voor onnutte Grillen uitgeven; door dien ze mede den Natuurlyken Invloed der Ziele en des Lichaams in malkander hebben toegestaan, en dat juist daarom, dewyl 't in geen gebruik by hem was, de zaken verstaanbaar te bepalen. Wanneer iemand zegt, dat hy niet weet, hoe iets geschied; dan heeft men op de zelve niets te zeggen. Men kan niemand iets opdringen, dat hy bezwaarlyk kan aannemen. Dit was strydig tegens de Vryheid van de Wysgeerte te redeneeren. Maar wanneer iemand iets bepalen wil, hoe het geschied, en ons met ledige woorden zoekt af te spyzen, ja ons met geweld wil opdringen, men zal zeggen, dat hy de rechte reden hadde aangegeven; dan moet hy ook verwachten, dat men hem toont, waar 't hem aan schort.

de Natuurlyke Invloed.

Wat de Vryheid om van de Wysgeerte te redeneeren vereischt.

Over §. 764.

§. 276. Ik heb al ter loops aangemerkt, dat het Opstelzel van *des Cartes* zeer veel kan verbetert worden, wanneer men aan de Ziel eene Kracht toeëigent, waar door het geene natuurlyker wyze in haar voorgaat, verricht word, gelyk als *des Cartes* reeds aan het Lichaam eene Kracht heeft toegeëigent, waar door de Beweegingen in het zelve verricht worden, terwyl hy toestaat, dat de Levens-geesten in de Harssenen, door welker Invloed in de Spieren de Beweeging geschied, reeds in Beweeging zyn, en dezelve

Verbetering van het *Systema causarum occasionalium.*

e niet eerst van God voortgebracht word. §. 276.
Doch gelyk hy nu onderstelt, dat de Levens-geesten, en vervolgens de Kracht des Lichaams van God alleen bepaald word, in de behoorige Spieren te vloeijen, op dat de Beweeging, waar door het Raads-besluit der Ziele word uitgevoert, volge; zo hoeft men mede maar te stellen, dat God de Kracht der Ziele bepaalt, om deze en geene andere Bevindingen voort te brengen, namentlyk de geene, waar door de dingen, welke in de werktuigen der Zinnen veranderingen voortbrengen, buiten haar voorgestelt worden. In dezer voege werkt naderhand de Ziel voor zich wyders voort, gelyk als in het *Systema Influxus physici*, en bepaalt zelfs hare Begeerte, tot welker dienst God als dan den loop der Levens-geesten in de Harssenen bepaalt, om de behoorige Beweeging in het Lichaam te doen volgen. Wat deze verbetering voor vrucht brengt.
Aldus is het Opstelzel van *des Cartes* niet meer strydig met het Weezen en de Natuur der Ziele en des Lichaams, noch tegen de Natuur: en dus heeft men al veel gewonnen. Ik geloove, dat de geenen, welke het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* met dat van *des Cartes* voor eenerley houden, hen de zaak verbeelden, zo als ik ze hier bepaald hebbe. In der daadt kan ook geen *Cartesianer*, in zo verre hy niet verwerpen wil, het geene wy van de Ziel en het Lichaam, ja van de *Substantien* in 't algemeen, erkennen, de zaak zich anders voorstellen, als hy met zyne overlegging verre genoeg gaat, en niet zonder middel tot de Wille Gods overgaat,
ter-

§. 276. terwyl men noch natuurlyke oorzaken ontdekt, waar van, het geen men aan de Wille Gods toeschryft, onmiddelyk afhangt. Maar op zulken wyze vervalt de inwerping, dat God en de Natuur niet meer genoeg van malkander onderscheiden worden. Alleen blyft 'er noch de Twyfel over, of de Kracht der Ziele en des Lichaams wel natuurlyker wyze bepaald, en de zwarigheid omtrent de Grondregel der Beweeging na den Loop, in de Text aangemerkt, wel opgelost word. Maar men kan niet vergen, dat 'er gantsch geene zwarigheid meer zou overblyven; want als men ze alle kon wegnemen, dan had men daar tegen niets meer in te brengen. Doch ik meene genoeg gedaan te hebben, met dit Opstelzel van de grootste zwarigheden, die het meest hebben aanstootelyk gemaakt, te bevryen, namentlyk: 1. dat het niet meer tegens het Weezen en de Natuur des Lichaams en der Ziele strydig is; 2. dat het de Werkingen Gods en der Natuur niet onder malkander vermengt; 3. dat het tegens de Vryheid zo zeer niet meer schynt te stryden, gelyk zich veele voorheen wel ingebeeld hebben; 4. dat het meestendeels de Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam verstaanbaar bepaalt, inzonderheid wanneer men de Bepalingen der Ziele en des Lichaams, die men moet aannemen, mede *ad concursum Dei ordinarium*, of by het geene rekent, wat God ordentelyker wyze tot onderhoud der Schepzelen bybrengt. Mogelyk zal het sommigen wat wonderlyk voorkomen, dat, terwyl ik het

Wat voor Twyfeling noch overblyft.

Hoe vere den Schryver het zelve verbetert heeft.

Waarom het den Schryver

het *Systema* van *des Cartes* niet goedgekeurt, maar verworpen hebbe; ik my echter bemoeit hebbe met het zelve te verbeteren, en 't van de zwaarste inwerpingen te bevryden; daar in tegendeel anderen de Meeningen, die zy niet goedkeuren, zoeken zwart en gehaat te maken, dezelve verdraaijende, en met meerder zwarigheden, dan 'er waarlyk zyn, belastende. Maar het mag zich daar over verwonderen, wie maar wil; ik houde my aan myne wyze, en meene, dat ze aan verstandige en onzydige Liefhebbers der Waarheid niet zal mishagen. Ik heb liefde voor de Waarheid, en haate niemand die dezelve verveelt. Te meer, om dat ik wensche, dat de geenen, die de Waarheid verveelt, terwyl zy ze gezocht hebben, dezelve machtig mogen worden; zo tracht ik veel eerder hare dwaalingen verdraaglyker te maken, dan hun aanleiding te geven om hardnekkiglyk daar in te volharden. Noch veel minder zal ik iemand zyne Meeningen zwaar te last leggen, als ik hem dezelve verligten kan. Ik toone my gaarne redelyk tegens elk een, en schoon zich andere zo niet tegens my gedragen, zo heb ik my doch echter niet konnen overreden, dat de ondeugd van anderen my van myn plicht konde ontslaan, om dat 'er my groot leed door geschied. En by deze gedachten zal ik zekerlyk geduurig verblyven. Doch ik heb 't zo veel te nodiger geoordeelt, het *Systema* van *des Cartes*, zo veel mogelyk, te verbeteren, dewyl 't hedendaags onder de Protestanten sterk in gebruik is, op dat niemand

§. 276. verbetert heeft.

Hoe den Schryver tegen dwaalende gezint is.

Hoe den Schryver de dwaalingen tracht te verhoeden.

§. 276. mand by abuis Gevolgen daar uit kome te
277. trekken, om zyne neigingen tot het quade voor te spreken. En hier omtrent zondere ik my weder af van de menigte der geenen, die door schadelyke Gevolgen, uit andere Meeningen getrokken, dikwils aanleiding tot misbruik geven. Derhalven als 'er naderhand eene Meening verkeerd genomen word, zo zyn 'er waarlyk de geenen, die de Meening voeden, niet schuldig aan; maar veel eer die geenen, welke anderen zoeken te overreden, als of 'er dit of dat Gevolg, 't welk den een of ander gaarne bewaarheid zag, uit kwam te volgen. Ik heb van deze Stoffe reeds iets, hoewel in een byzonder geval, in myne *Staat-kunde* uitgeleid, betoogende aldaar, wat men voor onheil sticht, met Luiden, die proeven van hun Verstand gegeven hebben, en daarom in groote achtinge zyn, met Godsverzakery te betichten: zynde dit een van de krachtigste middelen, om Luiden tot Godsverzakery te verleiden, die wel gaarne zagen, dat 'er geen God was, aan wien ze rekenschap van hun doen en laten moeten geven.

Nadeel, 't welk de Gevolgtrekkers veroorzaken.

Over §. 765.

§. 277. Wanneer men het *Systema* van *des Cartes*, en dat van *Aristoteles*, of het gemeene *Systema Influxus physici*, zo redelyk maakt, als men immers kan, en ook recht en billyk is, dat het geschied, terwyl men wat meerder kennis van de Ziele en het Lichaam verkrygt, dan men ten tyde van *Aristoteles* en

Onderscheid der Opstelzelen aangaande de Gemeenschap des Lichaams

en *des Cartes* gehad heeft, en het zeker §. 277.
is, dat in geval dezelve noch leefden, zy en der
het geene, wat tegens hare *Systemata* niet Ziele.
strydig is, maar dezelve veel eer wat nader bepaalt, zeer gaarne zouden toestaan; zo blyft tusschen hen en het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* een zeer klein onderscheid over, 't welk ik reeds (§. 269.) aangemerkt hebbe. Te weten, het komt alles op de aart en wyze aan, hoe de Kracht der Ziele en des Lichaams hare Bepalingen verkrygt. In het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* heeft de Ziel hare Bepalingen, ten opzichte van haar Kracht om te Bevinden, van haar zelve, behoorende die reeds mede tot haar Weezen, voor zo verre men het zelve *antecedenter ad Dei decretum*, of voor zyn Raads-besluit beschouwt; 't welk overeenkomt met het geene wy van het Weezen der dingen in 't algemeen, volgens de gemeene Leeren, hebben bygebracht. Dus behoeft zy dezelve noch van het Lichaam, gelyk in *het gemeene Systema Influxus Physici*, noch onmiddelyk van God, gelyk in het *Systema van des Cartes*, te verkrygen. Ik spreek hier maar van

Waarschouwing, om myne woorden niet te verdraaijen.

de Bevindingen, welke natuurlyker wyze voortkomen, 't welk op geen andere zaken, waar van hier de rede niet is, te betrekken staat. Want het geene God volgens de Schrifituur in de Ziele werkt, word daar door niet ontkent, noch in twyfel getrokken, terwyl het zelve niet onder de natuurlyke Bevindingen behoort. Het Lichaam heeft zyne Bepalingen ook van zich zelve, zo als wy in 't vervolg duidelyker zullen

§ 247. toonen, en behoeft ze niet van de Ziele, gelyk in *het gemeene Systema*, noch onmiddelyk van God, gelyk in het *Systema van des Cartes*, te verkrygen. Hier spreekt men insgelyks maar van de Beweegingen, waar door de natuurlyke Begeertens der Ziele volbracht worden. Want als God op eene bovennatuurlyke wyze in de Ziele het Willen werkt; moet hy ook op dezelfde wyze het Volbrengen in het Lichaam werken; maar in *het gemeene Systema* werkt de Ziel maar het Volbrengen in het Lichaam, na dat God het Willen in dezelve gewrocht heeft. Doch men ziet te gelyk, dat *des Cartes* ook tot de Bepaling van 't natuurlyke heeft aangenomen, het geene ten opzichte van 't *Systema Harmoniæ præstabilitæ* maar omtrent het bovennatuurlyke plaats vind. Wie nu al het geene, wat ik tot verklaaring dezer Opstelzelen heb bygebracht, rypelyk overweegt, zal haar Onderscheid wel inzien, en zich mogelyk ook in het oordeelen van dezelve wat redelyker gedragen.

Geen Opstelzel, aangaande de Gemeenschap des Lichaams en der Ziele, brengt aan de Gods-geleerdheid en Wysgeerte enig nadeel toe.

Doch in 't algemeen zal hy erkennen, dat het eene Opstelzel zo min als het andere tegen de Genade-werkingen van Gods Geest en de Vryheid strydig zy, indien men ze op die wyze bepaalt, zo als ik ze heb aangeweezen te bepalen, om de onduidelyke Bevattingen, die 'er de *School-wyzen* en *des Cartes* by hebben behouden, in eene duidelykheid te zetten. En op zulken wyze doet ook geen van alle aan de Wysgeerige Kennis van de Ziele eenigen afbreuk, en ik zal ook op een ongedwongene wyze konnen

too-

toonen, dat in elken Opstelzel alles het eigenste blyft, het zy dat men op de Ziel of op het Lichaam acht geve in de stukken, daar in ze een Gemeenschap met malkander hebben. Want op de gemelde Bepalingen komt het hier niet aan. Terwyl alle daar in overeenkomen, dat ze voor handen zyn; zo moet ook in allen, het overige, wat 'er uit volgt, plaats vinden, zy mogen op deze of op eene andere wyze in de Ziele en het Lichaam komen. Ach! dat doch ieder maar redelyk was; dan zouden ook die, dewelke in eenige stukken van malkander verschillen, en niet volkomen van eenerley meening zyn, de Wetenschap met eenparige krachten bevorderen, en haren wasdom en voortgang vermeerderen konnen. Vorders leert men hier uit, wat voor luiden het zouden zyn, welke met zintwisten omgaan, of het geschil van verscheidene meeningen willen onderzoeken. Zy moeten scherpzinnigheids genoeg bezitten, om de zaken ter dege in te zien, oprechte liefde tot de waarheid hebben, als dat het hen even veel is, aan welke kant dezelve gevonden word, en geene afkeerige neigingen tegens die geenen, welke van een ander gevoelen zyn, in zich voeden. Voor 't overige openbaart het zich, zo als 'er de scherpzinnige Gods-geleerde *Jaquelot* van geoordeelt heeft, dat het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* het geene zy, 't welk met de Bevattingen, die wy van het Lichaam en de Ziele hebben, overeenkomt. Ja het komt ook met de Grondwaarheden overeen, en is het eenigste,

§. 277.

Wensch des Schryvers.

Hoe de zintwisters zullen gesteld zyn.

Hoe het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* gesteld is.

 waar

§. 277. à 279. waar door men de Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam gantsch natuurlyk en verstaanbaar kan bepalen. Want in het *Systema* van *des Cartes* bleef de Bepaling van de Kracht der Ziele in hare Bevindingen, en der Beweegingen in het Lichaam, welke ten dienste der Ziele geschieden, niet natuurlyk; daarentegen in *het gemeene Systema Influxus physici*, kan men ze niet verstaanbaar bepalen.

Over §. 766.

Hoe men bewyst, dat iets geen enkeld woord zy.

§. 278. Men noemt een enkel Woord, aan 't welk geene Bevatting toekomt. Daar is geene Bevatting, die aan een Woord toekomt, wanneer het geene, wat men 'er van zegt, onmogelyk is. En daarom moet men bewyzen, dat de voorbestemde Harmonie mogelyk is.

Over §. 767.

Oorzaak der Order in de Bevindingen.

§. 279. Een ongebroken Order (*Ordo continuus*) maakt geene Noodzakelykheid uit; maar het is genoeg, dat ze geduurig voortgaat, en gestadig d'eene verandering na d'andere volgt. De Kracht der Ziele moet de dingen wel achtervolgende voorstellen, doch dit deert aan hare Vryheid niet. Want zo is 't ook met *het gemeene Systema Influxus physici* gelegen; daar moet de Ziel insgelyks de dingen noodzakelyk bevinden, zo als ze geschieden, terwyl ze veranderingen in de Werktuigen der Zinnen voortbrengen. En dus is hier in geen onderscheid. Als in het eene Opstelzel ten opzichte van de Ziele

eene

eene Noodzakelykheid is; dan is ze ook in het andere. Of ze nu van het Weezen der Ziele, gelyk in het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, of van God, gelyk in het *Systema van des Cartes*, of van het Lichaam, gelyk in het gemeene *Systema Influxus physici*, afhangt, dat maakt in de Ziele geen onderscheid. Derhalven kan men het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* niets voorwerpen, dat niet teffens de andere beide Opstelzels betreft. Doch 't heeft weinig te zeggen, dat men daarom voor een nadeel aan de Vryheid bezorgt is. Voor 't overige ziet men, dat 'er *des Cartes* geen acht heeft op gegeven, hoe God den Loop der Natuur heeft geschikt, wyl hy onmiddelyk van God herhaalt, dat hy de Ziele tot hare Bevindingen telkens van nieuws moest bepalen. Wy staan eene bepaalde Waarheid van alle gevallige Geschiedenissen toe, zelfs van die, dewelke van de Wille der Menschen afhangen, wanneer wy tegen de *Socinianen* zintwisten, gelyk als uit het *Collegium Controversiarum* van *Musæus* te zien is. En dus is 'er niets in de weg, dat God aan de Ziel alle hare Bepalingen niet met eens had konnen geven, en daarom niet nodig heeft, aan haar in 't byzonder, d'eene na de andere te geven. Het laatste behoorden de *Socinianen* te beweeren, die de bepaalde Waarheid der gevallige dingen van eeuwigheid af, en dat ze God in het Weezen der dingen heeft voorgezien, ontkennen; en konnen daarom volgens hunne Leeren, die de onze zyn tegenitteld, *de voorbestemde Harmonie* tusschen

§. 279.

Waar des Cartes niet acht op gegeven heeft.

Waarom de Socinianen de voorbestemde Harmonie niet toestaan konnen.

§. 277. waar door men de Geme[illegible]an. Doch dit
à 279. Ziel en Lichaam gantsch [illegible] ze niet met de
staanbaar kan bepalen. [illegible]n, maar alleen met
van *des Cartes* bleef [illegible]iovige Leeraars kan
Kracht der Ziele in [illegible] slecht voor haar zyn,
der Beweegingen [illegible]aar was. En ik zou de-
ten dienste der [illegible]ns gewaardigt hebben om
tuurlyk; daar[illegible]
Influxus ph[illegible]
baar bepa[illegible]

Over §. 768.

Hoe men bewyst, dat iets geen e[illegible] keld wo[illegible] z[illegible] [illegible] kenbeid ver-zocht is.

[illegible]. Ik heb met alle vlyt en naarstig[illegible] §. 250. [illegible]rt, dat *de voorbestemde Harmonie* [illegible] Ziel en Lichaam geen plaats konde [illegible], buiten zulk eenen God, als wy Christenen uit zyn geopenbaard woord ver[illegible]eren, ten einde men 'er niet door aange[illegible]leid mogte worden, om dezelve voor eene Atheistische Leere uit te kryten; dewyl my uit de Geschiedenissen der Geleerden genoegzaam bekend was, dat men in den beginne, als 'er van de Wysgeeren iets nieuws was voorgebracht, het zelve altyd voor Atheistisch heeft uitgekreten, en dat men, byzonderlyk in de Metaphysica, geene Nieuwigheden, die van Wysgeeren afkomstig waren, heeft konnen verdragen. Maar dat ik niet raadzaam gevonden heb, de gantsche natuurlyke Gods-geleerdheid uit deze Harmonie af te leiden, gelyk het wel hadde konnen geschieden, is geen andere reden geweest, dan dat ik zulk een gewichtige Leere, als die van God is, op geene *Hypothesis* of Onderstelling, die noch van allen niet aangenomen word, heb willen bouwen. Want ze niet alleen de *Materia-*

Waarom ze den Schryver niet als een Leere gebruikt.

listen

n *Idealisten*, waar van de eersten maar §. 280. ...amen, de laatsten in tegendeel de ...oor bestaanlyke Weezens houden, ... maar ook onder die geenen, ...len en het Lichaam teffens voor ... Weezen houden, eenige het ...*Influxus physici*, andere dat ... goedkeuren. Men moet de...od op zulke gronden bouwen, ...d kan in twyfel trekken; en die ... de geenen, die ze willen in twyfel ...ken, niet te verre in twist inwikke...en. En hier uit ziet men, hoe omzichtig ik my in het Bewys van God altyd gedragen, en mynen ernst genoegzaam getoond hebbe, zo dat het een onverantwoordelyke beschuldiging is, als men zich niet ontziet de luiden te overreden, als of ik door myne Leeringen in de Metaphysica gezogt hadde, den Leezer van God af te leiden, en tot Atheistische Gedachten over te halen. Zekerlyk! men zoude nooit gelooven, dat iemand met zo grove en zwaare beschuldigingen zo vermetel kon zyn, daar het tegendeel zo klaar uit myne Schriften blykt; gelyk wy dan ook hier en daar gezien hebben, dat de byzondere Leeren, die ik beweert hebbe, zich daar door genoegzaam uyten, dat ze op eene byzondere wyze voor de Eere Gods yveren, en de Goddelyke Eigenschappen in eene gantsch ongemeene klaarheid daar stellen. Doch zo gaat het, wanneer men eerst een haat tegens iemand opvat, daar na uit de lastertaal van eenige Oorblazers de beschuldigingen vast stelt, en ten

Omzichtigheid des Schryvers omtrent het Bewys van God.

Klachten des Schryvers over het gedrag zyner Vyanden.

Oorsprong van 't zelve.

§. 279. Ziel en Lichaam niet toestaan. Doch dit
. 280. is haar niet nadeelig, dat ze niet met de Dwaalingen der *Socinianen*, maar alleen met de Leeren der rechtgelovige Leeraars kan bestaan. Het zoude slecht voor haar zyn, als het tegendeel waar was. En ik zou dezelve dan niet eens gewaardigt hebben om ze te bepalen.

Over §. 768.

Hoe naauw de voorbestemde Harmonie met de natuurlyke Gods-geleerdheid verknocht is.

§. 280. Ik heb met alle vlyt en naarstigheid herinnert, dat *de voorbestemde Harmonie* tusschen Ziel en Lichaam geen plaats konde vinden, buiten zulk eenen God, als wy Christenen uit zyn geopenbaard woord vereeren, ten einde men 'er niet door aangeleid mogte worden, om dezelve voor eene Atheistische Leere uit te kryten; dewyl my uit de Geschiedenissen der Geleerden genoegzaam bekend was, dat men in den beginne, als 'er van de Wysgeeren iets nieuws was voorgebracht, het zelve altyd voor Atheistisch heeft uitgekreten, en dat men, byzonderlyk in de Metaphysica, geene Nieuwigheden, die van Wysgeeren afkomstig waren, heeft konnen verdragen. Maar

Waarom ze den Schryver niet als een Leere gebruikt.

dat ik niet raadzaam gevonden heb, de gantsche natuurlyke Gods-geleerdheid uit deze Harmonie af te leiden, gelyk het wel hadde konnen geschieden, is geen andere reden geweest, dan dat ik zulk een gewichtige Leere, als die van God is, op geene *Hypothesis* of Onderstelling, die noch van allen niet aangenomen word, heb willen bouwen. Want ze niet alleen de *Materialisten*

listen en *Idealisten*, waar van de eersten maar de Lichamen, de laatsten in tegendeel de Zielen voor bestaanlyke Weezens houden, verwerpen; maar ook onder die geenen, welke de Zielen en het Lichaam teffens voor een bestaanlyk Weezen houden, eenige het gemeene *Systema Influxus physici*, andere dat van *des Cartes* goedkeuren. Men moet de Leere van God op zulke gronden bouwen, die niemand kan in twyfel trekken; en die ons met de geenen, die ze willen in twyfel trekken, niet te verre in twist inwikkelen. En hier uit ziet men, hoe omzichtig ik my in het Bewys van God altyd gedragen, en mynen ernst genoegzaam getoond hebbe, zo dat het een onverantwoordelyke beschuldiging is, als men zich niet ontziet de luiden te overreden, als of ik door myne Leeringen in de Metaphysica gezogt hadde, den Leezer van God af te leiden, en tot Atheistische Gedachten over te halen. Zekerlyk! men zoude nooit gelooven, dat iemand met zo grove en zwaare beschuldigingen zo vermetel kon zyn, daar het tegendeel zo klaar uit myne Schriften blykt; gelyk wy dan ook hier en daar gezien hebben, dat de byzondere Leeren, die ik beweert hebbe, zich daar door genoegzaam uyten, dat ze op eene byzondere wyze voor de Eere Gods yveren, en de Goddelyke Eigenschappen in eene gantsch ongemeene klaarheid daar stellen. Doch zo gaat het, wanneer men eerst een haat tegens iemand opvat, daar na uit de lastertaal van eenige Oorblazers de beschuldigingen vast stelt, en ten

§. 280.

Omzichtigheid des Schryvers omtrent het Bewys van God.

Klachten des Schryvers over het gedrag zyner Vyanden.

Oorsprong van 't zelve.

§. 280. ten laatsten in het Boek nazoekt, om iets toepasselyks daar in te vinden, als dan moet alles by een geraapt, en by het hair daar toe getrokken worden, om gronden tot bewys der beschuldigingen te vinden. Waar Liefde tot de Waarheid, Verstand, een goede Zin, en een redelyk Gemoed is, daar slaat men zulke weegen niet in. Maar al hadde ik ook uit de voorbestemde Harmonie Gods Existentz, of Bestaanlykheid, en de overige Eigenschappen beweezen; zo had ik echter niets nieuws gedaan, maar enkel het geene, wat anderen voor my reeds ondernomen hebben. *By voorbeeld: Sturm* heeft in zyne *Theosophia*, die de *Graaf van Metternich* onder zyne Voorzitting als een *Disputatie* verdedigt, Gods Existentz of Bestaanlykheid uit het *Systema van des Cartes* beweezen; en in Engeland hebben verscheide beroemde Mannen, in hunne Redenvoeringen, volgens de stichting van de geleerde en vroome Wysgeer *Robertus Boyle*, tegens de Atheisten en Spotters van den Godsdienst gehouden, ook deels in andere Schriften, uit Wysgeerige Onderstellingen beweezen, dat 'er een God zy. Of ik nu schoon niet gaarne zie, dat men het Bewys van de Bestaanlykheid Gods op natuurkundige Onderstellingen bouwt, die somtyds noch zeer onzeker, en zelfs valsch zyn, inzonderheid wanneer men met Atheisten te doen heeft, welke door niet genoegzaam gegronde Bewyzen in hunne dwaaling meer versterkt, dan 'er van afgeleid worden; acht ik echter dit ondernemen niet ondienstig te zyn, voor

Of men uit *Hypotheses* of Onderstellingen de Bestaanlykheid Gods kan bewyzen.

Des Schryvers gevoelen van 't zelve.

zo verre men daar uit kan bemerken, dat de Onderstellingen naar geen godloos weezen gelyken, noch de Werelds-gezinde gemoederen daar toe konnen verleiden, en men buiten dit verplicht is, alle de Kennisse zo te gebruiken, dat wy 'er tot God door konnen aangeleid worden. §. 280, 281.

Over §. 769.

§. 281. Dat de Bevindingen eene Gelykvormigheid met de dingen, die wy bevinden, hebben, is de Leere van de wilkeurige *Idcën* of Denkbeelden, waar toe de onduidelyke Bevindingen aanleiding gegeven hebben, tegengesteld. Namentlyk, *des Cartes* en de beroemde *Bayle* met andere Aanhangers geven voor, dat God zekere Bevindingen met zekere Veranderingen in de werktuigen der Zinnen wilkeurlyk verknocht hadde, volgens het *Systema causarum occasionalium*, waar in de Bevindingen op een wilkeurige wet steunen, namelyk dat deze of eene andere zou ontstaan, na dat deze of een andere Verandering in de werktuigen der Zinnen voortgebracht, en tot in de Harssenen is uitgestrekt. Dewyl dienvolgens de Bevindingen in de Ziele deswegen enkeld ontstaan, om dat het God zo hebben wil; zo meent men, dat God met ieder Verandering, die in het Lichaam voortkomt, in de Ziele had konnen verknochten, wat hy gewild hadde. Derhalven staat men hier verders niets toe, dan inzichten, waar na zich God komt te schikken; gelyk dan ook bekend is, dat *des* Gelykvormigheid der Bevindingen met de dingen in de wereld. Het gevoelen der Cartesianen omtrent het zelve.

§ 281. *Cartesianen* aannemen, de Zinnen aan de
282. Mensch enkeld tot onderhouding en bewaaring des Lichaams gegeven te zyn, en daarom ook God de Bevindingen, of Denkbeelden in de Ziele van de Veranderingen in de werktuigen der Zinnen daar na geschikt te hebben. Dus hadde God al zo ligt konnen maken, dat ons het zuure zoet, en het zoete zuur smaakte, dat ons de smart aangenaam was, enz. gelyk als nu het tegendeel plaats vind. Maar gelyk dit met het

Het gevoelen van den Schryver.

noodzakelyke en onveranderlyke Weezen der dingen, of haar Innerlyke Mogelykheid voor het Goddelyke Raads-besluit, geenzins overeenkomt; zo is 't ook tegens de Ondervinding strydig, niet alleen, wanneer wy door de Vergroot-glazen het onduidelyke duidelyk maken (§. 772. *Met.*), maar ook, om dat wy tegenstrydige voorbeelden in de Natuur vinden, welke met de schikking der Bevindingen, volgens d'Inzichten geheel niet overeenkomen. *By voorbeeld:* Waarom smaakt het Vergift zoet, dat men 't in de spyzen van zuiker niet kan onderscheiden en daar door evenwel om 't leven gebracht word? In 't voorgaande (§. 276.) heb ik reeds getoond, hoe men het *Systema van des Cartes* met de Waarheid kan overeenbrengen.

Over §. 770.

Waarom de Ziel niets van de Beginzelen voorstelt.

§. 282. Men mogte zeggen, dat de Lichamelyke dingen haar oorsprong uit de Eenvoudige hadden; dus moesten de Bevindingen deze mede voorstellen, wanneer ze een

een gelykvormig Beeld van de dingen zyn zouden: Maar daar op kan men ligtelyk antwoorden. De Eenvoudige dingen zyn van onze Zinnen zo verre verwydert, dat wy dezelve daar door niet konnen bereiken, noch door ons Vernuft ontwarren. Derhalven moeten ze ook in de Ideën of Voorstellingen der lichamelyke dingen zo diep verborgen leggen, dat 'er de Ziel niets van waarnemen, noch 'er iets door het Vernuft van kan ontwarren. Dienvolgens; gelyk ze zich in de veranderingen in de werktuigen der Zinnen op geene duidelyke wyze afbeelden, zo dat men 'er iets, dat eene onmiddelyke werking van dezelve aantoonde, van kon onderscheiden, zo kan men 'er ook in het Beeld, dat 'er zyne gelykvormigheid mede heeft, niets duidelyk noch klaar van waarnemen, moetende het alles in de grootste duisterheid blyven. §. 282. 283.

Over §. 771. *& seqq.*

§. 283. Het geen hier van de onduidelykheid der Bevindingen of Voorstellingen van de Lichamelyke dingen gezeid word, verkrygt geen klein licht, wanneer wy in de Natuurkunde verscheide dingen, daar wy alleen eene onduidelyke bevinding van hebben, duidelyk trachten te bepalen. Diergelyk *Voorbeeld* hebben wy van de Koleuren, waar van wy op 't minst in 't algemeen weeten, wat in de Lichamen, daar wy ze in te zien krygen, voorgaat, hoewel wy haare byzondere zoorten noch niet t'eenemaal verstaanlyk konnen bepalen. Noch een

Verklaring der onduidelykheid omtrent de Bevindingen.

Voorbeeld.

§. 283. een ander *voorbeeld*, waar omtrent men ligter, zonder wetenſchap te bezitten, kan zien, hoe eene onduidelyke Bevinding van een gantſch byzondere zoort voortkomt, indien wy d'andere dingen van verſcheidene zoort niet meer konnen onderſcheiden, begeerende; zo vinden wy een in de Vermenging der Verwen, en het Gedruis der Zee.

Het tweede voorbeeld in 't byzonder. Wanneer men twee droge Verwen onder malkander vryft; dan worden maar kleine ſtofjes van tweederley zoort onder malkander gemengt, en evenwel komt 'er eene Koleur uit, die van beiden geheel onderſcheiden is, en volgens de ſchyn geene gelykvormigheid met het vermengde heeft. Ondertuſſchen, als men een Vergroot-glas neemt, om te zien, wat men dan in de t'zamen-gemengde Verwen gewaar word; dan ziet men niets anders, dan enkele Stofjes van verſcheidene Koleuren by malkander leggen, waar van men geen met bloote oogen alleen kan kennen.

Het derde voorbeeld. Het Gedruis der Zee ontſtaat uit het kletzen der Golven, door de Storm-winden veroorzaakt, en dus beſtaat het uit het geluid, 't welk door de enkele golven verwekt, en gehoord word, zo dat wy het een van 't ander niet konnen onderſcheiden, voor zo verre het van deze of geene golf ontſtaat.

Voornemen des Schryvers. Ik zoude hier noch veel nutte dingen, die ons tot de Kenniſſe der Natuur dienſtig waren, konnen bybrengen; maar ik zal 't tot een ander plaats uitſtellen, mits ik my voor deze reize niets anders heb voorgenomen, dan te toonen, dat myne Leeren gegrond, niet ge-

gevaarlyk, maar stichtelyk, in de Wetenschappen nut, en tegens die my verdachte dwaalingen gesteld zyn; daarentegen dat 'er noch zeer veel nuts uit te vinden zy, indien men zich om de Metaphysica of Hoofd-wetenschap tracht verdiend te maken, zo dat men niet nodig heeft de tyd met onnutte strydigheden door te brengen, waar door, helaas! niets dan ergernis gegeven, en veel goeds verhinderd word.

§. 283. 284.

Over §. 774.

§. 284. Dat de Voorstellingen der dingen in de Ziele, welke in onze Werktuigen der Zinnen werken, in dezelfde Tyd, met het geen in de Wereld buiten de Ziele voorgaat, geschieden, is in ieder Opstelzel toegestaan; maar in het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* inzonderheid aan te merken, en uit de gesteltheid der Voorstellingen en des Tyds te bewyzen, op dat men de mogelykheid van 't zelve niet in twyffel trekke, vermoedende, dat in de Ziel iets vroeger of laater, dan in de Wereld, mogte geschieden, waar toe ik 't ook (§. 775. *Met.*) gebruike. Ondertusschen, of schoon dit Bewys algemeen is, zynde het zelve niet in de voorbestemde Harmonie, maar enkel in de Bevattingen, welke wy van de Bevindingen en de Tyd hebben, en die in alle Opstelzelen dezelfde blyven, gegrond, gevolglyk ook in ieder Opstelzel plaats vindende; kan men 't echter noch op een andere wyze in de overige Opstelzelen betoogen, zo als 't een iegelyk aanstonds bemerkt, als hy over-

Wat omtrent de Bevindingen in de Ziele en het Lichaam ter zelver tyd geschied.

§. 284. overweegt, dat in het Opstelzel van des
285. Cartes God, en in dat van Aristoteles het Lichaam de Ziel bepaalt, om de Bevindingen voort te brengen, zo dra de Verandering in de Werktuigen der Zinnen voortkomt.

Over §. 776.

Waarom de Veranderingen in het Lichaam en de Ziele ta gelyk geschieden.

§. 285. Ook is in het *Systema van des Cartes* klaarblykelyk, dat 'er de Bevindingen in de Ziele oogenblikkelyk zyn moeten, zo dra de Verandering in de Werktuigen der Zinnen geschied, en dat de Beweeging in het Lichaam terstond met de Wille der Ziele volgt, terwyl God in beide gevallen dadelyk de Ziele tot de Bevinding en het Lichaam tot de Beweeging, zo dra de Verandering in de Werktuigen der Zinnen en de Wil voortkomen, bepaalt: Maar in het *Systema Influxus physici* schynt 'er eenige zwaarigheid te zyn, dewyl de Beweeging der vloeibare Stoffe of Levensgeesten in de Zenuwen eerst uit de Voeten tot de Harssenen toe moet overgaan, eer dat ze de Ziele tot hare Voorstellingen kan bepalen, en zich weder uit de Harssenen tot in de Voeten moet beweegen, eer dat de Beweeging van dezelve op de Wille der Ziele kan volgen. Doch dit is een zwaarigheid, die niet veel in heeft; wordende dezelve ligtelyk door de schielyke Beweeging der vloeibare Stoffe in de Zenuwen opgelost. Alzo wy bevinden, in de Natuur, *by voorbeeld*, omtrent de Zwaarte en het Licht, veel schielykere Beweegingen, dan in ons geval, no-

Zwaarigheid in het *Systema Influxus physici*.

Hoe dezelve opgelost word.

nodig te zyn. Voorders vereischt het ook §. 285. de redelykheid, het zelve aan te merken, 286. dewyl deze zwaarigheid, als 't eene was, zich mede by de overige Opstelzelen zou opdoen, wyl men doorgaans de Verandering in de Harssenen tot een grond stelt van het geene, waar mede voornamentlyk de Veranderingen der Ziele overeenstemmen.

Redelykheid des Schryvers.

Over §. 777.

§. 286. Dat de Ziel, al was 'er ook geene Wereld bestaanlyk, alles buiten zich zoude konnen zien, is een Gevolg uit de Opstelzelen van *des Cartes* en van *Leibnitz*, 't welk echter in het gemeene van *Aristoteles* geen plaats vind. Dienvolgens behoeft men 't niet als eene byzondere Dwaaling aan te halen. Wanneer men de Opstelzelen zelve wederlegt heeft, valt dit mede weg. Doch ik zie ook niets gevaarlyks, dat 'er uit zou konnen volgen. Want daar door aan de Idealisten geenzins toegestaan word, dat de Wereld niet waarlyk bestaanlyk zy. Een iegelyk is bekend: *A posse ad esse non valet consequentia*, of, daar uit, dat iets mogelyk is, volgt niet, dat het waarlyk is. Ondertusschen heb ik reden gehad, om het zelve hier aan te merken. Wy vinden dat *des Cartes* in zyne *Meditationes* zich benaarstigt heeft tegen de *Idealisten* te bewyzen, dat de Lichamen waarlyk bestaanlyk waren. En *Malebranche* is zelfs op de gedachten gevallen, als of men 't niet konde bewyzen, gevende dus een zoort van openbaring aan.

Of de Ziel zonder Lichamen de dingen buiten zich zoude konnen zien.

Waarom den Schryver deze vraag voorbrengt.

waar door 'er God ons van verzekerde. De *Cartesianen* handelen gemeenlyk, dan in de Natuurkunde, dan weder in de Bovennatuurkunde, van deze Vrage, of de Lichamen waarlyk bestaanlyk zyn. Op dat ons nu dit van verstandige en geleerde Luiden niet vreemd schyne; zo heb ik aangeweezen, wat zy 'er voor reden toe hebben. Want ik ben nooit van gevoelen, dat men het geene, wat ons na onze Bevattingen en Onderstellingen wonderlyk voorkomt, belachen en anderen belachelyk moet voorstellen, inzonderheid wanneer wy niets ongerymds bewyzen konnen, en wanneer het uit de Meeningen van anderen, die wy niet bekwaam zyn te wederleggen, noodzakelyk vloeit. Wy hebben immers meerdere Voorbeelden, dat men de Waarheid uit zulke reden belacht heeft: gelyk de ronde gestalte der Aarde, en de Menschen, die de voeten tegen ons keeren, klaarblykelyk bewyzen. Ik laat staan de opwerpingen, waar door men het *Systema van Copernicus* in de Starrekunde getracht heeft belachelyk te maken.

Inborst des Schryvers.

Hoe de waarheid dikwils belacht word.

Over §. 178.

§. 287. Het geen hier aangaande de Veranderingen in het Lichaam, als 'er Bevindingen in de Ziele ontstaan, gezeid word, vind in ieder Opstelzel plaats: zo als wy diergelyke denkingen by *des Cartes* en zyne Aanhangers, ook by andere Natuurkundigen, die het *Systema Influxus* aannemen, ja zelfs by de *School-wyzen* vinden. Het onderscheid

Veranderingen in het Lichaam door de Bevindingen der Ziele voortkomende.

derscheid bestaat enkeld daar in, dat wy in het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* aannemen, dat de Beweegingen der Levens-geesten of vloeibare Stoffe in de Zenuwen, die met de Wille der Ziele overeenkomen, ontstaan uit de Beweeginge, welke door den indruk in de uiterlyke Zinnen in de Harssenen verwekt is, gelyk als de Ziel tot haar Willen van de Bevindingen 'aanleiding neemt; daarentegen in het gemeene *Systema Influxus physici* de Levens-geesten niet eerder uit de Harssenen in de Spieren vloeijen, tot dat ze van de Ziele daar heen bepaald worden, en in het *Systema van des Cartes* zulks niet eerder geschied, voor dat ze God bepaalt, gelyk het voorheen getoonde onderscheid een iegelyk de zaak openbaart. Ondertusschen ziet men, dat 'er ten gevalle van het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* niets in het Lichaam verdicht word, dat niet mede in andere Opstelzelen plaats vind, ja zelfs in de Natuurkunde verklaart word, als men aan geen van hen denkt. Wien het wonderlyk voorkomt, wat 'er van de Veranderingen in het Lichaam by de Bevindingen en vrywillige Beweegingen gezeid word, dien schynt het daarom maar vreemd te zyn, om dat hy in de Schriften der Natuurkundigen niet ervaren is. Wil ook iemand *de Levens geesten* en *de vloeibare Stoffe der Zenuwen* verwerpen, en de zaak anders bepalen, *by voorbeeld*, door *Oscillationes fibrillarum nervearum*, of ook door beide, zo als *Melanchton* in zyn Boekje *de Anima*, reeds gedaan heeft; die zal 'er in geen *Systema* weder aanstoot toe

§. 287.

Nodige Aanmerking.

Waarom het sommige wonderlyk schynt, wat hier beweert word.

§. 287. vinden, indien hy maar de verandering in
288. de Harssenen, zonder welke door de ervaring geene Bevinding voorgaat, niet komt te loochenen. Ondertusschen heeft men geene reden, de *Spiritus animales* of Levensgeesten uit de Wysgeerte en Geneeskonst te verbannen. Men leeze met aandacht, hoe ze de Geleerde Genees-Heer tot Francfoort aan de Mayn, de Heer *D. Burggrave*, in zyne *Commentatio Medica de existentia spirituum nervosorum* verdedigt; dan zal men 'er volkomen van overtuigt worden.

Over §. 780.

Waar 't op aankomt, om het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* om verre te werpen.

§. 288. Het geene hier gezeid word, is weder een Gevolg uit het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, 't welk men moet toestaan, zo dra men dat komt aan te nemen. En daarom kan men 't voor geene byzondere dwaaling houden. Want wie dat, als den Grond, om verre werpt, die heeft dit met een om verre geworpen, zonder eene byzondere moeite daar toe te gebruiken. Ook is 't eene vergeefsche arbeid, over het geene, wat uit eene Onderstelling noodzakelyk volgt, en uit dien hoofde van de ander, die de Onderstelling verdedigt, word aangenomen, in 't byzonder te willen twisten. Ondertusschen kan men niet loochenen, dat dit het geene is, wat de meesten het ongewoonste voorkomt, en ik kan zelfs niet loochenen, dat my te dier tyd, toen ik noch gewoon was na myne onduidelyke Bevattingen te oordeelen, het zelve zelfs wonderlyk voorkwam, en het *Systema Harmoniæ*

Wat de meeste zeldzaam schynt.

præ-

præstabilitæ verachtelyk maakte. Maar dit §. 288.
schynt ons maar vreemd te zyn, dewyl wy zulk een wonderbaarlyk Schepzel, als het Lichaam in het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* zyn moet, meenen niet gezien te hebben, en het ons onbegrypelyk voorkomt, hoe het Lichaam zulk een konstig Werk konde zyn. Derhalven, zo zich iemand aan dit Punt vasthouden, en het *Systema* zelfs daar door wilde om verre werpen; die behoorde te toonen, dat het Ligchaam onmogelyk zulk een konstig Werk, als 'er toe vereischt word, konde zyn. De vermaarde *Bayle* zag volgens zyn schranderheid, die hy bezat, zeer wel, dat het daar op aan kwam, en hield het voor iets onmogelyks, maar niet, dewyl hy kon bewyzen dat het onmogelyk zy, maar alleen om dat 't voor hem onbegrypelyk was: 't welk echter niet volstrekken kan om iets voor onmogelyk te houden. De scherpzinnige *Jaquelot* twyfelde niet, of God was machtig zulk een konstig Werk te vervaardigen, en stond zeer gaarne toe, dat het mogelyk zy: doch echter zal niemand met eene volstrekte duidelykheid konnen betoogen, of het mogelyk dan of 't onmogelyk zy. De beroemde *Fontenelle* heeft zeer wel geoordeelt, dat zulk een Werk voor ons Verstand altoos te verheven is. Ondertusschen is 't aan het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* te minder nadeelig, terwyl men anders niet kan inbrengen, als dat het Lichaam een Werk van een oneindige Kennis, Wysheid, en Macht Gods zoude zyn, in zo verre dit *Systema*

Schranderheid van *Bayle*.

Het Oordeel van *Jaquelot*.

Het Oordeel van *Fontenelle*.

§. 288. Ongegrondheid der twyfeling omtrent het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, ten opzichte van het Lichaam.

zoude doorgaan, en zyne rechtmatigheid hebben. Doch ik geloove, dat, indien wy 'er anders niets tegen hebben, deze zorg de minste behoorde te zyn, die in der daadt uit een twyfel aan de Kennis, Wysheid, en Macht Gods ontstaat, dewyl wy dezelve onnaspeurlyk bevinden. Want God moet ja in zyne Werken onnaspeurlyk bevonden worden. Derhalven kan men ook van my niet eischen, dat ik de Mogelykheid van zulk een konstig Werk zou volkomen betoogen en bevattelyk maken. Het is genoeg, dat ik in 't vervolg eenigzins toone, hoe dat het geene, wat ons in den beginne zo vreemd voorkomt, de Krachten des Lichaams niet te boven gaat. Daar na is aan te merken, dat wy ons ook maar inbeelden, als of het Lichaam volgens het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* vry wat konstiger, dan in de overige Opstelzelen, behoorde te zyn. Want wy in 't vervolg zullen zien, dat het zelve volgens *ieder Systema* een onbegrypelyk Konst-werk eens Scheppers van oneindige Kennisse, Wysheid en Almachtigheid zy, en het meeste, wat men volgens het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* omtrent het Lichaam moet toestaan, ook in de overige Opstelzelen, gevonden worde. Maar wat 'er voor een Konst voor uit vereischt word, om het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* plaats te doen vinden, zullen wy in 't vervolg zien, en het zal zich openbaren, dat dit Konstwerk volgens het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* wat meer, dan volgens de overige, in 't oog valt.

Over

§. 289.
290.

Over §. 781.

§. 289. Ik heb hier het geene, wat iemand omtrent het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* kan aanstotelyk voorkomen, met zo levendige verwen afgeschildert, als of ik 'er zelfs inwerpingen had tegen te maken. Want het is my om de Waarheid te doen, en daarom houde ik niets verborgen. Daar is my niet aan gelegen, of men dit *Systema* voor waarschynlyker, dan een ander houdt, en daarom heb ik de overige beide zelfs verbetert, op dat 'er geen vooroordeel tegens de Waarheid uit ontstaa, en ik ben niet alleen te vreden, maar raade ook zelfs, dat zich iemand by een van de twee overige Opstelzelen houde, of geen van allen aanneme, in zo verre hy meent, aan het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* iets aanstotelyks te vinden, 't welk een invloed in den Godsdienst of deugdzamen Wandel mogt hebben, alschoon ik voor myn Persoon niet het minste, dat my in deze beide stukken kon nadeelig zyn, daar omtrent zien kan. Maar een ieder moet zich in zulke gevallen na zyn smaak reguleeren. Het Verstand laat zich niet gebieden, en Verstandige worden niet quaad, al is men juist met hen van een en het zelfde gevoelen niet.

Waarom den Schryver de Tegenwerpingen levendig voorstelt. Redelykheid des Schryvers.

Over §. 782.

§. 290. Gelyk ik in de overige Opstelzelen zo veel Recht gegeven heb, als ik immers heb konnen doen, op dat ik zelfs, na die door my bevestigde gronden, weinig vond

Waarom den Schryver het *Systema Harmonia*

§. 290. 291. vond daar aan uit te ftellen, 't welk ik oordeele met de oprechtigheid van een Wysgeer over een te komen; zo kan men my ook niet qualyk nemen, dat ik aan het *Syftema Harmoniæ præftabilitæ* het zelfde Recht toeftaa. Want terwyl 't niemand word opgedrongen, maar aan ieder een vry ftaat, daar van na zyn believen te oordeelen; zo zullen ook die geenen, welke het niet aannemen, maar verwerpen, voor zo verre reden hebben met my te vreden te zyn, dat zy 'er door in ftaat gefteld worden, om met een grooter fchyn daar van af te wyken. Ik heb altyd geoordeelt, dat men niet eerder iets met reden kon verwerpen, voor dat men 't volkomen verftaat, dewyl men anders uit misverftand reden verzint, die 'er niet zyn, en dikwils ook wel zonder reden verwerpt, wat men met goede reden verwerpen kon. Ik weet ook, dat verfcheide, die zich te voren geen bevatting van dit *Syftema* konden maken, het zelve naderhand hebben leeren verftaan, alfchoon zy het niet aangenomen hebben, en wy zyn echter zo goede Vrienden gebleeven als voorheen, toen zy het verwierpen, om dat zy 't niet verftaan konden.

præftabilitæ bepaalt.

Over §. 783, & *feqq.*

Waarom de veranderlyke ftaat der Ziele, omtrent alle de Opftel-

§. 291. Wat 'er van het Eindige Weezen der Ziele, en haar veranderlyke Staat gezeid word, vind in alle Opftelzelen plaats, wyl het enkeld de Kracht aangaat, waar door de Ziel de *Ideam* of Voorftelling van de Veranderingen, die zich in haar Lichaam door

den

den indruk in de uiterlyke Zinnen openbaren, voortbrengt. En daarom is het geschied, dat de Heer *Thümmig* den veranderlyken staat der Ziele na myne Gronden in zyne *Institutiones Philosophiæ* bepaalt, zonder zyne gedachten op eenig van de Opstelzelen, die men tot Bepaling der Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam verzonnen heeft, te slaan. Dewyl wy aan deze Kracht niets verder toeëigenen, dan wat de Ondervinding leert; zo dient ze ook in ieder Opstelzel plaats te vinden. Want het onderscheid, 't welk zich, volgens de verscheidene manier van te bepalen, hoe de Ziel en het Lichaam in malkander werken, kan openbaren, bestaat enkeld daar in, uit wat reden deze Kracht tot die of die zoort der Bevinding in 't byzonder bepaald word; want omtrent de Regel, waar na ze bepaald word, komt men bykans overeen. Een ieder stelt vast, dat het geschied na de Veranderingen, welke in het Lichaam door den indruk in de uiterlyke Zinnen voortkomen. Op zulken wyze vervallen doorgaans de ongerymde Gevolgen, welke men meent daar in te gronden, als of zich volgens het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* Bevindingen in de Ziele konden openbaren, zonder dat 'er eene Verandering in het Lichaam voorging, of dat de Bevinding der Ziele anders konde zyn, als het de Verandering in het Lichaam medebrengt.

§. 291. zelen, op een en dezelfde wyze bepaald word.

Over §. 786.

§. 292. Wat hier van de Grond, dien de Ver-

Waarom de veran-

§. 292. Verandering der Bevindingen in alle Opstelzelen eenerley grond heeft.

Veranderingen der Bevindingen hebben, gezeid word, gaat in ieder Opstelzel door; en is derhalven iets wonderlyks, wanneer men uit die reden het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* wil verdacht maken, als of 'er Atheïsterry achter schuilde. Want stelt met *Aristoteles*, dat de Ziel geene Voorstelling van lichamelyke dingen in de Wereld, die rond om het Lichaam zyn, hebbe, dan dat ze door de Kracht des Lichaams bepaalt word, om dezelve voort te brengen, en een ieder verbeelde zich de aart en wyze, hoe het geschied, zo als hy wil: wanneer hy dan zeggen zal, waarom ik nu deze zake zie, daar ik voorheen een ander zag? *by voorbeeld*, een Regenboog, daar ik kort te voren maar Wolken zag; zo kan hy geen andere reden geven, dan dat dit in de Natuur geschied, en de Voorstelling in de Ziele eene gelykvormigheid heeft met het geene, wat 'er in de Natuur voorgaat, doch zy 'er zich zo veel van voorstelt, als door de stand van haar Lichaam in de Wereld, de dingen daarin de Zinnen aandoen. De zaak is zo klaar, dat niemand het minste in twyfel kan trekken, terwyl niet het minste word aangenomen, dat door de geduurige ondervinding niet blykbaar is.

Het gevoelen van des Cartes.

Gelyk nu een iegelyk dit toestaan moet; zo heeft ook *des Cartes* aangenomen, God hebbe deze Wet gemaakt, dat de Bevindingen in de Ziele zich na den staat des Lichaams, die door den indruk in de Zinnen verkreegen word, zouden schikken;

De Meening van Leibnitz.

en de *Heer van Leibnitz* heeft insgelyks in zyn Opstelzel niets anders kon-

nen onderftellen, dan dat de Ziel de voor- §. 292.
ftelling der Wereld na deze ftaat geduurig 293.
veranderde. Beide hebben ze het moeten doen, op dat zich door hunne Opftelzelen niets moehte openbaren, dat ftrydig was tegens de Ondervinding. Derhalven heeft men geene byzondere wyze nodig, om te bepalen, waarom de Ziel de Bevinding van d'eene zake na de andere voortbrengt, als die men heeft in de Natuurkunde, waarom d'eene Gefchiedenis in de Natuur na de andere volgt. Wie een fchets van een Gebouw maakt, of het in een tekening voorftelt, maakt niets uit een andere reden, dan uit die het dadelyk zo, en niet anders gebouwt word. Doch dit word daarom aangemerkt; op dat men niet denken zou, als of men in de Ziele byzondere Regelen van noden hebbe, waar uit men bepalen moefte, uit wat reden 'er eene verandering in hare Bevindingen voorgaat, en waarom dezelve op zulke en geen andere wyze voortkomt, dan die men in de Natuurkunde gebruikt, alwaar men de Veranderingen der dingen, die voorgefteld worden, bepaalde. Dus blyft het, in dit geval, by de Natuurkunde, zynde de Bovennatuurkunde daar toe niet byzonderlyk nodig.

Gelykenis tot verklaaring dienende.

Aanmerking.

Over §. 787.

§. 293. Wanneer Menfchen, die gewoon zyn in het oordeelen al te voorbarig te zyn, hooren, dat de *Idealiften* ontkennen, de Lichamelyke dingen in de Wereld buiten de Ziele voorhanden te zyn; dan befluiten

Of men de *Idealiften* en alle fchadelyke Gezintheden

§. 293. ze ten eersten, dat de Natuurkunde daar door worde om ver geworpen; en geen zekerheid meer in de kennisse der natuurlyke dingen overblyve: want op zulken wyze kon zich een iegelyk eene Wereld verbeelden, zo als hy wilde. Ik heb boven by de Bepaling der gemeene Opstelzelen, van de Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam, getoont, dat ik niemand meer dan 't behoort te laste legge, maar uit liefde tot de Waarheid een iegelyk zo veel toestaa, als 't doenlyk is. Dit vereischt niet alleen de Liefde tot de Waarheid, en de Redelykheid; maar zelf de Wysheid. Want of schoon eenige van gedachten zyn, dat men gevaarlyke Gezintheden niet zwart genoeg konde uitschilderen, om ze hatelyk te maken, op dat zich niemand zo ligt liete verleiden; ben ik echter niet volstrekt van dit gevoelen. Of ik schoon zeer gaarne toestaa, en ook zelfs voor nodig oordeele, om, wanneer lieden noch in die staat zyn, van te konnen verleid worden, het Quade met levendige verwen af te maalen, ook het minste niet over 't hoofd te zien, waar uit men zyne afschuwelykheid zien kan, zo als ik genoegzaam, van de Ondeugden, ten opzichte der Deugd-oeffeningen, in de Zeden-kunde getoond heb; zo ben ik echter van gevoelen, dat men in dit geval aan geene onwaarheden moet plaats geven, ook zelfs niet eens mede daar by nemen, wat twyffelachtig is, en waar over noch veel te twisten valt, om dat 'er namentlyk gevaar is, dat men de ongegrondheid der beschuldigingen

zwarter zou maken, dan ze zyn.

Eerste reden, waarom men dit niet doen zoude.

digingen wat dieper inziet, en dus aan ons § 293.
Verstand of Oprechtigheid begint te twyfelen, en even daar door verleid word om het geene aan te nemen, wat men zich anderzins niet eens zou gewaardigt hebben aan te zien. My dunkt dat dit geval mede onder die Regel behoort: *Non sunt facienda mala, ut inde eveniant bona*, of, men moet geen quaad doen, om het goede daar toe te bevorderen. Behalven dat gewint men daar by ook niets by de geenen, die een dwaaling voeden: want, als men hen voorwerpt, wat zy niet toestaan, ook niet durven noch konnen toestaan; zo worden ze daar door niet alleen in haar dwaaling versterkt, maar ook in staat gestelt, om dezelve tegen de opwerpingen, grondig te verdedigen; en dit geeft by veelen, die geen behorige scherpzinnigheid bezitten, een groot nadenken, dat ze hun genegener worden, ja zelfs wel toestemmen. Doch wat inzonderheid de tegenwoordige Stelling betreft, namentlyk, dat de *Idealisten* door hare Onderstelling of Meening geene verandering noch in de Bovennatuurkunde, noch in de Natuurkunde brengen, vervolgens ook alles in de overige Wetenschappen blyft, als 't nu is; blykt niet alleen uit het geene wat 'er in het voorgaande Artykel gezeid is, maar andere hebben het mede erkend, onder welke my tegenwoordig *Robertus Green*, een Engelsman, te binnen valt, in wiens Natuurkunde ik meene deze Stelling uitvoerlyk geleezen te hebben, ter zelfder plaatse, daar hy de *Idealisten* wydloopig wederlegt.

Tweede reden.

De *Idealisten* brengen de Wetenschappen geen nadeel toe.

Over

§. 294.
295.

Over §. 788.

Grond der Vrage, of de Dieren Zielen hebben.

§. 294. Deze Stelling breng ik ten dien einde by, om met meerder grond te konnen oordeelen, of de Dieren ook Zielen hebben of niet; zynde dit een Vrage, waar over hedendaags sterk getwist word. Maar myn oogmerk is geweest, in myne Schriften van de Wysgeerte zo veel by te brengen, als men in de Kennisse der natuurlyke dingen van noden heeft, om een rechtschapen oordeel van alle opgeworpene vragen te konnen vellen.

Over §. 789.

Of de Dieren Zielen hebben.

§. 295. Dat de Dieren Zielen hebben, is by de oude Wysgeeren voor een ontwyfelbare zaak aangenomen. Toen *des Cartes* het onderscheid tusschen het Lichaam en de Ziele aanwees, en zag, dat men de Beweegingen der Dieren, waar toe ze door den indruk in de uiterlyke Zinnen geleid wierden, uit de Konst-werktuiglyke Gesteldheid des Lichaams konde bepalen, ook buiten dat volgens zyn *Systema* de Ziel geene Beweegingen in het Lichaam voortbrengen, noch de Levens-geesten bepalen kan, om in de behoorige Spieren te vloeijen; begon hy te twyfelen, of men de Dieren een Ziele kon toeschryven, om dat hy niet zag, tot wat einde zy in 't Lichaam zouden zyn, terwyl in het zelve alles buiten de Ziele geschieden kon. Volgens zyn inzicht was hem zekerlyk niet onbekend, dat dit noch geene Betooging was, waar door eene overtuiging ont-

Het gevoelen van *des Cartes*.

Deszelfs voorzichtigheid.

ontstaat, mits hier onder de Gronden der Waarheid mede de Onwetenheid komt, en wy echter niet konnen ontkennen, wat ons onmogelyk valt om in te zien. Dus hield hy 't maar voor waarschynlyk, en stelde de beslissing tot een nader onderzoek uit. Wie zyne Brieven geleezen heeft, dien zal niet onbewust zyn, dat hy heeft toegestaan, de Dieren ook wel Zielen te konnen hebben. Zyne Aanhangers wierden stouter en vermetener als hy, beweerende, dat de Dieren geene Zielen, en dienvolgens ook geene Bevindingen hadden, namentlyk in die zin, daar men ze de Ziel in toeëigent, als waar in het Voorstellingen zyn, waar door dezelve van de Lichamelyke dingen buiten haar, en van de Veranderingen in het Lichaam, door haar veroorzaakt, bewust is. Hoe ongerymt dit de geenen voorkwam, welke gewoon zyn de zaken maar ter loops te beschouwen; zo min konden ze tegen de *Carsesianen* iets vorderen, als 't op 't zintwisten aan kwam: Want men ontkende of het geene dat waar was, namentlyk dat de Veranderingen in het Lichaam alle konden geschieden, zonder een Ziele daar toe nodig te hebben, of men beschuldigde hen van een gevoelen, daar ze gantsch geen deel aan hadden, namentlyk als of de Veranderingen in het Lichaam, door den indruk der Zinnen veroorzaakt, juist niet op die wyze als in het Lichaam der Menschen voortkwamen. Met een woord, men speelde met hen de oude rol, die men noch hedendaags gewoon is te speelen, wanneer men meent, dat

§. 295.

Hoe zyne Aanhangers daar van afgeweeken zyn.

Hoe ongelukkig men tegens de zelve zintwist.

§. 295. dat iemand iets voorbrengt, geheel anders luidende, als men 't eertyds geleerd heeft. Ondertusschen is 't zekerlyk waar, dat vermits wy van binnen in de Dieren niet zien konnen, of ze Zielen hebben, noch die machtig zyn om ons te verklaaren, of ze zich het geene, wat in hunne Zinnen een indruk geeft, voorstellen, en bewust zyn van het geene, wat zy zich voorstellen, even als wy Menschen het malkander te kennen geven; dus blyven wy maar by de waarschynlykheid, als wy het staande houden, en konnen het geenzins betoogender wyze goed maken. Ondertusschen is de waarschynlykheid zeer groot, want het Bewys is niet alleen in de *Analogie* of Gelykvormigheid der Schepzelen, als welke *zoort* van Bewys altyd zeer krachtig bevonden is, gegrond; maar ik heb ook reeds te voren de Mogelykheid van diergelyke Zielen in de Dieren beweezen. Derhalven, wyl hier de *Analogia* of Gelykvormigheid der Natuur der dingen by de Mogelykheid komt, zo zal niemand, die van de zaak naar behoren weet te oordeelen, konnen ontkennen, dat dit Gevoelen de grootste waarschynlykheid hebbe, die een vaste toestemming kon verwekken, voornamentlyk by die geenen, welke in andere gevallen ondervonden hebben, hoe verre dusdanige waarschynlykheid gegaan is, wanneer de zaak eindelyk zo verre gekomen is, dat men ze op eene betoogende wyze heeft leeren kennen. De vraag, of de Dieren een Ziele hebben of niet? Is van geene byzondere nuttigheid; en

Hoe verre men de Zielen der Dieren beweeren kan.

Of men over deze vraag een twist be-

en daarom zou 't een groote dwaasheid zyn, veel twist daar over te beginnen. Voor my mag 't iemand beweeren, of niet, ik zal een ieder by zyn gevoelen laten, en 'er my ook niet aan kreunen, of hy my deswegen komt te verachten of lasteren, dat ik oude verlegene gevoelens weder koom op te halen.

§. 295. 296. ginnen moet.

Over §. 790.

§. 296. Wat hier bevestigt word, als of in de Ziel geene Voorstellingen konden geschieden, ten zy de Verandering in de Ledematen des Lichaams zich gehoriger wyze kan openbaren, is eene zaak, die uit de ondervinding blykt, en dus door zich in geen twyfel kan getrokken worden. Maar dewyl een Wysgeer bepalen moet, hoe het geene geschieden kan, wat de ondervinding leert, dat 'er geschied; zo heb ik het zelve uit de Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam moeten bepalen. Hoewel het nu schynt, als of deze vraag op verscheidene wyze, volgens het onderscheid der verscheidene Opstelzelen, moeste beslist worden; zo kan men echter een algemeene Reden bybrengen, als men het onderscheid der Opstelzelen, dat ik in 't voorgaande bepaald hebbe, recht inziet. Want het daarom meest geschied, dewyl 'er de Kracht der Ziele niet toe bepaald word, noch van het Lichaam, om dat 'er niets in voorgaat, wat 'er toe vereischt word, noch in de overige Opstelzelen van God, uit dezelfde reden, terwyl Hy volgens zyne ordentelyke Macht handelt.

Of de Ziel zonder den indruk in de uiterlyke Zinnen iets bevindt.

Over

§. 297. à 299. Algemeene Aanmerking.

Over §. 792. & *seqq.*

§. 297. Alles wat 'er nu van de Ziele beweezen word, heeft met de aart en wyze, hoe de Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam onderhouden word, niets te doen, en vind derhalven in ieder Opstelzel plaats. Men kan het zeer duidelyk uit des *Heere Professor Thümmigs* zyne *Institutiones Philosophiæ* zien, als waar in hy de Leere van de Opstelzelen der Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam te verklaren, geheel afgezondert heeft.

Over §. 806.

Waarom den Schryve, de *Monades* niet aanneemt, doch echter bepaalt.

§. 298. Ik heb de reden al getoond, waarom ik de *Heer van Leibnitz*, omtrent het geene, wat hy van de *Monades* leert, niet byvallen kan. Ondertusschen zoek ik doch zyne Meening te bepalen, op dat men weete, wat hy eigentlyk daar mede heeft voorgehad, en wel ten behoeve der Geschiedenissen der Geleerden, en om valsche uitleggingen te verhoeden, die tot dwaaze Gevolgen aanleiding geven, als waar door nooit iets goeds gesticht is.

Over §. 807.

Oorsprong der Inbeeldingen.

§. 299. Ik heb in 't voorgaande beweezen, dat men in de Ziele wel veelerley *Facultates* of Vermogens, doch echter maar een eenige Kracht vind, waar door het geene wat door het verscheide Vermogen alleen mogelyk was, in haar uitgevoerd word. Derhalven moet ik nu ook aanwyzen, hoe het

mo-

mogelyk is, dat uit de Kracht der Ziele, §. 299.
waar door zy zich de Wereld voorstelt, de
Inbeeldingen konnen voortkomen, doordien
ik uitvoerig genoeg getoond heb, hoe het
met de Bevindingen gelegen is. Ik heb beweezen, dat in ieder Opstelzel diergelyke
Kracht aan de Ziel moet toegeëigent worden, al is 't dat men hare Bepalingen tot de
Bevindingen op verscheide wyze bepaalt, als waar in eigentlyk het onderscheid der
Opstelzelen bestaat. Nu leert zelfs de Ondervinding, en de daar uit getrokkene Regelen der Inbeeldings-kracht (§. 238. *Met.*),
dat de Inbeeldingen uit de Bevindingen ontstaan. Dus gebruikt men van buiten geene
nadere Bepaling in de Opstelzelen, als waar in men onderstelt dat ze van buiten bepaald
word. Ik weet wel, dat hier omtrent een twyfel uit de Wysgeerte der School-wyzen
kon getrokken worden; maar die zal zich van zelfs oplossen, wanneer wy tot de Bepaling van 't Verstand komen. Doch dit
mag zyn, hoe het immers wil, 't is zeker, gelyk ik reeds gezeid hebbe, dat de Inbeeldingen uit de Bevindingen voortkomen, en
de Stelling der genoegzame Grond vereischt, dat het op een verstaanbare wyze geschiede;
want hoewel wy te voren uit de ondervinding een Regel bevestigt hebben, waar na
men de Inbeeldingen, welke uit de tegenwoordige Bevindingen voortkomen, kan bepalen; moet doch echter deze Regel ook
haren grond of reden hebben, waar uit men verstaan kan, wanneer ze plaats vindt. En
dit is het geene, dat ik hier zoek te bepa-

§. 299. 300. len. Ik legge daar toe ten gronde, dat de Inbeeldingen zyn Voorstellingen van de voorledene staat der Wereld: het welk niemand kan loochenen, terwyl een ieder bekent, dat wy ons niets anders konnen inbeelden, dan wat wy reeds bevonden hebben. Want alschoon de Inbeeldings-kracht iets verdicht, zo brengt ze echter niets voort, dan wat reeds uit de bevondene dingen is t'zamengesteld. En dit was de reden, waarom men in de Aristotelische Wysgeerte beweert; dat 'er niets in het Verstand zy, 't welk niet te voren in de Zinnen was geweest. Dit kan men behouden, als men 't zodanig bepaalt, dat alle Gedachten der Ziele uit de Bevindingen haren oorsprong nemen.

Over §. 808. 809.

Onderscheid tusschen den Mensch en God, ten opzichte der Kennisse van 't voorledene en toekomende.

§. 300. Dat ik hier bewyze, de Kracht der Ziele, waar door ze zich de Wereld voorstelt, behoore zich niet alleen tot de tegenwoordige, maar ook tot de toekomende en voorledene staat der Wereld uit te strekken; zal ons daarom aangenaam zyn, dewyl wy ons daar door de Kennis van het Goddelyke Verstand, voor zo verre het Weezen aller dingen, of de *Idea possibilium* in het zelve opgesloten zyn, verligten. Want het geene, wat 'er in de Ziele, in 't algemeen beschouwt, op eene onbepaalde wyze gevonden word, is bestaanlyk in het Oneindige Weezen, dat geene Bepalingen lydt, en daarom nergens toe byzonderlyk voor anderen bepaald is, zynde veel door het zelve mogelyk, zo als het de Bevatting

van

van 't Oneindige medebrengt. Namelyk, in de Ziele is oneindig veel mogelyk, maar in haar, als een Eindig Weezen, teffens niet bestaanlyk; daarentegen in God is oneindig veel mogelyk, en teffens mede bestaanlyk. By voorbeeld, in ons geval is 't mogelyk, dat de Ziel het een van de voorledene staat zo wel als het ander zich konde voorstellen; maar wegens haar eindige of bepaalde Kracht geschied het niet dadelyk, en deswegen moet ze maar tot iets weinigs, naar mate van hare bekwaamheid, bepaald worden: Daar en tegen in God word alle voorledene en alle toekomende Staat der Wereld te gelyk voorgesteld, om dat zyne Kracht oneindig, en vervolgens tot geen zekers daar van bepaald is. Het moet ons allen lief zyn, als wy in de Wysgeerte de gesteltheid der Schepzelen zodanig u tschilderen, dat ze ons tot een Spiegel der Goddelyke volkomenheden dienen, mits wy weten, dat God dit inzicht by de Schepzelen gehad heeft, en eindelyk alle onze Kennisse daar toe verstrekken moet. §. 300. 301. Onderscheid tusschen God en de Ziele.

Over §. 812. 813. 814.

§. 301. Dat de Inbeeldingen mede een verandering in de Harssenen hebben, diergelyken door de Bevindingen in hen voortgebracht worden, is eene zaak, die men al langst geweten heeft, en geen nieuws, eerst van my verzonnen. Men zie de Boeken maar, na die van de Ziele handelen; dan zult gy 't bevinden. Ook ondervinden het de Genees-Heeren genoeg, hoe de *Phantasia* De Inbeeldingen geschieden met de Harssenen.

 of

§. 301. of Inbeeldings-kracht verdorven word, als
302. in de Ziektens de Harssenen niet wel gesteld zyn. Derhalven heeft *des Cartes* ook aangenomen, dat in de Harssenen de *Idea materialis* van de Inbeeldingen zyn moest, indien in de Ziele de *Idea immaterialis* ontstaan zal. Derhalven is dit wat ik hier van de Inbeeldingen in het Lichaam gezeid heb, een zaak, die op de Ondervinding steunt, en in elk Opstelzel aangenomen word. Dien het wat wonderlyk voorkomt, is in de Wysgeerte zeer onbedreven. Hy heeft noch oude noch nieuwe Schriften, van de Ziel in 't licht gekomen, ooit geleezen; noch voor zich zelve op het geene gelet, wat de Ervaring in dit geval leert. En daarom heb ik van de Inbeeldings-kracht en het Geheugen niets beweert, dat in elken Opstelzel van de Gemeenschap der Ziele met het Lichaam niet het zelfde kwam te blyven.

Wien het wonderlyk voorkomt.

Over §. 815.

§. 302. Men kan de vrage, waarom de Ziel zich voornaamlyk na den staat der Harssenen en Zenuwen schikt, in geen Opstelzel met zulk eene duidelykheid beslissen, dan in het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, of het Opstelzel van de voorbestemde Harmonie tusschen Ziel en Lichaam. Doch echter vind het zelve in de overige beide Opstelzels mede plaats. Want in het *Systema Influxus physici* word de Ziel door de fyne vloeibare Stoffe, die zich in de Zenuwen tot de Harssenen beweegt, bepaalt, en deze word door de Ziele weder bepaalt, om zich uit de

Waarom zich de Ziel na de Harssenen en zenuwen schikt.

Voorrang, die hier omtrent het Opstelzel van de *Harmonia præstabilita*

Harssenen door de Zenuwen in de Spieren te beweegen. Of, zo iemand met deze fyne Stoffe niets wilde te doen hebben, zo dient hy echter in de vaste deelen der Zenuwen eene Beweeging toe te staan, die uit de Werktuigen der Zinnen tot in de Harssenen gebracht word, terwyl wy bevinden; en uit de Harssenen in de Spieren geleid word, terwyl wy een lid van het Lichaam beweegen; of hy moet het, gelyk *Melanchthon* in zyn Boekje *de Anima*, beide met malkander aannemen. En dus word in het *Systema Influxus physici* de Ziel door die in de vaste deelen voortgebrachte Beweeging der Zenuwen bepaalt, en deze word weder door de Ziele voortgebracht; of de Zenuwen, en het vloeibaar Weezen in hen, bepalen de Ziele te gelyk, en worden door dezelve te gelyk weêr in beweeging gebracht: Doch men ziet echter niet, waarom 'er eigentlyk de Harssenen toe nodig zyn, ten zy dat men de Ziele haar plaats in dezelve toeëigent. In *het Opstelzel van des Cartes*, waar in God alle beide bepaalt, blykt het noch minder, waarom de Beweeging in de Harssenen nodig is, als wy zullen bevinden, en die geene, die zich in de werktuigen der Zinnen openbaart, niet volstaan zoude, en waarom de Levens-geesten uit de Harssenen in de Spieren moeten gaan, als 'er eene Beweeging op de Wille der Ziele zal volgen; indien men het eerste ten dienste der Inbeeldings-kracht, en het andere uit die reden niet toestaat, dewyl somtyds uit de Bevindingen, zonder invloed der Ziele, Beweegingen

§. 302. voor de andere Onderstellingen heeft.

§. 302. 303. gingen in het Lichaam ontstaan, die op geen andere wyze werkstellig zouden konnen gemaakt worden.

Over §. 816.

Waarom sommige Genees-heeren op het *Materialismus* vervallen zyn.

§. 303. Dewyl de Genees-middelen de Inbeeldings kracht en het Geheugen verbeteren konnen; zyn sommige Genees-Heeren op het *Materialismus* der Ziele gevallen, als of ze maar in eene fyne Stoffe, die zich in de Harssenen en door de Zenuwen beweegde, kwam te bestaan. Maar dewyl wy boven reeds gezien hebben, dat geene Stoffe, zy mag zo fyn zyn als ze wil, denken kan; zo vervalt dit ten eersten. Doch men kan niet ontkennen, dat het in 't *Systema Influxus physici*, waar in de Ziel door de Beweeging der fyne Stoffe in de Harssenen, tot hare Bevindingen en Inbeeldingen bepaalt word, best te zien is, hoe voordeelig de Genees-middelen aan de Ziel zyn, en hoe Ontsteltheid in de Harssenen eene ontroering in de Ziele veroorzaakt. In het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* is de zaak van groter nadenken, en kan van ieder één zo ten eersten niet bemachtigt worden. Doch wie zich voorstelt, dat, gelyk het mogelyk is uit natuurlyke oorzaken, dat de *Ideæ materiales* in de Harssenen konnen verrukt worden, en daar door onordentelyke bewegingen in het Lichaam volgen, zo ook mogelyk zy, dat een Ziel dit alles in dezelfde order als 't geschied zich voorstelt; dan verliest men de zwarigheden, die zich in den beginne, als men de zaak onduidelyk

Hoe de Genees-middelen de Ziele konnen dienstig zyn.

over-

overweegt, en niet gehoegzaam uit malkander ontwart, openbaren. Men moet de Gelykvormigheid des Beelds in de Ziele, met het geene, wat 'er geschied, gestadig voor oogen houden. Men hoeft ook deswegen geen zwarigheid te maken, dat de verrukte staat der Harssenen door eenige vrywillige Handelingen der Menschen ontstaan kan; want men even zo veel Vryheid aan de Ziele, omtrent hare Voorstellingen, toestaat, als 'er vrywillige Beweegingen des Lichaams, waar door hare Raads-besluiten uitgevoert worden, tot de Stellingen des Lichaams vereischt worden, waar door de Veranderingen in de werktuigen der Zinnen, die anders geen plaats zouden vinden, geschieden; en het geene, wat in het Lichaam uit deze kan voortkomen, volgt ook in het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* in de Ziele, overeenstemmender wyze, in hare Voorstellingen uit malkander.

§. 303. §. 304. Opwerping beantwoord.

Over §. 817.

§. 304. Het geen hier beweert word, steunt op de *Veritas determinata Contingentium*, of de bepaalde Waarheid der Gevallige dingen, zelfs in zo verre zy van onze Wille afhangen, als volgens welke van Eeuwigheid af zeker geweest is, dat 'er iets in de tyd zoude geschieden, gelyk als onze Gods-geleerden tegen de Socinianen gewagen, wanneer ze tegens hen staande houden, dat God alle dingen heeft konnen voorweten. Veele van hen verwarren zich zekerlyk, wanneer ze eene *Fataliteit*, en de be-

Of de bepaalde Waarhaid van 't gevallige of Gevallige heid en de Vryheid vernietigt.

§. 304. bepaalde Waarheid der Gevallige dingen zullen onderscheiden; maar dit komt daar alleen van daan, dewyl ze meenen, dat alles, wat zyn genoegzame Grond heeft, even Noodzakelyk zy, waar van ik echter het tegendeel getoond hebbe (§. 14.). Maar als nu alles in de Wereld zyne bepaalde Waarheid heeft, als dat het zekerlyk geschied, en niet na blyft; dan heeft 't ook in de *Mundus Idealis*, of de Voorstellingen der Ziele eene bepaalde Waarheid, dat zy het zich zekerlyk voorstellen, en niet nalaten zal. Ik stelle hier niets meer, dan wat de Gods-geleerden omtrent de *Veritas determinata contingentium* aannemen, namelyk, dat het van Eeuwigheid af zeker is, dit in *Mundo actuali*, of de bestaanlyke Wereld te zullen geschieden, en dus ook in *Mundo ideali*, of de Gedachten der Ziele voorgesteld worden. Wie nu alles, wat 'er van het onderscheid tusschen de onvermydelyke Noodzakelykheid, en de Zekerheid der natuurlyke geschiedenissen verhandeld is, naauwkeurig heeft opgemerkt, zal hier omtrent geene zwarigheid ontmoeten. Doch de Inbeeldings-kracht, waar in zich verscheide dingen, by de onduidelykheid der Voorstellingen, als eenerley vertoonen, baart zwarigheden by die geenen, die niet gewent zyn tot Metaphysische Bevattingen, alwaar men alles van de Denkbeelden in de Imaginatie moet afscheiden. Het is genoeg, dat hier omtrent geene andere zwarigheden zyn, dan die zich omtrent de *Veritas determinata contingentium*, of de bepaalde Waarheid

Oorsprong der zwarigheden.

heid der Gevallige dingen openbaren: doch §. 304.
echter daar uit voor nietig gehouden worden, dewyl men dezelve niet loochenen kan, 't en zy men met de *Socinianen* wilde ontkennen, dat God alles van Eeuwigheid voor af geweten hadde, wat 'er in de tyd zou geschieden, en dat het onmogelyk anders, als zo komen kan, gelyk als het God heeft voorgezien te zullen komen. Derhalven moet men niet muggeziften, als ik zeg, dat 't in deze Wereld niet mogelyk is, dat een Mensch het gebruik der Genees-middelen, die hy inneemt, zou verzuimen. Want wy spreeken niet van het geene, wat mogelyk is, maar van het geene, wat waarlyk geschied, en van Eeuwigheid af zyne bepaalde Waarheid gehad heeft, van waarlyk te zullen geschieden. De bepaalde Waarheid doet gantsch geen schade aan de Vryheid; want de vrye Wil der Menschen behoort 'er zelf mede toe, waar door ze bepaald word, gelyk dit *Augustinus* eertyds heeft aangemerkt. Indien het van Eeuwigheid af niet zeker was geweest, dat menschen aan de zieke Genees-middelen zouden ingeven, en deze in tegendeel hen niet zoude tegenstaan; dan zou het gebruik der Genees-middelen ook zyne bepaalde Waarheid niet gehad hebben. De zaak is in waarheid subtiel; doch meen ik ze in myne Schriften zo duidelyk, als ooit anderen bepaalt te hebben, zo dat, wanneer jemand daar aan twyfelt, hy niet alleen my, maar ook alle onze Gods-geleerden komt te raken, welke *de hypotheticam rerum necessitatem, & veritatem*

Dezelve word weggenomen.

Waarom de bepaalde Waarheid de Vryheid niet benadeelt.

Wat men de Schryver voor Tegenwerpin-

 tem

§. 304. 305. *tem determinatam contingentium*; dat is, de Noodzakelykheid der dingen onder zeker beding, en de bepaalde Waarheid der Gevallige dingen, als den grond der Voorwetenheid Gods beweeren. Wie 'er daarom iets tegen te zeggen heeft, die kan 't met de Gods-geleerden uitmaken, voor dat hy my zonder reden komt te bespringen en voor te werpen, als of ik strydige Leeren tegens de Godsdienst invoerde. Men brengt in dit geval geene andere inwerpingen tegens my voor, als die de *Socinianen* tegen de voorwetenheid Gods, tot verdediging der Vryheid, bybrengen, zo als ik 't in *het Klaare Bewys tegens de Heer Buddeus* uitvoerig heb aangeweezen.

[Margin: ...gen. ...maakt.]

Over §. 818.

[Margin: Of de Ziel omtrent de Bevindingen werkzaam is.]

§. 305. In het Bevinden toont zich de Ziel alleen volgens het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* werkzaam, maar volgens de overige beide niet. En hier in is dit Opstelzel vast de overige onderscheiden, dat de Ziel volgens het zelve meer Werkzaamheid of Kracht heeft, dan volgens de overige Opstelzels, waar in ze van een uiterlyke oorzake bepaald word. Maar het komt uit een misverstand voort; indien men daar uit besluit, als of de Ziel geen rechte Werkzaamheid hadde. Want men moet van de gesteltheid der Bevindingen, in het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, niet na de gesteltheid, die ze in een ander Opstelzel hebben, oordeelen.

[Margin: Voorbarigheid der Tegenstrevers van de Schryver.]

Over

§. 306, 307.

Over §. 819.

§. 306. Onder de Ouden heeft *Plato*, zo als bekend is, de *Ideas innatas*, of ingeboorne Bevattingen verdedigt; daar in tegendeel *Aristoteles* geleerd heeft, dat ze van buiten eerst in de Ziele kwamen. Ik valle hier *Plato* by, en gaa van *Aristoteles* af, gelyk als ik in het volgende (§. 820.) ook aanmerke. Maar het is bekend, wat het te zeggen is, de Ziel hebbe reeds hare *Ideas*, of Bevattingen in zich; men moet 't verstaan, zo als 't de Natuur der Ziele lyden kan, en niet na de Inbeelding bepalen, als of ze Beelds-gewyze in een Kist opgesloten waren, en van haar voor en na daar uitgehaalt wierden. Zulke gedachten vinden van een Eenvoudig Weezen geen plaats. Terwyl het Eenvoudig Weezen maar eene Kracht heeft; waar door het zich geduurig werkzaam vertoont; zo heeft het niets verder te zeggen, dan dat deze Kracht zodanig gesteld is, dat ze deze *Ideas* of Bevattingen na malkander kan voortbrengen, zonder dat zy nodig heeft door eene uiterlyke Kracht eerst daar toe op nieuws bepaald te worden, gelyk als 't de bygebrachte reden ook klaar en duidelyk aantoont.

Of de *Idea innata*, of ingeboorne Bevattingen zyn.

Over §. 821.

§. 307. Wanneer men in de overige Opstelzels, zo als ik ze verbetert hebbe, niets anders wil aannemen, dan dat de Kracht der Ziele maar in de Bevindingen van buiten bepaald; daarentegen al het overige, wat

Of de Ziel omtrent de Inbeeldingen werkzaam is.

§. 307. 308. wat 'er uit volgt, naderhand door hare Kracht voortgebracht word; dan vind ook plaats in hen, wat hier van de Ziele in het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* beweezen word, als dat zich dezelve in alle hare Inbeeldingen werkzaam toont: Maar wanneer men de *Ideas materiales* in de Harssenen, even als by de Bevindingen, voor de bepalende oorzaak aanneemt, of voor de gelegentheid houdt, daar zich God van bedient om de Ziele te bepalen; dan is 't met de Inbeeldingen even eens als met de Bevindingen gelegen, en de Ziel toont zich in dit geval niet werkzaam. Doch aan deze vrage is juist niet veel gelegen. Want, de Ziel mag zich by de Bevindingen en Inbeeldingen werkzaam toonen, of niet, zulks doet tot de Vryheid niet, om dat de Begeerte of de Wil niet onmiddelyk uit de Bevinding noch Inbeelding voortkomt.

Over §. 822. & *seqq.*

Waarom van de Volkomenheid der Bevindingen gehandeld word. §. 308. Ik handele hier van de Volkomenheid der Bevindingen, om Gronden te hebben, waar uit men van dezelve in alle voorvallen kan oordeelen. Doch dewyl de Bevindingen en Beelden onder een Geslacht behooren (§. 751. *Met.*); zo heb ik eerst in 't algemeen van de Volkomenheid der Beelden gehandeld. Maar alles, wat hier van tot op §. 831. gesproken word, gaat de *Harmonia præstabilita* niet aan.

Over §. 832.

Hoe algemeene §. 309. Na dat ik getoond heb, hoe wy

§. 309. Bevattingen voortgebracht worden.

wy tot de Zinnen en de Inbeeldings-kracht niet meer dan een Eenige Kracht der Ziele van noden hebben, om 'er de Inbeeldingen zo wel, als de Bevindingen door voort te brengen; zo dienen wy nu ook te zien, hoe het mogelyk is, dat deze Eenige Kracht der Ziele de algemeene Bevattingen formeert. Maar het blykt uit het geene wat hier gezeid word, dat wy tot eene algemeene Bevatting verder niets nodig hebben, dan dat de Bevindings-kracht, en de Inbeeldings-kracht met het Geheugen teffens werken, dat is, dat de eenige Kracht der Ziele zo wel Bevindingen, als Inbeeldingen van eenerley zaken voortbrengt, en wy door hulpe van het Geheugen ons herinneren, dat wy het geene, wat ons de Inbeeldings-kracht voorstelt, ook al eertyds bevonden hebben. Deswegen is 't klaar genoeg, dat wy tot de algemeene Bevattingen geene byzondere Kracht in de Ziel van noden hebben. Op dezelfde wyze, als ik hier beschryve, dat wy algemeene Bevattingen machtig worden, plegen wy ook algemeene Oordeelen te verkrygen, terwyl wy namentlyk door de ondervinding dikwils een Grondoordeel komen te maken, even als voorheen eene Bevatting van een zekere zake. Hoe meerder nu zulk een Oordeel door de ondervinding bevestigt word, hoe meerder de zekerheid daar van toeneemt, zo als wy boven (§. 14.) by den grond der Tegenstryding gezien hebben.

Over

§. 310. 311.

Over §. 833.

Grond der algemeene Kennisse. §. 310. Den Grond der algemeene Kennisse heb ik daarom onderzocht, op dat men zien zoude, waarom de Dieren daar toe niet geraken, al hebben ze eene Bevindings- en Inbeeldings-kracht. Doch alles wat 'er van de algemeene Kennisse gezegt word, vind zonder eenige verandering in de overige Opstelzelen zo wel, als in het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* plaats; en 't was ook ligt te bewyzen, dat het geene, wat ik tot de Bepaling aanneme, ook by zulke Schryvers, die een van de overige Opstelzelen beweeren, te vinden zy.

Over §. 836. & *seqq.*

Hoe het Lichaam de Woorden, tot de algemeene Kennisse behoorende, voortbrengt. §. 311. Wanneer ik hier toone, hoe het enkele Lichaam de Woorden, die zich tot de algemeene Kennisse der Ziele in behoorige gevallen schikken, zonder een byzonderen invloed der Ziele in het Lichaam, kan voortbrengen; behoort zulks alleen is tot het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*: en terwyl ik voornemens ben het zelve te bepalen, en bezonderlyk uit natuurlyke gronden aan te wyzen, het geene *Jaquelot* heeft voorgegeven, als dat het God niet onmogelyk zy, het Lichaam met zulk een Konst te bereiden, dat het diergelyken kon doen, zo heb ik het ook volgens dit *Systema* moeten bepalen. Wie tegens het Opstelzel niets van belang heeft in te brengen, kan ook het overige, wat in het zelve niet anders zyn kan, niet bestryden. Een Verstandig Man ver-

Onverstandig-

vermenigvuldigt den stryd niet zonder noodzakelykheid. Hy heeft buiten dat met twistcrye niet gaarne te doen, en daarom mydt hy ze liever zo veel als hy kan. Wie een boom wil vellen of omhakken, kapt de stam by de wortel af, dan komt hy op eenmaal te vallen; maar hy begint niet, wet de kleine takjes in 't byzonder af te snyden; takken af te houwen, en de stam maar heen en weer in te kappen. Ondertusschen zal een ieder zien, dat ik tot beslissing van deze vrage geene gronden aanneme, dan die geene, waar van de Ondervinding leert, dat het zaken zyn, die in het Lichaam reeds gevonden worden, en zich daar in openbaren. Derhalven vind ook zekerlyk alles met een kleine verandering plaats in de overige Opstelzels. Want, hier omtrent is geen verder onderscheid, dan dat ik beweere, dat de Beweegingen in de werktuigen der Spraak ontstaan, hoewel niet onmiddelyk, uit een voorgaande Beweeging in de Harssenen, die door den indruk in de Zinnen verwekt is, waar door wy aangeleid worden om te spreken; daar en tegen *in het gemeene Opstelzel* de Ziel door den indruk in de Zinnen, en daar door veroorzaakte Beweeging in de Harssenen, tot de Gedachten bepaald word, en daar op weder de Beweegingen in de werktuigen der Spraak op de boven vermelde wyze bepaalt; maar *in het Opstelzel van des Cartes* God het geene doet, wat gemeenlyk aan de Beweeging in de Harssenen, en aan de Ziele omtrent het bepalen word toegeschreven. Wie alle Opstelzelen

§. 311. heid des Tegenstrevers van den Schryver omtrent het zintwisten.

Gronden des Schryvers.

Onderscheid omtrent de overige Opstelzels.

Wat men tegen de

§. 311. *Harmonia præstabilita* inbrengen moet.

zelen verstaat, en ze volkomen inziet, die kan het geene, wat in 't *Systema Harmoniæ præstabilitæ* beweert word, niet anders bestryden, dan dat de Beweeging der Levensgeesten, of der Vloeistoffe in de Zenuwen, zo als men 't noemen wil, door den indruk der Zinnen in de Harssenen verwekt, niet volstrekke om de Beweeging van het geene dat 'er in de werktuigen der Spraak invloeit, te bepalen. Die geenen, welke de Ziele voor een uit een fyne Stoffe bestaand Weezen aanmerken, houden het voor genoegzaam te zyn: De beroemde *Lockius*, en die hem byvallen, gelyk de Heer *D. Buddeus* in Jena, als of het God niet onmogelyk was geweest, om ook aan eene fyne Stoffe de Kracht van denken mede te deelen, komen het mede niet voor onmogelyk uitkryten. En dus zyn 'er buiten die, dewelke van het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* weinig of niet houden, noch andere, die dit, 't welk men alleen bestryden kan, niet voor onmogelyk houden. Ja de *Cartesianen* staan dit gezamentlyk in de Dieren toe, als aan welken zy geene Ziele, van haar Lichaam onderscheiden, toeëigenen, en anderen, die hen in deze meening byvallen, zyn gehouden het zelve insgelyks toe te staan. Waar uit men ziet, dat het geene, daar de stryd eigentlyk op aankomt, zodanig gesteld is, dat het of in den Mensch zelve, of ten minsten, in de Dieren, als eene mogelyke zaak van veelen word aangenomen. Kan nu iemand bewyzen, dat in den Mensch, wanneer hy spreekt, de Beweeging in de Werktuigen

Wie op deze Tegenwerping geen acht geeft.

Wat van de Vyanden der *Harmonia*

der Sprake niet uit de Beweeging in de §. 311.
Harssenen, door den indruk der Zinnen ver- *praestabilita* vereischt word.
oorzaakt, volgen kan; dan heeft hy niet alleen de oplossing van deze Vrage als onrechtmatig wederlegt, maar teffens het gantsche *Systema Harmoniae praestabilitae* daar door om verre geworpen, en ik hope de eerste te zyn, die hem daar in byvallen zal. Maar zo lang 'er geene Betooging tegen voorhanden is; zal de groote waarschynlykheid der zake niet toegeven, dat men ze voor iets ongerymds aanmerkt. Men veronderstelt, dat de Beweeging der werktuigen van de Spraak uit eene voorgaande Beweeging ontstaat, en wy vinden in de Natuur geen voorbeeld, dan dat de Beweeging uit een voorgaande Beweeging voortkomt, waar van de redenen in 't voorgaande reeds aangetoond zyn. De Stoffe, die in de Harssenen bewogen word, om door haren invloed in de werktuigen der Spraak beweegingen te maken, is van dezelfde aart, als de andere daar ze hare beweeging van ontfangt, en die door den indruk in de uiterlyke Zinnen word in beweeging gebracht. En dus vind zich hier omtrent geene zwarigheid, behalven dat wy wegens de al te fyne schikking der Zenuwen, en der Harssenen, deze Beweegingen achtervolgende niet duidelyk konnen bepalen, noch volkomen begrypen; en daarom twyffelen wy aan de zekerheid, mits wy aan de andere kant de werking als iets wonderlyks aanzien. Doch indien 'er my veel aan gelegen was, om te tonen, hoe groote duisterheid 'er in

De waarschynlykheid word bevestigt.

§ 511. de overige Opstelzelen overblyve, en die met de anderen wilde vergelyken; zou 't zich openbaren, dat men 'er, ten opzichte van het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, geen byzondere zwarigheid uit zou konnen maken. Ik heb myne Schriften eerst in de Hoogduitsche Tale geschreven, om dat ik onder anderen meende, de een of de ander zou met bescheidenheid eenige tegenwerpingen inbrengen, door welker beantwoording men aanleiding kon krygen, om de zake verder te onderzoeken, en in het Latynsche Werk, alles te grondiger voor te stellen, zo als ik het in de Voorreden over de *Logica* of Redenkunde doenmaals, toen ik ze *Anno* 1712. voor de eerste maal in 't licht gaf, mede herinnert hebbe: Maar door twistreden word de waarheid niet gestaafd. Men moet de *Hypotheses Philosophicas*, of Wysgeerige Onderstellingen ten eersten niet zoeken te onderdrukken, om dat ze nieuw zyn, of eenigen ongerymd voorkomen; maar Verstandigen die met bescheidenheid, omtrent de punten daar het noch aan zekerheid ontbreekt, laten uitpluizen. Dit geeft aanleiding tot verder nadenken, en zo word men eindelyk gewaar, wat de Waarheid is. Indien nu eene Meening valsch is; openbaart het zich betoogender wyze van zelve, en de andere, die 'er tegengesteld is, word daar door in een grooter licht gezet. Hoe schoon was 't, als de Geleerden eens onderling verdraagzaam wierden, en in onderzoeking der Waarheid, al waren ze ook van

Oogmerk des Schryvers omtrent zyne Duitsche Schriften.

Hoe men zich omtrent de Hypotheses of Wysgeerige Onderstellingen gedragen moet.

van een strydig gevoelen, malkander be- § 31. 5 hulpzaam, en voorderlyk waren. 3126

Over §. 841.

§. 312. Men moet hier omtrent overwee- gen, dat door ieder Vernuftige Sluit-reden een drievoudigen staat der Ziele word uit- gedrukt, waar van een ieder door eene van de drie Stellingen betekent word, gelyk ik van de Sluit-redenen handelende, genoeg- zaam beweezen hebbe. Doch terwyl ik ge- toond hebbe, hoe de Eerste zyn begin door eene Bevinding neemt, daarentegen de Tweede door de Inbeeldings-kracht en het Gehèugen voorgesteld word, en de Derde uit beiden volgt; zo vind men ook in de Sluit-redenen niets, dat de Kracht der Ziele, waar in wy haar Weezen en Natuur gesteld hebben, te boven gong. En deze Bepaling vind ook in alle Opstelzelen plaats, want zy grond zich niet in de Gemeenschap des Lichaams met de Ziele, en daar word ook niets aangenomen, dan wat men alle oogen- blikken door d'ondervinding kan beweeren. Ondertusschen ziet men, dat, alschoon de zelfde Kracht der Ziele, waar door de Voorstellingen der Lichamelyke dingen, die een indruk in de uiterlyke Zinnen maken, geschieden, alle de Vernuftige Sluit-rede- nen voortbrengt, deze echter het geene zyn, wat 'er een iegelyk voor opgeeft, en geenzins enkele Bevindingen, zo als eeni- gen my beschuldigen, als of ik maar enkele Bevindingen in de Ziele toestond. Voorze- ker vinden wy in de Vernuftige Sluit-rede-

Wat de Vernufti- ge Sluit- redenen in de Ziel willen zeggen.

Onno- zele be- schuldi- ging.

[illegible] klaarblykelyk be-

 nenweezen,

§ 312. nen niets, dan drie Stellingen, en in deze
313. drie Leden, vervolgens bestaan zy uit drie *Ideës* of Voorstellingen van mogelyke dingen, die wy bevonden, of door middel van het geene wy hebben bevonden, op zodanigen wyze geformeert hebben, als ik 't boven beweezen hebbe, daar ik toonde, op wat wyze de Ziel tot algemeene Bevattingen gekomen is; doch echter zyn daarom de Vernuftige Sluit-redenen der Ziele geene enkele Bevindingen, noch gedraagt zich dezelve in het redeneeren maar als een Lydend Weezen: want men moet hare Werkingen onderscheiden van het geene wat daar door in haar word voortgebracht. En terwyl de Ziel ook van haar eige Werkingen bewust is, en dezelve zich mede voorstelt, of 'er *Ideas* en Denkbeelden van formeert, waar uit ze even zo wel als van Lichamelyke dingen Oordeelen t'zamenstelt, en verder Sluit-redenen maakt; dus gaan ook alle hare Voorstellingen of *Idea* niet enkeld op de Lichamelyke dingen, die wy volgens den indruk in de uiterlyke Zinnen maken, of schoon wy 'er door de Bevindingen, by dewelke zich de Werkingen der Ziele openbaren, toe aangeleid worden.

Over §. 842.

Staat der Harssenen omtrent de vernuftige Sluit-redenen.

§. 313. Wat hier van de Voorstelling der Vernuftige Sluit-redenen in de Harssenen word bygebracht, dient wel daar toe, dat men om die reden geene inwerping tegen het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* maken kan; doch echter heeft de Ondervinding al

langst

langst geleert, dat men het zelve moet toe- §. 313.
staan, zelfs wanneer men op geen van alle 314.
Opstelzelen verdacht is: want wy ondervinden, dat, zo dra de Harssenen in wanorder geraken, ook het gebruik des Vernufts verlooren gaat, en de Mensch niet meer in staat is om te redeneeren; 't welk met de gegevene Bepaling zeer wel overeenkomt. De zaak zelve is zo bekend, dat, wanneer iemand gantsch onvernuftig redeneert, en zaken zonder een rechte Sluit-reden voorbrengt, men ten eersten pleegt te zeggen: Het is hem in 't Hoofd en de Harssenen geslagen.

Over §. 844.

§. 314. Hoewel door het geene wat ik dus verre van de Werkingen des Verstands heb bygebracht, de zwarigheden, welke by de eerste Voorstelling van het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* onoplosselyk scheenen, opgelost worden, zo blykt echter genoegzaam uit de tegenwoordige Aanmerkingen, dat men het meest zonder eenige verandering, maar iets weinigs met eene gantsch kleine verandering, die het onderscheid der Opstelzelen vereischt, by ieder Opstelzel behouden kan. Wie 'er verzekering van hebben wil, leeze de *Institutiones Philosophiæ* van de *Heer Thümmig*, daar hy in de *Psychologia rationali* alles op een algemeene wyze voordraagt, gelyk ik 't in deze Aanmerkingen, waar van de eerste druk eerder dan die in 't licht gekomen is, heb voorgesteld.

Algemeene Aanmerking.

§. 315.

Over §. 845.

Hoe de werkingen der Ziele in het Lichaam voorgesteld worden.

§. 315. In dit Artykel heb ik uitvoerig, en in alle duidelykheid getoond, op wat gronden het geene beruft, wat 'er voorheen tot bepaling der Voorstellingen van de Werkingen der Ziele in het Lichaam, is bygebracht, en hoe dezelve al eertyds, voor dat men op het *Systema van des Cartes*, en dat van de *Harmonia praestabilita* verdacht was, zyn aangenomen. Ook heb ik getoont, wat een klein Onderscheid 'er is tusschen alle de Opstelzelen, en waar in ze van malkander afwyken. En dit heb ik ten dien einde gedaan, om ongegronde Tegenwerpingen voor te komen, en alle onnodige strydigheden te vermyden. Derhalven was het goed geweest, dat de geenen, die iets hadden in te brengen, dit van te vore geleezen, en rypelyk overwogen hadden; dan zouden ze zelfs gezien hebben, waar het eigentlyk op aankome, wanneer men iets had in te brengen, of dat zy 'er niet bekwaam toe waren. Maar het gaat zo gemeenlyk, dat men de Boeken maar doorbladert, en ziet, wat 'er op de kant staat. Koomt 't dan iemand na de bevattingen, daar hy aan gewent is, wat vreemd en zeldzaam voor, zo verwerpt men 't, als iets ongerymds. Wil men daar tegen iets inbrengen, zo bezwaart men 't met verdrietige gevolgen; want de gronden kan men niet aantasten, dewyl men ze niet eens gewaardigt heeft aan te zien. Dit is de gemeene practyk; en ieder een zal 't in zich zelve bevinden, hoe verre hy ze komt

Inborst der Tegenschryvers van den Schryver.

op

op te volgen, en zo hy 't verlangt, kan 't hem getoond worden. Doch wat de bevordering der Wetenschappen aangaat, daar van kan men zich niets goeds beloven. Dit is een weg, daar men met 'er haast kan klaar raken; doch myns bedunkens de geene niet, waar door men tot de Kennisse der Waarheid komt. Het Spreekwoord vind hier mede plaats: Al te grooten spoed, is zelden goed. §. 315. 316.

Over §. 846. 847.

§. 316. Wat ik hier van de Regelen der Gedachten, en van derzelver begin koom by te brengen, gaat het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* niet aan, terwyl het maar op de Ziel aankomt. Doch echter is het van een groote nuttigheid, om dat wy daar door in staat gesteld worden, om van de Veranderingen, die zich in den Staat der Ziele openbaren, op een verstaanbare wyze wysgeerig te redeneeren, 't welk by veelen voor onmogelyk gehouden is. Maar dat deze manier om wysgeerig te redeneeren, zeer nut en dienstig zy, kan men ligt oordeelen, dewyl de Redenkunde daar door, inzonderheid haar voornaamste deel, waar van wy tot nu toe noch weinig hebben, de Konst van iets Uit te vinden, en behalven dat ook de Zeden-kunde zeer bevorderd word. Ik zal 'er ook myn werk van maken, om te zyner tyd proeven daar van te geven. Het zal beter zyn, dat ik de gronden, waar uit zeer nutte oeffeningen voor de Menschen zyn af te leiden, daar toe gebruike, dan dat

Nuttigheid van de Regelen der Gedachten.

Voornemen des Schryvers.

§. 316. dat ik de tyd met onnutte ſtrydigheden over
317. de *Harmonia præſtabilita* doorbrenge, alzo men by diergelyke ſtrydigheden binnen de palen niet blyvende, maar aanleiding tot ergernis geeft.

Over §. 848.

Nuttigheid der Kenniſſe van de volkomenheid des Verſtands.

§. 317. Wat 'er van de Volkomenheid des Verſtands, en andere daar mede verzelde Stoffen, tot §. 872. toe, bygebracht word, gaat insgelyks, als zaken, die de Ziele maar raken, en voornamentlyk in die ſtukken, daar het op de Gemeenſchap met het Lichaam niet aankomt, zelfs volgens het gemeene *Syſtema Influxus phyſici*, de *Harmonia præſtabilita* niet aan. Doch ik brenge deswegen by, waar uit men van de Volkomenheid des Verſtands oordeelt, om niet alleen een vaſte grond te hebben, als wy van het onderſcheid der Menſchen, na hun Verſtand, willen oordeelen; maar ook wanneer wy trachten te bewyzen, dat God het allervolkomenſte Verſtand bezit. Want het komt daar niet op aan, om te bewyzen, dat 'er niets buiten God is, 't welk een grooter Verſtand hadde dan hy, gelyk als men wel zeggen kan, dat een Menſch in zyn levens-tyd niemand hebben, die hem aan Verſtand te boven gaa; maar men moet bewyzen, dat 'er geen grooter Verſtand, als dat van God, mogelyk zy. Ik ſpreek hier van het geene, wat uit het Vernuft beweezen word. Want alſchoon iemand de Eigenſchappen Gods niet uit het Vernuft bewyzen kan, zo kan hy ze doch uit de H. Schrift erkennen.

En

En daarom heeft God in de Schriftuur §. 317.
geopenbaart, wat 'er door het Vernuft van Waarom
zyne Eigenschappen te bewyzen is, dewyl God geopenbaart
het een ieder weten moet, maar de Bewy- heeft,
zen uit het Vernuft, indien ze betoogender wat het
wyze zullen gevoegt worden, voor ieder Vernuft
een niet te begrypen zyn. Ondertusschen leert.
hebben deze ook hare nuttigheid, deels by Nuttigheid der
de geenen, die God uit zyn geopenbaard Kennisse
Woord kennen, en zich verheugen, als zy uit het Vernuft.
zien hoe 'er het Vernuft mede overeenstemt; deels by de geenen, welke de geopenbaarde Waarheid tegenstreven, en zich laten voorstaan, door hare inwerpingen sterk van Verstand te zyn, op dat men ze van hare dwaasheid overtuigen, en van hunne dwaalingen afbrengen, of ten minsten de verleidingen verhoeden kan. En daarom heeft een Gods-geleerde zyn ampt, en de Wysgeer insgelyks, 't welk een ieder moet
waarnemen. Van een Gods-geleerde word 't Werk
ook niet vereischt, dat hy zich met alle van een
Wysgeerige zinlykheden bemoeije: Want Gods geleerde.
een ieder vind by het zyne werks genoeg, en het is hem geen schande, al kan hy niet alles, gelyk als anderen, doen. Hy kan het ja in het zyne anderen weêr te voordoen, en ik heb 't altyd voor een groote dwaasheid gehouden, te willen, dat d'een voor anderen daar in de voorrang zal zoeken, waar in zy mogelyk boven troeven, en zich deswegen boven andere verheffen. Het zou met het Menschelyk Geslacht zeer ellendig gesteld zyn, als alle zouden trachten in een en dezelfde zaak uit te munten.

§. 317. & 319. Doch 't is niet mogelyk, dat iemand in alles zou konnen uitmunten. Weshalven men ook al eerlang heeft aangemerkt, dat Menschen, die zich met alles willen bemoeijen, van alles iets, maar in 't geheel niets verstaan.

Over §. 849.

Hoe de zoorten der volkomenheid van 't Verstand uitgevonden worden.

§. 318. Ik koom hier byzonderlyk op de zoorten van Volkomenheid, die wy by de Menschen in het Verstand vinden, en leide ze daarom van de Natuur des Verstands af, om verzekerd te zyn, of wy alle die zoorten bezitten of niet. Dit heeft niet alleen zyne nuttigheid daar in, dat wy van de Menschen naar hun Verstand vernuftig konnen oordeelen; maar ook dat wy in de Zeden-kunde in staat zyn te bewyzen, waar na de Mensch behoort te streven, in zo verre hy met zyn Verstand aan het natuurlyke verbond tracht te voldoen, en hoe hy 't moet aanleggen, om het zelve werkstellig te maken.

Over §. 850. *& seqq.*

Wat de Diepzinnigheid by de Scherpzinnigheid en Gegrondheid toebrengt.

§. 319. Ik heb (§. 209. *Met.*) mede van de Diepzinnigheid gewaagt, dewelke zich met de Scherpzinnigheid, als ze volkomener word, vergezelschapt: hoewel men ze ook by de Gegrondheid eenigzins konde plaatzen. 't Is ten minsten zeker, dat de Gegrondheid zonder de Diepzinnigheid nooit tot zulk een verheven trap komt, of schoon deze, om eigentlyk te spreken, juist geen

deel

deel daar van, even als omtrent de Scherp- § 519
zinnigheid, word. 520.

Over §. 850. & seqq.

§. 520. Wat hier van de Schranderheid, de Konst om iets uit te vinden, het Vernuft, enz. tot §. 872. toe, verhandeld word, gaat weder de voorbestemde Harmonie niet aan, maar het blyft eenerley, men mag de Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam bepalen hoe men wil. De *Schranderheid* of *Ingenium* vereischt een goede Inbeeldings-kracht nevens een goed Geheugen, gelyk als ieder een by ondervinding toestaat, en men ook gewaar word, dat Luiden van een groot *Ingenium* alles weten zeer levendig voor de *Imaginatie* voor te stellen, en dus bekwaam zyn om de Menschen met hunne Voorstellingen t'eenemaal in te nemen. Maar als 'er geene Scherpzinnigheid by is, dan is 't maar een gemeen *Ingenium* of *Geestigheid*, en men bespeurt maar eene gelykvormigheid tusschen gemeene zaken, zo als men gemeenlyk by de Redenaars, Poëten, en Kluchten-makers gewaar word, welke laatsten door haar *Ingenium* bekwaam zyn, om alles belagchelyk te maken. Daar en tegen, als 'er Scherpzinnigheid mede verzelt is, dan ziet men de verborgene gelykvormigheden in, nemende dus de Schranderheid met de Scherp- en Diep-zinnigheid toe. Wat ik van de Schranderheid geleerd heb, dient niet alleen om van de Redenaars en Poëten, als mede van de Schryvers van Bly- en Treur-speelen, maar ook zelfs van de

Waar in de Schranderheid gegrond is, en waar toe ze dient.

Wie een gemeen Ingenium heeft.

Wie een grooter bezit.

Nuttigheid der Betrachting van

§. 320. de Schryvers, die de Wetenschappen, en de
à 322. daar toe behorende zaken beschreeven hebben, te oordeelen, en omtrent de Uitvinders, en hunne Uitvindingen heeft men ook daar op te zien. Ja, indien men de Regelen der Rederyk-konst, der Digt-konst, en der Konst om iets Uit te vinden, betoogender wyze zou willen onderzoeken, zou men deze gronden somtyds nodig hebben te gebruiken. Byzonderlyk, als de Zoorten en Geslachten der dingen door de Gelykvormigheid bepaald worden; dient de geene, die alle dingen in de Wetenschappen in een goede Order, en onder hare Geslachten zoekt te brengen, een goed *Ingenium* of Schranderheid te bezitten.

Schranderheid.

Over §. 861.

Waat van de Regelen der Konst om iets Uit te vinden gehandeld word.

§. 321. Ik heb my niet voorgenomen, om de Regelen, waar in de Konst om iets Uit te vinden bestaat, te verklaaren; want dit is een deel van de *Logica* of Reden-kunde, waar van ik iets in myne *Latynsche Philosophia* zal gewagen. Hier zoek ik niets anders dan eene Bevatting van deze Konst by te brengen, als eene Volkomenheid, die ons Verstand zeer ligt bereiken kan. En deze Bevatting moet de grond zyn, in zo verre men van de Konst om iets Uit te vinden wil oordeelen.

Over §. 862.

Oordeel over de Uitvinders.

§. 322. Van het Oordeel over de Uitvinders zou wat veel te zeggen vallen, want daar word in dit stuk zeer sterk gemist, dewyl

wyl men de gronden, na dewelke men moet §. 322.
oordeelen, noch in geen order gebracht 323.
heeft. Daar omtrent heb ik *by voorbeeld* aangemerkt, dat men een groot onderscheid moet maken tusschen die geenen, welke in hunne Uitvindingen maar andere naboot-zen, en tusschen die geenen, welke eigene Maatregelen om iets uit te vinden, daar ze noch geene Voorbeelden van hebben, verzinnen. Maar het is hier de plaats niet, om van deze dingen wat uitvoeriger te handelen; op een ander tyd zal zich gelegentheid daar toe openbaren.

Over §. 865. & *seqq*.

§. 323. Of schoon ik hier toone, hoe het Vernuft even zo wel uit de eenige Kracht der Ziele ontstaat, waar door ze zich de Wereld, na den indruk in de uiterlyke Zinnen, voorstelt, zo ziet doch ieder een, dat ik het Vernuft tot geene Bevinding make, maar het zo late, als wy 't te voren uit de Ondervinding bepaald hebben, namelyk, dat het een Doordringentheid in den t'Zamenhang der algemeene Waarheden zy. Voor 't overige heeft het geene, wat 'er van het Vernuft geleeraard word, zyne menigvuldige nuttigheid in allerley gevallen, daar van het Vernuft gesproken word, gelyk ik in een voorbeeld (§. 868. *Met.*) getoond hebbe, om te beter te komen zien, hoe deze gronden te gebruiken zyn.

Nuttigheid der Leeringe van het Vernuft.

Over §. 869.

§. 324. Tot het Bewys, dat de Dieren geen

Aanmerking om-

§. 324. 325. geen Vernuft hebben, merk ik wel aan, dat 'er tusschen het Lichaam en de Ziele eene gedurige Harmonie of Overeenstemming zy, en men daarom uit het geene wat 'er in het Lichaam voorgaat, kan besluiten, wat zich in de Ziel openbaart; doch echter kan het Bewys ook in ieder ander Opstelzel noch bestaan. Want dat 'er tusschen Ziel en Lichaam in hare verandering eene Harmonie zy, is een zaak, die niemand kan in twyfel trekken, om dat de Ondervinding leert, dat de Bevindingen der Ziele met de veranderingen in de werktuigen der Zinnen en de Harssenen; maar in tegendeel zekere Beweegingen der Ledematen van het Lichaam met de Wille der Ziele overeenstemmen. Deze overeenstemming of Harmonie houdt men in ieder Opstelzel voor zeker; maar de vraag is, op wat voor eene manier die bestaan kan? In het tegenwoordige Bewys word niet gevraagt na de aart en wyze, hoe ze bestaan kan; maar alleen, of zei voorhanden zy? En dienvolgens komt het by ieder Opstelzel staan te blyven.

trent het Bewys: of de Dieren Vernuft hebben?

Over §. 871.

Nuttigheid der Leere van de Africhting der Dieren.

§. 325. Ik spreek hier maar iets weinigs van de Africhting der Dieren: doch echter is het de grond van alles wat 'er in dit stuk voorvalt, zo dat men, op de Konsten van afgerichte Dieren ziende, daar door tot de Kennis van de Regelen, na dewelke zy afgericht zyn, komen kan. Wanneer men met Menschen te doen heeft, die weinig Vernuft hebben, of met Kinderen, in welke

ke zich het gebruik des Vernufts noch niet §. 325
openbaart; dan dient men 't op dezelve wy- à 327.
ze aan te grypen; maar waar zich het gebruik des Vernufts zien laat, daar vat men 't op eene gantsch andere manier aan, gelyk als ik in de Zeden-kunde getoond hebbe. Komt men dit niet te doen, dan gaat het 'er mede als in het Wees-huis te Halle, en de andere Gestigten in Glaucha, dat namentlyk de meeste in de tucht bederven, en geen een, die gebetert moest worden, tot beterschap komt.

Over §. 872.

§. 326. Boven heb ik beweezen, dat de Menschen het Gelykvormige met het Vernuft, namentlyk de Verwachting van Gelykvormige gevallen, meer gebruiken als het Vernuft; doch ondertusschen is 'er tusschen hen en de Dieren een onderscheid, terwyl ik getoond hebbe, dat zich het Verstand mede daar in mengen, en dit Gelykvormige met het Vernuft aan het zelve ook in waardy gelyk worden kan (§. 375 Met.).

Onderscheid van 't Gelykvormige met het Vernuft, omtrent de Menschen en Dieren.

Over §. 873.

§. 327. Na dat ik uitvoerig getoond heb, hoe zich al het geene, wat wy door de Ondervinding van de *Facultas cognoscitiva*, of *het Vermogen der Ziele van te bemerken*, erkennen, door de eenige Kracht der Ziele, (waar door zy zich de Wereld voorsteld, of 'er eene *Idea* of Denkbeeld van formeert) *à priori*, of van te voren laat bepalen; zo is nu

Hoe den Schryver omtrent de Bepaling van de Wille à priori, of van te voren te werk gaat.

§. 327. nu de vraag, hoe het staat met het overige, wat wy van de *Facultas appetitiva*, of *het Vermogen van te begeeren en te willen*, uit de Ondervinding leeren. Ik ben dienvolgens van zins geweest te toonen, hoe het zelve door deze eigenste Kracht uitgevoert worde.

Ongegronde Inwerping der Tegenstrevers van den Schryver.

Het Vermogen van te willen is zekerlyk iets onderscheidens van het Vermogen van te bemerken, en ik heb nergens beweert, dat de *Facultas cognoscitiva & appetitiva*, of beide Vermogens een en het zelfde zyn, (ja wie zou zo onnozel weezen, van het zelve te beweeren)? Doch echter kan het geene, wat door beide Vermogens in de Ziele mogelyk is, door een eenige Kracht uitgevoert worden. Wie zou durven zeggen, dat het aansteken en smelten een en het zelfde zy, dewyl beide werkingen door een eenige Kracht des Vuurs voortkomen? Maar wil iemand zo veelerley Krachten in de Ziele stellen, als 'er Vermogens in haar zyn; dan moet de eene *Facultas*, of het eene Vermogen in de andere konnen werken, en dezelve tot het werken aanzetten. Alsdan zien wy de *Facultates* als byzondere *Substantien* of Weezens aan, die na zekere Regelen in malkander werken. Dit zyn verdichte Bevattingen, na de *Imaginatie* of Inbeeldings-kracht gevoegt, welke men op zyn plaats kan gedogen, gelyk ik reeds (§. 112.) gezeid hebbe, dat men aan de verdichtingen (*Fictiones*) somtyds een plaats kan vergunnen, als ze maar zo geschikt zyn, dat 'er in dat geval, waar in men ze gebruikt, de Waarheid niet door

ge-

gekrenkt word; maar in de *Metaphysica* of §. 327.
Boven-natuurkunde, inzonderheid ter plaat- 328.
ze, daar men bepalen moet, hoe de zaken eigentlyk geschapen zyn; kan men aan dezelve geen plaats toestaan. Doch gelyk ik, van de Wille uit de Ondervinding handelende getoond hebbe, dat dezelve niet onmiddelyk uit de Voorstellingen der Ziele volgt, dewyl anders alle Begeerte zou noodzakelyk zyn, en geene Vryheid der Ziele daar by bestaan kon; zo moet ik hier ook alles stuks-gewys achtervolgende voornemen, en toonen wat ik 'er van aangemerkt hebbe; hoe namentlyk de Ziel van hare Voorstellingen tot de Begeerte of Wille komt. Maar men kan niet loochenen, dat het moeijelyker is te toonen, hoe de Begeerte in een byzonder geval door deze Kracht der Ziele gaande word, dan hoe het overige volgt, dat door het Vermogen om te bemerken in de Ziele mogelyk is. En terwyl dit weder een zaak is, die in de Ziele voorgaat, zonder de Gemeenschap des Lichaams met de Ziele daar toe nodig te hebben; zo blyft het ook het zelfde by de overige Opstelzelen, en iemand, die al dit aanneemt, kan voor 't overige omtrent de Bepaling der Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam een Opstelzel na zyn wille verkiezen.

Over §. 875.

§. 328. Wat hier van de *Idea* of Voorstelling, die de Ziel van haar eige Lichaam formeert, en hoe zy het zelve bevind, gezeid word, (Hoe zich de Ziel haar Lichaam voorstelt.)

§ 328. word, is een zaak, die een ieder by on-
329. dervinding weet; en de voorgegevene Reden vind in ieder Opstelzel plaats, dewyl men enkeld als een *Principium* of Grond aanneemt, dat de Ziel die zaken bevind, welke een indruk in hare Zintuigen maken, en dat na de geschapenheid van dezen indruk, doch voor 't overige zich weinig bekommert, hoe deze Bevindingen in haar ontstaan. Maar tot wat einde ik dit voorbrenge, hoe namentlyk de Ziel zich haar Lichaam voorstelt, zal uit het volgende blyken, alwaar ik het als een Grond gebruike, om 'er andere dingen uit te bewyzen.

Over §. 876.

Grond der Begeerte en des Wils. §. 329. Uit de geschapenheid van eene Kracht volgt, dat 'er in de tegenwoordige Bevinding, als mede in de tegenwoordige Gedachten in 't algemeen, dat is, om met algemeene woorden te spreken, in den tegenwoordigen Staat der Ziele, eene betrachting is om dezen Staat te veranderen. Wy bevinden ook diergelyken by de Lichamelyke Kracht, welke het Lichaam in de Beweeging heeft; want deze brengt eene gedurige Verandering van plaats voort. En wanneer men iets, dat zich staat te beweegen, met de hand, als een gespanne veêr die achterwaarts springen wil, te rug houdt; dan gevoelt men deze pooging gantsch eigentlyk. Maar gelyk nu uit de Kracht des Lichaams de Verandering van plaats volgt, en wat deze Verandering na zich sleept, na dat ze of in deelen of in het geheele geschied,

schied, als waar op eindelyk alle Verandering in de Lichamelyke dingen aankomt; zo volgen uit de Kracht der Ziele andere *Perceptiones* of Voorstellingen, gelyk het de ondervinding leert; zynde dus altyd by de *Perceptio præsens*, of de tegenwoordige Voorstelling eene *Tendentia ad perceptiones alias*, of een *Conatus mutandi perceptionem*, dat is, eene Betrachting om de tegenwoordige Voorstelling te veranderen. Nu komt het 'er op aan, als wy deze Vryheid te recht willen inzien, waar deze Betrachting hare Bepaling van daan krygt. Als wy dienvolgens acht geven, zo zullen wy bevinden, dat de Kracht der Ziele in dit geval hare Bepaling krygt; volgens het *Systema Influxus physici*, van het Lichaam; volgens het *Systema van des Cartes*, onmiddelyk van God; volgens het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, van God door haar eigen Weezen, of zy is daar door niet bepaalt. In de gevallen nu, waar in ze niet genoeg door haar Weezen, of eigentlyker in de overige Opstelzelen, door eene uiterlyke oorzake bepaalt is, daar kan zy zich zelve bepalen. En daar uit ontstaat hare Vryheid, en men kan van alles, wat 'er van de Vryheid door ondervinding aanmerkelyk is, daar uit reden geven. Men ziet nochmaals, dat deze Leeringe algemeen, en aan geen Opstelzel gebonden is. Ook zou hier noch al veel te zeggen vallen: maar ik heb liever een breder verklaring voor het Latynsche Werk willen sparen. Wie derhalven voor zich zelfs niet verder kan komen, die moet zich noch voor een tyd ge-

§. 319.

Waar uit de Vryheid ontstaat.

§. 329. getrooſten. Voor het overige is men genoegzaam overtuigt, dat ik de Bepaling van het geene, wat 'er in de Ziele omgaat, geenzins op het Opſtelzel van de *Harmonia praſtabilita* gebouwt hebbe, maar dat ieder een, op eenige plaatzen met een kleine verandering, ook alles by een iegelyk ander Opſtelzel behouden kan, ja dat zulks zelfs omtrent die gevallen plaats vind, alwaar ik ten dien einde iets ſchyne te verklaren, om de zwarigheden, die zich omtrent het *Syſtema Harmoniæ praſtabilitæ* opdoen, weg te nemen. Het welk ik uit geen ander oogmerk herinnere, dan op dat zich die geenen, welke het *Syſtema Harmoniæ praſtabilita* niet toegedaan zyn, en dien men 't ook geenzins zoekt op te dringen, ja zelfs, als zy 'er eenige nadeelige zwarigheden by hebben, afraadt van aan te nemen, in de Kenniſſe van andere Waarheden omtrent de Ziele door een vooroordeel niet zelfs in de weg zyn, of door andere laten verhinderen.

330. Ongegronde Beſchuldigingen.

Redelykheid des Schryvers.

Over §. 877.

'T welke Staat in de Ziele uit de andere volgt.

§. 330. Hier is voornamentlyk de rede van dien Staat des Lichaams, en de Voorſtellingen daar van in de Ziele, waar toe onze vrye Wil niets bybrengt; ondertusſchen is de overige doch niet uitgeſloten, maar kan ook mede verſtaan worden. Want de Staat, daar de vrye Wil eenig belang by heeft, ook zodanig geſteld is, dat hy uit de andere kan voortkomen, alzo wy geenzins willen, dat de eene uit de andere

nood-

noodzakelyk zal volgen. Dit is en blyft §. 330, 331.
zelfs in het gemeene *Systema Influxus physici*, waar in de Ziel de Beweeging in het Lichaam na haren Wille bepaalt, terwyl het volgens het zelve Opstelzel op zodanigen wyze mogelyk is, dat de volgende Staat uit de eerste vloeit. Derhalven kan men de Valsche Verknochting der dingen, die ik beweere, Beschuldiging. in 't minste niet met de Onderstellingen van *Spinosa* vergelyken, als waar in de eene Staat uit de andere noodzakelyk volgt.

Over §. 878.

§. 331. Men kan, volgens het geene wat Wat de Begeerte en Wil eigentlyk is. hier gezeid word, de Begeerte of Wille aanmerken, als eene *Tendentiam ad perceptionem prævisam*, of *Conatum producendi perceptionem prævisam*, dat is, als eene Betrachting om zich het voorgeziene voor te stellen, en deze *Tendentia* of *Conatus*, dat is, deze Betrachting word tot de Voorstelling door het behagen, dat ze in het Goede heeft, bepaalt; dat echter deze Bepaling niet noodzakelyk is, blykt daar uit, dewyl de Ziel noch onverschillig blyft, om het zelve te doen of te laten, alschoon zy zich bepaalt heeft, doordien ze zich niet alleen weêr anders bepalen kan, maar zich zelfs ook dikwils anders bepaalt. Waar uit insgelyks te zien is, dat de *Motiva* of Beweegredenen geene Noodzaaklykheid noch Dwang veroorzaaken.

Over §. 883. 884.

§. 332. Ik stelle hier uitdrukkelyk vast, Of de dat Ziel *In*-

§. 333. dat de Ziel den grond van hare Handelingen in zich heeft, en zich zodaniger wyze vaardig in het Willen vertoont (§. 104. *Met.*), of zich zelve daar toe bepaalt. En terwyl de Beweeg-redenen, welke de Ziel gebruikt om zich te bepalen, dezelve niet noodzakelyk bepalen, alzo zy 'er weder van afgaan kan, ja in der daad zeer dikwils van afgaat; zo blykt hier uit niet alleen, dat zich de Ziel door hare werkende Kracht bepaalt, maar dat ze ook zelfs noch ter tyd ongedwongen blyft, om te doen en te laten wat ze wil. Dienvolgens word haar de *Indifferentia exercitii*, zo als het de School-wyzen noemen, dat is, *de Onverschilligheid in het volbrengen van haar wille*, geenzins afgekeurt; maar veel eer duidelyk toegestaan, hoewel ik dit Konst-woord in het Hoogduitsch niet gebruikt hebbe, om 'er geen Latynsch woord in te mengen. Als ik in het Latynsche Werk doorgaans de gewoone Konst-woorden koom te behouden; dan zal men de zaak mogelyk te ligter begrypen, als hier, daar ik enkeld op de zaak, maar niet op de naam gezien hebbe. Het Lichaam heeft in geen eenig Opstelzel Vryheid, maar dezelve komt de Ziel alleen toe. In haar vind ze plaats, alwaar uit de tegenwoordige Bevinding, waar van ze aanleiding tot hare Handelingen neemt, volgens hare Natuur en Weezen, het eene zo wel als het andere volgen kan, en zy gevolglyk tot geen van beiden genoegzaam bepaalt is, maar zich zelve bepalen kan, ook zelfs, dit doende door Beweeg-redenen, die ze niet

Indifferentia exercitii, of een onverschilligheid omtrent het volbrengen van haar Wille heeft.

Wat men omtrent de uitvoering der vrye Handelingen op te merken heeft, en waar op het volgens het *Systema Harmo-*

niet noodzaakten, even eens als wy van buiten tot iets gedwongen worden, geduurig in staat blyft, om zich te veranderen, alschoon ze zich bepaalt heeft, als uit het welke men de *Indifferentiam exercitii*, of Onverschilligheid omtrent het volbrengen van haar Wille besloten, en uit dien hoofde gezeid heeft, dat de Mensch volgens zyne Vryheid iets doen en laten, ook het zelve op deze of die wyze kon uitvoeren, alwaar de Handeling op menigerley wyze kan volbracht worden. Volgens het *Systema Influxus physici* bepaalt de Ziel de Beweeging in het Lichaam, namentlyk den Loop der vloeibare Stoffe in de Zenuwen, op dat ze uit de Harssenen in de Spieren vloeijen, en in deze Stoffe is geene Vryheid van de Ziele te volgen of niet. Volgens het *Systema van des Cartes* bepaalt God, *secundum potentiam ordinatam*, of volgens zyne geregelde Macht, onmiddelyk; maar volgens het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, door den bestemden Loop der Natuur, de Leiding der vloeibare Stoffe in de Zenuwen, even als volgens het voorgaande Opstelzel. Voor het Lichaam is 't even veel, of het van de Ziele, of van God, of door eene Lichamelyke Kracht geschied. Het moet de eene, als de andere reize volgen. Ja, wanneer men de zake wat naauwkeurig inziet, dan word, volgens het *Systema Harmoniæ præstabilitæ*, het Lichaam door zyn eige Kracht bepaalt tot de Beweeging, waar door een genoegen geschied aan het verlangen en begeerte der Ziele, en vervolgens niet van buiten, dat

§. 332. *Harmonia præstabilitæ* eigentlyk aankomt,

 is,

§. 332. is, van geen onderscheiden ding, gelyk als in de overige Opstelzels geschied. Want ik heb reeds boven getoond, dat de *Spiritus animales* of Levens-geesten, dat is, de vloeibare Stoffe der Zenuwen, door eene in de Harssenen bewogene Stoffe bepaalt worden om uit de Harssenen in de Spieren te vloeijen. Als men dienvolgens de straffe aan het Lichaam niet zoude volbrengen; om dat het geen Vryheid heeft; dan zou 't volgens geen eenig Opstelzel doenlyk weezen. Maar dit geschied daarom, dewyl het de Ziel bevind, als 'er iets zeer aan het Lichaam doet, en dat volgens ieder Opstelzel; want de Stoffe heeft in zich die Bevindingen niet. Het is haar even veel, of deze of andere Beweegingen in haar geschieden; zy gevoelt de eene zo min als de andere; maar de ondervinding leert ons, dat het aan de Ziel niet even veel is, en dat ze in zekere gevallen pynlyke Bevindingen heeft. Hier op ziet men omtrent de schikking der Straffen, en bekommert zich weinig, hoe het geschied, dewyl het ons hier omtrent niet nut is te verstaan, hoe het daar mede toegaat. Doch terwyl in de Ziele alles, wat 'er tot de Vryheid vereischt word, voorafgaat, eer men aan de Beweeging in 't Lichaam denkt; zo kan 'er uit de aart en wyze, hoe ze bepaald word, geen nadeel aan de Vryheid der Ziele volgen. De Vryheid der Ziele lydt 'er niet door, al was het schoon, dat de Kracht des Lichaams enkeld door de veroorzaking der dingen, welke een indruk in de Zinnen maken, en waar van de Ziel tot

Waarom het Lichaam gestraft word.

Hoe de Vryheid bestaat, wanneer de Beweegingen in 't Lichaam te voren bepaald zyn.

tot hare Handelingen aanleiding neemt, niet §. 333.
bekwaam konde gemaakt worden, om de vrywillige Beweegingen te volbrengen; maar eenig en alleen zou 'er het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* door lyden, dewyl het zelve als dan geen plaats zoude vinden, indien men deze onmogelykheid konde betoogen. Derhalven heb ik reeds te voren aangemerkt, dat het hier omtrent voornamentlyk daar op aankomt, of het Lichaam met zulk een Konst heeft toebereid konnen worden, dan of diergelyken Konstwerk onmogelyk zy. De Ziel is niet genoodzaakt zo te willen, als de Beweegingen in het Lichaam te voren bepaalt zyn; maar deze zyn zo, en niet anders bepaald, dewyl de Ziele dit en niets anders volgens hare Vryheid zal willen. Men brengt tegens my de inwerping voor, welke ten opzichte der Vryheid tegens de Voorzienigheid Gods gemaakt word. Doch hier van heb ik in *het Klaare Bewys* wat uitvoeriger gesproken, en meen het hier niet weêr te herhalen. De Vryheid der Ziele is eene zaak, die uit de Ondervindinge klaar is, en door geen Onderstelling word opgehaald. Wie dezelve ontkent, dien moet men door gronden, die uit de Ondervinding genomen worden, wederleggen, maar niet met zulke, die men uit eene Onderstelling van die aart en wyze, hoe de Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam bestaan kan, komt af te leiden. Wanneer men in de Starreloopkunde na de Gesteltheid der Verschynzelen aan den Hemel, of na de *Phænomena motuum cœlestium*, vraagt; dan verklaart men

Gronden, om iemand, die de Vryheid ontkent, te wederleggen.

ze uit de Waarnemingen, en niet uit Onderstellingen. Wanneer men zwarigheden ontmoet, om door eene *Hypothesis* of Onderstelling te bepalen, hoe dit of dat, 't geen de Ondervinding leert, mogelyk is; dan zegt men niet, dat deeze laatste ontkent word, maar men houdt de Onderstelling in berade, of ze wel rechtmatig zy. Ja, indien men bevind, dat 'er uit de Onderstelling betoogender wyze vloeit het geene, waar van men het tegendeel heeft waargenomen; zo verwerpt men die Onderstelling als iets onzekers; doch echter zegt men niet, dat hy, die de Onderstelling verzonnen, of verdedigt, of als waarschynlyk anderen heeft voorgetrokken, ontkenne het geene, wat men komt waar te nemen. Want anders moeste men zeggen, dat alle die geenen, welke in de Natuurkunde een verkeerde Beschouwing omtrent de Bepaling, hoe de Dieren en Menschen huns gelyken konnen teelen, opgegeven hebben, mede ontkenden, dat de Dieren en Menschen huns gelyken teelden. Wat voor wonderlyke beschuldigingen zou men moeten uitvinden, indien men in zulke gevallen ook iemand wilde te last leggen, dat hy ontkende, wat hy in de Wysgeerte uit een verkeerde Onderstellinge zocht te bepalen, hoe het geschiedde. Men ziet, wat de *Consequentium* of Gevolg-makers voor treffelyke Luiden zyn, en wat een Wysgeerig Verstand die moeten hebben, welke geheele *Cursus Philosophiæ* geschreven hebben, en echter van Wysgeerige Onderstellingen zo veel

§. 332. Hoe men van *Hypotheses* of Onderstellingen moet oordeelen.

Onverstand der Tegenstrevers van den Schryver.

veel niet weten, als waar uit men *à priori*, §. 332.
of van te voren zoekt te bepalen, wat men 333.
door de Ondervinding geleert heeft, om te
weten, hoe het geschied. Hier ziet men Wanneer men iemand de Gevolgen niet wyten kan.
de reden, waarom de *Jesuiten tot Parys* het
voor onredelyk houden, iemand Gevolgen
te wyten, zelfs wanneer ze uit zyne Onder-
stellingen vloeijen, zo hy uitdrukkelyk uit
de Ondervinding het tegendeel beweert;
want ik heb bevonden, dat 'er eenigen van
gevoelen zyn, men konde iemand de Ge-
volgen, uit de Leeren van een ander vloei-
jende, met recht wyten. Maar wy hebben
hier in een zeker geval het klare tegendeel,
en bekennen, dat het geenzins oorbaar is,
diergelyken te doen, om dat de ander daar
door verongelykt word, mits men hem met
een zake, daar hy geen schuld aan heeft,
komt te beschuldigen. Wat 'er van de Ge-
volg-trekkingen te houden is, vind men om-
standiglyk in *het Klaare Bewys* tegens de
Heer D. Buddeus; en ik zal in de Latynsche
Logica deze Stoffe betogender wyze verhan-
delen.

Over §. 885.

§. 333. Dewyl het nu voornamentlyk op Met wat Konst God het Lichaam toebereid heeft.
de Vrage aankomt, of het mogelyk zy, dat
God het Lichaam met zulk een Konst kan
toebereiden, dat het door zyn eigen Kracht
kan bepaald worden, om door zyne Bewee-
gingen de Begeerte der Ziele te voldoen; zo
heb ik dit hier door algemeene gronden wil-
len beweeren, waar dit in 't byzonder te
betoogen een zaak is, die ons Vermogen
te

§. 333. te boven gaat, om dat 't hier op de fynste schikking en t'zamenweving der Harssenen en Zenuwen aankomt, 't welk wy niet verstaan. De Gronden, welke ik hier gebruik, zyn de *determinata veritas contingentium*, of de bepaalde Waarheid van 't Gevallige, zo wel ten opzichte van het Lichaam, als de Ziele, en de *Providentia* of Voorzienigheid Gods. Volgens de eerste is zeker geweest het geene de Ziel van *Pieter* onder deze of andere omstandigheden na haar Vryheid gewilt heeft; ook in wat voor omstandigheden *Pieter* komen zal; volgens deze heeft God van eeuwigheid af gekend, welk Lichaam en welke Ziel, wegens de bepaalde Waarheid in beiden zich best te zamen schikken. Doch dat de Waarheid in het Lichaam even eens als in de Ziele, bepaald kan worden, ontstaat daar uit, dewyl de Wetten der Beweeging, waar in de Natuur met haar order gegrond is, even zo weinig noodzakelykheid hebben, als het geene wat 'er in de Ziele na haar Vryheid voorgaat. Het Goddelyk Verstand erkent alles wat Mogelyk is, door dien alle de *Combinationes possibilium*, of Verknochtingen der Dingen van hem voortkomen, en heeft door de Wetten der Beweeging een Order ingevoert, die met de vrywillige Bepalingen der Ziele overeenkomt. Als men dienvolgens met verstand spreken zal, zo heeft het Lichaam zyne Bepalingen van de Vryheid Gods, die zich na de Vryheid der Ziele gevoegt heeft; doch niet onmiddelyk, gelyk in het *Opstelzel van des Cartes*, maar

Gronden van de voorbestemde Harmonie.

door

door de *Causas secundas* of Natuurlyke Oorzaken, waar door Hy in de Wereld voortbrengt alles wat Natuurlyk is. Dienvolgens hebben de Beweegingen in het Lichaam geene onvermydelyke noodzakelykheid, maar alleen eene overeenkomstige met de Wille der Ziele. Indien de Loop der Natuur slechts noodzakelyk was, dan konde men twyfelen, of het wel mogelyk was, dat de Beweegingen des Lichaams met de Wille der Ziele overeenstemmende gemaakt wierden; maar dewyl geene onvermydelyke noodzakelykheid in dezelve is, zo vervalt de twyfel, die 'er uit ontstaan kon. Voorders moeten wy aanmerken, dat in de Lichamen, vermits God het Gevallige na zyne Alweetenheid en oneindige Wysheid, met het Vrywillige in de Ziele overeenstemmend heeft gemaakt, het Gevallige is aan te zien als iets dat van de Vryheid Gods voortkomt. En daarom heeft men zich te minder in te beelden, als of de Noodzakelykheid in het Lichaam, die maar eene *Necessitas hypothetica* of Noodzakelykheid onder beding is, de Vryheid in de Ziele zou wegnemen, dewyl 'er onmogelyk eene overeenstemming tusschen beiden te onderhouden was. §. 333. 334.

Over §. 898.

§. 334. Ik heb hier uitdrukkelyk aangemerkt, dat men niet zeggen kan, de Stoffe zy uit enkele Geesten bestaande, en voor een *Congeries spirituum*, of een menigte Geesten aan te zien, alzo het met myne Be- *Of de Stoffe uit Geesten bestaat.*

§. 334. Bevattingen niet overeenkomt. Derhalven is 't een wonderlyke zaak, dat men my van diergelyken beschuldigt; voornamentlyk daar ik aan de Beginzelen, waar uit de Stoffe ontstaat, noch nooit eenige Kracht om de Wereld voor te stellen, heb toegeeigent. Het is een teken, dat men myn Boek niet eens ter loop heeft doorgeleezen, ik laat staan, dat men 't dikwils en rypelyk zou overwogen hebben. Terwyl men echter noch gestadig daar by blyft, al schoon het meermaals herinnert is, en doch niet louchenen kan, dat ik hier de waarheid zegge; geeft dat met de grootste hardnekkigheid te kennen, waar by men alle schaamte heeft afgeleid. Ik ontstelle my, als ik 'er aan gedenke, doch meest, terwyl dit de vruchten van Vroomheid zullen zyn.

Inborst der [illegible] van den [illegible] Schryvers.

Over §. 904.

Waar uit het weezentlyke Onderscheid in een Eenvoudig ding ontstaat.

§. 335. Ik heb reeds §. 895. *Met.* uitgeleid, dat de Trap eener Kracht, waar door ze in 't algemeen veranderd word, en in een Eenvoudig ding inbrengt, wat in geen ander te vinden is, het weezentlyke Onderscheid tusschen de Eenvoudige dingen uitmaakt. Derhalven hoeft men te minder zorg te hebben dat, wanneer in God in een oneindige graad gevonden word, het geen *by voorbeeld* in onze Ziel in een eindige te vinden is, Hy deswegen niet weezentlyk van onze Ziele onderscheiden zy; want door den oneindigen graad komt 'er zeer veel in God, dat de Ziele niet en heeft. In tegendeel, daar in een eindig

Een-

Eenvoudig ding het geene, wat zyn onder- §. 335.
scheid van anderen maakt, *per modum poten-* a 337.
tiæ, non actus, dat is, als een enkeld Vermogen bestaat, gelyk wy het ook zelfs daar uit konnen afnemen, als wy maar op het onderscheid tusschen de Ziele des Menschen en die der Dieren acht komen te geven (§. 892. *Met.*, alschoon wy 't uit de bevatting van de Eindigheid niet willen afleiden; zo is 't ook onnodig, dat de Trap der Kracht, of het geene daar van afhangt, zich aanstonds openbare. *By voorbeeld*, den Mensch, die onder de Beeren was opgevoed, en daar *Connor* in zyn *Evangelium Medici* van gewaagt, hadde zo wel eene Menschelyke Ziele, toen hy onder de wilde Dieren in het woud omzwerfde, en zich van geen redelyk Weezen liet blyken, dan wanneer hy onder de Menschen toonde, het zelfde Vermogen, als zy, te hebben.

Over §. 905.

Waarom men na de volkomenste Trap des Vernufts vraagt.

§. 336. Hier bewyze ik, waar in de Volkomenste Trap des Vernufts bestaat, niet alleen, om (§. 906. *Met.*) te konnen toonen, hoe verre de Menschen daar van af zyn; maar ook, om te doen zien, dat God het allervolkomenste Vernuft heeft: 't welk ook (§. 907. *Met.*) van de volkomenste Wille staat aan te merken.

Over §. 910. *& seqq.*

Gronden der Bevatting van de Wysheid.

§. 337. Wat 'er van de Inzichten en Middelen word bygebracht, geschied ten dien einde, op dat wy eene Bevatting van de Wys-

§. 337. Wysheid, zo als (§. 914. *Met.*) te zien is, geven konnen. Doch het word hier verklaard, dewyl ik 't boven in de *Ontologie* of Grond-wetenschap niet heb aangehaald.

Bevatting van de Wysheid. Gemeenlyk bepaalt men de Wysheid *per Scientiam rerum sublimium*, of door eene Wetenschap van verhevene zaken: maar naderhand is eerst de vraag, wat *Res sublimes* of verhevene Zaken zyn. En daar komt het van daan, dat Luiden, die subtile zaken verstaan, zich verbeelden wys te zyn, en echter by haar groote Wysheid zeer dwaaslyk handelen. Maar ik late my voorstaan, dat de Bevatting, die ik van de Wysheid gegeven hebbe, met de gemeene Spreekwyze meer overeenkome. En na myne Bevatting voegt zich ook het voorbeeld, waar door de Wysheid des Konings *Salomons* in de Schrifture beweezen word. Want aangaande het Vonnis van wegen het Kind, waar over de beide Hoeren twistende waren, verkoos hy een Middel, waar door hy de rechte Moeder ontdekte. Doch kan men teffens niet ontkennen, dat de Kennis van zulke Waarheden, die de Mensch in zyn Wandel en Ampt van noden heeft, mede tot de Wysheid vereischt worde; maar daarom is 'er de Wysheid zelve niet in bestaande.

Hoe Leibnitz de Wysheid bepaalt. De *Heer van Leibnitz* bepaalt de Wysheid *per Scientiam felicitatis*, of door de Wetenschap der Gelukzaligheid, en ik heb in *de Zeden-kunde* getoond, dat deze Bepaling met de myne bestaan kan. Ondertusschen heb ik de myne bekwamer bevonden, in zodanige gevallen, daar men iets van de

Wys-

Wysheid te betoogen heeft, als wanneer wy de Wysheid Gods uit de Werken der Natuur willen bewyzen. §. 337. à 339.

Over §. 915. 916.

§. 338. De *Cartesianen* zyn gemeenlyk te vreden, als zy beweezen hebben, dat de Ziel onvergangkelyk zy, en niet teffens met het Lichaam ondergaa; maar dit is noch al te min: want op zulken wyze zou de Ziel der Menschen niets byzonders boven die der Dieren hebben. Derhalven moeten wy noch verder bewyzen, dat de Zielen der Menschen ook haren *Statum personalitatis* of den Staat van haar Persoonlykheid behouden, dat is, bewust blyven, als dat ze deze en die Zielen zyn, welke zich in de vereeniging met het Lichaam in deze of die Staat bevonden hebben. Bevatting van de Onsterflykheid.

Over §. 924.

§. 339. Dewyl ik zegge, dat een Persoon een Ding zy, 't welk van zich zelve bewust is, het zelfde te zyn, 't welk te voren in deze of die Staat geweest is; zo hebben sommigen gemeent, als of ik in Christus twee Personen moest onderstellen. Ik verwondere my over zulk een besluit: want neemt eens de gemeene Bepaling van de Persoon aan, die in allen ouden *Compendiis Theologiæ* staat, en in de oude Bovennatuurkunden doorgaans gevonden word, dat ze *Suppositum intelligens* of een verstandig Weezen zy; dan zal men daar zyn gevolg zo wel als by de myne konnen aanbrengen. Of myne Bevatting aangaande de Persoon gevaarlyk is.

§. 339. 340. Wat men hier nu antwoordt, kan men by myne Bepaling ook antwoorden. Ik heb in 't algemeen getoond, dat door de vereeniging van veel te zamen Een Ding word, en dus kan de vereeniging van twee Naturen ook eene Persoon uitmaken, daarentegen ieder voor zich zelve alleen, van de andere afgezondert, eene byzondere Persoon zoude uitmaken. Men had niet alleen op de Bevatting van *de Persoon*, maar ook op het woord *Eene* behoren te zien.

Over §. 925.

Zwarigheid omtrent de Staat der Ziele na de Dood. §. 340. Volgens het gemeene Opstelzel van de *Influxus physicus* schynt het zwaar te zyn om te begrypen, dat de Ziel na de Dood in geen slaap valle, mits ze niet werken kan, ten zy dat hare Kracht te voren door het Lichaam daar toe bepaald worde: Maar in de twee overige Opstelzels ziet men, dat de Ziel het Lichaam gantsch niet nodig heeft, maar hare Gedachten zonder het zelve hebben kan. Dienvolgens staat die meer voor de Onsterflykheid der Ziele, dan het gemeene Opstelzel. Doch als 'er gezeid word, dat de Ziel na de Dood des Lichaams volkomener als te voren word; is dit enkeld van de weezentlyke Volkomenheid te verstaan, welke de vroomen en boozen met malkander gemeen hebben, die tot vermeerdering van hun genoegen, maar deze tot vermeerdering van haar Verdriet. Ik herinnere dit ten dien einde, op dat men met geene Gevolgen voor den dag kome, als of men de Verdoemenis der Godloozen

Waarschouwing voor Gevolgtrekkingen.

kwam

kwam te loochenen; mits men dezen zo §. 340. wel als den Vroomen een grooter Volko- 341. menheid toeëigent. De weezentlyke Volkomenheid, die in grooter klaarheid en duidelykheid der Bevindingen bestaat, maakt de Verdoemenis gevoeliger en vervolgens onverdraaglyker. Dus winnen de Godloozen zeer weinig maar onze Grond-leere; y dienen hen veel eer hare verdoemenis wat schrikkelyker voor te stellen. Zie daar; hoe strydig myne Leeren tegens de geopenbaarde Godsdienst zyn. Waarom ordeelt men voor al eer men een zaak verstaat?

De Tegenstreevers van de Schryver worden beschaamt gemaakt.

Over §. 926. & seqq.

§. 341. Ik hebbe de Onvergangkelykheid n Onsterflykheid met voordacht onderscheien, ten voordeele des Christelyken Godsienfts, op dat men mogt erkennen, dat de Zielen der Menschen wegens hare in 't Leen bedrevene zonden van God na de Dood estraft konnen worden. Want indien de Zielen niet meer wisten, dat ze de geee, waren, die in het Leven deze of die onde begaan hadden; dan zou 'er geen ree meer zyn, waarom ze na de Dood zouen gestraft worden, terwyl ze niet meer visten, waarom hen dit wedervaarde. Men iet ook weder hier uit, als uit een proef, at ik myn afzien altyd op den Godsdienst ehad hebbe, om gronden aan de hand te even, waar door men dezelve kon verdeligen. Of schoon nu de geenen, die de Jnvergangkelykheid met de Onsterflykheid

Waarom de Onvergangkelykheid en Onsterflykheid onderscheiden worden.

Den Schryver betracht

§. 341. vermengen, veele knopen of zwarighed die ze niet konnen oplossen, overlaten; moet het doch verre van my zyn, dat ik zou Gevolgen uit trekken, en ze hen last leggen. Zy zyn van gedachten, om Onsterflykheid der Ziele te bewyzen; ma dat ze weiniger bewyzen, dan ze wel b hoorden, is een misslag; doch daarom ca kennen zy niet, wat ze niet bewyzen. I heb myn best gedaan, om dit gebrek te ve helpen, en wat 'er aan ontbreekt, daar b te voegen. Ik houde het voor een dwa en stout bestaan, dat men iemand trac deswegen te verketteren, of hard aan tasten, dewyl hy zich in 't bewyzen ve grepen heeft. Heeft den eene gemist, kan het den ander verbeteren. Dit z meerder vrucht doen, als het verketter Maar wie 't niet beter maken kan, die he geen eere om te spreken. Ik heb de Dis tatie of Redenvoering van de Heer Prof Thümmig van de Onsterflykheid der Ziel (*de immortalitate Animæ*), op 't Hooge Scho tot *Halle* gehouden, aangehaald, dewyl h deze gewichtige Stoffe op een grondige m niere, zo als men ze nergens vind, verha deld heeft. Voor 't overige houd ik h voor een inwerping, waar op men geen ac hoeft te geven, wanneer men niet go keurd, dat het Bewys van de Onsterfly heid der Ziele zwaarder gemaakt word, a men ze van de Onvergangkelykheid onde scheidet. Want, als iemand de Onvergan kelykheid lang Onsterflykheid noemt, e die maar bewyst; zo blyft echter d

Margin notes:

niet met andere te handelen, zo als men met hem handelt.

Opwerping der Tegenstrydigen.

nsterflykheid noch onbeweezen, en de §. 341.
hristelyke Godsdienst heeft door dit Be- 342.
ys noch niets gewonnen tegen die geenen,
ie niet willen geloven; het geen de Schrif-
tuur van de onsterflyke Ziele verklaart.
aarentegen komt men het Bewys zodanig
voeren, dat het iets meer als de Onver-
ngkelykheid bewyst, zo erkent men, dat
et geene wat 'er de Schriftuur van zegt,
e gronden des Vernufts niet tegenspreke,
schoon 't hetzelve voor zich niet kan be-
iiken. En dit kan tot verdediging des
odsdienfts tegen de inwerpingen volstrek-
en.

AANMERKINGEN

Over het Sesde Hoofdstuk,

Van God

§. 342.

IN dit sesde Hoofdstuk heb ik voorgeno- Oog-
men de *Theologia naturalis*, of het geene merk des
en van God uit het Licht der Natuur er- Schryvers
ent, op eene betoogende wyze te verhan- omtrent
elen. Wie deze Leer-wyze kundig is, zal de *Theo-*
gt begrypen, dat men voor alle dingen *logia na-*
ene Bevatting van God nodig heeft, om te *turalis.*
eten, wat men door dit Woord verstaat. Wat tot
aar na moet men bewyzen, dat 'er zulk der zel-
ven be-
toogen-
de Ver-

 een

§. 342. een Weezen, aan 't welk wy den Na-
van God gegeven hebben, bestaanlyk zy.
Eindelyk moeten uit deze Bepaling zyn
overige Eigenschappen afgeleid worden. Ik
heb ter Bepaling van 't woord *God* aangeno-
men, dat het een Zelfstandig Weezen zy,
waar in de grond van de Bestaanlykheid der
Wereld en der Ziele te vinden is. Dewyl
ik alles *methodo analytica*, dat is, op zulken
wyze, als men by overweeging van een
zaak, uit de bekende Waarheid andere ac-
dentelyk afleidt, heb voorgedragen; zo heb
ik met de Bepaling niet begonnen, maar
veel eer alles, wat in de zelve word aange-
nomen, voorheen beweezen; en daar uit
blykt, dat 'er zulk een Zelfstandig Weezen
bestaanlyk zy, waar in de grond van de be-
staanlykheid der Wereld en der Ziele te
vinden is, dat is, door wiens Eigenschap-
pen men verstaan kan, waarom de Wereld
hare Bestaanlykheid heeft, en de Ziele die
verkrygt. Terwyl nu uit deze Bepaling,
welker weezentlykheid reeds te voren be-
weezen is, blykt, dat men aan God zulke
Eigenschappen, waar uit men verstaan kan,
waarom de Wereld zo, en niet anders ge-
schapen is, en hoe ze hare bestaanlykheid
verkreegen heeft, behoorde toe te eigenen;
zo heb ik 't op deze wyze begonnen, en uit
deze grond beweezen, dat aan God alle de
Eigenschappen toebehooren, die wy Chris-
tenen hem volgens de Heilige Schrift toeëi-
genen. Ik bouwe het gantsche Bewys van
God en deszelfs Eigenschappen voornament-
lyk op de Gevalligheid der Wereld, dewyl
niet

Bekende-lingver-eischt word.

Hoe 'er zich den Schryver na geschikt heeft.

Waarom den Schryver God uit

het alleen de Godverzakers hunne God- §. 342.
erzakerye in de Noodzakelykheid en Zelf- de Ge-
tandigheid der Wereld gronden, maar ook vallig-
om dat ik bevonden heb, dat dit de zelfde heid der
Eigenschap der Wereld is, waar in God zy- Wereld
e Existenz of Bestaanlykheid als in een bewust.
piegel voorstelt, zo als ik 't in *het tweede*
Deel myner Natuurkunde, of *de Bedenkingen*
over de Inzichten der Natuurlyke Dingen, heb
uitgeleid; en dewyl men by deze Grond de
betoogende Leerwyze best gebruiken kan.
Hoewel 't anders de gewoonte is, veele Be- Waarom
wyzen van de Bestaanlykheid Gods by te hy maar
brengen; zo heb ik my echter maar by een een Be-
eenig gehouden, niet alleen, om dat een wys geeft.
eenig genoeg is, maar ook, dewyl men by
eene betoogende Leerwyze niet te wel meer
dan een gebruiken kan. Doch dit laatste is
zeer gemakkelyk te bewyzen. Ieder Bewys
brengt eene byzondere *Definitionem nomina-*
lem of Bepaling van 't woord *God* te voor-
schyn. Vervolgens vereischt het ook eene
byzondere aart, om de Eigenschappen Gods
te betoogen. *By voorbeeld*: Als men de Be-
staanlykheid Gods uit het Geweeten wil be-
wyzen, brengt men van God deze Bevat-
ting voort, namelyk, dat Hy een onzicht-
baar Weezen zy, 't welk de Menschen voor
het goede, dat zy doen, beloont, en voor
het quade straft. Derhalven moet men uit
deze Bevatting ook de Eigenschappen Gods
bewyzen. Of indien ik ze uit een andere
Bevatting wil bewyzen; zo moet ik eerst
toonen *identitatem definitionum nominalium*,
dat is, ik moet bewyzen, dat die beide

§. 342. Weezens, daar men verscheide Bepalingen van gegeven heeft, in der daadt eenerley zyn, en dat dit eenig Weezen maar onder verscheidene Eigenschappen word voorgesteld. De reden, waarom men van God verscheide Bevattingen ter Bepalinge des Woords kan maken, is deze, dewyl hy veel Eigenschappen heeft, waar van elke hem van alle andere dingen onderscheidt. En dit komt daar van daan, dewyl hy oneindig is; want aldus heeft hy met de andere dingen niets gemeen. Wat men als gemeen meende aan te nemen, is echter altyd als het allervolkomenste, of 't oneindige van het eindige onderscheiden. 't Is uit geene voorbarigheid geschied, dat ik het Bewys, 't welk uit de Gevalligheid der Wereld word afgeleid, anderen heb voorgetrokken, maar ik heb 't met de overigen ook verzocht, en dit is de rede, waarom ik het onderscheid der Bewys-gronden wat dieper heb ingezien, dan anderen, die zich met het overleggen zeer weinig of niet bekommeren, maar te vreden zyn, met een zaak te verstaan, ja zich ook tot de overweging door ordentelyk nazinnen, geenzins bekwaam gemaakt hebben. 't Is ligt te geloven, dat myn Bewys de geenen wat duyster moet voorkomen, die aan de betoogender Leerwyze niet gewent zyn; want ik geheuge de tyd noch, dat ik zelf zo gesteld was. Maar voor die geenen is het niet geschreeven. Zy vinden wel andere Boeken, die na haar smaak zyn. Doch gelyk men hen de smaak, dien zy by die, na hare bekwaamheid gemaakte

Waarom men van God verscheidene *Definitiones nominales* of Bepalingen van 't woord maken kan.

Omzichtigheid des Schryvers.

Wien het duyster voorkomen moet.

Voor wien het niet geschreeven is.

maakte Bewyzen, van de kracht harer toestemming hebben, gaarne gunt; zo moeten zy ook anderen de hare gunnen, dewelke gewent zyn, alles betoogender wyze verklaard en uitgeleid te zien, voor al eer hare toestemming onveranderlyk is. Men gelooft zeer gaarne, dat een Bewys, daar noch veel aan ontbreekt, eer het zyne betoogende rechtmatigheid heeft, en tegen een hardnekkige Tegenstrever verdedigt kan worden, voor hen krachtig en overtuigend is, ja krachtiger en overtuigender, dan dat het betoogender wyze was uitgeleid; maar ze moeten van andere Menschen naa zich zelve niet oordeelen, noch hen gebieden, dat hare toestemming mede zo krachtig zy, dewyl ze zich volgens haar inzicht en bekwaamheid noch niet overtuigt vinden. Boeren kan men noch ligter tot een bestendige toestemming brengen; doch daarom moet men niet willen, dat het geene wat by hen krachtig en overtuigend bevonden word, van ieder Geleerde voor zich daar voor erkend worde. Het zelfde Onderscheid der Menschen, terwyl de eene ligter op deze, en een ander op een andere wyze tot toestemming te brengen is, vereischt verscheidene Voorstellingen, zelfs van de Bewys-redenen omtrent de Bestaanlykheid Gods. Wie voor de geenen schryft, die alles zeer naauwkeurig willen beweezen hebben, verwerpt daarom het andere niet, wat de meesten te pas komt, die niet alles zo naauwkeurig plegen te ontwarren, voor dat ze toestemmen. Doch men heeft ook uit-

§. 342.

Waarom verscheidene Bewyzen van noden zyn.

Waar toe men wel

 gepluisde

§. 342. gepluisde en ontwarde Bewyzen van noden,
343. deels, wanneer men spitsvinnige Godverzakers moet wederleggen, deels, wanneer men van het nadenken een overtuiging wil hebben. Wat iemand dus by zich bevind, dat hy 'er een sterken byval aan geeft, is eene zaak, die op de ondervinding aankomt; doch wanneer men vraagt, of iets betoogender wyze is uitgeleid, of niet, dan komt het op het inwendige gevoelen niet aan, maar het laat zich uit de Regelen der Reden-kunde van de Betooging bewyzen. Daar hoeft men zich niet overreden te laten, en den anderen heeft geen recht om ons te gebieden, dat wy het voor het geene, daar hy 't voor aanziet, moeten houden.

uitgepluisde Bewyzen van noden heeft.

Over §. 928.

§. 344. Hier bewyze ik uit de Natuur van 't Gevallige, dat 'er een Noodzakelyk of Zelfstandig Weezen moet zyn. Want het Gevallige heeft den Grond van zyne Bestaanlykheid niet in, maar buiten zich, en vervolgens eene Oorzaak van noden (§. 29. *Met.*). Maar dewyl nu alles zynen genoegzamen Grond moet hebben, zo kan 't oneindiglyk zo niet voortgaan, want anders blyft geduurig de vraag: Waar door word dit tot zyne Bestaanlykheid bepaald? en dus ziet men nooit geen einde; maar het blyft gedurig als te voren. Terwyl 'er nu niet eerder een genoegzame Grond is, dan wanneer ik kan ophouden te vragen, van waar dit den grond van zyne Bestaanlykheid heeft; zo

waar uit de Bestaanlykheid van een Zelfstandig Weezen beweezen word.

zo moet men zulk een Weezen toestaan, § 343.
dat de zelve in zich heeft, en dus Noodzakelyk bestaat. Dienvolgens misleiden zich die geenen zeer, welke andere willen overreden, als of men hier in 't Besluiten zonder middel van het een tot het andere was overgegaan. Zy moeten eerst leeren, wat *een genoegzame Grond is*; dan zullen ze niet meer zeggen, het geene, waar in Wy en de Wereld haren Grond hebben, iets te konnen zyn, dat zynen Grond weder in iets anders hadde. Men vind noch geene Schriften, waar in de Bewyzen zo klaar uitgepluist en ontwart worden, als Ik gedaan hebbe. Waarom zoekt men daar in het Besluiten geen overgaan zonder middel van het een tot het andere te vinden? Ons Bewys blyft vast genoeg staan by de geenen, die verstand hebben, en niemand, die het recht inziet, kan 'er aan twyfelen, dat een Zelfstandig Weezen bestaanlyk zy. Doch het bewyst niets meer, dan dat 'er een Zelfstandig Weezen moet zyn; maar wy weten noch niet, wie dit Zelfstandig Weezen zy, of 't misschien onze Ziel, en de Beginzelen der Lichamelyke dingen zyn. By gevolg dwaalen de geenen zeer, die meenen, zy hebben de Noodzakelykheid van een Zelfstandig Weezen vast gesteld, als ze de Bestaanlykheid Gods beweezen hebben, en komen de Godverzaker daar door noch geenzins te overtuigen. Men moet verder toonen, dat dit Zelfstandig Weezen zulk een God zy, als wy Christenen Hem uit zyn geopenbaard Woord vereeren, namelyk een

Onnozelheid der Tegenstrevers van den Schryver.

Dwaaling van sommigen, die al te voorbarig zyn.

Geest

§. 343- Geest van een oneindig Verstand en de al-
345. lervolkomenste Wille, en wat 'er verder van afhangkelyk is. Derhalven gaa ik nu verder voort, en onderzoeke voor al, of dit Zelfstandig Weezen van de Wereld en onze Ziele onderscheiden zy. Uit de Bevatting van het Zelfstandige Weezen koom ik allerley Eigenschappen af te leiden, en toone, dat de zelve noch aan de Wereld, noch aan de Ziele toebehooren. Indien de Wereld of de Ziel zelfstandig was; dan zouden haar ook alle de Eigenschappen, die aan het Zelfstandig Weezen eigen zyn, moeten toebehooren. Doordien men nu het tegendeel ziet, kan men ze ook geenzins voor Zelfstandig houden.

Over §. 931.

Beteke-nis van 't woord Eeuwig-heid.

§. 344. Hier word het woord Eeuwigheid genomen alleen voor een oneindige Tyd, of *pro duratione infinita*, dat is, voor eene oneindige Duurzaamheid. Maar men bekommert zich gantsch niet, wat de Eeuwigheid in God eigentlyk te zeggen zy, waar van wy naderhand erkennen, dat Hy niet in de Tyd is.

Over §. 932.

Waarom de Onmeet-baarheid der Eeu-wigheid voorge-steld word,

§. 345. De Onmeetbaarheid der Eeuwigheid, welke ik levendig voorstelle, heeft hare nuttigheid omtrent de overweeging van den Staat der Menschen na de Dood, en vervolgens geen geringen invloed in onze vrye Handelingen. Ook ziet men hier uit, dat ik geen gelegentheid late voor by gaan, als

als ik eenige gronden ten voordeele des geopenbaarden Godsdienfts en der Zedelykheid kan aanwyzen, als tot welkers dienst ik myn best gedaan hebbe, om de Natuurlyke Gods-geleerdheid met de overige deelen der *Metaphysica* in de grond af te handelen, zo als uit myne Zeden-kunde te zien is. §. 345. 346.

Over §. 923.

§. 346. God word in de Schriftuure de Eerste en de Laatste genoemt. Terwyl ik nu voorgenomen hebbe, zulk eenen God, als wy na de Goddelyke Openbaring vereeren, uit het Licht des Vernufts te bewyzen; zo heb ik geen Eigenschap, die de Schriftuur aan God heeft toegeëigent, en uit het Vernuft te bewyzen is, willen voorby gaan. Hier mede heb ik voornaamlyk beoogt, dat de Vyanden der geopenbaarde Waarheid de Goddelykheid des Bybels te ligter mogten erkennen, en dat wy, die ze geloven, daar van te meer wierden verzekert. Want wat men uit het Vernuft bewyst, heeft men als een Proef aan te merken van het geene, dat 'er in de Schriftuur van de zelve Eigenschap Gods geschreven staat. Als het Vernuft en de Openbaring in den zo genoemden *Articulis mixtis*, of by die Waarheden, welke uit beide Lichten konnen erkend worden, met malkander overeenkomen, dan bevinden wy in der daad, dat de Schriftuur de Waarheid zelve is, en konnen 't ook anderen, die 'er aan twyffelen, betoogen.

Waarom de Spreekwyzen der Schriftuure van God bevestigt worden.

Over

§. 347. à 349.

Over §. 938.

Waarheen de Bepaling van 't woord *Dependentia* behoort.

§. 347. Het Konst-woord *Dependentia* of Afhangkelykheid behoort eigentlyk tot de *Ontologie* of Grond-wetenschap; terwyl het een algemeene Eigenschap der dingen is, dat ze *afhangkelyk* of *onafhangkelyk* zyn. Maar ik heb het aldaar weggelaten (§. 190. *Met.*), en hier ter plaatse eerst bepaald, alwaar wy 't van noden hebben.

Over §. 941.

Of de Ziel het Zelfstandig Wezen zy.

§. 348. Men kan daar uit zien, dat de Ziel het Zelfstandig Wezen niet zyn kan, dewyl zy zo min als de Wereld noodzakelyk is, vermits hare Kracht zich deze Wereld voorstelt, welke gevallig is.

Over §. 942.

Waarom de Bestaanlykheid der zichtbare Wereld niet beweezen word.

§. 349. Ik heb 't onnodig geacht, eerst te bewyzen, dat de Wereld in der daad, buiten onze Ziele bestaanlyk is; dewyl het niemand, als de *Idealisten* of Denkbeeldige, in twyfel trekt. Onder de redenen van hunne twyfeling is geenzins de minste, wat men van de t'zamenstelling van 't Gedurige, en de Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam, uit zulke zaken, die men niet verstaanbaar bepalen kon, ja die zelfs onder malkander tegenstrydig waren, bybrengt. Terwyl ik nu het tegendeel getoond hebbe, namelyk, dat het zulke dingen niet zyn, die aan en voor zich zelven geene verstaanbare bepaling konden hebben; zo zyn die knopen of zwarigheden der *Idealisten* opgelost, en men heeft

geen

geen reden meer, om de Bestaanlykheid der Lichamen in twyffel te trekken. Ondertusschen heb ik doch ten overvloede getoond, dat ons Bewys van de Bestaanlykheid Gods altyd vast en onwrikbaar staan blyft; al is 't dat men alleen op de Ziele ziet, en zich om de Bestaanlykheid der Weereld buiten haar Verstand niet bekommert. En dit kan my niemand die de zaak wat rypelyk overweegt, verdenken. Want men kan niet verwerpen, dat men ten alle tyde, wanneer men iemand tegen zich heeft, dien men wil overtuigen, alle By-vragen, waar door men van de Hoofdzaak tot subtyle questien word afgeleid, ter zyden stelt, en 'er t'eenemaal van afziet. En uit dien hoofde heb ik ook op een ander tyd reeds aangemerkt, dat ik dit Bewys van God anderen heb voorgetrokken; doch echter de andere daarom niet gantschelyk verworpen, noch haare nuttigheid geloochent heb. Men leeze hier over de *Commentatio de nexu rerum sapiente*.

§. 349. 350. *Hoe dus Schryver de twyffelingen der Idealisten op lost.*

Waarom hy zyn oogmerk mede op de zelve gericht heeft.

Over §. 944.

§. 350. Ik weet wel, dat het sommigen voor een dwaasheid houden, de *Egoïsten* ernstelyk te wederleggen, dewyl het Menschen waren, die men als Dwaazen zoude belachen: maar ik schik my niet na de geenen, die gewoon zyn hunne Gemoeds-driften mede in het oordeel van de Waarheid te laten invloeijen, als 't welke ik ten allen tyde zoek rein en zuiver te houden, alschoon ik my ergere, wanneer men zynen bozen Wil

Of men de Egoïsten ernstelyk wederleggen mag.

laat

§. 350. 351. laat blyken: waar van men de reden zo wel in der *Zugabe zu den Aanmerkungen über das Buddische Bedenken*, als in het *Klare Beweiß wider Herrn D. Budden* vinden kan. Over iemands misgreep vertoorne ik my nooit, hy mag ook zo dwaas zyn als hy wil; en ik oordeel 'er van, zo als 't de waarheid medebrengt; maar een booze zin is een zaak, die ik haate, doch echter zo, dat ik den haat niet drage tegens de Persoon, met voornemen om hem te benadeelen of schade toe te brengen. Hoogmoedige, Wraakgierige, en Valsche Menschen zyn een walg voor God.

Inborst des Schryvers.

Over §. 947.

Waarom God de Eigenschappen des Zelfstandige Weezens toegeëigent worden, en of de Beginzelen Zelfstandig zyn.

§. 351. Na dat ik heb uitgeleid, dat God, als het Zelfstandig Weezen, een byzonder Weezen van de Wereld en van onze Ziele onderscheiden zy, zo koom ik hem ook de Eigenschappen toe te eigenen, welke aan het Zelfstandig Weezen toebehooren, om te zien, welke Eigenschappen Gods uit de Zelfstandigheid zyns Weezens vloeijen. Wil nu iemand zeggen, men had ook behoren te bewyzen, dat de Beginzelen, waar uit de Wereld haren oorsprong heeft, niet Zelfstandig waren; zo is dat volgens onze Grond-lessen niet nodig. Want terwyl wy stellen, dat een ieder onder hen van allen onderscheiden is, en het onderscheid der Wereld uit haar onderscheid ontstaat; zo kan uit eenerley Beginzelen geen andere, dan maar eene Wereld voortkomen, gevolglyk, indien de Wereld, ten opzichte van haar bestaanlykheid en hare veranderin-

gen,

gen, gevallig is., zo moeten ook ten op- §. 351.
zichte van de zelve de Beginzelen gevallig 352.
zyn. Wie eene *Materiam primigeniam*, of oorsprongkelyke Stoffe aanneemt, die men gelyk als een *Vertumnus* in alle gestalten, die men hebben wil, brengen kan, die heeft nodig te toonen, dat zyne Stoffe niet Zelfstandig zy; maar daar heb ik niets mede te doen. Veelen hebben de Zelfstandigheid dezer Stoffe beweert, en ze nevens God in de Eeuwigheid geplaatst, dewyl ze niets konnen vinden waar uit ze de Schepping dezer Stoffe konden bewyzen. Maar wie gebiedt verdichte dingen voor waarachtige uit te geven? En wie beveelt *Moses* zo wonderlyk uit te leggen, als of hy door Hemel en Aarde deze Stoffe verstond?

Over §. 948. & *seqq.*

§. 352. Dus verre heb ik betoogt, dat God een Zelfstandig Weezen is, 't welk zo wel van de Wereld en hare Beginzelen, als van de Ziele gantsch onderscheiden zy, en wat hem voor Eigenschappen ten opzichte van de Zelfstandigheid toebehooren. Nu moeten wy verder onderzoeken, wat hy voor Eigenschappen moet hebben, op dat de Wereld van hem, zo wel na haar Weezen als hare Bestaanlykheid haren oorsprong hebben kan. De Bestaanlykheid toont zich by de onderzoeking op tweederley wyze, eens in de Scheppinge, daar na in de Onderhoudinge, en daar by openbaart zich tessens de Goddelyke Bestiering. Eer men de zaken uit malkander ontwart, kan men niet

Hoe de Eigenschappen Gods onderzocht worden.

§. 352. alles duidelyk voorstellen ; anders word 'er een Mengelmoes uit, daar zich de zekerheid by verliest. De geenen, die meenen dat men slechts van de Bestaanlykheid reppende, maar van de Schepping spreke, en 'er de Onderhouding, en inzonderheid de Goddelyke Bestiering van uitsluite, zyn onkundig van de *Methodus demonstrativa*, of de Leer-wyze die tot een zekerheid verstrekt, veel minder daarin geoeffent, en zyn dus boven mate voorbarig. Zy verbeelden zich, als of de Bestaanlykheid ten eenemaal aan de Wereld kon medegedeelt worden, zo dat ze dezelve daar na als een Eigendom bezat; 't welk echter volstrekt onmogelyk is, en met de eerste Grond-lessen *de incommunicabilitate attributorum*, of van de onmogelykheid om de Eigenschappen eens dings, die in zyn Weezen gegrond zyn, aan een ander mede te deelen, niet bestaan kan. Eene eigene Bestaanlykheid te hebben, en de zelve als zyn Eigendom bezitten, behoort tot de Zelfstandigheid, en is een Eigenschap des Zelfstandigen Weezens. Derhalven kan ze aan geen geschapen Substantie medegedeeld worden. En uit deze gronden volgt de Onderhouding der Wereld. Terwyl noch de t'Zamenstelling der Wereld noodzakelyk zo is, noch God den Loop der Natuur, noodzakelyk zo heeft moeten maken, maar de zelve veel eer op vrywillige, na zyn Wysheid gekoze Wetten gesticht heeft, ja zelfs, als hy 't na zyn Wysheid goed vind, door Wonderwerken in beiden veranderen kan, wat hy van 't

Waar aan het de Tegenstrevers van den Schryver ont breekt.

Gronden van de onderhouding der Wereld.

Gronden der Goddelyke Bestiering.

gee-

geene, dat natuurlyker wyze zou volgen, niet hebben wil, of ook, als hy het geene, wat natuurlyker wyze zou achterblyven, begeert te hebben; zo vind men hier in een genoegzamen Grond voor de Regeering der Wereld, en de zo genaamde *Providentia specialis*, of Voorzorging Gods voor de Menschen, inzonderheid voor de Vroomen. Dewyl wy nu voornemens zyn; de Eigenschappen Gods uit de beschouwing der Bestaanlykheid dezer Wereld te bewyzen; zo heb ik niet alleen in het vierde Hoofdstuk een algemeene Beschouwing der Wereld voorgesteld, maar ook voor alle dingen hier onderzocht, of 'er meer dan eene Wereld kon bestaanlyk zyn, dewyl wy juist daar in, dat 'er maar eene bestaanlyk is, de aanleiding vinden, waar door wy Gods Verstand en Wille, en vervolgens de Eigenschappen, welke hem ten opzichte van 't Verstand en de Wille toebehooren, konnen leeren. Hoe men uit de byzondere Beschouwing der Wereld de Eigenschappen Gods als in een Spiegel voorstelt, heb ik in *het tweede Deel der Natuurkunde*, of *de Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke Dingen*, uitgeleid.

§. 952. 353.

Gronden der Eigenschappen Gods.

Over §. 951.

§. 353. Daar is meer dan eene Wereld mogelyk, doch echter maar eene bestaanlyk, en onder de geenen, die mogelyk zyn, is de eene van de andere onderscheiden. Nu moet 'er een Grond zyn, waarom de eene voor de andere hare bestaanlykheid geeft

De aart en wyze des Schryvers, om de Goddelyke Eigenschappen

§. 353. Is te bewyzen, en zyne Leeren in 't algemeen voor te dragen.

(§. 30. *Met.*). Deze Wereld heeft hare bestaanlykheid door God (§. 945. *Met.*); en dus moet in hem iets te vinden zyn, waar uit men verstaan kan, waarom hy deze veel eer, dan een andere Wereld heeft bestaanlyk gemaakt (§. 29. *Met.*). Dewyl God het geene, wat mogelyk is, kan bestaanlyk maken, en vervolgens eene Wereld voortbrengen; zo moet hy eene werkende Kracht hebben: en dewyl hy deze Wereld niet noodzakelyk heeft voortgebracht; zo moet hy in 't gebruik van deze Kracht Vryheid hebben, om de eene voor de andere te verkiezen. Als nu deze Verkiezing niet zonder Reden geschied is (§. 29. *Met.*); zo moet hy in de eene iets ontdekt hebben, dat in de andere niet te vinden was. Nu weten wy, dat de eene Wereld van de andere in den trap der Volkomenheid onderscheiden is; dienvolgens heeft 'er God op gezien, en om des traps der Volkomenheid wille de eene voor de andere gestelt.

Leer-wyze des Schryvers.

Ik zoeke wel in myne Wysgeerte volgens de betoogende Leer-wyze voort te gaan; doch echter heb ik geoordeelt niet nut of dienstig te zyn, alles op eene Meetkonstige wyze te betoogen, deels om dat het te wydloopig zou zyn, deels ook, om dat het den Leezer noch ongewooner zou voorkomen. Anders hadde ik hier, en op meer andere plaatzen de Sluit-redenen, in de gronden der Stellingen verborgen leggende, allezins duidelyker konnen uitdrukken, en niet nodig gehad, dezelve maar op de spoor te helpen. Ik heb het somtyds gemaakt, als *Euclides*, en

en gelyk ik ook zelfs in de Duitsche Grond- §. 353.
beginzelen der Wiskunde heb gedaan, dat men, om iemand zonder noodzakelykheid niet al te lang op te houden, en daar door verdrietig te maken, ja zelfs af te schrikken van verder voort te gaan, eeniger mate van de stiptste naauwkeurigheid afwykt, voor zo verre het zonder krenkinge der Waarheid doenlyk is. Want, als men naderhand alles doorgeleezen en met aandacht overwogen heeft, en zich, by ryper overlegging, op zulke plaatzen noch eenigen twyffel opdoet; dan kan men dien van zelfs oplossen, dewyl 'er de gronden toe voorhanden zyn, en men die geleerd hebbende, door 't overige tot nadenken zo veel bekwaamheid verkregen heeft, als 'er in dit geval van noden is. Dit merk ik ten dien einde aan, op dat men niet nodig hebbe onnutte oordeelen over den aart van Voorstelling aan te rechten, wanneer men uit myne Redenkunde van de betoogende Leerwyze iets geleerd heeft, doch het zelve ter onrechter plaatze wil aanbrengen. Ik hebbe deze Regelen al eerder geschreeven, dan ze anderen uit myn Boek geleerd hebben, en zy zyn my zo wel als anderen bekend, doordien ik ze menigmaal anderen geleeraard hebbe. Doch ik weet ook, hoe en waar men ze moet aanbrengen, en wanneer men ze ter onrechter plaatze komt aan te wenden. Van de gemeene Leer - wyze tot de Meetkonstige over te gaan, is een overgaan zonder middel; en dienvolgens moet men een middel-weg zoeken, indien men

Waarom den Schryver deze Aanmerking bybrengt.

§. 353. iemand van de gemeene tot de Meetkonstige Leer-wyze wil aanleiden. Wie voor 't overige meent, dat hy alles grondiger als ik kan uitleggen, hoeft de tyd met schimpen en lasteren niet door te brengen. Hy legge zich daar op, en schryve eene *Theologia naturalis methodo demonstrativa*, dat is, hy voere de Leere van God met eene betoogende zekerheid uit; dan zal men zien wat hy doen kan. Zo lang dat iemand niet en doet, zal hem de onpartysche Wereld daar voor niet erkennen, als dat hy eene zaak beter verstaa, en een rechtschape Rechter zy. Wie diergelyken arbeid wil ondernemen, dien wil ik raaden, dat hy andere Grond-regelen aanneme, dan een zeker Man, die zich tot Gods Advocaat heeft willen opwerpen, en zyne Toehoorders wys maken, men behoorde eerst veele *Postulata* of Eisch-stellingen op te stellen, alzo de Godverzaker niet wetende, waar men heen wilde, die zoude toestaan; vervolgens moeste men die beginnen tegens hem te gebruiken, en hy zou als dan gevangen zyn, terwyl men hem in het net der Gevolg-trekkingen kwam te verstrikken. Want ik vreeze, dat men hem veel eerder voor een Rabulist, dan voor een Advocaat zou aanmerken. Als men iemand van de Waarheid wil overtuigen, dan kan 't met oprechtigheid geschieden, en men hoeft niet te zorgen, hoe men hem met listige lagen zal vangen. Ik bekenne zeer gaarne, dat myne Voorstelling naar zulke Grondregelen niet gemaakt is; en ik heb een gantsch

Een Werk voor de Tegenstrevers van den Schryver.

Hoe ze misgetast hebben.

Belydenis des Schryvers.

gantsch ander begrip van het Betoogen, waar door eene overtuiging is volgende. De Redenkunde strydt by my niet tegens de Zedenkunde, ook vloeit uit die geen verkeerde Zeden-leere. By my is het Verstand aan de Wille niet onderworpen, zo dat de grond, waar door de toestemming bepaald word, van deze moest afgeleid worden. Waar het Verstand gronden tot de toestemming uit de bevattingen der dingen nemen kan, daar heeft het geene vreemde van noden, en behoeft geen Slaaf van zyne zinlyke Begeertens te worden. §. 353. 354.

Over §. 953.

§. 354. Alle Werelden zyn alle Mogelyke dingen, in alle mogelyke Order, die ze hebben konnen, gebracht. Wie dienvolgens alle Werelden duidelyker erkent, die erkent alles, wat Mogelyk is, niet alleen aan en voor zich zelven, maar ook op zo veelerley aart en wyze als het mogelyk is in order te brengen, op dat het natuurlyker wyze bestaanlyk kan worden. Want alles, wat mogelyk is, kan niet te gelyk of op eenmaal bestaanlyk worden, noch ook na malkander volgen, dewyl het een het andere tegenspreekt, onk het een na het andere zonder een genoegzame grond zou volgen. Anders schynt het onbevattelyk, hoe het weezen kan, dat sommige toestaan, dat 'er meer mogelyk zy, als God bestaanlyk maakt, en dat God alles erkenne, wat mogelyk is; en echter niet willen toestaan, dat 'er meer als eene Wereld, of meer dan eene

Waar in de Kennis van al het geegene, wat Mogelyk is, bestaat.

Zeldzaam voorgeven.

§. 354. Order der dingen mogelyk zy. Want wie zal zeggen, dat het Mogelyke maar op eenerley aart en wyze verknocht kan worden; en wie zal beweeren, dat God niet alle mogelyke *Combinationes* of Verknochtingen verstaa? Doch wanneer men overweegt, hoe uit de Gevalligheid der Wereld niet alleen de Bestaanlykheid Gods moet beweezen worden, maar dat men ook nodig heeft, het Bewys van de Eigenschappen Gods daar mede te verbinden; dan zal men de reden zien, waarom ik de Gevalligheid der Wereld niet alleen daar uit beweezen hebbe, dat God aan de Lichamen andere Wetten der Beweeging had konnen voorschryven, dewyl die in haar Weezen en de Stoffe niet gegrond zyn; maar voornamentlyk daar op gestaan, dat 'er meer mogelyk is, als 'er wel bestaanlyk word, en het mogelyke, dat niet bestaanlyk word, door eene andere Verknochting der dingen kon bestaanlyk worden. Want anders, als dit niet geschied was, zou ik in geen ongebroken order hebben konnen voortgaan; maar ik zou doorgaans, uit de ondervinding van den staat en de gesteldheid der tegenwoordigen Wereld, het een en het ander hebben moeten aannemen, om myn oogmerk te bereiken: welk laatste ik echter tot in *het tweede Deel der Natuurkunde, van de Inzichten der Natuurlyke Dingen*, en in *het derde Deel der zelven, van het Gebruik der Deelen in de Menschen, Dieren, en Planten*, heb uitgesteld. Doch dit is mede niet te vergeefs, maar met goede voordacht geschied.

Aanmerking omtrent het Bewys van God, uit de Gevalligheid der Wereld.

Nadere Aanmerking.

Ik

Ik hou 'er telkens zeer veel van, als men van de Waarheden, welke door vernuftige Sluit-redenen zyn voortgebracht, ook Proeven kan aanstellen, waar door men verzekert word van geen misslag in zyne Sluitredenen begaan te hebben. Onder de Proeven, die men van die in de *Theologia naturalis*, of Natuurlyke Godsgeleerdheid beweezene Lessen kan aanstellen, rekene ik, wanneer men door het geene, wat men in de byzondere beschouwing der Wereld vind, het zelfde kan bevestigen, wat men door de vernuftige Sluit-redenen beweezen heeft. En zulke Proeven geve ik in de voor-aangehaalde *twee laatste Deelen der Natuurkunde*, alwaar ik voor in *het Boek van de Inzichten* toone, hoe men in ieder geval de Proeven omtrent de Goddelyke Volkomenheden moet opzoeken. Daar na heb ik ook myn afzien daar op gevest, dat het Vernuft omtrent de Eigenschappen Gods even het zelfde mogt voortbrengen, wat wy 'er in de geopenbaarde Woorden Gods van vinden. Want de Harmonie tusschen het Woord Gods en 't Vernuft is zeer aannemelyk voor de geenen, die met de Christelyke Godsdienst zyn ingenomen, en noch aannemelyker is 't, wanneer deze t'zamenstemming mede door de ondervinding bevestigt word. Als dan kent de Mensch God uit alle zyne Krachten, namentlyk, door de bovennatuurlyke Krachten uit het Woord Gods, en door de natuurlyke, uit het Vernuft en de Ondervinding. Doch meer Krachten kan een Mensch niet hebben, want dezelve of natuurlyk

§. 354.

Hoe de Proeven omtrent de Lessen in de *Theologia naturalis* aan te stellen zyn.

Waarom den Schryver op de overeenkomst des Vernufts met de Schrifture gezien heeft.

Hoe God uit alle Krachten gekent word.

§. 354. 355. tuurlyk of bovennatuurlyk zyn, volgens de gronden des Christelyken Godsdiensts. En de natuurlyke Krachten om iets te erkennen, komen op het Vernuft of de Ondervinding aan (§. 372. *Met.*). Zie daar nochmaals een heerlyke Proeve, hoe ik de Menschen tot de Godverzakerye aanleide, mits ik zo zorgvuldig aanwyze, hoe de Mensch God uit alle zyne Krachten moet leeren kennen! Ziet ook, wat voor een heimelyk Vergift onder myne Voorstelling schuilt, en wat voor schadelyke Meeningen ik 'er by gehad hebbe! Ja ziet hoe menigmaal men myne Schriften rypelyk overwogen heeft, en myne verborgene Inzichten, nevens die daar toe aangewende Grondregels, heeft zoeken te raaden.

De Vervolgers van den Schryver worden beschaamt gemaakt

Over §. 955.

Oneindigheid van het Goddelyke Verstand, en al 't geene in God is.

§. 355. Het Verstand Gods stelt zich alles op eenmaal voor, en dienvolgens word alles, wat door het zelve mogelyk is, in 't zelve teffens bestaanlyk. Het Verstand Gods kan al het mogelyke voorstellen, maar 't stelt het ook bestaanlyk voor. Al wat het vermag, of door het zelve mogelyk is, geschied ook dadelyk. En op zulken wyze is het Goddelyk Verstand oneindig (§. 109. *Met.*). Men ziet hier uit als uit een proeve, hoe men de Oneindigheid uit myne daar van (§. 336. *Met.*) gegevene Bevattinge kan bewyzen. Gelyk het omtrent het Verstand Gods doenlyk is, zo gaat 't ook omtrent de overige Goddelyke Eigenschappen aan. Niemand zal de Oneindigheid des God-

Goddelyken Verstands ergens anders in, als §. 355.
in het geene, wat ik heb voorgedragen, vin- 356.
den of zoeken konnen, dewyl wy in het Goddelyke Verstand niets, dan het geene, wat ik voorgedragen hebbe, bevatten: want al nemen wy 'er ook by, wat eerst (§. 979. *Met.*) beweezen word, als dat God zich ook zelven kent; zo doet 't evenwel aan ons Bewys geen schade. Ook is zulk een Weezen, als God, mogelyk, en daar is tusschen de Eigenschappen, die hem toegeschreeven worden, niets tegenstrydigs te vinden. Terwyl nu de algemeene Bepaling van de Oneindigheid, met de Oneindigheid des Goddelyken Verstands overeenkomt, ja dezelfde is, die wy *per abstractionem generis de specie*, of door de afzondering der algemeenen van het byzondere, van de Oneindigheid des Goddelyken Verstands *abstraheeren* of afzonderen; dan hoeft men te minder aan de rechtmatigheid der Bevatting te twyfelen. Ook verklaart de Bevatting van de Eindigheid, de andere van de Oneindigheid, gelyk als byzonderlyk van des Menschen Verstand (§. 956. *Met.*) kenbaar is.

Over §. 958.

§. 356. Het blykt uit het geene, wat 'er van de Onmeetbaarheid des Goddelyken Verstands gezeid word, dat ze van de Oneindigheid onderscheiden zy, alschoon de Onmeetbaarheid in de Oneindigheid gegrond is. En dienvolgens heeft men hier eene proeve, hoe men uit myne Bevattingen ook het onderscheid van zulke dingen bepalen, kan,

Onderscheid des Onmeetbaarheid en Oneindigheid.

§. 356. à 358. kan, dewelke malkander zeer na by komende, zich te ligter verwarren laten, ook gemeenlyk onder malkander gemengt en verwart worden. Maar ik, gewoon zynde aan alle woorden eene afgemeetene betekenis te geven, en daar in verder niets te brengen, dan wat teffens met malkander bestaan kan, daarentegen weglatende alles wat 'er uit te bewyzen is, ben telkens zeer verre van zulke verwarringe.

Over §. 964.

Bewys van de Onmeetbaarheid des Goddelyken Verstands.

§. 357. Wat hier aangaande het Verstand Gods beweezen word, als dat Hy de gantsche Wereld in het kleinste gedeelte erkent, toont al te klaar de Onmeetbaarheid des Goddelyken Verstands (§. 955. 958. *Met.*). En men kan daar uit zien hoe myne Vervolgers gezint zyn, die het komen te lasteren, om dat ik 't gezeid hebbe.

Over §. 965.

Waarom de Spreekwyzen der Schriftuure van God verklaard worden.

§. 358. Ik hebbe al eens (§. 346.) gezeid, dat ik myn best gedaan hebbe, om de Spreekwyzen van God, in de Schriftuure uitgedrukt, verstaanlyk te verklaaren; desgelyken ik ook hier gedaan hebbe, omtrent het geene, wat 'er van *het Licht, daar God in woont*, gesproken word. En dit geschied uit eene dubbele reden: eens blykt daar uit, dat myne Leeren met de Schriftuur overeenkomen; daar na leeren ook de geenen, die het Vernuft meer als 't behoord toeëigenen, een hoogachting voor de Schriftuur te

Preuve van de

krygen. Hier uit blykt op nieuws de onbil-

lykheid

lykheid der geenen, die voorgeven, als of myne Leeren met de Godsdienst, in Gods Woord geopenbaard, strydig waren, en ik den Leezer eene kleinachting voor de Schriftuur zocht in te boezemen. Waar men niets bewyst, en des anderen verantwooordig niet aannemen wil, daar kan men iemand van alles wat men wil beschuldigen. §. 358. 359. Onrechtvaardigheid der Tegenstrevers van den Schryver.

Over §. 967.

§. 359. Hier bepaal ik op een klaare en duidelyke wyze, wat men *Scientiam mediam*, of de *Middel-wetenschap* noemt. Dit is met de Mogelykheid van veele Werelden zo naauw verknocht, dat men het een uit het andere bewyzen kan. Wie verstaat, wat de bepaalde Waarheid der gevallige dingen te zeggen is, die zal zich in het Bewys ten eersten vinden. Doch men ziet, dat hier de *Scientia media* zo niet genomen word, als ze den Gods-geleerden aanstotelyk voorkomt; maar dat ze in zich bevat, wat men omtrent de Kennisse Gods in alle Opstelzels en *Compendiis Theologiæ* toestaat. Anders weet ik, dat men de woorden: *Als ik my ergens anders, als in Halle, had neêr gezet, zouden 'er veele dingen gevolgt zyn, die nu zyn achtergebleeven; daarentegen zouden 'er veele achtergebleeven zyn, die nu zyn gevolgt:* vóor een *Atheistische* Leere heeft uitgegeven, en my deshalven van eene *Spinosische* Noodschikkelykheid beschuldigt. Maar my dunkt, men heeft deze Winter (*Anno* 1723. *en* 1724.) de preuven daar van gehad. Was ik in *Halle* gebleeven, dan zou ik in myne open- Gestelheid der *Scientiæ mediæ*, of Middel-wetenschap. Ongerymde voorwerping der Noodschikkelykheid.

§. 359. openbare Lessen, de *Optica* en *Astronomie*, en in de byzondere, nevens de *Metaphysica*, de *Bouw-konsten* en *Mechanische Wetenschappen*, de *Natuurkunde* verklaard, en in de ledige uuren *het derde Deel der Natuurkunde, van het gebruik der Deelen in het Lichaam der Dieren en Planten*, ter drukperse bevorderd hebben; maar terwyl ik door Gods bestieringe, naar *Marpurg* gekomen ben, zo heb ik in de openbare Lessen, *de Mathematische Leer-wyze* en *de Rekenkonst*, in de byzondere, nevens de *Metaphysica* en de *eerste Wiskundige Wetenschappen*, de *Redenkunde* verklaard, en in de ledige uuren *deze Aanmerkingen*, en *die over de Bedenkingen van D. Buddeus* geschreeven. Dienvolgens is 'er in dezen korten tyd veel achtergebleeven, dat anders zoude gevolgt zyn, indien ik in *Halle* gebleeven was; en daar tegens is veel gevolgt, dat anders zou achtergebleeven zyn, en in latere tyden noch zeer veel zal na zich slepen. Ja indien de *Professor tot Jena* zyne Bedenkingen had in het licht gegeven, terwyl ik noch in *Halle* was; dan zou ik hem de Waarheid zo duitsch niet gezeid hebben, als 't hier in *Marpurg* geschied is, deswyl my dan zyn Geschrift zo nadeelig niet, als wel in de tegenwoordige omstandigheden, zou geweest zyn, ook van zynen kant eerder, dan tegenwoordig, had konnen verschoont worden. Men kan hier van naleezen, wat ik 'er in *het Bericht over myne Schriften* §. 120. & *seqq.* & §. 218. & *seqq.* van melde. Ik yvere over deze voorwerping des *Spinosismi* niet, maar denke als

Hus,

Huis, toen hy verbrand wierd, en een oud §. 359.
Besje, die geen hout meer dragen kon, een 360.
spaandertje in de Houtstapel wierp: *O sancta simplicitas*! *O heilige eenvoudigheid*! Daar zal geen nader antwoord op deze beschuldiging, al schynt ze wel zo hard te zyn als andere, van noden zyn.

Over §. 968.

§. 360. Ik stelle hier tot een Grond der *Præscientie* of Voorwetenschap Gods, de *determinata veritas contingentium*, of de bepaalde Waarheid der Gevallige dingen, die van een onvermydelyke Noodzakelykheid zeer verre onderscheiden is. Alle Waarheid heeft hare gronden, waar door ze bepaald word; doch dit maakt geene Noodzakelykheid uit dewyl 'er zelfs de Vryheid der Menschen, ja te zyner plaatse ook de Vryheid Gods, mede plaats onder vind, als men van Waarheids-gronden spreekt, daar de Waarheid door bepaald word: *By voorbeeld* deze: *Petrus zal Christus verloochenen. Musæus* erkent, dat de zaken, die gevallig zyn, hare oorzaken hebben, waar door ze bepaald worden, en dat God dezelve voorheen weet, dewyl de oorzaken zo wel, als de dingen, zelfs in zyn Goddelyk Verstand worden voorgesteld. Reden of eenen Grond hebben, en Noodzakelyk zyn, is een groot onderscheid, gelyk als genoegzaam te zien is, wanneer men de Bevattingen, die ik van de Grond of Reden, en de Noodzakelykheid gegeven hebbe, met malkander vergelykt, en ik in den beginne (§. 5.) omstandiglyk

Grond der Voorwetenschap Gods.

§. 360. 361. diglyk heb uitgeleid. Men leeze hier by, wat de groote Gods-geleerde *Johannes Musæus* in zyn *Collegium Controversiarum p.* 435. tegens de *Socinianen* disputerende, geschreeven heeft, en overweege, of hy iets nuttelyks, kan antwoorden, als hy met dezen scherpzinnigen Gods-geleerde niet wil antwoorden: *Futura contingentia utique in se ipsis certa, & ex parte sui habent determinatam veritatem*, dat is, de Gevallige dingen, die 'er komen zullen, zyn allezins *voor en in zich* zeker, en hebben *van haren kant* eene bepaalde Waarheid: 't welk hy in het volgende zeer duidelyk bewyst. Het zou te wydloopig vallen, alles wat hier heen behoort aan te halen; derhalven kan men het by hem zelve leezen. Hoe de geenen zullen uitkomen, die voorgeven; men verstaa het alleen *logice* of redenkundiger wyze, dat de Stelling, *by voorbeeld: Petrus zal Christus verloochenen*: eene bepaalde Waarheid hebbe; maar niet, dat de zaak in zich zelve van eeuwigheid bepaald, en in de Voorstelling of Bevatting, die God van *Petrus* al van eeuwigheid gehad heeft, als bepaald zy onthouden geweest; dat mogen zy zien, en met een toonen, hoe iets dat in zich zelven noch niet waar is, *logice* of redenkundiger wyze kan waar zyn.

Over §. 969. 970.

Waarom door de Voorwetenschap Gods in

§. 361. De *Præscientia* of Voorwetenschap Gods, die by hem zeker is, om dat hem niet onbekend zyn kan, wat hy van de dingen, die hy in zyn Verstand als mogelyk kent,

kent, tot bestaanlykheid brengen wil, gegrond in de bepaalde waarheid der gevallige dingen; en deze heeft dus hare zekerheid niet uit reden, dat ze God te voren weet. Dienvolgens verandert de Voorzienigheid zo min, als Gods Raads-besluit iets in de geschapenheid der dingen. Want als de Gronden, waar door de Waarheden bepaald worden, zo gestelt zyn, als het de Gevalligheid of Vryheid vereischt; dan blyft ook alles gevallig of vrywillig, zo wel ten opzichte van het Raads-besluit als van de Voorzienigheid Gods. Het koomt hier op aan, dat men het onderscheid tusschen de Noodzaaklykheid en Zekerheid van het toekomende recht leert kennen, in zo verre men niet ongenegen wil zyn om ergens in toe te stemmen.

§. 361 à 363. de dingen niet veranderd worde.

Over §. 973.

§. 362. De Wysgeerte Gods strekt zich uit tot alle byzondere geschiedenissen, die in de Natuur voortkomen, ook inzonderheid tot alle Gedachten der Menschen; maar de Wysgeerte der Menschen strekt zich maar uit tot eene algemeene Kennisse. De eerste is voor ons al te wydloopig; wy konnen ze niet bereiken, en, als wy 'er wat verre in vorderen, maar alleen door de algemeene de byzondere in eenige gevallen voortbrengen (§. 1. 3. &. 4. *Log.*).

Onderscheid der Wysgeerte Gods en die der Menschen.

Over §. 976.

§. 363. Het is een groote voorbarigheid, of men alle Waarheden, die natuurlyk zyn, Heidensche

Of men de natuurlyke

§. 363. 364.

Waarheden Heidensche noemen kan.

densche Waarheden te noemen, *by voorbeeld*, de *Morale* of Zedenkunde, die uit het Vernuft word afgeleid, een Heidensche *Morale* te heeten. Want 't is een teken, dat men gewoon is zo onbedacht te spreken, alzo het Heidendom bestaat in de verkeerde Leere van God, die men, door een misbruik der natuurlyke Krachten om iets te kennen, verdicht en uitvind. Maar het geene, dat door eene rechtmatige Betooging uit het Vernuft beweezen word, is een Goddelyke Waarheid, die ons God door het Vernuft openbaart; en wie ze komt te verachten, die veracht het geene, dat Goddelyk is. De Waarheden, die wy door het Vernuft kennen, konnen met de Goddelyk geopenbaarde Waarheden zeer wel bestaan, doordien ze beide uit eenen oorsprong voortkomen.

Waarschouwing tegen voorbarigheid.

Doch men moet zich wachten van de Dwaalingen, die, door den misbruik der natuurlyke Krachten om iets te kennen, voortgebracht worden, voor geene Waarheden des Vernufts uit te geven; gelyk als men zich wachten moet voor de Dwaalingen, uit een valsche verklaringe der Schriftuur, en quade Gevolgen uit dezelve getrokken, voor Gods Woorden uit te geven.

Over §. 980.

Of de Wil Gods door den Schryver op eene Menschelyke wyze bepaalt.

§. 364. Toen ik (§. 492. *Met.*) de Wille der Ziele bepaalde, noemde ik die eene Neiging des Gemoeds tot eene zaak, wegens het Goed, dat wy meenen by haar te vinden. Ik heb met voordacht gestelt; dat wy meenen by haar te vinden, en niet, wat in

de

ſe zaak onthouden is, dewyl zich de Wil §. 364.
na het Oordeel van de Willende voegt, en of het
t welk by de Menſchen ſomtyds, ja zeer Weezen
likwils heel ſlecht kan uitvallen. Daarom der-din-
hebben ook de Ouden, en nevens hen de gen bui-
School-wyzen gezeid: *Quicquid appetitur*, ten God
illud appetitur ſub ratione boni; quicquid aver- gezocht
ſamur, illud averſamur ſub ratione mali: dat word.
is, *Wy willen iets, voor zo verre wy het voor
goed houden, en wy hebben een afkeer van iets,
voor zo verre het ons quaad toeſchynt*. Deze Be-
paling merken ſommige maar voor eene Be-
paling van 's Menſchen Wille aan. Dewyl
nu hier beweezen word, dat God een Wille
heeft, en echter geen algemeene Bepaling
gegeven word; zo kryt men het voor een
misſlag uit. Aan deze inwerping is weinig
gelegen. Want terwyl uit onze Bepaling
blykt, dat zich de Wil na het Oordeel van
de Willende voegt, en wy reeds voorheen
(§. 962. *Met*) verklaart hebben, dat God
alles komt in te zien, zo als het is, en in
zyn Oordeel nooit miſſen kan; zo volgt 'er
uit, dat een zaak, die God meent goed te
zyn, ook waarlyk goed zy, en dat zyn
Wille dus nooit het onrechte begeert. Ook
kan dies te minder de Bepaling van de Wille
des Menſchen, mits wy ze op God betrek-
ken, eene dwaaling in de Leere van God
veroorzaken, dewyl ik (§. 985. *Met.*) heb
beweezen, dat de Wille Gods altyd het
beſte beoogt, en daar door zyn Wille van
de onvolkomenheid, die met de Menſche-
lyke verzelt gaat, bevryd hebbe. Inzonder- Preuve
heid is aan te merken, dat ik reeds in 't van de voorbe-

§. 364. Hoofdstuk van de Ziele (§. 907. *Met.*), de Wille des Menschen van de onvolkomenheid bevryd, en getoond hebbe, wat 'er toe vereischt word, dat de Wil de volkomenste zy. Terwyl ik nu toone, dat deze volkomenste Wil God toebehoort; zo koom ik Hem immers de Menschelyke Wille niet toe te eigenen, noch van zyn Wille uit de Bepaling des Menschelyken Wils te redeneren. Ter zelfder plaatze daar ik getoond hebbe, welke de volkomenste Wil is, heb ik eene bevatting noch van een andere, dan de Menschelyke bygebracht, en terwyl ik dit juist ten inzichte van de Leere van God gedaan hebbe; zo is alles geschied, wat men begeeren kan. Myn Boek dient geheel door geleezen, en in zyn t'zamenhang overwogen te worden, indien men zich in 't Oordeelen niet wil verhaasten. De vreeze hier, omtrent de Wille Gods, is even zo onnodig, als die by eenigen omtrent den Oorsprong des Weezens der dingen ontstaat, wanneer zy (§. 21. *Mor.*) leezen, dat, *in hypothesi impossibili Athei, non dari Deum*, of, al schoon men de onmogelyke Onderstellingen van een Godverzaker, als dat 'er geen God zy, toestond, doch echter, wegens het innerlyke onderscheid der vrye Handelingen, een Recht der Natuur zoude zyn; en derwegen op de gedachten komen, als of het Weezen der dingen buiten God wierde gezocht, en dienvolgens het geene, wat 'er van zyn Oorsprong in het Verstand Gods (§. 975. *Met.*) beweezen word, tegengesproken, indien men als mogelyk toestond, dat

[Margin: ...righeid des Tegenstreevers van de Schryvers. — Waar ze van daan komt. — Tweede Preuve van voorbarigheid.]

dat 'er geen God was; dan zoude men het Weezen der dingen buiten God zoeken. §. 864. Maar dewyl deze Onderstelling als onmogelyk word aangenomen, mits men God als een Noodzakelyk Weezen verstaat (§. 928. *& seqq. Met.*), en maar, zo als men pleegt te spreken, *ad hominem*, met een Godverzaker, uit Gronden, die hy toestaat, zintwist; zo is daar in niets tegenstrydigs, wanneer men beweert, dat een Godverzaker verplicht zy een Recht der Natuur toe te staan, schoon hy niet toestaan wil, dat 'er een God zy, en echter bewyst, dat 'er buiten God niets mogelyk is, maar alle Mogelykheid van zyn Verstand voortkomt, ja in der daadt niets mogelyk noch bestaanlyk zoude zyn, als 'er geen God was. Want als 'er geen God was, dan zouden 'er geene Menschen, en ook geen Recht der Natuur zyn. Maar men spreekt daar niet van de waarheid der zake aan en voor zich zelve, maar alleen van 't geene men *ex supposita Hypothesi*, of volgens eene Onderstelling moet aannemen, dat is, of men aan een Godverzaker moet toestaan, dat hy volgens zyne Onderstelling niet verplicht zy, het eene te doen, en het ander te laten, terwyl men hem van zyne dwaalinge, als of 'er geen God was, noch niet heeft konnen brengen. Dit laatste heeft *Grotius*, met de School-wyzen en Gods-geleerden onzer Kerke, die de *intrinsecam honestatem actionum*, of eene inwendige Zedelykheid der vrye Handelingen beweert hebben, ontkent, om de Godverzakers in hun Godloze leven

Of de verplichting, uit d gesteltheid der vrye Handelingen af-

 niet

§. 364. niet te sterken, maar om, hen veel eer t
§. 365. konnen toonen, dat ze hare Godverzaker
geleid, in haren Godlozen wandel niet rechtvaa
gevaarlyk zy. dige. Dienvolgens is die Man geen gunst
ling der Godverzakers, die beweert, da
de natuurlyke verplichting om het eene t
doen, en het andere te laten, van hen daa
door noch niet kon overhoop geworpe
worden, om dat ze voorgaven, dat 'er gee
God zy. Behalven dit heeft deze Leer
van de natuurlyke Verplichting, *antecedenter*
ad voluntatem Dei, dat is, vooraleer men o
verweegt, dat God bevolen heeft dit t
doen, en dat te laten, noch verscheide an
dere nuttigheden, om welker wille ze to
overtuiging der Godverzakerye bybehou
den is: zo als ik naderhand uitvoerlyk too
nen zal.

Over §. 984.

De *Indifferentia exercitii*, of Onverschilligheid der Ziele omtrent de uitvoering des Wils wordt bevestigt.

§. 365. Wat ik van 's Menschen Vryheid
gewaagt hebbe, moet ik ook van de Vry
heid des Goddelyken Wils herhalen. Na
melyk, het blykt uit het geene, wat ik 'er
van beweere, dat ik de *Indifferentiam exer*
citii, dat is, het vrye Vermogen om iets te
doen of te laten, al is het besluit reeds ge
nomen, geenzins in twyfel trekke. Want
terwyl ik uitdrukkelyk zeg, dat God zich
zelve bepaalt tot zyn Willen, zonder eeni
ge zo in- als uitwendig noodzaaklykheid;
zo moet het noch even zo mogelyk zyn als
te voren, na dat Hy zich bepaalt heeft, dat
Hy zich ook tot het tegendeel kan bepalen.
Wat zou 'er anders voor een onderscheid
zyn

zyn tusschen eene inwendige Noodzaaklykheid, en een Wille die daar van bevryd is? Ik hebbe nooit gedacht, dat iemand tot die gedachten zou komen, als of men het geene, wat in de aangehaalde Gronden bevat is, ontkende, dewyl men 't met geen uitdrukkelyke woorden herinnert, en door het by de School-wyzen in gebruik zynde Konstwoord niet uitdrukt. Hoe zal men, nu zodanige Luiden, die gaarne iets zoeken te vitten, van pas maken? De eene wil Scholastyke Konst-woorden hebben, daar men ze oordeelt niet nodig te zyn; de andere werpt ons voor, men blyft aan oude uitgezifde Scholastyke grillen hangen, wanneer men het onderscheid, van hen met goeden gronde gemaakt, erkent. §. 365. 366. 't Wonderlyk Begeeren.

Over §. 987.

§. 366. De Gelykenis, welke ik bygebracht hebbe, om te verklaaren, dat de Verkiezing van 't Beste de Vryheid niet wegneemt, maakt de zaak heel klaar, en stelt ze, indien men 'er acht op geeft, buiten allen twyfel. Maar dewyl ik zie, dat men 'er na behoren geen acht op gegeven heeft, zo moet ik de zaak noch breeder uitleggen. God kent alle Werelden die mogelyk zyn, dat is, Hy kent alles, wat mogelyk is, en in hoe veelerley Orders het gebracht kan worden, op dat een ieder van dezelve natuurlyker wyze zyne bestaanlykheid mag verkrygen (§. 952. 579. *Met.*). Zyn Macht strekt zich overal uit (§. 1021. *Met.*); en Hy kan de eene Order der dingen, Of de verkiezing van 't Beste de Vryheid verhindert. Hoe daar omtrent geen dwang van binnen is.

§. 366. zo wel, als de andere, ja zelfs door een Wonderwerk, zonder hulp der Natuur, een ieder in 't byzonder voortbrengen. Wanneer Hy nu by zich besloten heeft eene van deze Orders voort te brengen, om dat ze Hem beter als de anderen behaagt, alzo Hy volgens zyne Wysheid oordeelt, dat ze met zyne voornaamste inzicht beter overeenkomt dan eene andere (§. 1044. *Met.*); zo word zyne Almacht door dit besluit niet verminderd, maar sterkt zich noch zo wyd als te voren uit. Hy blyft noch altyd vermogend, zelfs alle de overige Orders der dingen tot Bestaanlykheid te brengen, en een iegelyk ding uit ieder Order op eene buitengewoone wyze voort te brengen. Daarom heb ik ook met uitdrukkelyke woorden (§. 1024. *Met.*) gezeid: *Als 'er iets mogelyk is, en God het niet bestaanlyk maakt; dan blyft het daarom maar mogelyk, om dat Hy 't niet wil bestaanlyk maken.* Daar is ook niets buiten God, het welk Hem zou noodzaken om deze Order der dingen, en geene andere voort te brengen. En dus is Hy noch vermogend, als voorheen, schoon Hy besloten heeft de eene Wereld voort te brengen, dit te doen of te laten. Dienvolgens neemt de verkiezing van 't Beste de Vryheid niet weg, zelfs wanneer men meent, dat de Ziel der zelven de *Indifferentia exercitii*, of de Onverschilligheid van de uitvoering des Wils zy. En, wanneer God Wonderwerken doet, dan geeft Hy 'er een proef van, mits Hy iets bestaanlyk maakt, dat natuurlyker wyze in de geko-

Hoe 'er geen dwang van buiten is.

ze Order der dingen daar toe niet zoude ge- §. 367. komen zyn.

Over §. 989. 990.

§. 367. Als ik hier zeg, dat men zich nooit op de Wille Gods kan beroepen, wanneer men vraagt, of iets mogelyk is; maar alleen als men begeert te weten, waarom iets bestaanlyk is; dan ziet een iegelyk, dat 'er de possibilitate intrinseca, of van de innerlyke Mogelykheid gesproken word, als men een zaak *antecedenter ad decretum*, of voor het Raads-besluit Gods beschouwt, zonder daar op acht te geven, of ze God besloten heeft tot Bestaanlykheid te brengen, of niet. Wie de *Essentias necessarias*, of het Weezen der dingen als iets Noodzakelyks erkent, gelyk als onze Gods-geleerden ook gedaan hebben, die vind hier omtrent niets bedenkelyks; maar wie in dit stuk van hen afwykt, met diens Bevattingen komt het zekerlyk niet overeen. Maar wanneer men ook van de Dingen komt te spreken die God besloten heeft tot Bestaanlykheid te brengen; zo brengt hy ook de byzondere Dingen natuurlyker wyze voort, namelyk door natuurlyke Oorzaken. Dienvolgens vraagt men hier na de natuurlyke Oorzake, als men begeert te weten, waarom iets bestaanlyk kan worden. De voorbeelden geven het ook te kennen, niet alleen in de Meetkonst, alwaar wy maar op de *Possibilitatem intrinsecam*, dat is, daar op zien, of het mogelyk iets tegenstrydigs in zich bevat of niet, maar ook in de Natuurkunde, al-

Waarom tot de betoogingen in de Weetenschappen de Wille Gods niet als een Grond gestelt word.

§. 368. beschuldigingen en vervolgingen te huis ge-
369. bleven zyn, als waar door ze zich by de onzydige Wereld stinkend gemaakt, en een groote ergernisse gesticht hebben.

Over §. 992.

Waarom de Wille Gods in de Natuurkunde niet [illegible] in 't Bewys gebracht word.

§. 369. In de Wetenschappen vraagt men, wat volgens het Weezen der dingen mogelyk is, en hoe iets natuurlyker wyze bestaanlyk kan worden, dat is, men vraagt na de Waarheids-gronden, waar door een jegelyke Waarheid bepaald word. Het Weezen der dingen, en wat 'er volgens 't zelve mogelyk is, ontstaat uit het Goddelyke Verstand, en word in God *antecedenter ad ipsius voluntatem*, dat is, eer men aan zyn Wille gedenkt, bevat. Wie dienvolgens de Weezentlykheid van een Weezen bewyzen wil, die toont het daar uit, dat het niets tegenstrydigs in zich heeft. En deswegen maakt dat geene, wat maar teffens by malkander kan zyn, doch echter geen van hen door 't andere bepaald word, in een ding zyn Wezen uit. Ook heeft het Wezen geen reden van noden, waarom het aan een ding toebehoort. Wie bewyzen wil, dat iets door het Wezen eens dings mogelyks is, die moet aanwyzen, dat 'er in 't zelve een genoegzame grond van te vinden zy. Eindelyk, wie bewyzen wil, hoe iets bestaanlyk kan worden, die moet toonen, welke de Oorzaken zyn, waar door de Bestaanlykheid bepaald word. In alle deze Bewyzen vind men niets, dan de genoegzame Grond, of de eenige Waarheids-grond, buiten de Wille Gods.

Over

Over §. 994.

§. 370. Men pleegt hier twee onderscheidene dingen met malkander te verwarren, indien men niet gewoon is de zaken naauwkeurig te onderscheiden. Men ziet als eenerley aan, uit veelerley dingen, welker Weezen in 't een en 't andere onderscheiden is, 't eene verkiezen, en het Weezen na zyn willekeur voegen en schikken. 't Is wel waar, de laatste woorden zyn maar een enkele klank, indien men hen ten eersten geen eenerley betekenis geeft; maar daar in bestaat de misslag, dat men iets verdicht, dat niet weezen kan, en 't zelve het waare tegensteld. Insgelyks neemt men aan, als of 't eenerley was, in het Weezen eens dings iets veranderen, en in plaatse van dit ding een ander voortbrengen, wiens Weezen in veele deelen met het eerste overeenkomt; of men houd ook wel weezentlyke en buiten-weezentlyke Veranderingen voor eenerley; dat is, men verbeeldt zich, als of 'er iets in 't Weezen verandert wierde, daar in het Toevallige maar een verandering geschied. Het is ook geen wonder, dat men zich zodanig vergrypt. Deze zaken moeten uit de Grondwetenschap of *Ontologie* beslist worden, en men veracht deze Wetenschap met zich weinig of niet om die daar heen behorige bevattingen te bekommeren. Als dan spreekt men zonder nadenken, en oordeelt even als de blinde van de verwe. Men verlaat zich op anderen, die iemand iets

Hoe de Dwaaling omtrent het willekeurige Weezen ontstaat.

§ 371. voorpraaten; maar men is niet in ſtaat te oordeelen, wat men aanneemt.

Over §. 995.

De Meening omtrent het willekeurige weezen behoort tot het *Antropomorphismus*, of de Voorſtelling Gods in 's Menſchen gedaante,

By wie deze Dwaaling niet te verſchoonen is,

§. 371. Uit het geene wat hier, aangaande den Oorſprong der Meening omtrent het wilkeurige Weezen, gezeid word, blykt, dat ze mede tot het *Antropomorphismus*, waar in men zich God naar de Menſchelyke gedaante en onvolkomenheden voorſtelt, behoort. Want men verdicht hier niet alleen eenen God, die even als een Menſch het Weezen van een ding overdenkt, voor al eer hy weet, of 't mogelyk zy; maar men verbeeldt zich ook van den Menſch eenige dwaalingen, en eigent ze aan God toe. By gemeene Luiden kan men diergelyke dwaalingen verſchoonen; maar Menſchen, die Gods-geleerden zyn, en in de Theologie Hooggeleerden willen heeten, behoorden waarlyk zuiverder Bevattingen van God te hebben, nademaal hen de zuivere Leeraars onzer Kerke diergelyke inboezemen. Maar meenen ze, men behoorde hen dezen misſlag zo wel als den gemeenen Man te goed te houden, dewyl ze zich om de Grondwetenſchap of *Ontologie* zo min als deze bekommeren; zo behoorden ze doch de geenen, die zuiverder Bevattingen van die in de Gods-geleerdheid geoeffende Leeraren opvatten, en God met geen Menſchelyke onvolkomenheden voorſtellen, niet te ſchenden, te laſteren en te vervolgen. Anders heb ik in den Text zelf zeer duidelyk aangeweezen, hoe wy door ons nadenken niets mo-

mogelyk maken, en daarom de gemeene Bevatting van het Uitvinden, of Uitdenken door de Inbeeldings-kracht verdicht is; zo dat ik voorders niets vinde om by te voegen. Wie dit nu te recht overweegt, zal omtrent de Leere van het Weezen der dingen, het *Anthropomorphismus*, of de Voorstelling Gods in 's Menschen gedaante, gemakkelyk vermyden. §. 371. à 373.

Over §. 996.

§. 372. De valsche Bevatting van het Uitvinden, door de Inbeeldings-kracht verdicht, blaast op, en maakt hoogmoedig; daarentegen heeft de waare Bevatting van 't zelve, waar door alle Uitvindingen aan God als de Stichter toegeschreven worden, een grooten invloed in de verandering des Gemoeds, en deszelfs opwekkinge ten goeden. En men ziet ook hier uit, dat deze Leeren, die men voor Atheistisch en gevaarlyk uitkryt, zeer nut en voordeelig voor de Godsdienst zyn. Onderscheidene werking der valsche en der waare Bevatting van het Uitvinden.

Over §. 997.

§. 373. Ik betrekke Gods Raads-besluit op de Bestaanlykheid der Wereld. Hier uit hebben sommigen aanleiding genomen, om my van allerley dwaalingen te beschuldigen. Men heeft voorgegeven, als of ik alleen de Schepping van God toestond, maar de Onderhouding en Voorzorge Gods, voornamentlyk de byzondere voor de Menschen, en wel meest voor de Vroomen, ontkende. Het is eene wonderlyke Uitlegging, die Of het Raadsbesluit Gods zich enkeld op de Bestaanlykheid der Wereld uitstrekt.

groo-

§. 573. groote onkunde, en het voornemen om my van dwaalingen te beschuldigen, te kennen geeft. Wie de Woorden van een ander wil uitleggen, moet ze uit de Bevattingen, die hy 'er van geeft, bepalen (§. 6. *c.* 2. *Log.*). Ik bepaal de Wereld (§. 544. *Met.*) te zyn een Order van veranderlyke dingen, welke nevens malkanderen zyn, en na malkander volgen, doch gezamentlyk met malkander verknocht zyn. En dus bevat de Wereld, die nu bestaat, alles in zich, wat 'er na de Ruymte en den Tyd buiten God te vinden is. Ja, terwyl wy uit de Schriftuur weten, dat de toekomende Staat der Menschen, na den jongsten dag, in het tegenwoordige Leven gegrond is, zullende dezelve onderscheiden zyn, na dat de Mensch in dit Leven zynen wandel gevoerd heeft; zo is de zelve met de tegenwoordige verknocht (§. 545. & *seqq. Met.*, en behoort volgens onze zin mede tot het *Universum* of de Wereld (§. 549. *Met.*), en dient derhalven ook mede overwogen te worden, indien wy van de beste Wereld oordeelen, en daar by op Gods inzicht willen acht geven. Dienvolgens konnen wy buiten God niets, van al 't geene in den Tyd geschied, aannemen, dat hy niet in zyn Raads-besluit zou overwogen hebben. Maar nu weten wy, dat men omtrent de Wereld, even als by een ieder ding, op tweederley heeft te zien, namelyk op de Mogelykheid en de Bestaanlykheid. De Mogelykheid gaat voor het Raadsbesluit, zo als ik reeds overvloedig heb aangemerkt, blyvende dus alleen de Bestaan-

lykheid

lykheid: voor 't zelve overig. Doch deze Bestaanlykheid deelt God niet alleen mede door de Schepping, maar ook door de Onderhouding, en by deze openbaart zich ook zyne Voorzorge: 't welk zich alles toont, als men onderzoekt, hoe God alles in de Wereld ter Bestaanlykheid brengt, en wat voor Regelen hy tot betuiging van zyne Wysheid en andere Eigenschappen komt op te volgen. Uit deze Uitlegging ziet men, dat men 1. niet verstaat, hoe men eens anders Woorden moet uitleggen; 2. dat men de Grond-lessen van het Weezen en de Bestaanlykheid der dingen niet geleerd heeft; 3. van de betoogende Leer wyze onkundig is; ja 4. uit de Redenkunde van de Bepalingen, noch niet geleerd heeft, wat 'er tot het oordeel van de zelve van noden is. Ondertusschen, terwyl ik zelf aanwyze, dat zich het Raads-besluit Gods over alles uitstrekt (§. 999. *Met.*), en tot deszelfs uitvoering niet alleen de Schepping (§. 1053. *Met.*), maar ook de Onderhouding (§. 1054. *Met.*), en de Bestiering (§. 1060. *Met.*) enz. behoort; zo kan men by alle die onwetenheid, die ik aangeraakt hebbe, verder niets inbrengen, dan dat ik, volgens hare meening, in de Bepaling van het Raads-besluit Gods te min gezeid hebbe. Maar terwyl men nu noch meerder doet, als wel door onverstand en onwetenheid kan gerechtvaardigt worden; zo geeft het zelve een voornemen te kennen om iemand van dwaalingen te beschuldigen, en daar uit kan iemand, die juist geen Meester in de Zeden-

§. 373.

Gebreken der Tegenstrevers omtrent de verdraaijing der woorden des Schryvers.

Hoe veel men door onverstand kan inbrengen.

Wat uit het overige voortkomt.

§. 373. 374. kunde is, bewyzen, dat 'er van te voren in 't gemoed een haat tegens de Perzoon moet geweest zyn, en dat vervolgens het gantsche werk uit een voornemen om schade toe te brengen, begonnen is. Ik brenge dit hier ter plaatse by; en toonen 't uitvoerlyk; aan, ten einde men niet meene, als of ik eenigen van myne Tegenstryders had ongelyk gedaan, terwyl ik ze van eene quaadaardigheid koom te beschuldigen. Ik voere maar een Bewys uit de Beschuldigingen, waar aan zich een ieder met name plichtig kent. Ik heb my ook aangeboden, om aan ieder een, des begeerende, het Bewys uit byzondere omstandigheden, omtrent zyn Perzoon, te geven; maar niemand heeft het tot noch toe verzocht, noch ook geklaagt, dat hem te veel geschied zy. Aan de vervolgingen, waar by men door verontschuldiging kan uitvluchten zoeken, gedenke ik niet meer, maar ik hebbe die aan God bevolen, en zy zyn by my vergeten, om voorders geen haat tegens eenige Perzoon te verwekken.

Waarom den Schryver dit by brengt.

Over §. 998.

§. 374. Dat 'er maar een Eenig Raads-besluit Gods zy, dat is, dat hy *unico volitionis actu*, of alles op eenmaal wil, is niets nieuws, door my eerst ingevoerd, maar het is een Leere, die in allen *Compendiis Theologicis & Mitaphysicis* onthouden is. *SCHEIBLER*, die eertyds *Professor Logices* en *Metaphysices* te *Giessen*, en naderhand door het Predik-ampt tot hooge Waardigheden gekomen

Of het eene Orthodoxe meening is, dat God maar een Eenig-Raads-besluit heeft.

men is, beweert in zyne *Metaphysica lib.* 2. §. 74.
3. *art.* 4. *punct.* 1. *p. m.* 567. *Volitionem in Deo esse unam, nec multiplicari, ut in homine, juxta multiplicationem objectorum*, dat is, „ dat 'er in God maar *een Eenig Willen* zy, „ en dat het zelve niet, als in den Mensch, „ na de menigvuldigheid der dingen, die „ hy wil, vermenigvuldigt worde". Namentlyk, toenmaals, wanneer men bezig was met de Wysgeerte te leeraren, al eer men tot de Gods-geleerdheid overging, waren in de Evangelische Kerke geene Gods-geleerden, die tot het *Anthropomorphismus*, of de Voorstelling Gods in 's Menschen gedaante, geneigt waren. Zy wisten van God af te scheiden, wat by den Mensch van de Eindigheid voortkwam: gelyk wy 't op de aangehaalde plaats van *Scheibler* zeer duidelyk zien konnen. Want, als hy de grond wil aanwyzen, waarom het Willen by God, niet even als by den Mensch, door de menigvuldigheid der dingen, die hy wil, vermenigvuldigt word; zo zoekt hy 't in het onderscheid, dat 'er tusschen God en des Menschen Ziele, als een oneindig en eindig Weezen gevonden word. *Voluntas divina*, zegt hy, *non est in Deo per modum potentiae, sed per modum actus ultimi*, dat is, „ de Wil „ is in God geen enkeld Vermogen om te „ willen, maar een weezentlyk en onveranderlyk Willen". En hy verklaart 't uitstekende wel door het Verstand Gods. Want, gelyk als God *alles op eenmaal verstaat*; zo *wil* hy ook *alles op een reis.* Gelyk zich het Onderscheid tusschen den Mensch

Nadeel, dat uit verachting der Wysgeerte voortkomt.

Waarom God alles met eens wil.

§. 874. en God, ten opzichte van 't Verstand daar in openbaart, dat wy het een na 't ander, maar God alles te gelyk verstaat; zo toont zich ook, ten opzichte van de Wille, het onderscheid daar in, dat wy het een na 't ander, maar God alles met eens wil. En gelyk ik te voren beweezen hebbe, dat het onderscheid tusschen het Verstand Gods, en dat der Menschen, uit het onderscheid der Eindigheid en Oneindigheid ontstaat; zo kan men op dezelfde manier hier bewyzen, dat het onderscheid tusschen de Wille Gods, en die der Menschen, uit even het zelve onderscheid der Oneindigheid en Eindigheid voortkomt. Want in een Ding, dat eindig is, kan niet alles, wat in zyn Wille mogelyk is, te gelyk bestaanlyk worden, maar voor en na, even als in het Verstand niet alle Kennis te gelyk, maar van langzamer hand komt; daarentegen in een Ding, dat oneindig is, word alles, wat in zyn Wille mogelyk is, te gelyk bestaanlyk, even als in zyn Verstand alle Kennis te gelyk ontstaat (§. 956. *Met.*). Wie hier van afwykt, die stelt zich God als eenen Mensche voor, geen acht gevende op het onderscheid tusschen een oneindig en eindig ding; en hier in bestaat het *Anthropomorphismus*. Men wil my voorwerpen, als of ik God en de Schepzelen niet genoeg onderscheiden hadde, en alleen een onderscheid in den trap der Volkomenheid stelde; maar gelyk ik daar van reeds op zyn plaats gesproken hebbe, zo vind men hier een nieuwe Proef daar van, wie van God be-

Inslag der Tegenstrevers van de Schryver.

hoor-

hoorlyker na de Wysgeerte redeneert, en §. 374.
daar omtrent met de Leeraren der Evange- 375.
lische Kerke overeenkomt, of ik, of ande-
re, die my tegen zyn.

Over §. 999.

§. 375. Terwyl ik hier schryve: dat het **Of het Raads-besluit Gods eene Fatalitei of Noodlot maakt.**
Raads-besluit Gods zich tot alles komt uit te strekken, en dat 'er niets, dan wat hy besloten heeft, komen kan, ook niets uit-blyven, van 't geene hy besloten heeft, en dus alles, zo Geluk als Ongeluk, van God in de Wereld komt; zo meent men my gevangen te hebben, voorgevende, als of ik hier een openbaare belydenis deed van meer dan een *Stoisch Fatum* of Noodlot. Maar wie heeft ooit geleeraart, dat de dingen door Gods Raads-besluit in haar Weezen en Natuur verandert worden, en dat het Gevallige niet meer gevallig, het Vrywillige niet meer vrywillig blyft? Men vind het tegendeel in alle oude *Compendiis theologicis*, en in alle oude *Bovennatuurkunden*. Zegt men niet: *Decretum Dei non tollit contingentiam*? dat is, „ Gods Raads-besluit neemt het „ gevallige en vrywillige niet weg". Maar **Waarom men dit vreest.**
dat men tot zulke wonderlyke gedachten vervalt, ontstaat daar uit, dewyl men meent, dat de Mogelykheid uit Gods Raads-besluit voortkomt, en niet overweegt, dat 'er iets als mogelyk erkent worde, voor dat men denkt aan 't geene, wat God besloten heeft, om tot zyne bestaanlykheid te komen, dat is, dewyl men *Essentias arbitrarias*, en geene *necessarias &*

§. 375. *immutabiles*, dat is, wilkeurige Weezens, maar geene noodzaaklyke en onveranderlyke aanneemt: waar door de grond tot veele verwarringen en dwaalingen geleid word, en eigentlyk van het *Anthropomorphismus*, of de Voorstelling Gods in 's Menschen gedaante, voortkomt, voor zo verre die in een valsche Kennis van ons zelven gegrond is. (§. 995. *Met.*). Dat ook God door zyn Raads-besluit het Quade niet veroorzaakt, maar enkeld uit reden, met zyn Wysheid overeenkomende, toelaat, heb ik uit zyne gronden uitvoerlyk beweezen (§. 1056. & *seqq. Met.*). Daarom word noch een onvermydelyk Noodlot, noch de oorsprong van 't Quaad, door Gods Raads-besluit ingevoert, al is 't dat zonder het zelve niets bestaanlyk kan worden. Een onvermydelyk Noodlot is geheel iets anders, dan de Zekerheid, die door Gods onveranderlyk Raads-besluit ontstaat, als waar door vast gesteld word, wat 'er van 't geene, dat mogelyk is, zal bestaanlyk worden, en dat op zulken wyze als 't mogelyk is, namelyk, dat het God door zyne *Concursus ordinarius* of *extraordinarius*, zonder den ordentelyken Loop der Natuur te stuiten, of tegens den zelven voortbrengt, of dat hy 't maar wil toelaten, en naar zyn Wysheid bestieren. Wie op zulke zeldzame verwarringen acht geeft, die zal nu konnen begrypen, waarom 'er de beroemde Leipziger Gods-geleerde, de Zalige *D. Carpzovius*, een onderscheid tusschen maakte, of men *homiletice* of *academice* leeraarde, dat is, of Studeerende Jeugd in de

Hoe verre het Quaad van het Raads-besluit Gods afhangt.

Verkeerde Bevatting van het Noodlot.

Of Carpzovius de Leerwyze van Franck met recht berispt heeft.

de Collegien maar wierd voor gepredikt, §. 375.
dan of men ze in de Wetenschappen ordent- à 377.
elyk onderrechtte, met hun de Woorden, en uit de zelve de Zin der Stellingen na behooren te bepalen, en deze uit hare gronden redenkundig te bewyzen, en waarom hy het eerste als onrecht, 't welk niet te verdragen is, verklaarde. Want deze rechtschape Man, die God als een Leeraar op 't Hooge School, en Prediker in de Kerke te gelyk diende, zag zeer wel, dat het iets anders zy, de Toehoorders in de Kerke tot Godzaligheid te brengen, en op 't Hooge School door zyne Lessen bekwame Leeraren der Kerke aan te queeken. De ondervinding bevestigt het oordeel van *Carpzovius* meer als te veel.

Over §. 1002.

§. 376. Het bygebrachte voorbeeld van 't Geluk en Ongeluk toont duidelyk, dat het Geluk en Ongeluk, even als andere natuurlyke Geschiedenissen, zyne Gronden heeft, waar door het bepaald word; maar dat zich eenige tegens de intentie en vermoeding des geenen, die iets onderneemt, mede daar onder mengen.

Of Geluk en Ongeluk zyne gronden heeft.

Over §. 1004. *& seqq.*

§. 377. Ten dien einde toon ik hier, op hoe veelerley manieren men de Wille Gods kan erkennen, op dat men weete, hoe te beginnen, als men wil aantoonen, of God iets wil, of niet. *By voorbeeld:* Wanneer men zegt; God hebbe de *Cometen* of Staart-starren

Waarom men vraagt, op hoe veelerley wyze de Wil Gods erkend word.

§ [illegible] [illegible] van zyne Gramschap [illegible]: [illegible] komt het daar op aan, indien [illegible] wil onderzoeken, of [illegible] wil, of niet. En dan zal [illegible], dat de gronden die 'er tegen [illegible] drie wegen, van de Wille [illegible] uitgevonden. En [illegible]: Wanneer men zegt: Het stryd [illegible] Wysheid, dat hy aan een zeker [illegible] een zekere Stadt, [illegible] een Staartstarre zou willen [illegible] zo hoog aan den hemel [illegible], dat ze te [illegible] de hele Aardbodem gezien [illegible] boven om de Aard-[illegible] op den gantschen [illegible], of ten minsten op des-[illegible] zichtbaar was, ver-[illegible], daar men van [illegible] voorbeduid hebben, [illegible] word; zo is dit Bewys op de [illegible] weg van de Wille Gods te [illegible] geworden, die wy (§ [illegible]) hebben aangeweezen. Insgelyks, [illegible] zegt; men kon uit de [illegible] bewyzen, zo veel goeds als [illegible] het verschynen van een Staartstarre, op de Aarde gevolgt te zyn, en het was [illegible] de veranderingen op den Aardbodem zo geschapen, dat ze sommigen te gelyk goed, en anderen quaad waren; zo heeft men dit Bewys op de tweede weg van de Wille Gods te erkennen, geworden (§ 100[illegible]. *Met.*). Eindelyk, wanneer men tegens de beduiding van een Staart-

[illegible]

Staart-ſtarre inbrengt, dat niet alleen in de §. 377.
Schriftuur niets daar van te vinden zy; 378.
maar dat 'er in tegendeel op eenige plaatzen derzelve de beduiding der Staart-ſtarren wierd tegengeſproken; dan heeft men dit Bewys op de derde weg (§ 1010. & *ſeqq. Met.*) gevonden.

Over §. 1008.

§. 378. Op dezelfde wyze word erkend, naar wat voor Regelen God de Wereld beſtiert; waar van ik in de Zeden-kunde gerept hebbe. Terwyl nu deze Regelen aan de Goddelyke Beſtiering een duidelyke Kennis van de *Providentia ſpecialis*, of byzondere Voorzorge Gods, toebrengen, waar na zich den Menſch in zyn wandel kan ſchikken, en die teffens in de neiging zyns Wils een grooten invloed hebben; zo ziet men, dat ik myn beſt doe, om de Menſchen tot meerder Kennis van Gods byzondere Voorzorge te brengen, en ook middelen en wegen aanwyze, hoe men 'er toe geraken kan. Doch ik heb 'er niet alleen in de *Zeden-kunde* van gehandeld, maar ook in *de Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke Dingen* het een of ander dat tot verder nadenken kan dienen, bygebracht. Hoe kan men nu my beſchuldigen, dat ik de *Providentiam ſpecialem*, of de byzondere Voorzorge en Beſtiering Gods kome te loochenen, byzonderlyk daar men de Luiden getracht heeft te overreden, dat zy myne Schriften meermaals en rypelyk hebben overwoogen? Hoe goed was 't, indien het waar was! dan zou men

Hoe de *Providentia ſpecialis*, of byzondere voorzorge Gods naauwkeurig erkend word.

Onbeſchaamde Beſchuldiging der Tegenſtrevers van den Schryver.

§. 397. voor zyn goeden naam by de Nakomelingen wat beter zorg gedragen hebben.

Over §. 1009.

Gronden der Goddelyke Verbintenis der Menschen.

§. 379. Ik bewyze, hier dat God aan den Mensch, om zyns gedrags wille, goed en quaad, geluk en ongeluk overzend, op dat wy in de Zeden-kunde een vasten grond hebben, waar uit men bewyzen kan, dat God de Menschen op een byzondere wyze verplicht, om het goede te doen, en het quade te laten, zo dat 'er behalven de Natuurlyke Verbintenis, die uit de Natuur der zaken vloeit, alschoon ze oorsprongkelyk ook eene Goddelyke is, noch eene andere Goddelyke bykomt, waar door de Wet der Natuur ook een Goddelyke Wet word. Ja ik toone dat de Verbintenis daar door volkomener word, dan ze zyn zoude, als 'er geen God was. Dus verklaar ik God mede als een Heere der Menschen, die ze verplicht tot de Handelingen, die met de Wet der Natuur overeenkomen, onaangezien ik met onze Gods-geleerden toestaa, dat 'er ook reeds te voren eene Natuurlyke Verbintenis zy.

Valsche Beschuldigingen.

Derhalven is 't weder een zeldzaam doen, dat men my beschuldigt, als of ik geene Verbintenis van God afleidde, en daar door de Wet der Natuur en alle Zedelykheid kwam weg te nemen. Doch ik gebruike ook den alhier bevestigden grond in de Zeden-kunde daar toe, dat ik bewyze, geluk en ongeluk, goed en quaad, dat God den Mensch toezend, ook als eene belooning en straffe te konnen aangemerkt worden,

den, ja zelfs ook het geene, wat natuurlyker wyze uit de Handelingen der Menschen volgt, daar heen betrekkelyk te zyn, 't welk de geenen, die zich inbeelden voor anderen wat schrander van Verstand te zyn, gemeenlyk pleegen te belachen. Hoe kan men nu zeggen, dat ik tegen de Godsdienst en Zedelykheid aangaa? Men leeze myne Zeden-kunde, daar zal men 't heel anders bevinden! Maar met hoe weinig aandacht moeten die geenen myne Leeren overweegen, welke niet bezeffen, waar toe ze dienstig zyn, en zelfs het tegendeel van 't geene dat ik 'er in de Zeden-kunde uit afleide, daar uit zoeken te dwingen. Daar ik in de Voorrede uitdrukkelyk zeg, dat ik de Lessen der Metaphysica tot een grond van de Zeden-kunde gelegd hebbe, en men dit ook tegens myne Zeden-kunde inbrengt, om die daar door zwart te maken, dewyl men meent, ik hadde myne Metaphysische Lessen zo gevaarlyk voorgestelt. Men hadde in de Zeden kunde moeten naslaan, waar en hoe ik de Lessen der Metaphysica gebruikt, en wat ik 'er uit beweezen hebbe, dan zou men zo voorbarig niet geweest zyn, met my ten eersten te beschuldigen, noch zynen haat tegens my zo duidelyk niet getoond hebben.

§. 379. 380.

Meerder diergelyken.

Gesteltheid des Schryvers van de Bedenkingen over de Wolfische Wysgeerte.

Over §. 1010. *& seqq.*

§. 380. De Kentekenen der Godlelyke Openbaring zyn niet onderscheiden van die, dewelke de Gods-geleerden eertyds tot bevestiging van 't gezag der H. Schrift, tegen hunne Vyanden hebben bygebracht, en de School-

Wat den Schryver voor kentekenen van de Goddelyke

§. 380. 381. School-wyzen *Motiva credibilitatis*, of Beweeg-redenen van Geloofwaardigheid, noemen. Ik heb ze maar na myne wyze voorgedragen, en uit de voorgaande gronden, als met hen verknochte Waarheden, afgeleid. Men ziet hier weder een Preuve, hoe gevaarlyk myne Grond-lessen moeten zyn, dewyl 'er dezelfde Leeren, die de zuivere Leeraren der Christelyke Kerke beweert hebben, uit volgen! Men ziet, hoe ze tegens de Christelyke Godsdienst stryden, mits ze op eene betoogende wyze de wapenen in de hand geven, waar mede men de Waarheid der H. Schrift verdedigen, en daar tegens den Alkoran der Turken, en andere verzonne valsche Openbaringen bestryden kan.

Openbaring bybrengt.

De Vyanden des Schryvers worden beschaamt gemaakt.

Over §. 1011.

Of de Openbaring een Wonderwerk in de Ziele zy, en hoe men het Vernuft in de Gods geleerdheid niet misbruiken moet.

§. 381. Ik noeme hier de Goddelyke Openbaring een Wonderwerk in de Ziele des geenen, die ze door eene Goddelyke Ingeving van God op eene onmiddelbare wyze ontfangt. Want deze Werking Gods zal niemand voor natuurlyk houden. Wil men 't geen Wonderwerk noemen; zo zal ik over het Woord met geen ander twisten. Zal het *Buitennatuurlyke* van het Bovennatuurlyke onderscheiden worden, of zal 'er tusschen het Bovennatuurlyke noch een onderscheid plaats hebben, zo dat men niet alles, wat bovennatuurlyk is, een Wonderwerk wil noemen; dan zal ik my hier omtrent veel eerder na een ander voegen, dan begeeren, dat men zich na my zou schikken, dewyl dit uit de *Theologia revelata*, of de van God

zelfs

zelfs geopenbaarde Gods-geleerdheid bepaald moet worden, terwyl ik in de Wysgeerte niet verder gaa, dan wat men uit het Vernuft bepalen kan. Van de Genade-werkingen van Gods Geest in de Ziele word hier niet gesproken', en ik zie ten minsten niet, hoe er iets strydigs tegen uit besloten kan worden, dat ik tot beweering der Goddelyke Openbaring toestaa, God konne op een onmiddelbare wyze, zo als de Wonderwerken geschieden, in de Ziele der Menschen werken, het geene dat in haar natuurlyker wyze niet zou volgen. Maar my dunkt, men behoeve zich om den aart en wyze, hoe de Genade-werking in de Ziele geschied, weinig of niet te bekommeren; want indien wy zochten te begrypen hoe het daar mede toeging, dan zouden wy het Vernuft gebruiken, daar het niet te pas komt. Het is genoeg, dat wy uit de H. Schrift weten, hoe wy ons moeten gedragen, ten einde deze Genade-werkingen zich in ons openbaren. Dit zelfde heeft in de Gods-geleerdheid de strydigheden verwekt, terwyl men heeft willen bepalen, hoe de zaken geschieden, daar het Woord Gods maar alleen zegt, dat het geschied. Want in dezer voegen heeft een iegelyk zyne Wysgeerte daar in gevoert, en die geene, Wysgeeren ooit geweest zyn, of van de Wysgeerte niets geleerd hebben, hebben dikwils de verklaaring uit de Boeren Wysgeerte voor eene Uitlegging der Schrifture uitgegeven. Ik heb altyd gewenscht, dat men de Gods-geleerdheid en Wysgeerte niet mogt onder malkander

§. 381.

't Misbruik des Vernufts word by de Tegenstrevers van den Schryver misprezen.

Hoe de Gods-geleerdheid te ver-

§. 381. der vermengen, ofschoon ik van gevoelen ben, dat, wanneer men in beiden de Waarheid treft, geene met de andere kan strydig zyn. Want zo de Gods-geleerdheid niets anders zeide, dan wat de Schriftuur is leerende, en daar by ook niet zochte te voegen iets, dat ze niet zegt, en de Wysgeerte bleef by het geene wat uit het Vernuft te bewyzen is; dan zoude zich het onderscheid tusschen de bovennatuurlyke en natuurlyke Waarheden beter toonen, men zou de noodzakelykheid en voordeel des geopenbaarden Godsdiensts, voor de natuurlyke te ligter zien; en veele twisten, die door de Wysgeerte, ontydig in de Gods-geleerdheid gebracht, veroorzaakt worden, voorkomen. Ik spreeke hier maar van het geval, wanneer men van de bovennatuurlyke Waarheden, die wy door 't Vernuft niet konnen begrypen, volgens zyne Wysgeerige Meeningen wil toonen, hoe ze konnen zyn, of ook de Schriftuur daar na verklaaren. Want anders misprys ik het gebruik der Grondleeren des Vernufts in de Gods-geleerdheid niet, indien men ze tot bevestiging der gemaakte Bepalingen, of tot Sluit redenen van noden heeft; maar valle zeer gaarne de Zalige *Musæus* by, die een Boek *de usu principiorum rationis in Theologia*, dat is, van 't Gebruik der Gronden des Vernufts in de Gods-geleerdheid, geschreeven heeft. Zo de Heer *Lange* dit Boek had geleezen, en bekwaam was geweest, zich daar na te schikken; dan zou hy niet zo ongerymd, in zyn *Antibarbarus*, van de Verlichting ge-

Handelen is. (margin note)

Hoe verre de Wysgeerte in de Gods-geleerdheid kan gebruikt worden. (margin note)

geredeneert, noch de Evangelische Leere §. 381.
zodanig bedorven hebben, dat het Christen- 382.
dom in eene verdoemelyke geveinstheid verkeerd word. Ja, wanneer men de Gods-geleerdheid en de Wysgeerte, zonder eenige vermenging met malkander, heeft voorgesteld; dan zou 't *ten derden* ook geen ondienstig werk zyn, dat men beide met malkander vergeleeke, om te toonen, hoe de eene tegens de andere niet strydig is, maar veel eer de Gods-geleerdheid het gebrek der Wysgeerte vergoedt, en deze die tegens hare Vyanden verdedigt. En dit is de reden, waarom ik in de Wysgeerte niets meerder heb voorgebracht, dan wat men door 't gebruik der natuurlyke Krachten om iets te erkennen, kan voortbrengen.

Over §. 1012.

§. 382. Ik heb deze herinnering hier bygevoegt, om aan de Tegenstryders de gelegentheid van lasteren te benemen, en te verhoeden, dat niemand het eerste Kenteken der Goddelyke Openbaring in de H. Schrift tegens de Bybel mogt misbruiken, dewyl 'er veel in staat, 't welk mede door het Vernuft kan erkend worden. Men ziet hier uit myne voorzorge, die ik gedragen hebbe, dat myne Leeren niet by geval tegens mynen zin mogten misbruikt worden. Hoe kan men nu zoeken de Wereld te overreden, als of ik van zins was geweest gevaarlyke gronden tegens den Godsdienst en alle Zedelykheid de Menschen in te boezemen? Ik weet my noch van verscheidene,

Omzichtigheid des Schryvers om 't misbruik voor te komen.

Onbeschaamde Lastering.

die

§ 382. à 384. die eertyds myne Toehoorders zyn geweest, te bezinnen, dat het hun een groote vreugde geweest is, wanneer zy zagen, dat myne Leeren in de Wysgeerte voor de Natuurlyke en Christelyke Godsdienst zo nut en dienstig waren. En ik kan met veele Zendbrieven bewyzen, dat 'er tot nu toe noch veele zyn die het bekennen. Ook heeft de geleerde Schryver van de *Commentatio de DEO, mundo & fato* zyn belydenis openlyk daar van gedaan. Anderen zouden het insgelyks zien, als het hen ernst was, zo wel myne Schriften te verstaan, als wel die te lasteren en te verdraaijen.

Over §. 1013.

Waarom de Gods-geleerden de Bybel, aangaande de Tegenspre-kingen, verdedigen.

§. 383. Ten dien einde heeft men *Harmonias Evangelistarum*, of Overeenstemmingen der Evangelisten, geschreeven, om te konnen toonen, dat 'er geen van de Evangelisten, omtrent de Geschiedenissen van Christus, den ander tegensprak. Ja men heeft ook in 't algemeen gezocht te toonen, dat 'er geene Tegenspraken in den Bybel te vinden waren. Derhalven hebben ook de Gods-geleerden dit Kenteken van een Goddelyke Openbaring al voor langst erkend, als dat 'er geen Tegenspraak in te vinden was.

Over §. 1014.

Of de H. Schriften 't Vernuft overeenstemmen.

§. 384. Men heeft hedendaags verscheidene Schriften, aangaande de Overeenstemming der Gods-geleerdheid en des Vernufts, en men heeft al langst geweten, dat de

Grond

Grond-leeren des Vernufts in de Gods-geleerdheid hare nuttigheid hebben : behoorende hier toe het Tractaat *Musæi*, *de usu principiorum rationis in Theologia*, (§. 381.) reeds aangehaald. Dienvolgens koomt ook dit Kenteken met de Leere der Gods-geleerden overeen. Ondertusschen heb ik die omzichtigheid, als by het eerste, gebruikt, en zorg gedragen, van het zelve niet te mogen misbruiken. Vervolgens ziet men overal myne zorgvuldigheid, en oprechte meening, waar uit ze is voortgevloeit. Waar ik een Misbruik heb te vore gezien, hebbe ik dien altyd getracht voor te komen, en dat uit de voorheen bevestigde gronden : waar uit te zien is, dat myne Leeren het misbruik tegens de geopenbaarde Godsdienst wegnemen, en altius met ongronde als nadeelig voor dezelve uitgekreten worden. §. 384. 385. Omzichtigheid des Schryvers om 't misbruik voor te komen.

Over §. 1015.

§. 385. Ik hebbe dit Kenteken der Goddelyke Openbaring, dat ze den Mensch tot niets, het geen tegen de Wet der Natuur, of met het Weezen der Ziele strydig is, verplicht, zo veel te blyder alhier bygebracht, hoe meer ik omtrent de Bepaling der Zeden-kunde bevonden hebbe, dat alles, wat tot deze Wetenschap behoort, indien 't in de grond word uitgeleid, met de Zeden-leere van de Heere Christus en de Apostelen overeenkomt : gelyk ik ook meermaals aan myne Toehoorders met groot genoegen getoond hebbe, hoewel ik my altyd zorgvuldigst gewacht hebbe, van my in de Gods- De Zeden-leere van Christus is hoogst-redelyk. Omzichtigheid des Schryvers.

§. 985. 986. Gods-geleerdheid te mengen, op dat ik geene reden mogt geven tot klagen, terwyl ik wel wist dat men zich niet weinig daar over bezwaart heeft, dat ik als een Leeke, in de Reden-konde, hare wettigheid omtrent de Verklaaring der H. Schrift heb willen toonen, hoewel dit zodanig geschied is, dat het geoeffende Gods-geleerden zelfs goedgekeurt hebben, noch iemand daar tegen iets heeft weten in te brengen.

Over §. 1016.

Toetssteen der Inspireerden of Geestdryvers. §. 986. Dit Kenteken vloeit uit het eerste en moet plaats vinden, wanneer men het zelve komt toe te staan. Doch ik heb het voornamendyk bygebracht als een Toetssteen der Inspireerden of Geestdryvers, die in onze dagen in de Protestantsche Kerk een groote opschudding gemaakt, en hier en daar ook by eenige Gods-geleerden, door onbezonnenheid geloof hebben gevonden. En ik ben in 't bizonderheid daar op gekomen, toen ik dacht aan de Uitspraak, die te Glaucha buiten Halle de inspireerende Dochter van de *Famulus* in 't *Paedagogium* deed, die ook zelf, om dat hy haar byviel, van zyn ampt wierd afgezet. Zy kwam onder het zingen van eenige Glauchaasche Liederen, in het byzyn van veele, die 'er zich uit nieuwsgierigheid by drongen, in zulke hevige Bewegingen, dat haar alles wat ze op en om 't hoofd vast gebonden hadde, weg vloog, de hairen los raakten, en zy zelve zoor ysselyk was aan te zien, ja het niet anders scheen, dan of haar alle leden wilden in stuk-

Geestelyke Inspiratie.

stukken breken. Toen de Zingenden, ik §. 386. weet niet, door wat teken, bemerkten, dat 387. ze nu stond te spreken, hielden ze op met zingen, en zy begon, onder geduurige beweegingen, daar de dood-zweet haar over uitbrak, met een schorre stem eenige woorden by hort en stoot voor te brengen. Doch haar gantsche Uitspraak, die door een Genees-Heer, mede in 't Gezelschap zynde, wierd opgeschreeven, en naderhand voorgeleezen, behelsde niets anders, dan *dat men uit een Propheet een zekere Text*, dien ik niet onthouden hebbe, *zou leezen*. Zo haast dit gedaan was, en de Beweegingen ophielden, ging men voort met een Glauchaasch Lied, uit het Gezang-boek van *Freylingshausen*, te zingen, in hoope, dat ze weder in beweeging mogt komen. Maar om dat 't niet geschiedde, zo gaf men voor, dat 'er veele tegenwoordig waren, die den Geest verhinderden, en de Vergadering nam hier mede een einde. Naderhand heb ik geleezen, wat 'er in Holland, van de Uitspraak van zulke Inspireerde, onder den Tytel: *Discernement des tenebres avec la lumiere*: is in 't licht gekomen, en het zelve op dezen toetssteen onecht bevonden.

Over §. 1018.

§. 387. Ik bewyze hier uit die van my bevestigde gronden, wat onze Gods-geleerden zeggen, als ze den grond daar van willen aantoonen, waarom alle Propheten geen eenerley Schryf-wyze gebruikt hebben, en evenwel in het algemeen overeenkomen. Naarstigheid des Schryvers om de Grondleeren der Godsgeleerden

§. 387. 388. Dienvolgens ziet men ook uit deze proeve, hoe myne Leeren met die der Gods-geleerden overeenstemmen, en hoe ik myn best doe, om hunne Leeren uit de myne te bevestigen. En echter ontziet men zich niet te zeggen, dat ik door myne Leeren de geopenbaarde Godsdienst tegenspreke, en deuren en vensteren voor de Atheisterye open zette. Als men met de Beschuldigingen al te verre gaat, dan vind men by de Onpartydigen geen geloof meer, en de Aanhangers zelve worden balorig, naspeurende, wat er mogelyk voor verborgene reden achter schuilen, die zy dan ook ten eersten zien, zo dra ze zich openbaren.

te bevestigen. *Onbeschaamde Beschuldigingen.*

Over §. 1019.

Gezag des Bybels voor andere Geschriften. *Hoe zich den Schryver binnen zyne palen houdt.*

§. 388. Het sevende Kenteken heb ik voornamentlyk aangehaald, dewyl de Bybel daar omtrent iets byzonders voor andere Schriften heeft, en zich daar door van dezelve onderscheidet. Ik kon deze Kentekenen by de Bybel zeer wel te pas brengen, om te toonen, dat deze de Kentekenen aan zich heeft, die men volgens het Vernuft by een Goddelyke Openbaring kan vereischen, en in tegendeel van de Alkoran daar uit bewyzen, dat ze daar in ontbreken; maar dit is geen werk tot de Wysgeerte behoorende. En wat aangaat het eerste, zo behoeven wy maar by een te zoeken, wat onze Gods-geleerden van het Goddelyk gezag der H. Schrift hier en daar hebben aangetekent, dan zullen wy hebben wat wy begeeren. Maar ik houde my, als een Wysgeer, enkeld

by

by de algemeene Kentekenen, zonder op- §. 388.
zicht te hebben op een zekere Openbaring, 389.
en dat by die geene, die men uit de gronden des Vernufts kan afleiden. En dienvolgens hoeft men zich niet te verwonderen, dat ik die geene heb weg gelaten, welke de Gods-geleerden uit de Historische omstandigheden des Bybels, en des Joodschen en Christelyken Godsdienfts daar by gevoegt hebben.

Over §. 1020.

§. 389. Daar men meende een *Idealist* of Denbeeldigen iets te konnen inbrengen tegens het geen 'er beweerd word, heb ik 'er mede acht op geslagen; dewyl ik in de Schriften, *in Engeland* gedrukt, gevonden hebbe, dat 'er hedendaags eenigen toe genegen zyn, en ook sommige der Aanhangers van de beroemde *Malebranche in Vrankryk* hen zeer naby komen; want ik heb altyd zorg gedragen, myne Leeren zo klaar te bewyzen, dat ze de minste tegenspraak niet zouden vinden. Daarenboven heeft men by een Gezindheid veel gewonnen, wanneer ze in eenige Waarheden met ons overeenkomt, dewyl men ze, wegens de verknochting der Waarheden met malkander, als gronden kan gebruiken, om ze van hare dwaaling te overtuigen. En inzonderheid heb ik die gewichtige Leere van God, waar aan geen Mensch eenigzins moet twyfelen, gaarne zodanig beweezen, dat 'er geene Gezindheid, volgens hare eige gronden, iets tegen had in te brengen. En hier

Waarom den Schryver op de Idealisten acht slaat.

uit zullen Verſtandige en Onpartydige zien, hoe ſterk ik tegens de Godverzakerye aangaa, en alles tracht te vermyden, wat ook maar van eenigen daar toe konde misbruikt worden. Wie dit beriſpt, die weet zelf niet, wat hy hebben wil. Dan is men hem al te zorgvuldig, als men de Leere van God op eene algemeene wyze zoekt voor te dragen, op dat niemand een uitvlucht vinde, hy mag zo zeldzame gevoelens hebben, als hy wil: Dan zet men deur en venſters aan de Godverzakery open, dewyl men zich, naar hunne meeninge, na weinigen ſchikt, en alles betoogender wyze zoekt uit te leggen, om daar tegen niets te konnen inbrengen. Hoe zal men 't nu van pas maken? Men zal op geen weinige, noch ook op alle zien. Ik heb altyd gehoort, dat Luiden, die tot laſteren geboren zyn, en in de deugd niet gegrond zyn, zelfs niet weten, wat ze zeggen, en weinig om de Waarheid geven, alzo ze die niet erkennen, ſchoon ze dezelve tot een voorwendzel gebruiken.

Onverſtandigheid der Tegenſtrevers van den Schryver.

Over § 1026.

§. 390. Ik handele ten dien einde van de Goddelyke Inzichten, om de Wysheid Gods daar uit te konnen bewyzen. Doch even daar uit, dat ik toone, hoe God alleen beſtaanlyk maakt, wat met zyne Inzichten overeenkomt, ziet men, dat God na zyne Vryheid handelt; en niet, gelyk als *Spinoſa* leeraart, uit de noodzakelykheid zyner Natuur, als die ook deswegen aan de Inzichten in de Natuur geen plaats geeft. Ondertuſſchen

Waarom van de Goddelyke Inzichten gehandeld word.

lertusschen, zal men hier ook zien, daar ik §. 390. het onderscheid bepale, dat 'er is tusschen 391. God en de Menschen, als ze beide naar inzichten handelen, hoe daar voor zorge, dat men in geen zake gedachten, die aan zyn oneindig en hoogstvolkomen Weezen nadeelig zyn, kryge, en door geen onvoorzichtigheid tot het *Anthropomorphismus*, of de Voorstelling Gods in 's Menschen gedaante vervalle.

Over §. 1027. & *seqq.*

§. 391. Terwyl ik beweere, dat de gantsche Natuur vol van Goddelyke Inzichten, en van God zo geschikt is, dat Hy zelfs het Weezen en de Natuur der dingen gebruikt als Middelen, om het geene, wat Hy beoogt, in het werk te stellen; zo neem ik in de Wereld alle Noodschiklykheid, die men aan de *Stoicynen* en *Mahometanen* wytet, en die *Spinosa* uitdrukkelyk verdedigt, weg. By een *Fataliteit* of Noodschiklykheid verwacht men wat 'er zal geschieden, zonder de Middelen te gebruiken; gelyk men deswegen van de Turken verhaalt, dat ze in de Pest tyden zich in de besmette plaatsen onthielden, vast gelovende, dat, indien ze langer zouden leven, hen de Pest niet konde wegrukken; maar indien ze moesten sterven, zo kon het geschieden, al was 't dat ze by tyds naar een gezonde plaats vertrokken. Daarentegen, waar men Inzichten, en daar toe geordineerde Middelen gelooft, daar gebruikt men deze om die te bereiken. *Tournefort* verhaalt in zyne Reis-

Hoe den Schryver alle Noodschiklykheid in de Wereld wegneemt.

Hoe de Fataliteit of Noodschiklykheid gesteld is.

§. 391. beschryving, dat de Turken in hunne Tui-
392. nen alles in het wild lieten groeijen, en de Boomen niet snoeijeden, nochte anderzins aanqueekten. Zo dit nu ook uit de dwaaling van de Fataliteit zoude ontstaan; dan wierde op nieuws verzekerd, dat 'er by onze Leeren geen Fataliteit bestaan kan, dewyl wy in dit geval niet toestaan, dat een Boom zonder behoorige bewerkinge dezelfde vruchten zou dragen, die hy na behooren gequeekt, zoude voortbrengen. Het is geheel iets anders, als men leeraart, of het van eeuwigheid af zeker is geweest, en of het God heeft voorgeweten, dat wy de Boomen zullen opqueeken, en daarom de vruchten verkrygen, die zy ons anders niet zouden voortbrengen; doch noch iets anders, als men voorgeeft, God hebbe van eeuwigheid af besloten, dat de Boom zulke vruchten zou dragen, en dit nu ook moest geschieden, de Mensch kome hem te queeken of niet. Het is een teken van weinig overleg, en dat men tot de bevattingen der Grondwetenschap onbekwaam is, wanneer men dit van malkander niet weet te onderscheiden.

Wat hier by te onderscheiden is.

Over §. 1028, 1029.

§. 392. Terwyl ik vast stelle, dat alles wat uit het Weezen der dingen noodzakelyk volgt, de Inzichten Gods zyn; zo wederleg ik de *Atheisten* en *Fatalisten*, of de Godverzakers en Noodlot stellers, welke deswegen ontkennen, Inzichten te konnen zyn, om dat ze uit het Weezen der dingen nood-

De Godverzakers worden omtrent de Inzichten der Natuurlyke dingen

noodzakelyk volgden, en daarom maar als een Nuttigheid der Natuurlyke dingen waren aan te zien. En in der daadt ontspringt deze Tegenwerping ook uit het *Anthropomorphismus*, alwaar men zich God in 's Menschen gedaante, of menschelyker wyze voorstelt, en het onderscheid, dat 'er tusschen ons, en een ander oneindig en hoogst-volkomen Weezen in ieder stuk is, uit de oogen stelt. Want uit dien hoofde toone ik, dat de Nuttigheid en Inzicht, niet zo zeer ten opzichte van God, als wel ten opzichte van ons, onderscheiden zy. Doch het is ook in 't algemeen eene dwaaling, wanneer men meent, dat het geene, wat uit het Weezen eens dings noodzakelyk volgt, het Inzicht, waarom men 't maakt, niet konde zyn. Men word 'er veel eer het tegendeel van gewaar, en men kan geen eenig voorbeeld bybrengen, waar in het zo niet en was. *By voorbeeld*: Uit de t'Zamenstelling van een Horlogie, als zyn Weezen, volgt, dat de wyzer in zulken graad van snelheid word omgedreven, om de uuren te konnen aanwyzen. Des niet tegenstaande is dit het Inzicht, waarom de Horlogiemaker het zelve maakt, en de t'Zamenstelling (*structura*), die hy aan het Horlogie geeft, dat is zyn Weezen (§. 59. *Met.*), is het Middel, waar door hy tot zyn Inzicht komt. Hoe klinkt het nu, wanneer men zegt, dat 't geene rechte Inzichten waren, die ik 'er voor uitgeve, en dat 'er meest uit te zien was, dat ik eene Noodschiklykheid of *Fatum* beweerde? Verstandigen komt 't voor, als

§. 392. wederlegt.

Dit word door een voorbeeld verklaard.

Ongegronde beschuldiging der Tegenstrevers.

§. 300 de taal van een Mensch, die niet gewent is met gedachten te spreken, maar enkeld bezorgt is om iets te zeggen, waar mede hy zyne beschuldigingen kan bewyzen. Ondertusschen blyft het zeker, dat men een Godverzaker niet eerder op eene betoogende wyze kan toonen, dat het geene, wat door het Weezen der dingen in de Natuur bestaanlyk word, een Inzicht zy, tot dat men voor af beweezen heeft, dat 'er een God zy, die de bestaanlykheid daar van wil hebben, en daarom het Weezen, waar door ze bereikt word, geschapen heeft. Een Godverzaker ontkent niet, het Oog zodanig gesteld te zyn, dat zich achter het afbeeldzel van de dingen, die 'er straalen des lichts in werpen, kan afschilderen; maar hy houdt dit voor een zaak, die noodzakelyk zo volgt, en ontkent maar alleen, dat 'er een Weezen zy, 't welk dit gebruik van 't oog voorgezien en gewilt, ook het oog tot dien einde, op dat dit gebruik mogte bestaanlyk worden, geschapen heeft. Doch ik leeraare niets nieuws, wanneer ik zegge, dat men, om iets voor een Inzicht uit te geven, eerst behoorde te bewyzen, dat 'er een verstandig Weezen zy, 't welk het zelve heeft voorgezien, en getracht te bereiken. My dunkt, dat het in alle oude *Metaphysiquen*, daar men van *Fine* of *het Inzicht* handelt, te vinden is. *By voorbeeld*: SCHEIBLER schryft *Metaph. Lib. I. c. 22. art. 3. quæst. 1. p. m. 327. Finis non est finis, nisi cognitus sit ab agente, & ab eodem amatus & cupitus*, dat is; „ De Inzicht is geen Inzicht, als „ by

Hoe men de Inzicht bewyst.

Of den Schryver omtrent de Leere van de Inzichten nieuwigheden voorbrengt.

" hy ze, die iets doen wil, niet en kent, &c. 1622
" bemint of begeert ". Dienvolgens kan men ook het geene, wat in de Natuur door de lichamelyke dingen word bestaanlyk gemaakt, voor geene Inzichten eens vernuftigen Weezens uitgeven, tot dat men erkent, dat 'er zulk een Weezen zy, 't welk het zelve te voren gekent, bemint, en begeert heeft. En deze weg heb ik ingeslagen. Ik heb alvorens beweezen, dat 'er een God zy, dat hy alles, wat uit het Weezen der Lichamen volgt, van eeuwigheid af heeft voorgezien, dat hy 'er een behagen in gehad, en daarom deze, en geene andere heeft voortgebracht en bestaanlyk gemaakt. Voorders heb ik daar uit afgeleid, dat alles, wat uit het Weezen der Lichamen volgt, een Goddelyke Inzicht zy. Daarentegen, eer ik beweezen hadde, dat 'er een vernuftig, van de Wereld onderscheiden Weezen, zy, 't welk dit alles voorgezien, en, om dat 't hem behaagde, zyn bestaanlykheid gewilt heeft; zo heb ik 't ook voor geene Inzighten konnen uitgeven. Toen *Scheibler*, als *Professor Metaphysicæ* tot *Giessen*, dit leeraarde, wierd hy deswegen voor geen Man, die aan de Godverzakery deuren en vensters opende, aangezien, gelyk als myne Vyanden doen, die my gaarne willen aantasten, en geen reden daar toe konnen vinden; maar men hield hem voor een Man, die de Menschen tot God kon brengen, en beriep hem tot een *Superintendant* over andere Geestelyken. Maar toen hy in zyn Geestelyk Ampt zyne *Metaphysica* liet herdrukken, week

Hoe den Schryver hier omtrent te werk gegaan is.

Razerny des Vyands den Schryver.

§. 892. week hy van deze meening niet af: Hy hadde 'er ook geen reden toe, want hy 'er van verzekert was. En dit is ook de reden, waarom ik in myne *Ratio prælectionum* gezeid hebbe, dat men de Inzichten der natuurlyke dingen niet wel gebruiken kan, om de Godverzakers te overtuigen, dat 'er een God zy; hoewel ik niets beters vinde, als deze, om de Wysheid Gods uit zyne werken te toonen, na dat ik van te voren in de Metaphysica uit andere gronden beweezen hebbe, dat 'er in de Natuur Goddelyke Inzichten zyn. Ten bewyze der Wysheid Gods heb ik 't in myne *Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke Dingen* aangebracht. En ik zie niet, wat Kettery 'er eigentlyk in bestaat, dat ik in alles naauwkeurig ben, die van de Leeraars onzer Kerke bevestigde Grond-lessen zo aanbrenge, als 't een vernuftige Sluit-reden lydet, en ieder Bewys van God op die Eigenschap betrekke, die het eigentlyk bewyst. Men zou 't my veel eer dank weten, dat ik in deze tyden, waar in Geleerden en Hovelingen gaarne iets naauwkeurigs hebben, geen moeite spaare, om hen een genoegen te geven: Zoude ook iemand meenen, dat het begin, 't welk ik make, in alles noch niet volkomen was, die moest het beter zoeken te maken, zonder dat hy hoefde een stryd met my te beginnen. Doch men zou 't mogelyk gaarne wat beter maken, als 't beter maken zo ligt als het laken en berispen was. Ik heb in dit stuk zeer veel gevordert; maar niemand

Reden van het gedrag des Schryvers

Vermaaning voor de Tegenstrevers van den Schryver.

mand heeft 'er noch de hand willen aanslaan. §. 393. 394.

Over §. 1030.

§. 393. Dat de Geluks- en Ongeluks-gevallen mede onder de Goddelyke Inzichten behooren, heeft zyne groote nuttigheid in de Zeden-kunde. Men gebruikt het als eenen grond, wanneer men de Goddelyke verbintenis tot de Handelingen, die met de Wet der Natuur overeenkomen, tracht te bewyzen. Het heeft ook een grooten invloed in de Godzaligheid, byzonderlyk in het Vertrouwen op God, en in de Vergenoegtheid met hem, in de Gelatenheid, Geduld, en andere Deugden; waar toe ik 't in myne Zeden-kunde heb aangewend. Grondleere des Zedenkunde.

Over §. 1037.

§. 394. Ik hebbe hier met vlyt beweezen, dat de Natuurlyke dingen Gods Middelen zyn, waar door hy zyne Inzichten bereikt, om dat ze *Machinen* of Konst-werktuigen zyn, en dat de zo genoemde *Philosophia Mechanica*, waar in men de Werkingen der Natuurlyke dingen uit haar t'Zamenstelling, en de Regelen der Beweeging bepaalt, tot de Wysheid Gods aanleide, op dat men de dwaaze gedachten, als of deze manier van Wysgeerig te redeneeren gevaarlyk was, en tot de Godverzakery kwam te verleiden, mogt laten varen: welke gedachten by zulke Menschen ontstaan, die geene bevatting hebben van deze maniere om Wysgeerig te redeneeren, en als zy hooren, dat de Ma- Waarom den Schryver de *Philosophia Mechanica* verheft. Onnoozele vreeze der Tegenstryders.

chinen

§. 394. 395. chinen alles noodzakelyk uitwerken, en geene vryheid hebben om iets te doen of te laten, ten eersten voor de Noodschiklykheid (*Fatum*) bevreest zyn, waar mede zy meenen de Godverzakery noodzaaklyk verknocht te zyn; dewyl ze gehoort hebben, dat de Godverzakers eene *Fatalitéit* of Noodschiklykheid vast stellen. Ik heb groote reden gehad, deze gedachten te wederleggen, dewyl de voortgang der Wetenschappen daar door zeer krachtig gestremt word, ook somtyds de geesten, die hem trachten te bevorderen, onschuldiger wyze deswegen gelasterd en vervolgt worden.

Over §. 1038. 1039.

In welken zin een Wereld met Wonderwerken en zonder Wonderwerken tegen malkanderen gesteld word.

§. 395. Wanneer ik zegge, dat een Wereld, waar in alles door Wonderwerken geschied, alleen een Werk der Macht, en niet der Wysheid Gods zy; dan verstaa ik 't, zo als men ligtelyk ziet, in die gevallen, waar in alles, wat in een andere natuurlyker wyze volgt, door Wonderwerken zou bestaanlyk gemaakt worden. Want, alwaar door een Wonderwerk iets in een Wereld word ingevoerd, dat tot vermeerdering van hare Volkomenheid strekt, daar komen ook de Wonderwerken door de Wysheid Gods voort (§. 1042. *Met.*); diergelyken die geweest zyn, welke God door de Propheeten en Apostels gedaan heeft, ten einde ze zich wegens hare onmiddelbare Openbaring en Beroep om te leeraaren konden rechtvaardigen. Maar wanneer men daar uit een Gevolg wil trekken, als of de Tyden der Apostelen,

Ongegrond Gevolg.

telen,

telen; en de Dagen onzes Heere Christus minder geacht wierden, dan de tyden waar in wy leven, om dat 'er toenmaals zulke heerlyke Wonderwerken van Christus en zyne Jongeren gedaan waren; dan geeft men te kennen, dat men myn Boek niet t'eenemaal heeft doorgeleezen, ook geen kennis heeft van het zelve uit te leggen. Wie noemt dan een gedeelte der Tyd de Wereld? Behooren dan de Tyden der Apostelen, en de Dagen onzes Heere Christi, volgens myne Bepaling, niet mede tot deze Wereld, waar in wy leven (§. 544. *Met.*)? En al is men gewoon na onduidelyke Bevattingen te oordeelen en te redeneeren; zo is 't echter een groote voorbarigheid, zulke Gevolgen te trekken. Ik zeg immers niet, dat de Wereld toen ter tyd, als 'er veele Wonderwerken geschieden, geringer zy, dan wanneer 'er geene geschieden; maar ik stelle een gantsche Wereld, eene gantsch andere Wereld tegen. Behalven dit spreekt men ook niet van de Wonderwerken, die ten dienste van het Ryk der Genade geschieden, waar toe de Wonderwerken van Christus en der Apostelen behooren, maar enkeld van die, waar door de natuurlyke Geschiedenissen bestaanlyk worden, als wanneer 't *by voorbeeld*, in eene Wereld nooit natuurlyker wyze kon regenen, maar dat God den Regen, zo dikwils als 't nodig was, door Wonderwerken moest voortbrengen.

§. 395. trekken gen.

Veelvoudige misslagen der Tegenstrevers van den Schryver.

Over §. 1040.

§. 396. Wanneer ik zeg, dat 'er tot de Wonderwerken Won-

tot Won-

§. 396. Wonderwerken zo veel Goddelyke Kracht niet vereischt word als tot de natuurlyke Geschiedenissen; zo verstaa ik 't weder van zulke, waar door geen Inzicht, met de natuurlyke overeenstemmende, bereikt word, en dus geen meerder volkomenheid in de Wereld gebracht word, die anders geen plaats daar in zou vinden. Want van de laatste verstaat men alles, wat 'er (§. 1042 *Met.*) van de natuurlyke Geschiedenissen gezeid word. Doch ik hebbe dit daarom herinnert; 1.) op dat ik de rechtmatigheid der Gedachten bewees, welke de Kerken-leeraars hebben gehad, die de natuurlyke Geschiedenissen voor een grooter Wonder, als de Wonderwerken, uitgegeven hebben; en 2) om te verhoeden, dat men uit hoogachting der Wonderwerken de natuurlyke Geschiedenissen niet gering achtte noch versmaade, terwyl wy door der zelver beschouwing tot de Kennis van God aangeleid worden, gelyk ik in de *Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke Dingen* getoond hebbe, en die daar door bevestigde Kennis een grooten invloed in de Godzaligheid heeft, zo als ik 't in de *Zeden-kunde* verklaard hebbe.

397. [...]derwerken minder Goddelyke Kracht vereischt word.

Over §. 1041. 1043.

Of den Schryver omtrent de wonderwerken iets nadeeligs leeraart.

§. 397. Uit dezen gronde beweeren de Leeraars van onze Kerk, dat God niet nodig hadde de Waarheid des Bybels onder ons door Wonderwerken te bevestigen, dewyl zelfs de voortplanting der Kerke onder de Vervolgingen, en de behouding onder ha-

nare Vyanden die bevestigt. Doch God mag n het Ryk der Genade zo veel Wonderwerken doen, als hy wil, zo is doch hun getal ten opzichte van de natuurlyke Geschiedenissen zeer klein, voornamentlyk als men de Grootheid der Wereld en de Menigte der Dingen, die ik in de *Bedenkingen over de Inzichten der Natuurlyke Dingen* uitvoerig heb voorgesteld, daar in overweegt. §. 397. à 399.

Over §. 1045.

§. 398. Wat ik hier, van het voornaamste Inzicht der Wereld, dat 'er God heeft by gehad, bewyze, komt met de Leere der Schriftuure en aller Gods-geleerden overeen. Doch hoe God het zelve onderhoudt, heb ik in *het tweede Deel der Natuurkunde, van de Inzichte der Natuurlyke dingen handelende*, uitgeleid. En in de *Zeden-kunde* gebruik ik dit Inzicht, om de Plichten tegen God daar uit te bewyzen, en bestede deze Waarheid tot de Godzaligheid. Hoe kan men nu zeggen, dat myne Leeren tegen de geopenbaarde Godsdienst stryden, en tot de Godverzakerye verleiden? Wat van het voornaamste Inzicht der Wereld bewezen word.

Over §. 1046.

§. 399. Het was zeer goed, als men dit omtrent alle byzondere zoorten van Schepzelen trachtte te toonen, hoe ze, namentlyk, een Spiegel der Volkomenheid Gods waren. Het begin is 'er van gemaakt in *het tweede Deel der Natuurkunde*, en op die grond zou men veel konnen bouwen. Byaldien ik door onnutte strydigheden en onverantwoordelyke Hoe men onderzoekt, dat de Schepzelen een Spiegel der Volkomenheden Gods zyn.

§. 399. 400. delyke vervolgingen niet gehindert was; zoude ik in *het derde Deel der Natuurkunde van het Gebruik der Deelen in de Lichamen der Menschen, Dieren en Planten* noch veel meer getoond hebben (*a*). Als men de Natuurkunde wat vlytiger beoeffende, en de Bovennatuurkunde of Hoofdwetenschap daar by leerde, zou men zich op de uitlegging van byzondere Stoffen konnen leggen. En als dan zal men zien, dat in ieder Schepzel, het mag zo gering zyn als 't wil, een ware afgrond der Goddelyke Kennisse verborgen legt. Hoe goed zou 't nu zyn, dat men zich veel eerder bemoeide de Wetenschappen ter Eere Gods te besteden, dan dezelve gehaat en verdacht, ja zelfs gevaarlyk en voor het tydelyk welvaaren nadeelig te maken. Ik gedenke aan de Zalige Heer *Neuman* tot *Breslau*, een geleerde, vernuftige, bescheidene en vroome Gods-geleerde, die 'er zeer veel van hield, dat men het Boek der Natuur met de Bybel te gelyk doorgrondde, en voor een Gods-geleerde hoogst-betaamlyk oordeelde, dat hy den Hemel niet alleen van binnen, maar ook van buiten kende. En hoe graag wenschte ik, dat ze alle zo, als hy, gezint waren!

(Afgrond der Goddelyke Kennisse omtrent de Schepzels.)

(Oordeel van een rechtschape Gods-geleerde.)

Over §. 1047.

§. 400. Dewyl God een voornaam inzicht heeft gehad, waarom hy de Wereld heeft gemaakt, namelyk de Openbaring van zyne Heerlykheid (§. 1045. *Met.*); zo ziet men daar

(Welk de beste Wereld is, en of haar volkie-)

(*a*) Dit is nu *Anno* 1725, ook in 't licht gekomen.

laar; uit, dat die de beste Wereld te noemen zy, waar door Hy zyn inzicht het best bereikt. Voorders kan men afmeeten, dat Hy op zulken wyze zyne Vryheid niet benadeelt heeft, wyl Hy 't zo heeft gemaakt, als 't zyn inzicht vereischt. Want wie zoude zeggen, dat men, om voor een vry Weezen gehouden te worden, willens en wetens slechtere Middelen zou verkiezen, tot zyn inzicht te bereiken, als men betere kon hebben. Als een Mensch zo van zich sprak; dan zou men hem uitlachen, en voor geen wys Man houden. Met wat recht kan men dan van God begeeren, dat Hy, na een Inzicht handelende, daar toe de beste middelen, die hy weet, niet zoude verkiezen? En waarom zal 't geene aan God de Vryheid benemen, dat wy zonder haar verlies konnen doen? Doch alschoon men ook van meening was, dat de Wereld noch veel slechter kon zyn, als zy is, en God evenwel zyn oogmerk daar door bereiken, dewyl ze noch altoos een onnaspeurlyk Werk voor het Schepzel blyft, zo gedenkt men niet, dat zich God zelf in zyne werken voldoet, en niets maakt, waar in hy na zyn oneindig Verstand iets vond te berispen. Dit is aan een Vernuftig Weezen zo natuurlyk en eigen, dat zelfs een Vernuftig Konstenaar, die niet alleen om den broode arbeid, zyn werk zodanig vervaardigt, dat hy 't zelf kan goedkeuren. En de H. Schrift getuigt, dat God by de Schepping ook het zelfde gedaan heeft, toen hy aan 't einde der zelven het aanzag, en na het oordeel

§. 400. zyn tegen de Vryheid strydt.

Waar op God omtrent zyne werken ziet.

§. 400. *Waarom de Zonde tegen het voornaam Inzicht der Wereld niet strydig geweest is.*

van zyn oneindig Verstand alles zeer goed bevond. Boven dat ziet men ook uit het voornaame inzicht der Wereld, waarom die geene, waar in de Zonde plaats vind, met het zelve meerder overeenkomt, dan een andere, waar in geen Zonde geweest was. Want in de Wereld, daar Zonde in is, vind het Werk der Verlossinge plaats, waar door zich God noch veel heerlyker als door de Scheppinge openbaart, zo dat 't, volgens de Schriftuur, ook de Engelen, alschoon die een veel grootere Kennis van God en de Natuur, dan wy, bezitten, doch echter gelust heeft daar in te schouwen. Myner Vyanden Advocaat heeft 'er wel de spot mede gedreven, dat ik dit geschreeven hebbe; maar hy heeft daar door zyn vervreemd gemoed van de Christelyke Waarheden verraaden, en getoont, hoe men hem dus verre te recht *pro Sceptico Theologo*, dat is, voor een Twyffelzuchtige Gods-geleerde gehouden heeft. Hoe goed was 't nu, als een Gods-geleerde zich eens bemoeide met de Waarheden, aangaande het Werk der Verlossing, in zulk een order te brengen, waar uit men zien kon, hoe de eene in de andere gegrond is, en daar uit verder toonde, hoe God den Rykdom zyner Volkomenheid daar door openbaart, zo als ik myn best gedaan hebbe, om beides omtrent de natuurlyke Waarheden te volbrengen. Deze arbeid zou veel stichtiger zyn als het onnutte twisten! Doch zy vereischt wat meer bekwaamheid, als het ongerymde Gevolg trekken, dat ik in het *Klaare Bewys* duidelyk genoeg heb afgeschildert,

Een Werk voor een Gods-geleerde.

geschildert, en in de *Latynsche Logica* of Redenkunde is 'er noch wydloopiger van te vinden. §. 400. à 402.

Over §. 1049.

§. 401. Wanneer men zegt, God en de Natuur doet niets te vergeefs; dan word aan God de Natuur niet als een Afgod ter zyde gesteld. Want wy weten, dat de Lichamelyke dingen een eige kracht hebben om te werken, die van God geschapen is, en van hem onderhouden word, voegende zich na zekere Regels, die haar God na zyn Wysheid heeft voorgeschreeven. Terwyl zy nu na de Wille Gods en zyn Wysheid werkt; zo is 't geen wonder, dat men van haar het zelfde moet zeggen, wat men van God ten opzichte van zyn Wysheid roemt. De reden, waarom men de Natuur van God onderscheidet, is reeds te zyner plaatse getoond. Aanmerking omtrent de Natuur.

Over §. 1050.

§. 402. Ik heb daarom uitdrukkelyk getoond, hoe de Voorbestemde Harmonie, of Overeenstemming tusschen Ziel en Lichaam, de Wysheid Gods zodaniger wyze verheft, dat men door geen andere beschouwing der Natuurlyke dingen tot zulk een verheve Bevatting kan komen; op dat men ze voor geen gevaarlyke Leere, die tot de Godverzakerye verleidt, mogte uitkryten, dewyl my zeer wel bewust is, dat men alles wat nieuw is, verkettert, en vermits men in 't verketteren altoos op zyn ergste te werk Omzichtigheid des Schryvers omtrent de *Harmonia prastabilita*.

§ 402 tot 404. gaat, de Wysgeeren en Wiskunstenaars ten eersten van Godverzakerye komt te beschuldigen. Maar men mag zo omzichtig zyn als men wil, de Kettermakers kreunen zich weinig daar aan, om dat ze gemeenlyk weinig schaamte hebben; daarentegen anderen geenzins gewoon zyn, alles door te leezen, maar enkeld in 't doorbladen opzoeken, wat ze dienstig oordeelen tot hunne beschuldigingen te bevestigen.

Over § 1051.

Voorrang des Opstelsels van de *Harmonia præstabilita* voor dat van *des Cartes.*

§ 403. Terwyl ik bewyze dat God de Voorbestemde Harmonie zyne onmiddelbare Werking moet voortrekken, als hy een van beide zou verkiezen; zo heb ik de Voorrang van het *Systema Harmoniæ præstabilitæ* voor het *Systema causarum occasionalium*, of dat van *des Cartes* willen bewyzen. En dit strekt tot een proef van 't geene, dat ik heb geleeraart van de aart en wyze, hoe men onder anderen de Wille Gods ook daar uit kennen kan, of iets met zyne Volkomenheid meer dan het andere overeenkomt, (§. 1004. 1005. *Met.*). Dus houdt men hier met de Wysheid Gods meer overeenkomstig te zyn, dat Hy het geene, wat tot zyn voornaam Inzicht, omtrent de Wereld, voordeeligst is, voor anderen verkiest.

Over §. 1053.

Aart en wyze der Schepping.

§. 404. De schepping is eene werking Gods, die aan het Schepzel geenzints kan medegedeeld worden, terwyl niets, wat aan het oneindige Weezen eigen is, aan een Schep-

schepzel, als een eindig Weezen, mede- §. 404. deelbaar is, om zyn Eigenschap te worden §. 43. *Met.*). Maar dewyl de Beginzelen, volgens onze Leere, anders moeten zyn, als 'er een andere Wereld zal uitkomen §. 597. *Met.*); zo ziet men oogenschynlyk, dat ze God door zyn Almacht heeft voortgebracht. Op zulken wyze volgt uit onze Gronden, dat 'er buiten God niets geweest is, waar uit Hy de Wereld gemaakt heeft, maar dat alles, wat 'er altoosdurende en weezentlyk in is, door zyne oneindige Kracht zy voortgebracht. In dezer voege begrypen wy, dat God de Wereld uit niets gemaakt heeft. Terwyl ik nu bewyze, dat God de Wereld, als een bestaanlyk en van Hem onderscheiden ding, heeft voortgebracht, daar ze in zyn Verstand alleen mogelyk, en buitem Hem niets te vinden was, waar uit Hy ze had konnen maken; zo kan men niet zeggen, dat ik omtrent den oorsprong der Wereld voor de Godverzakers spreeke. Hy is voor dezelve sprekende, die de Wereld als iets Zelfstandigs, dat door zyne Kracht eenwig bestaat, voorstelt. Want zo de Wereld een Zelfstandig Weezen is, dat door zyne Kracht noodzakelyk zyne bestaanlykheid heeft; dan is 'er geen God, die ze maake en onderhoude, van noden. En uit deze meening volgt de Godverzakery, of ten minsten, dat God geen Weezen zy, 't welk omtrent de Wereld meer bezig is, dan dat Hy ze erkent. Maar wie beweert, zo als geschied is, dat God door zyn Verstand verzint, hoe de

Bewys dat de Wereld uit niets gemaakt is.

Onverantwoordelyke Beschuldiging.

§. 404. 405. Wereld kan gemaakt worden, en uit de veelerhande manieren, die Hy voortbrengt, de geene verkieft, die Hy tot zyn Inzicht, waarom Hy ze voortbrengt, de bekwaamste vind, doch eindelyk aan het geene, wat door hem maar als mogelyk erkend was, door zyne oneindige Kracht, op eene ons onbevattelyke wyze de bestaanlykheid mededeelt, zonder dat hy 'er buiten het zelve iets alreeds bestaanlyks toe van noden heeft; die brengt niets voort, dan wat overeenkomt met het geene wat de H. Schrift van deze Werking Gods is leerarende. Ik weet ook niet, dat 'er een Gods-geleerde ooit heeft geleeraard, dat een Schepzel iets scheppen kon; maar de Kracht van te scheppen word aan God alleen toegeëigent, gelyk wy 't uit de gronden des Vernufts beweezen hebben.

Over §. 1054.

Onderhouding der Weeld. §. 405. Ik bewyze hier voorders, dat de Wereld, eens van God geschapen zynde, van zich zelve door haar eige Kracht niet bestaan of duuren kan, zodanig dat ze God na de Schepping aan haar zelve zou overlaten, en maar voor een Toekyker buiten haar was aan te zien; maar dat God veel eer door zyne scheppende Kracht gestadig in de Schepzels moet werken, ten einde het *Substantieele* of altoosduurende bestaanlyk blyve, als 't welke zonder die weder tot niet vervallen zoude. En daarom laat ik de Wereld in hare bestaanlykheid zo afhangkelyk van God na de Schepping, als zy

in

in dezelve was. Ik kome dit ook uit zyn §. 405.
rechte grond te toonen, dat het niet anders 406.
mogelyk is, dewyl God de Wereld anders tot een Zelfstandig Weezen moest maken; 't welk niet doenlyk is, om dat de Zelfstandigheid een Goddelyke Eigenschap is, die aan geen Schepzel kan medegedeeld worden (§. 43. *Met.*). Ik kan hier weder niet zien, waar in ik de Godverzakerye zou voorstaan, of God ook anders tot een Weezen maken, waar om wy Menschen ons in de Wereld niet hadden te bekommeren, om dat hy ons niet raakte, en daar door alle Godsdienst zoude wegnemen. Als ik de Onderhouding der Wereld eene geduurige Schepping kome te noemen; dan spreek ik met de Gods-geleerden. Alle die meenen, dat men God daar door een Auteur van de Zonde maakt, verstaan de Grond-wetenschap niet. Zy weten het *Substantieele* of altoosduurende van de Verandering der Eindpalen niet te onderscheiden, waar van in de volgende (§. 1055. *Met.*) duidelyk gesproken word. Men leeze doch, wat in allen *Compendiis Theologiæ*, van de *Concursus Dei ad actiones hominum*, of voor hoe verre zich God omtrent de Handelingen der Menschen werkzaam toont, word geleeraard.

Goddelooze Beschuldiging.

Over §. 1055.

§. 406. Ik toone ten dien einde, waar op zich de Onderhoudende Kracht Gods uitstrekt, op dat ik op eene bevattelyke wyze kan bepalen, hoe het Quaad van het Schepzel kan voortkomen, zonder dat 'er God het

Grond van den Oorsprong des Quaads zonder

§. 406. 407. Gods toedoen. het minste in medewerkt; ook hoe de Werkingen der Schepzelen als hare eigene, en van God onderscheidene werkingen zyn aan te zien. Dienvolgens leg ik hier de grond, deels om de *Spinosismus*, die God en de Natuur met malkander vermengt, ten onder te brengen, deels om de Dwaaling, dat God een Auteur van de Zonde zy, weg te nemen. Ja ik ben van gedachten, dat ik zo klaar en duidelyk getoond hebbe, wat men aan God, en wat men aan de Natuur moet toeschryven, dat men 't niet klaarder noch duidelyker kan wenschen. Wie in byzondere gevallen wil toonen, wat men *by voorbeeld* aan de Mensch, als het zyne, kan toeëigenen, en wat men aan God heeft toe te schryven, die zal 't uit deze gronden zeer wel konnen doen.

Over §. 1056.

Oorsprong van 't Quaad. Waarschouwing voor verwarring. §. 407. Ik bepaale hier den Oorsprong van 't Quaad, hoe het mogelyk is na de Bevattingen der Dingen, maar niet hoe het in deze Wereld is bestaanlyk geworden: want het eerste is eene Wysgeerige Waarheid (§. 6. *Proleg. Log.*); het tweede in tegendeel eene Historische. De eerste kan men door 't Vernuft verklaaren: maar de andere moet men door de Goddelyke Openbaring leeren kennen. Vervolgens moet men de Historische Waarheid der Schriftuure geenzins tegens de Wysgeerige stellen. Maar

Hoe het Quaad mogelyk is. wat aangaat de aart en wyze, hoe het Quaad mogelyk is, namelyk dat het uit de Bepaling of het Eindig Weezen der Schepzelen, en

en byzonderheid, wat de Zonde betreft, § 409.
uit het Eindig Weezen der Ziele ontstaat;
dat is eene zaak, die uit ieder voorbeeld is
blykende, en uit de gemeene gronden van
de Handelingen der Menschen kan beweezen worden. Want, waarom wil de Mensch
het Quaad? dewyl hy 't voor Goed houdt.
Quidquid appetimus, illud appetimus sub ratione boni: dat is, Wat wy begeeren, dat begeeren wy, om dat het goed is. Waarom
houden wy het Quade voor Goed? dewyl
wy de vergangkelyke en verderflyke Lust
voor een en dezelfde met de onvergangkelyke en onschuldige houden (§. 424. *Met*);
of ook het Quaad, als het eenigste middel,
aanzien, om een ongeluk te ontgaan, enz.
(§. 507. *Met.*). Waar uit oordeelen wy
zo? Uit de Onvolkomenheid der Kennisse
(§. 704. 705. *Met.*), en vervolgens onzes
Verstands (§. 285. *Met.*). Waar komt dus
de Zonde van daan? Uit Onweetendheid en
Dwaaling. Ik spreeke hier maar van den
eersten Oorsprong; doch zoeke niet uit te
leggen, wat tot de Zeden-kunde, en ten
deele tot de Gods-geleerdheid behoort,
't welk wy uit het Verstuft niet volkomentlyk konnen verklaaren. Ik kan wel zeggen,
dat ik in byzondere gevallen nooit geene andere gedachten heb gehad, dan dat ik den
Oorsprong des Quaads, in byzondere gevallen, dusdanig heb voorgesteld. Deze algemeene Bevatting heeft, myns bedunkens, Historisch Bericht.
Campanella afgezondert, maar, in de geschapenheid dier tyden, niet al te duidelyk.
De Heer *van Leibnitz* heeft ze in zyne *Theo-*

dicea

§. 407. dicte uitvoeriger verklaard, en daar op toegeleid, om ons duidelyk te doen begrypen, dat God geen Auteur van het Quaad kon zyn, dewyl hy daar omtrent niet medewerkt, en het zelve maar als een Eigendom des Schepsels is aan te merken. Ik heb het hier, als eene in de voorgaande Leeren gegronde zaak kort beweezen, en my dunkt, dat 'er niets beter met het geene, wat de Gods-geleerden van de *Concursus Dei*, of medewerking Gods omtrent de quade Handelingen der Menschen, leeraren, bestaan kan. Het komt ook met de Grond-leeren der Grond-wetenschap van de *Essentia necessaria* of het noodzakelyke Weezen der dingen, en met de Regelen, daar de Ziele na werkt, volkomen overeen. En beide zyn gronden, die men geen reden heeft te verwerpen, noch ook van iemand kan gevergt worden, dewyl ze onze Gods-geleerden gebruikt, en met voordacht aangenomen hebben, zo als ik reeds dikwils gemeld hebbe. Na dat de Heer *van Leibnitz* zyne *Theodicée* had in 't licht gegeven, behaagden zyne Gedachten van den Oorsprong des Quaads aan de voortreflyke Gods-geleerde *Turretin* zo wel, dat hy ze volstrekt goedkeurde. Doch op een Duitsche Hooge-School wierden tegenwerpingen daar tegen ingebracht, van dezelfde aart als die, dewelke men tegens myne *Metaphysica* gemaakt heeft. De Heer *van Leibnitz* oordeelde in een Zendbrief aan my, dat hy veel liever op het Duitsche Hooge-School approbatie of goedkeuring, en van de Heer *Turretin* tegenwerpingen verwacht

had-

hadde; doordien 't hem lief en aangenaam §. 407.
was, als een schrander Man hem door tegenwerpingen gelegentheid gaf, om de zake wat dieper in te zien; met anderen, die maar uit een misverstand voortkwamen, mogte hy niet gaarne te doen hebben. Hy was door Gods goedheid en voorzorge in zulke omstandigheden gezet, dat hy zich daar om niet hoefde te bekommeren. Onlangs heeft *Tübingische* Wysgeer (*a*), de Heer *Bülffinger*, in een byzonder Tractaat *de Origene mali* deze Meening grondig en met groote bescheidenheid uitgelegd; wiens Tractaat *de Harmonia præstabilita*, waar in hy alle tegenwerpingen, die 'er tegen gemaakt worden, beantwoord, by Verstandigen grooten byval heeft gevonden. Anders is de Leere van den Oorsprong des Quaads, zo als ze hier verhandeld word, maar eene *Philosophische Hypothesis* of Wysgeerige Onderstelling, en gaat derhalven het zelfde, wat ik reeds in 't algemeen van diergelyke *Hypotheses* heb uitgeleid, mede door. De Stelling, die ik hier bevestige, kan van niemand in twyffel getrokken worden, namentlyk, dat God tot de onvolkomenheid en tot het Quaad niets toebrengt, en aldus geen Auteur van 't Quaad is. Staat iemand het Bewys dat ik 'er van geve niet aan, hoe het mogelyk is, dat God niet mede in het Quaad, voor zo verre het Quaad is, zynen In-

Hoe verre men zich hier omtrent den Oorsprong des Quaads, uitstrekt.

(*a*) Naderhand *Professor* en Medelidt der *Academie* der Wetenschappen tot *St. Pietersburg*, maar nu *Professor Theologiæ* tot *Tübingen*.

§. 407. 408. Invloed heeft, ongeachtet het Schepzel t'eenemaal van hem afhangt; die late het vaaren, en geve 'er, als hy kan, eene betere bepaling van. De aart en wyze, hoe men 't bewyst, heeft geen invloed in de Handelingen der Menschen, maar alleen de Stelling zelve, die wy echter behouden, zo als het de Gods-geleerden begeeren. Ook volgt 'er niets gevaarlyks uit deze Bepaling; want den Mensch word het Quaad als zyn eigendom toegerekend, en God blyft altoos zuiver, als hy geoordeeld word, zo als 't de Schriftuur van ons vereischt.

Over §. 1051.

Dat God besloten heeft het Quaad toe te laten.

§. 408. Het Quaad is in de Wereld, en komt 'er niet by geval in, alzo 't God van Eeuwigheid heeft voorgezien, dat het stond te komen. Hy is 'er geen Auteur van, en echter moet hy 't in zyn eeuwige Raad bedacht hebben, mits hy besloten heeft Menschen te scheppen, die zondigen konnen, en waar van hy alvorens geweten heeft, dat ze zouden zondigen. Derhalven heeft hy besloten het Quaad toe te laten; en dienvolgens moet men onderzoeken, hoe deze toelating van 't Quaad met Gods volkomene Weezen bestaan kan. Deze Stoffe heeft de Heer *Professor Bülffinger* in zyn voorsz. Tractaat van den Oorsprong des Quaads afgehandeld. Ik heb het op myne wyze, wegens de geduurige verknochting van de eene Stelling met de andere, heel kort aangeweezen.

Over

§. 409.

Over §. 1058.

§. 409. Ik bewyze hier maar uitdrukkelyk dit, als dat de Onvolkomenheid, Boos en Quaad, (*Mala metaphysica, physica & moralia*) ook een plaats in de beste Wereld vinden, dat is, in de geene, die God tot uitvoering van zyn voornaamste Inzicht, na zyn oneindige Wysheid en Kennis de allerbeste bevonden heeft. Maar geenzins stel ik 't als een Kenteken voor, waar uit men de beste Wereld erkennen, en van andere, die zo wel als zy mogelyk waren geweest, onderscheiden moet, dat het Goed en Quaad daar in onder malkander gemengt zy. Het laatste kon iemand tot deze gedachten brengen, als of God een welbehagen in het Quaad hadde, en 'er de oorzaak van was; het eerste in tegendeel kan niemand, die verstaat, wat 'er in 't voorgaande, wegens het onveranderlyke Weezen der dingen, verhandelt is, tot deze gedachten brengen. Dewyl nu God, ongeacht het Quaade, deze Wereld, die hy heeft voortgebracht, voor 't overige met zyn voornaamste Inzicht meer overeenkomstig bevonden heeft, als eene andere; zo heeft Hy zonder quetzing van zyne Wysheid en Goedheid, ja zonder nadeel van zyne Gerechtigheid en Heiligheid, het Quaad konnen toelaten. Ik heb ook reeds te voren aangemerkt, hoe ons de Goddelyke Openbaring hier in te pas komt, door dewelke, met deze toelating, het werk der Verlossinge plaats grypt, waar door zich God noch meer, als door de Scheppinge komt te openbaaren.

De Bevatting van de beste Wereld word verklaard.

Over

§. 410. 411.

Over §. 1059.

Waarom God den Mensch toelaat quaad te doen? §. 410. Terwyl God den Mensch als een vry Schepzel heeft willen scheppen, doch die uit de omstandigheden, waar in hy *is*, gelegentheid nemen kan om zyne Vryheid te misbruiken; zo moest Hy begeeren, dat de Mensch in zyne Handelingen niet vry was, indien hy 't telkens, zo dikmaals als hy zyn vryheid kwam te misbruiken, door een Wonderwerk wilde verhinderen. Begeeren, dat een Schepzel zal vry, en echter ook teffens niet vry zyn, is iets tegenstrydigs, 't welk in God geen plaats vind.

Over §. 1060.

Hoe God het Quade ten Besten keert. §. 411. God laat het Quaad toe, dewyl hy 't naar zyne Wysheid kan ten Besten keeren. Wy hebben 'er een *voorbeeld* van in de H. Schrift omtrent *Joseph*, dien zyne Broeders aan de Egyptische Kooplieden verkochten. Die gedachten 't, zo als *Joseph* naderhand tot hen zeide, erg te maken; maar God maakte het goed. En aldus liet Hy het Quade toe, dewyl Hy 'er na zyn Wysheid wist Goed uit te maken. Terwyl

De woorden des Schryvers worden verkeerd. ik zegge: dat God het Quaad gebruikt als een Middel tot het Goede; zo beweer ik niet, dat God Quaad doet, om het Goede te bevorderen, tegen de gemeene Regel: *Non sunt facienda mala, ut inde eveniant bona*, dat is, *men moet geen Quaad doen, op dat 'er iets Goeds uit voortkome*. Want ik zegge niet, dat God het Quaad doet, om 'er iets Goeds door te erlangen; maar wel, dat Hy het

Qua-

Quade, 't welk NB. zonder zyn toedoen §. 411.
aan het Schepzel komt, namentlyk voor zo
verre het Quaad is, zodanig bestiert, om
er iets Goeds uit te doen voortkomen, en
daarom, wyl hy 't weet zo goed te bestie-
ren, het zelve toelaat. Wil zich iemand
aan het Woord *Middel* ergeren; zo geschied
niet zonder reden: want een Middel word
hier genoemd, dat iets tot bereiking van een
Inzicht toebrengt, maar juist niet wat hy doet,
die het Inzicht bereiken wil, om het te verkry-
gen. *By voorbeeld*: die my tegenwoordig, we-
gens eenige niet wel bevatte Leeren in de *Me-*
taphysica, lasteren en vervolgen, doen veel
Quaads. Men denke aan God, aan de hooge
Overheid, aan de Evangelische Kerke, ja
in 't algemeen aan het Christendom, en aan de
Plichten omtrent zyn Evennaaste, en leeze
daar by in het *Bericht van myne Schriften het*
14. *Hoofdstuk*; dan zal men 't met handen
tasten en voelen. Ik heb 'er geen deel aan,
en het geschied, zonder dat ik in deze qua-
de bedryven in het minste ben ingewikkeld.
Doch wanneer ik my van de quade lasterin-
gen en vervolgingen bediene, en daar op
verdacht ben, hoe ik 'er voor my iets Goeds
uittrekke; dan gebruik ik dit Quaad als een
Middel tot het Goede: maar deswegen doe
ik geen Quaad. Het is iets anders, het Qua-
de doen, op dat 'er iets Goeds uit volge;
en iets anders, het Quade, dat andere ge-
daan hebben, zich te nut maken, op dat
het tot bevordering van 't Goede iets by-
brenge. Doch wil zich iemand aan het
Woord

Verklaaring door een Voorbeeld.

Den Schryver

§. 411. 412. Woord *Middel* noch stooten, alschoon hy 'er geen reden toe heeft; die kan het weglaten: ik zal om des Woords wille met niemand twisten. De zaak is klaar, en ik denke hier niets meer te zeggen, dan wat het *voorbeeld van Joseph*, 't welk ik toenmaals voor oogen had, te kennen geeft.

geeft omtrent de Woorden gaarne toe.

Over §. 1061.

Of een Wereld zonder Zonde volkomener geweest zy dan deze.

§. 412. Wie tracht te beweeren, dat die Wereld, waar in geen Zonde heeft plaats gehad, volkomener zy geweest; moet (§. 409.) toestaan, dat zich God door de enkele Schepping en Onderhouding veel heerlyker had konnen openbaren, dan door het Werk der Verlossinge, 't welk in geen Wereld, daar geen Zonde in is, plaats heeft. Dit laatste zal ik, na myne Kennis in het Christendom, nooit toestaan, en deswegen zou ik ook enkel uit deze reden eene Wereld, daar in geen Zonde geweest was, niet voor volkomener houden, al had ik geene gronden uit het Vernuft, die ik als een Wysgeer heb uitgeleid, daar toe gehad. Omtrent de overige stukken vind ik niets verder te erinneren; wie de Bepaling van de Wereld voor oogen heeft, en aan de Noodzakelykheid van het Weezen der dingen gedenkt, die zal by geen eenige zwarigheid vinden. Men weet niet, wat men zegt, wanneer men begeert, dat God door zyne Vryheid de zaken zou anders maken, als Hy zich dezelve in zyn Verstand voorstelt, en dus het Onmogelyke in den Staat van Mooglykheid stel-

tellen. Dienvolgens houd ik my daar mede niet langer op. §. 413. à 415.

Over §. 1063.

§. 413. Dat God de Goedheid, even als alle andere Eigenschappen, in de hoogste trap bezit, zal wel niemand ontkennen. Maar terwyl nu deze met de verkiezing van de beste Wereld bestaat, ja daar uit, als uit een grond kan beweezen worden; zo is 't klaar, dat men ook uit den Rykdom der Goedheid Gods bewyzen kon, God hebbe alles op zyn best gemaakt. 't Welk ook niet alleen *Thomas van Aquin* erkent, maar de H. Schriftuur zelve in de Historie van de Schepping bevestigt, uitdrukkelyk zeggende, God hebbe alles wat Hy gemaakt hadde, zeer goed, of, na onze Duitsche Spreekwyze, op zyn best bevonden. Of God alles op zyn best gemaakt heeft.

Over §. 1064.

§. 414. Wat ik hier uitvoere, om allen twyfel aan Gods Goedheid te benemen, heeft een grooten invloed in de Godzaligheid, en veele daar mede verknochte Deugden, zo als ik 't in de Zedenkunde genoegzaam beweezen hebbe, en een iegelyk, die alles op een overtuigende wyze erkent, zekerlyk waar bevinden zal. Waarom de twyfel omtrent de Goedheid Gods opgelost word.

Over §. 1067.

§. 415. Wy noemen het Weezen eens Dings de eerste Bevatting, waar uit men het overige, wat men van 't zelve erkent, kan afleiden (§. 33. *Met.*). Maar tot deze eerste Wat het Weezen Gods genoemt word.

§ 415. Bevatting moet men niets nemen, dat men uit het overige, 't welk men met een aanneemt, kan bewyzen. Wie dit uit de Duitsche Redenkunde noch niet klaar genoeg begrypen kan, die kan 't uitvoerigen in de *Latynsche Logica* vinden. Als ik dienvolgens zeg, Gods Weezen bestaat in de Kracht om alles, wat mogelyk is, dat is, alle Werelden duidelyk en op eenmaal voor te stellen; dan beweere ik, dat wy door de algemeene Beschouwing der Wereld tot deze Bevatting van God ten eersten gebracht worden, en daar uit alle de Eigenschappen Gods konnen afleiden. Hier in is niets ongegronds, maar enkeld het geene, wat in 't voorgaande getoond is, onthouden. Derhalven heeft zich ook een vroom en geleerde Gods-geleerde in een Zendbrief aan my verwondert, waarom men 'er zo veel gevaarlykheid wil uittrekken, daar het doch de Waarheid is, wat ik zegge. Staat iemand de Redens-aart niet aan, zo wil ik om 's woords halven niet twisten, al kan men de Redens-aart door het gezag rechtvaardigen. Want terwyl men gewillig toestaat, dat alles wat in God is, zyn Weezen zelf zy; zo volgt, dat ook deze Kracht, daar wy hier van spreken, en die wy in God niet konnen ontkennen, zyn Weezen moet zyn. Meent men nu, dat 'er in God meer behoorde te zyn, als deze Kracht, om zich alle mogelyke zoorten van Werelden duidelyk en op een reis voor te stellen; dan is dat niet tegen my, alzo ik niet zeg, dat 'er niets meer in God zy, maar alleen, dat men het overige, wat wy door

Den Schryver geeft aangaande de Woorden gaarne toe.

door de Beschouwing der Wereld van God erkennen, daar uit kan afleiden, zo als ik in 't voorgaande gedaan hebbe. Het schynt, dat men niet eens een klein Artykel van negen of tien Regels gantsch doorleest, ik laat staan het gantsche Boek, met die aandacht, die 'er toe vereischt word, als men 't verstaan, en daar over wil oordeelen. Terwyl dit in God iets byzonders is, dat alles, wat in Hem gevonden word, Hem weezentlyk toebehoort; zo is 't, dat men ieder Eigenschap als de weezentlyke Bevatting van Hem aannemen, en daar uit het overige kan afleiden. Maar met de Schepzels is 't heel anders gelegen: Daar zyn de Eigenschappen haar Weezen zelf niet, ook is 'er by hen iets veranderlyks, en van 't geene, wat ze noodzakelyk hebben, is alles zo niet geschapen, dat ze daar door alleen in haar Weezen als Schepzels van die zoort bepaald worden. Den Grond hier van moet men in het onderscheid van 't Oneindige en Eindige zoeken, zo als ik 't elders noch duidelyker zal uitleggen. In 't algemeen staat aan te merken, dat de Bevatting, die wy van het Weezen reeds gegeven hebben, voornamentlyk van de Schepzelen te verstaan is, en vervolgens met eenige verandering van God moet aangenomen worden, namentlyk zo als 't het onderscheid tusschen het Oneindige en Eindige vereischt. Want dit is van alle Bevattingen, die van de Schepzelen op God toegepast worden, te verstaan, als dat men ze van God op eene hem betaamlyke wyze moet bepalen.

§. 413. Gedrag der Tegenstrevers van de Schryver.

Waarom men ieder Eigenschap van God, als het weezentlyke kan aannemen

§. 416.
417.

Over §. 1068.

Onderscheid tusschen God en de Ziele. §. 416. Het onderscheid tusschen God en 's Menschen Ziele is het geene, dat 'er tusschen een Oneindig en Eindige Geest zyn kan. Doch naar onze Grond-lessen maakt dit een Weezentlyk onderscheid uit (§. 890. *Met.*)

Over §. 1069.

Onbehoorlyke Tegenwerping. §. 417. Terwyl ik zeg, dat men als eene Bepaling van God kan aannemen, dat hy het Weezen zy, 't welk alle Werelden te gelyk op het allerduidelykst voorstelt; heb ik aanstonds de Tegenwerping gemaakt, dat van God niet te min gezeid word, en die met een beantwoord. Derhalven is 't een wonderlyke zaak, dat men deze inwerping tegens my voorbrengt, als eene zaak, daar ik niet aan gedacht hadde, en daar en tegen van het geene, wat ik 'er op geantwoord hebbe, niet het minste gewaagt. Was men van meening geweest, de inwerping noch niet volkomen opgelost te zyn; dan hadde men moeten aantoonen wat 'er noch overig was. Men hadde, my, zo als ik begeert hebbe, meer Eigenschappen van God moeten opnoemen, die men uit het licht des Vernufts kan erkennen, en door my niet beweezen waren, en met een toonen, dat ze uit deze Bevatting niet waren te bewyzen, of begeeren, dat ik ze daar uit bewyzen mogte. Aldus gedragen zich Verstandigen, die liefde tot de Waarheid hebben, en zich onderlings tot verder nadenken aanwakkeren, te-

Hoe zich de Tegenstrevers van de Schryver gedragen.

gen

gen hunne Tegendingers: maar myne Tegenstrevers, en die ze voor groote Mannen aanzien, maken het noch geduurig zo, dat ze beweezene Stellingen het tegendeel als waar, zonder eenig bewys, tegenstellen, alschoon zy myne gronden niet konnen om verre stooten. Hun zeggen zal meer gelden, dan de Gronden, die zy onbeweeglyk moeten staan laten. §. 417. 418.

Over §. 1071.

§. 418. Gelyk ik hier van de Liefde Gods toone, voor hoe verre men die aan Hem kan toeschryven; kon men 't ook van de overige Hertstochten aanwyzen. Dit zou niet weinig helpen tot verscheidene Schriftuurplaatzen, waar in zekere Hertstochten aan God toegeschreeven worden, te verklaaren. Als men aan God eenige Hertstochten toeschryft, dan spreekt men van dezelve op een menschelyke wyze. Of dit God gedooge, zou men mogelyk uit het Vernuft bezwaarlyk konnen betoogen. Ik weet, dat 't de Zalige Heer *Neumann* als eene Goedheid Gods roemde, dat God ons toeliet menschelyker wyze van Hem te spreken, om der zwakheid wille van ons Verstand, en dit verlof van die aart meende te zyn, dat zich de Mensch het zelve niet had durven aanmatigen. Ondertusschen moet men dit verlof waarlyk niet tot het *Anthropomorphismus*, dat is, de Voorstelling Gods in 's Menschen gedaante, uitstrekken, zo dat men uit de Spreekwyzen, die ons God heeft toegelaten, *Dogmata* of Leer-stellingen

Hoe verre de Hertstochten van God konnen verklaard worden.

Byzondere Goedheid Gods.

Anthropomorphismus.

§. 418. lingen kome te maken. Want als men zo
tot 420. verre komt, dan vind de bekende Regel plaats: *wat menschelyker wyze van God gesproken word, moet op eene wyze, die zyn Goddelyk Weezen betaamt, verklaard worden.* Deze Regel wyst aan, hoe zorgvuldig men eertyds het *Anthropomorphismus* heeft zoeken te vermyden, en uit het zelfde oogmerk heb ik my ook naar deze Regel gevoegt.

Over §. 1072.

Hoe de Oneindigheid Gods te bewyzen is.

§. 419. Ik bewyze hier de Oneindigheid Gods volstrekt in 't algemeen; Maar men zou ook van een ieder der Goddelyke Eigenschappen in 't byzonder konnen aantoonen, dat ze Oneindig zy, gelyk ik reeds te voren een voorbeeld van het Verstand Gods gegeven hebbe.

Over §. 1075.

Of men de Omstandigheid des Tyds, aangaande de Schepping, uit het Verstand bewyzen kan.

§. 420. Dat God de Wereld geschapen heeft vrywillig en uit Niets, dat is, toen 'er buiten Hem niets te vinden was, waar van Hy zich daar toe had konnen bedienen, heb ik boven alreeds beweezen. Maar tot de Omstandigheid des Tyds, waar in ze geschapen is, te bewyzen, heb ik geene Gronden, daar toe dienende, konnen vinden, en daarom heb ik 't in de *Ratio prælectionum* voor zwaar verklaard. Ja ik verklaar het aldaar alleen in dit geval voor zwaar, voor zo verre men noch niet beweezen heeft, dat 'er een God zy, van wien de Wereld haren oorsprong heeft; maar het begin der Wereld uit hare geschapenheid bewyzen moet, ten ein-

einde men 't zelve als een grond gebruiken kan, om de Bestaanlykheid Gods tegens een Godverzaker te bewyzen, en voornamentlyk betoogender wyze. *Thomas van Aquin* houdt het voor onmogelyk, al stelt men ook vooruit, dat 'er een God zy, daar de Wereld van afhangt; en by ons is deze Stelling: *Dat het onmogelyk zy te bewyzen, dat God de Wereld in den Tyd geschapen heeft:* te weten, uit het Vernuft, ook eertyds, toen men de Wysgeerte voor de Gods-geleerdheid kwam te leeraren, mede geen Kettery geweest. *Schcibler* schreef als *Professor*, en bleef 'er by als *Superintendent*, zonder dat hem iemand verketterde, veel minder van Godverzakery beschuldigde: *Potest Deus rem aliquam ab æterno creare*: uit dien hoofde bewees hy 't: *Quod nec sit repugnantia ex parte creantis, nec ex parte creati, nec ex parte ipsius creationis, talia autum, quæ repugnantiam non involvunt, Deo possibilia sunt:* dat is, „ God konde van Eeuwigheid „ iets scheppen; dewyl 'er geen Tegenstry- „ digheid was, noch aan de zyde van God „ den Schepper, noch aan de zyde des „ Schepzels, noch ten opzichte der Schep- „ ping zelve; daar nu geen Tegenstrydig- „ heid in te vinden is, zy aan God mogelyk. Ziet *Metaph. Lib.* 2. *c.* 3. *p. m.* 590. En *p.* 597. voegt hy 'er by: *Circa creationem rerum aliquid peculiariter tribuendum fidei, quod nulla ratione constat, veluti quod omnes res creatæ sint in tempore:* dat is, „ Omtrent de Schep- „ ping moet men iets byzonders aan het Ge- „ loof toeëigenen, dat men uit het Vernuft „ geen-

§. 420.

§. 420. „ geenzins weten kan „ namelyk dat alle „ Dingen in den Tyd geschapen zyn". Behalven dit, antwoordt hy uitvoerig op alle Tegenwerpingen, die men tegen de Mogelykheid der Schepping van Eeuwigheid af pleegt in te brengen. In de voorige Eeuw was 'er dan geen Ketterye, ik laat staan een Godverzakery, in onze Kerke, als wanneer een *Professor* op 't Hooge School, en een *Superintendent* in de Kerke beweerde, de Onmogelykheid der Schepping in den Tyd uit het Vernuft te bewyzen, en de Mogelykheid der Schepping van Eeuwigheid af verdedigde. Ja ik heb in *het Aanhangzel by de Aanmerkingen over de Bedenkingen van Buddeus*, en *het Klaare Bewys* getoond, dat de Heer *Buddeus* die zelf in *Halle* geleeraard heeft, ook de Heer *Francke* dit in zyne Schoolen uit de Wysgeerte van *Buddeus* tot noch toe laat leeraaren. Maar by ons moet 't Godverzakery zyn, wanneer ik zegge, dat de omstandigheid des Tyds, en de onmooglykheid der Schepping van Eeuwigheid af, bezwaarlyk uit het Vernuft te bewyzen zy, en dat in een veel naauwere zin, en daar nevens herinnere, dat men zich deswegen geen zorg behoeft te maken, terwyl het Schepzel door de Eeuwigheid geen God word, of eenige Goddelyke Eigenschap verkrygt. Hoe veranderen de Tyden! Wy klaagen geduurig over de Kettermakery in die tyden, in welke men onder het juk der Scholastyke Wysgeerte had moeten zuchten; maar by de ingebeelde Vryheid van de Wysgeerte te redeneeren gaat het noch vry

Vermetele Kettermakery.

wat

wat erger toe. Doch wat ik bybrenge, te weten, dat, of God schoon van Eeuwigheid af de Wereld geschapen hadde, zy echter daarom op zulken wyze, als God, niet eeuwig zy; dat zelfde heeft niet alleen *Thomas*, maar ook *Scheibler pag.* 591. hoewel niet volstrekt op dezelfde wyze, beweezen. En het is ook van groote nuttigheid, wanneer men met de Godverzakers te doen heeft. Men moet zich met dezelve niet over de Eeuwigheid, maar over de Zelfstandigheid der Wereld in den stryd inlaten. By het laatste gewint men, maar by het eerste zal men weinig of gansch niet vorderen. Met Godverzakers te zintwisten vereischt iets meerder als gebieden, dat men 't voor waar moet houden, indien men ze wil overwinnen. Of *Aristoteles* de Schepping der Wereld ontkent, en voorders hare Zelfstandigheid bevestigt, dan of hy maar de Schepping van Eeuwigheid af beweert heeft, is eene zaak, waar over men noch zintwistet. *Scaliger*, *Suarez*, *Thomas*, *Scotus*, enz. staan toe, dat *Aristoteles* anders niets, als de Schepping in den Tyd ontkent heeft; maar *Pererius* en zyne Aanhangers gaan verder, meenende, dat hy de Wereld voor iets Zelfstandigs hadde uitgegeven. Ik wil daar over met niemand twisten. Ik ben blyde, als ik niet genoodzaakt ben, my tegens nadeelige beschuldigingen te verdedigen. Ook weet ik mynen tyd beter, als tot zulke strydigheden, te besteden. Dat is eigen aan luiden, die nergens anders toe bekwaam zyn. Voor 't overige keur ik goed, wat de

§. 420. Waar uit den Schryver zyne Stelling genomen heeft. Nuttigheid daar van.

Wat Aristoteles aangaande de Eeuwigheid der Wereld, beweert heeft.

Den Schryver is geen Liefhebber van twisten. Reden daar van.

§. 420. à 422. de *Auctor Commentationis* uit de Heer *Francks* aanhaalt; als dat de Strydschriften het Gemoed der Menschen bederven, alzo ik betoogen kan, wat bederf in 't Verstand en de Wille daar uit ontstaat. Doch ik mogte wenschen, dat hy dit zyne Collegaas hadde geleeraard: want het was juist niet nodig, dat hy zyne Leere door zyn voorbeeld bevestigde, alschoon hy niet in staat was, die anders als door de ondervinding te bewyzen.

Over §. 1079.

De Grondleeren des Schryvers zyn met de H. Schrift overeenkomende.

§. 421. Deze Stelling, dat wy nu geene beschouwende Kennis van God hebben, maar hem alleen als in een Spiegel zien, heb *ik* ten dien einde niet willen voorbygaan, maar uit myne Grond-lessen getracht te bewyzen, om te doen zien, hoe ze met de H. Schrift overeenkomen, en om reden te hebben van te erkennen, dat ik in geenen deele de geopenbaarde Godsdienst zoeke tegen te zyn. Hier door heb ik ook by veelen eene goede uitwerking bespeurt, die zich zeer verwonderen, in wat voege men my beschuldigen kan, als of ik de Menschen van God en zyn Woord zocht af te leiden.

Over §. 1081.

Waar uit de Eenigheid Gods blykt.

§. 422. Wat ik hier schryve, als dat de Verknochting der dingen in de Wereld, en de Eenigheid Gods twee Waarheden zyn, van welken de eene uit de andere gekend word, heeft ook *Scheibler Met. Lib.* 2. *c.* 3. *art.* 5. *p. m.* 595. ingezien, schryvende: *Si plura da-*

daretur improducta, tum ordo mundi non esset unum quid: dat is: „Als 'er meer dan een „Ongeschapen Weezen was, dan zou de „Order der Wereld geen Eenig ding zyn". De Verknochting maakt, dat Veel met malkander Een is (§. 549. *Met.*). §. 422. à 424

Over §. 1082.

§. 423. De rechte Bevatting van het Heidendom heb ik ten dien einde bygebracht, dewyl men alles, wat door 't Vernuft erkend word, tot groot nadeel der Wetenschappen voor Heidensch uitkryt. Dit heeft een ontydigen yver tegen de Wysgeerte veroorzaakt, en men ziet de ellenden voor oogen, die 'er uit volgen, als de Menschen gantsch geene Wysgeerte komen te leeren. Myne Vervolgers zouden zekerlyk niet, indien ze de Wysgeerte verstonden, zo ongerymd in hunne beschuldigingen geweest zyn. Bevatting van het Heidendom.

Over §. 1084. & *seqq.*

§. 424. In deze Bevatting van de Gerechtigheid Gods hebben zich sommigen niet weten te vinden; maar het komt daar van daan, om dat ze niet gewoon zyn, de zaken ordentelyk te overweegen, en uit malkander te ontwarren. Ik zal uit deze Bevatting zonder moeite betoogen, wat men de Gerechtigheid Gods pleegt toe te schryven, indien 't maar waarheid is. Wat 'er van de Zaligheid Gods word bygebracht, daar omtrent heb ik de Grond-regel gebruikt, die ik by alle overige Eigenschappen Gods heb voor oogen gehad, namentlyk, dat 'er tusschen het Gerechtigheid Gods. Zaligheid Gods.

§. 326. *sum*, dat is, eene innerlyke Zedelykheid der Handelingen beweere, en dus eene natuurlyke Verbintenis toestaa, aleer men noch vast stelt, dat ons God ook daar toe verbind, volgens de onmogelyke Onderstelling der Godverzakers, als of 'er geen God was. Maar doordien nu ook een vernuftig Mensch, als hy niet aan God gedenkt, echter uit deze innerlyke Gesteltheid der vrye Handelingen Beweeg-redenen neemt, om het Quade na te laten, en het goede te doen, *by voorbeeld*, zich niet vol te zuipen, maar matig te leven; zo kan 't wel gebeuren, dat een Godverzaker NB. niet ongeregeld leeft, (als waar van hier alleen gesproken word), maar een eerbaaren wandel voor de Wereld voert. Deze Leere, die met de Stellingen onzer Gods-geleerden, welke eene natuurlyke verbintenis, *antecedenter ad voluntatem Dei*, of voor de Wille en 't Bevel Gods, toestaan, overeenkomstig is, heeft ook hare nuttigheid. Want, 1) sterkt men de Godverzakers niet in hare waaning, als of ze mogten naar hun wille leven, indien ze voor God niet hoefden te vreezen; maar men kan hen aanwyzen, dat zy zelfs in haar Godverzakerye niet bevoorrecht zyn een ongeregelt leven te voeren, maar dwaaze en uitzinnige zyn, die zich moedwilliger wyze bederven, en voor de eerbare Wereld ten toon stellen. 2) Dewyl nu de meeste Menschen, die vermaak in de Godverzakery scheppen, en gaarne wenschten, dat 'er geen God was, tot zulk een leven, als 't hun lust, genegen zyn; zo kan men

Hoe verre een Godverzaker in de Eerbaarheid vorderen kan.

Nuttigheid dezer Leere tegen de Godverzakers.

ze

ze te eerder van de Godverzakery af hou- §. 426.
den, als men hun aanwyst, dat 'er het geene, wat zy zoeken, niet by te vinden is. En 3), al wil men toestaan, dat een Godverzaker de Godverzakery als een voorrecht zyns ongeregelden levens kan aanzien; zo kan men doch iemand, die geen ongeregeld leven voert, daarom van de Godverzakery niet vry spreken, (gelyk men zelfs van *Spinosa* verhaalt, dat hy een stil en eerbaar leven voor de Wereld gevoert, ook niemand eenigen schade heeft toegebracht: waar van echter myne Vyanden, zo als uit myne vervolging te zien is, niet bevryd zyn, alschoon Christus de oprechtigheid in de Liefde voor een Kenteken zyner Jongeren heeft voorgesteld. Dit dient om van de gronden te oordeelen, die sommigen altemet bybrengen, om verdacht gemaakte Schryvers van de Godverzakery vry te spreken. Doch ik hebbe zelf, om misverstand te verhoeden, (§. 22. *Mor.*) geprotesteert, dat ik de Godverzakers hier mede geenzins wilde voorspreken; doch ondertusschen het geene, daar 't Verstand en de Ondervinding het tegendeel van toont, voor geene noodzaaklyk met malkander verknochte dingen durven uitgeven, dewyl ik ten allen tyde bevonden hebbe, dat men met de waarheid verder komt, als met ongegronde meeningen; men mag ook te doen hebben, met wie men wil. Ondertusschen heb ik *à majori ad minus argumentando*, of van het meerder tot het minder te besluiten, getoond, dat de Godverzakers hunne dwaaling, als

Omzichtigheid des Schryvers.

§. 426. 427. of 'er geen God was, zeer ligt als een beweeg-reden tot een ongeregeld leven, naar hun wille konnen gebruiken; mits wy zelfs onder de Christenen gewaar worden, gelyk den Apostel ook daar voor waarschouwt, dat Menschen, die lust hebben tot een ongeregeld weezen, de Leere der Genade en Barmhertigheid Gods tot moedwille misbruiken.' Waar uit 4) volgt, dat men niet alleen de Godverzakers deze tegenwerping beneemt, waar van zy zich bedienen, als men hen voorhoud, dat de Godverzakery de oorzaak van een ergerlyk leven zy; maar ook 5) dat men de Godverzakery zo veel te meer moet tegenstaan, hoe minder dat 'er zyn, die 'er maar uit een beschouwende dwaling in vervallen. Een Bye zuigt overal den Honing uit; maar de Wespen zyn van eene gantsch andere aart. Hoe gaarne zag ik, dat myne Vyanden en Vervolgers Byen waren! dan zou hen *Spinosa* in zynen wandel niet beschaamt maken.

Verdere nuttigheid der Leeringe des Schryvers tegen de Godverzakers.

Of Godverzakers in een Staat te dulden zyn.

§. 427. In de Staat-kunde (*Politica*) kome ik tot de vrage: Of men Godverzakers in het Gemeene Weezen kan dulden of niet? 't Is genoegzaam bekend, wat *Bayle* heeft geleeraard, zeggende, dat het Bygeloof meerder schade deed als de Godverzakery, ja dat een Gemeen Weezen wel konde bestaan, al waren 'er louter Godverzakers in, en men weet, dat ten minsten de eerste meening by verscheide is aangenomen. Ik heb tegens deze meening (§. 368. *Polit.*) beweezen, dat men geene Godverzakers in een Staat of Gemeene Best kan dulden. Voorders

ders breng ik de voorgezeide meening, doch, naar myne gewoonte, zonder iemand te noemen, als eene tegenwerping by (§. 369. *Polit.*). En vermits ik gewoon ben, my omtrent de inwerpingen nooit vertzaagt of neerslachtig te gedragen, noch iemand door onwaarheid iets aan te dichten, om hen zwarter te maken, als ze volgens hare meening zyn, maar veel eer alle sterkte geve, die men hen geven kan, om de Tegenparty te doen erkennen, dat men redelyk te werk gaa, en zy geen reden hebben om zich ergens over te beklagen; zo heb ik tegen my zelve uit de Zeden-kunde aangehaalt, wat ik daar volgens de natuurlyke Verbintenis van de Godverzakery geleeraard hebbe, en waar over ik my eerst (§. 426.) uitvoeriger verklaare. Maar ik antwoorde op de Tegenwerping, dat ongeachtet dit alles, evenwel niet volge, dat de Godverzakers in een Staat te dulden zyn, niet alleen, dewyl de minste Menschen aan de natuurlyke verbintenisse by de Godverzakery plaats zouden geven, maar ook, dewyl men de verbintenis zoude wegnemen, die by de meeste den grootsten nadruk geeft, en van de vreeze Gods voortkomt, om andere reden, en die aldaar bygebracht worden, niet te gedenken. Geen Godverzaker zal wel met my te vreden zyn, en zich verbeelden, als of ik hier mede tot zyn voordeel sprak. Ik ben ook verzekert, dat hy, die de tegenwerping met hare beantwoording t'eenemaal doorleest, met my zal toestaan, dat ik ze grondig wederlegd hebbe, en veel beter, als ik had kon-

§. 472.

Manier des Schryvers, in voorstelling der Opwerpingen.

Onbedachtzame Beschuldiging.

§. 427. 428. nen doen, indien ik den Godverzaker had willen zwart maken, aleer ik 'er op geantwoord hadde. Want dan zou men hem aangespoort hebben, het een of ander daar tegens in te brengen, en zich te beklagen, dat men hem onrecht deed: maar ik heb hem da weg afgesneden, van iets verder daar tegen in te brengen. En dit is 't, wat ik (§. 22. *Mor.*) gezeid hebbe, als dat ik nooit tegens de waarheid kon spreken, en dat men met de waarheid altyd meer vorderde, dan met valsche beschuldigingen. Ik zie ook niet, hoe men de Menschen daar door van de Godverzakery kan aftrekken, dat men hen voorpraat: indien 'er geen God was, kon ieder een leven naar zyn welgevallen. Dit laatste staat hen zeer wel aan, en daarom geven zy te eerder gehoor aan die, dewelke zy van het eerste zoeken te overreden. Dus spreken hen myne Tegenstrevers voor, en versterken ze in dat gevoelen, waar door ze tot de Godverzakery bewogen worden. Ik bevinde de Leere van de innerlyke Zedelykheid der Handelingen, en wat 'er verder uit vloeit, t'eenemaal voordeelig voor den Godsdienst, en erkenne daar uit, dat ze de Leeraars onzer Kerke niet zonder reden met zulken yver altyd verdedigt hebben.

Hoe de Vyanden des Schryvers de Godverzakers het Water op de Molen toeleiden.

§. 428. Ik hope nu in 't algemeen, dat deze Aanmerkingen overvloedige getuigenis *zullen* geven, dat ik zulke Grond-leeren hebbe, waar door de natuurlyke Godsdienst bevestigt, en de geopenbaarde verdedigt word tegens alle inwerpingen, die hare Vyanden daar tegen uit de natuurlyke Kennisse konnen

De Leeren des Schryvers zyn voor de Godsdienst.

§. 428. nen inbrengen. Ik wenſchte, dat de geenen, die my dus verre met een groote hevigheid beſtreden hebben, in liefde en vriendſchap met my hadden mogen ſpreken (a); dan zou alle die ergernis, die 'er uit ontſtaan is, zyn achtergebleven, en men zou geen reden gehad hebben, zich in de minſte ſtryd met hen in te laten. Ik hebbe alle hoogachting voor rechtſchapene Gods-geleerden, zy mogen op 't Hooge-School of in de Kerke leeraaren, en 't doet my leed, als ze zich door haaſtigheid vergrypen; maar de geenen, die getracht hebben hun gezag tegens my te misbruiken, en my daar door in ſchade te brengen, heb ik na vereiſch moeten tegengaan, om niet gehinderd te worden, van God in myn ampt te dienen, na de krachten die Hy my komt te verleenen (b). Doch dewyl ik verzekert ben, dat 'er niemand iets kan voorbrengen, dat in deze Aanmerkingen niet beantwoord zy, en dat op het overige, wat men heeft voorgebracht, in de *Commentatie*, het *Monitum*, de *Aanmerkingen over de Bedenkingen van Buddeus over myne Wysgeerte*, en in deze *Aanmerkingen over de Metaphyſica* overvloedig geantwoord is; zo wil ik ook ieder een, die uit zekere reden, die ik uit liefde niet melden wil, tot het vaandel myner Vyanden mogt overgaan, daar heen verweezen hebben.

(a) Leeſt het *Bericht over myne Schriften* (§ 218.

(b) Leeſt de *Zugabe* (§. 62. *&* *ſeqq.*) en het *Klare Beweiſs* (§. 20. *&* *ſeqq.*) als mede het *Bericht over myne Schriften* (§. 120. *&* *ſeqq.*).

§. 428. ben. Want ik kenne noch niemand, die hun party in 't mintie gekoozen heeft, daar ik niet ten eersten van zou konnen zeggen, waarom hy dat gedaan hadde. God wil alle bekeeren, die uit haat of ligtvaardigheid lasteren, wat ze of niet verstaan, of niet willen verstaan!

E I N D E.

BLADWYZER

Van de voornaamste Zaken.

Z. betekent *Ziet.*

A.

B.

E.

E.

F.

G.

E.

Gods

een

Gods

T

Wil

is

EINDE.

